

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HZ. ÖMER'İN KUR'AN-I KERİM ANLAYIŞI VE TEFSİR
İLMİNE KATKILARI**

DOKTORA TEZİ

Gökhan ATMACA

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Davut AYDÜZ

HAZİRAN-2009

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HZ. ÖMER'İN KUR'AN-I KERİM ANLAYIŞI VE
TEFSİR İLMİNE KATKILARI

DOKTORA TEZİ

Gökhan ATMACA

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Bu tez 22/06/2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Gökhan ATMACA

22.06.2009

ÖNSÖZ

“Hz. Ömer’in Kur’an Anlayışı ve Tefsir İlimine Katkıları” konusu Kur’an’ın çağdaş dönemde Hz. Ömer’in uygulamaları üzerinden tartışılan meseleleri Hz. Ömer’in Kur’an anlayışı ile birlikte işlemek üzere kurgulanmıştır. Bu çalışmamın her safhasında büyük bir özveriyle çalışmamı takip eden değerli hocam Prof. Dr. Davut AYDÜZ’e, tez izleme komitesinde bulunan ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK ve Prof. Dr. Muhammed AYDIN hocalarıma, tez savunma jürimde yer alan ve önerileriyle çalışmamıza katkı sağlayan Prof. Dr. Remzi KAYA ve Prof. Dr. Ömer ÇELİK hocalarıma, emekli olana kadar tez izleme komitesinde bulunan ve katkılarını eksik etmeyen Prof. Dr. Veli ULUTÜRK hocama, ayrıca tezimde emeği bulunan Prof. Dr. Suat YILDIRIM, Doç Dr. İsmail ALBAYRAK, Dr. Mehmet SÜRMEİLİ hocalarıma, Dr. Süleyman AYDIN ve eşim Esra ATMACA’ya, bugünlere gelmemde büyük emeği olan İbrahim CÜCÜK hocama teşekkür ederim.

Gökhan ATMACA

22.06.2009

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: HZ. ÖMER VE KUR’AN ANLAYIŞININ TEŞEKKÜLÜ	8
1.1. Hz. Ömer’in Kısa Biyografisi.....	8
1.2. Hz. Ömer’in Kur’an-ı Kerim’i Anlamasındaki Bazı İmkânları	15
1.2.1. Kur’an’ın Nazil Olduğu Çevreye Vâkıf Olması	15
1.2.2. Hz. Muhammed’in Eğitim ve Öğretiminden Geçmesi.....	27
1.2.3. Kur’an’ın Nüzulüne Tanık Olması.....	34
1.2.4. Kur’an Kültürünün Hâkim Olduğu Bir Toplumda Yaşamaları.....	82
1.3. Hz. Ömer’in Kur’an-ı Kerim’i Öğrenme ve Anlamada İzlediği Metotlar	84
1.3.1. Okuma	84
1.3.2. Ezberleme	90
1.3.3. Soru Sorma	91
1.3.3.1. Hz. Peygamber’e Sorması.....	93
1.3.3.2. Sahâbeye Sorması.....	97
1.3.3.3. Müslüman Olan Ehli Kitap Âlimlerine Sorması	99
1.3.3.4. Bilirkişiye Sorması	104

1.3.4. Tedrîce Uyuma.....	106
1.3.5. Arap Şiirine Mürâcaât	107
1.3.6. Kur'an'a Bütüncül Yaklaşım	108
1.3.7. Sebebin Husûsî Olmasını Hükümün Umûmî Oluşuna Engel Görmeme ..	113

BÖLÜM 2: HZ. ÖMER'İN TEFSİR METODU VE TEFSİR

FAALİYETLERİ.....	117
2.1. Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsir Metodu	117
2.1.1. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri	117
2.1.2. Kur'an-ı Sünnetle Tefsiri.....	119
2.1.3. Sebeb-i Nüzulle Tefsiri.....	123
2.1.4. Ahkâm'a Dair Tefsiri	127
2.1.5. İşârî Tefsiri.....	136
2.2. Hz. Ömer'den Yedi Harfe ve Âyetleri Kırâatine Yönelik Rivâyetler	138
2.2.1. Hz. Ömer'den Yedi Harf Konusunda Gelen Rivâyetler.....	138
2.2.2. Hz. Ömer'in Âyetleri Kırâatine Yönelik Rivâyetler	140
2.3. Hz. Ömer'in Sözlerinin Bazı Müfessirlerce Âyetlerin İzahında Kullanılması ..	150
2.4. Hz. Ömer'in İlmî Ortamların Oluşmasına Yönelik Faaliyetleri.....	156
2.4.1. Kur'an'ın Öğrenilmesi ve Öğretilmesine Yönelik Teşvîki	156
2.4.2. Kur'an'ın Tefsirine Yönelik Faaliyetleri.....	160
2.4.2.1. İlmî Toplantılar Düzenlemesi ve Kur'an İlminde Mümtaz Olanlara Yakınlık Göstermesi	161

2.4.2.2. Düzenli Tefsir Dersleri Tertip Etmesi.....	165
2.4.2.3. Âyetlerin Anlaşılması İçin İkili Müzakerede Bulunması.....	166
2.4.2.4. Hutbelerinde Tefsir Yapması	166
2.4.3. İstişareye Verdiği Önem.....	168
2.5. Hz. Ömer ve Kur'an İlimleri	169
2.5.1. Nesih.....	169
2.5.2. Müteşâbih	177
2.5.3. Mücmel.....	180
2.5.4. Mübhem.....	184
2.5.5. Kıssalar	186
2.5.6. Garîbu'l-Kur'an	189
2.5.7. Fedâilu'l-Kur'an.....	190

BÖLÜM 3: HZ. ÖMER'İN KUR'AN ANLAYIŞININ TATBİKATTAKİ

YANSIMASI VE TARİHSELLİK.....	193
3.1. Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'e Yaklaşımı	193
3.1.1. Kaynaklık Değeri Bakımından Kur'an'a Bakışı.....	193
3.1.2. Kur'an Âyetlerine Tam İtaati.....	198
3.1.3. Kendisini Âyetlerin Muhatabı Olarak Görmesi.....	203
3.1.4. Âyetlerle İstişhat Ederek Hayata Katması.....	207
3.1.5. Kur'an'ın Metnine Önem Vermesi	223
3.2. Hz. Ömer ve Tarihsellik Mevzuu	230

3.2.1. Kısaca Tarihsellik.....	230
3.2.2. Hz. Ömer'in Tarihselliğe Referans Edinilen Uygulamalarından	
Bazıları.....	235
3.2.2.1. Müellefe-i Kulûb Meselesi.....	235
3.2.2.2. Hırsızlık Suçunun Cezası Meselesi.....	242
3.2.2.3. Haraç ve Fey Meselesi	249
3.2.2.4. Üç Talak Meselesi	257
3.2.2.5. Ehl-i Kitap Kadınlarıyla Evlilik Meselesi<.....	261
3.2.3. Hz. Ömer'in Uygulamalarında Maslahatın Rolü	262
3.2.4. Hz. Ömer'in Uygulamalarında Aklın Rolü	269
3.2.5. Hz. Ömer'in Uygulamaları ve Tarihsellik Üzerine Genel	
Değerlendirme.....	272
SONUÇ	279
KAYNAKÇA	283
EKLER	318
ÖZGEÇMİŞ	340

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselam
a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn (Oğul)
b.y.	: Baskı yeri yok
H.	: Hicri
M.	: Mîlâdî
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
c.c.	: Celle celaluhu
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Md.	: Madde
r.a.	: Radiyallahu anh
r.anhâ.	: Radiyallahu anhâ
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Sad.	: Sadeleştiren
ss.	: Sayfa sayısı
Thk.	: Tahkik
Tkd.	: Takdim
ts.	: Tarihsiz
Tsh.	: Tashih
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesâire
yy.	: Yer yok

Tezin Başlığı: Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları	
Tezin Yazarı: Gökhan ATMACA	Danışman: Prof. Dr. Davut AYDÜZ
Kabul Tarihi: 22/06/2009	Sayfa Sayısı: VII (ön kısım) + 317 (tez) + 23 (ekler)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Tefsir
<p>Bu çalışma sahabenin önde gelenlerinden Hz. Ömer'in hayatında Kur'an'ın yerini, Kur'an'ın öğrenilmesine yönelik çalışmalarını, ayetleri tefsir metodunu, Tefsir ilmine katkısını tespitiye yöneliktir. Ayrıca bu çalışmada Hz. Ömer'in bazı uygulamaları O'nun Kur'an anlayışı bağlamında değerlendirilerek Tarihselci bakışın O'nun uygulamalarına atıfta bulunmaları üzerinde tahliller yapılmıştır.</p> <p>Hz. Ömer'in nüzül coğrafyasında Hz. Peygamber'le ve sahabe gibi güzide bir toplulukla yaşamasının O'nun Kur'an algısı ve bilgisine katkıları çok büyüktür. Hz. Ömer'in Kur'an'ı öğrenme ve anlamada izlediği bir takım metotlar vardır. Buna göre, Hz. Ömer'in Kur'an'ı çokça okuduğu, Kur'an'ı ezberlemeye çok önem verdiği, anlayamadığı ayetleri Hz. Peygamber başta olmak üzere bilenlere sorduğu ve Kur'an öğrenimini zamana yaymayı uygun gördüğü görülmektedir. Ayrıca ayetlerin anlaşılmasında arap şiirini oldukça önemseydiği görülmüştür. Kur'an'ı anlamada bütüncül bakış açısına sahip olan Hz. Ömer'in sebep-i nüzülü önemsemekle birlikte, sebebin hükmün umûmî oluşuna mani olmayacağı görüşüne sahiptir.</p> <p>Hz. Ömer tefsir yaparken öncelikle Kur'an ayetlerine başvurmuş, daha sonra ise Hz. Peygamber'in hadislerine itibar etmiştir. Hz. Ömer toplumda Kur'an kültürünü yaymak için çeşitli çalışmalar yaparak tefsir ilminin teşekkülüne oldukça önemli katkıda bulunmuştur.</p> <p>Hz. Ömer'in Kur'an'ı dinin birinci kaynağı görmesi ve Kur'an'ın korunması için yaptığı çalışmalar, Kur'an'ın her bir ayetini kendine muhatap edinmesi, karşılaştığı ayetlerin hükümlerine tereddütsüz itaati ve yaşamının her boyutunda ayetlerden hayata bir şeyler katması O'nun uygulamalarının tarihsellikte bir bağının olmadığına bir delildir. O'nun uygulamaları tamamen Kur'an algısının bir yansıması olup Kur'an'ın her âna ve mekâna hitap ettiğinin bir göstergesidir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer, Kur'an, Tefsir	

Title of the Thesis: Omer's Understanding of the Qur'an and Contribution to Science Tafsir	
Author: Gökhan ATMACA	Supervisor: Prof. Dr. Davut AYDÜZ
Date: 22/06/2009	Nu. of pages: VII(pre text)+317(main body)+23(appendices)
Department: Basic Islamic Sciences	Subfield: Tafsir
<p>This study intended for determine place of the Qur'an, efforts to learn Qur'an, the method commentary verses and contribution to Commentary science in Omar's life who is leading of companions. Additionally in this work Omar's some applications have been evaluated in context Quran understanding and have been analyzed historical approach attributing to his applications.</p> <p>Omar lived with The Prophet and companions. It is contributed to his Quran understanding and knowledge. Omar has got some methods for understand of Quran. They are reading, memorizing, asking to Prophet and knowing Quran. He importanted Arabic poem.</p> <p>Omar's Commentary methods are refering verses of Quran, traditions of The Prophet. Omar make an efforted for learning of Quran.</p> <p>Omar's applications don't be connected with historical approach. Because he acceptanced The Quran is first context of religion, worked protecting of Quran text, acceptanced Quran verses himself interlocutor, obedienced verses. His applications are reflection of his Quran understanding and it has showed Quran bespeaks to ever time and ever location.</p>	
Keywords: Hz. Ömer, Quran, Tafsir	

GİRİŞ

Konusu

Bu çalışma sahâbenin ileri gelenlerinden Hz. Ömer'in Kur'an anlayışının teşekkülündeki etkenleri, tefsir ettiği âyetlerin tefsirlerini derli toplu bir şekilde ortaya koymakta, Kur'an ilimlerine yönelik düşüncelerini tahlil ederek sunmaktadır. Ayrıca bu çalışmada, Hz. Ömer'in Kur'an anlayışıyla yakından alakalı olan uygulamalarının Kur'an anlayışıyla birlikte değerlendirilmesi yapılmış ve bu uygulamaları kendilerine dayanak gören tarihselci iddianın dayanaklarının tutarlı olup olmadığı tartışılmıştır.

Önemi

Bu çalışma Hz. Ömer'in Kur'an anlayışını ve tefsire katkısını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışma Hz. Ömer'in hayatında Kur'an'ın yerini tespit etmekte ve tarihselciler tarafından gündeme getirilen Hz. Ömer'in uygulamalarının değerlendirmesini yapmaktadır. Bugüne kadar Hz. Ömer'in uygulamaları hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışma Hz. Ömer'in özellikle Kur'an anlayışını ve uygulamalarını ortaya koyması yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Amacı

Kur'an'ın nüzûlünden bugüne vahyin anlaşılmasına yönelik çalışmalar hep devam etmiştir. Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik çabalar Tefsir ilminin teşekkülüne sebep olmuştur. Tefsir ilmiyle uğraşanlar, Kur'an'ın ehli tarafından ve belli bir sistem dâhilinde tefsirinin yapılabilmesi için Tefsir usûlünü oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Kur'an'ın tefsirinde sahâbe sözü oldukça önemsenmiştir. Bunda en büyük etken onların Resûlullah'ın eğitiminden geçmiş olmaları ve nüzûl ortamına vakıf olmalarıdır. Sahâbenin ileri gelenlerinden Hz. Ömer'in de tecrübeleri bu anlamda önemlidir. Bununla birlikte Hz. Ömer'in bir takım uygulamaları İslam ilim geleneğinde oldukça önemsenmiş ve bunlar üzerinde geniş fikrî mülâhazalar yapılmıştır. Ne var ki özellikle çağdaş dönemde Hz. Ömer'in uygulamaları, menşei batıya dayanan tarihsellik ile ilişkilendirilmiştir. Tabii Hz. Ömer'in bu uygulamalarını tarihsellik ile ilişkilendirenlerin yanı sıra buna muhalif görüş beyan edenler de

olmuştur. Ancak bir bütün olarak Hz. Ömer'in hayatında Kur'an nerede durmaktaydı? şeklinde bir arayışa gidilmemiştir. İşte bizim çalışmamız bu boşluğu doldurmaya mâtuftur. Ayrıca bu çalışmayla, Hz. Ömer'in bazı âyetlerin tefsirine yönelik beyanlarını derli toplu olarak bir arada görülebilme ve değerlendirilebilme imkânına kavuşulmuş olacaktır.

Yöntemi

Bu araştırmada, öncelikle ilk dönem eserler taranmış, malzemeler tespit edilmiş, daha sonra da bu malzemeler tahlile tabi tutulmuştur. Kaynaklarımız Tefsir, Hadis, İslâm Tarihi ve zaman zaman da Fıkıh eserleri olmuştur. Eserlerin taranmasında kronolojik sıra esas alınmıştır. Hz. Ömer'in Kur'an anlayışına ve tefsirine yönelik bulunan bütün nakiller ve bilgiler önce fişlenmiş, daha sonra edindiğimiz bilgiler doğrultusunda tezin şablonu oluşturularak telife geçilmiştir.

Kaynaklar ve Araştırmalar

Çalışmamız, Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışını ve Tefsir İlmine katkılarını içerdiği için ilk dönem ve klasik dönem kaynakların taranmasını gerektirmekteydi. Bu sebeple Tefsir, Hadis, İslâm Tarihi ve bazı Fıkıh kaynaklarını taradık. Hz. Ömer'in Kur'an anlayışı ve tefsirine yönelik bilgilerini daha çok tefsir ve hadis kaynaklarından tespit ettik. İlk dönemden itibaren tefsir ve hadis kaynaklarının neredeyse her birinde Hz. Ömer hakkında geniş bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda herhangi bir eserin bir diğerine tercihi mümkün değildir. Ancak Kurtubî'nin tefsiri ahkâm tefsiri olduğu için ve Hz. Ömer de özellikle Hz. Ebû Bekir'in hilafeti ve kendi hilafeti esnasında verdiği ictihadlarıyla mümtaz olduğu için bu eserde Hz. Ömer hakkında oldukça geniş malumat bulunmaktadır. Bunun dışında Mukâtil b. Süleyman'dan, Taberî'ye, oradan günümüz tefsirlerine varıncaya kadar her bir tefsir kaynağında Hz. Ömer hakkında geniş bilgiye rastlamak mümkündür. Aynı şeyi Hadîs, İslâm Tarihi ve hatta fûrûa dair yazılmış Fıkıh kaynakları için de söylemek mümkündür. Ancak Hz. Ömer hakkında gelen bir bilginin, farklı rivâyet zincirlerini veya bu rivâyetler arasındaki farklılıkları tahlil etmek isteyenlerin başvuru kaynakları Taberî, İbn Ebî Hâtim, İbn Kesîr ve Suyûtî'nin tefsirleri olmalıdır. Çünkü bu eserler okuyucuya bu imkânı

vermektedir. Biz bu çalışmamızı yukarıda bahsettiğimiz bütün bu eserlerden elde ettiğimiz veriler ışığında sürdürdük.

Daha sonraki dönemlerde ve çağdaş dönemde de Hz. Ömer’le ilgili onlarca çalışma yapılmıştır. Hz. Ömer’le ilgili yapılmış olan bütün çalışmalara ulaşmaya çalıştık ve bu eserlerden de faydalandık. Bu çalışmaların bir kısmından burada bahsetmeyi uygun görüyoruz:

Hz. Ömer adına yapılan çalışmalar daha çok biyografi eksenli çalışmalardır. Mesela İbnü’l-Cevzî’nin, *Menâkıbu emîri’l-mü’minîn Ömer İbni’l-Hattâb* adlı eseri önemlidir. Biyografi eserlerinden Abdüsselam b. Muhsin Ali İsbâ’nın, *Dirasetu’n-nakdiyyeti fî’l-merviyyati’l-vârideti fî şahsiyyeti Ömer İbni’l-Hattâb ve siyasetihi’l-idariyyeti* adlı biyografi çalışması kayda değer bir çalışma olup biyografi eserleri arasında üslup bakımından ilginç bir eserlerdendir. Bunların dışında da eserler mevcut olup bunlar kaynakçamızda bulunmaktadır.

Hz. Ömer hakkında yapılan çalışmaların bir kısmı da Hz. Ömer’in fihhına yöneliktir. Bunlardan Ruveyî b. Râcih er-Ruhaylî’nin *Fıkhü Ömer İbni’l-Hattâb* adlı çalışması Hz. Ömer’in fıkhındaki yerini tespit açısından kayda değerdir. Ayrıca Muhammed Revvâs Kal’acî’nin, *Mevsû’atü fikhi Ömer İbni’l-Hattâb* adlı eseri fikhî kavramları alfabetik sıraya göre ele almış, önce onlar hakkında bilgiler vermiş, sonra da Hz. Ömer’in bu meselelere dair nakilleri üzerinde tahliller yapmıştır.

Ülkemizde Muhsin Koçak tarafından çalışılan *Hz. Ömer ve Fıkhı* adlı doktora tezi de, Hz. Ömer’in fikhî görüşlerini derlemesi bakımından kayda değer bir çalışmadır. Muhammed Medenî’nin, *Nazârât fî ictihâdâtı’l-fâruk Ömer İbni’l-Hattâb* adlı çalışması ve Muammer Vural’ın, *İslâm Hukuk Düşüncesinde Yasama Yetkisi (Hz. Ömer Dönemi)* adlı çalışması Hz. Ömer’in ictihadları üzerine eğilmesi bakımından önemlidir. Muhammed Biltâcî’nin, *Menhecü Ömer İbni’l-Hattâb fî’t-teşri’* adlı çalışması da Hz. Ömer’in uygulamaları hususunda bilgiler vermektedir.

Muhammed er-Rıza Abdurrahman el-Ağbeş’in, *es-Siyâsetü’l-kazâiyyetü fî ‘ahdi Ömer İbni’l-Hattâb ve siletuhê bivâkı’ine’l-mu’âsır* adlı eseri, Hz. Ömer zamanında

suçların muhakemesinin geniş bir şekilde görülebilmesi bakımından önemli bir eserdir.

Nâsır b. ‘Akîl b. Câsir et-Tarayfî’nin *el-Kazâü fî ‘ahdi Ömer İbni’l-Hattâb* adlı eseri, iki cilt halinde hacimli bir eser olup Hz. Ömer döneminde muhakeme usûlü, fikhî uygulamalar ve kadılık müessesesi hakkında oldukça geniş malumat vermesi açısından kayda değerdir. Hz. Ömer zamanında zekât fonunun işleyişi ve ganimetlerin dağılımı hakkında geniş bilgiye ulaşabilmek adına İbrahim Osman eş-Şa‘lân’ın *Nizâmu Masrefi’z-zekâti ve tevzî’l-ganâimi fî ‘ahdi Ömer İbni’l-Hattâb* adlı eseri kayda değerdir.

İbrâhim b. Hasan’ın *et-Tefsîrû’l-me’sûr ‘an Ömer İbni’l-Hattâb* adlı çalışma ise Hz. Ömer’in Kur’an veya tefsirle ilgili yer aldığı nakilleri vermiştir. Bu eser Hz. Ömer hakkında tefsir alanında çalışma yapacak kimseler için bir başvuru kaynağı olabilecek niteliktedir. Ancak bu eser bir tez ortaya koymaktan ziyade Hz. Ömer’le ilgili bilgilerin derlemesini hedef edinmiş intibai vermektedir. Yine bu eserin formatına yakın bir çalışmada Mahmud Ali Salih es-Sûsî tarafından yapılmış olup eserin ismi *Ekvâlu’s-sahâbiyyi’l-celîli Ömer İbni’l-Hattâb fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Kerîm*’dir. Bu eser 2003 yılında Mısır’da el-Ezher Üniversitesinde tamamlanmış doktora çalışması olup Dr. Süleyman AYDIN’ın çabaları sonucu tez sanal ortamda elimize ulaşmış ve oradan incelemiş bulunmaktayız. Bu çalışmada kaynaklarda yer alan Hz. Ömer’in tefsirine dair rivâyetler sırayla ele alınmıştır. Öncelikle âyet verilmiş ardından ilk dönem kaynaklardan rivâyet alıntılanarak aktarılmış diğer kaynaklarda yer alan rivâyetler ise cilt, sayfa numaraları gösterilerek verilmiştir. Bu bilgilerden sonra müellif âyetle Hz. Ömer’in sözleri arasındaki ilgiye dair yorumlar yapmıştır. Bu arada zaman zamanda bazı âlimlerle Hz. Ömer’in görüşleri arasında münasebet kurup tercihte bulunmuştur. Yine müellif bazı rivâyetlerden sonra rivâyetin sıhhatine dair beyanlarda bulunmuştur. Bu çalışma da Hz. Ömer’in tefsirine dair çalışma yapacaklar için başvuru kaynağı olabilecek niteliktedir. Bizim çalışmamız bu iki çalışmadan farklı bir formattadır. Bu iki çalışma Hz. Ömer’in kaynaklarda yer alan tefsirle ilgili dökümanları derlemek üzerine kurgulanmıştır. Fakat bizim çalışmamız da Hz. Ömer’in Kur’an anlayışının teşekkülü ve bu anlayışın hayatla irtibatının sonucunda

İslam ilim geleneğine katkıları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bizim çalışmamızda Hz. Ömer'in tefsirdeki metodu ve tefsirleri hususunda detaya girilmeden bilgiler sunulmuştur.

Hâmid b. Ali b. İbrâhim b. İmâdüddîn b. Muhibbüddîn ed-Dımeşkî'î'l-Hanefî el-İmâdî'nin *ed-Dürerü'l-müstetâb fî muvâfakâti Ömer İbni'l-Hattâb ve Ebî Bekr ve Ali Ebî Turab ve tercümetuhum me'a 'iddetin mine'l-ashâb* adlı eseri, Hz. Ömer'in muvafakatlarını içermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Muhammed Bedruddîn el-Huseynî'nin *Feydu'l-vehhâb fî muvâfakâti seyyidinâ Ömer İbni'l-Hattâb* adlı küçük hacimli bir eseri bulunmaktadır.

İbn Muhammed Ahmed Âşur'un *Hutebu emîri'l-mü'minîn Ömer İbi'l-Hattâb ve vasâyâhu* adlı eseri, Hz. Ömer'in çeşitli mekânlarda verdiği hutbeleri bir araya getirmiş olması bakımından kayda değerdir.

Mehmet Azimli'nin *Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım* adlı makalesi Hz. Ömer'in Müslüman oluşuyla ilgili nakilleri tahlil etmesi bakımından kayda değerdir.

İsrafil Balcı'nın da, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi* adlı eseri, Hz. Ömer'in diplomasi alanındaki dehasını ortaya koyması açısından önemlidir.

Sadık Eraslan'ın, *Sosyal ve Politik Sonuçları İtibariyle Hz. Ömer Devri Fetih Hareketleri* adlı doktora tezi, Hz. Ömer dönemindeki fetih hareketlerini ve Hz. Ömer'in fetih politikasını tespit etmektedir.

Ebû Yusuf'un *Kitâbu'l-harac*'ı, Hz. Ömer'in toprak politikası hakkında bilgiler vermesiyle mümtazdır. Aynı şekilde Mustafa Fayda'nın, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler* adlı çalışması, Hz. Ömer'in Gayr-ı Müslimlerle ilişkilerini ve özellikle bu husustaki toprak politikasını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Dursun Hazer'in, *Hz. Ömer'e Göre Arap Şiiri ve Şairleri* adlı makalesi, Hz. Ömer'in şiire ve şaire verdiği önemi ortaya koyması bakımından önemlidir.

Saffet Köse'nin, *H. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış* adlı makalesi H. Ömer'in tarihsellik bağlamında tartışılan uygulamalarını içermekte olup, konuyu derli toplu ele almasıyla dikkati çekmektedir. Bu çalışma tezimizin üçüncü bölümünde en çok faydalandığımız çalışmalardandır.

İçeriği

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde H. Ömer'in Kur'an anlayışının teşekkülüne zemin teşkil eden hususlar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde iki ana husus öne çıkmıştır: Bunlardan birincisi H. Ömer'in, vahyin nâzil olduğu çevrede bulunması, Resûlullah'ın tedrisinden geçmesi, sahâbe gibi güzide bir toplulukla yaşaması ve tüm bunların kendisine Kur'an'ı anlama adına katkısı. İkincisi ise, H. Ömer'in Kur'an'ı öğrenme adına gösterdiği şahsî çaba ve yöntemlerdir. Bu bölümde H. Ömer'in kısa biyografisine de yer verilmiştir.

İkinci bölümde H. Ömer'in tefsir faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Burada yaptığı tefsirler, bazı âyetleri kırâatine yönelik nakiller, Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik teşvikleri ve Kur'an ilimleri bağlamında değerlendirilebilecek nakiller üzerinde durulmuştur. Bu bölüm H. Ömer'in, âyetlerin tefsirine yönelik metodunu ortaya koymakta ve âyetlerin tefsiri ile ilgili görüşlerini yansıtmaktadır. Ayrıca bu bölümde, H. Ömer'in *İlmî Ortamların Oluşmasına Yönelik Faaliyetleri* başlığında işlediğimiz bilgiler, O'nun tefsire katkısının farklı bir boyutunu göstermektedir. Bu boyut ise Tefsir ilminin bir disiplin haline gelebilmesine yöneliktir. Çünkü H. Ömer, sahâbenin âyetleri anlamaları ve anlamaya çalışmaları için her ortamı değerlendirmiş, düzenli ilmî toplantılar tertip etmiştir.

Üçüncü bölümde ise H. Ömer'in Kur'an'a yaklaşımı ve bazı uygulamaları ele alınmak sûretiyle çokça tartışılan bu uygulamaların arka planı ve tarihsellik ile ilişkisinin boyutları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde H. Ömer'in kaynaklık değeri olarak Kur'an'a bakışı, bir muhatab olarak Kur'an'ı algısı ve âyetler karşısındaki tutumu ele alınan konulardandır. *Âyetlerle İstişhat Ederek Hayata Katması* adlı başlığın altında, H. Ömer'in hayata Kur'an perspektifinden bakışını

gösteren örneklere yer verilmiştir. Yine bu bölümde bir metin olarak Kur'an'ın korunmasına yönelik çabaları ele alınmıştır. Daha sonra üçüncü bölüm Hz. Ömer'in tarihsellikle ilişkilendirilen uygulamalarını ve tahlilleri içermektedir. Bu bölümde tarihsellik hakkında kısa bir malumattan sonra Hz. Ömer'in beş uygulamasına yer verilmiş ve tahliller yapılmıştır. Daha sonra bu uygulamaların maslahat ve aklın rolü üzerine tahlilleri yapılmış ve son olarak Hz. Ömer'in uygulamaları ve tarihsellik üzerine genel bir değerlendirme yapılarak O'nun Kur'an anlayışıyla tarihsellik tezini savunan çağdaş düşünürlerin Kur'an anlayışları üzerinde durulmuştur.

BÖLÜM 1: HZ. ÖMER VE KUR'AN ANLAYIŞININ TEŞEKKÜLÜ

1.1. Hz. Ömer'in (v. 23/644) Kısa Biyografisi

Hz. Ömer'in nesebi Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdu'l-'uzzâ b. Rayâh b. Abdullah b. Kurt b. Rezzah b. Adiyî b. Ka'bi'l¹-Kureşiyî'l 'Adevî² b. Lüeyy³ b. Ğâlib⁴ b. Fehr⁵ b. Mâlik'tir.⁶

Künyesi ise Ebû Hafs'tır.⁷ Hz. Ömer'in annesi Hanteme, Ka'b b. Mürre b. Yakaza b.⁸ Mahzûm b. Ömer b. Abdullah b. Hâşim b. el-Muğîre'nin kızıdır.⁹ Bazı kimseler Hz. Ömer'in annesinin Hişâm b. el-Muğîre'nin kızı Hanteme olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu bilgi yanlıştır. Zira böyle olsaydı Hanteme, Ebû Cehîl b. Hişâm ve el-Hâris b. Hişâm'ın kız kardeşleri olurdu. Hâlbuki kaynaklarda da ifade edildiğine göre Hanteme, Ebû Cehîl ve Hâris'in amcasının kızıdır. Hâşim b. el-Muğîre ve Hişâm b.

¹ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî (230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Haz. Dr. İhsan Abbas), Beyrut 1985/1405, III, s. 265; Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (279/892), *Ensâbü'l-eşraf*, (Thk. Riyad Ziriklî, Süheyl Zekkâr), Beyrut 1996/1417, X, 286; Hâkim Nisâburî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî Muhammed (405/1014), *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, (Thk. Mustafâ Abdülkadir Ata), Beyrut 1990/1411, III, 86; İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (630/1233), *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (Thk. Adil Ahmet er-Rüfâî), Beyrut 1996/1417, IV, 156; Makrîzî, Takiyyuddin Ahmed b. Ali (845/1442), *İmtâ'u'l-esmâ'i bimâ li'n-nebiyyi mine'l-ahvâli ve'l-emvâli ve'l-hafadeti ve'l-metâ'i*, (Thk. Muhammed Abdulhamid en-Nemîsî), Beyrut 1999, I, 43.

² İbn Abdülber Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî (463/1071), *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (Thk. Ali Muhammed Bicâvî), Mısır ts., III, 1144; Hâkim, *a.g.e.*, III, 86; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 156; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 43.

³ Hâkim, *a.g.e.*, III, 86; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 380; Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Târihü'l-hulefâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhâmid), Beyrut 1989, s. 123; Hâkim, *a.g.e.*, III, 86; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 380; Abdurrahman Ahmed el-Bekrî, *Min hayâti'l-halîfeti Ömer İbni'l-Hattâb*, Beyrut ts., s. 9.

⁴ Hâkim, *a.g.e.*, III, 86; İsmâil Hilmi, *Erba'atü'l-kibâr*, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme 1994, s. 67; el-Bekrî, *Min hayâti'l-halîfeti Ömer İbni'l-Hattâb*, s. 9.

⁵ Hâkim, *a.g.e.*, III, 86; Nümânî Şiblî, *Asr-ı Saadet*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1978, IV, 195; Hilmi, *a.g.e.*, s. 67; el-Bekrî, *Min hayâti'l-halîfeti Ömer İbni'l-Hattâb*, s. 9.

⁶ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, IV, 195; el-Bekrî, *Min hayâti'l-halîfeti Ömer İbni'l-Hattâb*, s. 9.

⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 265; Hâkim, *a.g.e.*, III, 86; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 156; İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz Ali el-Futûhî (h. 972), *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, (Thk. Muhammed Zuhayli, Nezih Hammad), y.y. 1997/1418, I, 329.

⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 286.

⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 265; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 286; İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1144; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 156; İbn Hacer el-Askalanî, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Hacer (852/1449), *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, (Thk. Muhammed Bicâvî), Beyrut 1992/1412, IV, 588.

el-Muğîre kardeşirler. Hâşim, Hz. Ömer'in annesi Hanteme'nin babası, Hişâm ise, Ebû Cehîl ile Hâris'in babalarıdır.¹⁰

Hz. Ömer, Büyük Ficâr savaşından 4 yıl,¹¹ Fil yılından 13 sene sonra doğmuştur.¹² O, Kureys'in eşrafından olup cahiliye döneminde sefâret (elçilik) görevi yapmıştır. Kureyşliler kendi aralarında veya kendileriyle başkaları arasında meydana gelen savaşlara sefir (elçi) olarak O'nu göndermişlerdir.¹³ Bu görevini Müslüman oluncaya kadar sürdürmüştür.¹⁴ O'na bu görevin verilmesi soy ilmine olan vukûfiyetine bağlanmıştır.¹⁵ Bununla birlikte O'nun dili güzel konuşabilen, belağatı düzgün ve doğruyu söyleme konusunda cesur biri olduğu bildirilmiştir.¹⁶ Gençliğinde çobanlık yapan Hz. Ömer,¹⁷ geçimini o dönemin gözde mesleği ticaretle sağlamış,¹⁸ bu ticareti esnasında İran ve Suriye gibi ticaret merkezlerine seyahatler yapmıştır. Hatta O'nun sahip olduğu bir takım seçkin vasıfların da bu seyahatlerle şekillendiği ifade edilmiştir.¹⁹

¹⁰ İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1144; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 156-157

¹¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 269; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 293; İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1145; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 157. Makrîzî, *a.g.e.*, I, 380. Ficâr Savaşları, Kureys ve Kinâne kabileleri ile Havazin arasında olmuştur. Dolayısıyla bu savaşlar, Kays ve Kinâne arasında gerçekleşmiştir. Bu savaşlar Haram aylarda yapıldığı için bu isimle anılmışlardır. Küçük çatışmalarla birlikte dört farklı Ficâr Savaşı'ndan bahsedilmektedir. Berad Ficârı da denilen dördüncü Ficâr Savaşı, en büyük olanıdır. Bkz. Cafer Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 86; Mâlik Müslümânî, *Ömer İbni'l-Hattâb*, Suriye 2006, s. 23; Hüseyin Algül, "Ficâr", *DİA*, XIII, 52.

¹² İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1145; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 380; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 123; Ekrem b. Ziya el-Umerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide*, s. 75. Hz. Ömer'in vefat ettiği yaşa yönelik farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu da Hz. Ömer'in doğumu olarak verilen bu bilginin kesin olmadığını göstermektedir.

¹³ İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1145; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 380; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 123; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 588; Yûsuf b. Hasan b. Abdi'l-Hâdi'l-Mibred, *Mahzu's-savâbi fi fezâili emîri'l-mü'minin Ömer İbni'l-Hattâb*, (Thk. Abdulaziz b. Muhammed b. Abdulmuhsin), Medine 2000, I, 142; Nûmânî Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (Çev. Talip Yaşar Alp), İstanbul 1975, s. 47.

¹⁴ İsrâfil Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara 2006, s. 53.

¹⁵ Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 46. Hz. Ömer'in o dönemde okur-yazar olması da bu görevin verilmesine sebep olmuş olabilir.

¹⁶ Said Havva, *el-Esas fi's-Sünne*, (Çev. Komisyon), İstanbul 2001, V, 309. Hz. Ömer'e sefirlik görevinin verilmesi hitabetinin güçlü olmasına da bağlanmıştır. Bkz. Tacettin Uzun, "Dil ve Edebiyat Yönünden Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn", *İstem*, Yıl: 3, Sayı: 6, Konya 2005, s. 141-142.

¹⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 266-267; Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 45; Heykel, Muhammed Hüseyin, *el-Fâruk Ömer*, Kahire h. 1119, I, 38.

¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 301; Ali İsa, Abdüsselam b. Muhsin, *Dirasetu'n-nakdiyyeti fi'l-merviyati'l-varideti fi şahsiyyeti Ömer İbni'l-Hattâb ve siyasetihi'l-idariyyeti*, Medine 2002/1423, s. 113.

¹⁹ Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 47-48. Hz. Ömer'in hilâfetinden sonra da geçimini ticaretle sağladığı nakledilmiştir. Bkz. Ali İsa, *a.g.e.*, s. 261-262.

Hiz. Ömer'in cahiliye döneminde putlara taptığı²⁰ ve içki içtiği,²¹ 'Ukaz panayırlarında güreştiği nakledilmiştir.²² O, İslâmiyet'i seçmeden önce Müslümanlığa karşı sert bir tutum içerisinde bulunmuştur.²³ Hatta bu tutumunu aşırı noktalara kadar ilerletmiştir. Öyle ki Müslüman olmadan önce bir cariyeyi Müslümanlıktan dönmesi için dövdüğü ve hatta dövmeyi bırakınca, cariyeye alaycı bir üslupla: "Kusura bakma! Dövmekten usandım, bu sebeple seni bırakıyorum."²⁴ diyerek bu konudaki tavrını ortaya koymuştur.

Hiz. Ömer, Resûlullah'ın (s.a.s.): "Ey Allahım! İslâmiyet'i Hişâm oğlu Ebû'l-Hakem (Ebû Cehîl) veya Hattâb oğlu Ömer ile kuvvetlendir."²⁵ duasından kısa bir süre sonra Kur'an öğretimi yapılan²⁶ kız kardeşinin evinde Tâhâ Sûresi'ni okuması neticesinde "Bu ne güzel, bu ne şerefli sözler!" demek sûretiyle hayretini ifade etmiş ve ardından Resûlullah'a (s.a.s.) giderek Müslüman olmuştur.²⁷ Ancak Hiz. Ömer'in Kâbe örtüsüne gizlenip Resûlullah'ı (s.a.s.) Kur'an okurken dinlediği ve okunan

²⁰ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik (213/828), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Şirketü Mektebeti ve Matbaatü Mustafa 1955, I, 210, 319; Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (606/1209), *Tefsîr-i kebîr= Mefâtihü'l-gayb*, y.y. 1997, X, 12.

²¹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 346; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 588.

²² İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 325; Şiblî, *Bütûn Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 46.

²³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 346; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 286.

²⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 319; Râzî, *a.g.e.*, X, 12; Nûmânî Şiblî, *Peygamberimizin Hayatı*, (Çev. Ahmet Karataş), İstanbul 2003, s. 133; Heykel, *a.g.e.*, I, 43.

²⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 345; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 267, 268; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 288, 290; Râzî, *a.g.e.*, XI, 221; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, Mısır 1967, XI, 164; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), Beyrut 1987/1407, I, 172, 175; Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1162/1749), *Keşfü'l-hafâi ve müzîlü'l-ilbâs ammâ iştehera mine'l-ehâdîsi ale's-sünneti'n-nâs*, y.y. 1351, I, 183. Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) Hiz. Ömer'i Ebû Cehil'den daha ziyade sevdiği nakledilmiştir. Bkz. İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî (354/965), *Sahihu İbn Hibban*, (Thk. Şuayb Arnaut), Beyrut 1414/1993, XV, 305. İbnü'l-Mibred, *a.g.e.*, I, 143; İbn Sa'd'ın yer verdiği bir nakilde Resûlullah'ın: "Allahım! İslâm'ı Ömer b. Hattâb ve Ebu Cehil b. Hişâm'dan sana en sevgili olanıyla yücelt!" şeklinde dua ettiği bildirilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 267; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 184. Kaynaklarda Hiz. Peygamber'in "İki Ömer'den biriyle İslâm'ı kuvvetlendir." şeklinde dua ettiği de bildirilmektedir. Bkz. Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dîmeşkî (1396/1976), *el-A'lâm*, Beyrut 2002, V, 45.

²⁶ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 343; Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 163.

²⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 345; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 268; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 288, 290; Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 164; Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (794/1392), *el-Burhan fî 'ulûmi'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1957/1376, II, 106. Rivâyetlere göre, Hiz. Ömer burada Tâhâ Sûresi'ni 14. âyetin sonuna kadar okuduktan sonra Müslüman olmuştur. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 268; Taberî, Ebû'l-Abbas Muhibüddin Ahmed Muhibüddin (694/1295), *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire fî menâkibi'l-aşere*, (Tsh. Muhammed Bedreddin en-Nu'asânî el Halebî), I. Baskı, I, 192; Suyûfî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 126;

Kur'an'dan etkilenip Müslüman olduğunu ifade eden rivâyetler de mevcuttur.²⁸ Bu rivâyetlerden birine göre O şöyle demiştir: “Müslüman olmazdan önce Resûlullah’a saldırmak üzere çıkmıştım. O’nun benden önce mescide girmiş olduğunu gördüm. Arkasında durdum. Hâkka Sûresi’ni okumaya başladı. Kur’an’ın üslûbuna hayran kaldım. Kendi kendime: “Allah’a and olsun ki bu adam, Kureyşlilerin söylediği gibi bir şâir olmalıdır.” dedim. Resûlullah: “*Muhakkak o, şerefli bir Peygamber’in kat’î sözüdür. Ve o, bir şâir sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz.*” (Hâkka, 40-41) kavlini okuyunca; ben: “Öyleyse kâhindir.” dedim. Resûlullah: “*Bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz? Âlemlerin Rabbinden indirilmedir.*” (Hâkka 42-43) âyetlerini okuyup sûrenin sonuna gelince, İslâm her tarafımdan kalbimin içerisine kadar sirâyet etti.”²⁹ Böylelikle Hz. Ömer’in hidâyete ermesinde müessir olan sebeplerden birinin de bu âyet-i kerîmeler olduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Bu hususta araştırma yapan Mehmet Azimli bu ikinci naklin doğruya daha yakın olduğunu ifade etmiştir.³¹ Ayrıca Hz. Ömer’in bizzat kendisinden, kız kardeşinin evinde okuduğu âyetlerin Hadid Sûresi’nin 1-7. âyetleri olduğu da nakledilmiştir.³² O, nübüvvetin 6. senesinde³³ Zilhicce ayında,³⁴ 27 yaşındayken³⁵ 40 erkek ve 11 kadından sonra Müslüman olmuştur.³⁶

²⁸ Bu konuda geniş bilgi edinmek için bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 347, 348; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 158.

²⁹ Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî Ahmed (241/855), *el-Müsned*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Hamza ez-Zîn), Kahire 1995/1416, I, 211-112; İbn Atıyye el-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib (541/1147), *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, (Thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed), Lübnan 1993/1413, V, 356; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 190; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer (774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, Beyrut 1993, IV, 445; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 380; İbn Âşur, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunûsî (1394/1973), *Tefsîrü't-Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr ve't-tenvîr*, XXIX, 110; İbnü'l-Mibred, *a.g.e.*, I, 145.

³⁰ İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 445.

³¹ Mehmet Azimli, “Hz. Ömer’in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivâyete Farklı Bir Yaklaşım”, *İslâmiyât* VI, Sayı: 1, Ankara 2003, s. 183.

³² Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 192; Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *el-İtkân fi 'ulumi'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1985, I, 33; Şiblî, *Peygamberimizin Hayatı*, s. 134; İbn Âşur, *Tefsîrü't-Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr ve't-tenvîr*, XXVII, 353. Hz. Ömer’in İslâm’ı kabul edişi hakkındaki rivâyetler ve tahlilleri için bkz. Müslümânî, *a.g.e.*, s. 62-80.

³³ Makrîzî, *a.g.e.*, I, 380; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 123.

³⁴ İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 269.

³⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, I, 380; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 123.

³⁶ İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 269; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, X, 286, 293; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 380; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 123.

Hız. Ömer Müslüman oluncaya kadar Müslümanlar tedbir açısından Kâbe'yi tavaf etmemişler ve orada namaz kılmamışlardır. Ancak O, Müslüman olunca ilk iş olarak müşriklerle bu hususta mücadeleye koyulmuştur. Hatta Kâbe'nin civarında onlardan bir toplulukla tek başına kavga etmiştir. Hız. Ömer'in bu mücadelesinin ardından Müslümanlar rahata kavuşmuşlar,³⁷ neticede O'nun Müslüman olması Müslümanların Mekke'de özellikle de Kâbe'de ibadet etmeleri hususunda daha özgür bir şekilde davranabilmelerini sağlamıştır.³⁸

Hız. Ömer, Müslüman olduktan sonra Resûlullah'ın (s.a.s.) en yakın³⁹ ve her alanda en etkin arkadaşlarından biri haline gelmiştir. Resûlullah'ın (s.a.s.) vefatının ardından halife seçilen Hız. Ebû Bekir zamanında da etkinliğini devam ettirmiştir. Hız. Ebû Bekir, rahatsızlığı artınca insanları çağırmış ve onlara halife olarak Hız. Ömer'i bıraktığını, "Ömer'in içlerindeki en hayırlı kimse" olduğunu söylemiştir.⁴⁰ Sahâbeden bazı kimseler Hız. Ömer'in sert mizacını gerekçe göstererek bu kararın isabetli olup olmadığına dair Hız. Ebû Bekir'le tartışmışlardır.⁴¹ Hatta bunlar içerisinde Hız. Ali ve Talha da bulunmuştur.⁴² Hız. Ömer hicretin 13. senesinde⁴³ Cemâziye'l-Âhir ayında salı günü halife olmuştur.⁴⁴

---

³⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 342; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 270; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 290, 291; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 130.

³⁸ Semerkandî, Ebû'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed (373/983), *Tefsîr-i Semerkandî*, (Thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmet Abdu'l-Mevcûd-Zekeriya Abdu'l-Mecîd), Beyrut 1993, II, 25; Ziriklî, *a.g.e.*, V, 45.

³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 348.

⁴⁰ Hız. Ebû Bekir yerine Hız. Ömer'i işaret etmeden evvel sahâbenin ileri gelenleriyle tek tek istişare etmiştir. Bu görüşmeler ve Hız. Ömer'in halife olma süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid (310/923), *Tarihu't-Taberî*, (Thk. Mahmud Ebû'l-Fudayl İbrâhim), Kahire 1967/1387, III, 428-431.

⁴¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 274; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 294; Taberî, *Tarih*, III, 428; el-Hindî, Alaüddin Ali b. Abdülmelik b. Kâdı Hân Müttakî (975/1567), *Kenzu'l-ummâli fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'al*, Beyrut 1985, V, 675-676, 677-678.

⁴² İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 274; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 304; el-Hindî, *a.g.e.*, V, 675-676.

⁴³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 274; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 149. Bu tarih miladî 634 yılı Ağustos ayına tekâbü'l etmektedir.

⁴⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 274; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 306; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 380; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 149.

Hiz. Ömer'in hilafeti her açıdan yeniliklerle doludur. Bu dönemde birçok şey ilk defa uygulamaya konulmuştur. Öyle ki bu yenilikler kaynaklarda Hiz. Ömer'in idârî ve siyâsî uygulamaları bağlamında oldukça önemseniştir.⁴⁵ Bunların bir kısmı şunlardır:

- Emirü'l-Mü'minin diye isimlendirilen ilk kişi olmuştur.⁴⁶
- Hiz. Peygamber'in Medine'den Mekke'ye hicretini, hicretin 16. senesinde Rebîu'l-Evvel ayında⁴⁷ tarih başlangıcı olarak belirlemiştir.
- O'nun talimatıyla terâvih namazı cemaatle kılınmaya başlanmıştır⁴⁸ ve bunu diğer beldeler de uygulamıştır. Söz konusu uygulama ilk olarak hicrî 14. senede Ramazan ayında başlamıştır.
- Medine'de birini erkeklere diğerini ise kadınlara namaz kıldırtmak üzere iki tane İmam (Kari) görevlendirmiştir.⁴⁹
- Daha önce kırk değnek olan içkinin cezasını 80 değneğe çıkarmıştır.⁵⁰
- Gemilerle şehirlerarası yiyecek taşımacılığını ilk defa O yapmıştır.⁵¹ Böylelikle deniz yoluyla Mısır'dan Medine'ye yiyecek getirtmiştir.⁵²
- Atlardan zekâtı ilk O almış,⁵³ haraç ve cizyeyi uygulamıştır.⁵⁴
- Şehirlere kadınların görevlendirilmesi de ilk olarak O'nun tarafından uygulanmıştır.⁵⁵ Kûfe, Basra, Cezîre, Şam ve Mısır'a kadınlar gönderilmiştir.⁵⁶

---

⁴⁵ Ayrıca Hiz. Ömer'in siyâsî ve idârî ilk uygulamalarına yönelik eserler de bulunmaktadır. Bkz. Galip b. Abdulkafi Kureşi, *Evveliyâtü'l-fâruk fi'l-idâre ve'l-kaza*, Beyrut 1990.

⁴⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 281; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 321; İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1145; Hâkim, *a.g.e.*, III, 87; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 381; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 155

⁴⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 281; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 321. Hiz. Ömer takvimi değiştirmesine gerekçesi sorulduğunda "Çünkü hicretle birlikte hak ve batıl ayrıldı." demiştir. Bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 321.

⁴⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 281; İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1145; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 381; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 150, 155.

⁴⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 281.

⁵⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 382; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 155-156.

⁵¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282.

⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 323; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 382; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 156.

⁵³ Makrîzî, *a.g.e.*, I, 382; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 156.

⁵⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 322.

⁵⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 323; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 382; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 156.

- İnsanların durumunu incelemek ve ihtiyaçları tespit için geceleri devriye gezmek suretiyle teftiş yapmıştır.⁵⁷
- Dîvan teşkilatını kurmuştur.⁵⁸ Fey gelirlerini İslam'a ilk girenler, Bedir'e katılanlar gibi kategoriler oluşturup bu üstünlüklere göre taksim etmiştir.⁵⁹
- Görevlendirdiği memurların görevden önce mallarının sayımını yapmış, memurun azlinden sonra da mal sayımını yaparak yolsuzluk ve usulsüzlüklere karşı önlem almıştır. Sa'd b. Ebî Vakkâs⁶⁰ ve Ebû Hureyre malları sayılan görevlilerdendir.⁶¹
- Her alanda olduğu gibi Mescit için de çalışmalar yaparak onu genişletmiştir.⁶²
- Yahûdileri Medine'den çıkararak Şam bölgesine, Necranlı Hristiyanları da Kûfe tarafına sürmüştür.⁶³

Hız. Ömer, vefatına sebep olan yaralanma hâdisesinden önceki cuma hutbesine çıkmış, Resûlullah (s.a.s.) ve Hız. Ebû Bekir'i andıktan sonra rüyada kendisini gaganayan kırmızı bir horoz gördüğünü ve bunu da eceline yordüğünü ifade etmiştir.⁶⁴ Bundan sonra ancak bir hafta kadar hayatta kalabilmiş⁶⁵ hicrî 23. senede (Miladi

⁵⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, I, 382. Hız. Ömer'in ihdas ettiği kadılıklar hakkında geniş bilgi için bkz. Ali İsa, *a.g.e.*, s. 757-781.

⁵⁷ Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 155.

⁵⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 323; İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1145; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 382; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 150, 156. Bazı kaynaklarda Hız. Ömer'in Beytümâl'i kurduğu da yazmaktadır. Bkz. Makrîzî, *a.g.e.*, I, 381; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 155. Bu kaynaklarda her ne kadar Beytümâl'in mâli bir kurum olarak ilk ortaya çıkışı Hız. Ömer devrine nispet edilmekteyse de, bu kurumun teşekkülünü Hız. Peygamber zamanına kadar götürmek mümkündür. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Beytümâl", *DİA*, VI, 90-94.

⁵⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282.

⁶⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 323; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 161.

⁶¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 323. Hız. Ömer'in memurlarına yönelik aldığı tedbirler hakkında geniş bilgi için bkz. Cüreybe b. Ahmeb b. Sinan b. el-Hârisî, *el-Fıkhü'l-iktisâdiyyi li-emîri'l-mü'minîn Ömer İbni'l-Hattâb*, Cidde 2003/1424, s. 615-629.

⁶² İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 283.

⁶³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 283; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 323.

⁶⁴ Müslim b. el-Haccac, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî (261/875), *Sahihü'l-Müslim*, İstanbul 1992, Mesâcid, 78; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 335; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 412; Ebû Avâne el-İsferayini, Yâkub b. İshâk b. İbrâhim (316/928), *Müsned-u Ebî Avâne*, Beyrut ts., III, 439; İbn Hibban, *a.g.e.*, V, 444; Hâkim, *a.g.e.*, III, 97; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 152.

⁶⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 413.

644)⁶⁶ zilhicce ayında çarşamba günü yaralandığı hâdisenin⁶⁷ birkaç gün sonrasında 60'lı yaşlardayken vefat etmiştir.⁶⁸

1.2. Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'i Anlamasındaki Bazı İmkânları

Bu başlık altında Hz. Ömer'in nüzûl coğrafyasında bulunmasının Kur'an anlayışının teşekkülündeki rolü üzerinde durulacaktır.

1.2.1. Kur'an'ın Nâzil Olduğu Çevreye Vâkıf Olması

Hz. Ömer, cahiliye dönemine vâkıf olduğu gibi İslam'ın ilk zamanlarından itibaren Kur'an'ın nâzil olduğu çevrenin bilgisine de sahip olmuştur. Bu bilgi O'nun Kur'an anlayışını daha sağlıklı kılmıştır. Nitekim Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasında, nüzûl döneminde Arap Yarımadası'nın şartlarını, gelişen hâdiseleri, Kur'an'ın nüzûl sürecini, toplumun değişim ve dönüşüm sürecini, ihtiyaç ve taleplerini, siyasî, ekonomik, sosyal, dînî ve ahlâkî durumunu bilmek önemli görülmüştür.⁶⁹ Çünkü Kur'an, nâzil olduğu ortama ait bütün izleri taşımaktadır. Yani Kur'an, nüzûl dönemindeki muhataplarının kültürel yapısını, kavram dünyasını ve coğrafi şartlarını dikkate alarak⁷⁰ muhataplarının algı düzeylerine göre hitapta bulunmuştur.⁷¹ Nüzûl ortamında bulunan sahâbe için bu bilgiler, Kur'an'ı anlama adına önemli bir kazanım olmuşken, nüzûl sonrası insanları içinse Kur'an'ın anlaşılması, İslam geleneği içerisinde geliştirilen disiplinler aracılığıyla gerçekleşmiştir.⁷²

⁶⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 365; Taberî, *Tarih*, IV, 194.

⁶⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 365; Taberî, *Tarih*, IV, 194; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 155.

⁶⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 365; İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1156; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 293, 294; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 155. Hz. Ömer'in hangi yaşta vefat ettiğine dair çeşitli rakamlar verilmiştir. Detayı burada zikredilen yerlerden görülebilir.

⁶⁹ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, İstanbul 1998, s. 136; H. Mehmet Fatih Soysaldı, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an ve Tefsir*, Ankara 2001, s. 191; Adnan Demircan, "Kur'an'ın Nüzûl dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine", *İstem*, Yıl: 2, Sayı: 4, Konya 2004, s. 55; Yûsuf Işıcık, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler*, Ankara 1997, s. 26.

⁷⁰ Paçacı, "Soruşturma", s. 133-134. Kur'an'ın belli bir coğrafyaya nâzil olması ve muhataplarının algı düzeylerini dikkate alması hitâbının nüzûl dönemi ve coğrafyasında yaşayan insanlarla sınırlanması anlamına gelmemekte, bu özelliği onun tarih üstü bir boyut içermesine ve çağların tamamına hitap etmesine de engel olmamaktadır. Bkz. Mehmet Sait Reçber, "Soruşturma", *İslâmiyât* VII, Sayı: 1, Ankara 2004, s. 147; Özsoy, "Soruşturma", s. 142.

⁷¹ Ömer Özsoy, "Soruşturma", *İslâmiyât* VII, Sayı: 1, Ankara 2004, s. 141.

⁷² Mehmet Paçacı, "Soruşturma", *İslâmiyât* VII, Sayı: 1, Ankara 2004, s. 133.

Hiz. Ömer vahyin nâzil olduğu zamanda yaşıyor olmanın imkanlarını kullanmıştır. Mesela bir hutbesinde şöyle demiştir: “Ey insanlar, şunu bilin ki, şarabın haram kılınışını bildiren âyetler nâzil olduğu günde şarap beş şeyden yapılırdı: Üzümden, hurmadan, baldan, buğdaydan ve arpadan. Şarap (Hamr), akli örten her şeydir.”⁷³ Bu örnekte görüldüğü üzere Hiz. Ömer, âyeti⁷⁴ o gün ki mevcut durum içerisinde değerlendirmiş, bu bilgisini de âyetin nâzil olduğu zamana vâkıf olmayanlara aktararak onların da bu âyetten mümkün olduğu kadar üst düzeyde istifade etmelerini ve istinbat ederken de doğruyu bulmalarına zemin oluşturmak istemiştir. Nitekim Hiz. Ömer’in bu hutbeyi îrad etmesindeki sebep, bir şahsın içtiği içeceğin “Hamr”ın kapsamına girip girmediği hususunda Hiz. Ömer’le tartışmış olmasıdır.⁷⁵ Burada Hiz. Ömer, içkiyi yasaklayan âyetlerin indiği dönemde hangi maddelerden içki yapıldığını tespit etmekle birlikte, Hamr’ın kapsamına akli örten her şeyin gireceğini anlatmak istemiştir.⁷⁶ Hiz. Ömer’in yaşadığı çevrenin üç önemli unsuru olan Coğrafya, Dil ve Kültür kısaca şöyledir:

a. Coğrafya: Kur’an-ı Kerîm’in anlaşılmasında önemli olan unsurlardan bir tanesi hiç şüphesiz ki Kur’an’ın indiği coğrafya ve bu coğrafyanın özelliklerinin tam olarak bilinmesidir. Zira Kur’an ilk olarak belli bir coğrafya üzerinde bulunan insanlara hitâben indirilmiştir. Tabiidir ki bu hitâbın muhatabı olan şahıslar, hayatı içerisinde buldukları coğrafya dâhilinde yaşıyor ve algılıyorlardı. Kur’an’ı algılayışları da buldukları coğrafya dâhilinde mümkündü. Kur’an’ın anlaşılmasına ve yine genelde sahâbenin özeld e Hiz. Ömer’in dünyasını anlamaya katkısının olacağını düşündüğümüz bu coğrafya şu şekilde tanımlanmaktadır:

Arap Yarımadası, Asya kıtasında yarımada şeklinde büyük bir bölgedir. Bu yarımada kuzey batıdan güney doğuya doğru uzanmış, güney kısmı, doğuya doğru genişlemektedir. Batıdan Kızıl Deniz, güneyden Aden Körfezi ve Hint Okyanusuyla; doğudan Umman Denizi ile çevrili olup kuzey sınırlarından karaya bağlıdır. Kuzeyden ise Irak, Suriye ve Filistin’le çevrilidir. Mısır’la da sınırı bulunmakta olup,

⁷³ Müslim, “Tefsir”, 33; İbn Hibban, *a.g.e.*, XII, 181; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 294, X, 131.

⁷⁴ Bkz. Mâide 5/90.

⁷⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, X, 131.

⁷⁶ Râzî, *a.g.e.*, II, 397.

kuzey batıdan güney doğuya olan uzunluğu 2500 km., doğudan batıya olan genişliği ortalama 1000 km.'dir.⁷⁷

Arap yarımadası batıdan doğuya doğru gidildikçe alçalan eski bir kütledir. Bu kütleyi esas itibarıyla dört bölgeye ayırabiliriz. Birinci bölge olan Dâr Tihâme bölgesi ya da Batı kıyı düzlükleri, Kızıldeniz'e kadar uzanır. İkinci bölgeyi batıdaki kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan dağlık kuşak oluşturur. Buradaki dağlara kuzeydeki dağlara engel anlamını taşıyan Hicaz dağları denir. Üçüncü bölüm, dağlık kuşağın doğusundaki, platolar ve çöller bölgesidir. Necîd bölgesi de denilen bu bölge, daha ziyade kayalık platolardan ve büyük kum çöllerinden oluşan düzlükler ile volkanik birikintiler ve eski lav akıntıları ile örtülüdür.⁷⁸

Hicaz, Arap yarımadasında Necid yaylalarıyla sahildeki Tihâme ovaları arasındaki coğrafi bölgenin adıdır. Hicaz'ın en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Tâif'tir. Yarımada'nın ticarî ve dinî merkezi Mekke'dir. Cidde'ye yaklaşık 45 km. uzaklıkta bulunan şehir, MÖ. V. yüzyılın ortalarında kurak, dar, uzun bir vadide ve Zemzem kuyusunun yanında kurulmuştur.⁷⁹

Arabistan'ın çoğu bölgeleri elverişsiz tabiat şartlarına sahiptir.⁸⁰ Bitki örtüsü, genelde kuraklığa dayanıklı küçük boylu otlar ve çalılardan meydana gelir. Asir bölgesinde küçük ağaçlık alanlar yer alır. Ülkede en fazla yetişen ağaç türü hurmadır. Çöl bölgeleri ise, bitki örtüsünden tamamen mahrumdur.⁸¹

Mekke, Medine ve Tâif şehirleri incelendiğinde, Mekke'nin Afrika çöllerini temsil etmekte olduğu görülür. Medine ılık ülkelerin bereketliliğine sahip olup⁸², Tâif ise,

---

⁷⁷ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, İstanbul 1974, s. 80.

⁷⁸ Ramazan Özey, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, Konya 1999, s. 330-332.

⁷⁹ Adem Apak, "İslam Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin oluşumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, Sayı: 1, Bursa 2001, s. 180. Hicaz bölgesi ve nereyi kapsadığı hususunda daha kapsamlı bilgi için bkz. Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkut b. Abdullah Yâkut, (626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, II, 219-220; el-Bekri, *Cahiliye Arapları*, (Çev. Levent Öztürk), İstanbul 1998, s. 28-31.

⁸⁰ Holt P. M.-Lambton A.K.S.-LEWIS B., *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, (Çev. Kurul), İstanbul 1997, I, 19.

⁸¹ Özey, *a.g.e.*, s. 332.

⁸² Kuzey-Batı'nın vâhaları arasında yer alan Medine'de o dönemde yerleşik ziraat toplulukları yaşamaktadır. Bkz. Maurice Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul 1983, s. 25.

Avrupa'nın güney memleketlerinin iklimini taşımaktadır. İslam'dan önce bu üç şehir yakın bağlarla birbirlerine bağlıydılar. En azından aynı menfaatler onları bir konfederasyon halinde toparlamıştır. Bu üç şehirden biri olan Mekke, ticari organizasyonu ile birleştirici rol oynamıştır.⁸³ Mekkelilerin ticarete yönelmesinde Mekke'nin coğrafi konumu yanında toprak yapısı ve bitki örtüsü yönünden ziraat ve hayvancılık yapmaya uygun olmaması da etkili olmuştur. Ortaçağ boyunca en yaygın geçim vasıtalarından olan ziraat ve hayvancılık bu bölgede aşırı derecedeki sıcaklık ve su yetersizliği nedeniyle yapılamamıştır. Bu durum da bölge insanları için başka geçim vasıtalarına yönelmekten başka çare bırakmamıştır. Dolayısıyla Mekkeliler'in ticarete yönelmeleri doğal şartların bir sonucu olarak yaşamlarını devam ettirmeleri için hayati önem taşımıştır. Onların ticaret yapmalarını kolaylaştıracak bir takım etkenler de olmuştur. Mesela, Hicaz ve yarımada'nın diğer bölgelerinde yaşayanlarca kutsal sayılan ve çok eski dönemlerden beri hürmet gösterilen kutsal mekânların burada bulunması da Mekke'nin sevilmesine ve uğrak bir yer olmasına yol açmıştır.⁸⁴ Bu da ticaret adına Mekkeliler için bir kazanım olmuştur.

Arabistan; Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarında yer alan siyasî kuvvetlerin, o sırada her birinin ayrı ayrı siyasî ve iktisadî menfaatlere sahip olduğu bir bölge olmuştur. Üç büyük kıtanın birbirine değdikleri ve onların aksiyon ve reaksiyonlarının toplandığı bir merkez olarak Arabistan, herhangi bir diğer ülkeden çok bu kıtalarda yaşayan insanları ve bunların gelenek ve yaşayışlarını tanıma imkânına sahip olmuştur. Bu sebeple Mekke'ye “yeryüzünün göbeği” adını verenler olmuştur.⁸⁵

Hz. Ömer'in bu coğrafyada yaşamış olması ve Kur'an'da da bu coğrafyaya ait unusurlardan bahsedilmiş olması, O'nun âyetleri algılayışını, bu coğrafyada yaşamamış ve tanımamış bir insana oranla daha farklı kılması doğaldır. Mesela, Kureyş Sûresi'nin, diğer bölgelerde ticaret yapmış olan Hz. Ömer'i⁸⁶ etkilememesi, düşündürmemesi imkansızdır. Yine “*Bakmıyorlar mı develere, nasıl yaratılmış?*”

⁸³ Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, (Çev. Prof. Dr. Salih Tuğ), Ankara 2003, I, s. 18.

⁸⁴ Ünal Kılıç, “Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums ((İslâm Öncesi Mekke'nin Ticari İlişkileri Yönüyle)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, VIII/1, Sivas Haziran 2004, s. 76.

⁸⁵ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I, s. 19. Mekke hakkında geniş bilgi edinmek için bkz. Hamevî, II, 181-188.

⁸⁶ Hz. Ömer'in Müslüman olmadan önce Şam'a ticaret için gittiğini gösteren nakil için bkz. Belazüri, *Ensâbü'l-esraf*, X, 301.

(Ğaşıye, 17) âyetini o coğrafyayı ve devenin bu coğrafyadaki önemini bilen Hz. Ömer'in algılayış biçimi farklı olsa gerektir. Nitekim Hz. Ömer'in Araplar için devenin ne denli önemli olduğunu bildiğini şu nakil göstermektedir: Hz. Ömer'in hilafeti döneminde halk sivrisineklerden büyük rahatsızlık duymuştur. Sa'd b. Ebî Vakkâs, durumu Hz. Ömer'e mektup yazarak bildirmiş, Hz. Ömer de cevabında, Arapların deve ile hemhal olduklarını, deveye yarayan yerlerin onlar için de iyi geleceğini, bundan dolayı konaklama yerinin acımtırak ot biten bir yer olarak seçilmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur.⁸⁷

b. Dil: Dil sözlüklerde, anlaşma gayesiyle kullanılan işaretler sistemi,⁸⁸ insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle ve işaretlerle yapmış oldukları bir anlaşma,⁸⁹ uzlaşma dayalı göstergeler dizgesi, toplumsal davranış biçimi, zihinsel bir olgu⁹⁰ olarak tanımlanır.

Dil, mekânları, insanları, nesnelere, olayları ve hatta düşüncelerle duyguları betimlemek için özel kurgulanmış bir araç olup⁹¹ insanın, Allah'a, kendi kendisine ve nesnel dünyaya uygun yaşayabildiği ve söyleyebildiği her şeyin gerçekleşme aracı ve alanıdır.⁹² Bir dilin söz varlığının incelenmesiyle ve bilinmesiyle bir toplumun yaşam biçimi, gelenek ve görenekleri, siyasî ve sosyal tarihi, çevre kültürlerle olan ilişkileri, toplumsal ve kültürel eğilimleri ortaya çıkar.⁹³

Arapçada dil terimine karşılık olarak lügat ve lisan kelimeleri kullanılmaktadır. el-Leğâ, ses anlamında olup⁹⁴; lisan ise konuşmaya yarayan uzuv mânâsına gelir.⁹⁵

---

⁸⁷ Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (279/892), *Fütûhü'l-büldân*, (Thk. Abdullah Enis et-Tıba'), Beyrut 1987/1407, s. 388.

⁸⁸ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul ts., s. 318.

⁸⁹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, (Haz. Komisyon), Ankara 1988, I, 374.

⁹⁰ M. Osman Toklu, *Dilbilime Giriş*, Ankara 2003, s. 10.

⁹¹ Micheal C. Corballis, *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*, (Çev. Aybek Görey), İstanbul 2003, s. 12; Turan Koç, "Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi", *17-18 Mayıs 2001 Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, Erzurum ts., s. 21.

⁹² Muhammed Arkoun, *Kur'an Okumaları*, (Çev. Ahmet Zeki Ünal), İstanbul 1995, s. 351.

⁹³ A. Melek Özyetgin, "Wu-T'i-Ch'ing-Wên-Chien: Ch'ing Sülâlesi Dönemine Ait Bir Sözlük", (*Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002*), Ankara 2004, s. 99.

⁹⁴ Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammad el-Fârâbî (400/1009), *es-Sihah tâcü'l-luga ve sıhâhi'l-arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdülğafur Atar), Beyrut 1990, VI, 2483.

⁹⁵ Cevherî, a.g.e., VI, 2195.

Kur'an'da lügat kelimesi geçmemekte, fakat bunun yerine yirmi dört yerde farklı anlamlarda lisan ve türevleri kullanılmaktadır.⁹⁶

Dil, anlatım araçları bütünü, bütün bireyler arasında ortak olan şifre mahiyetinde olup⁹⁷ bir kültürün dizini gibidir. Ait olduğu toplumun yüzyıllar boyu ürettiği bütün soyut ve somut kavram, kurum ve değerlerin tümü dil hazinesi içinde yer alır. Bir nehir gibi kaynağından denize ulaşıncaya kadar kat ettiği havzanın tortusunu, birikimini ve zenginliğini taşır. Bu cihetten dil, ait olduğu milletin sosyo-kültürel düzeyi, tarihsel birikimi ve macerası açısından vazgeçilmez bir temel başvuru kaynağıdır. Kültür, dil aracılığı ile kendisini ifade eder. Bu yüzden dil ve kültür arasında derin bir münasebet vardır.⁹⁸ Dilden kopmuş bir kültür gibi, dilsiz bir düşünce de tam bir soyutlamadan başka bir şey değildir.⁹⁹ Kur'an dili olan Arapça da, özellikle Kur'an'ın nâzil olduğu dönemdeki Arapça, o dönem ve bölgenin kendisine özgü şartlarının, Arap örf ve adetlerinin, kısmen de bir hayat tarzının ürünüdür. Dolayısıyla Arap dilindeki kelimenin anlamını belirleyen şey, o çevrenin ve o şartların içerisinde doğmuş olan Arap kültürüdür.¹⁰⁰ Dilin kültürden bağımsız olmadığını, hatta büyük ölçüde kültürün bir ürünü olduğunu; dolayısıyla bir dili kullanmakla, o dilin ait olduğu kültür evrenine girilmiş olacağını göz önünde bulundurduğumuzda, Kur'an'ın söyleminin muhataplarla kurduğu yakınlığın dil vasıtasıyla gerçekleştiğini, ancak dilsel düzeyden ibaret kalmadığını söyleyebiliriz.

⁹⁶ Yakup Civelek, "VII.-XI. Asır İslam Dünyasında Dil Olgusuna Yaklaşımlar ve Batılı Dilbilimcilerle Mukayesesi", 17-18 Mayıs 2001 Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu, Erzurum ts., s. 205.

⁹⁷ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 119.

⁹⁸ Kemal Üçüncü, "Sözlü Kültür/Tarih bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyetnâmesi", *Bilig*, Kış/2004, Sayı: 28, s. 1. Dil ve Kültür arasındaki bağ hakkında daha geniş mülâhaza için bkz. Süleyman Gezer, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Sözlü Hitabın Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 14-19.

⁹⁹ Bedia Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul 1998, s. 89.

¹⁰⁰ Düccane Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, İstanbul 1999, s. 37. Arap dilinin teşekkülü ve gelişimi bağlamında daha geniş bilgi için bkz. Selim Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü-Kimlik ve Kitap Bilgisi Bağlamında-*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 89-108. Arapça yalnızca çöl hayatında var olmuş bir dil değildir. Çünkü çölde yerleşik bir hayat yaşanılmadan önce Yemen'de ziraatla uğraşmıştır. Yine Araplar ticaretle uğraşmaları vesilesiyle kuzeyde Suriye, güneyde ise Yemen'e kadar giden deve kervanlarını kontrolleri altında tutmuşlardır. Yemen, Hindistan ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan ticaret yollarını birbirine bağlamıştır. İşte bu ticaret hayatının Arapça üzerinde etkisi olmuştur. Böylelikle Arapça kendine has özellikleri olan ve bu şekilde diğer kültür alanlarından ayrılan bir kültür sahasına ait bir dil olarak temayüz etmiştir. Bkz. W. Montgomery Watt, *Modern Dünyada İslam Vahyi*, (Çev. Mehmet Sait Aydın), Ankara 1982, s. 48.

Dolayısıyla, muhatapların Kur'an'ı anlayabilmelerinin olmazsa olmaz koşulu olan Arabîlik vasfı, yalnızca Kur'an'ın kullandığı dili değil, aynı zamanda onun dil vasıtasıyla içine girdiği zihniyet dünyasını ve kültür evrenini nitelemektedir. Kur'an'ın Arapların diliyle, Araplık olgusu içinden ve muhatapların yaşadıkları olaylar üzerinden konuşması, hitap-muhatap ilişkisinin güncelliği bakımından, ilk neslin Kur'an'la ilişkisini biricik kılmaktadır. Bu sebeple, onların geneli açısından, sonraki bütün zamanlarda değişen yoğunluklarda varolagelen türden anlama zorlukları söz konusu olmamıştır.¹⁰¹

Kur'an Arap diliyle indiği için,¹⁰² onu anlama çabaları da yine o dille olmak durumundadır. Kavramlar, canlı organizmalar gibidir. Zaman içerisinde farklı etkenler sebebiyle; bazen anlam genişlemesi, bazen anlam daralması, bazen de anlam kayması gibi değişimler geçirirler. Kur'an nâzil olmaya başladığı zaman, kendi kavram dünyasını oluşturmuştur. Büyük oranda Kur'an'ın kullandığı kavram dünyası, her ne kadar câhiliyede kullanılan kavram dünyasının aynısı ise de Kur'an, bu kavramları, anlam yönünden köklü değişikliklere uğratmıştır. Değişim, genel plân ve sistem içinde gerçekleşmiştir. Kur'an'ın oluşturduğu yeni sistemde kullanılan her kelime, yeni mevki kazanır. Mesela, câhiliye devrinde takvâ kelimesinin özü, hayvan olsun, insan olsun, canlı varlığın, dışarıdan gelecek yıkıcı bir kuvvete karşı kendini savunma davranışdır. Bu kelime İslam inanç sistemine asıl mânâsını taşıyarak gelir. Ama sistemin etkisi altına ve İslam'a özgü monoteizm inancı alanına nakledilmesi dolayısıyla, çok önemli bir dînî anlam kazanır. Takvâ "hüküm günündeki ilahi azap korkusu" sahnesinden geçerek şahsî saf dindarlık (zühd) anlamına erer.¹⁰³

Arapça'yı bilmek tefsirin ön şartlarından biridir.¹⁰⁴ Çünkü Kur'an'ın kelime, terkip ve cümlelerinin tam olarak anlaşılabilmesi için Arapça kelimelerin, bilhassa Kur'an'ın nüzûl devrindeki anlamlarını, Arap dilinin ifade özelliklerinin ve edebî sanatlarının

¹⁰¹ Ömer Özsoy, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, Ankara 2004, s. 143-144.

¹⁰² Bkz. Yûsuf 12/2; Hicr 15/1; Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; Şuarâ 26/195; Zümer 39/28; Fussilet 41/3; Şûrâ 42/7; Zuhruf 43/3.

¹⁰³ Ramazan Altıntaş, "İslamî Anlayışa Göre "El-Hayâtü'd-Dünyâ" Kavramını Yorumlama Biçimleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII/1, Sivas Haziran 2003, s. 130.

¹⁰⁴ Sadreddin Gümüş, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, y.y. 1990, s. 103; Yûsuf el-Karadâvî, *Müslümanın Genel Kültürü*, (Çev. Yekta Saraç), İstanbul 1995, s. 105.

bilinmesi gerekmektedir.¹⁰⁵ Genelde sahâbenin, özelde ise Hz. Ömer'in Kur'an'ın nüzü'l sürecinde kullandığı dile her yönüyle vâkıf olmaları, onlara Kur'an'ı anlamada kazanımlar sağlamıştır. Mesela Hz. Ömer Kinâne'den Müdlicoğulları'ndan gelen bir bedeviye: "Harac nedir?" diye sormuş, bedevinin: "Ne bir vahşi hayvanın ve ne de bir çobanın kendisine ulaşamayacağı bir ağaçtır." açıklamasını duyduktan sonra: "İşte kâfir kişinin kalbi de böyledir. Ona imandan, Salih amelden ve hayırdan hiçbir şey ulaşmaz." sözlerini sarf etmiştir.¹⁰⁶ Bu rivâyet O'nun Kur'an'ı anlarken dildeki kelimelerin tam mânâlarını bilmenin önemini vurgulaması bakımından önemli olsa gerektir.¹⁰⁷ Buradan hareketle dillerdeki değişim ve gelişim göz önüne alınırsa, çağdaşı olmaları sebebiyle, Kur'an Arapçasına en iyi onlar vâkıf olmuşlardır.¹⁰⁸ Ayrıca Hz. Ömer, Kur'an'ı anlamada dilin önemini kavramış ve bu sebeple olsa gerek Kur'an öğretmenlerinin dili iyi telaffuz edebilmeleri için Arap dili ve edebiyatını öğrenme mecburiyeti getirtmiş, bu şartı taşımayanlara da Kur'an öğretimini yasaklamıştır.¹⁰⁹

Arapça, İslâmiyet'le birlikte fetih hareketleri sonucunda bütün Ön Asya'ya, Kuzey ve Doğu Afrika'ya, Hindistan'ın bazı kısımlarına kadar yayılmıştır.¹¹⁰ Hal böyle olmakla birlikte Kur'an'ın anlaşılmasında bu yayılmış ve yeni anlamlar kazanmış olan dili değil, yedinci asırdaki Arap toplumuna hitap eden dilin bilinmesi gerekmektedir. Bu açıdan Kur'an'ı anlama faaliyetinde ilk muhatapların konuştuğu, anladığı Arap dilini bilmek kaçınılmazdır.¹¹¹

¹⁰⁵ Reçber, a.g.m., s. 153.

¹⁰⁶ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire 2001/1422, IX, 534-535; Râzî, a.g.e., V, 142; Semîn Halebî, Ahmed b. Yûsuf (h. 756), *ed-Dürrü'l-mes'un fi 'ulumi'l-kitâbi'l-meknûn*, (Thk. Ahmed Muhammed Harrat), Dimaşk ts., V, 144; İbn Atıyye ve İbn Kesîr'de söz konusu hâdisede "Kafir" sözcüğü yerine "Münafık" sözcüğü kullanılmıştır. Bkz. İbn Atıyye, a.g.e., II, 343; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 181.

¹⁰⁷ Nitekim Hz. Ömer "Arapçayı öğrenin." şeklinde tavsiyeleriyle Arapçayı bilmenin önemli olduğunu vurgulamıştır. Bkz. İbn Ebî Şeybe, "Fedâil" 1, X, 205; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 328.

¹⁰⁸ İsmâil K. Poonawala, "Muhammed İzzet Derveze'nin Çağdaş Tefsir Yöntemi: Kur'an Hermenötiğine Doğru", (Çev. Süleymân Gezer), *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, s. 340-341.

¹⁰⁹ Kurtubî, a.g.e., I, 24.

¹¹⁰ Walter Porzig, *Dil Denen Mucize II*, (Çev. Vural Ülkü), Ankara 1986, s. 27.

¹¹¹ Albayrak, *Tefsir Usûlü*, s. 125.

Arap dilini iyi bilmenin yanı sıra Kur'an'ı anlamak, onun dünya görüşünün ne olduğunu anlamaktan da geçer. Onun kullandığı dil ve üslup bizi bu dünya görüşüne yükseltmeyi amaç edinen bir söz, kelam ya da hitaptır. Dolayısıyla onun ifadelerini sıradan olgu ve olaylar düzeyinde kalan bir uyarıcı-tepki nedenselliği bağlamında, ya da göndermede bulunduğu salt dış dünyaya ait nesne, durum ve olaylar hizasında anlamak, bir yerde onu hiç anlamamakla aynı kapıya çıkar.¹¹² Kur'an metninin anlaşılabilmesi için önce onun dil dokusunu, dokuyu oluşturan sözcük ve tümcelerin yapı ve delalet yönlerini, sözcüklerin kök mânâlarıyla sonradan müktelep delalet zenginliklerini; ayrıca, anlamın oluşmasında etkisi ve katkısı olan dil dışı unsurları, kısaca kültürel, toplumsal, tarihsel ve olgusal bağlamları bilmek gereklidir.¹¹³ Bununla birlikte İslâmî ilimler gelişirken, zamanla izâfî mânâlar artmış ve yaygınlık kazanmıştır. Daha sonra ise, Kur'an yorumları bu izâfî mânâlar üzerinde yapılmaya başlanmıştır. Özellikle fetihler ile yeni coğrafya ve kültürler ile karşılaşan İslam, temel dînî kelimelerine oldukça fazla izâfî mânânın sokulması ile karşı karşıya kalmıştır. Bu kültürler ve ortaya yeni çıkan siyasî hareketler, mezhep ve fırkalar, bu izâfî mânâyâ daha bir zenginlik katmışlardır.¹¹⁴

Kur'an Arap dili ve Arap dilinin belâğatıyla indiği için, o çağda yaşayan Arapların birçoğu Kur'an'ı ve onun bütün ayrı ayrı kelime ve terkiplerini anlamışlar, kapalılık olan kısımları ise Hz. Peygamber açıklamıştır.¹¹⁵ Dolayısıyla Kur'an'ın doğru anlaşılmasında Hz. Peygamber'in anlayışı önem arz etmektedir. Kur'an'ın hitap ettiği dil ile Hz. Peygamber'in bu dil ile ilahi hitâbı nasıl anlayıp uyguladığını bize aktaran ise onunla hayat sürmüş olan sahâbeden başkası değildir. Bu bakımdan genelde sahâbe özelde Hz. Ömer, hem o gün kullanılan dile ve hem de Hz. Peygamber'in uygulamalarına vâkıf olmalarıyla Kur'an'ın nasıl anlaşılması gerektiği hususunda bize yol göstermektedirler.

---

¹¹² Koç, "Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi", s. 29.

¹¹³ Sadık Kılıç, "Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dînî Metin", 17-18 Mayıs 2001 Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu, Erzurum, ts., s. 98.

¹¹⁴ Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İstanbul 2003, s. 124.

¹¹⁵ İbni Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Mukaddime*, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1991, II, 464.

c. Kültür: Kültür, “Bir toplumun kendi iç yasalarına göre biçim kazanması, yaşama biçimlerinin çeşitli alanlarda olgunlaşması”,¹¹⁶ “Bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde süregelen her türlü duygu, düşünce, yaşayış, dil ve sanat varlıklarının tümü”,¹¹⁷ “Bir fert ya da toplumun hayat tarzını biçimlendiren örf, adet, gelenek ve görenek ile alışkanlıklar, davranışlar ve inançlar toplamı”,¹¹⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Kültür, toplumdan miras alınmakta olup¹¹⁹ toplumun maddî ve mânevî bütün unsurlarını içerir.¹²⁰ Kültürün kapsamı içerisine dil, bilgi, sanat, sosyal müesseseler, yasalar, inanç, din ve ahlak kuralları ve halkın yaşayış tarzı gibi birçok şey girer.¹²¹ Dolayısıyla kültürün varlığı için bir doğal fizikî çevreye ihtiyaç vardır. Bu sayede kültür, gelişeceği ve yaygınlaşacağı ortamı bulmuş olur.¹²²

Kültür, bir toplumu diğer bir toplumdaki ayıran husûsî bir hayat tarzıdır.¹²³ Kültürde bilgi esas olup,¹²⁴ bu bilgi, insanın düşünce, anlayış ve tutumlarını etkiler.¹²⁵ Kur’ânî bilgiler de, insan hayatının yalnızca bir yönünü değil, tüm yönlerini kuşatıcı bir mahiyet arz etmektedir. Bu özelliği dolayısıyla ki Kur’an, inanan insanın hayatının her alan ve aşamasında zorunlu olarak kendisine yönelmesini ve gerekli çözümleri bulmak amacıyla, kendisini doğru okuma, anlama ve yorumlama çabası içinde olmasını istemektedir. Kur’an muhtevası içinde yer alan bu alanlardan biri de, insanlar ve toplumlar arası ilişkilerin ahlâkî, hukukî, sosyal, kültürel, savaş ve barış, adalet, ekonomik vb. boyutlarıdır. Bu boyutlar ise, kültür, uygarlık ve medeniyet konuları içinde yer almaktadır. Bu ilişkiler, çağımız insanının ferdî, sosyal ve uluslararası hayatında çok önemli bir yer tutmakta ve bizleri, bu konunun Kur’anî boyutunu anlamaya zorlamaktadır. Kur’an, yaklaşık yirmi üç senelik nüzûlü zarfında kendi mesajının ilkelerine bağlı örnek bir toplumsal yapı oluşturmuştur. Toplumsal yapı özü itibariyle değişken ve dinamik olduğundan, Kur’an’ın çerçevesini çizdiği

¹¹⁶ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İstanbul ts., s. 122.

¹¹⁷ *A’dan Z’ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi*, “Kültür Md.”, Ankara 2004, I, 523.

¹¹⁸ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 254.

¹¹⁹ Mustafa Sarıcık, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Isparta 2002, s. 2.

¹²⁰ Sarıcık, *a.g.e.*, s. 2; Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2007, s. 23.

¹²¹ *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, “Kültür Md.”, İstanbul 2000, XIV, 181.

¹²² Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, İstanbul 1974, s. 108.

¹²³ Sarıcık, *a.g.e.*, s. 2.

¹²⁴ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’an Nedir?*, İstanbul 1996, s. 51.

¹²⁵ Talip Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, Sivas 2000, s. 12.

toplumsal nizam, doğal olarak VII. yüzyıl Arap toplumunun tarihsel, toplumsal, siyasal ve kültürel şartlarını dikkate alarak oluşturulmuştur.¹²⁶ Nitekim vahyin ilk muhataplarının inanç, ahlak ve hayatı algılama biçimlerine, yani kültürün unsurlarına, Kur'an'dan işaretler bulmak mümkündür.¹²⁷ Mesela Kur'an'da geçen şâir,¹²⁸ kâhin,¹²⁹ fal okları¹³⁰ vb. kavramlar o dönemde ki önemli unsurlardır. Hz. Ömer de bu kültürün izlerini taşıyan âyetleri elbetteki o kültüre vâkıf olması sebebiyle daha iyi anlamıştır. Mesela, Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna sebebiyet veren âyetler arasında gösterilen Hâkka Sûresi 40-43. âyetlerinde geçen şâir, kâhin kavramları buna örnek teşkil edebilecektir.

Bir kültürün özgünlüğünün en büyük bölümünü o kültüre ait olan tarih oluşturur.¹³¹ Bu bakımdan burada Arap tarihinden kısaca da olsa bilgi vermek durumundayız. Buna göre, Arap Yarımadası Peygamber geleneğine yabancı bir toplum değildir. İlk peygamberlerden olan Hz. Hûd, Araplara gönderilmiş bir peygamberdir. Hz. Hûd'un kavmi olan Âd, Kuzey Arabistan bölgesine yerleşmiştir. Arabistan'dan Şam'a kadar uzanan bölge onların yerleşim yeridir. Yine bu bölgenin diğer yerleşimcileri Semûd kavminin mevkileri Devmetu'l-Cendel'dedir. Bu insanlar dağları oymak sûretiyle iskân yerleri edinmişlerdir. Semud kavminin Vâdi'l-Kura'ya yerleşmiş bir toplum olduğu da söylenmiş olup Medine ve Şam arasındaki dağlık bölgenin ahalisidir.¹³²

Milattan önce beşinci asırda kurulan Mekke, Arap yarımadasının en önemli dinî ve ticarî merkezidir. Uzun zaman Amalika, Cürhüm ve Huzaa gibi güney Arabistan kabileleri tarafından idare edildikten sonra, Hz. Peygamber'in dördüncü dedesi Kusay b. Kilab şehrin yeni idarecisi olmuştur. Kusay, kabilesi Kureyş'i Mekke'nin çeşitli bölgelerine yerleştirmiş, daha sonra şehrin ilk parlamentosu olan Dârunnedve'yi kurmuş ve Mekke yönetimiyle ilgili görevleri Kureyş boyları arasında paylaşmıştır.

¹²⁶ Zülfikar Durmuş, "Kur'an-ı Kerim'de Uluslararası İlişkiler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* II (2002), Sayı: 2, s. 207; Paçacı, "Soruşturma", s. 132.

¹²⁷ Mehmet Sürmeli, *Sahâbenin Kur'an Anlayışı*, İstanbul 2006, s. 56-57.

¹²⁸ Bkz. Hâkka Sûresi 41. âyet.

¹²⁹ Bkz. Hâkka Sûresi 42. âyet.

¹³⁰ Bkz. Mâide Sûresi 90. âyet.

¹³¹ Muhammed Âbid Câbirî, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, (Çev. İbrâhim Akbaba), İstanbul 2000, s. 13.

¹³² Sürmeli, *a.g.e.*, s. 57.

Onun ölümünden sonra, iki oğlu (Abdümenâf-Abduddâr) arasında Mekke ve Kâbe idaresi konusundaki iktidar mücadelesi, kabileyi ikiye bölmüştür. Bölünme Hilfü'l-fudûl cemiyetinin kurulmasından sonra daha da derinleşmiştir.¹³³

İslam'dan önce Mekke'de siyasî gücü ele geçirme konusunda akrabalık ilişkilerinin önemli ölçüde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Akrabalık yoluyla birbirlerine yaklaşan kabilelerin yaptıkları ittifak, kuvvetlerini birleştirmelerine ve böylece güçlenmelerine vesile olmuştur. Bu ise, Arapların hâkimiyeti ele geçirme yollarından birisi halini almıştır.¹³⁴

Arap toplumunda iktisâdî ve kültürel hayatın önemli bir parçasını panayırlar oluşturmuştur. Bu panayırlar senede bir ve belirli günlerde tesis edilmiştir. Buraya her taraftan ve her kesimden insanlar gelmiştir. Siyasî faaliyetlerin yanı sıra adlî ve kültürel faaliyetlerin de yürütüldüğü ve yıl boyunca muhtelif yerlerde kurulan bu panayırlar tüccarlar için de önemli bir müessese olmuştur. Bu panayırların en meşhurları; 'Ukâz, Mecenne ve Zül-mecâz'dır.¹³⁵

İslam öncesi dönemde özellikle Mekke'de bilim hayatının canlı olmadığı görülmektedir. Okur-yazar sayısının yirmiye ulaşmadığı bu toplumda özellikle edebiyat, şiir ve hitâbet gelişmiştir. Hatta şairlere ehlü'l-ma'rife veya ulemâ adı verilmiştir. Yine bu toplumda edebiyat dışında neseb ilmi, ilm-i nücûm, tıp, meteoroloji, mitoloji, kehânet ve kıyâfet ilimlerine¹³⁶ vâkıf kimseler bulunmaktadır. Ancak tüm bunlar bilim denebilecek seviyede gelişmiş değildir.¹³⁷

Arapların şiire olan sevgisi, Kâbe'nin yıllık hac zamanında 'Ukâz panayırında yarışmalar düzenlenmesine neden olmuştur. Bu yarışmalarda yeni şiirler ödüle layık görülmediğinde ödül daha önce kazanana verilmiştir. En iyi şiirin ödülü ise, altınla

---

¹³³ Apak, a.g.m., s. 177.

¹³⁴ Rıza Savaş, "Mekke'de İslamiyet'in Yayılmasına Akrabalık Açısından Bir Bakış", *İstem*, Yıl:2, Sayı: 4, Konya 2004, s. 35-36.

¹³⁵ Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971, s. 157.

¹³⁶ Kıyâfet, iki kişinin organlarındaki benzerlikten ve aralarında kan bağı bulunduğunu ve karakterlerinin nasıl olduğunu tespiti yarayan tahmini bilginin adıdır. Bkz. Mehmet Serhan Tayşi, "Kıyâfe", *DİA*, XXV, 508.

¹³⁷ Ahmet Turan Yüksel, *İslam'da Bilim Tarihi*, Konya 2002, s. 34.

yazılarak, Kâbe'nin duvarına asılmak olmuştur.¹³⁸ Şiirin yanı sıra Araplarda soy-sop bilgisi de (İlmu'l-Ensâb) gelişmiştir. Araplar, ataları ve dedelerinin isimlerini sayarak onlarla övünmeyi marifet bilmişlerdir. Bu durum, onlar için tarih bilgisinin muhafazasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır.¹³⁹

Cahilliye dönemindeki Araplarda ticaret bir hayli gelişmiş, ticaret merkezleri kurulmuş ve ticârî anlaşmalar yapılmıştır. Belli başlı kervan yollarının da bulunduğu bir bölge olan Arabistan'da cahiliye döneminde sadece erkekler değil, kadınlar da ticaretle meşgul olmuşlardır.¹⁴⁰ Arapların ticarete ileri gitmelerinin başlıca sebebi, bu bölgenin orta noktada yer alması ve komşularıyla dil yakınlığının bulunmasıdır. Kara ticaretinin yanında deniz ticareti de gelişmiş ve böylece Araplar ticarete bir hayli ilerleme kaydetmişlerdir.¹⁴¹

1.2.2. Hz. Muhammed'in Eğitim ve Öğretiminden Geçmesi

Eğitim, yetişkin nesillerin yetişmekte olan nesillere yaptığı her çeşit etki olarak tanımlanmaktadır.¹⁴² Hz. Peygamber'in görevi açısından eğitim ve öğretimin içeriğini "tebliğ" terimi karşılamaktadır. Nitekim Kur'an'da "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun..."¹⁴³ âyetinde de bu terim kullanılmıştır.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in sözlerini ve fiillerini rehber edinmişlerdir.¹⁴⁴ Çünkü bir insan tipi inşâsı, inen Kur'an âyetleri üzerinden çok, bizzat Hz. Peygamber'in örnekliği üzerinden gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'in inananlar tarafından örnek alınan davranış modelini şekillendiren ise Kur'an olmuştur.¹⁴⁵ Böylelikle sahâbîler Kur'an ile ahlaklanmayı bizzat Hz. Peygamber'in önderliğinde sağlamışlardır. Hz.

¹³⁸ İsmâil Râcî Fârûkî-Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslam Kültür Atlası*, (Çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu), İstanbul 1999, s. 83.

¹³⁹ İsmet Kayaoglu, *İslam Kurumlar Tarihi II*, Konya 1994, s. 23.

¹⁴⁰ Çağatay, *a.g.e.*, s. 152-157

¹⁴¹ İbnu'l-Emin Mahmut Esad Seydişehrî, *Tarih-i Din-i İslam Tarihi*, (Sad. A. L. Kazancı-O. Kazancı), İstanbul 1983, I, 228-232.

¹⁴² Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara 1999, s. 4-5.

¹⁴³ Bkz. Mâide 5/67.

¹⁴⁴ Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati (790/1388), *el-Muvâfakât fî usûli's-serî'a*, (Haz. Abdullah Derrâzî), el-Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübrâ ts., I, 94.

¹⁴⁵ Mehmet Erdoğan, "Kur'an Vahyinin Nüzûl Dönemi Olgusallığıyla İlişkisinin Fıkhi Yorumu", *İslâmiyât VII*, Sayı: 1, Ankara 2004, s. 68.

Ömer de Resûlullah (s.a.s.) ile aynı zaman ve mekânı paylaştığı için O'nun (s.a.s.) söz ve fiillerine vâkıf olmuş ve yine O'nun (s.a.s.) eğitim-öğretim faaliyetinin bizzat içerisinde bulunmuştur. Nitekim Hz. Ömer Müslüman olduktan sonra her zaman Resûlullah'ın (s.a.s.) yakınında olmuş ve onun birçok ânına tanıklık etmiştir. Bu sebeptendir ki O'nun Kur'an anlayışının şekillenmesinde Resûlullah'ın (s.a.s.) etkisi son derece önemlidir. Sahâbîler konumlarına göre mecliste Resûlullah'a (s.a.s.) yakın yerlerde oturmuşlardır. Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın (s.a.s.) sağında, Hz. Ömer solunda, Hz. Osman ve Hz. Ali önünde oturmuşlardır.¹⁴⁶

Hz. Peygamber risâletin ilk yıllarında Dâru'l-Erkâm'ı¹⁴⁷ eğitim-öğretim merkezi olarak belirlemiştir. Burada Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber tarafından öğretilmiş ve bu öğretimden istifade etmek isteyenler buraya gelmişlerdir.¹⁴⁸ Kur'an öğretimi yalnız Erkâm'ın evinde değil, Mekke'deki diğer evlerde de devam etmiştir. Hz. Ömer de ilk defa böyle bir evde Kur'an okuma fırsatını bulmuştur. Kız kardeşi ve eniştesi Tâhâ Sûresi'ni okurlarken Hz. Ömer bu okumaya şahit olmuş ve kendisi de onların ellerindeki nüshayı okuyarak Müslüman olmuştur.¹⁴⁹

Hz. Peygamber Medine'de de düzenli eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. Burada eğitim-öğretim Mescid-i Nebî'deki Suffa bölmesinde yapılmıştır. Suffa'da başlangıç seviyesinde olanlara okuma-yazmayı ve Kur'an'ı öğretmek üzere öğretmenler görev almış, zaman içerisinde burası mekân itibariyle eğitim görenlere yetmeyince dokuz ayrı mescit açılmıştır.¹⁵⁰ Hz. Peygamber'in bu faaliyetlerinden Hz. Ömer'in de istifade etmiş olması, o toplum içerisinde yaşamış olması sebebiyle gâyet tabiidir.

Hz. Peygamber, ashâba nâzil olan âyetleri öğretirken onar onar âyetler halinde amel etmeyi de öğretmiştir.¹⁵¹ Hz. Peygamber'in eğitimi her zaman Kur'an âyetlerini tefsir

¹⁴⁶ Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin Resûlullah'ın meclisinde buldukları konumu ifade eden nakil için bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 348. İbn Kesîr bunun sebebinin onların vahiy kâtibi olmalarıyla ilişkilendirmiştir. Bkz. a.y.

¹⁴⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, X, 288; İbrâhim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2001, s. 281.

¹⁴⁸ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 281.

¹⁴⁹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 345; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 268; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, X, 288, 290.

¹⁵⁰ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, II, 768-771.

¹⁵¹ Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an Tefsiri*, İstanbul 1983, s. 33.

şeklinde olmamıştır. Ancak hal böyle olmakla beraber aslında Hz. Peygamber, eğitim ve öğretimlerinde dolaylı da olsa Kur'an'ı açıklamıştır. Hz. Ömer'in Resûlullah'ın (s.a.s.) bu tarz öğretiminden geçtiğini gösteren pek çok rivâyet bulunmaktadır. Mesela Hz. Ömer'den aktarılan bir rivâyet şöyledir: “Resûlullah'ın yanında otuyordum. Şöyle buyurdu: “Yaratıklar arasında imanı en üstün olanların kimler olduğunu bilir misiniz?” Biz: “Meleklerdir.” dedik. O (s.a.s.): “Onların iman etmeleri elbette gerekir. Ama onlardan başkaları.” Biz: “Peygamberlerdir.” dedik. Bu sefer şöyle buyurdu: “Onların zaten iman etmeleri gerekir. Hayır, onlardan başkalarıdır. Yaratıklar arasında iman bakımından en üstün kimseler, henüz atalarının sulblerinde bulunan, beni görmedikleri halde bana iman eden, yazılı bir takım kâğıtlar görüp de onlarda bulunanlar gereğince amel eden bir takım insanlardır. İşte bunlar bütün yaratıklar arasında imanları en üstün kimselerdir.”¹⁵²

Hz. Ömer'in Resûlullah'ın (s.a.s.) yakın çevresinde bulunması O'nun ister istemez, Kur'an'a dair yeni bilgiler öğrenmesine sebebiyet vermiştir. Rivâyet olduğuna göre bir gün Zeyneb (r.anhâ), Hz. Peygamber'in yanında, onun çehresini değiştirecek (kızdıracak) şekilde konuşmuş, Hz. Ömer, Zeyneb'in (r.anhâ) bu tavrını yadırgayınca, Hz. Peygamber: “Onu bırak, çünkü o, evvâhtır” buyurmuştur. Hz. Ömer: “Ya Resûlullah, “evvâh” nedir?” deyince de, Resûlullah (s.a.s.): “Huşû ve tazarrû içinde duâ eden demektir.” buyurmuştur.¹⁵³ Hz. Ömer'in bu diyalogu sonucunda Tövbe Sûresi 114. âyette yer alan “أَوَّاهٌ-evvâh” kelimesinin anlamı açıklanmıştır. Tövbe Sûresi Kur'an'ın son nâzil olan âyetlerindendir. Muhtemelen bu diyalog esnasında bu âyet henüz nâzil olmamıştır. Ancak Hz. Ömer'in bu kelimeyi bilmediği anlaşılmakta, dolayısıyla âyet inmemiş dahi olsa, daha sonra incek bir âyetin içerisinde yer alan kelimenin mânâsını bizzat Hz. Peygamber'den öğrenme fırsatını yakaladığı görülmektedir. Nitekim O'nun bu diyalogunun, bu kelimenin içerdiği mânânın

---

¹⁵² Nakil için bkz. Ebû Ya'la el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ (307/919), *Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsilî*, (Thk. Hüseyin Selim Esed), Dimaşk 1984, I, 147; Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisâburî (427/1035), *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an=Tefsiri's-Sa'lebi*, (Thk. Ebî Muhammed b. Âşur), Beyrut 2002-1422, I, 147; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 171-172; Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî (1250/1834), *Fethü'l-kadîr: el-câmiu' beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr*, Beyrut ts., I, 34. Bu nakil Âl-i İmrân Sûresi 110. âyetin tefsirinde yer almaktadır.

¹⁵³ Râzî, *a.g.e.*, VI, 159-160; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 275.

anlaşılması bakımından hem kendisi ve hem de müfessirler tarafından kullanılması bunu göstermektedir.

Hiz. Ömer'in, Kur'an anlayışına katkısı bağlamında, Hiz. Peygamber'in eğitim-öğretiminden geçmesini şu başlıklar altında ele alabiliriz:

i. Kur'an'ın Kaynaklığı:

Hiz. Ömer Kur'an'ın kaynaklık değerini bizzat Resûlullah'ın (s.a.s.) kendisinden öğrenmiştir. Nitekim O bir gün elinde Ehl-i Kitap'ın kutsal metinleriyle Resûlullah'a (s.a.s.) rastlayınca, "Kur'an size yetmiyor mu?"¹⁵⁴ Musa hayatta olsa yapacağı şey ancak bana tâbi olmak olurdu."¹⁵⁵ şeklinde uyarılmıştır. Ayrıca O'nun elinde Tevrat nüshasıyla Hiz. Peygamber'e geldiği ve Hiz. Peygamber'in yüzündeki hoşnutsuzluğu görünce "Allah'ın ve Resûlü'nün gazabından Allah'a sığınırım. Rab olarak Allah'tan din olarak İslam'dan, Nebî olarak da Muhammed'den razı olduk."¹⁵⁶ dediği de nakledilmiştir. O'nun Resûlullah'a (s.a.s.): "Tevrat'ı öğrenelim mi?" sorusuna karşılık Hiz. Peygamber'in: "Onu öğrenmeyin fakat iman edin, size indirilene öğrenin ve ona iman edin." buyurduğu nakledildiği gibi¹⁵⁷ "Nefsim kudret elinde bulunan Zat'a yemin ederim ki ben, bu dini size saf (hurafelerden arınmış) olarak bembeyaz bir şekilde getirdim. Ehl-i Kitap'tan bir şey sormayın. Olur ki size gerçeği söylerler, siz onu yalanlarsınız. Veya size bâtılı söylerler, siz onu doğrularsınız."¹⁵⁸ buyurduğu da nakledilmiştir.

Başka bir rivâyette ise, Hiz. Ömer'in: "Ya Resûlullah, Ehl-i Kitap'tan bazıları, bizim hoşlanacağımız şeyleri de söylüyorlar. Keşke onları yazsak!" şeklindeki isteğine Hiz. Peygamber: "Ey Hattab oğlu Ömer, Yahûdilerin şaşırıldığı gibi siz de mi

¹⁵⁴ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Kahire 1992/1413, II, 135; Zürcânî, Muhammed Abdülazîm (1953), *Menâhilü'l-irfân fi 'ulumi'l-Kur'an*, Mısır ts., I, 496.

¹⁵⁵ Abdürrezzâk es-San'ânî, el Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm (211/827), *Musannef*, (Thk. Habiburrahman A'zami), Beyrut 1403, "Kitabu Ehli'l-Kitâbîn", X, 313; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, II, 135; Âlusî, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullah (1270/1854), *Ruhu'l-meânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-azim ve's-seb'i'l-mes'ânî*, Beyrut ts., I, 244.

¹⁵⁶ Abdürrezzâk, *Musannef*, "Kitabu Ehli'l-Kitâbîn", X, 313; Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl (255/868), *Sünen-i Dârimî*, (Thk. Hüseyin Selim), Riyat 2000, "Mukaddime" 39, I, 403.

¹⁵⁷ Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, IV, 209.

¹⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, II, 135.

şaşıracaksınız!”¹⁵⁹ buyurarak bu düşüncenin yanlış olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber’in Kur’an’ın kaynaklık değerini göstermesi bakımından önemli olan bu olayın, Hz. Ömer’in Kur’an metninin önemine ve korunmasına yönelik faaliyetlerine katkısı olduğu açıktır. Zira daha sonraları Hz. Ömer hadis kitabı derlemek istemiş, fakat bir ay kadar bu konu üzerinde düşündükten sonra “Ben bir kavim hatırladım. Onlar bir kitap yazdılar, ona yöneldiler ve Allah’ın kitabını terk ettiler.” ifadeleriyle¹⁶⁰ ve Kur’an’ın cem’ine katkılarıyla¹⁶¹ bu tutumunu göstermiştir.

ii: Kur’an’ın Kıraatinde Üslûp:

Resûlullah (s.a.s.) Kur’an’ın kıraatinin nasıl olacağı, yani hızlı-yavaş veya sesin yüksekliğindeki oran hususunda ashabı eğitmiştir. Mesela Hz. Ebû Bekir’in namazda alçak, Hz. Ömer’in ise yüksek sesle Kur’an okumayı âdet edindikleri nakledilmiştir. Bu nakle göre Resûlullah (s.a.s.), Hz. Ebû Bekir’e: “Niçin böyle yapıyorsun?”, buyurduğunda O: “Ben Rabbime münacâta bulunuyor ve O’na tazarrû ediyorum.” diye cevap vermiş, aynı soruyu Hz. Ömer’e sorunca, O da: “Uykusu gelenlerin uykusunu kaçırıyor, şeytanı çaresiz kılıyor ve Rahmân’ı râzı ediyorum.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.), Hz. Ebû Bekir’e: “Sesini biraz yükselt!”, Hz. Ömer’e de: “Sen de biraz indir!” buyurmuştur.¹⁶²

iii. Âyetlerin Tefsiri:

Eğitimin işlevsel olması ve istenilen hedeflere ulaşılabilmesi için uygun ortamların oluşturulması gerekmektedir. Bu uygun ortamlardan biri de eğitimciyle eğitilen arasındaki mesafenin doğru kurulması ve eğitilene eğitimden üst düzeyde yararlanabilmesi için yeterli fırsatlar verilebilmesidir. Bu fırsatlardan biri de eğitimden istifade edecek kişilerin özgüvenlerinin sağlanmasıdır. Hz. Peygamber ashâba bu anlamda fırsatlar tanımış, âyetler hakkında soru sorarak onların bu yönde kendilerini yetiştirmelerine olanak tanımıştır. Mesela Resûlullah (s.a.s.) bir gün Hz.

¹⁵⁹ Râzî, *a.g.e.*, III, 332.

¹⁶⁰ İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 287; Muhammed Enîs Ubâde, *Ömer İbnu’l-Hattabi fî İslâmi*, Beyrut ts., s. 23.

¹⁶¹ Suyûtî, *İtkân*, I, 164; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 242.

¹⁶² Mâverdî, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (450/1058), *en-Nüket ve’l-uyûn tefsîri’l-Mâverdî*, (Thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim), Beyrut ts., III, 281-282; Şâtübî, *a.g.e.*, IV, 101.

Ebû Bekir, Hz. Ömer ve İbn Ömer'in de içlerinde bulunduğu bir topluluk içerisinde, "Her zaman meyve veren ve yapraklarını dökmeyen Müslüman kişiye benzeyen ağacı bana haber verin!" buyurmuş, cevap alamayınca da bunun hurma olduğunu ifade etmiştir.¹⁶³

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in yaşamına tanıklık etmiş, bu arada anlayamadığı âyetlerin te'vilini de Hz. Peygamber'in bizzat kendisinden öğrenmiştir. O'nun ribâ âyetini Hz. Peygamber'in tefsir etmeden vefat ettiğini ifade etmesi,¹⁶⁴ Hz. Peygamber'den âyetlerin tefsirini öğrendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim O, "Onların toplu kuvvetleri bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır." (Kamer, 45) âyetinde yer alan "الْجَمْع-topluluk"tan ne kastedildiğini anlayamamış ve merak etmiştir. O, bu âyetin tefsirini Bedir savaşının vuku bulduğu gün Resûlullah'ın (s.a.s.) dilinden öğrenmiştir. Bu öğrenme faaliyeti bizzat karşılıklı diyalog şeklinde değil, O'nun Hz. Peygamber'in savaş esnasında dilinden dökülenlere tanıklık etmesiyle gerçekleşmiştir. Zira O bu hususta şunları söylemiştir: "Bedir savaşında Resûlullah'ı kılıcını çekmiş, savaşırken: "Topluluk yakında dağıtılacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklar." derken işittim ve bu âyetin te'vilini işte o gün anladım."¹⁶⁵

Resûlullah (s.a.s.), ashâbını sürekli Kur'an eğitimine tabi tutmuş ve bunun için her ânı değerlendirmiştir. Bir gün yemek esnasında Resûlullah (s.a.s.), o anda yedikleri yemeklerin de ahirette sorgulanacak nimetlerden olduğunu ifade edince Hz. Ömer hurmaları göstererek onlardan da mı sorulacaklarını sormuş, Resûlullah (s.a.s.) "Evet" diyerek bir nevî Tekâsür Sûresi 8. âyetin kapsamına yönelik tefsir

---

¹⁶³ Şâtıbî, *a.g.e.*, II, 218, 402; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 549. Burada Resûlullah'ın sorduğu âyet İbrâhim Sûresi 24. âyettir. Âyet mealen şöyledir: "Görmedin mi Allâh nasıl bir benzetme yaptı: Güzel söz, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir." Bu topluluk içerisinde İbn Ömer de bulunmaktadır. İbn Ömer Resûlullah'ın sorduğu sorunun cevabının hurma olduğunu düşünmüş fakat Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e saygısından konuşmamıştır. Resûlullah'ın huzurundan ayrıldıktan sonra Hz. Ömer'e bu durumu anlatmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer "Senin bunu söylemen bana şundan ve şundan daha sevimlidir." şeklinde cevap vermiştir. Bkz. a. y.

¹⁶⁴ Mâverdî, *a.g.e.*, I, 353. Kastedilen âyet Bakara Sûresi'nin 275. âyetidir.

¹⁶⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XXII, 157; Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (360/971), *el-Mu'cemü'l-evsât*, (Thk. Tarık b. 'Ivaz, Abdu'l-muhsin b. İbrâhim), Kahire 1995/1415, IV, 145; Sa'lebî, *a.g.e.*, IX, 170; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 220; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 286; Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 33; Zürkânî, *a.g.e.*, II, 272; İbn Aşur, *Tefsîrü't-Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr ve't-tenvîr*, XXVII, 213-214.

yapmıştır.¹⁶⁶ Böylece O bu âyetin tefsirine bizzat Hz. Peygamber vasıtasıyla vâkıf olmuştur.

Resûlullah'ın (s.a.s.) bulunduğu ortamlar Kur'an âyetlerinin konuşulduğu yerler olmuştur. Tabiatıyla bu ortamlar genelde sahâbenin, özelde Hz. Ömer'in Kur'an öğreniminin devam ettiği ortamlardır. Bu ortamların birinde sahâbeden biri: "Ey Allah'ın Resûlü, Kevser nedir?" diye sormuş, Resûlullah (s.a.s.) ise: "Cennet'te bir nehirdir. Rabbim onu bana vermiştir. O, süttten daha ak, baldan daha tatlıdır. Orada boyunları deveboynu gibi olan kuşlar vardır." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Ey Allah'ın Resûlü onlar, çok güzel olmalıdır." deyince Resûlullah (s.a.s.): "Onları yemek, daha da güzeldir."¹⁶⁷ buyurmuştur. Görüldüğü üzere Hz. Ömer âyetlerin tefsirine yönelik Resûlullah'la (s.a.s.) bulunmanın imkânını kullanıp âyetlerin tefsirine bizzat Resûlullah'la (s.a.s.) müzakerede bulunarak vâkıf olmuştur.

iv. Kur'an Okumaya Teşvik:

Hz. Peygamber, ashâbı Kur'an okumaya teşvik etmiştir. Bir defasında Hz. Peygamber: "Her kim İhlâs Sûresi'ni on defa okursa onun için Cennet'te bir köşk yapılır. Her kim onu yirmi defa okursa onun karşılığında ona Cennet'le iki köşk yapılır. Kim bu sûreyi otuz defa okursa onun karşılığında ona Cennet'te üç köşk yapılır." buyurmuş, bunun üzerine Hz. Ömer: "Allah'a and olsun ki Ya Resûlullah o zaman biz de (Cennet'teki) köşklerimizi çoğaltırız." deyince Resûlullah (s.a.s.): "Allah'ın lütûf ve ihsânı bundan daha geniştir." buyurmuştur.¹⁶⁸ Her ne kadar burada Resûlullah'ın (s.a.s.) İhlâs Sûresi'nin çokça okunmasına yönelik teşviki söz konusu olsa da bu durum Kur'an'ın çokça okunmasına yönelik bir teşvik olarak algılanmalıdır. Hz. Ömer'in yukarıdaki rivâyette Resûlullah'a (s.a.s.) ifade ettiği

¹⁶⁶ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (303/915), *Sünenü'l-kübrâ*, İstanbul 1992/1413, "Vesâe", 4; Sa'lebi, *a.g.e.*, X, 279-280; Râzî, *a.g.e.*, XI, 274; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 174-175; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 583. Tekâsür Sûresi 8. âyet meâlen şöyledir: "Sonra o gün nimetlerden hesaba çekileceksiniz."

¹⁶⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XXIV, 687, 688; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 204; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 308, 596. Bu nakil Hz. Peygamber'in bir denge insanı olduğu göstermektedir. Cennette bahsedilen kuşlarının görünümünün güzel olmasının yanı sıra yemek sûretiyle tüketilmelerinin bir başka güzel olduğunu buyuran Hz. Peygamber, böylelikle Allah'ın yarattığı varlıkların yaratılış nedenlerine hizmet için var olduklarını da vurgulamış olmaktadır.

¹⁶⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 249; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 608.

sözler de O'nun bu konudaki mesajı doğru algıladığının bir göstergesidir.

1.1.3. Kur'an'ın Nüzûlüne Tanık Olması

Kur'an âyetlerinin bir kısmı herhangi bir sebebe dayanmaksızın nâzil olmuşken diğer bir kısmı husûsî sebeplerle¹⁶⁹ veya bir olay ve suâl sonucunda nâzil olmuştur.¹⁷⁰ Nitekim Hz. Peygamber'e bir soru sorulur veya bir olay meydana gelir ve bu sebeple birkaç âyet ya da bir sûrenin tamamı indirilirdi. İşte bu şekilde âyetlerin nâzil olmasına sebebiyet veren durumlara sebab-i nüzûl denilmiştir.¹⁷¹ Daha geniş bir tarif yapmak gerekirse sebab-i nüzûl, nüzûl ortamında meydana gelen bir hâdiseye veya Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir soruya, vukû bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek (hâdiseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden hâdiseye denir.¹⁷²

Tefsir ilminde sebab-i nüzûl, âyeti îzah ve beyan etmesi bakımından önemlidir. Tefsirde sahâbeyi üstün kılan en önemli unsur da sebab-i nüzûle vâkıf olmaları olmuştur. Çünkü onlar nâzil olan âyetlerin sebebini, suâl soranın durumunu ve suâli sormasındaki sebebi bilmekteydiler.¹⁷³ Bu şekilde sahâbenin bazıları, özellikle de sürekli Hz. Peygamber'in yanında bulunan sahâbe, sebeplerle hükümler arasındaki münasebeti kurma açısından büyük bir imkân elde etmişlerdir.¹⁷⁴

Nüzûl sebebini bilmenin önemine binaen Şâtıbî: "Nüzûl sebeplerini bilmemek, bazen şüphe ve çıkmazlar içerisine düşülmesine yol açabilir ve bu durum, zâhir olan nasları mücmel hale sokar, bunun sonucunda da ihtilâflar doğar. Bu ise, anlaşmazlıklara sebep olabilir." demiştir.¹⁷⁵ Nitekim Hz. Ömer bir gün düşünceye dalarak kendi kendine: "Bu ümmet nasıl olur da ihtilâfa düşebilir! Peygamber'i bir, kıblesi bir." diye söylenmiş, bunu duyan İbn Abbâs ise şöyle demiştir: "Ey Müminlerin Emiri! Bize Kur'an indi ve biz onu okuduk. Okurken onun kimin hakkında nâzil olduğunu

¹⁶⁹ Zürcânî, *a.g.e.*, I, 99.

¹⁷⁰ Suyûtî, *İtkân*, I, 82.

¹⁷¹ Zürcânî, *a.g.e.*, I, 99; İsmâil Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1995, s. 115.

¹⁷² Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, İstanbul 1994, s. 68.

¹⁷³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 116; Özsoy, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, s. 144;

¹⁷⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 116.

¹⁷⁵ Şâtıbî, *a.g.e.*, III, 348.

biliyorduk. Bizden sonra kavimler gelecek; bunlar Kur'an okuyacaklar fakat kimin hakkında indiğini bilmeyecekler. Bunun sonucunda Kur'an hakkında şahsî görüşler ortaya çıkacak. Onun hakkında şahsî görüşler ortaya çıkınca da ihtilafa düşecekler, ihtilafa düşünce de birbirlerine girecekler.” Hz. Ömer bu yorumu sebebiyle İbn Abbâs'ı takdir etmiştir.¹⁷⁶ Sahâbe devrinden sonra gelenler ve hatta sahâbe devrinden bazı şahıslar, âyetleri tefsir ve îzahtan çekinmişlerdir. Bu davranışlarının başlıca sebebi, hükümlerle sebepler arasındaki irtibatı temin edememeleridir.¹⁷⁷

Bir âyetin birden fazla nüzûl sebebi olabilir. Bu durumlarda sahih olan rivâyet tercih edilir.¹⁷⁸ Kaynaklarda her âyetin sebab-i nüzûlünü bulmak da mümkün değildir. Bunun yanı sıra Kur'an'ın bazı toplumsal gelişmeleri takip ederek indirilmesi, Kur'an'ı belli bir zaman ve coğrafyaya hitab eden bir kitap olarak algılamaya neden olmamalıdır. Çünkü sebebin hususiliği, hükmün umûmiliğine mâni değildir. İnsan problemleri, özellikle dini ve ahlaki problemleri, tarih boyunca şekil değiştirirse de özü itibarıyla aynı kalmıştır.¹⁷⁹ Kur'an da tüm problemlerin çözüm mercii olmuştur.

Nüzûl ortamını bilmenin katkıları şu şekilde sınıflandırılabilir: Nüzûl ortamını bilmekle:

- i. Kur'an'ın kurgulanmış bir kitap olmayıp, olayların gidişatına göre ilahi iradenin müdahalesiyle oluştuğu anlaşılır.
- ii. Kur'an'ın canlı bir hayata hitap ettiği fark edilir.¹⁸⁰
- iii. Âyetlerin ihtiva ettiği hükümlerin hikmetlerinin kavranması mümkün olur.¹⁸¹

---

¹⁷⁶ Şâtîbî, *a.g.e.*, III, 348; Cemâleddîn Kâsımî, *Tefsir İliminin Temel Meseleleri*, (Çev. Sezai Özel), İstanbul 1990, s. 26. Aşmâvî bu nakli âyetlerin ancak inmesine sebep olan hâdiselerin varlığında (veya devamında) hükmünün devam edebileceği tezine delil olarak sunmuştur. Bkz. Muhammed Said Aşmâvî, *Usûlü 'ş-şeri'a*, Beyrut 1983/1403, s. 62. Ancak bu nakilden söz konusu iddiaya mesnet teşkil eden bir husûsiyet bulunmamakla birlikte, sebab-i nüzûl bilinemediğinde âyetin anlaşılamayacağı mânâsı çıkarılmamalıdır. Çünkü Hz. Ömer âyetlerin nüzûl sebeplerini bildiği halde sürekli Kur'an okumalarına devam etmiştir. Şâyet sebab-i nüzûlü bilmek yeterli olsaydı, Hz. Ömer Kur'an okumalarına gerek duymazdı.

¹⁷⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 116.

¹⁷⁸ Yakup Çiçek, *Tefsir Usûlü*, Sofya 1995, s. 8.

¹⁷⁹ Albayrak, *Tefsir Usûlü*, s. 138.

¹⁸⁰ Sürmeli, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁸¹ Menna' Halil Kattân, *Mebâhis fi 'ulumi'l-Kur'an*, Kahire ts., s. 75; Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 1996, s. 92.

- iv. Kur'an'ın Mutlak-Mukayyet olma durumlarına vâkıf olunur.¹⁸²
- v. Âyetlerdeki kapalılıklar anlaşılır hale gelir ve mânânın daha iyi kavranması sağlanır.¹⁸³

Hız. Ömer bir sahâbî olarak Kur'an'ın indiği ortama tanık olmuş ve böylece yukarıdaki imkânlarla sahip olmuştur. Nitekim Hız. Ömer'in âyetlerin nerede ve ne zaman indiğine tanık olduğunu ve bunları zihninde muhafaza etmeye önem verdiğini gösteren rivâyetler mevcuttur. Hız. Ömer'in bu yönünü ortaya koyan nakillerden birine göre, Yahûdilerden biri Hız. Ömer'e gelerek, "...İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslam'ı beğendim..."¹⁸⁴ âyeti için: "Şâyet bu âyet bize inseydi, biz o günü bayram edinirdik." demiş, Hız. Ömer ise: "Ben bu âyetin nerede ve ne zaman indiğini biliyorum. O da Arefe ve Cuma günüdür." şeklinde cevap vererek¹⁸⁵ bu günlerin Müslümanlar tarafından bayram addedildiğini, böylelikle bu âyetin indiği günün çifte bayram olarak kutlandığını belirtmiştir. Yine Hız. Ömer'in ribâ âyetinin son inen âyetlerden olduğunu ifade etmesi de¹⁸⁶ âyetlerin indiği zamana vukûfiyetini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Hız. Ömer vahye tanıklık ederken vahyin nüzûlündeki ayrıntılara önem vermiş, ayrıca bunları vahyin nüzûlüne vâkıf olmayanlara aktarmıştır. O'nun bu tavrı sonradan gelen insanların vahyin nüzûl şekillerine vâkıf olmaları adına katkı sağlamıştır. Mesela Hız. Ömer vahyin nüzûlüyle ilgili olarak şunları söylemiştir: "Resûlullah'a bir gün vahiy nâzil olduğunda yüzünün çevresinde arı vızılıtsı gibi bir ses işitildi. Bir süre sonra kibleye döndü, ellerini kaldırdı ve: "Ey Allahım, bize artır, eksiltme. Bize ikram

¹⁸² Suyûtî, *İtkân*, I, 72.

¹⁸³ Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 22-23; Suyûtî, *İtkân*, I, 72.

¹⁸⁴ Bkz. Mâide 5/3.

¹⁸⁵ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, (Fihrist: Bedreddin Çetiner), İstanbul 1992, "İman", 33; Müslim, "Tefsir", 3-5; Hâmidî, Ebî Bekr Abdillâh b. ez-Zübeyr el-Kureşî (219), *Müsnedü'l-Hâmidî*, (Thk. Hüseyin Selim Esed), Dimeşk 1996, I, 166; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 280-281; Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (279/892) *el-Câmiü'l-kebir*, (Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf), Beyrut 1996, Tefsir, 6; Nesâî, "İman", 18; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, VIII, 86, 89; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 154; Râzî, *a.g.e.*, III, 494; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 61.

¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 271, 312; Dârimî, "Mukaddime" 18, I, 246-247; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, V, 66; Mâverdi, *a.g.e.*, I, 353; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 377-378; Suyûtî, *İtkân*, I, 77, IV, 258. Söz konusu âyet Bakara 275. âyetidir.

buyur, bizi hakîr kılma. Bize ver, bizi mahrum etme. Bizi tercih et, başkalarını bize tercih buyurma. Bizden hoşnut ol ve bizi hoşnut eyle.” buyurdu. Sonra: “Bana on âyet nâzil oldu ki, kim onları yerine getirirse; Cennet’e girer.” buyurdu ve on âyeti bitirinceye kadar “*Mü’minler gerçekten felah bulmuşlardır...*”¹⁸⁷ âyetlerini okudu.”¹⁸⁸

Hz. Ömer, sahâbeden olması ve özellikle de Hz. Peygamber’e çok yakın olması sebebiyle âyetlerin birçoğunun nüzûl sebebine tanık olmuştur. O, vahye tanıklığını âyetleri anlarken ve meseleleri çözüme bağlarken kullanmış ve bu yönüyle de temâyüz etmiştir. Mesela, bir keresinde Kudâme b. Maz’un ve arkadaşları, alkollü içki içmeleri sebebiyle Hz. Ömer’e getirilmişler, Hz. Ömer had cezası uygulamaya karar verince Kudâme: “*İman edip iyi ve yararlı işler yapanlara bundan böyle Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve imanlarında sebat ile iyi ve yararlı işlerine devam ettikleri, sonra takvaları ve imanları tam sağlamlaşıp kökleştiği, daha sonra da bu takva ile beraber, başkalarına iyilik eden ve her yaptığını güzel yapan ihsan mertebesine erdikleri takdirde, daha önce yiyip içtiklerinden dolayı kendilerine bir vebal yoktur. Allah da böyle güzel davrananları sever.*” (Mâide, 93) âyetini okuyarak kendilerine ceza verilemeyeceğini savunmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer söz konusu şahısların hatalarını bu âyetle süslediklerini ve getirdikleri delilin isabetli olmadığını söyleyemek sûretiyle cezanın uygulanacağını ifade etmiştir.¹⁸⁹ Görüldüğü üzere, nüzûl sebebini bilmeme, âyetlerden kastedilen mânânın dışına çıkılmasına sebep olabilmektedir.¹⁹⁰ Kur’an yirmi üç senelik süreçte nâzil olduğu için bazı yasaklamalar ilahi iradenin takdiri doğrultusunda bu sürece yayılmıştır. Bazen bu sürecin nasıl işlediğine vâkıf olmamak, yasaklanan veya emredilen fiillerin sürecini bilmemek âyetlerin yanlış yorumlanmasına sebep olabilmektedir. Hz. Ömer’in sebab-i nüzûle

---

¹⁸⁷ Bkz. Müminun 1-10.

¹⁸⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, “Fedâilu’l-Kur’ân”, III, 383; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 265; Tirmizi, “Tefsir”, 24; Hâkim, *a.g.e.*, I, 717; Mâverdî, *a.g.e.*, IV, 45; Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1144), *el-Keşşâf ‘an hakâiki gavâmizi’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl*, (Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi), Riyad 1998/1418, IV, 254-255; İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali (597/1201), *Zâdu’l-mesîr fi ilmi’t-tefsîr*, Beyrut 1404, V, 458; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 101-102; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 248.

¹⁸⁹ Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî (338/950), *Meâni’l-Kur’ân*, Mekke 1988/1408, II, 357; Semerkandî, *a.g.e.*, I, 458; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 235; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 297-298; Şâtübî, *a.g.e.*, III, 349; İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr ve’t-tenvîr*, I, 24-25.

¹⁹⁰ Şâtübî, *a.g.e.*, III, 349; Kâsımî, *a.g.e.*, s. 23.

tanıklık etmiş olması, O'nun böyle bir hataya düşmesini engellediği gibi O'na âyetleri anlamada ve meselelerin çözümünde de kolaylık sağlamıştır.

1.2.3.1. Nas-Olgu Bağlamında Vahiyle Etkileşimi

Nas, Klasik İslam literatüründe Kur'an ve Sünnet için kullanılmaktadır. Bununla birlikte âyetlerin ve hadislerin her birine de nas denilmektedir. Şiir, edebî veya felsefî bir düşüncenin yazıya dökülmüş hâline ise metin olarak adlandırılmıştır. Buna göre her nas aynı zamanda bir metni ifade ederken, her metin nas anlamına gelmemektedir.

Nas-olgu ilişkisi bağlamında olgu, Kur'an'ın ilk muhataplarının telakkileri, bilinçaltı, bilgi, görgü, alışkanlık, örf-adet, gelenek, talep, ihtiyaç, kültür ve medeniyetleri bağlamında meydana gelen olaylar anlamına gelmektedir. Buna göre olgu ile kastedilen, Kur'an'ın nüzûlüne muhatap olan ilk insanların yaşamış olduğu sosyal gerçekliktir. Bu sosyal gerçeklik bireysel veyahut toplumsal hayatı ifade etmektedir. Naslar ve nasların nüzûlüne zemin hazırlayan olaylar arasındaki ilişkiye nas-olgu ilişkisi denilmektedir.¹⁹¹ Nas-olgu arasındaki ilişkiye de örnek olarak¹⁹² “*Sana hilalleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir. Evlere arka taraftan girmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet, haramlardan sakınan, müttaki insanın gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılardan girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız.*” (Bakara, 189); “*Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin, ne mâlum, belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki de alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Birbirinizi, daha doğrusu kendilerinizi karalamayın. Birbirinize kötü lakaplar takmayın. İman ettikten sonra insanın adının kötüye çıkması, fasık damgası yemesi ne fena bir şeydir! Kim tövbe etmezse işte onlar tam zalim kimselerdir.*” (Hucurat, 11); “*Vaktiyle Allah Ehl-i Kitap'tan “Kitabı mutlaka insanlara açıklayıp anlatacaksınız onu asla gizlemeyeceksiniz.” diye teminat almıştı. Fakat onlar bu ahdi önemsemeyerek kulak*

¹⁹¹ Muhsin Demirci, *Nas-Olgu İlişkisi Bağlamında Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, İstanbul 2008, s. 17-18.

¹⁹² Bu âyetler sadece örnek kabilindir. Söz konusu iddia sahipleri bütün âyetlerin bir olgusal gerçekle doğrudan ilişkili olduğunu söylemektedirler. Nitekim Hasan Hanefî de “Olgu meydana gelmeden vahiy inzâl olunmaz.” demektedir. Bkz. Hasan Hanefî, *ed-Dîn ve 's-sevre fî Mısır 1952-1981: el-Yemîn ve 'l-yesâr fi 'l-fikri 'd-dîni*, Kahire ts., s. 71.

ardı ettiler, onu az bir bahaya sattılar. Bakın ne kötü bir alışveriş! Yaptıklarından ötürü sevinen, öbür taraftan yapmadıkları işlerden dolayı övülmek isteyen kimselerin sakın azaptan yakayı kurtaracaklarını sanma! Çünkü onlara o can yakıcı azap vardır.” (Âl-i İmrân 187-188) âyetleri gösterilmektedir.¹⁹³

Olguyu oluşturan siyaklar (bağlam) şu şekilde tasnif edilmiştir:

- i. Nasların içerisinde şekillendiği kültürel siyak.¹⁹⁴
- ii. Karşılıklı konuşma aracı olarak dil, harici siyak.¹⁹⁵
- iii. Dâhilî (Kur’an âyetlerinin bir biriyle münasebeti) siyak.¹⁹⁶ Bu siyak Kur’an’ın devam eden hayata inmiş olmasıyla alakalıdır. Yani yaşayan toplumun ihtiyaçlarına binâen nâzil olan Kur’an âyetlerinin iniş sebeplerine binâen birbiriyle olan bağımlı ifade etmektedir.¹⁹⁷
- iv. Lügavî (Kur’an âyetlerinin nahiv ve kıraat yönü) siyak.¹⁹⁸
- v. Bütün bu siyakların birleştiği bütüncül siyak.¹⁹⁹

Nasların teşekkülünde olgunun önemli olduğunu düşünen kimselerden olan Aşmâvî’ye göre, Kur’an’da ki bütün âyetlerin bir sebep-i nüzûlü vardır.²⁰⁰ Yine olgunun üzerinde ısrarla duran kimselere göre “يستفتونك”²⁰¹ ve “يسألونك”²⁰² şeklindeki

¹⁹³ Aşmâvî, *Usûlü’ş-şeri’a*, s. 60-62. Aşmâvî burada örnek verdiği âyetlerin sebep-i nüzûllerini belirterek Kur’an’da’ki her bir âyetin nüzûl sebebinin olduğunu göstermek istemiştir. Örnek olarak Hucurat Sûresi 11. âyetin nüzûl sebebi hakkında, bu âyetin genel ahlak kriterini belirtmek üzere indiğinin, buna binâen müminlerin hayat tarzlarını tanzim etmeye matuf olduğu sanıldığını, hâlbuki bu âyetin ashaptan bazılarının birbirlerini utandıracak derecedeki isimlerle çağırmaları ve yine bazı kadınların bir diğerlerine yönelik uygun olmayan tavırları nedeniyle inmiş olduğunu söylemiştir. Bkz. Aşmâvî, *Usûlü’ş-şeri’a*, s. 61.

¹⁹⁴ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *en-Nas, es-sulta, el-hakîka: el-fikrû’d-dînî beyne irâdeti’l-ma’rife ve idâreti’l-heymin*, Beyrut 1995, s. 96-101.

¹⁹⁵ Ebû Zeyd, *en-Nas, es-sulta, el-hakîka*, s. 101-103. Hasan Hanefî’nin “dil” le ilgili görüşleri için bkz. Hanefî, *ed-Din ve’s-sevre fi Mısır 1952-1981: el-Yemin ve’l-yesar fi’l-fikri’d-dini*, s. 79-82.

¹⁹⁶ Ebû Zeyd, *en-Nas, es-sulta, el-hakîka*, s. 104-108.

¹⁹⁷ Aşmâvî, *Usûlü’ş-şeri’a*, s. 70.

¹⁹⁸ Ebû Zeyd, *en-Nas, es-sulta, el-hakîka*, s. 108-110.

¹⁹⁹ Ebû Zeyd, *en-Nas, es-sulta, el-hakîka*, s. 110-113.

²⁰⁰ Aşmâvî, *Usûlü’ş-şeri’a*, s. 61. Bu görüşün aksine, bir sebebe binâen indirilen âyetlerin sayısının altı yüz kadar olduğu, bunların dışındaki âyetlerin ise belli bir sebebe bağlı olmadan indirildiği görüşü de mevcuttur. Bkz. Muhsin Demirci, “Esbâbu’n-nüzûlün Kur’an Tefsirindeki Yeri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Sayı: 11-12, İstanbul 1997, s. 22.

²⁰¹ Örnek olarak bkz. Nisâ 4/176.

ibareler vahiy-olgu ilişkisini ortaya koymaktadır.²⁰³ Şeriatların olgudan doğduğunun kanıtları arasında şunlar sayılmıştır:

- i. Şeriat nâzil olduğu ilk on üç senede Mekke'deki durumu esas almış ve putlara tapılan toplumda, kâfirleri Cehennem'le tehdit eden, müminleri ise müjdeleyen âyetler inmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra Şâri' nizamını koymaya başlamıştır. Böylece burada harp, silah, talak, miras, vasiyet, alış-veriş gibi hükümler tanzim edilmiştir.²⁰⁴
- ii. Şeriat, bir hâdisenin meydana gelmesi, Hz. Peygamber'e bir suâlin sorulmasına binâen inmiştir.²⁰⁵ Dolayısıyla ahkâma ait âyetler sebeplere binâen inmiştir.²⁰⁶ Böylece Kur'an gerçekliğin sorularına cevap ve sorunlarına çözüm olarak vâkıya uygun olarak gelmiş olup tek seferde veya levh-i mahfuzdan inmiş değildir.²⁰⁷ Bunun sebebi ise vâkıyla vahyin bütünleşmesiyle birlikte âyetin içerdiği mânânın öğrenileceği ve unutulmayacağıdır. Bunu sağlayan şey olgudur.²⁰⁸
- iii. Şeriat, toplum nizamının selametini gözetir. Bu sebeple bir kısım hükmü, diğer bir kısmıyla yeniliklere binâen nesh eder.²⁰⁹ İslam Şeriatı'nın pratikte uygulanması da, güç yetirilemeyecek bir şeyi teklif etmesinin imkânsızlığını ve vâkıya kıyasının imkânsızlığını sağlamak için nasih-mensuh şeklinde parça parça tamamlanmıştır.²¹⁰ Bunun örneğini içki, harp ve barışla ilgili âyetler teşkil etmektedir.²¹¹
- iv. Ahkâmın bir kısmı bizzat Hz. Peygamber'e yöneliktir. Âyetlerin bir kısmı ise insanların bütününe "يا ايها الذين آمنوا" gibi lafızlarla hitap ederken diğer

²⁰² İlgili âyetler için bkz. Bakara 2/189, 219, 232, 217; Mâide 5/4.

²⁰³ Aşmâvî, *Usûlü'ş-şeri'a*, s. 60; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Mefhumü'n-nas: dirase fi 'ulumi'l-Kur'an, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb*, Kahire 1990, s. 118.

²⁰⁴ Aşmâvî, *Usûlü'ş-şeri'a*, s. 56-60.

²⁰⁵ Aşmâvî, *Usûlü'ş-şeri'a*, s. 60-70.

²⁰⁶ Muhammed Said Aşmâvî, *Cevherü'l-İslâm*, Mektebetü Mebdûli's-sağîr 1996/1416, s. 25-27.

²⁰⁷ Bu konu Halku'l-Kur'an meselesiyle ilgilidir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Demirci, *Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, s. 25-31.

²⁰⁸ Hanefî, *ed-Dîn ve's-sevre fi Mısır 1952-1981: el-Yemin ve'l-yesar fi'l-fikri'd-dini*, s. 70.

²⁰⁹ Aşmâvî, *Usûlü'ş-şeri'a*, s. 70-74.

²¹⁰ Hasan Hanefî, *Soruşturma*, (Çev. İlhami Güler), *İslâmiyât I*, Sayı: 4, Ankara 1998, s. 283.

²¹¹ Aşmâvî, *Usûlü'ş-şeri'a*, s. 70-74.

bir kısmı Nebî'ye hitap etmekle birlikte tüm toplumu bağlayıcı inmiş (Talak, 1), kimi ise özel olarak Nebî kelimesini içermemekle birlikte (İsra, 79) yine yalnızca onu bağlayıcı olarak nâzil olmuştur.²¹²

- v. Din kemale ermiş, şeriat tamamlanmıştır. Yani İslam, iman ve istikamet üzere dir ki burada kastedilen önceki peygamberlerin de gönderildikleri şeydir.²¹³ Dolayısıyla Allah'ın peygamberlerine gönderdiği din birdir. O da İman ve İslam'dır.²¹⁴

Tüm bunlardan özetle şu sonuç çıkarılmıştır: Şeriat toptan indirilmemiştir. Vahiy sebepsiz inmiş olmayıp burada etkin olan şey vâkıdır. Dolayısıyla şeriat asra göre sürekli devinim içerisinde olup onun ahkâmı donmuş değildir.²¹⁵ Şeriatın bütün peygamberlere farklı vaz edilmesi Kur'an'ın şeriatların lafzını (metnin evrenselliğini) red ettiğine delil teşkil etmektedir. Zira Kur'an'da ahkâma dair kullanılan ibareler de²¹⁶ bunu göstermektedir.²¹⁷

Çağdaş düşünürler yukarıdaki görüşlerine Hz. Ömer'in muvafakatlarından da pay biçmişlerdir. Mesela Hasan Hanefî, nas-olgu arasındaki bağı anlatırken Hz. Ömer'in muvafakatlarını kendisine dayanak kabul etmiş ve şöyle demiştir: “Nassın kendisi yalnız başına zaman, mekân, bağlam ve insan anlayışı dışında yegâne kaynak değildir. Nassın sebab-i nüzûlü vardır. Nass, olgunun sorduğu soruya bir cevaptır ve insan bu soruya cevaplar bulmak için ictihad eder. İnsanlar, cevaplar arasında gidip gelince vahiy bunlardan birini doğrulamak için gelir. Genellikle de Hz. Peygamber'in övdüğü Hz. Ömer'in görüşü vahiy tarafından tasdik edilir. Kur'an'ın metodu budur. Dolayısıyla soru vâkıa (olgu)'dan gelir ve vahiy buna cevap verir.”²¹⁸ Hanefî'ye göre Hz. Ömer, fitrî olarak Müslümanların halini ve maslahatını biliyordu ve Hz.

²¹² Aşmâvî, *Usûlü'ş-şeri'a*, s. 74-82.

²¹³ Aşmâvî, *Usûlü'ş-şeri'a*, s. 82-85.

²¹⁴ Aşmâvî, *Cevherü'l-İslâm*, s. 19-21.

²¹⁵ Aşmâvî, *Usûlü'ş-şeri'a*, s. 85-86.

²¹⁶ Bu konuda Aşmâvî tarafından örnek gösterilen âyetler şunlardır: Nîsâ 4/11, Tövbe 9/60, Nahl 16/90. Bkz. Aşmâvî, *Cevherü'l-İslâm*, s. 17.

²¹⁷ Aşmâvî, *Cevherü'l-İslâm*, s. 17. Mehmet Erdoğan da Kur'an'ın dilinin evrensel olduğunu iddia etmek mümkün değildir, demektedir. Bkz. Mehmet Erdoğan, “Kur'an Vahyinin Nüzûl Dönemi Olgusallığıyla İlişkisinin Fıkhi Yorumu”, *İslâmiyât* VII, Sayı: 1, Ankara 2004, s. 71.

²¹⁸ Hasan Hanefî, “İslamcılık ve Laiklik (ed-Din ve's-sekâfe ve's-siyâse fi vatani'l-arabi)”, Kahire 1998, s. 287-317), (Çev. Ramazan Yıldırım), *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2:1 (2004), s. 109-110.

Peygamber'den bunlara uygun vahiy talebinde bulunuyordu. Sonra da vahiy Ömer'in anlayışına uygun inzâl oluyordu.²¹⁹

Olgunun nasla ilişkisi bulunduğu mahiyet farkıyla İslam geleneğinde de kabul görmüştür. Bu sebeptendir ki, sebab-i nüzûller önemsenerek araştırılmış ve elde edilen veriler bağlamında nasların yorumları yapılmıştır. Ancak her bir âyetin bir sebebi vardır veya nassın olguya endeksli zorunlu nüzûlü şeklinde bir sonuca da varılmamıştır. Bunun nedeni Kur'an'ın tenzil sürecinde yaşanan hayatın gerçeklerine yönelttiği göndermelerin ihtiva ettiği olayları ve bunlarla irtibatlı diğer unsurları ayrıntılı olarak anlatmamış olması, yani mevcut problemlere getirilmek istenen çözümler öncelikli olmak kaydıyla, bazen onları aydınlatacak unsurlara kısaca değinmiş olması²²⁰ olsa gerektir. Kur'an'ın bu olayların ayrıntısına girmemesi, bazı şeylerin mübhem bırakılması da âyetlerdeki gayenin daha iyi anlaşılabilmesi ve devam eden hayata bu gayelerin tatbik edilebilmesine zemin oluşturmakla ilgili olsa gerektir.

Vahyin ilk nüzûlünü göz önüne alacak olursak, ilk vahyin ne zaman ve nerede ineceğini Allah'ın 'direkt' olguyla ilintili kıldığını gösteren bir veri bulunmamaktadır. Ayrıca ilk inzâl olunan âyet olan Alak Sûresi'nin âyetlerinin olguyla direkt ve sıkı bir bağının kurulabilmesi de yukarıdaki görüşler bağlamında mümkün olamamaktadır. Önceki kutsal kitaplarda da Hz. Muhammed'in gönderileceğinin müjdelenmiş olması,²²¹ vahyin nüzûl sürecinde Allah'ın (c.c.) mutlak tasarruf sahibi olduğunu göstermektedir. Yine Hz. Peygamber'e sorulan sorulara hemen cevap vermemesi ve vahyin nüzûlünü beklemesi; ifk hâdisesi²²² gibi bir meselede Hz. Peygamber'in, Hz. Âişe'nin ve toplumun çokça sıkıntı içerisinde bulunmasına rağmen bir ayı aşkın bir süre âyetin inmemesi vb. de bunu göstermektedir.

²¹⁹ Hanefî, *ed-Din ve 's-sevre fi Mısır 1952-1981: el-Yemin ve 'l-yesar fi 'l-fikri 'd-dini*, s. 73.

²²⁰ Kesler, "Kur'an-ı Kerim'in Bütünselliği Üzerine Bir Yöntem Denemesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 15, Sayı: 4, 2002, s. 561.

²²¹ Hz. Muhammed'in geçmiş kitaplarda müjdelendiğini gösteren Saf Sûresi 6. âyetin meali şöyledir: "Vakti geldi, Meryem'in oğlu İsa da: "Ey İsrail oğulları!" dedi, "Ben size Allah'ın Resûlüyüm. Benden önceki Tevrat'ı tasdik etmek, benden sonra gelip ismi "Ahmed" olacak bir Resûlü müjdelemek üzere gönderildim. Ne zaman ki o Resûl, açık açık delillerle kendilerine geldi: "Bu, kesin bir büyüden ibarettir" dediler."

²²² Bu hâdiseye hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz. Taberî, *Tarih*, II, 610-619; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, X, 663-680.

Bununla birlikte Kur'an'ın toptan indirilmemesi ve bazen bir soru veya bir hâdis üzerine nâzil olmasının nedenleri ve sonuçları olacaktır. Nedenleri arasında Kur'an'ın gönüllerde yerleşmesi, yeni bir nizâmın tadrîcen tesisi sayılabilecektir.²²³ Ancak sürecin tadrîci işlemiş olması ve yukarıda sayılan nedenler, Kur'an lafzının tarihselliği iddiasına mesned teşkil etmemektedir. Âyetlerin irtibatlı olduğu olgusal gerçeği bilmek âyetlerin gayesinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ancak âyetlerin olgusal gerçeklikle irtibatlı olması onların tarihsel olguyla birlikte tarihin derinliklerinde kalmasını gerektirmemektedir.²²⁴

Gelenek içerisinde Hz. Ömer'in vahiyle etkileşiminin tezahürü olan muvafakatlar çokça önemsenmiş olmakla birlikte hiçbir zaman, yukarıda bahsettiğimiz, Hasan Hanefî'nin yorumuna uygun bir değerlendirilmeye tâbî tutulmamıştır. Kanaatimiz Hz. Ömer'in vahiyle etkileşiminin farklı bir açıdan değerlendirilebileceği yönündedir. O da bu etkileşimin Hz. Ömer'e oldukça katkısının olmasıdır. Bu katkı Kur'an'ın nüzûlünün bir süreç izlemesi ve bu sürecin muhataplarının nüzûle tanıklık etmeleriyle ilgilidir. Nüzûle tanıklık etmek, âyetlerin nüzûl sebeplerini bilmek gibi katkılar sağlamanın yanında farklı imkânlarla da olanak vermiştir. Bu imkânlardan biri de nüzûl sürecinde vahyin eğitiminden geçmektir. Söz konusu sürece dâhil olmak için o dönemde yaşıyor olmak yeterli gibi görünse de, bu böyle olmamıştır. Çünkü eğitim, bireyin eğitim adına yapılan süreçlerin içerisinde bulunmasını gerektirir. Vahyin eğitimi de bu faaliyetlerden biridir. Bu bağlamda vahyin eğitiminden geçebilmek de, vahyin iniş sürecinde zihnî faaliyetin, birebir vahyi anlamak ve anlamlandırmak adına kullanılmış olmasına bağlıdır. Mesela, Ebû Cehil de ölümüne kadar vahyin inişine az-çok vâkıf olmuştur. Ancak zihnini vahyi anlamak yerine ona muhalif olma ve

---

²²³ Bu konuda Muhsin Demirci şunları söylemektedir: “Bu tür sebepler bir anlamda insanları vahiy almaya hazır hale getirerek tâbiri caizse taşı gedğine koymaktadır. Başka bir ifade ile Allah'ın bilgisi dâhilinde cereyan eden olayların, yine O'nun küllî irâdesi altında tecelli eden vahiy muhtevalarıyla örtüşmesi, buluşması ve insanların maslahatlarına uygun bir tarzda sonuçlanması demektir. Yani hem ilâhî vahyi ve hem de bu vahyin inmesine sebep teşkil eden hâdiseleri küllî irâdenin bir tecellisi olarak görmek ve her şeyin ezelde takdir edilmiş olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Aksini iddia etmek vahyin ezeliğine gölge düşürmüş olduğundan pek mümkün görünmemektedir.” Bkz. Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1997, s. 57.

²²⁴ Faruk Beşer bu konuda şöyle demektedir: “Sebeb-i nüzûla müracaat edilmeksizin Kur'an'ın tefsir edilebiliyor olması tarihselci yaklaşımın yetersizliğini gösterir.” Bkz. Faruk Beşer, “Sebeb-İllet-Hikmet açısından Kur'an Hükümlerine Bir Bakış”, *Kur'an'ı Anlama'da Tarihsellik Sorunu Sempozyumu*, Bursa 2005, s. 93

anlamama adına işletmiştir. Dolayısıyla vahyin eğitiminden geçebilme fırsatını kaçırmıştır. Aynı şekilde o dönemde yaşayıp işinde gücünde olan, bugünün deyimiyle taşrada yaşayan Müslüman olmuş bir şahıs da (bedevî) vahyin eğitiminden geçme sürecine hakkıyla dâhil olamamıştır. Söz konusu fırsat ise, Hz. Peygamber'in etrafında olan, ondan istifade edebilmek için her ânı gözeten sahâbe için mümkün olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber'e yakın olan sahâbîler vahyin inişine vâkıf olmuşlar ve böylelikle her inen âyeti tahlil edebilme fırsatı yakalamışlardır. Bu bağlamda Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e yakın olmuş,²²⁵ yakınlığının vermiş olduğu fırsatı değerlendirmiş, âyetlerin tahlilini yapmış, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. O'nun bu zihnî faaliyetinin vahiy tarafından karşılık bulması da Kur'an'ı anlama adına O'na çok önemli kazanımlar sağlamıştır. Ama bu zihnî faaliyet vahyin zorunlu inzâlini gerektirmemektedir. Çünkü Kur'an Allah'ın kelamı ise, Allah'ın kelamı da ezeli ve ebedî ise aynı zamanda muasır (contemporary) demektir. Dolayısıyla vahyin Hz. Ömer'in görüşlerine muvafık inmesi, vahyin bizâtihi o dönemin olgusal gerçekliğiyle sınırlandırılabilceği anlamına gelmemektedir.

Hz. Ömer'in zihnî faaliyetinin sonuçları değişik şekillerde yansımıştır. Bazen zihninde beliren sorulara vahiyle karşılık verilmiş, bazen sözleri Şâri' tarafından olumlu bulunmuş, bazı durumlarda da Şâri' tarafından uyarılmıştır. Bu süreçler, O'nun Kur'an eğitimine katkı yapması bakımından önemli olsa gerektir. Tüm bunları dört başlık altında ele alabiliriz:

1.2.3.1.1. Sorularının Vahiyle Karşılık Bulması

Hz. Ömer, nâzil olan âyetleri hitâbın muhatabı olarak zihnî tahlile tabi tutmuş, âyetlerin kendisi ve toplum için ne anlam ifade ettiğini kavramaya çalışmıştır. Onun bu tahlilleri bazen vahiyle karşılık bulmuştur. Bu anlamda, Hz. Ömer, "*Nefsani arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.*" (Âl-i İmrân, 14) âyeti inince: "Şimdi ey Rab, onu bize süslü gösterdiğin

²²⁵ Hz. Ömer, ensardan olan bir komşusuyla nöbetleşe Resûlullah'ın ilim meclislerini takip ettiklerini söylemiştir. Bkz. Buhârî, "İlim", 27; Müslim, "Talak", 34.

zaman biz ne yapabiliriz?” deyince yüce Allah’ın: “*De ki: Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah’a karşı gelmekten sakınanlara, Rablerinin katında, altlarından ırmaklar akan ve orada temelli kalacakları Cennetler, tertemiz eşler ve Allah’ın rızası vardır. Allah kullarını hakkıyla görücüdür.*” (Âl-i İmrân, 15) buyruğu nâzil olmuştur.²²⁶

Hiz. Ömer âyetleri zihnî tahlilden geçirirken anlayamadığı hususları Hiz. Peygamber’e sormuştu.²²⁷ Böylece âyetlerde anlatılanları daha iyi anlamak istemiştir. Câbir b. Abdullah’ın naklettiğine göre Vâkıa Sûresi nâzil olduğunda, Allah Teâlâ: “*(Onların çoğu önceki ümmetlerden, birazı da sonrakilerdendir.*” (Vâkıa, 13-14) buyurunca, Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber’e: “Ey Allah’ın Resûlü, “Öncekilerden birçoğuyca, bizden birazı ne?” diye sormuş; sûrenin sonu bir yıl boyunca inzâl olunmamış; bir yılın sonunda, “*Bunların birçoğu önceki ümmetlerdendir. Birçoğu da sonrakilerdendir.*” (Vâkıa, 39-40) âyeti nâzil olmuştur. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.): “Ey Ömer; işit bak Allah Teâlâ neyi inzâl buyurdu.²²⁸ Dikkat et! Hiz. Âdem’den bana kadar olan birçoğudur.²²⁹ Benim ümmetim de birazıdır.²³⁰ Sûdan’daki deve çobanlarından Allah’tan başka ilâh olmadığına, O’nun bir tek ve eşsiz olduğuna şehâdet edenlerden yardım dileyinceye kadar biz kendi üçte birimizi tamamlamayacağız.”²³¹ buyurmuştur.

Hiz. Ömer, Resûlullah’ın (s.a.s.) sohbetlerine iştirak etmiş, bu sohbetlerde mâkul olan

---

²²⁶ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs (327/938), *Tefsîrû'l-Kur’ani'l-Azîm müseneden ‘an Resûlullah ve’s-sahâbe ve’t-tabîin*, (Thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1997/1417, II, 606; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 408; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 361; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, III, 477; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I, 324. Kurtubî bu nakle yer verirken şöyle demektedir: “*Biz yeryüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık ki onların, hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim.*” (Kehf, 7) âyetine yer verir ve Hiz. Ömer: Şimdi ey Rabb, onu bize süslü gösterdiğin zaman biz ne yapabiliriz? deyince yüce Allah’ın: “*De ki: Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?*” (Âl-i İmrân 3/15) buyruğu nâzil oldu.” Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 28.

²²⁷ Örnekler için bkz. Tez metni, 1.3.3.1. Hiz. Peygamber’e Sorma.

²²⁸ Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 206; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 304; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 142. *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire* müellifi Taberî bu hâdiseyi Muvâfakât-ı Ömer kapsamında işlemiştir.

²²⁹ Burada birçoğundan maksat Vâkıa Sûresi 38. âyette zikredilen husustur. Bu âyette ashab-ı yemîn lafzı geçmekte ve diğer âyelerle birlikte değerlendirildiğinde cennet nimetlerinden istifade edecek kimselerin kastedildiği anlaşılmaktadır.

²³⁰ Birazdan kastedilen Vâkıa Sûresi 11. âyette zikredilen husustur. Meâlen âyet şöyledir: “*İşte, onlardır (Allâh’a) yaklaştırılanlar.*” Bu âyet 12. âyetle değerlendirildiğinde burada bahsedilen kimselerin naim cennetleriyle mükâfatlandırılacakları anlaşılmaktadır.

²³¹ İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 304; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 142.

sorularla bilgisini arttırmaya ve merakını gidermeye çalışmıştır. Hz. Peygamber bu sohbetlerinin birinde Münker ve Nekîr meleklerinin soru sormalarını ve ölünün vereceği cevabı açıkladığında Hz. Ömer: “Ey Allah’ın Resûlü! Peki aklım başımda olacak mı?” diye sormuş, Hz. Peygamber: “Evet!” diye cevap verince, Hz. Ömer: “O halde bu işin altından kalkabilirim.” demiştir ve bunun üzerine yüce Allah: “*Allah inananları, dünya hayatında ve ahirette sağlam bir söz üzerinde tutar; zalimleri de saptırır. Allah dilediğini yapar.*” (İbrâhim, 27) âyetini indirmiştir.²³² Yine kelâleden bahseden Nisâ Sûresi 176. âyetinin Hz. Ömer’in Resûlullah’a (s.a.s.) bu hususta sorduğu soruya mukâbil indiği nakledilmiştir.²³³

Hz. Ömer davranışlarının İslam dininin fiile mâtuf prensipleriyle bağdaşıp bağdaşmadığını da sorgulamıştır. Öyle ki en mahrem ânını dahi hakikati öğrenme adına açığa vurmuştur. O’nun bu yönünü gösteren nakle göre, Hz. Ömer, Resûlullah’ın (s.a.s.) yanına gelip: “Ey Allah’ın Resûlü helak oldum.” demiş; Hz. Peygamber, O’na: “Seni helak eden nedir?” diye sorunca, Hz. Ömer: “Bu gece yolumu değiştirdim.” diye cevap vermiştir. Resûlullah (s.a.s.) herhangi bir cevap vermemiş ve akabinde “*Kadınlarınız sizin tarlanızdır, tarlanıza istediğiniz gibi gelin. İstikbal için hazırlıklı olun, Allah’tan sakının. O’na, hiç şüphesiz kavuşacağınızı bilin, bunu inananlara müjdele.*” (Bakara, 223) âyeti vahyolunmuştur. Hz. Peygamber âyet vahyolunduktan sonra: “İster yüz yüze, ister arkadan gel. Fakat arka yoldan ve ay hali vaktinde uzak dur!” buyurarak âyeti tefsir etmiştir.²³⁴

1.2.3.1.2. Vahiyle Uyarılması

Vahiy bazen bir sebebe binâen inerken, bazen de bu sebep, bizzat sahâbenin uyarılmasına yönelik olmuştur. Mesela, sahâbe Hz. Peygamber’le birlikte mescitte namaz kılarken yiyecek maddesi taşıyan bir kervan gelmiş; cemaatte bulunanlar, kervanı karşılamaya çıkmışlar, mescitte Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in de aralarında

²³² Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 364. Nüzûl sebebi bu olduğu belirtilmeksizin, benzer rivâyetler için bkz. Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, V, 36.

²³³ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VII, 714.

²³⁴ Tirmizi, “Tefsir”, 3; Ebû Ya’la el-Mevsilî, *a.g.e.*, V, 121; İbn Hibban, *a.g.e.*, IX, 516; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, I, 250-251; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 92; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 268; Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr (807/1405), *Bugyetü’r-râid fî tahkiki Mecmai’z-zevâid ve menbâi’l-fevâid*, (Thk. Abdullah Muhammed Derviş), Beyrut 1994/1414, Kitâbu’t-Tefsir, VII, s. 36.

olduğu on kadar şahıs kalmış; bu durum üzerine “*Onlar bir ticaret veya bir eğlence görünce oraya doğru yönelip, seni hutbe verirken ayakta bırakıverdiler. De ki: Allah’ın nezdinde âhirette olan nasip, buradaki eğlenceden ve ticaretten elbette daha hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.*” (Cuma, 11) âyeti nâzil olmuştur.²³⁵ Bu uyarı sahâbenin vahyin terbiyesinden geçme sürecini ifade etmektedir.

Hiz. Ömer, İbn Ömer’e göre, vahye en çok muvafakat eden sahâbî olmakla²³⁶ birlikte zaman zaman da vahiyle uyarılmıştır. Bu uyarılar O’nun bizzat vahiyle te’dîbi anlamında değerlendirilebileceği gibi, O’nun şahsında Şâri’nin prototip insanı sunması olarak da değerlendirilebilir. Hiz. Ömer’in vahiyle uyarıldığını gösteren nakiller şunlardır:

i. Kureyşten bir topluluk, Ebû Tâlib’e gelerek: “Kardeşinin oğlu Muhammed, köleleri ve bize karşı anlaşmış olanları yanından kovsa ya! Çünkü onlar, bizim kölelerimiz ve işçilerimizdir. Böyle yaparsa bizim gönüllerimizde daha büyük, itaate daha lâıyk, kendisine uymamıza ve onu doğrulamamıza daha yakın olur” demişler ve bu isteklerini Hiz. Peygamber’e ulaştırmasını istemişlerdir. Ebû Tâlib de Hiz. Peygamber’e gelerek onların söylediklerini anlatmıştır. Bu sırada orada olan Hiz. Ömer şöyle demiştir: “Onların ne istediklerini ve bu sözleri ile nereye varacaklarını görmem için keşke bunu bir kere yapsan.” Bunun üzerine Allah Teâlâ: “*Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur’an ile) uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost, ne de bir aracı vardır; belki sakınırlar. Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup dâ zalimlerden olasın! “Aramızdan Allah’ın kendilerine lütuf ve ihsanda bulunduğu kimseler de bunlar mı!” demeleri için onların bir kısmını diğerleri ile işte böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?” (En’âm, 51-53) âyetlerini indirmiştir.²³⁷ Âyetin inmesiyle Hiz. Ömer, isteğinin yanlış olduğunu ve Allah’ın her*

²³⁵ Buhârî, “Cuma”, 2; Müslim, “Cuma”, 38; Tirmizi, “Tefsir”, 62; Râzî, *a.g.e.*, X, 544; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 109; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 392.

²³⁶ Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 206; Suyûtî, *İtkân*, I, 99.

²³⁷ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, IX, 262-263; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 140. Benzer rivâyetler için bkz. Sa‘lebî, *a.g.e.*, IV, 150; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 295; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, III, 45; Râzî, *a.g.e.*, IV, 540; İbn Âşur, *Tefsîrü’l-tahrîr ve’t-tenvîr*, VII, 246; Elmalılı Hamdi Yazır,

işinde olduğu gibi bu işinde de bir murâdının olduğunu fark etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, sözünden dolayı özür beyan edip, affını dilemek üzere, Hz. Peygamber'e gelmiş ve: "Bununla sadece hayır ve iyilik dilemiştim." demiştir. Hz. Ömer'in özür ve af beyanı üzerine, "Âyetlerimize inananlar sana geldikleri zaman: "Size selâm olsun, de, Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti yazmış (yaratıklarına acımayı prensip edinmiş)'tir. Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar da sonra ardından tövbe eder, uslanırsa muhakkak ki O, bağışlayandır, esirgeyendir." (En'âm, 54) âyeti indirilmiştir."²³⁸ Yani âyetteki "يؤمنون-inananlar"dan kasıt, Hz. Ömer'dir. "سلام-Selam" dan ise, sizin tövbenizi kabul ettim, kast edilir.²³⁹

ii. Hz. Ömer hakkında inen âyetlerden biri de Câsiye Sûresi'nin 14. âyetidir.²⁴⁰ Câsiye Sûresi'nin tamamının Mekke'de nâzil olduğu görüşü bulunmakla birlikte²⁴¹ özel olarak Câsiye Sûresi 14. âyetin Medine'de Hz. Ömer hakkında indiği görüşü de mevcuttur.²⁴² Bu âyetin nüzûlüne sebep gösterilen hâdise ise şudur: Müslümanlar, Benî Mustalik savaşında,²⁴³ Müreysî adındaki bir kuyunun yanında konaklamışlardır. Derken Abdullah b. 'Ubeyy, su getirmesi için kölesini göndermiş, fakat kölesi geç kalmıştır. Kölesi yanına gelince de ona: "Seni geciktiren nedir?" diye sormuş, köle de: "Ömer'in hizmetçisi, kuyunun kenarına oturdu. Hz. Peygamber'in, Ebû Bekir'in ve kendi efendisinin kırbalarını dolduruncaya kadar, kimseye sıra vermedi." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Abdullah: "Bizim ve bu adamların misali, tıpkı, "Besle köpeğini yesin seni!" denilmesine benzer" demiştir. Bu söz Hz. Ömer'e ulaştınca, Abdullah'a gitmek için kılıcını kuşanmıştır. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "İman edenlere söyle ki: Allah'ın ceza günlerinin gelip çatacağını beklemeyenlerin ezalarına aldırış etmesinler, kusurlarını bağışlasınlar. Çünkü nasılsa Allah, herkese

---

(1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, y.y. 1979, III, 1941. Başka bir nakilde Kureyşlilerin Hz. Ömer'e gelerek Mescidini bir gün kendilerine bir gün Müslümanlara has kılmasını iletmesini istediklerinde bu âyetlerin indiği bildirilmiştir. Bkz. Fîruzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkub b. Muhammed (817/1415), *Tenvîrû'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, Lübnan ts., s. 110.

²³⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, IX, 262-263; Semerkandî, *a.g.e.*, I, 487; Râzî, *a.g.e.*, V, 5, 7.

²³⁹ Semerkandî, *a.g.e.*, I, 487; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, III, 48-49.

²⁴⁰ Mâverdî, *a.g.e.*, V, 260; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 156; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 3.

²⁴¹ Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 156.

²⁴² Mâverdî, *a.g.e.*, V, 260; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 156.

²⁴³ Hendek gazvesinde Kureyşle ittifak kuran Mustalikoğullarına karşı 27 Aralık 626 tarihinde savaşmış ve bu savaş müslmanların zaferiyle sonuçlanmıştır. Bkz. Ahmet Önkâl, "Mustalik (Benî Mustalik)", *DİA*, XXXI, 361.

yaptıklarının karşılığını verecektir.” (Câsiye, 14) âyetini indirmiştir.²⁴⁴ Bir diğer nakle göre, Kureyş kâfirlerinden biri, Mekke’de Hz. Ömer’e sövmüş ve Hz. Ömer de onu dövmeye niyetlenmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu âyeti indirerek ona, affetmesini emretmiştir.²⁴⁵ Daha sonra bu âyet “*O halde, hürmetli aylar çıkınca artık öbür müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları yakalayıp esir edin, onların geçebileceği bütün geçit başlarını tutun. Eğer tövbe eder, namaz kılar, zekât verirlerse onları serbest bırakın. Çünkü Allah Gafûrdur, Rahîmdir: mağfireti ve merhameti boldur.*” (Tövbe, 5) âyetiyle nesh edilmiştir. Bu görüşte olanlara göre bu sûrenin tamamı Mekke’de indirilmiştir.²⁴⁶

Bir başka nakil ise şöyledir: Bir Yahûdi olan Finhâs, Allah Teâlâ’nın, “*Kim Allah’a güzel bir borç verirse...*”²⁴⁷ âyeti nâzil olunca, “Muhammed’in Rabbi, muhtaç duruma düşmüş!” demiştir. Hz. Ömer bunu duyunca, kılıcını kuşanmış ve onu aramaya çıkmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ömer’i bulup geri çevirmesi için adam göndermiştir. Çünkü Câsiye Sûresi 14. âyet inmiştir.²⁴⁸ Hz. Ömer gelince, Hz. Peygamber: “Ey Ömer! Kılıcını koy!” buyurmuştur. Hz. Ömer: “Ey Allah’ın Resûlü doğru söyledin. Şehadet ederim ki sen hak ile gönderildin.” demiştir. Devamında Hz. Peygamber: “Rabbim: *‘İman edenlere söyle ki: Allah’ın ceza günlerinin gelip çatacağını beklemeyenlerin ezalarına aldırış etmesinler, kusurlarını bağışlasınlar. Çünkü nasılsa Allah, herkese yaptıklarının karşılığını verecektir.*” (Câsiye, 14) buyurdu” demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Hiç şüphesiz böyle yapacağım. Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, bir daha yüzümde kızgınlık görmeyeceksin.” şeklinde cevap vermiştir.²⁴⁹ Hz. Ömer’in bu sözleri, vahyin nüzûl sürecine vâkif olmasının ona kazanımlarını göstermesi bakımından önemlidir.

²⁴⁴ Râzî, *a.g.e.*, IX, 673; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 161.

²⁴⁵ Mukâtil b. Süleymân, Ebü’l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşir (150/767), *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, (Thk. Ahmet Ferit), Beyrut 2003, III, 212; Sa’lebî, *a.g.e.*, VIII, 359; Mâverdî, *a.g.e.*, V, 262; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, V, 46-47; Râzî, *a.g.e.*, IX, 673; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 156; Beydâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (685/1286), *Envârü’l-tenzîl ve esrârü’l-te’vîl*, Beyrut ts., V, 170; İbn Âşur, *Tefsîrü’l-tahrîr ve’l-tenvîr*, XV, 133.

²⁴⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 156. Ancak bu âyetin Medine’de indiği görüşüne göre âyet nesh edilmemiştir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 161.

²⁴⁷ Bkz. Bakara 2/245.

²⁴⁸ Râzî, *a.g.e.*, IX, 673; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, VII, 358; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 161.

²⁴⁹ Sa’lebî, *a.g.e.*, VIII, 360; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 161.

iii. Benî Temîm kabilesinden bir grup Hz. Peygamber'in huzuruna gelmişler ve kendilerine bir emir tayin edilmesini istemişlerdir. Hz. Ebû Bekir, "Ka'kâ' b. Ma'bed'i bunlara emir tayin etmesini, Hz. Ömer ise, Akra b. Hâbis'i emir tayin etmesini Hz. Peygamber'e söylemişlerdir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'e: "Sen bana muhalefet etmek istiyorsun!" diye çıkmış, Hz. Ömer de: "Asla sana muhalefet etmeyi düşünmedim!" diyerek karşılık vermiştir. Bu sebeple tartışılarken sesleri Hz. Peygamber'in yanında yükselmiştir. Bunun üzerine "Ey iman edenler: Söz ve hareketlerinizde ileri gidip de Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah her şeyi hakkiyle işitir ve görür. Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla da öylece konuşmayın. Yoksa siz farkında olmadan bütün emekleriniz hiçe iniverir." (Hucurat, 1-2) âyetleri inmiştir.²⁵⁰ Bu âyetlerden sonra Hz. Ömer Resûlullah'ın (s.a.s.) yanında sesini anlaşılacak tonun üzerine hiçbir zaman yükseltmemiştir.²⁵¹ Daha sonra Hz. Ömer²⁵² ve Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber yanında konuşmalarına dikkat etmeleri üzerine "Seslerini Peygamber'in yanında kısan kimseler, Allah'ın gönüllerini takva ile sınıdığı kimselerdir. Onlara mağfîret ve büyük ecir vardır." (Hucurat, 3) âyeti inmiştir.²⁵³

1.2.3.1.3. Sözlerinin Vahiyle Tasdîk Edilmesi (Muvâfakât-ı Ömer)

Muvâfakât-ı Ömer, vahyin Hz Ömer'in görüşüne uygun olarak inişi demektir. Başka bir ifade ile henüz hakkında vahyin nâzil olmadığı bir konuda, kendisinin, daha sonra inen vahye uygun düşen görüşleri demektir.

²⁵⁰ Buhârî, "Tefsir (Hucurat)", 1-2; Tirmizi, "Tefsir", 49; Nesâî, "Kazâ", 6; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 303; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 220-221. Bazı nakillerde Hucurat 5. (5. âyet dahil) âyete kadar indirildiği bildirilmiştir. Bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XXI, 342; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 300; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 220-221.

²⁵¹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XXI, 342; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 303.

²⁵² Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâburî (468/1075), *el-Veciz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*, (Thk. Safvan Adnan Dâvudî), Dimeşk-Beyrut ts., s. 1015; Beydâvî, *a.g.e.*, V, 212; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 308.

²⁵³ Vâhidî, *a.g.e.*, s. 1015; Beydâvî, *a.g.e.*, V, 212. Nakiller böyle olmakla birlikte Hz. Ömer'in Hucurat Sûresi 3. âyetin tefsiri hususunda burada bahsi geçen kimseler için "(Allah'ın) Kalplerinden şehvi arzularını giderdiği kimselerdir." şeklinde açıklama yaptığı bildirilmiştir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 309.

Hız. Ömer'in ilhama mazhar olduğuna dair Hız. Peygamber'in hadisleri bulunmaktadır. Mesela Hız. ÂiŖe'den rivâyet edilen bir hadîs-i Ŗerifte Resûlullah (s.a.s.): "Benden önceki ümmetlerin muhaddesleri vardı. Bu ümmetin içerisinde böyle birisi varsa O da Ömer'dir."²⁵⁴ buyurmaktadır. Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadîs-i Ŗerifte ise, Resûlullah: "Benden sonra nebi gelseydi, Ömer olurdu."²⁵⁵ buyurmakta olup belki de Hız. Ömer'in muvafakatlarına iŖaret etmektedir. Ve yine Resûlullah'in (s.a.s.): "Benden sonra hak, Ömer nerede ise ordadır."²⁵⁶ buyruğu Hız. Ömer'in öngörülerinin Resûlullah (s.a.s.) tarafından da önemsendiğinin bir göstergesi olsa gerektir.

Resûlullah (s.a.s.), vahyin Hız. Ömer'e muvafakatı sonrasında: "Allah hakikati Ömer'in diline ve kalbine uygun indirdi."²⁵⁷ buyurmuŖtur.²⁵⁸ İbn Ömer de: "Kur'an'dan inen âyetler sahabenin sözlerinden çok Hız. Ömer'in sözlerine benzer bir Ŗekilde indirilmiŖtir." demiŖtir.²⁵⁹ Hız. Ömer'in bu yönünü Hız. Ali ve Mücâhid de ifade etmiŖtir.²⁶⁰

²⁵⁴ Buhârî, "Fedâilu's-sahâbe", 6; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 23; İbn Hibban, *a.g.e.*, XV, 317; İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1147; Suyûtî, *Târîhü'l-hulefâ*, s. 132; Ŗevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî (1250/1834), *İrŖâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki ilmi'l-usûl*, (Thk. Ebû Musab Muhammed Bedrî), Beyrut 1992/1412, s. 416; İbn ÂŖur, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, XI, 101.

²⁵⁵ Hâkim, *a.g.e.*, III, 92; İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1147; Râzî, *a.g.e.*, VI, 115; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 207; Zehebî, Ebû Abdullah Ŗemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Tezkîretü'l-huffâz*, (Thk. Zekeriya Umeyrât), Beyrut 1998/1419, I, 11; Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *el-Fethü'l-kebir fî zammi'z-ziyâde ile'l-Câmii's-sagîr*, (Thk. Yûsuf en-Nebhani), Beyrut 1423, III, 43; Suyûtî, *Târîhü'l-hulefâ*, s. 133. Ancak bu hadisin Hız. Ömer'in hilafetini meŖulaŖtırabilmek ve halkın desteğini alabilmek için uydurulduğunu söyleyen araŖtırmacılar da bulunmaktadır. Bkz. Ali Çolak, "Müslüman Toplumlarda AnlayıŖ ve Fikirlere MeŖruiyet Kazandırma ve Norm OluŖurmada Hadisin Önemi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, Sayı: 1, 2005, s. 208.

²⁵⁶ Suyûtî, *Târîhü'l-hulefâ*, s. 135.

²⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eŖrâf*, X, 296; İbn Hibban, *a.g.e.*, XV, 318; Taberânî, *Mu'cemu'l-evsât*, VII, 7-8; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, (Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ), Mekke 1994-1414, VI, 295; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 207; Zehebî, *Tezkîretü'l-huffâz*, I, 11; Suyûtî, *İtkân*, I, 99.

²⁵⁸ Hız. Peygamber'in (s.a.s.), Hız. Ömer'in faziletine dair hadisleri bir arada görmek için bkz. Suyûtî, Ebi'l-fadli Celâleddini Abdurrahman, *el-Ğureru fî fedâili Ömer*, (Thk. Amir ahmed Haydar), Beyrut 1991/1411.

²⁵⁹ İbn Hibban, *a.g.e.*, XV, 318; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 206; Suyûtî, *İtkân*, I, 99.

²⁶⁰ Suyûtî, *Târîhü'l-hulefâ*, s. 138.

Hiz. Ömer de kendisi, “Üç şeyde Rabbime muvafakat ettim.”²⁶¹ bazı rivâyetlerde ise “Rabbime dört şeyde muvafakat ettim.”²⁶² Bu türden ne konuştuysam Allah Teâlâ beni doğruladı.”²⁶³ ifadeleriyle bu durumu açıklamıştır. Hiz. Ömer her ne kadar üç veya dört yerde muvafakat ettiğini söylesede bu mütevazılığinden söylediği bir söz olsa gerektir. Çünkü kaynaklarda Hiz. Ömer’in çok daha fazla yerde muvafakat ettiği bildirilmektedir. Ancak burada şu hususta gözden kaçırılmamalıdır. Hiz. Ömer’e atfedilen muvâfakatlardan bir kısmında sadece Hiz. Ömer etkin değildir. Bilakis oralarda sahâbeden bazı kimselerde etkindir. Mesela içkinin yasaklanması sürecinde içkinin yasaklanmasını talep eden diğer bazı sahâbilerde bulunmaktadır. Yani toplum bu hususta bir beklenti içerisine girmeye başlamıştır. Yine İfk hâdisesi, Oruç ibadetinin vaktinin düzenlenmesi, İnsanın yaratılışından bahseden Müminun Sûresi 14. âyeti de böyledir. Bu hâdiselerin anlatıldığı nakiller incelendiğinde sahâbenin bir kısmının etkin rol oynadıkları görülecektir. Herhalde bunları bilen Hiz. Ömer muvafakat sayısını artırmayı uygun görmemiştir. Yine O’na ait olan “Bu türden ne konuştuysam Allah Teâlâ beni doğruladı.” sözü ise birçok meselede vahyin nüzülünde sahâbeyle birlikte etkin rol oynadığını anlatmak için söylediği bir söz olsa gerektir.

“Muvâfakat-ı Ömer” tabiri Hiz. Ömer’in teşriin ruhunu kavrama hususundaki özelliğini vurgulama amacı taşır.²⁶⁴ Yani muvafakatlar, O’nun dînî meselelerdeki istinbat,²⁶⁵ anlayış ve kabiliyetine delalet eder. Çünkü O’nun dînî meselelerde isabetli düşünceler sarf ettiğini, bizzat Allah Teâlâ, muvafakat örneğinde onaylamıştır. Bu da ondan Kur’an’a dair gelen her bir haberin değerini yükseltir. Bu bağlamda muvafakatlar önemlidir. Râzî bu hususta şu değerlendirmelerde bulunur: “Bu husus

²⁶¹ Buhârî, “Tefsir (Bakara)”, 9; Müslim, “Fedâilu’s-sahâbe”, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 271; Taberî, *Tezhîbu’l-âsâr: Müsnedü Ömer İbni’l-Hattâb II*, s. 404, 405; İbn Ebî Dâvud, Ebû Bekr Abdullah b. Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî’l-Hanbelî (316/929), *Kitâbü’l-mesâhif*, (Thk. Muhyiddin Abdulleccân Vâiz), Beyrut 2002/1423, I, 403-404; İbn Hibban, *a.g.e.*, XV, 319; Taberânî, *Mu’cemu’l-avsât*, VI, 92; Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 42-43; Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 87; Begavî, *a.g.e.*, I, 147; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 395; Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 221; X, 66; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 174; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 100; Suyûtî, *Târîhu’l-hulefâ*, s. 138-139; Suyûtî, *İtkân*, I, 51, 99.

²⁶² et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvud Ebû Dâvud el-Fârisî el-Basrî, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, Dâru’l-Marife, Beyrut ts., s. 9; İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 404; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 266; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 112; XIV, 227; Suyûtî, *İtkân*, I, 99-100; Suyûtî, *Tarihu’l-hulefa*, 139.

²⁶³ Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 203.

²⁶⁴ Muhsin Koçak, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 51.

²⁶⁵ Ruveyf b. Râcih er-Ruhayli, *Fikhu Ömer İbni’l-Hattâb*, Beyrut 1403, I, 23.

Hiz. Ömer'in, medhe değer husûsiyetlerinden birine delâlet eder. Gerçekten vahiy, birçok âyette, Hiz. Ömer'in görüşüne uygun olarak gelmiştir. Böylece âyetlerin Hiz. Ömer'in görüşüne muvâfik olarak inmesi, onun dindeki mertebesinin çok yüksek ve derecesinin çok kıymetli olduğuna delâlet eder."²⁶⁶

Hiz. Ömer'in muvafakatlarının yirmi kadar olduğu ifade edilmiştir.²⁶⁷ Ancak bu sayı bakış açısına göre değişkenlik arz edebilmektedir. Çünkü verilen örnekler arasında Kible'nin tahvîli,²⁶⁸ Uhud günü Hiz. Ömer'in karşı taraftan seslenen Ebû Süfyan'a verdiği cevap, tilâveti nesh olunduğu iddia edilen recm âyeti, ezanın tesbiti,²⁶⁹ Hiz. Ömer'in Ka'bu'l-Ahbar'la arasında geçen bir diyalog sonunda Ka'b'ın okuduğu Tevrat ibarelerinin ardından Hiz. Ömer'in söylediği sözler ve Ka'b'ın Tevrat'taki ibarenin böyle devam ettiğini ifade etmesi gibi meseleler bulunmaktadır.²⁷⁰ Bunların bir kısmının ise, vahye muvâfik görüş beyan etmekle ilgisi bulunmamaktadır.

Biz bu çalışmamızda Hiz. Ömer'in muvafakat ettiği meseleleri on iki başlıkta ele aldık. Bunlardan biri içkinin yasak kılınmasını teşkil eden süreci ifade etmektedir ki aslında burada Hiz. Ömer'in muvafakat ettiği âyet sayısı üçtür. Çünkü içki tadrîcen yasaklanmış, bu yasağın tamamlanması sürecinde de Hiz. Ömer hep aktif olmuştur. Bu bağlamda muvafakat sayısı on dörte çıkarılabilir. Bunun yanı sıra farklı başlıklar altında işlemeyi uygun gördüğümüz meselelerin bazıları da kimi kaynaklarca muvafakat olarak addedilmiştir. Ancak biz burada daha belirgin olanları vermeyi uygun gördük. Diğerlerinin bu yönünü de işlediğimiz yerlerde dipnotta belirtmeyi uygun gördük. Hiz. Ömer'in muvafakatlarını şöyle sıralayabiliriz:

i. Cebrâil'e Ve Mikâil'e Düşmanlık

Rivâyet edildiğine göre, Hiz. Ömer'in Medine'de bir tarlası vardı ve yolu Yahûdilerin önünden geçirdi. Hiz. Ömer ara sıra onların yanına oturur ve onları dinlerdi. Böyle bir günde onlar: "Ya Ömer! Seni sevdiük. Senin hakkında çok ümitliyiz." demişler; Hiz.

²⁶⁶ Râzî, *a.g.e.*, VI, 115.

²⁶⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, I, 380; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 138; Sa'd el-Kâdî, *el-Kudve Ömer İbni'l-Hattâb raculun bimelâyeyni er-ricâl*, Kahire 2000, s. 21-23.

²⁶⁸ Râzî, *a.g.e.*, VI, 115.

²⁶⁹ Ezanın tespiti ile ilgili geniş bilgi için bkz. Müslümânî, *a.g.e.*, s. 191-193.

²⁷⁰ Örnek olarak bkz. Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 206; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 142.

Ömer de: “Allah’a yemin ederim ki, sizi sevdiğim için yanınıza gelmiyorum ve dinim hakkında şüphelendiğim için size soruyor değilim. Ben sizin yanınıza Hz. Muhammed’in peygamberliği hususunda basiretim artsın ve O’nun alâmetlerini sizin kitabınızda göreyim diye geliyorum.” demiş ve sonra onlara Cebrâil’i (a.s.) sormuştur. Onlar: “O bizim düşmanımızdır. Muhammed’i bizim sırlarımızdan haberdar ediyor. O, her türlü azap ve zelzelenin sahibidir. Mikâil ise bolluk ve barış getirir.” şeklinde cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara: “Bu iki meleğin Allah katında dereceleri nedir?” diye sormuş; onlar da: “Bu ikisi Allah’a en yakın makamdadırlar. Cebrâil Allah’ın sağında, Mikâil ise solundadır. Mikâil Cebrâil’in düşmanıdır.” şeklinde cevap vermişlerdir. Verilen cevaba mukabil Hz. Ömer: “Şâyet sizin dediğiniz gibi ise o ikisi birbirine düşman olmaz ve siz eşekten daha ahmaksınız. Onlardan birine düşman olan diğerine de düşman olmuş olur. Onların ikisine düşman olan da Allah’a düşmanlık beslemiş olur.” demiştir. Sonra olanları haber vermek üzere Hz. Peygamber’e gelmiştir. Cebrâil’in (a.s.) kendisinden önce vahiy getirdiğini ve böylelikle: “*De ki: Cebrâil’e düşman olan kimse Allah’a düşmandır. Çünkü O, Kur’an’ı Allah’ın izniyle kendinden öncekini tasdik ederek, yol gösterici ve inananlara müjdecî olarak senin kalbine indirmiştir. Kim Allah’a, meleklerine, resûllerine, Cebrâil’e, Mikâil’e düşman ise, iyi bilsin ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır.*” (Bakara, 97-98) âyetlerinin nâzil olduğunu görmüştür.²⁷¹ Hz. Peygamber de (s.a.s.): “Allah’a yemin olsun ki ey Ömer, Rabbin sana muvafakat etti.” buyurmuştur.²⁷² Bunun üzerine Hz. Ömer: “Yemin olsun ki bundan sonra sen beni din hususunda taştan daha kuvvetli göreceksin.” demiştir.²⁷³ Hz. Ömer’in buradaki son sözleri muvafakatların onun ruh dünyasına yapmış olduğu etkiyi göstermesi bakımından önemlidir.

²⁷¹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, II, 287-288-289; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 182-183; Râzî, *a.g.e.*, I, 611; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 135-136; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 477-481. Bazı kaynaklarda Hz. Ömer’in Yahûdiler’e verdiği cevap “Kim Allah’a, meleklerine, elçilerine, Cebrail’e, Mikail’e düşman olursa, Allah da kafirlerin düşmanıdır.” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, II, 302; Mâverdî, *a.g.e.*, I, 163; İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İsa (399/1009), *Tefsirü'l-Kur'ani'l-aziz*, (Thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz), Kahire 2002/1423, I, 163; Begavî, *a.g.e.*, I, 124; İbn Atyyye, *a.g.e.*, I, 184; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 205; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 480-481; Suyûtî, *İtkân*, I, 100; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 141.

²⁷² Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, II, 287-289; Begavî, *a.g.e.*, I, 125; Râzî, *a.g.e.*, I, 611.

²⁷³ Râzî, *a.g.e.*, I, 611; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 205; Âlusî, *a.g.e.*, I, 331.

ii. Makâm-ı İbrâhim

Müfessirler Makâm-ı İbrâhim'deki makam ile neyin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbâs, Mücâhit ve Atâ'ya göre buradaki "makam" hacdaki bütün makamlardır. Başka bir nakle göre Mücâhit: "Burası, harem-i şeriftir." demiştir.²⁷⁴ Yine İbn Abbâs'a dayandırılan başka bir rivâyete göre ise, İbrâhim'in makamı Kâbe'de İbrâhim makâmı olarak bilinen yerdir.²⁷⁵ Bir kısım âlime göre, Arafat, Müzdelife ve Cimar'dır. İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivâyette ise, İbrâhim'in makamı Arafat'tır. Diğer bir kısım âlime göre, Hz. İbrâhim'in inşa ettiği binaya taşı koyduğu yerdir. İbn Abbâs'tan da bu şekilde bir görüş vardır. Taberî de, harem-i şerifin içerisinde bulunan ve şu anda makâmı İbrâhim olarak bilinen yerin, İbrâhim makâmı olduğu görüşünü kabul eder. Bu görüşünü de öncelikle Hz. Ömer'den gelen rivâyete dayandırır.²⁷⁶

Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber bir gün yanında Hz. Ömer olduğu halde Makam'a gelmiştir. Hz. Ömer: "Ey Allah'ın Resûlü, bu atamız İbrâhim'in makamı değil midir?" demiş; Hz. Peygamber: "Evet" cevabını verince Hz. Ömer: "Biz orayı namazgâh edinemez miyiz?" diye sormuş; Hz. Peygamber de: "Bununla emir olunmadım." buyurmuştur. Bu hâdisenin ardından, gün henüz sona ermemiştir ki:²⁷⁷ "*Biz Beyt-i şerifi insanlara sevap kazanmaları için toplantı ve güven yeri kıldık. Siz de Makâm-ı İbrâhim'i namazgâh ediniz. İbrâhim ile İsmâil'e de: "Tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû ve secde edenler için bu Evimi tertemiz bulundurun" diye emretmiştik.*" (Bakara, 125) âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur.²⁷⁸ Hz. Ömer bu hususta "Üç şeyde Rabbime muvafakat ettim²⁷⁹: 'Ey Allah'ın Resûlü! Makâm-ı İbrâhim'de

²⁷⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, II, 525-526; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 174.

²⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 174

²⁷⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, II, 525-528.

²⁷⁷ Râzî, *a.g.e.*, II, 44; Neseî, Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (710/1310), *Tefsîrü'n-neseî*, İstanbul 1984, I, 74; Âlusî, *a.g.e.*, I, 380.

²⁷⁸ Tirmizî, "Tefsîr", 3; Râzî, *a.g.e.*, II, 44; Neseî, *a.g.e.*, I, 74; Âlusî, *a.g.e.*, I, 380.

²⁷⁹ Buhârî, "Tefsîr (Bakara)", 9; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 232, 233; İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 403-404; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 66; XIV, 221; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 174; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 138-139; Suyûtî, *İtkân*, I, 51, 99; Zürcânî, *a.g.e.*, I, 100.

bir namaz yeri edinsen!’ dedim, arkadan ‘İbrâhim’in makamını namazgâh edinin.’ âyeti nâzil oldu.” demiş ve diğer muvafakatlarını anlatmıştır.²⁸⁰

iii. Bedir Esirleri

Bedir savaşının Müslümanların zaferiyle sonuçlanmasının ardından esirlerin durumu Hz. Peygamber ve ashâbı arasında müzakere edilmiştir. Bu müzakere esnasında Hz. Ömer’in ifade ettiği görüş, varılan neticenin ardından, vahiyle olumlanmıştır. Söz konusu hâdise şöyle gelişmiştir:

Bedir savaşının ardından aralarında Hz. Peygamber’in amcası Abbas’ın da bulunduğu esirler getirilmiştir. Resûlullah (s.a.s.): “Bu esirler hakkındaki görüşünüz nedir?” diye ashâba sormuş, Hz. Ebû Bekir: “Ey Allah’ın Resûlü, bunlar senin kavmin, senin akrabalarıdır. Onları hayatta tut; olur ki Allah onlara tövbe etmeyi müyesser kılar.” demek sûretiyle görüşünü açıklamıştır. Hz. Ömer: “Bunlar seni yalanladılar. Seni yurdundan çıkardılar. Seninle çarpıştılar. Onların boyunlarını vur.” diyerek görüş belirtmiştir. Abdullah b. Revâha ise: “Odunu bol bir vadi bul ve onlar içindeyken onu ateşe ver.” demiştir. Bu esnada ashâbın bir kısmı: ‘Resûlullah (s.a.s.), Ebû Bekir’in görüşünü kabul edecek’ bir kısmı ‘Ömer’in dediğini kabul edecek’ diğerleri ise ‘Abdullah b. Revâha’nın dediğini kabul edecek.’ demişlerdir. Bir süre sonra Resûlullah (s.a.s.) dışarı çıkmış ve şöyle buyurmuştur: “Allah bir takım kimselerin kalplerini kendi rızası için süttten daha yumuşak oluncaya kadar yumuşatır. Yine kendi rızası için bir takım kimselerin kalplerini taştan daha katı olacak kadar katılaştırır. Ey Ebû Bekir senin örneğin, “*Kim bana uyarırsa, şüphesiz ki o bendendir. Kim de bana karşı gelirse şüphesiz ki Sen çok bağışlayansın, Rahîmsin.*” (İbrâhim 36) diyen İbrâhim’e benzer. Yine, Ey Ebû Bekir sen, “*Şâyet onlara azap edersen, şüphesiz ki onlar Senin kullarıdır. Eğer onlara mağfiret buyurursan, şüphesiz ki Sen Azîzsın, Hâkimsin.*” (Mâide, 118) diyen İsa’ya benzersin. Sen de Ey Ömer, “*Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden dönüp dolaşacak kimse bırakma.*” (Nuh, 26) diyen Nuh’a

²⁸⁰ Buhârî, “Tefsir (Bakara)”, 9; Müslim, “Fedâilu’s-sahâbe”, 24; Sevrî, Ebû Abdullah Süfyan b. Saîd b. Meskuk Süfyan (161/778), *Tefsiru Süfyan es-Sevrî*, s. 49; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 232; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, II, 522, 523; İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 404; İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1147; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 266; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 112, X, 66, XIV, 221; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 174, 175, IV, 415-416; Suyûtî, *Târihü’l-hulefâ*, s. 138-139; Suyûtî, *İtkân*, I, 51, 99; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 100.

benzersin. Yine, Ey Ömer sen, “*Rabbimiz, mallarını yok et. Kalplerini şiddetle mühürle ve sık. Çünkü onlar, o can yakıcı azabı görünceye kadar iman etmeyeceklerdir.*” (Yunus, 88) diyen Mûsâ’ya benzersin. Siz, maddî bakımdan ihtiyaç içerisindesiniz. O bakımdan hiçbir kimse fidye ödemedi kurtulamayacaktır yahut da boynu vurulacaktır.” Bunun üzerine Yüce Allah: “*Yeryüzünde ağır bas(ıp küfrün belini iyice kır)ıncaya kadar hiçbir peygambere esirler sahibi olmak yakışmaz. Siz, geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) âhireti istiyor. Allah daima üstün, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer Allah’tan, (yanılma ile verilen hükümlerden ötürü azap etmemek hakkında) bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız fideden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.*” (Enfâl, 67-68) âyetlerini vahy etmiştir.²⁸¹ Vahiy inince, Hz. Peygamber, Hz. Ömer’e: “Allah’a hamd olsun, Bedir esirleri hakkında, senin görüşüne göre vahiy indirdi.” buyurmuştur. Hz. Ömer de vahyin kendi görüşüne muvâfık indiğini duyunca: “Bedir esirleri hakkındaki görüşüm sebebiyle Allah’a hamd olsun.” ifâdelerinde bulunmuştur.²⁸²

Söz konusu âyetler inince Resûlullah’ın (s.a.s.): “Hattâb’ın oğluna muhalefet ettiğimiz için nerdeyse bize azap isabet edecekti. Ve eğer azap inmiş olsaydı, Ömer müstesna hiç kimse kurtulamayacaktı.” buyurduğu da nakledilmiştir.²⁸³

Bedir savaşıyla ilgili olarak şöyle bir nakil daha bulunmaktadır: “Hz. Peygamber ahabla Bedir’e çıkma hususunda istişare edince, Hz. Ömer çıkmayı işaret etti ve bunun üzerine “*(Ganimetlerin bölüşürülmesinde bazı kimselerin hoşnutsuzluk göstermesi, daha önce, Bedir Savaşı’na çıkmayı hoş görmeyenlerin durumuna*

---

²⁸¹ Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemî (207/823), *el-Megâzi*, (Thk. Marsden Jones Vakıdî), Beyrut ts., I, 108-110; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*, XI, 273-274; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, 1730-1732; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 552; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 46-47. Benzer rivâyetler için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 29-30; Râzî, *a.g.e.*, V, 508-509; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 200-202; Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 221; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 338-339. Detayı verilmeksizin bahs edinen kaynaklar için bkz. Semerkandî, *a.g.e.*, II, 26; Râzî, *a.g.e.*, VI, 115; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 66; Neseî, *a.g.e.*, II, 111-112; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 415-416; Suyûtî, *Târihü’l-hulefâ*, s. 139.

²⁸² Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 30.

²⁸³ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 33; Vâkıdî, *a.g.e.*, I, 110; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*, XI, 283; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 1735; Semerkandî, *a.g.e.*, II, 26; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 554; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 46-47; Neseî, *a.g.e.*, II, 112. Benzer rivâyetler için bkz. Râzî, *a.g.e.*, V, 508-509; Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 221; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 338-339; Detayı verilmeksizin bahsi geçen kaynaklar için bkz. Râzî, *a.g.e.*, VI, 115; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 66; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 415-416; Suyûtî, *Târihü’l-hulefâ*, s. 139.

benzer). Nitekim hak uğruna (savaşa gitmek için) Rabbin seni, evinden çıkardığı zaman, mü'minlerden birtakımı, bundan hoşlanmıyordu.” (Enfâl, 5) âyeti indi.”²⁸⁴

iv. İfk Hâdisesi

Resûlullah (s.a.s.), Benî Mustalık Gazvesi'nden dönerken, beraberinde götürdüğü Hz. Aişe, ordunun mola verdiği bir sırada boynundaki gerdanlığını düşürdüğünü fark eder. Yitiğini ararken kafilenden geri kalır. Daha sonra kafilende görevli olan Safvân b. Muattal tarafından kafileye yetiştirilir. Bu olay münafıklardan Abdullah b. 'Ubeyy'in dedikodularıyla büyü ve bu hâdiseye ifk hâdisesi denir.²⁸⁵

Resûlullah (s.a.s.), ifk hâdisesi hususunda ahabla istişare ettiğinde Hz. Ömer: “Seni onunla kim evlendirdi Ya Resûlullah” diye sormuş; Hz. Peygamber de: “Allah” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Bu hususta Rabbim seni yalnız bırakmaz.” ifadelerinde bulunmuştur. Bunun üzerine “Onu işittiğiniz zaman, “Bunu konuşmamız bize yakışmaz, hâşâ, bu, büyük bir iftirâdır.” demeniz gerekmez miydi?” (Nûr, 16) âyeti nâzil olmuştur.²⁸⁶

v. Hicap

Rivâyete göre Hz. Ömer bir gün: “Ey Allah'ın Resûlü hanımların ile halk arasına perde gersen, çünkü onların yanına iyi olanlar da kötüler de girer.”²⁸⁷ demiştir. Bunun üzerine yüce Allah: “Ey inananlar, (rastgele) Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak yemek için size izin verilir de girerseniz (erkenden gelip) yemeğin pişmesini beklemeyin. Çağrıldığınız zaman girin; yemeği yiyince dağılın, söze dalmayın. Çünkü bu (davranışınız) Peygamber'i incitiyor, fakat o, (size bunu söylemekten) utanıyordu.

²⁸⁴ Suyûtî, *Târîhü'l-hulefâ*, s. 140. Bu hâdiseye Hz. Ömer'in muvafaklarından biri olarak da gösterilmiştir. Bkz. Hâmid b. Ali b. İbrâhim b. İmâdüddîn b. Muhibbüddîn ed-Dîmeşkî'î'l-Hanefî el-İmâdî (1170/1758), *ed-Dürerü'l-müsetâb fî muvâfakâti Ömer İbni'l-Hattâb ve Ebi Bekr ve Ali Ebi Turab ve tercümetuhum me'a 'iddeti mine'l-ashâb*, (Thk. Mustafa Osman Samide), Beyrut 1996, s. 81-82

²⁸⁵ Mustafa Fayda, “İfk Hadisesi”, *DİA*, XXI, 507-508. Bu hâdiseye hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz. Taberî, *Tarih*, II, 610-619; Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, X, 663-680.

²⁸⁶ Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 204-205; Suyûtî, *Târîhü'l-hulefâ*, s. 140; Muhammed Bedreddin el-Huseynî, *Feydu'l-vehhâbi fî muvâfakâti seyyidînâ Ömer İbni'l-Hattâb*, Suriye 2002, s. 70; el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 21; el-İmâdî, *a.g.e.*, s. 85-91.

²⁸⁷ Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e iletildiğinde, bu isteğe karşılık, Peygamber'in (s.a.s.) eşlerinden Zeynep, Ey İbn Hattâb! Sen bizi mi kıskanıyorsun? Vahiy bizim evimizde iniyor, şeklinde serzenişte bulunmuştur. Bkz. Sa'lebî, *a.g.e.*, VIII, 59-60.

Ama Allah, gerçek (i söylemek)ten utanmaz. Onlardan (yani Peygamber'in hanımlarından) bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Sizin, Allah'ın Elçisini incitmeniz ve kendisinden sonra onun eşlerini nikâhlamanız asla olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük (bir günah) 'tır.' (Ahzâb, 53) buyruğunu indirmiştir.²⁸⁸

vi. İsti'zan

Hiz. Ömer'in muvafakatlarından biri de bir yere girerken izin istenmesini içeren âyettir. Bu âyetin inmesine vesile olan hâdise şöyle gelişmiştir: Hiz. Peygamber, Ensar'dan Müdlec b. 'Amr adındaki çocuk yaşta bir köleyi, Hiz. Ömer'i çağırması için göndermiştir. Köle, Hiz. Ömer'i evinde uyur vaziyette bulmuş, kapıyı dövmüş ve içeri seslenmiştir. Fakat Hiz. Ömer uyanmamıştır. Derken o köle içeri girmiş ve tam o sırada Hiz. Ömer'in avret yerleri açılmış ve Hiz. Ömer kölenin kendisini gördüğünü zannetmiştir. Bunun üzerine Hiz. Ömer: "Allah'ın, oğullarınızı, kadınlarınızı, hizmetçilerinizi, şu saatlerde izinsiz olarak yanınıza girmekten nehiy etmesini ne kadar da arzu ederdim!" demiş ve o çocukla beraber Hiz. Peygamber'in yanına gelmiştir. Derken, "Ey inananlar, ellerinizin altında bulunan (köle ve hizmetçi)ler ve henüz erginliğe ermemiş çocuklarınız üç vakitte (odalarınıza girebilmek için) izin istesinler: Sabah namazından önce, öğle vakti elbisenizi çıkar(ıp yat)acağınız zaman ve yatsı namazından sonra. Bunlar sizin üstünüzün açılabilceği üç vakittir. Bunların dışında (hizmetçilerin ve çocukların, izin almadan içeri girmelerinden dolayı) ne size, ne de onlara bir günah yoktur. (Onlar sizin) yanınızda dolaşırlar, birbirinizin yanına girip çıkarırsınız. Allah âyetleri size böyle açıklar. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir." (Nûr, 58) âyetinin Hiz. Peygamber'e nâzil olduğunu görmüştür.²⁸⁹

²⁸⁸ Buhârî, "Tefsir (Bakara)", 9; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 232, 272; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XIX, 164,165; İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 406; Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 87; Râzî, *a.g.e.*, III, 266; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 112, X, 66, XIV, 221, 227, 230; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 415-416; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 202, 204; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 139; Zürcânî, *a.g.e.*, I, 100; İbn Âşur, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, XXII, 81.

²⁸⁹ Mâverdî, *a.g.e.*, IV, 120; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, VI, 60; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 416; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 304; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 206. Detayları verilmeksizin Bkz. Sa'lebî, *a.g.e.*, VII, 116; Firuzâbâdî, *a.g.e.*, s. 298; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 141.

vii. Oruç İbadeti

Hız. Ömer'in muvafakat ettiği âyetlerden biri de kaynaklarda Bakara 186. âyet olarak geçmektedir. Bu âyet-i kerîmenin nüzûl sebebi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden birine göre, bu âyet Hız. Ömer'in yaşadığı bir hâdiseyi Hız. Peygamber'e üzüntülü bir şekilde arz etmesinden sonra inmiştir.²⁹⁰ Söz konusu hâdiseye şöyle gelişmiştir:

Müslümanların yemelerini, içmelerini ve eşleriyle birleşmelerini helâl kılan oruçla ilgili âyet nâzil olmazdan önce, kişinin akşam olup da iftar edince bu zamandan itibaren yatsı vaktine erişip namazını kılincaya veya bundan önce yatıp uyumasına kadar yemesi, içmesi ve eşiyile cinsel ilişkide bulunması helaldi ve bir yasaklama yoktu. Ancak yatsı namazını kıldıktan ya da yatıp uyuduktan sonra artık hiçbir şey yapmaksızın ertesi akşama kadar kendisine yeme, içme ve eşleriyle cinsel ilişkide bulunma haram kılınmıştı.²⁹¹ Böyle bir zamanda, Hız. Ömer'in bir akşam uyuduğu, böylece oruç başladıktan sonra da eşiyile birleştiği bildirilirken, diğer rivâyetlerde ise, O'nun Hız. Peygamber'in yanından geç vakitte döndüğu, eşinin uyumuş olduğunu gördüğu ve ona yaklaşmak istediği, eşinin, ben uyudum demesi üzerine, hayır uyumadın diyerek ona yaklaştığı ifade edilir. Hız. Ömer bu durumun gerçekleşmesinden sonra Resûlullah'a (s.a.s.) gelmiş ve şöyle demiştir: "Yaptığım şeyden dolayı kendimi, sana ve Allah'a şikâyet ederim." Hız. Peygamber: "Ne yaptın ya Ömer?" diye sormuş; Hız. Ömer: "Ben nefsim'e uyudum ve uyuduktan sonra eşimle birleştim. Hâlbuki oruç tutmak istiyordum." demiştir. Bunun üzerine "(Ey kocalar), oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde, eşlerinize yaklaşmak size helal kıldı. Eşleriniz sizin elbiseleriniz, siz de eşlerinizin elbiselerisiniz. Allah nefsinize güvenemeyeceğinizi bildiği için yüzünüze bakıp, size bu lütufta bulundu. Artık bundan böyle onlara yaklaşıp Allah'ın sizin için takdir buyurduğu neslin arayışı içinde olun. Şafak vakti, günün ağarması gecenin karanlığından fark edilinceye kadar yiyin için. Sonra gece girinceye kadar orucu tamamlayın. Mescitlerde itikâfta bulunduğunuz

²⁹⁰ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 97-98; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 308; Neseî, *a.g.e.*, I, 95.

²⁹¹ Süleymân b. Mukâtil, *a.g.e.*, I, 97; Sevrî, *a.g.e.*, s. 57; Mâverdî, *a.g.e.*, I, 236; Neseî, *a.g.e.*, I, 95; Hâzin, Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdadi (741/1341), *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*, Beyrut 1979/1399, I, 161; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, II, 273, 274; Şevkânî, *Fethü'l-kadir*, I, 187.

sırada eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın yasak sınırlarıdır, sakın o hudutlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah insanlara, zararlardan sakınıp korunmaları için âyetlerini iyice açıklar.” (Bakara, 187) âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur.²⁹²

Bazı rivâyetlerde ise, Hz. Ömer'in uyuduktan sonra uyanıp hanımına yaklaştığı; yine başka bir sahâbînin de uyuyup uyandıktan sonra bir şeyler yemek istediği fakat kendisine yemek verilmediği ve bu hâdiseler üzerine bu âyetin nâzil olduğu ifade edilir.²⁹³

Bu âyetin Hz. Ömer'in başından geçen hâdisi sebebiyle mi yoksa Kays'ın uyuduktan sonra yemek yemesi sebebi üzerine mi indiği hususu tartışılmıştır.²⁹⁴ Bu hususta Kurtubî'nin tespitleri şöyledir: “Âyet-i kerîmede geçen “hainlik etmekte olduğunuz- تَخْتَأُونُ” buyruğu “hiyanet-الخيانة” den gelmektedir. Bu hususta şöyle söylenmiştir: “İşte ilahî inâyet ve makâmın yüksekliğinin şerefi böyle olmalıdır. Ömer (r.a.) kendi nefesine hainlik etti. Allah bu sebeple o hâinliğin tövbesini ümmete şeriat kıldı. Onun için Allah ümmetin yükünü hafifletti. İşte bu da âyetin nüzûl sebebinin Hz. Ömer'in hanımıyla cima etmesi olduğunu Kays'ın açlığı olmadığını göstermektedir. Çünkü eğer sebep Kays'ın açlığı dolayısıyla yemek yemesi olsaydı yüce Allah burada: “Şimdi artık yeyiniz.” demeliydi. Yüce Allah'ın burada hanımlara yaklaşmakla başlaması âyetin Hz. Ömer sebebiyle indiğini gösterir. Ayrıca “Fecrin... yiyin için” buyruğu Kays'ın başına gelen olayın cevabını teşkil etmektedir. Bundan önceki ise Hz. Ömer'in başından geçen olayın cevabıdır. Hz. Ömer'in başından geçen olayın öne alınması, daha önemli olduğundandır.”²⁹⁵

Hz. Ömer'in itirafından sonra sahâbeden başkaları da aynı şikâyet ile Hz. Peygamber'e başvurmuşlardır.²⁹⁶ Mukâtil b. Süleyman da: “Diğer Müslümanlar da

²⁹² Süleymân b. Mukâtil, I, 97-98; Sevrî, *a.g.e.*, s. 57-58; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, III, 236; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 315-317; Sa'lebî, *a.g.e.*, II, 76; Vâhidî, *a.g.e.*, s. 152; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 308, 315; Hâzin, *a.g.e.*, I, 161; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 220, 226-227; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, II, 273, 274; Suyûtî, *Tarihu'l-hulefa*, 140-141; Âlusî, *a.g.e.*, II, 64.

²⁹³ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, III, 187, 233-234; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 316; Mâverdî, *a.g.e.*, I, 245; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 257; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, II, 273. Burada bahsi geçen sahâbî Ebû Kays b. Sirme el-Ensârî'dir. Bkz. Tirmizi, “Tefsir”, 3; Mâverdî, *a.g.e.*, I, 245.

²⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 316; Mâverdî, *a.g.e.*, I, 236; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 257; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 314; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, II, 273.

²⁹⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, II, 317-318.

²⁹⁶ Sa'lebî, *a.g.e.*, II, 76; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 257; Hâzin, *a.g.e.*, I, 161.

gelip Resûlullah'a (s.a.s.) durumlarını itiraf ettiler bunun üzerine: “*Kullarım sana Beni sorarlarsa, bilsinler ki Ben, şüphesiz onlara yakıным. Benden isteyenin, dua ettiğinde duasını kabul ederim. Artık onlar da davetimi kabul edip Bana inansınlar ki doğru yolda yürüyenlerden olsunlar.*” (Bakara, 186) âyeti inmiştir.”²⁹⁷ demektedir.

viii. İçkinin Yasaklanması

Alkollü içeceklerin tüketilmesinin haram kılınması tadrîci bir süreçte gerçekleşmiştir. Hz. Ömer'in bu süreç içerisinde beyan ettiği görüşler vahiyle olumlanmıştır. Söz konusu süreci ve yaşananları şöyle sıralayabiliriz:

İçki haram kılınmadan önce Hz. Ömer ve bir grup sahâbe,²⁹⁸ Hz. Peygamber'e gelmişler ve: “Ya Resûlullah, bize içkinin hükmünü söyle. Çünkü içki, bizim aklımızı gideriyor, malımızı tüketiyor.” demişlerdir. Bunun üzerine: “*Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük günah, hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları menfaatlerinden daha çoktur. Bir de senden ne infak edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan artanı harcayın. Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz.*” (Bakara, 219) âyeti nâzil olmuştur.²⁹⁹ Rivâyetlerin bir kısmında Hz. Ömer'in: “Allah'ım içki hususunda bize rahatlatıcı bir beyanda bulun,³⁰⁰ bize içki hakkındaki hükmünü bildir.”³⁰¹ şeklindeki duasının ardından âyetin indiği bildirilmektedir. Bu âyet nâzil olduktan sonra Müslümanlar'dan bir kısmı içki içmeye devam etmiş, diğer bir kısmı ise içkiyi bırakmıştır.³⁰² İçki içmeye devam edenler: “Biz günah için değil de menfaati için

²⁹⁷ Süleymân b. Mukâtil, *a.g.e.*, I, 98.

²⁹⁸ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 116; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, VIII, 658; Sa'lebî, *a.g.e.*, II, 141; Râzî, *a.g.e.*, II, 396, 398; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 200; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 205; Neseffî, *a.g.e.*, I, 109; Hâzin, *a.g.e.*, I, 208; Suyûtî, *İtkân*, IV, 94; Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 140; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 761, 763.

²⁹⁹ Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleymân b. Eş'as b. İshak el-Ezdî (275/889), *Sünenü Ebî Dâvud*, İstanbul 1992/1413., “Eşribe”, 1; Tirmizi, “Tefsir”, 6; Sa'lebî, *a.g.e.*, II, 141; Vâhidî, *a.g.e.*, s. 164; Râzî, *a.g.e.*, II, 396; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 200; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 205; Suyûtî, *İtkân*, IV, 94; Suyûtî, *Tarihu'l-hulefa*, 140. Bu sözlerin Hz. Ömer'in duası olduğu şeklinde rivâyet vardır. Bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, VIII, 658.

³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 322; Ebû Dâvud, “Eşribe”, 1; Tirmizi, “Tefsir”, 6; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, VIII, 657; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 388; Mâverdi, *a.g.e.*, II, 64; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 200; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 205.

³⁰¹ Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 30.

³⁰² Râzî, *a.g.e.*, II, 396; Neseffî, *a.g.e.*, I, 109.

içmekteyiz.” demişlerdir.³⁰³

Bakara Sûresi'nin 119. âyeti inince Hz. Ömer çağrılmış ve kendisine âyet-i kerîme okunmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Allah’ım içki hususunda bize rahatlatıcı bir beyanda bulun.” şeklinde dua etmiştir. Hz. Ömer’in bu duasının ardından: “*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi hakkıyla bilmedikçe namaza yaklaşmayın. Yolculuk dışında cünüp iken de gusletmedikçe namaz kılmayın. Eğer hasta veya yolculuktaysanız veyahut tuvaletten gelmiş yahut hanımlarınızla yatmış olur da gusledecek su bulamazsanız, o vakit temiz toprağa teyemmüm edin, arınmak niyetiyle yüzünüze ve ellerinize mesh edin. Muhakkak ki Allah Afîv ve Gafurdur: Af ve mağfireti boldur.*” (Nîsâ, 43) âyeti inmiştir.³⁰⁴ Bu âyet nâzil olunca, içki içenlerin sayısı azalmıştır.³⁰⁵

Diğer bir rivâyette ise, şöyle denilmiştir: “Abdurrahman b. Avf bir yemek hazırlamış ve ashâbı davet etmiştir. Sonra içki içmişler, sarhoş olmuşlar ve bu arada namaz vakti girmiştir. Namaz kıldırmak üzere Hz. Ali imam olarak öne geçmiştir. Hz. Ali, Kâfirûn Sûresi’ni “*Deki ey kâfirler, sizin taptıklarınıza ben tapmam.* (Kâfirûn, 1-2) ve biz sizin taptıklarınıza taparız.” diye okumuştur. Bunun üzerine Yüce Allah: “*Ey iman edenler, sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.*” (Nîsâ, 43) buyruğunu indirmiştir.³⁰⁶ Bu âyet inince Hz. Ömer çağırılmış ve kendisine bu âyet-i kerîme okunmuştur.³⁰⁷ Nîsâ Sûresi 43. âyet nâzil olduktan sonra içki içenlerin sayısı hayli azalmış³⁰⁸ olmakla birlikte sabah namazından sonra Kuşluk vaktine kadar içenler olmuştur. Böylece ayık halde namaz kılmışlardır.³⁰⁹

İçki hakkındaki kesin hükmü bildiren âyetlerin nüzûl sebebi ise şöyledir: Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın bulunduğu bir grup, yemek için bir araya gelmişler ve yemek esnasında

³⁰³ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 200.

³⁰⁴ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I, 322; Ebû Dâvud, “Eşribe”, 1; Tirmizi, “Tefsir”, 6; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VIII, 657; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 388-389; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 200; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 205; Suyûtî, *Târihü’l-hulefâ*, s. 140.

³⁰⁵ Râzî, *a.g.e.*, II, 396.

³⁰⁶ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 230; Semerkandî, *a.g.e.*, I, 356; Râzî, *a.g.e.*, II, 396; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 200; Neseî, *a.g.e.*, I, 109. İsimler zikredilmeksizin bkz. Nehhâs, *a.g.e.*, II, 94.

³⁰⁷ Ebû Dâvud, “Eşribe”, 1; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 200.

³⁰⁸ Neseî, *a.g.e.*, I, 109.

³⁰⁹ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 230.

içki içerek sarhoş olmuşlardır. Akabinde karşılıklı övünmeye ve şiirler okumaya başlamışlardır. Bu sırada Sa'd b. Ebî Vakkâs, içinde Ensar'ın hicvedildiği bir şiir okumuş, bunun üzerine ensârdan birisi devenin çene kemiğiyle ona vurmuş ve başından yaralamıştır. Bu hâdise³¹⁰ ve benzerleri sebebiyle Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e gelmiş ve içkinin zararlarını ve içki içmekten dolayı insanların başına gelenleri anlatmıştır.³¹¹ Daha sonra da: "Allah'ım, bize içki hakkında, sıkıntımızı giderecek bir açıklama gönder." şeklinde duada bulunmuştur. Bunun üzerine: "*Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları, şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felah bulasınız. Şarap ve kumarla Şeytanın yapmak istediği tek şey, sizin aranızda düşmanlık ve kin salmak, sizi Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoymaktır. Artık bu habis şeylerden vazgeçtiniz değil mi?*" (Mâide, 90-91) âyetleri nâzil olmuştur.³¹² Bu âyet inince Hz. Ömer: "Vazgeçtik ya Rabbi!³¹³ İçki malı heba eder, aklı yok eder."³¹⁴ demiştir. Bir rivâyette de bu âyet inince Hz. Ömer: "Bugün senin vay haline içki. Kumarla birlikte anıldın." demiştir.³¹⁵ Bu âyetin nüzûlünden sonra Resûlullah'ın (s.a.s.) münâdîsi Medine sokaklarında dolaşarak "İçki haram kılındı" diye nida etmeye başlamıştır.³¹⁶

ix. Hz. Peygamber'in Hanımlarına Nasihat

Hz. Ömer bu hususta şunları anlatır: "Resûlullah'ın (s.a.s.) hanımları kıskançlıkta birleştiler. Ben de onları tek tek dolaşıp: "O sizi boşarsa Allah O'na sizden hayırlısını

³¹⁰ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 231; Râzî, *a.g.e.*, II, 396. Bu âyetin inişine sebep bir benzer hâdise için bkz. Neseфі, *a.g.e.*, I, 109.

³¹¹ Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 286; Neseфі, *a.g.e.*, I, 109.

³¹² Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I, 322; Ebû Dâvud, "Eşribe", 1; Tirmizi, "Tefsir", 6; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, VIII, 657-658; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IV, 1200; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 233; Râzî, *a.g.e.*, II, 396; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 286; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 205; Neseфі, *a.g.e.*, I, 109; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 262-263. İçkinin haram kılınmasının, Hz. Ömer'in Muvâfâkâtlerinden gösterildiği kaynaklardaki farklı anlatımlar için bkz. Semerkandî, *a.g.e.*, I, 457; Râzî, *a.g.e.*, IV, 85, VI, 115; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 200; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 512; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 139; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 764.

³¹³ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I, 322; Ebû Dâvud, "Eşribe", 1; Tirmizi, "Tefsir", 6; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, III, 683, VIII, 658; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IV, 1200; Nehhâs, *a.g.e.*, I, 172; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 233; Râzî, *a.g.e.*, II, 396; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 286; Neseфі, *a.g.e.*, I, 109; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 262-263. Hz. Ömer bu ifadesiyle âyette ki "*Vazgeçtiniz değil mi?*" istifhamının vücûb (emir) ifade ettiğine delalet ettiğini anlamıştır. Bkz. Semî Halebî, *a.g.e.*, IV, 414.

³¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IV, 1200; Nehhâs, *a.g.e.*, I, 172; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 262.

³¹⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, III, 681.

³¹⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 200.

verir.” demiştim. Bunun üzerine: “*O sizi boşarsa belki de Rabbi ona, sizden daha hayırlı, kendisini Allah’a teslim eden, inanan, gönülden itâ’at eden, tövbe eden, ibâdet eden seyâhat eden dul ve bâkire eşler verir.*” (Tahrim, 5) âyet-i kerîmesi indi.”³¹⁷ Diğer bir rivâyette ise, Hz. Ömer’in şöyle dediği nakledilir: “ ‘Ey Allah’ın Resûlü’ dedim. ‘Kadınların hallerinden sana ağır gelen nedir? Eğer onları boşadıysan, şüphesiz Allah, O’nun melekleri, Cebrâil, Mikâil, ben, Ebû Bekir ve mü’minler seninle birlikteyiz.’³¹⁸ Allah’a hamdolsun ki bu türden ne kadar konuştumsa, Yüce Allah’ın söylediğim o sözleri tasdik edeceğini ummadığım çok nadirdir. İşte O’nu (s.a.s.) muhayyer bırakan “*Eğer o sizi boşarsa...*” (Tahrim, 5) âyeti ile “*Ey Peygamber’in eşleri! Eğer ikiniz de Allah’a tövbe ederseniz, kaymış olan kalpleriniz düzelmiş olur. Eğer eşinizin aleyhinde yardımlaşarak bir şey yapmağa kalkarsanız, bilin ki Allah onun dostu, bundan başka Cebrâil, iyi müminler ve melekler de yardımcıdır.*” (Tahrim 4) âyeti nâzil oldu.”³¹⁹

Hz. Ömer, Resûlullah’ın (s.a.s.), hanımları sebebiyle sıkıntı yaşadığını duyunca Peygamber hanımlarına giderek nasihatta bulunmuştur.³²⁰ Peygamber’in (s.a.s.) hanımlarından Ümmü Seleme, Hz. Ömer’in kendileri hususunda Resûlullah (s.a.s.) ile görüşmesi üzerine: “Ey Ömer Resûlullah’la eşleri arasına mı giriyorsun!”³²¹ derken; Zeynep ise: “Bize Resûlullah nasihat etmezken sen mi ediyorsun!”³²² şeklinde serzenişte bulunmuştur. Başka bir nakilde de Hz. Âişe ile görüştüğü onun da tepki verdiği, Hafsâ ile görüşmesinde ise Hafsâ’nın ağladığı bildirilmiştir.³²³

İbn Abbâs’ın rivâyetine göre, Hz. Peygamber’in eşlerini boşadığına dair söylentiler çoğaldığında Hz. Ömer, Resûlullah’ın (s.a.s.) yanına girmiş ve bu durumu

³¹⁷ Buhârî, “Tefsir (Bakara)”, 9; Müslim, “Talak”, 30, “Fedâilu’s-sahâbe”, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 232, 272; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIII, 99; Sa’lebî, *a.g.e.*, I, 270; Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 43; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 266; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 112; XVIII, 193; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 202; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 415-416; Zürcânî, *a.g.e.*, I, 100; Suyûtî, *Târihü’l-hulefâ*, s. 138-139; Suyûtî, *İtkân*, I, 99; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 140.

³¹⁸ Müslim, “Talak”, 30; Ebû Ya’la el-Mevsilî, *a.g.e.*, I, 149; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 332; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 189-190; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 203.

³¹⁹ Müslim, “Talak”, 30; Ebû Avâne el-İsferayini, *a.g.e.*, III, 164; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 189-190.

³²⁰ Müslim, “Talak”, 30-31; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 174. Hz. Ömer Peygamber hanımlarıyla görüştüğünde henüz Hicap âyeti inmemiştir. Bkz. Ebû Avâne el-İsferayini, *a.g.e.*, III, 163.

³²¹ Müslim, “Talak”, 31; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 332

³²² Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 43; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 332; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 202.

³²³ Müslim, “Talak”, 30; Ebû Avâne el-İsferayini, *a.g.e.*, III, 163, 167; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 83-84; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 202.

Resûlullah'la (s.a.s.) görüşmüş, ardından dışarı çıkıp “Resûlullah (s.a.s.) eşlerini boşamadı.” diye haykırmıştır. Bunun üzerine “*Kendilerine güven veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu yayarlar; hâlbuki o haberi Peygamber'e veya kendilerinden buyruk sahibi olanlara götürselerdi, onlardan sonuç çıkarmaya kadir olanlar onu bilirdi. Allah'ın size bol nimeti ve rahmeti olmasaydı, pek azınız bir yana, şeytana uyardınız.*” (Nîsâ, 83) âyeti inmiştir.³²⁴

x. Allah'ın ve Peygamber'in Hükümüne Rıza Göstermek

Münafıklardan birisi, Yahûdilerden birisi ile bir mesele hakkında münakaşa etmiş; bunun üzerine Yahûdi: “Aramızda Ebû'l-Kasım Muhammed hakem olsun.”; Münafık ise: “Hayır, Ka'b b. Eşref olsun.” demiştir. Hakem hususunda anlaşamamalarının sebebi, Hz. Peygamber'in hakka göre hüküm vermesi, rüşvete iltifat etmemesi; Ka'b b. Eşref'in ise, son derece rüşvet düşkününü birisi olmasıdır. Zira bu davada Yahûdi haklı, Münafık ise haksızdır. İşte bu sebeple Yahûdi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.); Münafık ise Ka'b b. Eşref'in huzurunda muhakeme olunmayı istemiştir. Yahûdi kendi teklifinde ısrar edince, ikisi birden Hz. Peygamber'in yanına gitmişlerdir. Hz. Peygamber de tarafları dinledikten sonra, Yahûdi'nin lehine, Münafık'ın aleyhine karar vermiştir. Bunun üzerine Münafık: “Bu hükme razı olmuyorum. Ebû Bekir'e gidelim.” demiştir. Hz. Ebû Bekir de Yahûdi'nin lehine hükmedince, münafık yine bu hükme razı olmayarak: “Aramızda Ömer karar versin.” demiştir.³²⁵ Böylece Hz. Ömer'in yanına gitmişlerdir. Yahûdi söze başlayarak Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebû Bekir'in Münafık'ın aleyhine karar verdiklerini, ama Münafık'ın onların hükmüne razı olmadığını söyleyince, Hz. Ömer Münafık'a: “Durum böyle mi?” diye sormuş; Münafık: “Evet” deyince, Hz. Ömer: “Hele bir durun, bir ihtiyacım var, içeri gireyim ve o ihtiyacımı göreyim, yanınıza geleceğim.” diyerek yanlarından ayrılmıştır. Evine girip, kılıcını alarak yanlarına çıkmış ve Münafık'ın boynunu vurmuştur.³²⁶ Ardından:

³²⁴ Müslim, “Talak”, 30; Ebû Ya'la el-Mevsilî, *a.g.e.*, I, 149; Ebû Avâne el-İsferayini, *a.g.e.*, III, 165; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 1014; Taberî, *Kütübü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 203; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 491.

³²⁵ Râzî, *a.g.e.*, IV, 120; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 264; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 524-525; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 141; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1383.

³²⁶ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 238; Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 96; Râzî, *a.g.e.*, IV, 120; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 264; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 524-525; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 141; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1383.

“Allah’ın ve Resûlü’nün hükmüne rıza göstermeyene benim hükmüm budur.” demiştir.³²⁷ Yahûdi kendisinin de aynı âkıbete uğramasından korkarak kaçmış; Münafık’ın akrabaları ise, Hz. Peygamber’e giderek Hz. Ömer’i şikâyet etmişlerdir.³²⁸ Resûlullah (s.a.s.) şikâyet üzerine: “Ömer’in bir mümini öldürdüğünü zannetmem.” buyurmuştur.³²⁹ Daha sonra Hz. Peygamber, Hz. Ömer’e hâdiseyi sorunca, O: “Ya Resûlullah, o senin verdiği hüküm kabul etmemiştî.” diyerek kendisini savunmuştur.³³⁰ Tüm bu olanlar sonunda “*Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için, onlar aralarında ihtilaf ettikleri meselelerde seni hakem kılıp, sonra da verdiği hükümden ötürü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olmazlar.*” (Nîsâ, 65) âyeti inmiştir.³³¹ Âyetin inmesinin ardından Cebrâil (a.s.) gelerek Hz. Peygamber’e: “Ömer, fâruktur. Zira o, hak ile bâtılı birbirinden ayırmıştır.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ömer’e (r.a.): “Sen, fâruksun.” buyurmuştur.³³²

xi. Münafıkların Ölüsüne Rahmet Okumamak

Münafıkların başı olan Abdullah b. ‘Ubeyy öldüğünde Resûlullah (s.a.s.) cenaze namazına ‘Ubeyy’in oğlu tarafından davet edilmiş ve Abdullah için bir mağfîret sebebi olması için Hz. Peygamber’den kefen yapmak üzere gömleği istenmiştir. Resûlullah da (s.a.s) bu davete icabet etmiştir. Ancak namaz kılmak için cenazenin karşısına geçtiğinde Hz. Ömer, Hz. Peygamber’e: “Allah’ın düşmanı Abdullah b. Ubeyy’e gömleğini verip, cenaze namazını mı kılacaksın?” diye serzenişte bulunmuştur. Resûlullah (s.a.s.) tebessüm etmiş ve lafı uzattığı için: “Ey Ömer benden geri dur! Ben iki şey arasında muhayyer bırakıldım ve birini seçtim. Bana “*Onlar için sen ister Allah’tan af dile, ister dileme. Yetmiş kere bile istiğfar etsen, Allah onları asla affetmeyecektir. Evet, böyle! Çünkü onlar Allah’ı ve Resûlünü*

³²⁷ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 238; Zemaşerî, *a.g.e.*, II, 96; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1383-1384.

³²⁸ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 238; Râzî, *a.g.e.*, IV, 120; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 264; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, IV, 524-525; Suyûtî, *Târihü’l-hulefâ*, s. 141; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1384.

³²⁹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 994.

³³⁰ Râzî, *a.g.e.*, IV, 120; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 264.

³³¹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 994; Semerkandî, *a.g.e.*, I, 364; Râzî, *a.g.e.*, IV, 120; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 264; Neseî, *a.g.e.*, I, 232-233; Suyûtî, *Târihü’l-hulefâ*, s. 141. Nîsâ Sûresi’nin 60-63. âyetlerinin nüzûl sebebi de bu hâdisedir. Bkz. Bilmen, *Tefsîr*, II, 618.

³³² Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 238; Râzî, *a.g.e.*, IV, 120; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 264; Zemaşerî, *a.g.e.*, II, 96; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1384.

tanımayıp karşı geldiler. Allah da böylesi fâsıklar güruhunu emellerine kavuşturamaz.” (Tövbe, 80) denilmişti, eğer yetmiş aştığım takdirde bağışlanacağını bilmiş olsaydım yetmişten fazla istiğfar ederdim.” buyurmuştur. Ardından Hz. Peygamber cenaze namazını kılmış ve cenazeyle beraber yürümüştür. Defin işi bitinceye kadar da kabrin başında durmuştur. Definden bir zaman sonra şu âyet inmiştir: “*Ve onlardan ölen birinin üzerine asla namaz kılma, onun kabri başında durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Elçisini tanımadılar ve yoldan çıkmış olarak öldüler.*” (Tövbe, 84) Bundan sonra Hz. Peygamber vefat edinceye kadar hiçbir münafığın cenaze namazını kılmamış ve kabri başında da durmamıştır. Hz. Ömer bu hâdise için: “Allah Resûlü (s.a.s.) en iyi bilen olduğu halde Allah Resûlüne karşı olan bu cüretime sonraları çok şaşım.” demiştir.³³³

Bir başka nakilde ise, Hz. Ömer’in Resûlullah’a (s.a.s.) yukarıdaki hâdise³³⁴ veya bir topluluk için mağfiret dilemesi sebebiyle³³⁵ “Münafıklar için mağfiret dilesen de dilemesen de bir” dediği ve ardından “*Onlar için mağfiret dilesen de, mağfiret dilemesen de onlar için birdir. Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, yoldan çıkan topluluğu yola iletmez.*” (Münâfikûn, 6) âyetinin indiği anlatılmıştır.

Resûlullah’ın (s.a.s.) burada gözetdiği amacın Abdullah b. ‘Ubeyy’in kabilesi Hazrec’i İslam’a ısındırmak olduğu ifade edilmiştir.³³⁶ Nitekim Resûlullah’ın (s.a.s.) Hz. Ömer’e: “Benim gömleğim, ondan, Allah’ın azabından herhangi bir şeyi savuşturamaz. Fakat umulur ki Cenâb-ı Hak bu sayede o münafıkların bin adedini İslâm’a girdirir.” buyurduğu nakledilir. Yine o gün münafıklardan bin kişinin, Abdullah b. ‘Ubeyy’in Resûlullah’ın (s.a.s.) gömleğine muhtaç olmasını görmeleriyle

³³³ Buhârî, “Cenâiz”, 23, 85, “Tefsir (Berâe)”, 12, 13; Müslim, “Fedâilu’s-sahâbe”, 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 206; Tirmizi, “Tefsir”, 10; Nesâî, “Cenâiz”, 69; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XI, 611-615; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 1857-1858; Taberânî, *Mu’cemu’l-evsât*, VI, 16; Semerkandî, *a.g.e.*, II, 66; Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (370/981), *Ahkâmu’l-Kur’an*, (Thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin), Beyrut 1994/1415, III, 186; İbn Atıyye III, 64; Râzî, *a.g.e.*, VI, 115; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 218; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 204; Nesefî, *a.g.e.*, II, 139; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 393; Zürcânî, *a.g.e.*, II, 294; Suyûtî, *Târihü’l-hulefâ*, s. 140.

³³⁴ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 63; Taberânî, *Mu’cemu’l-evsât*, VI, 16; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 204.

³³⁵ Suyûtî, *Târihü’l-hulefâ*, s. 140; el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 21

³³⁶ Talat Koçyiğit, “Abdullah b. Abdullah”, *DİA*, I, 80.

Müslüman olduğu da kaydedilmiştir.³³⁷ Bir başka nakilde ise, Hz. Peygamber'in gömleğini göndermesinin sebebi şu şekilde anlatılmaktadır: “Bedir savaşında esir düşmüş olan Peygamber'imizin amcası Abbas, Medine'ye getirilmiş ve gömleksiz bulunuyordu. Abdullah b. 'Ubeyy ise, Peygamber'imize bir iyilik göstermek için kendi gömleğini Abbas'a vermişti. Bu defa Resûlullah da (s.a.s.) o iyiliğe bir karşılık olmak üzere gömleğini ona göndermişti. Zaten Peygamber Efendimiz pek fazla merhamet ve şefkat sahibi olduğundan herhangi bir isteyeni reddetmek istemezdi.”³³⁸

xii. İnsanın Yaratılışı

“*Andolsun biz insanı çamurdan bir süzmeden yarattık...*” (Müminun, 12) âyeti nâzil olduğu esnada,³³⁹ Hz. Peygamber Müminun Sûresi'nin 14. âyetini “*Sonra nutfeyi alaka(embriyo)ya çevirdik, alaka(embriyo)yu bir çiğnemlik ete çevirdik, bir çiğnemlik eti kemiklere çevirdik, kemiklere et giydirdik; sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık.*” kısmına kadar okumuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer: “*Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir!*” demiştir. Ve âyetin devamı bu şekilde nâzil olmuştur.³⁴⁰

Bir başka nakilde Hz. Peygamber'e bu âyetler nâzil olduğunda, mecliste Hz. Ömer ve diğer sahâbîler de bulunmaktadır. Resûlullah (s.a.s.) Müminun Sûresi 14. âyeti “*Sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık.*” kısmına kadar okuyunca oradakilerin her biri: “*Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir!*” demişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.), vahiy kâtibine: “*Yaz! İşte bu şekilde nâzil oldu.*” buyurmuştur.³⁴¹

1.2.3.1.4. Hz. Ömer'in Kastedildiği Âyetler

Kur'an'daki bazı âyetlerin birtakım sebeplere binâen nâzil olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra bazı âyetlerin de bazı kimseler hakkında indiği söylenmiştir.³⁴² İşte bu âyetlerin bir kısmında Hz. Ömer'in şahsının kastedildiği zikredilmiştir. Bununla

³³⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XI, 614; Râzî, *a.g.e.*, VI, 115; Bilmen, *Tefsir*, III, 1312.

³³⁸ Bilmen, *Tefsir*, III, 1312.

³³⁹ Râzî, *a.g.e.*, IX, 441; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 112

³⁴⁰ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 393; Sa'lebî, *a.g.e.*, VII, 43; Mâverdî, *a.g.e.*, IV, 49; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 138; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 110; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 204; Suyûtî, *İtkân*, I, 99-100; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 139.

³⁴¹ Râzî, *a.g.e.*, IX, 441.

³⁴² Bazı âyetlerin bir kısım sahâbe hakkında indiğine yönelik daha kapsamlı bilgi için bkz. Ergün Çapan, *Kur'an-ı Kerim'de Sahabe*, İzmir 2002, s. 178-258.

birlikte bu âyetler umûmî mânâlarıyla tüm Müslümanlara şâmil görülmelidir. Nitekim müfessirler de bu nakilleri yapmakla birlikte bu hususu vurgulamışlardır. Bu böyle olmakla birlikte burada üzerinde durulması gereken nokta, Hz. Ömer'in sürekli vahyin iniş alanı etrafında bulunmasıdır. Yani vahiy bazen bir takım sebeplere binâen iniyor ve Şâri' toplumda nizamını tesis için buyruklar vaz ediyordu. Söz konusu âyetlerin tefsirlerinde Hz. Ömer'in kastedildiğinin ifadesi ise, Hz. Ömer'in, vahyin, toplumla olan münasebetinin, bizzat içerisinde yer aldığı göstergesidir. Bu da O'nun Kur'an'ı anlayış kabiliyetinin nüzûl süreci içerisinde gelişmesi anlamına geldiği gibi Kur'an'a olan vükûfiyetini de gösterir. Ayrıca Hz. Ömer'in tefsirlerde edinmiş olduğu yeri göstermesi bakımından da önemlidir. Hz. Ömer'in kastedildiği âyetler şunlardır:

i. *“Bize doğru yolu göster.”* (Fâtihâ, 6)

Ebû'l-Âliye ve Hasan-ı Basrî'den nakledilen bir rivâyete göre, *“الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ”* den maksat, Resûlullah (s.a.s.) ve kendisinden sonra Halife olan iki sahâbîsi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'dir.³⁴³

ii. *“Kederden sonra, bir takımınızı kendinden geçirecek şekilde size huzur ve emniyet indirdi...”* (Âl-i İmrân, 154)

Bu âyetin Uhud savaşının ardından, ashabtan yedi kişi hakkında nâzil olduğu nakledilmiştir. Bu şahıslar Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Haris b. Sâmit, Sehl b. Dayf ve Ensar'dan adları zikredilmeyen iki kişidir.³⁴⁴

iii. *“Sadakaları açıkça verirsiniz o ne güzel! Eğer onları yoksullara gizlice verirsiniz sizin için daha iyidir. Allah onları kötülüklerinizden bir kısmına karşı tutar. Allah işlediklerinizden haberdardır.”* (Bakara, 271)

Âmir eş-Şa'bî'den rivâyete göre bu âyet, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında nâzil olmuştur. Söz konusu hâdise ise şudur: Hz. Ömer, malının yarısını alıp Resûlullah'a (s.a.s.) getirmiştir. Resûlullah (s.a.s.): *“Arkanda ailen için ne bıraktın ey Ömer?”* diye sorduğunda Hz. Ömer: *“Malımın yarısını bıraktım.”* diye cevap vermiştir. Hz. Ebû

³⁴³ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, I, 175, 171; Semerkandî, *a.g.e.*, I, 83.

³⁴⁴ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 197-198.

Bekir ise, bütün malını getirmiş ve neredeyse kendi nefisinden bile gizleyerek Resûlullah'a (s.a.s.) vermiştir. Resûlullah (s.a.s.): "Ey Ebû Bekir, arkanda ailen için ne bıraktın?" diye sorunca, Ebû Bekir: "Allah ve Resûlü'nün va'dini bıraktım." şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer ağlayarak: "Babam ve anam sana feda olsun ey Ebû Bekir! Allah'a yemîn ederim ki ne zaman hayır konusunda seninle yarışsak mutlaka sen beni geçmişsindir." demiştir.³⁴⁵

iv. "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Resûlüne ve sizden olan ulü'l-emre de itaat edin. Eğer Allah'a ve ahirete iman ediyorsanız, hakkında ihtilafa düştüğünüz meseleyi Allah'a ve Resûlüne arz ediniz. Böyle yapmanız hem daha hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir." (Nîsâ, 59)

İkrime'nin, "الاولي-ulü'l-emr" denilen kimseler için bununla özel olarak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in işaret olunduğunu söylediği nakledilmiştir.³⁴⁶

v. "Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse işte onlar, Allah'ın nimetlerine mazhar ettiği nebiler, siddikler, şehitler, salih kişilerle beraber olacaklardır. Bunlar ne güzel arkadaşlar!" (Nisa, 69)

Buradaki "الشهداء-şehitler"den kastedilenlerin Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olduğu ifade edilmiştir.³⁴⁷

vi. "Ey İnananlar! Allah'ın size helal ettiği temiz şeyleri haram kılmayın, hududu da aşmayın, doğrusu Allah aşırı gidenleri sevmez." (Mâide, 87)

Bu âyet-i kerîmenin ashaptan on kişi hakkında indiği ve bunlardan birinin de Hz. Ömer olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu şahısların Osman b. Maz'ûn'un evinde toplanmaları ve yeme-içme hususunda kendilerini kısıtlamaları, evlerine gitmemeleri, hanımlarından ve et vb. yiyeceklerden uzak durmaları üzerine bu âyetin indiği nakledilmiştir.³⁴⁸

vii. "Âyetlerimize inananlar sana gelince: "Size selam olsun" de. Rabbiniz, sizden

³⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., II, 536; İbn Kesîr, Tefsir, I, 331.

³⁴⁶ Kurtubî, a.g.e., V, 259.

³⁴⁷ Kurtubî, a.g.e., V, 272.

³⁴⁸ Fîruzâbâdî, a.g.e., s. 100.

kim bilmeyerek fenalık işler de arkasından tövbe eder ve nefsinı düzeltirse, ona rahmet etmeyi kendi üzerine almıştır. O, bağışlar ve merhamet eder.” (En‘âm, 54)

Bu âyetin Hz. Ömer hakkında indiği nakledilmiştir.³⁴⁹ Çünkü “O kötülükten yani şirkten tövbe etmişti.” denilmiştir.³⁵⁰ İbn Abbâs’a göre bu âyet, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali hakkında nâzil olmuştur.³⁵¹ Bu âyetin Hz. Ömer ve diğer bazı sahâbîler için indiği de söylenmiştir.³⁵²

viii. “*Ölü iken kalbini diriltip, insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklarda kalıp çıkamayan kimsenin durumu gibi midir? Kâfirlere de, işledikleri güzel gösterilmiştir.”* (En‘âm, 122)

Bu âyetteki “ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse”den kastın Hz. Ömer olduğu söylenmiştir.³⁵³ Bazı müfessirler bu hususta şöyle demişlerdir: “Doğru olan bu âyetin genel olduğu ve her bir mü’min ile kâfirin âyetin hükmü içine girdiğidir.³⁵⁴ Çünkü bu mânâ herkes hakkında söz konusu olduğuna göre, bunu tahsis etmek, işi anlamsız biçimde zora koşmak olur. Ayrıca bu sûre tek bir defada nâzil olmuştur. Hz. Peygamber’in, “Allah’ın, bu umûm olan âyetten maksadı, bizzat falancadır.” demiş olması müstesna, bu âyetin nüzûl sebebinin falan veya falanca muayyen şeyler olduğunu söylemek zordur.³⁵⁵ Şu halde doğru olan şey, bu âyetin, mü’min ve kâfir herkes hakkında umûmî olduğudur.”³⁵⁶

ix. “*(Cennet’te) onların altlarından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: “Hidâyetiyle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah’a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler.” Onlara: İşte*

³⁴⁹ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 349; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 26; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 110.

³⁵⁰ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 349.

³⁵¹ Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 435

³⁵² Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 26.

³⁵³ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, IX, 533; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IV, 1381, 1382; Nehhâs, *a.g.e.*, II, 483; İbn Ebî Zemenîn, *a.g.e.*, II, 96; Sa‘lebî, *a.g.e.*, IV, 187; Mâverdî, *a.g.e.*, II, 163; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 341; Râzî, *a.g.e.*, V, 134; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 78; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 178; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, II, 160.

³⁵⁴ Nehhâs, *a.g.e.*, II, 483; Râzî, *a.g.e.*, V, 134; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 178.

³⁵⁵ Râzî, *a.g.e.*, V, 134.

³⁵⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 78.

size Cennet; yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık ona vâris kıldınız diye seslenilir.” (Araf, 43)

İbn Abbâs şöyle demiştir: “Bu âyet Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve diğer sahâbîlerle, onlara tâbî olup yolundan gidenler hakkında nâzil olmuştur.”³⁵⁷

x. “*Allah’ın yardımı sana ve sana uyan müminlere yeter.*” (Enfâl, 64)

İbn Abbâs’a göre bu âyet, Hz. Ömer’in Müslüman olması hususunda nâzil olmuştur.³⁵⁸ Saîd b. Cübeyr ise şöyle demektedir: “Hz. Peygamber’in davetiyle, otuz üç erkek ve altı kadın Müslüman olmuştu. Bunlardan sonra da, Hz. Ömer Müslüman oldu. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.”³⁵⁹ Mufessirler: “Bu görüşe göre bu âyet, Hz. Peygamber’in emriyle, Medenî olan bir sûre içine yazılmış Mekkî bir âyettir.” demişlerdir.³⁶⁰

Başka bir rivâyet de şöyledir: “Müslümanlar başlangıçta Allah’a gizlice ibadet ediyorlardı. Öyle ki, Müslüman olduğunda Hz. Ömer: “Ortaya çıkalım. Lât’a açıktan açığa tapılırken, biz, Allah’a gizlice mi ibadet edeceğiz.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Taraftarlarımız çoğalınca kadar...” deyince, Hz. Ömer “Allah ve ben, sana yeteriz...” dedi. Ardından bu âyet nâzil oldu.”³⁶¹ Yine bu âyetin Hz. Ömer’in Müslüman olmasının ardından Müslümanların artık açıktan ibadet etmeye başlamalarıyla nâzil olduğu bildirilmiştir.³⁶² Hz. Ömer’in iman etmesinin ardından “*Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et...*” (Enfâl, 65) âyetinin nâzil olduğu da nakledilmiştir.³⁶³

xi. “*Ey iman edenler! Allah’ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve dürüst*

³⁵⁷ Semerkandî, *a.g.e.*, I, 541.

³⁵⁸ Semerkandî, *a.g.e.*, II, 25; Râzî, *a.g.e.*, V, 503; Vâhidî, *a.g.e.*, s. 447; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 43, VI, 242; İbn Âşur, *Tefsîrü’l-tahrîr ve’t-tenvîr*, X, 65. Bu âyetin sebab-i nüzûlü hakkında farklı rivâyetlerde mevcuttur. Bkz. a.y.

³⁵⁹ Semerkandî, *a.g.e.*, II, 25; Râzî, *a.g.e.*, V, 503; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 43. Hz. Ömer’in kırk erkek ve on bir kadından sonra Müslüman olduğunu gösteren nakiller için bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 269; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, X, 286, 293; Suyûtî, *Târihü’l-hulefâ*, s. 123.

³⁶⁰ Râzî, *a.g.e.*, V, 503; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 43. Bu âyetin sebab-i nüzûlü hakkında farklı rivâyetlerde mevcuttur. Bkz. a.y.

³⁶¹ Râzî, *a.g.e.*, XI, 199.

³⁶² Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 196.

³⁶³ Neseî, *a.g.e.*, II, 110.

insanlarla beraber olun.” (Tövbe, 119)

Âyet-i kerîmedeki “*كونوا مع الصادقين-dürüst insanlarla beraber olun*” buyruğu, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’le beraber olun, diye de tefsir edilmiştir.³⁶⁴

xii. “*Allah, Cennet’e çağırır ve dilediğini doğru yola eriştirir.*” (Yunus, 25)

Burada kastedilen kimselerin Resûlullah (s.a.s.) ve ondan sonra gelen iki sahâbisi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olduğu da söylenmiştir.³⁶⁵

xiii. “*Gerçekten takva sahibi olanlar, Cennetler’de ve pınar başlarındadır.*” (Hicr, 45)

Burada söz konusu olan takva sahiplerinin Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ve arkadaşlarının olduğu ifade edilmiştir.³⁶⁶

xiv. “*Onların göğüslerinde kinden (ne varsa tümünü) sıyırıp-çektik, kardeşler olarak tahtlar üzerinde karşı karşıyadırlar.*” (Hicr, 47)

Bu âyette bahsedilenlerin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sa’d b. Melik, Said b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ve Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) oldukları nakledilmiştir.³⁶⁷ Başka bir nakilde âyetin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali³⁶⁸ ve ashabtan bazıları hakkında indiği bildirilmiştir. Burada kastedilen “*غل-kin*” için “*Cahiliye devrinde ashâbın kendi aralarında bulunan kinlerinin sökülüp atılmasıdır.*” denilmiştir. Ancak Kurtubî bu görüşe katılmamıştır.³⁶⁹

xv. “*İnanan kullarıma söyle, en güzel şekilde konuşsunlar. Doğrusu şeytan aralarını bozmak ister. Şeytan şüphesiz insanın apaçık düşmanıdır.*” (İsrâ, 53)

Âyette yer alan “*وَقُلْ لِعِبَادِي*-kullarıma söyle” buyruğundan “*Ömer’e söyle*”

³⁶⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XII, 67, 68; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 168.

³⁶⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 329.

³⁶⁶ Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 218.

³⁶⁷ Sevrî, *a.g.e.*, s. 160; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 26.

³⁶⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, X, 33; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 26.

³⁶⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, X, 33.

anlaşlmıştır.³⁷⁰ Rivâyete göre, Mekke’de kâfirlerden biri³⁷¹ veya bir kısmı³⁷² Hz. Ömer’e sövmüş, Allah Teâlâ da Hz. Ömer’in bu kâfiri veya kâfirleri affetmesi için bu âyeti indirmiştir.³⁷³

xvi. “*İman edip güzel ve yararlı işler yapanlara gelince, şu bir gerçek ki Biz güzel iş yapanların işlerini asla zayi etmeyiz.*” (Kehf, 30)

Berâ‘ b. Âzib’in rivâyetine göre Resûlullah (s.a.s.) veda haccını ifâ ederken, Arafat’ta el-Adbâ diye anılan dişi devesi üzerinde vakfede bulunuyordu. Bir bedevi dedi ki: “Ben, Müslüman bir adamım. Bana ‘*İman edip güzel amellerde bulunanlara gelince...*’ âyeti hakkında haber ver.” Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Sen de onlardan uzakta değilsin, onlar da senden uzakta değillerdir. Burada sözü edilenler şu dört kişidir: Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali. Sen, kavmine bu âyet-i kerîmenin bunlar hakkında inmiş olduğunu bildir.”³⁷⁴

xvii. “*Biz her ümmete kurban ibadeti koyduk ki Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanları keserken Allah’ın adını ansınlar. Şunu unutmayın ki hepinizin Tanrısı bir tek ilahtır. Öyleyse yalnız Ona teslim olun. Sen ey Resûlüm: O alçak gönüllü, samimi ve ihlâslı olanları müjdele!*” (Hac, 34-35)

Bu iki âyet-i kerîmenin, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali hakkında nâzil olduğu da rivâyet edilmiştir.³⁷⁵

xviii. “*Ey kâfirler! Allah içinizden iman edip makbul ve güzel işler işleyenlere kesin olarak vaat buyurur ki: Daha önce müminleri dünyada hakim kıldığı gibi kendilerini de hakim kılacak, kendileri için beğenip seçtiği İslam dinini tatbik etme gücü verecek ve yaşadıkları korkulu dönemin arkasından, kendilerini tam bir güvene erdirecektir. Çünkü onlar, yalnız Bana ibadet edip hiç bir şeyi Bana şerik yapmazlar. Artık bundan*

³⁷⁰ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 261; Mâverdî, *a.g.e.*, III, 249; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 238.

³⁷¹ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 261.

³⁷² Mâverdî, *a.g.e.*, III, 249.

³⁷³ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 261; Mâverdî, *a.g.e.*, III, 249.

³⁷⁴ Mâverdî, *a.g.e.*, III, 304; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 398. Nakilde dikkatimiz çeken hususlardan birisi Hz. Peygamber’in nerede, ne şekilde bu sözü söylediğinin ifade edilmesidir. Ravilerin bu tür ayrıntılara önem vermeleri nakillerinin güvenilir olduğunu îmâ etmekle ilgili olsa gerektir. Bu tür ayrıntılar diğer bazı nakillerde de görülmektedir.

³⁷⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 59.

sonra kim küfrana saparsa, işte onlar yoldan çıkıp Allah'a karşı gelmiş olurlar.”
(Nûr, 55)

“Bu âyet-i kerîme Ebû Bekir ve Ömer (r.a.) hakkında nâzil olmuştur.” denilmiştir. Dahhak ise bu âyet-i kerîmenin Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali'nin halifeliğini ihtiva ettiğini söylemiştir.³⁷⁶

xix. *“Gerçek müminler ancak öyle kimselerdir ki Allah'a ve Resûl'üne bütün kalpleriyle iman etmiş olup, bütün toplumu ilgilendiren meseleleri görüşmek üzere onun yanında buldukları vakit ondan izin almadıkça ayrılıp gitmezler. Senden izin isteyenler hakikaten Allah'a ve Resûl'üne gerçekten iman edenlerdir. Öyle ise bazı işler için senden izin istedikleri zaman, sen de onlardan dilediğin kimselere izin ver ve onlar için Allah'tan af dile. Muhakkak ki Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir.”* (Nûr, 62)

Müfessirlere göre bu âyette Hz. Ömer kastedilmiştir. Zira Hz. Ömer, Tebük savaşına katılmamak ve ailesine dönmek için izin istemiş, Hz. Peygamber de ona müsaade edip, münafıklara işittirmeyi kastederek: “Git! Allah'a yemin ederim ki sen münafık değilsin.” demiştir. Münafıklar bu sözü duyunca: “Muhammed'e de ne oluyor? Arkadaşları kendisinden izin istediğinde onlara müsaade ediyor, ama biz izin istediğimizde, bize izin vermiyor. Allah'a yemin ederiz ki biz onun adil olduğunu düşünmüyoruz.” demişlerdir.³⁷⁷

İbn Abbâs da bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den, umre yapmak için müsaade istedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber ona müsaade ederek, ‘Ebû Hafs, salih dualarından bizleri de unutma.’ buyurdu.”³⁷⁸

xx. *“Tefekkür ederek ders almak veya şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü peşpeşe getiren O'dur.”* (Furkan, 62)

Rivâyete göre Hz. Peygamber bir gün geceleyin Kur'an okuyamayan Hz. Ömer'e: “Ey Hattab oğlu! Andolsun ki, Allah senin hakkında bir âyet indirdi.” buyurmuş ve

---

³⁷⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 297.

³⁷⁷ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 427-428; Mâverdî, *a.g.e.*, IV, 127; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 424; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 299; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 321.

³⁷⁸ Râzî, *a.g.e.*, VIII, 424.

bu âyeti okuyarak: “Geceleyin kaçırdığın nafîle ibadetleri gündüzünde, gündüzün kaçırdığın yapamadığın şeyleri de gecende ifâ et.” diyerek bu âyetin Hz. Ömer hakkında indirildiğini beyan etmiştir.³⁷⁹

xxi. “Şimdi iyi düşünün: Böyle olanın durumu mu iyi, yoksa gece saatlerinde, ahiretten endişe edip Rabbinin rahmetini umarak gâh secdede, gâh kıyamda ibadet edenin durumu mu iyi? De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak aklı selim sahipleri, sağduyulu olanlar düşünüp ibret alır.” (Zümer, 9)

Dahhak’ın yaptığı nakle göre, İbn Abbâs burada kastedilenlerin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olduğunu söylemiştir. İbn Ömer: “Bu Osman (r.a.)’dır.” derken; Mukâtil: “Ammar b. Yasir’dir.” demiştir. el-Kelbî ise: “Süheyb, Ebû Zerr ve İbn Mes‘ûd’dur.” demiştir. Yine el-Kelbî’den nakledildiğine göre bu, bu durumda olan herkes hakkında geçerli bir nitelemedir.³⁸⁰

xxii. “Allah’ın, göğsünü İslâm’a açtığı kimse, Rabbinden bir nur üzerinde değil midir? Allah’ı anmağa karşı yürekleri katılaştırmış olanlara yazıklar olsun. Onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.” (Zümer, 22)

Nakkaş’a göre bu âyet, Hz. Ömer hakkında inmiştir.³⁸¹ Bununla birlikte âyet-i kerîmenin, yüce Allah’ın kalbinde imanı halk etmek sûretiyle, kalbine genişlik verdiği herkes hakkında umûmî olduğu da söylenmiştir.³⁸²

xxiii. “Âyetlerimiz hakkında, haktan sapanlar bize gizli kalmazlar. Şimdi söyleyin bakalım: Cehennem’e atılmak mı iyidir, yoksa kıyamet günü büyük duruşmaya tam bir güven içinde gelmek mi? İstedığınızı yapın, çünkü O, bütün yaptıklarınızı görmektedir.” (Fussilet, 40)

Âyette yer alan “من يأتي آمنًا يوم القيامة”-tam bir güven içinde gelen kimse”den kastın Hz. Ömer olduğu söylenmiştir.³⁸³ Burada kastedilenin başka sahâbîler olduğu belirtildiği gibi umûmî bir anlam ifade ettiği de söylenmiştir. Bununla birlikte Cehennem ateşine

³⁷⁹ Mâverdî, a.g.e., IV, 154; Râzî, a.g.e., VIII, 480.

³⁸⁰ Kurtubî, a.g.e., XV, 239.

³⁸¹ Mâverdî, a.g.e., V, 122; Kurtubî, a.g.e., XV, 247.

³⁸² Kurtubî, a.g.e., XV, 247.

³⁸³ Mâverdî, a.g.e., V, 185; Kurtubî, a.g.e., XV, 366.

atılan kişinin kâfir, kıyamet gününde emin olarak gelen kimsenin de mümin olduğu söylenmiştir.³⁸⁴

xxiv. “Onlar öyle kimselerdir ki büyük günahlardan ve hayâsız çirkin işlerden kaçınırlar, kızdıkları zaman öfkelerini yutar, karşıdakinin kusurlarını affederler.” (Şûrâ, 37)

Rivâyete göre bu âyet Mekke’de iken Hz. Ömer’e hakaret edilip, sövülüp sayıldığı vakit inmiştir. Bir başka görüşe göre, Hz. Ebû Bekir’in malının tamamını infak etmesi üzerine insanlar onu kınayınca ve kendisine hakaret edildiği halde kendisi affedip bağışlayınca inmiştir.³⁸⁵

xxv. “Her kim dişini sıkarak sabreder ve kusurları affederse, işte onun bu hareketi, ancak büyüklere yaraşan örnek alınacak davranışlardandır.” (Şûrâ, 43)

Âyette yer alan “وَكُلَّمَن صَبَرَ وَغَفَرَ”-kim de sabreder ve bağışlarsa” buyruğu ile Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ebû ‘Ubeyde b. el-Cerrah, Mus‘ab b. ‘Umeyr ve Bedir’e katılan bütün müminler kastedilmektedir,³⁸⁶ denilmiştir.

xxvi. “Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini, inanıp salih ameller işleyen kimseler gibi yapacağımızı mı sandılar? Yaşamaları ve ölümleri onlarla bir olacak öyle mi? Ne kötü hüküm veriyorlar!” (Câsiye, 21)

“İnanıp da Salih amel eden kimseler” arasında Hz. Ömer de sayılmıştır.³⁸⁷

xxvii. “O gazaya katılmayıp geri kalan bedevilere de ki: “Siz yakında çok kuvvetli ve savaşçı bir milletle savaşmaya davet edileceksiniz. Onlar teslim olup boyun eğinceye kadar onlarla savaşacaksınız. Eğer bu sefer itaat ederseniz Allah sizi pek güzel bir şekilde ödüllendirir. Ama daha önce yaptığınız gibi arkanızı döner, cihaddan kaçarsanız, O, size gâyet acı bir azap verir.” (Fetih, 16)

Bir görüşe göre, bu âyet-i kerîmede Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in halifeliğinin sıhhatine delil vardır. Çünkü Hz. Ebû Bekir’in tebaasını Hanife oğullarıyla

³⁸⁴ Kurtubî, a.g.e., XV, 366.

³⁸⁵ Kurtubî, a.g.e., XVI, 35

³⁸⁶ Kurtubî, a.g.e., XVI, 44.

³⁸⁷ Mukâtil b. Süleymân, a.g.e., III, 214.

savaşmaya, Hz. Ömer'in de Fars ve Rumlarla (Bizanslılarla) savaşmaya çağırdığı söylenmiştir.³⁸⁸

xxviii. *“Muhammed Allah'ın Resûlüdür. Onun beraberindeki müminler de kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler. Sen onları rükû ederken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve rıza ararken görürsün. Onların alameti, yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığıdır. Bunlar, Tevrat'taki sıfatları olup İncil'deki meselleri ise şöyledir: Öyle bir ekin ki filizini çıkarmış, sonra da onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış da artık gövdesi üzerinde doğrulmuş. Öyle ki ekicilerin hoşuna gider, kâfirleri de öfkelenendir. İşte böylece Allah, onlar gibi iman edip makbul ve güzel işler yapanlara bir mağfîret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”* (Fetih, 29)

İbn Abbâs'tan gelen rivâyete göre, âyette yer alan “أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ” ibaresinde kastedilenin Hz. Ömer olduğu söylenmiştir. Ayrıca “مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ” ibaresinden Hz. Ebû Bekir, “رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ” ibaresinden Hz. Osman, “تَرَاهُمْ رُكْعًا سَجْدًا” ibaresinden Hz. Ali, âyetin devamındaki lafızlardan da diğer bazı sahâbîlerin kastedildiği söylenmiştir.³⁸⁹ Bu âyette yer alan “كَزْرَعٍ” lafızıyla Hz. Muhammed'in, “وَشَطَاةٍ” lafızıyla Hz. Ebû Bekir'in, “فَازِرَةٌ” lafızıyla Hz. Ömer'in, “فَأَسْتَغْلِظُ” lafızıyla Hz. Osman'ın, “فَأَسْتَوِي” lafızıyla Hz. Ali'nin kastedildiği söylenmiştir.³⁹⁰

xxix. *“İmanda, fazilette öncüler ki ne öncüler! Onlar herkesi geçerler.”* (Vâkıa, 10)

İbn Abbâs'a göre burada kastedilenler dört kişidir: “Musa ümmetinin öne geçeni bunlardan birisidir ki, bu kişi Firavun ailesinden iman eden Hazkiel'dir. İsa ümmetinden öne geçen kişi ki, bu da Antakyalı Habibu'n-Neccâr'dır. Muhammed'in (s.a.s.) ümmetinden de öne geçmiş iki kişi vardır. Bunlar da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'dir.”³⁹¹

xxx. *“Allah'a ve Resûllerine iman edenler, evet işte onlardır Rabbinin nezdinde siddikler ve Hakka şahitlik edenler. Kendilerine vardır mükemmel ecirler ve nurlar. Ama kâfir olup âyetlerimizi yalan sayanlar. İşte onlar da cehennemliktirler.”* (Hadid,

³⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 432; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 272.

³⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 446; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 27.

³⁹⁰ Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 34.

³⁹¹ Mâverdî, *a.g.e.*, V, 448; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 199.

19)

Âyette yer alan “الشَّاهِدَاءُ-şahitlik edenler” in kimler olduğu hususunda da farklı görüşler vardır. Dahhak’a göre bunlar sekiz kişi olup, Hz. Ebû Bekir, Ali, Zeyd, Osman, Talha, Zübeyr, Sa’d ve Hamza (r.a.)’dır. Hz. Ömer de onların arkasından gitmiştir.³⁹²

xxxı. “Allah’a ve âhiret gününe inanan bir milletin babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa Allah’a ve Elçisine düşman olanlarla dostluk ettiğini görmezsin. Allah onların kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile (kalp nuru veya Kur’an ile) desteklemiştir. Onları altlarından ırmaklar akan Cennetler’e sokacak, orada ebedi kalacaklardır. Allah onlardan râzı olmuş, onlar da O’ndan râzı olmuşlardır. İşte onlar Allah’ın hizbidir. Muhakkak ki başarıya ulaşacak olanlar, Allah’ın hizbidir.” (Mücâdele, 22)

Bu âyetin Bedir günü dayısı el-Âs b. Hişâm b. el-Muğîre’yi öldüren Hz. Ömer ve yine savaşta akrabalarını öldüren diğer bazı sahâbiler hakkında indiği nakledilmiştir.³⁹³

xxxii. “Ey inananlar, Allah’ın yardımcılarını olun...” (Sâf, 14)

Âyette yer alan “أَنْصَارٌ-yardımcı (yardım eden)” kelimesi hususunda Katâde şöyle demiştir: “Bir görüşe göre burada kastedilen “yardımcıların” tamamı Kureyşli olup, onlar da şunlardır: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hamza, Hz. Cafer, Hz. Ebû ‘Ubeyde b. el-Cerrâh, Hz. Osman b. Maz’ûn, Hz. Adurrahman b. Avf, Hz. Sa’d b. Ebî Vakkâs, Hz. Osman b. Avf, Hz. Talha b. ‘Ubeydullah ve Hz. Zübeyr b. el-Avvâm.”³⁹⁴

xxxiii. “Eğer ikiniz, kalplerinizin sapmış olmasından dolayı Allah’a tövbe ederseniz (ne âlâ). Ve eğer peygambere karşı birbirinize arka olursanız (bilin ki) onun koruyucusu ve yardımcısı Allah, Cibril ve Müminlerin salihleridir. Ayrıca melekler de

³⁹² Kurtubî, a.g.e., XVII, 254.

³⁹³ Râzî, a.g.e., X, 499; Kurtubî, a.g.e., XVII, 308; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 27; Muzaffer es-Sem’anî, *Tefsiru’s-Sem’anî*, Riyad 1997, V, 339-340.

³⁹⁴ Râzî, a.g.e., X, 532-533; Kurtubî, a.g.e., XVIII, 89.

ona arkadır.” (Tahrim, 4)

İbn Abbâs, “صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ-Müminlerin salihleri” lafzından Yüce Allah’ın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’i kastettiğini, çünkü bunların Hz. Peygamber’in yanında ona düşmanlık besleyenlere karşı, Onun dostu ve yardımcısı olduklarını söylemiştir.³⁹⁵ İkrime ve Said b. Cübeyr: “Müminlerin sâlih olanları Ebû Bekir ve Ömer’dir.³⁹⁶ Çünkü bunlar Âişe ve Hafsâ’nın (r.anhâ) babaları idi. Kızlarına karşı Hz. Peygamber’in yardımcısı idiler.” demişlerdir.³⁹⁷ Burada kastedilen şey Hz. Peygamber’in bir ara eşleriyle yaşamış olduğu dargınlık hâdisesidir.

xxxiv. “Muhakkak ki iyiler ise, kâfur suyu ile hazırlanmış içecek kâselerini yudumlarlar.” (İnsan, 5)

Burada geçen “ابرار-iyiler” den kast edilenlerden birinin de Hz. Ömer olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁸

xxxv. “Ve derler ki: “Biz size sırf Allah rızası için ikram ediyoruz, yoksa sizden karşılık istemediğimiz gibi bir teşekkür bile beklemiyoruz.” (İnsan, 9)

Bir görüşe göre bu âyetin Bedir’de alınan esirlerin yemeklerini karşılayan kimseler hakkında indiği de söylenmiştir. Bunların Muhacirler’den Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Saîd ve Ebû ‘Ubeyde’nin de (r.a.) içerisinde bulunduğu yedi kişi olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁹

xxxvi. “Ancak şunlar müstesna: İman edip makbul ve güzel işler yapanlar, bir de birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler.” (Asr, 3)

‘Ubeyy b. Ka’b, Asr Sûresi’nin tefsiri hususunda şöyle demiştir: “Ben Resûlullah’a (s.a.s.) ‘والعصر’-Andolsun asra ki’ buyruğunu okudum. Sonra, ‘Nasıl tefsir edersin ey Allah’ın Resûlü.’ dedim.⁴⁰⁰ Şöyle buyurdu: “ “والعصر” buyruğu yüce Allah’ın bir yemini dir. Rabbiniz günün son vaktine yemin etmektedir. “إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ” Ebû

³⁹⁵ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIII, 97; Râzî, *a.g.e.*, X, 570.

³⁹⁶ Vâhidî, *a.g.e.*, s. 1112; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 189, 192; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 415.

³⁹⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 189.

³⁹⁸ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, III, 427.

³⁹⁹ Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 167; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 130.

⁴⁰⁰ Sa’lebî, *a.g.e.*, X, 284; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 180-181; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’-n-nâzire*, I, 34.

Cehil hüsrandır. “إلا الذين آمنوا” Ebû Bekir, “وعملوا الصالحات” Ömer, “وتواصوا بالحق” Osman, “وتواصوا بالصبر” Ali’dir.”⁴⁰¹ İbn Abbâs’ın da bu şekilde minber üzerinde hutbe îrad etmiş bulunduğu ve bunun İbn Abbâs’a kadar ulaşan mevkûf bir rivâyet olduğu da belirtilmiştir.⁴⁰²

1.2.4. Kur’an Kültürünün Hâkim Olduğu Bir Toplumda Yaşaması

Hiz. Ömer’in Kur’an’ı anlamasında etkili olan unsurlardan biri hiç şüphesiz Kur’an kültürüyle yoğrulmuş seçkin insanlarla, yani sahâbe ile birlikte yaşamış olmasıdır. Zira Sahâbe döneminde Kur’an öğretimi, hem Kur’an’ın lafzını okuma, hem mânâsını kavrama, hem de tefekkür ve tedebbürü emreden âyetler⁴⁰³ üzerinde düşünüp üretme ve yaşamaya yönelik bir faaliyet olarak algılanmıştır.⁴⁰⁴ Öyle ki her ân Kur’an’la ilgili bir meseleyi konuşan, müzakere eden insanlara rastlamak mümkün olmuştur. Özellikle mescit bir okul gibi Kur’an öğrenimine ev sahipliği yapmıştır. Bu anlamda Mescitte Kur’an âyetleri üzerine müzakereler yapılmış ve bu toplantılara Hiz. Ömer iştirak etmiştir.⁴⁰⁵

Hiz. Ömer böyle bir toplumda yaşamayı Kur’an’ı öğrenme ve anlama bağlamında kazanıma dönüştürmüş, Kur’an bilgisine dair karşısına çıkan her fırsatı değerlendirmiştir. Mesela, bir gün bir şahsın “Allah’ım sen beni azlardan kıl” dediğini işiten Hiz. Ömer, şahsın bu duasına kayıtsız kalamamış ve: “Bu dua da ne oluyor?” diye sormuştur. Adamın: “Ben bu sözümle Yüce Allah’ın “*Kullarımdan gereği gibi şükredenler çok azdır.*” (Sebe, 13) buyruğunu kastettim.” demesi üzerine Hiz. Ömer: “Herkes senden daha bilgilidir ey Ömer!” demiştir.⁴⁰⁶ Görüldüğü üzere Kur’an kültürüne sahip olunan bir toplumda her ân hayata Kur’an’dan yeni şeyler

⁴⁰¹ Sa’lebî, *a.g.e.*, X, 284; Vâhidî, *a.g.e.*, s. 1231; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 180-181; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 34.

⁴⁰² Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 180-181.

⁴⁰³ Âyetler için bkz. Bakara 2/219, 242, 266; Nîsâ 4/82; Yunus 10/24; Mü’minun 23/68; Nur 24/61; Sad 38/29; Muhammed 47/24; Haşr 59/21.

⁴⁰⁴ Mehmet Soysaldı, “Günümüzde Kur’an’ın Anlaşılması”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 14, Sayı: 1, 2001, s. 17.

⁴⁰⁵ Hiz. Ömer’in ve sahâbenin ileri gelenlerinin katıldığı ve Fedâilu’l-Kur’ân’la ilgili yapılan bir ilmi toplantı için bkz. Sa’lebî, *a.g.e.*, II, 229.

⁴⁰⁶ İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 410; Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 277. Sebe Sûresi 13. âyete benzer bir âyette Sad Sûresi 14. âyettir. İbn Atıyye ve Kurtubî, Sad Sûresi 24. âyetin tefsirinde de bu nakil doğrultusunda izahatta bulunmuşlardır. Bkz. İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 410; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 179.

katmak mümkün olmaktadır. Burada Hz. Ömer'in son sözleri de aslında dikkate şayandır. Çünkü bu sözler O'nun toplumdaki bireylerin Kur'an bilgisine ve Kur'an'ı hayata katmalarını takdirle karşıladığının bir göstergesidir.

Bu konuyla ilgili başka bir örnek de şöyledir: Hz. Ömer bir gün bir şahsın “*İslam'da birinci dereceyi kazanan Muhacirler ve Ensar ile onlara güzelce tabi olanlar yok mu? Allah onlardan razı, onlar da Allahtan razı oldular. Allah onlara içinden ırmaklar akan Cennetler hazırladı. Onlar oralara devamlı kalmak üzere gireceklerdir. İşte en büyük mutluluk, en büyük başarı!*” (Tövbe, 100) âyetini okuduğunu duymuştur. Bu okuyuş kendi bildiği kıraatten farklıdır. Hz. Ömer hemen şahsa bu okuyuşu kimin öğrettiğini sormuş ve bu kişinin ‘Ubeyy b. Ka‘b olduğunu öğrenmiştir. Şahsı ‘Ubeyy’e götürmüş ve ona bu okuyuşu kendisinin öğretip öğretmediğini sormuştur. ‘Ubeyy şahsı doğrulamış ve ardından bu okuyuşunun Kur’an’dan başka âyetlerde delili olduğunu ifade ederek, Cuma Sûresi 3. âyeti, Haşr Sûresi 10. âyeti ve Enfâl Sûresi 75. âyeti okumuştur.⁴⁰⁷ Başka bir rivâyette de Hz. Ömer’in okuyuşunu Zeyd b. Sâbit’in düzelttiği, Hz. Ömer’in okuyuşunu tekrarlayınca da Zeyd’in: “Müminlerin Emiri daha iyi bilir.” dediği ve Hz. Ömer’in ‘Ubeyy’i çağırttığı ve O’na sorduğu, Zeyd’in okuyuşunun ‘Ubeyy tarafından da tasdikiyle Hz. Ömer’in: “Öyleyse ‘Ubeyy’e tabii oluruz.” dediği bildirilmiştir.⁴⁰⁸ Hz. Ömer, ‘Ubeyy’le görüşmesinin ardından: “Ben bizim (Muhacirler’in) bizden sonra kimsenin erişemeyeceği bir mertebeye yükseltildiğimizi sanıyordum.” demiştir.⁴⁰⁹ Bu rivâyette görüldüğü üzere sahâbîler âyetlerin kıraatleri üzerinde zaman zaman ilmî münazarada bulunmuşlardır. Söz konusu münazara ortamının kendiliğinden oluşması toplumun Kur’an kültürüne sahip olmasıyla ilgilidir. Kur’an üzerinde düşünen, tefekkür eden, her ân yeni bir şeyler öğrenme iştihakı içinde olan bir topluluk içerisinde yaşam sürdürmek, Hz. Ömer’in Kur’an bilgisine ilaveler yapabilmesine olanak sağlamıştır. Zira yukarıdaki

⁴⁰⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XI, 641; Sa'lebî, *a.g.e.*, V, 83; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 238; Semî Halebî, *a.g.e.*, VI, 110-111; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 398. Hz. Ömer'in ‘Ubeyy b. Ka‘b’a bazı âyetlerin kıraati hususunda farklı okuduğu ve okuttuğu için çeşitli zamanlarda gittiği ve görüştüğü nakledilmiştir. Bu hususta bkz. Ali İsa, *a.g.e.*, *Dirâsetu'n-nakdiyye*, s. 803-807.

⁴⁰⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XI, 642. Hz. Ömer'in ‘Ubeyy’i çağırıp bu kıraati (okuyuşu) sormasına ‘Ubeyy’in: “Sen çarşı pazardayken, ben Rasulullah’la birlikteydim.” şeklinde çıktığı ve Hz. Ömer’in ‘Ubeyy’e bu hususta hak verdiği nakledilir. Bkz. Râzî, *a.g.e.*, VI, 129; Semî Halebî, *a.g.e.*, VI, 111.

⁴⁰⁹ Sa'lebî, *a.g.e.*, V, 83; Semî Halebî, *a.g.e.*, VI, 111.

örnek bağlamında, ‘Ubeyy, Hz. Ömer’in kıraatini düzeltmekle kalmamış, istişhat ettiği âyetlerle muhatabının bu âyetleri bir daha gözden geçirmesine de olanak sağlamıştır. Yine düzeltilen kıraatin anlam bakımından önemli fark ortaya koyması da Hz. Ömer’in en azından bu âyetten anladığı şeyi değiştirmesi bakımından kayda değerdir. Zira Hz. Ömer’in kıraatine göre âyetteki “İslam’da birinci dereceyi kazananlar...” ifadesindeki övgü ve tazim, Muhacirler’e has olup Ensar bu tazimde onlara ortak olmamış olur. Böylece de Muhacirlere daha fazla paye ve övgü gerekmiş olur.⁴¹⁰ Ancak ‘Ubeyy’in kıraatine göre ise Ensar ve onlara tabi olanlar da Muhacir’le bu üstün payeye ortak edilmiş olurlar.

1.3. Hz. Ömer’in Kur’an-ı Kerim’i Öğrenme ve Anlamada İzlediği Metodlar

Bu başlık altında Hz. Ömer’in Kur’an-ı Kerim’i öğrenme ve anlamada izlediği metotlar ve gösterdiği çabalar üzerinde durulacaktır.

1.3.1. Okuma Yöntemi

Kur’an’ı anlamak için yapılması gereken ilk şey, O’nun içerisinde yer alan buyrukların neler olduğunun bilinmesine yönelik çalışma yapmaktır. Bunun yolu ise dinleme veya okuma sûretiyle olur. Dinleme, okuma imkânının olmadığı veya şartların öyle gerektirdiği durumlarda daha çok söz konusu olsa gerektir. Anlamak için kişinin ilk olarak uygulayacağı eylem okumadır. Zira okuma, karşılıklı konuşma ile kimi zaman eş değer konumda olabilmektedir. Bu faaliyette kişi öncelikle karşısındaki şahsı dinler konumda olup ikinci planda ise karşısındakine tepki vermektedir. Bu süreç etki-tepki faaliyeti halinde okuma sonuna kadar ve hatta okuma sonrasında da şahsın zihninde devam edebilmektedir. Bu bakımdan okuma faaliyeti, anlama ve anlamlandırma sürecinin öncüllerindedir. Nitekim “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*” (Alak, 1) Kur’an’ın nâzil olan ilk âyeti olup, okumanın ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Yine Yüce Allah’ın âlim kullarının vasıflarını anlatırken Kur’an’ı tilavet ettiklerini bildirmesi de⁴¹¹ dikkate değerdir. Ayrıca “*Kur’an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size rahmet edilsin.*” (Âraf, 204)

⁴¹⁰ Râzî, *a.g.e.*, VI, 130. Hz. Ömer’in ‘Ubeyy’le Fetih Sûresi 26. âyetin okunuşuyla ilgili tartışmaları için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 209.

⁴¹¹ Bkz. Fâtır 35/28-29.

âyeti de Kur'an'ın anlaşılması yönünde okuma faaliyetine dikkat çekmektedir.

Hiz. Ömer okumayı câhiliye döneminden beri bilmekteydi. Bu durum risaletin ilk yılları için önemlidir. Çünkü o yıllarda okuma bilenlerin sayısı azdı.⁴¹² Bu yönüyle Hiz. Ömer, Kureyş kabilesi içerisinde mümtaz bir yere sahip olmuştur. Nitekim Hiz. Muhammed'e (s.a.s.) risalet görevi verildiğinde Kureyş içerisinde yalnızca on yedi kişi okur-yazardır.⁴¹³ O'nun Müslüman olmasına sebep teşkil eden hâdise bize O'nun okumayı bildiğini göstermektedir.⁴¹⁴

Hiz. Ömer hakkında gelen rivâyetlere baktığımızda, O'nun Kur'an'ı okumaya büyük önem verdiği görülmekte olup bu da Kur'an'ı anlama çabasının bir göstergesi olması bakımından kayda değerdir. O'nun okuma konusundaki faaliyetleri şu şekilde tasnif edilebilir:

i. Namazlardaki Kur'an Okumaları

Namaz, Kur'an'ın okunması üzerine bina edilmiş bir ibadettir. Böylelikle adeta Kur'an okumanın insan ile Allah arasındaki biricik iletişim yolu olduğu vurgulanmak istenmiştir.⁴¹⁵ Hiz. Ömer'in de bu anlamda namazlarda kıraati uzun tutmak sûretiyle Kur'an okumalarına önem verdiği görülmektedir. Bazı rivâyetlerde akşam, bazılarında ise yatsı namazını kıldırırken birinci rekâta Âl-i İmrân Sûresi'nin yüz âyetini, ikinci rekâta ise diğer yüz âyetini okuduğu kaydedilmiştir.⁴¹⁶ Yine sabah namazını kıldırırken, Bakara Sûresi'nden veya Âl-i İmrân Sûresi'nden yüz âyet okuduğu⁴¹⁷ ve buna diğer sûrelerden de ilave ettiği nakledilmiştir.⁴¹⁸ Namazlarda Yunus, Hûd, Kehf ve Yusuf Sûresi gibi sûreleri de okuduğu nakledilmiştir. Bu nakillerde bir şahsın Yusuf Sûresi'ni Hiz. Ömer'in arkasında sabah namazı kılarken

⁴¹² Şibli, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 47.

⁴¹³ Muhammed Ziya, *Ömer İbnu'l-Hattâb*, Beyrut 1991, s. 7.

⁴¹⁴ Söz konusu rivâyet için bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 345; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 268; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 288, 290; Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 163; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, III, 355.

⁴¹⁵ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, "Kur'an Hermeneutiğine Doğru: Hümanist Yorum Anlayışı", (Çev. İsmâil Albayrak), *İslâmiyât VII*, Sayı: 1, Ankara 2004, s. 52.

⁴¹⁶ Nehhâs, *a.g.e.*, I, 340; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 2.

⁴¹⁷ Abdurrezzâk, *Musannef*, "Kitâbu's-salât", II, 115; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim (235/849), *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-asar*, (Thk. Muhammed b. Abdullah el-Cem'a, Muhammed b. İbrâhim el-Lehuydân), yy. 2004, "Kitâbu's-salât" 2, II, 273.

⁴¹⁸ İbn Ebî Şeybe, "Kitâbu's-salât" 2, II, 273.

öğrendiğini ifade etmesi⁴¹⁹ önemlidir. Zira O'nun namazlarda sûreyi bütün halde okuması ve kıraati uzun tutmayı tercih etmesi cemaate dâhil olan Müslümanların âyetleri öğrenmelerine vesile olmuştur. Mushaf'ın herkeste olmaması ve yine bazı kimselerin okuma yazma bilmediği için yazılı metinlerden Kur'an okuyamamaları o gün için bir problem teşkil etmiştir. Fakat görüldüğü üzere namazlarda okunan Kur'an o günkü probleme çözüm olabilmıştır.

Hiz. Ömer namazlarda kıraati uzun tutmaya yönelik tutumunu görevlendirdiği imamlardan da istemiştir. O'nun Terâvih namazını kıldıran imamlara süratli okuduklarında her rekâta otuz âyet, normal okuduklarında yirmi beş âyet, yavaş okuduklarında yirmi âyet okumalarını emrettiği bildirilmiştir.⁴²⁰ Yine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye sabah⁴²¹ ve öğle namazlarında Mufassal sûrelerin uzunlarından,⁴²² ikindi⁴²³ ve yatsı namazlarında mufassal sûrelerin orta uzunlukta olanlarından,⁴²⁴ akşam namazında ise kısa olanlarından okumasını yazmıştır.⁴²⁵ O'nun bu ve benzeri tavırlarında Allah'la iletişimin doruk noktasında olan ve her gün en az beş kere bu fırsatı yakalayan Müslüman'ın mümkün olduğunca Kur'an kıraatini uzun tutarak bu anları iyi değerlendirmesi gerektiğine bir vurgu bulunmaktadır.

Hiz. Ömer'in namazlarda kısa sûreler okuduğu da nakledilmiştir.⁴²⁶ Ancak nakiller incelendiğinde Hiz. Ömer'in kısa sûre tercih ettiği zamanların bazı mazeretleri barındıran dar vakitler olduğu gözlenmektedir. Mesela sefer esnasında namaz

⁴¹⁹ İbn Ebî Şeybe, "Kitâbu's-salât" 2, II, 270. Ayrıca bu konuda bkz. Zürcânî, *a.g.e.*, I, 352.

⁴²⁰ İbn Ebî Şeybe, "Kitâbu's-salât" 2, III, 392; Beyhakî, *a.g.e.*, II, 497.

⁴²¹ İmam Muhammed Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefî (189/805), *el-Câmiü's-sagîr ve Şerhuhü en-Nâfiu'l-kebîr*, Beyrut 1406, I, 96; Beyhakî, *a.g.e.*, I, 370; Zeyla'î, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed (762/1360), *Nasbü'r-râye li-ehâdisi'l-hidâye*, (Thk. Muhammed Avvâme), y.y. 1997/1418, II, 5.

⁴²² İmam Muhammed, *a.g.e.*, I, 96; Tahavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Hanefî (1231/1816), *Hâşiye 'alâ merâki'l-felâh şerhi Nûri'l-izâh*, Mısır 1318, I, 176; Hiz. Ömer'in Ebû Musa'ya öğle namazı için Mufassal sûrelerin orta uzunlukta olanlarından okumasını isteği nakli de mevcuttur. Bkz. Zeyla'î, *a.g.e.*, II, 5. Mufassal, Kur'an'ın son bölümü olup Kâf Sûresi'nden başlayıp Nâs Sûresi'ne kadar olan kısım için kullanılmıştır. Uzun olanlar, Kâf Sûresi ile Bürûc Sûresi arasındakiler; orta olanlar Târik Sûresi ve Beyyine Sûresi arasındakiler; kısa olanlar ise Zilzal Sûresi ve Nâs Sûresi arasındaki sûrelerden ibarettir. Bkz. Yıldırım, *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 56-57.

⁴²³ İmam Muhammed, *a.g.e.*, I, 96.

⁴²⁴ İmam Muhammed, *a.g.e.*, I, 96; İbn Ebî Şeybe, "Kitâbu's-salât" 2, II, 280.

⁴²⁵ İmam Muhammed, *a.g.e.*, I, 96; İbn Ebî Şeybe, "Kitâbu's-salât" 2, II, 278; Zeyla'î, *a.g.e.*, II, 5.

⁴²⁶ İmam Muhammed, *a.g.e.*, I, 95; Abdurrezzâk, *Musannef*, "Kitâbu's-salât", X, 109; İbn Ebî Şeybe, "Kitâbu's-salât" 2, II, 278; Sa'lebî, *a.g.e.*, X, 300; Beyhakî, *a.g.e.*, II, 390.

kıldırırken⁴²⁷ ve yaralandıktan sonra kıldığı sabah namazında kısa sûreler okuduğu⁴²⁸ rivâyet edilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in kısa sûrelerden Fil ve Kureyş Sûrelerini namazın tek rekâtında peş peşe okuduğu nakledilmiştir.⁴²⁹ Yani Hz. Ömer'in, bu iki sûreyi tek sûre olarak telakkî ettiği rivâyet edilmiştir. 'Ubeyy b. Ka'b da böyle düşünmüş ve her iki sûreyi beraber okumuştur.⁴³⁰

ii. Günlük Kur'an Okumaları

Hz. Ömer'in her gün belli miktar Kur'an okuduğu, eğer okuması gereken kısmı geceden okuma fırsatı bulamaz ise, öğle vaktine kadar bu kısmı okuduğu rivâyetleri bulunmaktadır. Hz. Ömer'in bu tutumu, Sünnet'e tâbî bir hayat tarzını benimsemiş olmasıyla ilgili olsa gerektir. Çünkü Hz. Ömer'den gelen bir hadis rivâyeti bunu göstermektedir. Buna göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kim geceleyin hizbini veya hizbinden bir kısmını okumadan uyursa bunu sabah namazı ile öğle namazı arasında tamamlasın. Bu takdirde, sanki gece (mutat vaktinde) okumuş gibi aynı sevaba nâil olur."⁴³¹ Hz. Ömer'in yukarıda bahsettiğimiz tutumuna sebep teşkil eden hâdise ise şöyledir: "Hz. Peygamber, bir gün, geceleyin Kur'an okuyamayan Hz. Ömer'e, "Ey Hattab oğlu, and olsun ki, Allah senin hakkında bir âyet indirdi." buyurmuş, ardından "*Tefekkür ederek ders almak veya şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü peş peşe getiren O'dur.*" (Furkan, 62) âyetini okuyarak, "Geceleyin kaçırdığın nâfile ibadetleri gündüz, gündüz kaçırıp yapamadığın şeyleri de gece ifâ et." buyurmuştur.⁴³² Ayrıca Hz. Ömer'in, "Her kim gece virdini (cüzünü) okuyamaz ve onu sabah namazı ve öğle namazı arasında okursa sanki gece okumuş gibi olur."

⁴²⁷ İmam Muhammed, *a.g.e.*, I, 95; Abdurrezzâk, *Musannef*, "Kitâbu's-salât", II, 119.

⁴²⁸ Ebû Yûsuf, Yâkub b. İbrâhîm b. Habîb el-Ensârî el-Kûfî (182/798), *Kitâbu'l-âsar*, Beyrut, ts., s. 46; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 349.

⁴²⁹ Abdurrezzâk, *Musannef*, "Kitâbu's-salât", II, 109; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 112-113.

⁴³⁰ Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 345-346. Bu nakilden Hz. Ömer'in sûreler ve sûrelerin dizilimi hakkında farklı bir düşünceye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

⁴³¹ Müslim, "Salâtü'l-musafirîn ve kasrihe", 142; Malik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyerî (179/795), *el-Muvatta*, İstanbul 1992/1413, "Kur'an", 3; Ebû Dâvud, "Tatavvu", 19; Ebû Ya'la el-Mevsilî, *a.g.e.*, I, 202; Taberî, *Tezhibu'l-âsar: Müsnedü Ömer İbni'l-Hattâb II*, s. 761; İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî (311/924), *Sahihu İbn Huzeyme*, (Thk. Muhammed Mustafa A'zami), Beyrut 1970/1390, II, 195; Ebû Avâne el-İsferayini, *a.g.e.*, II, 14; Taberanî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî (360/971), *el-Mu'cemü's-sağîr*, (Thk. Muhammed Şekur Mahmud el-Hac Umeyr), Beyrut 1985/1405, II, 164; Cessâs, *a.g.e.*, III, 447; Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 66.

⁴³² Mâverdî, *a.g.e.*, IV, 154; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 480.

dediği ve Abdullah b. Ömer'in de babasına bu bilginin Resûlullah'tan (s.a.s.) ulaştığını söylediği nakledilmiştir.⁴³³ Bu nakilden anlaşıldığı üzere Hz. Ömer, günlük Kur'an okumalarına düzenli bir şekilde devam ettiği gibi diğer insanları da buna teşvik etmiştir.

iii. Kur'an'ı Anlayarak ve Hissederek Okuması

Kur'an'ın okunuşu Allah ile insanın bulunduğu iletişim alanını temsil etmektedir.⁴³⁴ "Dil, Kur'an'ın lafızlarını okurken, kalp de mânâsını tefekkürle meşgul olmalı ve her âyetin mânâsı bilinerek okunmalı, rahmet âyetlerini okurken kalp sevinçle dolmalı, azap âyetleri okununca insan bundan ders çıkarmalı ve ateşten Allah'a sığınmalıdır."⁴³⁵ denilmiştir. Hz. Ömer'in bu düstur doğrultusunda âyetleri okuduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Ömer: "Kur'an-ı Kerim'in bir bölümünün anlayarak okunmasını, anlamadan harflerini ezberlemeye yeğlerim,"⁴³⁶ "Kim Kur'an'ı anlayarak okur ise, Allah katında bir şehit ecri alır."⁴³⁷ ifadeleriyle Kur'an'ın anlaşılacak üzere okunması gerekliliği üzerinde durmuştur. Yine O, bu isteğini yazılı olarak valilerine bildirmiştir. Mesela, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta: "Sünnet'i anlayınız, Arapça'yı öğreniniz, Kur'an'ı i'rab ediniz, çünkü O, Arapçadır" demiştir.⁴³⁸

Hz. Ömer Kur'an öğreniminin önemine binâen çeşitli vilâyetlere öğretmenler göndermiştir.⁴³⁹ Bunlardan biri de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir. O, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra'ya göndermiş, oradaki Kur'an çalışmaları sonucunda Kur'an'ı okuma oranında artış olmuş, Ebû Mûsâ, Hz. Ömer'e bunu bildirince onlara maaş bağlamasını emretmiş, ertesi sene Ebû Mûsâ, insanların Kur'an'ı süratli ve çokça okuduklarını, bu şekilde okuyanların oranında çok artış olduğunu yazmış, bunun üzerine Hz. Ömer: "Onları kendi hallerine bırak, inanların Kur'an'ı bu şekilde okumayla meşgul olup anlamayı (hükümlerini öğrenmeyi) ihmal etmelerinden endişe ediyorum" diye

⁴³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 321-322.

⁴³⁴ Ebû Zeyd, "Kur'an Hermeneutiğine Doğru: Hümanist Yorum Anlayışı", s. 57.

⁴³⁵ Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 450.

⁴³⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 23.

⁴³⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eş'râf*, X, 348; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 23; Suyûtî, *İtkân*, IV, 172.

⁴³⁸ İbn Ebî Şeybe, "Fedâil" 1, X, 205.

⁴³⁹ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I, 204, 309; Belâzürî, *Ensâbü'l-eş'râf*, X, 412-413.

mektup yazmıştır.⁴⁴⁰ Askerlerine de Kur'an okumalarını ve okurken de O'nu anlamak için çaba sarf etmelerini tavsiye etmiştir.⁴⁴¹

Hiz. Ömer'in tavsiyeleri Kur'an'ın okunmasına yöneliktir. Fakat o bu isteğinde, Kur'an okunurken sadece Allah'ın rızasının ön planda tutulmasına ve insanlardan bir menfaat elde etme arzusuyla okunmamasına vurgu yapmıştır.⁴⁴² Ayrıca Hiz. Ömer okunan Kur'an'ın amele dönüşmesinin gerekliliğini de vurgulamıştır.⁴⁴³

Hiz. Ömer âyetleri gönlünün derinliklerinde hissederek okumuştur. Rivâyetlerde Hiz. Ömer'in sabah namazında Ahzab Sûresi'ndeki “*Ey peygamber hanımları...*”⁴⁴⁴ buyruğuna geldiğinde sesini yükselttiği, O'na niçin böyle yaptığı sorulduğunda: “Onlara kendilerine verilmiş olan ahdi hatırlatıyorum” diye cevap verdiği görülmektedir.⁴⁴⁵ Bu nakil Hiz. Ömer'in Kur'an'ı okurken anlamaya, düşünmeye ve hissetmeye önem verdiğini göstermektedir. Yine bu bağlamda Hiz. Ömer'in bir gün Mekke'de namaz kıldırırken Tîn Sûresi'ni okuduğu ve “*Bu Emin Beldeye yemin olsun ki.*” (Tîn, 3) âyetine geldiğinde sesini yükselterek⁴⁴⁶ Beyt'i ta'zîm etmek istediği⁴⁴⁷ rivâyet edilmiştir. Hiz. Ömer'in Kur'an okurken duygularının zirveye çıktığını gösteren rivâyetler bulunmaktadır. Mesela, O'nun, bir gün namazda Yusuf Sûresi'ni okuduğu ve “*Ben, dedi: “Sıkıntımı, keder ve hüznümü sadece Allah'a arz ediyorum.*

---

⁴⁴⁰ Ebi'l-velîd İbn Rüşd el-Kurtubî (520/1126), *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl fî mesâilî'l-müstahrac*, (Thk. Muhammed Hacı), Beyrut 1988/1408, XVIII, 331-332. Kettânî, bu bilgiyi İbn Rüşd'den alarak kendi kitabında yer vermiştir. Fakat O, İbn Rüşd'dün naklinde yer alan “okumak” fiilini kendi eserinde “ezberlemek” olarak vermiştir. Buna göre Ebû Mûsâ, Basra'da Kur'an'ı ezberleyenlerin arttığını Hiz. Ömer'e bildirmektedir. Bkz. Muhammed Abdullhay el-Kettânî (1382/1962), *Nizâmu'l-hukûmeti'n-nebeviyyeti et-terâtibu'l-idâriyye*, (Thk. Abdullah el-Hâlidî), Beyrut ts., II, 191. İbn Rüşd'de verdiği nakilden sonra yorum yaparken Kur'an'ı anlamadan ezberlemenin doğru olmadığı yönünde açıklama yapmıştır. Bkz. İbn Rüşd el-Kurtubî, a.g.e., a.y.

⁴⁴¹ el-Hindî, a.g.e., II, 285; Muhammed Gazalî, *Fakihlere ve Muhaddislere Göre Sünnet*, (Çev. Ali Özek), İstanbul 1992, s. 56; Ömer Rıza Doğrul, *Kuran Nedir?*, Ankara 1967, s. 62.

⁴⁴² Hiz. Ömer'in bu yönünü gösteren rivâyetler için bkz. İbn Ebî Şeybe, “Fedâil” 15, X, 221; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 287.

⁴⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 287.

⁴⁴⁴ Bkz. Ahzâb 33/30-31.

⁴⁴⁵ Kurtubî, a.g.e., XIV, 175.

⁴⁴⁶ Kurtubî, a.g.e., XX, 112-113; Suyûtî, *İtkân*, I, 317.

⁴⁴⁷ Kurtubî, a.g.e., XX, 112-113.

Hem sizin bilemediğiniz birçok şeyi Allah tarafından vahy yolu ile biliyorum.” (Yusuf, 86) âyetine gelince ağlamaya başladığı nakledilmiştir.⁴⁴⁸

iv. Kur’an Okumalarında Resûlullah’ı Örnek Alması

Hz. Ömer’in Resûlullah’ın (s.a.s.) hangi sûreleri nerede okuduğunu araştırdığını görmekteyiz. Ebû Vâkid el-Leysî’ye, Resûlullah’ın (s.a.s.) kurban bayramı ile ramazan bayramı namazlarında hangi sûreleri okuduğunu sorması,⁴⁴⁹ O’nun bu çabasına örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’ye yazdığı mektupta sabah ve öğle namazlarında “tîvâl-ı mufassal” ikindi ve yatsı namazlarında “evsât-ı mufassal” akşam namazında da “kısâr-ı mufassal” ile Kur’an okumasını istemesi ve bu isteğini “Çünkü bu namazlarda bu sûreler miktarınca okumak sünnettir.”⁴⁵⁰ şeklinde gerekçelendirmesi, O’nun Kur’an okumalarında Resûlullah’ı (s.a.s.) örnek aldığına delalet etmektedir.

1.3.2. Ezberleme

Kur’an metnini anlama faaliyetlerinden birisi de O’nu ezberlemek olsa gerektir. Çünkü Kur’an’ı anlama, O’nun, özellikle namazlarda ezberden okunmasıyla devam etmektedir. Bunun yanı sıra ezbere bilinen Kur’an metni, kişinin çeşitli mekân ve zamanlarda zihinsel anlama faaliyetini sürekli işletebilmesine olanak sağlamaktadır. Çünkü hayat bir süreçtir ve bu süreç çeşitli hâdiselere gebedir. Karşılaşılan hâdiselere Kur’an merkezli bakabilmek de Kur’an’ı bilmekle mümkündür. Bu bakımdan, bilmeyi sağlayabilecek en önemli unsurlardan biri Kur’an âyetlerinin ezbere bilinmesidir. Hz. Peygamber de: “Sizin en hayırlınız Kur’an’ı öğrenen ve öğretenidir.”⁴⁵¹ buyurarak Kur’an öğrenimine ve bu anlamda âyetleri ezberlemeye özen gösterilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu sebeplerle olsa gerek, Hz. Ömer

⁴⁴⁸ Buhârî, “Ezan”, 70; Abdurrezzâk, *Musannef*, “Kitâbu’s-salât”, II, 114; İbn Ebî Şeybe, “Kitâbu’s-salât” 2, II, 273; Abdurrahman Şerkâvî, *el-Faruk Ömer İbnu’l-Hattâb*, Kahire 1987, s. 61; Âyet belirtilemsizin Yûsuf Sûresi’nde ağladığını ifade eden nakil için bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, “Kitâbu’s-salât”, II, 111; Beyhakî, *a.g.e.*, II, 251.

⁴⁴⁹ Müslim, “Salâtü’l-ıdeyn, 14-15; İbn Huzeyme, *a.g.e.*, II, 346; İbn Hibban, *a.g.e.*, VII, 60; Dârekutnî, Ebû’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (385/995), *Sünenü’l-Dârekutnî*, (Thk. Abdullah Hâşim Yemânî Medenî), Beyrut 1966/1386, II, 45; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 1; İbn Âşur, *Tefsîrü’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, XXVI, 273. Leysî’nin cevabı, Kâf ve Kamer Sûreleri’dir. Bkz. aynı yerler.

⁴⁵⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, IX, 5986.

⁴⁵¹ Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 21.

Kur'an metninin ezberlenmesine büyük önem vermiştir. Nitekim O, Kur'an'ın tamamını ezberlemek üzere gayret sarf etmiştir. Hz. Ömer'in Kur'an'ın tamamını ezberlediğine yönelik rivâyetler mevcut olduğu gibi,⁴⁵² tamamını ezberleyemediğini bildiren rivâyetler de bulunmaktadır.⁴⁵³ Suyûtî, Hz. Ömer'in Kur'an'ın tamamını ezberleyemediğini⁴⁵⁴ tespitinde bulunur. Böyle olsa bile, O'nun Kur'an'ın tamamını ezberlemeye yönelik gayretinin olduğu açıktır.

O'nun bir takım eylemleri, Kur'an ezberlemeye yönelik gösterdiği çabaya işaret etmesi bakımından önemlidir. Mesela, imam olarak tayin ettiği şahıslarda Kur'an ezberinin çok olması şartını aramıştır.⁴⁵⁵

Hiz. Ömer Kur'an'ın ezberlenmesini teşvik etmekle birlikte anlamın ihmal edilmemesini de önemsemiştir.⁴⁵⁶ Zira O Kur'an'ı ezberlemeyi, her daim anlamını tefekküre imkân verdiği için gerekli görmüştür. O'nun "Kur'an-ı Kerim'in bir kısmının anlayarak okunmasını, anlamadan harflerini ezberlemeye yeğlerim."⁴⁵⁷ sözü buna karfinedir. Bunun yanı sıra, Hiz. Ömer'in ganimetleri dağıtırken Kur'an'ı ezberleme ölçüsüne göre dağıtım yapması da⁴⁵⁸ onun Kur'an'ın ezberlenmesine yönelik teşviklerine bir örnektir.

1.3.3. Soru Sorma

Sorma eylemi bir yöntem olarak öğrenme yollarından birini teşkil etmektedir.⁴⁵⁹ Sorunun yöneltildiği kişi sorulan şey hakkında bilgi sahibi olduğu düşüncesiyle soruya muhatap olur. Soran kişi de sorduğu soruya alacağı cevapla zihninde var olan probleme bir çözüm arama niyetinde olmalıdır. Aksi takdirde sorulan soru ve alınacak cevap, sorma eyleminin hedeflediği sonucu vermeyecektir. Bunu bir örnekle izah

⁴⁵² İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 281; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 242; Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul 1947, I, 20.

⁴⁵³ İbn Ebî Şeybe, "Fedâil" 37, X, 251; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 294; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, X, 349.

⁴⁵⁴ Suyûtî, *İtkân*, I, 202.

⁴⁵⁵ Hiz. Ömer'in bu tavrında Hiz. Peygamber'i örnek aldığını düşünüyörüz. Çünkü Hiz. Peygamber'in de ezberi fazla olana öncelik verdiği nakledilmiştir. Bkz. Nûmânî Şiblî, *Peygamberimizin Risaleti ve Şahsiyeti*, Çev. Ahmet Karataş), İstanbul 2003, s. 109-110.

⁴⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, X, 348; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 23.

⁴⁵⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 23.

⁴⁵⁸ Theodor Nöldeke, *Kur'an Tarihi*, (Çev. Muammer Sencer), İstanbul 1970. s. 11.

⁴⁵⁹ Öcal, *a.g.e.*, s. 209.

edebiliriz: Hz. Peygamber bir gün ashâba hitâben haccın onlara farz kılındığını buyurur. Orada bulunan bir şahıs “Her sene mi?” diye sorar. Hz. Peygamber bu sorudan hoşnut olmaz fakat şahıs bu sorusunu üç kere tekrarlar, üçünde de Hz. Peygamber ona cevap vermez ve ardından elindeki değnekle adamı dürter ve: “Yazıklar olsun şâyet evet deseydim size bu farz olurdu. Bir hususta ben sizi terk edersem siz de beni terk edin. Emrettiğimi yapın, yasakladığımdan da uzak durun. Bana dünya (üzerindeki perde) kaldırıldı. Ben ümmetimin kıyamet kopuncaya kadar başına gelecek olaylara bakarım (görürüm). Bana Arapların nesepleri (hakkındaki perde) de kaldırıldı ve ben şahıs şahıs herkesin nesebini bilirim.” buyurur. Hz. Peygamber’in bu uyarısına rağmen bazı kişiler söz alıp Cennet’lik olup olmadıklarını⁴⁶⁰ ve diğer bazıları ise babalarının kim olduğunu sorarlar. Resûlullah (s.a.s.) bunları hoşnut olmayarak cevaplar. Durumun vehametini gören Hz. Ömer söz alır⁴⁶¹ ve: “Rabb olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, Peygamber olarak da Muhammed’den razıyız. Fitnelerden Allah’a sığınırız.” der. Hz. Ömer’in bu sözlerinin ardından Hz. Peygamber de (s.a.s.): “Hayır ve şer her ikisinin de bugünkü kadar bol indiğini hiç mi hiç görmedim. Bana Cennet ve Cehennem gözle görülecek hale getirildi ve onları şu duvarın önünde gördüm.” buyurur.⁴⁶² Yaşanan hâdisenin ardından “*Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur’an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir. (Siz sorup da başınıza iş çıkarmayın). Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir. Sizden önce bir topluluk o kabil şeyleri sormuş, sonra da onlar sebebiyle kâfir olmuşlardı.*” (Mâide 101-102) âyet-i kerîmeleri iner.⁴⁶³

Yukarıdaki örnekte şahıslar, öncesinde sorumluluklarını artırabilecek tipte soru, sonrasında da risâlet göreviyle alakalı olmayan soruları Hz. Peygamber’e sormakla hata yapmışlardır. Ayrıca sorulan soruların pratikte bir faydası da bulunmamaktadır.

⁴⁶⁰ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 324.

⁴⁶¹ Müslim, Fedâil, 136-137; Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 324; Ebû Ya’la el-Mevsilî, *a.g.e.*, V, 436; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, IX, 17, 21-22; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, II, 9; Şâtübî, *a.g.e.*, I, 164.

⁴⁶² Müslim, Fedâil, 134-138; Ebû Ya’la el-Mevsilî, *a.g.e.*, VI, 360, 361; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, IX, 17; İbn Hibban, *a.g.e.*, I, 309; Sa’lebî, *a.g.e.*, IV, 113.

⁴⁶³ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 324; Tirmizi, “Tefsir”, 6; Sa’lebî, *a.g.e.*, IV, 113; Şâtübî, *a.g.e.*, I, 164; Bilmen, *Tefsir*, II, 831.

Dolayısıyla sorulan kişi kadar soran kişinin de sorma eyleminde eylemin sonunda varılacak hedefi planlayabilmesi gerekmektedir.

Hiz. Peygamber çokça soru sorulmasından hoşnut olmamış ve bunu yasaklamıştır.⁴⁶⁴ Ancak Hiz. Peygamber'in sorulmasını istemediği sorular pratik faydası olmayan ve âyette belirtildiği üzere açıklandığında külfeti artırıcı nitelikteki sorulardır. Nitekim Hiz. Ömer'in, Hayber'den kendi payına düşen araziye sadaka olarak vermek istediğini ve nasıl bir yol izlemesi gerektiğini sorması ve Hiz. Peygamber'in izahı⁴⁶⁵ ve buna benzer diğer örnekler bunu göstermektedir. İbn Ömer de Hiz. Ömer'in olur olmaz şeyler hakkında soru soranları lanetlediğini nakletmiştir.⁴⁶⁶

Aşağıda yer vereceğimiz üzere Hiz. Ömer, çeşitli ortamlarda ve çeşitli vesilelerle Hiz. Peygamber'e, sahâbeye ve Ehl-i Kitap âlimlerine ve âyetlerin tefsirine yardımcı olabileceklerini düşündüğü kimselere âyetleri anlayabilmek adına sorular sormuştur. Hiz. Ömer'in bu tavrı Kur'an'ı öğrenme çabasını ve metotlarından birini göstermektedir. Hiz. Ömer'de sıkça rastladığımız bu hususu şu başlıklar altında ele alabiliriz:

1.3.3.1. Hiz. Peygamber'e Sorması

a. Âyetin Tefsirini Sorması: Hiz. Ömer'in çeşitli vesilelerle Hiz. Peygamber'e bazı âyetlerin tefsirine yönelik sorular sorduğunu görmekteyiz. Hiz. Ömer bu sorularla âyetlerin tefsirlerini bizzat Hiz. Peygamber'den öğrenme imkanı elde etmiştir. Ayrıca Hiz. Ömer böylelikle ister istemez kendinden sonraki nesillere Hiz. Peygamber'in bazı âyetler hakkında ki tefsirini ulaştırmıştır. Bunların bir kısmı şunlardır:

i. “*Altını ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar...*”⁴⁶⁷ âyeti hakkında Hiz. Peygamber üç defa: “Altın helak olsun, gümüş helak olsun.” buyurmuştur.⁴⁶⁸ Bu ashâba ağır gelmiş ve “Hangi malı edinelim?” demişlerdir. Hiz. Ömer: “Ben, bunu sizin için öğreneceğim.” demiş ve akabinde Resûlullah'a (s.a.s.)

⁴⁶⁴ Şâtübî, *a.g.e.*, I, 164.

⁴⁶⁵ Nakil için bkz. İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafiri (543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut 2003/1424, II, 221.

⁴⁶⁶ Dârimî, “Mukaddime” 18, IV, 242; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 332.

⁴⁶⁷ Bkz. Tövbe 9/34.

⁴⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 364.

giderek: “Ey Allah’ın elçisi, muhakkak senin ashâbına bu ağır geldi de ‘Hangi malı edinelim?’ diye merak etmektedirler.” demiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Zikreden bir dil, şükreden bir kalp ve dini üzere sizden birine yardım eden bir eş.”⁴⁶⁹ Bir diğer rivâyette ise, Hz. Ömer’in bu sorusuna Resûlullah’ın (s.a.s.) şu cevabı verdiği ifade edilmiştir: “Şüphesiz Allah, zekâtı ancak mallarınızın geri kalan bölümleri temizlensin diye farz kılmıştır. Mirası da mallarınız sizden sonrakilere kalsın diye farz kılmıştır. Sana kişinin alıkoyacağı en hayırlı şeyin ne olduğunu haber vereyim mi? O, salih bir kadındır. Ona baktığı vakit onu sürura gark eder. Ona emrederse kendisine itaat eder. Yanında bulunmazsa onun namusunu korur.”⁴⁷⁰

ii. Hz. Ömer, “*O gün gelince, Allah’ın izni olmaksızın hiç kimse konuşamaz. Artık onlardan kimi bedbaht, kimi mutludur.*” (Hûd, 105) âyeti nâzil olunca Resûlullah’a (s.a.s.): “O halde ey Allah’ın Resûlü! Ne diye amel ediyoruz? Yapıp bitirilmiş bir şeye rağmen mi? Yoksa henüz yapıp bitirilmemiş bir husus mu var?” şeklinde sormuş, Hz. Peygamber: “Bilakis, yapıp bitirilmiş ve kalemlerin yazıp bitirdiği (kurduğu) bir şeye rağmen ey Ömer! Ancak herkes ne için yaratılmışsa, o ona kolaylaştırılır (herkes yaratıldığı şeye müyesser ve muvaffak kılınır).⁴⁷¹ Saadet ehlinin olanlar saadet ehlinin amelini işler. Şekavet ehlinin olanlar da şekavet ehlinin amelini işler.”⁴⁷² buyurmuşlardır. Buradaki mesele kelâmî bir hususa delalet etmektedir. Dolayısıyla Hz. Ömer, pek çok meselede olduğu gibi, kelâmî meselelerde de Resûlullah’a (s.a.s.) bizzat sorular yöneltmiş ve bilgisini tamamlamaya çalışmıştır.

iii. “*Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.*” (Tahrîm, 6) âyeti nâzil olunca, Hz. Ömer: “Ey Allah’ın Resûlü! Haydi, kendimizi koruduk diyelim. Peki, aile halkımıza ne yapabiliriz?” diye sormuş ve Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

⁴⁶⁹ Sevrî, *a.g.e.*, s. 125; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XI, 429, 430; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 126-127; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 364.

⁴⁷⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 126-127.

⁴⁷¹ et-Tayâlisî, *a.g.e.*, s. 4; Tirmizi, “Tefsîr”, 12; Râzî, *a.g.e.*, VI, 399; Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 98; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 476; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, II, 526.

⁴⁷² et-Tayâlisî, *a.g.e.*, s. 4; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 554.

“Allah’ın size yasakladığı şeylerden onları alıkoyarsınız, Allah’ın emrettiklerini onlara da emredersiniz.”⁴⁷³

iv. “*Ey iman edenler! Sizden her kim dininden dönerse dönsün: Allah onların yerine öyle bir topluluk getirecek ki, Allah onları sever, onlar Allah’ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar. Allah yolunda mücahede eder ve bu hususta dil uzatan hiçbir kimsenin ayıplamasından korkmazlar. İşte bu Allah’ın öyle bir lutfudur ki dilediğine verir. Allah Vâsi ve Alîm’dir.*” (Mâide, 54) âyeti indiğinde Hz. Ömer: “Ben ve kavmim onlardan mıdır Ya Resûlullah?” diye sormuştur. Hz. Peygamber: “Hayır fakat bu ve kavmi, yani Ebû Mûsâ el-Eş‘arî onlardandır.” buyurmuşlardır. Burada Hz. Ömer, “*Allah onları sever, onlar Allah’ı severler*” ibaresinin kimleri kapsadığını sormuştur. Burada kastedilen kimselerin Yemen halkı veya Ensar olduğu görüşünü beyan eden İslam bilginleri olmuştur.⁴⁷⁴

b. Nassa Aykırı Gördüğü Hususları Sorması: Abdullah b. Ömer, hayızlı iken hanımını boşamış, Hz. Ömer de durumu Hz. Peygamber’e bildirmiştir. Resûlullah (s.a.s.) bu durumdan hoşnut olmayarak: “Geri dönsün, temizleninceye kadar onu nikâhı altında tutsun. Sonra âdet görüp temizlensin. O zaman onu boşamak istiyorsa kendisiyle birleşmeden önce temiz olarak boşasın. İşte Allah’ın emrettiği şekildeki iddet budur.” demiştir.⁴⁷⁵ Bu sözünden sonra Resûlullah (s.a.s.): “*Ey peygamber, kadınları boşa(mak iste)diğiniz zaman onları iddetleri içinde (âdetten temiz oldukları sırada) boşayın ve iddeti sayın (üç defa âdet görüp temizlenmelerini hesabedin)...*”⁴⁷⁶ âyetini okumuştur.⁴⁷⁷

c. Anlamlandıramadığı Durumları Sorması: Hz. Ömer anlamlandıramadığı hususları Hz. Peygamber’e sormuş ve bunları öğrenmek istemiştir. O’nun bu tavrı ilmî kabiliyetinin artmasına neden olmuştur. Hz. Ömer’in anlamlandıramadığı

⁴⁷³ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 195-196; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5122-5123.

⁴⁷⁴ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VIII, 522-523.

⁴⁷⁵ Müslim, “Talak”, 1-14; Şafii, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas (204/820), *er-Risâle*, (Thk. Ahmet Şakir), Mısır 1940/1358, II, 36; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIII, 28; Râzî, *a.g.e.*, II, 452; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 151, İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 403; Suyûtî, *İtkân*, IV, 250. Râzî bu olaya Bakara Sûresi 231. âyetin tefsirinde yer vermiştir.

⁴⁷⁶ Bkz. Talak 65/1.

⁴⁷⁷ Müslim, “Talak”, 14; Suyûtî, *İtkân*, IV, 250.

hususları Peygamber efendimize sormasının örneğini teşkil eden hâdiselerden bir kısmı şunlardır:

i. Hudeybiye'den dönüş yolculuğu esnasında Hz. Ömer, Resûlullah'a (s.a.s.) gelerek: "Ey Allah'ın Resûlü! Biz hak üzere değil miyiz? Onlar da batıl üzere değil midirler?" diye Mekkelilerle yapılan anlaşmayı doğru bulmadığını ifade etmiştir. Hz. Peygamber: "Evet, öyledir." buyurmuş; bunun üzerine Hz. Ömer: "Bizden ölenler Cennet'te, onlardan ölenler Cehennem'de değil midir?" diye sormuştur. Hz. Peygamber: "Evet!" buyurmuş, bunun üzerine Hz. Ömer: "Peki, Allah bizimle onlar arasında hükmünü vermeden niçin dinimiz hususunda bu ağır şartları kabul ediyor ve böylelikle geri dönüyoruz?" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ey Hattab'ın oğlu! Ben Allah'ın Resûlüyüm. Allah ebediyen beni sahipsiz bırakmaz." buyurmuştur. Bu konuşmanın ardından Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e gitmiş ve olanları anlatmış fakat O'ndan da benzer cevaplar almıştır. Bu olayın ardından Resûlullah'a (s.a.s.) Fetih Sûresi indirilmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'i çağırtmış ve O'na inen âyetleri okumuştur. Hz. Ömer: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu bir fetih midir?" diye sormuş, Hz. Peygamber de: "Evet!" diye buyurunca, Ömer'in gönlü sükûn bulmuştur.⁴⁷⁸

ii. Hz. Peygamber bir gün annesinin kabrini ziyaret etmiş ve mezarı başında ağlamıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e: "Sen, bizi kabirleri ziyaret etmekten ve ağlamaktan nehiy ettin. Ama sonra da kendin kabirleri ziyaret etmeğe başladın!" diyerek merakını gidermek istemiştir. Hz. Peygamber: "Bu hususta bana müsaade edildi. Ben, annemin içine düştüğü azabı görüp ve Allah'tan anneme gelecek olan azap hususunda da elimden hiçbir şey gelmeyince, ona merhametimden dolayı ağladım." buyurmuştur.⁴⁷⁹

d. Hikmeti Öğrenme Arzusıyla Sorması: Hz. Ömer'in bazı hususların hikmetini öğrenmeye yönelik Resûlullah'a (s.a.s.) yönelttiği soruları şunlardır:

⁴⁷⁸ Müslim, Cihâd, 94; İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 317; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XXI, 242-243; Ebû Ya'la el-Mevsîlî, *a.g.e.*, I, 364; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 277-278; Şâtîbî, *a.g.e.*, I, 94.

⁴⁷⁹ Râzî, *a.g.e.*, VI, 157. Râzî bu rivâyete Tövbe Sûresi 113-114. âyetlerin tefsirinde yer vermektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in annesinin kabri başında duasının ardından kendisine Tövbe Sûresi 113. âyetin indirildiği nakledilmiştir. Bkz. Hâkim, *a.g.e.*, II, 366; Mâverdî, *a.g.e.*, II, 409; Bikâî, Ebi'l-Hasan İbrâhim b.Ömer (885/1480), *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyâtî ve's-süveri*, (Thk. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî), Beyrut 1995/1415, III, 393-394. Ancak bu âyetin başka sebeplerle indiği üzerine de nakiller mevcuttur. Bkz. Mâverdî ve Bikâî a.y.

i. Hz. Ömer “*Sefer esnasında kâfirlerin size bir fenalık yapmasından endişe ederseniz namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Gerçekten kâfirler sizin besbelli olan düşmanlarınızdır.*” (Nisâ, 101) âyeti gereği namazın sadece savaş durumunda kısaltılacağını düşünmüş ve savaş dışında namazın kısaltılması illetini anlayamamıştır. Bu durumu Hz. Peygamber’e (s.a.s.) arz etmiş; Hz. Peygamber “*Savaş hali dışında namazın kısaltılması Allah’ın size bir sadakasıdır. Rabbinizin vermiş olduğu bu sadakayı kabul ediniz.*” buyurarak Hz. Ömer’in merakını gidermiştir.⁴⁸⁰

ii. Resûlullah (s.a.s.), her namaz için abdest almıştır. Ancak fetih gününde böyle yapmamış ve o gün bütün namazları tek bir abdestle kılmıştır. Hz. Ömer de, bu hususta kendisine “Niçin böyle yaptın?” dediğinde Resûlullah (s.a.s.): “*Yâ Ömer, bunu bilerek yaptım.*” buyurmuştur.⁴⁸¹

1.3.3.2. Sahâbeye Sorması

Hz. Ömer’in Kur’an’ı anlama çabası her dâim devam etmiş, bu bağlamda Resûlullah’ın (s.a.s.) vefatından sonra sahâbeye Kur’an’la ilgili sorular sorarak onların fikirlerini almıştır. Bu fikrî alış-verişler bazen direkt âyetin tefsirini müzakereye yönelik olmuş, bazen de dolaylı yoldan olmuştur. Hz. Ömer’in bu tür soruları şunlardır:

i. Hz. Ömer hilafeti döneminde, ‘Ubeyy b. Ka’b’a,⁴⁸² “*İnanan erkek ve kadınları, yapmadıkları bir şeyden ötürü incitenler, şüphesiz iftira etmiş ve apaçık bir günah*

⁴⁸⁰ Müslim, “Salâtü’l-musâfirîn”, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 238, 270; Tirmizi, “Tefsir”, 5; Nesâi, “Taksîru’s-salât”, 1; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VII, 405; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 1051; Nehhâs, *a.g.e.*, II, 177; İbn Hibban, *a.g.e.*, VI, 448; Semerkandî, *a.g.e.*, I, 382; Beyhakî, *a.g.e.*, III, 134, 141; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 104; İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Me’âfirî (543/114) *el-Mahsûl fî usûli’l-fikh*, (Thk. Hüseyin Ali el-Yedri, Said Fevdî), Amman 1999/1420, s. 105; Râzî, *a.g.e.*, IV, 200; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 353, 361; Neseî, *a.g.e.*, I, 247; İbn Âşur, *Tefsîrü’l-tahrîr ve’t-tenvîr*, V, 184.

⁴⁸¹ Müslim, “Tahâret”, 86; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VIII, 160; Râzî, *a.g.e.*, IV, 298; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 81-82.

⁴⁸² Hz. Ömer, ‘Ubeyy b. Ka’b’ın Kur’an bilgisini önemsemiş ve onunla birçok müzakere bulunmuştur. O’nun bu özelliği sebebiyle hilafeti döneminde O’ndan istifade etmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Durak Pasmaz, Übey İbn Ka’b ve Tefsirdeki Yeri, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992, s. 20-28, 103-105; Abdulkadir Karakuş, *Übey b. Ka’b, İlmî Şahsiyeti Kıraati ve Tefsirdeki Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999, s. 46-52.

yüklenmiş olurlar.” (Ahzâb, 58) âyetini okuduğunu ve çok etkilendiğini, kendisinin de böyle kişileri cezalandırdığını söylemiş ve bu konuda ‘Ubeyy’in görüşünü öğrenmek istemiştir. ‘Ubeyy b. Ka‘b, O’nun bu davranışının yanlış düzeltme ve öğretim amacı taşıdığını, dolayısıyla onların kapsamına girmediğini ifade etmiştir.⁴⁸³ Hz. Ömer devlet başkanı olduğu için ve yine o günkü devlet teşkilatı günümüzdeki gibi tam teşekkül etmediği için birçok alanda devlet organlarının en üstü olarak birçok işle bizzat kendisi ilgilenmek durumunda kalmıştır. Tabii hal böyleyken bazı hususlarda devlet otoritesini kullanan mercii olarak sert çıkışları olmuştur. Hz. Ömer böyle bir ortamda bu âyetle karşılaşınca, âyeti pozisyonunun gereği olarak yeniden değerlendirmiş ve kendisinin bu âyet kapsamına girip girmediği hususunda tereddüde düşmüştür. Bu tereddüdünü Kur’an bilgisiyle tanınan ‘Ubeyy’e danışarak gidermiştir.⁴⁸⁴

ii. Hz. Ömer: “Sübhânallah ve lâ ilâhe illallahın ne demek olduğunu biliyoruz. Fakat Elhamdülillah ne demektir?” diye sahâbeye sormuş, Hz. Ali: “Elhamdülillah kelimesi Allah’ın kendi nefsi için seçtiği bir sözdür.”⁴⁸⁵ şeklinde cevap vermiştir.

iii. Hz. Ömer bir gün odasına girmiş, Mushaf’ı açmış ve Kur’an okumuştur: “*İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.*” (Enâm, 82) âyetine gelince hemen ridasını almış, ‘Ubeyy b. Ka‘b’a gitmiş ve bu âyeti okumuştur. Ardından: “Sen de görüyorsun ki, ben şunu şunu yaparım.” ‘Ubeyy: “Ey Müminlerin Emiri bu anladığın gibi değildir.” demiş ve ardından Lokman Sûresi’nde ki “*Lokman oğluna nasihat ederken:*

---

⁴⁸³ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, III, 54; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3153; Mâverdî, *a.g.e.*, IV, 423; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 398; Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 240. Hz. Ömer’in, Hz. Ali’ye de buna benzer bir soru yönelttiği nakledilmektedir. Bkz. Ahmed et-Tâcî, *Sîretü Ömer İbni’l-Hattâbi’l-halîfeti’r-râşidîn*, Kahire 1984/1404, s. 152-153; İbnü’l-Mibred, *a.g.e.*, II, 622.

⁴⁸⁴ Nakledilen bir rivâyete göre bu âyetin nüzûl sebebi şudur: Ensardan bir kızın gösterilmemesi gereken ziynet yerlerini göstermesi Hz. Ömer’in hoşuna gitmemiş ve onu dövmüştür. O kızın akrabaları sözleriyle Hz. Ömer’i rahatsız etmişlerdir. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerîmeyi indirmiştir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 240. Hz. Ömer’in ‘Ubeyy’e bu âyeti sorması, bu âyetin O’nun hakkında indiği tezini zayıflatmaktadır. Çünkü şâyet bu âyet O’nun hakkında inmiş olsaydı, pek tabii ki bunu öncelikle kendisi bilirdi.

⁴⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 81; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 24, 77. İbn Kesîr bu rivâyete Bakara Sûresi 32. âyette yer vermiştir. Âyet mealen: “*Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler.*”

“Evladım! dedi, sakın Allah’a eş, ortak uydurma. Çünkü şirk pek büyük bir zulümdür.” (Lokman, 13) âyetini okumuştur.⁴⁸⁶

iv. Hz. Ömer, Mecûsîler hakkında nasıl hareket etmesi gerektiğini sahâbeye sormuş ve Abdurrahman b. Avf, Resûlullah’ın (s.a.s.): “Onlara, Ehl-i Kitap’a davrandığınız gibi davranın.” buyurduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁷ Mecûsîler’e önceden Zirâdüşt adında bir Peygamber’in gönderildiği nakledilmiştir. Fakihlerin çoğunluğuna göre Mecûsîler Ehl-i Kitap’tandır ve kendilerinden cizye alınır.⁴⁸⁸

v. Hz. Ömer, ‘Ubeyy b. Ka‘b’a takvanın mahiyetini sormuştur. ‘Ubeyy, O’na: “Dikenli bir yolda hiç yürüdün mü?” diye sormuş, Hz. Ömer: “Evet” cevabını verince, ‘Ubeyy: “Peki böyle bir yolda yürürken ne yaptın?” diye sormuştur. Hz. Ömer: “Elbiselerimi topladım ve mümkün olduğu kadar korundum.” deyince, ‘Ubeyy: “İşte takva budur. Yani diken batmasın diye çaba sarf etmendir.” cevabını vermiştir.⁴⁸⁹

1.3.3.3. Müslüman Olan Ehl-i Kitap Âlimlerine Sorması

Hz. Ömer kimi zaman Müslüman olmuş Ehl-i Kitap âlimlerine bazı âyetler hakkında sorular sormuş ve onların bu konudaki görüşlerini öğrenmek istemiştir. O’nun bu tutumu Kur’an âyetlerini daha iyi anlama veya farklı bakış açılarını yakalayabilme çabası olarak değerlendirilmelidir. Zira Hz. Ömer’in hayatında Kur’an ve Kur’an’ın hayata dönük yüzü, muazzam bir yere sahipti. O, bu bağlamda sahâbeyle istişare ettiği gibi, belki farklı yorum getirirler düşüncesiyle Müslüman olmuş Ehl-i Kitap âlimlerine de müracaat etmiş, görüş alış-verişinde bulunmuş, fakat her dediklerini de müteber kabul etmemiş; onların yorumlarını Kur’an ve Sünnet’in ölçeğinden geçirmiştir. Hz. Ömer’in bu tür faaliyetlerine şu nakiller örnek teşkil etmektedir:

⁴⁸⁶ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, IX, 374-375; Hâkim, *a.g.e.*, III, 345.

⁴⁸⁷ Muvatta, “Zekât”, 42; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 111. Bu bağlamda İbn Şihâb şöyle demiştir: “Bana ulaştı ki, “Resûlullah (s.a.s.), Bahreyn Mecûsîlerinden cizye almıştır. Aynı şekilde Hz. Ömer, İrân Mecûsîlerinden, Hz. Osman da Berberîlerden cizye almıştır.” Bkz. Muvatta, “Zekât”, 41.

⁴⁸⁸ İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 22; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 111.

⁴⁸⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 161-62; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 42. Kurtubî bu nakle Bakara Süresi 2. âyette yer vermiştir. Bazı yerlerde aynı nakil ‘Ubeyy yerine Ka‘b’u’l-Ahbar’ın ismiyle verilmiştir. Bkz. Sa‘lebî, *a.g.e.*, I, 142; Begavî, *a.g.e.*, I, 60; İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî ‘ulumi’l-kitâb*, (Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), Beyrut 1998/1419, I, 276.

i. Hz. Peygamber Medine'ye gelince, Hz. Ömer, Abdullah b. Selâm'a: "Allah Teâlâ, Peygamber'ine: "Kendilerine Kitap verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar (onun Allâh tarafından vahyedildiğini bilirler), ama kendilerini ziyana sokanlar inanmazlar." (En'âm, 20)⁴⁹⁰ âyetini indirdi. Bu tanıma işi nasıldır?" diye sorunca; Abdullah b. Selâm: "Ey Ömer, onu içinizde görür görmez tanıdım. Tıpkı oğlumun tanıdığım gibi."⁴⁹¹ Çünkü onda hiçbir şüphe ve tereddüde yer yoktur.⁴⁹² Allah bizim kitabımızda O'nun sıfatlarını bildirdi.⁴⁹³ Allah semasındaki eminini yeryüzündeki eminine niteliklerini belirterek gönderdi ve ben de onu bu nitelikleriyle tanıdım.⁴⁹⁴ Hiç şüphesiz ben, Hz. Muhammed'i kendi oğlumdan daha iyi bildim ve tanıdım. Zira kadınların ne yaptıklarını ben bilemeyebilirim. Ama şahadet ederim ki bu Peygamber, Allah'tan gelen hak bir Peygamberdir." demiştir.⁴⁹⁵ Hz. Ömer bu cevap üzerine Abdullah b. Selâm'a: "Allah seni muvaffak kılsın."⁴⁹⁶ demiştir. Buradaki âyet, Ehl-i Kitap'ın Hz. Peygamber'i İslam'dan önce bilmeleriyle ilgilidir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in Müslüman olmuş Ehl-i Kitap âlimine bu âyeti sorup, onun görüşünü alması oldukça mâkul bir durumdur.

ii. Hz. Ömer, Ka'bu'l-Ahbâr'a: "Adn Cennetleri nedir?" diye sormuş, O da: "Bunlar Cennet'te altından köşklendir. Bunlara Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve âdil devlet yöneticileri girecektir."⁴⁹⁷ şeklinde cevap vermiştir. Adn Cennetleri Kur'an da birkaç yerde geçmektedir. Anlaşılan Hz. Ömer bu soruyu belli bir âyete yönelik değil,

⁴⁹⁰ Bu âyetin bir benzeri "Kendilerine Kitap verdiklerimiz, onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, ama yine de onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler." Bkz. Bakara 2/146. Nitekim Kurtubî ve İbn Kesîr bu rivâyete Bakara Sûresi 146-147. âyetlerin tefsirlerinde yer vermişlerdir. Ayrıca Râzî de yine Bakara Sûresi 146. âyetin tefsirinde bu nakle tekrar yer vermiştir. Bkz. Râzî, *a.g.e.*, II, 110.

⁴⁹¹ Sa'lebî, *a.g.e.*, IV, 140; Mâverdî, *a.g.e.*, II, 101; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, III, 14; Râzî, *a.g.e.*, IV, 500; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 163; Neseî, *a.g.e.*, I, 82; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 200; Suyûtî, *Dürrü'l-mensûr*, II, 32; Âlusî, *a.g.e.*, II, 13. Mûkatil b. Süleyman'da bu nakle yer vermekle birlikte nakilde Hz. Ömer yer almamaktadır. Bkz. Mûkatil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 340.

⁴⁹² Mâverdî, *a.g.e.*, II, 101; Neseî, *a.g.e.*, I, 82; Âlusî, *a.g.e.*, II, 13.

⁴⁹³ Sa'lebî, *a.g.e.*, IV, 140; Suyûtî, *Dürrü'l-mensûr*, II, 32.

⁴⁹⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, II, 163.

⁴⁹⁵ Sa'lebî, *a.g.e.*, IV, 140; Mâverdî, *a.g.e.*, II, 101; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, III, 14; Râzî, *a.g.e.*, IV, 500; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 163; Neseî, *a.g.e.*, I, 82; Suyûtî, *Dürrü'l-mensûr*, II, 32.

⁴⁹⁶ Sa'lebî, *a.g.e.*, IV, 140.

⁴⁹⁷ Abdürrezzâk es-San'anî, el Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam (211/827), *Tefsîrü'l-Kur'an*, (Thk. Mustafa Müslim Muhammed), Riyad 1410/1989, III, 179; Taberî, *Câmiü'l-beyânî 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XX, 121; Nehhâs, *a.g.e.*, VI, 205-206; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 295. Kurtubî bu rivâyete Mümin Sûresi 8. âyette yer vermiştir. Âyet mealen şöyledir: "Rabbimiz, onları ve babalarından, eşlerinden, çocuklarından iyi olan kimseleri onlara söz verdiğin Adn cennetlerine sok. Şüphesiz, üstün olan, hüküm ve hikmet sahibi olan sensin sen!" Taberî ise bu mevzuada Sad Sûresi 50. âyette yer vermiştir.

Kur'an'ın genelinde geçen "Adn Cenneti" bağlamında sormuştur. Bu sebeple olsa gerek, müfessirler de bu nakli verirken farklı âyetlerin tefsirinde vermişlerdir.

Hiz. Ömer'in bir gün hutbede Adn Cennetleri'nden ve bunlara girecek kişilerden bahsettiği nakledilmiştir.⁴⁹⁸ Anlattıkları Ka'b'ın söyledikleri gibidir. Ancak biz bu bilginin Hiz. Ömer'de önceden var olan bir bilgiye dayandığını düşünmekteyiz.

iii. Hiz. Ömer, Ka'b'a şöyle demiştir: "Ne oluyor ey Ka'b! Haydi bize âhirette olacaklardan söz et! O da: "Olur Ey Müminlerin emiri." demiş ve şunları anlatmıştır: "Kıyamet günü Levh-i Mahfûz kaldırılır ve mahlûkattan her bir kişi ameline bakar. Sonra, kulların amellerinin yazılı olduğu sahifeler getirilir. Bunlar Arş'ın etrafında yayılırlar. İşte yüce Allah'ın: "Amel defteri ortaya konunca, suçluların, onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün, "Vah bize, eyvah bize! Bu defter nasıl olmuş da küçük büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış!" derler. İşlediklerini hazır bulurlar. Rabbin kimseye haksızlık etmez." (Kehf, 49) buyruğunda kastedilen budur. Daha sonra mümin çağırılır ve kitabı ona sağ tarafından verilir. O da o kitaba bakarken, iyilikleri insanlar tarafından görülmektedir. Kötülüklerini ise, kendisi okur. Buna sebep ise, onun: "Benim iyiliklerim vardı ve bunlardan söz edilmemektedir." demesidir. Yüce Allah ona bütün amelinin göstermeyi murat ettiğinden böyle olacaktır. Nihâyet o, kitapta yazılı olanların eksik olduğunu görecektir ve bütün bunların sonunda ise, kendisine mağfiret olunduğunu, şüphesiz ki sen Cennet ehliyorsun denildiğini görecektir. İşte o vakit arkadaşlarına yönelecek ve sonra da: "Hesap defteri sağ tarafından verilen neşelenir ve: "İşte defterim! buyrun okuyun, inceleyin! "Zaten ben hesabımla karşılaşacağımı biliyordum!" der." (Hâkka, 19-20) diyecektir. Daha sonra kâfir çağırılacak, ona da kitabı solundan verilecek. Sonra da bu kitabı dürülüp arkasına konulacak ve boynu geriye doğru bükülecektir. İşte yüce Allah'ın; "Hesap defteri arkasından sol eline verilen kimse ise." (İnşikâk, 10) buyruğunda anlatılan budur."⁴⁹⁹

iv. Bir gün Hiz. Ömer, Ka'bu'l-Ahbâr'a: "Ey Ka'b! Bizi korkut, bizi heyecanlandır,

⁴⁹⁸ Nakil için bkz. Taberânî, *Mücemu'l-ıvâsât*, IX, 163.

⁴⁹⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, X, 418. Kurtubî bu nakle Kehf Süresi 49. âyetin tefsirinde yer vermiştir.

bize anlat, bizi uyar.” demiştir.⁵⁰⁰ Bunun üzerine Ka‘b: “Ey Müminlerin Emiri! Nefsim elinde olana yemin ederim ki, eğer kıyamet günü yetmiş peygamberin ameliyle bile gidecek olsan, senin önünde öyle anlar gelecek ki, kendinden başka hiç bir şey seni ilgilendirmeyecektir. Gerçek şu ki, Cehennem’in öyle bir kaynayıp coşması vardır ki, diz kapakları üzerine düşmeyecek mukarreb bir melek ve seçkin bir peygamber yoktur. Hatta İbrâhim el-Halil dahi, Halilligini zikrederek: “Rabbim, ben Senin Halil’in İbrâhim’im. Ve bugün Sen’den, kendimden başka bir şey istemiyorum.” diyecektir. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Ey Ka‘b! Peki, sen bu söylediklerini Allah’ın kitabının hangi âyetinde bulabiliyorsun?” diye sormuştur. Ka‘b: “Yüce Allah’ın: *“O gün, gelen herkes kendi nefsi için mücadele edecek. Herkese yaptıklarının karşılığı eksiksiz olarak verilecek ve onlara asla zulmedilmeyecektir.”* (Nahl, 111) buyruğu bunu göstermektedir.”⁵⁰¹ şeklinde cevap vermiştir. Nakilden anlaşıldığı üzere Hz. Ömer, Ka‘b’ın genel olarak ilminden istifade etmek istemiş, onun verdiği mâlûmâtın geçerliliğini Kur’an ölçüğünde aramıştır. Ayrıca, Hz. Ömer birçok defa ashâba soru yöneltirken esasen onların ilgisini o konu üzerine çekip müzakere ortamı yaratmak istemiştir. Bu bağlamda burada da Ka‘b’a bilgilerini Kur’an ölçüğünden geçirmesinin önemini anlatmak istemiş olabilir.

Hiz. Ömer’in bu şahıslarla olan diyalogu İsrailiyat bağlamında İbn Kesîr tarafından değerlendirilmiştir. İbn Kesîr İsrailiyatla ilgili şu tespitite bulunmuştur: “Ka‘bu’l-Ahbâr, Hiz. Ömer’in zamanında Müslüman olduğunda Hiz. Ömer’in huzuruna gelir,⁵⁰² Ehl-i Kitab’ın ilminden (İsrail kitaplarından) bahseder, onlara bildikleri bazı şeyleri

⁵⁰⁰ Sa‘lebî, *a.g.e.*, VI, 48; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, IV, 499; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 193.

⁵⁰¹ Nehhâs, *a.g.e.*, IV, 108; Sa‘lebî, *a.g.e.*, VI, 48; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, IV, 499; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 193.

⁵⁰² İbn Kesîr, Ka‘b’ın Hiz. Ömer’e gelip bir şeyler anlattığını ifade etmektedir. O’nun bu görüşünü destekler nitelikte nakiller vardır. Mesela, İbn Mes‘ûd’tan rivâyetine göre Ka‘b, Hiz. Ömer’in yanına gelir ve: “Nebilerin kitaplarından okuduğum şeylerden sana haber vereyim mi?” dedikten sonra şunları anlatır: “Baykuş, Dâvud oğlu Süleymân’a gelir ve selam verir. Süleymân da ona selam verdikten sonra, Süleymân (a.s.) baykuşa: Niçin ekin yemiyorsun? diye sorar. Baykuş: Çünkü Âdem onun yüzünden cennetten çıkarıldı, diye cevaplar. Hiz. Süleymân: Niçin su içmiyorsun? diye sorar. Baykuş: Çünkü Allah Teâlâ onunla Nûh kavmini boğdu, diye cevapladı. Hiz. Süleymân’ın: Niçin düzgün yapıları terk edip harabeleri mesken tutunuyorsun? sorusuna baykuş: Çünkü oralar Allah’ın mirasıdır ve ben Allah’ın mirasını mesken tutuyorum diye cevap verir.” Bunları ifade ettikten sonra Ka‘b: “*Bununla beraber Biz kazançlarının çokluğu sebebiyle şırmamış pek çok memleketi helâk ettik. İşte yerleri! Kendilerinden sonra oralarda pek az oturuldu. Bütün onlara Biz varis olduk.*” (Kasas 28/58) âyetini okur. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IX, 2997; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 396.

anlatırdı. Hz. Ömer de onun gönlünü İslâm'a ısındırmak amacı ile dinlerdi. Anlattığı şeylerin şeriata uyanlarını beğeni ile dinlerdi. Bu sebeptendir ki insanların çoğu, Ka'bu'l-Ahbâr'ın naklettiği şeyleri nakletmeye cevaz vermişler, mübah olduğunu düşünmüşlerdir. Ayrıca İsrailoğulları'ndan bazı şeylerin nakline izin verilmiştir ve değerli olsun olmasın ondan nakiller yapılmıştır. Ancak Ka'bu'l-Ahbâr'ın rivâyetlerinde büyük yanlışlıklar ve birçok hatalar mevcuttur. Bu ümmetin onda bulunanlardan bir harfe bile ihtiyacı yoktur."⁵⁰³ Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere, Hz. Ömer'in Ehl-i Kitap âlimleriyle bu tür diyalogları mesafeli ve ölçülü olmuştur. Nitekim bu ölçü bağlamında, bir şahsın "*Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka derilerle değiştiririz ki acıyı duysunlar! Allah daima-üstün ve hakîmdir.*" (Nisâ, 56) âyetini okuduğu, Kâ'b'ın orada olduğu ve: "Ey Müminlerin Emiri, bu âyetin tefsiri bendedir, ben onu İslâm'dan önce okumuştum." dediği, Hz. Ömer'in: "Getir onu ey Ka'b, şâyet Resûlullah'tan duyduğum gibi söylersen seni doğrularım, değilse ona hiç bakmayız."⁵⁰⁴ demesi ve bir ölçü ortaya koyması önemlidir. Bu nakil, Hz. Ömer'in bu insanlarla diyalogunda Sünnet ölçütünü, yukarıda verdiğimiz nakilde de Kur'an ölçütünü rehber edindiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Hz. Ömer'in Ka'b'u'l-Ahbâr'a: "Ya eski milletlerin ve onlara ait kitapların haberlerini anlatmaktan vazgeçersen yahut da seni sürerim." demek sûretiyle İsrailiyyat'a karşı tavrını ortaya koyduğu da nakledilmiştir.⁵⁰⁵ Bu nakilde Hz. Ömer'in bu kimselerin Kur'an ve Sünnet'e aykırı olabilecek nitelikteki haberleri olur olmaz her yerde beyan etmelerinide doğru bulmadığını göstermektedir.

Yukarıdaki nakiller beraber değerlendirildiğinde şu sonuç çıkmaktadır: Hz. Ömer Müslüman olmuş Ehl-i Kitap âlimlerine bazı âyetleri sormuştur. Hz. Ömer'in bu şahıslara sorular sorması da normaldir. Çünkü Hz. Ömer'de tükenmek bilmeyen - tabiri câizse- akademik ruh vardır. Ancak O, onların îzahlarını Kur'an-Sünnet ölçeğinden geçirmiştir. Ka'b'u'l-Ahbâr'ın, Ehl-i Kitap kültürüne dayanan her haberi

⁵⁰³ İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 19; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I, 17.

⁵⁰⁴ İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 526.

⁵⁰⁵ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 21. Bunun yanı sıra Hz. Ömer'in, Danyal'ın kitaplarını araştıran bir kimseyi cezalandırdığı nakledilmiştir. Bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 371; Şah Veliyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, (Çev. Mehmet Erdoğan), İstanbul 2001, I, 445.

Kur'an'la ilişkilendirmesine da karşı çıkmıştır. Hz. Ömer'in bu şahıslarla yaptığı görüşmelerden de İsrailiyyat'a dayanan bilgilerin tefsirde kullanımının doğru olacağına dair bir delil çıkarılmamalıdır. Aksine Hz. Ömer'in onlarla bilgi alışverişinde bulunması kişisel bir çaba-faaliyet olarak algılanmalı ve tefsirlerde yer alan İsrailiyyatla ilgili bilgilere itibar edilmemelidir.

1.3.3.4. Bilirkişiye Sorması

Bir meseleyi öğrenme yollarından biri de, o meseleyi bu konuda bilgisi olanlara sormak ve fikirlerini almaktır. Süyûtî İtkân adlı eserinde: “Sahâbeye Kur'an kendi dilleriyle nâzil olmuştu. Ayrıca onların dilleri de fasihti. Fakat buna rağmen mânâsını bilmedikleri bir şey olduğunda onu sorup araştırmadan bir şey söylemezlerdi.” demiştir.⁵⁰⁶ Süyûtî'nin genelde sahâbeye atfettiği bu vasıf, Hz. Ömer'de de görülmektedir. O, sorularını soracağı kişileri, vasıflarına göre dikkatle seçmiştir. Yani “Hangi soruyu kime yöneltirsem, daha verimli cevaplar alırım?” mantığına sahip olmuş ve sorularını sorunun muhatabı olabileceğini düşündüğü ehil kimselere sormuştur. Hz. Ömer'in bu yönünü ortaya koyan örnekler şunlardır:

i. Hz. Ömer bir gün “Allah kimi doğru yola erdirmek isterse, onun gönlünü İslam'a açar. Kimi de dalalette bırakmak isterse, zorla göğsü çıkmış gibi onun göğsünü daraltır. Allah, iman etmeyenlere, işte böyle rüsvaylık verir.” (En'âm, 125) âyetini okumuş ve: “Bana Kinaneoğulları'ndan bir çoban getirin.” demiştir.⁵⁰⁷ Bunun üzerine Müdlicoğulları kabilesinden biri Hz. Ömer'e getirilmiştir.⁵⁰⁸ Hz. Ömer ona: “Söyle bakalım delikanlı, size göre “حرج-Harec” kelimesi ne mânâya gelir?” diye sormuştur. Adam “حرج” kelimesi bizde, ağaçların birbirine girdiği, çobanların ve vahşi hayvanların içine giremediği ağaçlık, mânâsına gelir.” deyince, Hz. Ömer: “İşte kâfirin kalbi de böyledir. Ona, hayır nâmına hiçbir şey ulaşamaz.” demiştir.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Süyûtî, *İtkân*, II, 3.

⁵⁰⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, IX, 534-535; Râzî, *a.g.e.*, V, 142.

⁵⁰⁸ İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 181.

⁵⁰⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, IX, 534-535; Nehhâs, *a.g.e.*, II, 486; Râzî, *a.g.e.*, V, 142; Semî Halebî, *a.g.e.*, V, 144; İbn Atıyye ve İbn Kesîr'de ki nakillerde “Kafir” lafzı yerine “Münafik” lafzı kullanılmıştır. Bkz. İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 343; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 181; Kurtubî'de de yukarıdaki rivâyete benzer bir rivâyetin olduğu ifade edilir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 81. Hz. Ömer kâfirin kalbini kimsenin giremediği ağaçlığa benzeterek teşbih yapmıştır. Bkz. Semî Halebî, *a.g.e.*, V, 144.

Görüldüğü üzere, Hz. Ömer, bu âyetteki “Harec” kelimesini orada kendisini dinleyen topluluğa değil, özel olarak, bu kelimenin mânâsına vâkıf olduğunu düşündüğü kimselere sormak istemiştir. Yani sorunun ehline sorulabilmesi sorulan şeyin mâhiyetinin bilinmesiyle ilintilidir. Buradan Hz. Ömer’in “Harec” kelimesinin hangi lehçeden olduğunu bildiği ve bu lehçeyi kullanan kişilerin bu kelimeye vukûfiyetlerinin daha sağlıklı olacağını düşündüğü anlaşılmaktadır. Hz. Ömer’in buradaki tavrı Kur’an’ın anlaşılması bağlamında dikkat edilmesi gereken hususlardan birini göstermesi bakımından bir mesaj içermektedir. Bu mesaj her işi ehline havale etme prensibini içermektedir. Nitekim Hz. Ömer, bir gece teftiş için Medine sokaklarında gezerken, bir kadının kocasının uzakta olmasını şikâyet eden bir şiir okuduğunu işitmiş ve kızı Hafsa’ya, kadının kocasına en çok ne kadar sabredebileceğini sormuştur. O dört veya altı ay deyince, Hz. Ömer: “Öyleyse hiçbir askeri bundan fazla tutmam.” demiştir. Hz. Ömer’in bu tutumu îlâ hususunda Bakara Sûresi 226. âyetin uygulaması bağlamında ilim adamlarınca da kayda değer bulunmuştur.⁵¹⁰ Hz. Ömer’in kadının kocasından ayrılığı hususunda bir kadına danışması ve onun sözleri doğrultusunda karara varması, O’nun işlerin ehline havale edilmesi hususundaki hassasiyetini gösterir. Yine bu bağlamda Hz. Ömer’in cahiliye çağında yaşamış Beni Zühre’den olan yaşlı bir adamı çağırıp ona cahiliye dönemindeki bazı şeyleri ve bazı kavramların kullanımını sorması bu anlamda önem arz etmektedir.⁵¹¹

ii. Hz. Ömer, *“Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve Peygamber'ine inanın ki O, size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nur lütfetsin; sizi bağışlasın. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”* (Hadid, 28) âyetinin tefsirini yapabilmek için bu konuda bilirkişi addedilebilecek bir Yahûdi âlimine başvurmuştur. Buna göre Hz. Ömer Yahûdi âlimlerinden birine: “Sizin hasenatlarınız en çok ne kadar katlanır?” diye sormuş, O da: “350 hasenat.” diye cevap vermiştir. Yahûdi âliminin cevabı üzerine Hz. Ömer: “Bize bunun iki katını veren Allah’a hamd

⁵¹⁰ Nakil için bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 276.

⁵¹¹ Bu hususta bkz. Hâmidî, *a.g.e.*, I, 160.

ederim.” demiştir.⁵¹² Bu âyetin siyâk ve sibâkına bakıldığında Ehl-i Kitap’tan bahsedildiği görülmektedir. Bu sebeple Hz. Ömer Yahûdi bilginine başvurmuştur.

1.3.4. Tedrîce Uyuma

Kur’an nüzûlü boyunca tedrîcen indirilerek hitap ettiği toplumun hem ihtiyaçlarına cevap vermiş⁵¹³ hem de vahyin özümsemesini sağlamıştır. Böylelikle herhangi bir hükmün yürürlüğe konulmasıyla toplumsal yapının âni bir krizle karşılaşması önlenmek istenmiştir.⁵¹⁴

Öğrenmenin kolay olması ve öğrenilen materyalin pratiğe dönüşmesi için bireyin eğitim ve öğretiminde tedricîlik gerekmektedir. Çünkü öğrenme bir süreç içerir ve öğrenen bu süreçte kendisinin kabiliyetine uygun usûlü ve sırayı takip ettiği sürece istediği hedefe ulaşabilir. Hz. Ömer de kendi kabiliyetini esas almak sûretiyle âyetleri anlamaya gayret etmiş ve öğrenmeyi zamana yayarak tedricî bir metod uygulamıştır. O (r.a.), öğrenilen bilginin pratiğe dökülmesine önem vermiş ve buna binâen: “Allah’ın Kitabı’nı anlayarak ve uygulayarak öğreniniz ki, Kur’an ehlinde olasınız.”⁵¹⁵ demiştir. Böylelikle Hz. Ömer, Kur’an’ı öğrenmeyi, onunla amel etmeye mâtuf kılan, Kur’an’ı alışlagelen veya nefse hoş gelen fiillerin onay mercii olarak görmeyen bir anlayışı ortaya koymuştur. Hz. Ömer Kur’an’ı anlayarak ve uygulayarak öğrenmeye önem vermesi sebebiyle olsa gerek tedricî metodu benimsemiştir. O, Bakara Sûresi’nin öğrenimini on iki yılda tamamlamış ve bir deve keserek ziyafet vermiştir.⁵¹⁶ Tabii buradaki öğrenim fikhî ve diğer incelikleri de

---

⁵¹² Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XXII, 438; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 271; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 340. Hz. Ömer’in Yahûdilerle olan bazı (birden fazla) ilmî diyalogları için bkz. a) Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, VI, 55; Nehhâs, *a.g.e.*, I, 476; Sa'lebî, *a.g.e.*, III, 149; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 508; Begavî, *a.g.e.*, II, 104; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 256-257; Hâzin, *a.g.e.*, I, 419; Bilmen, *Tefsîr*, I, 458. b) Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, IV, 315-316. c) Ebû Dâvud, “Sünnet”, 8. d) Sa'lebî, *a.g.e.*, IV, 292. Bu diyaloglar Hz. Ömer’in özel çabasıyla değil, onların özel gayretleri ve yine sosyal hayatın bir gereği olarak onlarla aynı ortamı paylaşmaktan kaynaklanmıştır. Bu da o günkü Yahûdilerin Kur’an’ı merak etmekten kendilerini alıkoyamamalarıyla ilgilidir.

⁵¹³ Demirci, *Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, s. 45.

⁵¹⁴ Vejdî Bilgin, “Câhiliye’den İslâm’a Geçiş: Tebliğ ve Sosyal Akışkanlık”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, Sayı: 1, Bursa 2005, s. 137.

⁵¹⁵ İbn Ebî Şeybe, “Fedâil” 16, X, 224.

⁵¹⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 40; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 115; Kettânî, *a.g.e.*, II, 191.

kapsamıştır.⁵¹⁷ O'nun tedricî metodu önemsemediğini gösteren nakillerden biri de Kur'an öğretmeleri için çeşitli vilâyetlere öğretmenler gönderirken, görevlendirdiği öğretmenlere "Kur'an'ı beş âyet beş âyet öğretin, zira Resûlullah'a Kur'an beş âyet beş âyet nâzil oldu."⁵¹⁸ demiş olmasıdır.

1.3.5. Arap Şiirine Mürâcaât

Hz. Ömer yetiştiği ortam içinde şiir kültürüne ve bilgisine vâkîf olmuş; şiirin Araplar için ifade ettiği anlamın ve bu topluma kazandırdığı değerlerin bilincinde olmuştur. O: "Arab'a verilen şeyin en iyisi beyitlerdir. İnsan ona ihtiyaç duyunca onu sunar, saygıdeğer insanın teveccühünü kazanır, kötü insanı da kötülüğünden vazgeçirir." demiştir. Oğluna: "Ey oğlum, güzel şiiri ezberle! Edebin artar, edebi bilmeyen hakkını îfâ etmiş olmaz. Şiirin güzeli güzel ahlaka götürür, kötülüklerden alıkoyar." diyerek nasihatte bulunmuştur. Çevresindeki insanlara ise: "Şiir yüce ahlaka, doğru görüşe ve nesep bilgisine ulaştırır." demiştir.⁵¹⁹ Yine Hz. Ömer: "Çocuklarınıza şiirleri rivâyet ediniz,⁵²⁰ güzel şiir okumayı öğretiniz."⁵²¹ demiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in Cahiliye döneminde de şiire düşkün olduğu nakledilmiştir.⁵²²

Halifeliği döneminde Hz. Ömer, Cahiliye döneminde şiirleriyle ün salmış, fakat İslam'la birlikte şiirle meşguliyetine son vermiş olan Lebîd'den bir şiir okumasını istemiştir. Bunun üzerine O da Bakara Sûresi'ni okumuştur. Hz. Ömer'in: "Ben senin kendi şiirinden okumanı istemiştin." demesi üzerine Lebîd: "Yüce Allah bana Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerini öğrenmeyi nasip ettikten sonra bir beyit olsun şiir söylemedim." diye karşılık vermiştir. Onun bu sözleri Hz. Ömer'in hoşuna gitmiş ve iki bin olan maaşına beş yüz daha ilave etmiştir.⁵²³ Hz. Ömer şairlerin Kur'an'ı geri plana bırakacak şekilde şiirle meşgul olmalarından hoşlanmamakla birlikte, halife olarak bu kültürün korunması gerekliliğindeki sorumluluğunun da bilincinde

⁵¹⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 152.

⁵¹⁸ Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, II, 9; Suyûtî, *İtkân*, I, 124-125.

⁵¹⁹ Dursun Hazer, "Hz. Ömer'e Göre Arap Şiiri ve Şairleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 16, Sayı: 3, 2003, s. 361; Hz. Ömer'in şiirle olan meşguliyeti hakkında daha fazla bilgi için bkz. el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 55-59; Ali İsa, *a.g.e.*, s. 878-880.

⁵²⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 359, 376.

⁵²¹ Karadâvî, *a.g.e.*, s. 106.

⁵²² Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 47.

⁵²³ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 153.

olmuştur.⁵²⁴ Bu bağlamda meşhur Arap şairlerinden Zuheyr, Nâbiğa ve Abde b. et-Tabîb'i övmüştür.⁵²⁵ Kendisi de zaman zaman şiir okumuştur.⁵²⁶ O, içerisinde garip kelimelerin bulunmadığı, anlaşılır ve gerçeği ifade eden şiirleri önemsemiştir.⁵²⁷

Hiz. Ömer, cahiliye şiirine önem verdiği gibi insanların bu şiirler vâsıtasıyla âyetleri anlayabileceklerini ifade etmiştir. Nitekim Hiz. Ömer bir gün minberde: "Ey insanlar! Yüce Allah'ın: "Yahut (azâbın) kendilerini bir korku üzerinde yakalamayacağından (emin midirler)? Doğrusu Rabbiniz, çok şefkatli, çok acıyandır!" (Nahl, 47) buyruğu hakkında ne dersiniz?" diye sormuş,⁵²⁸ Huzeyl kabilesine mensup bir adam: "Bu bizim kullandığımız bir şivedir. Ey Müminlerin Emiri, burada تَخَوُّفِ ifadesi 'Azar azar noksanlaştırmak' demektir." diye açıklama yapmıştır. Hiz. Ömer: "Peki Araplar bunu şiirlerinde bu anlamda kullanmışlar mıdır?" deyince adam: "Evet, bizim kabilenin şâiri Ebû Kebîr el-Huzelî oldukça irileşmiş ve dolmuş haldeki hörgücü yolculuk dolayısıyla eksilen, zayıflayan devesini şu beytiyle tavsif etmektedir:

"Yolculuk onun üst üste yığılmış ve semirmiş hörgücünü eksiltip durdu.

Tıpkı keserlerin kayın dalını eksiltip inceltmeleri gibi."

diye karşılık vermiştir.⁵²⁹ Bunun üzerine Hiz. Ömer şöyle demiştir: "Ey insanlar, dîvanınız olan cahiliye şiirini iyi bilmeye bakınız. Çünkü orada Kitabınızın tefsiri ve sözlerinizin mânâları vardır."⁵³⁰

1.3.6. Kur'an'a Bütüncül Yaklaşım

Kur'an'ın vermek istediği mesajları algılama hususunda âyetlere genel bir bakış

⁵²⁴ Hazer, a.g.m., s. 363.

⁵²⁵ Uzun, a.g.m., s. 142.

⁵²⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 302; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali (597/1201), *Menakıbu emiri'l-mü'minin Ömer İbni'l-Hattâb*, Dâru İbnu Haldun 1996, s. 179; el-Kâdî, a.g.e., s. 58-59. Hiz. Ömer'in okuduğu şiire örnek olarak bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X,301.

⁵²⁷ Hazer, a.g.m., s. 362.

⁵²⁸ Hiz. Ömer'in bu kelimeyi bilememesi Kur'an'ın yedi harf üzere inmesi meselesinde önemli bulunmuş ve tartışmalarda konu edinilmiştir. Bkz. İbn Atıyye, a.g.e., I, 47.

⁵²⁹ Râzî, a.g.e., VII, 213; Kurtubî, a.g.e., X, 110; Şâtübî, a.g.e., I, 54.

⁵³⁰ Sa'lebî, a.g.e., VI, 19; Râzî, a.g.e., VII, 213; Kurtubî, a.g.e., X, 111; Zemahşerî, a.g.e., III, 439; Şâtübî, a.g.e., I, 54; Semî Halebî, a.g.e., VII, 225; İbn Aşur, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, I, 22. Bu naklin farklı bir çeşidi Taberî'de de bulunmaktadır. Bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XIV, 256.

açısıyla yaklaşmaya bütüncül yaklaşım denilmektedir. Kur'an dikkatle okunduğunda onu oluşturan parçaların en küçük biriminden en büyüğüne kadar birbiriyle bağlantılı bir yapı oluşturduğu görülecektir. Yani Kur'an'ın parçaları, yerine göre birbirini tamamlayan, yerine göre birbirlerini açıklayan nitelikleriyle ayrılmaz bir bütün meydana getirmektedir.⁵³¹ Dolayısıyla Kur'an'ın anlaşılmasında bütünsellik ilkesi önemli bir işleve sahip olup,⁵³² Kur'an anlaşılırken tek tek âyetler üzerinde değil, Kur'an'ın bütün âyetlerinin hedeflediği anlamlar üzerinde durulmalıdır. Yani bazen Kur'an'a tek tek âyetler bazında bakıldığında yanlış sonuçlara veya Kur'an'ın hedeflediği sonuca varılamayabilir. Bunu şu örnekle izah edebiliriz:

Mısır halkından bir grup Abdullah b. 'Amr'a gelerek: "Biz Allah'ın kitabında bazı şeyler görüyoruz. Orada bunların yapılması emrediliyor da amel edilmiyor. Biz bu konuda Müminlerin Emiri ile görüşmek istiyoruz." demişler ve İbn 'Amr ile birlikte Hz. Ömer'e gelmişlerdir. İbn 'Amr: "Ey Müminlerin Emiri! Mısır'da bir kısım insanlar bana gelerek: 'Biz Allah'ın Kitabı'nda bazı şeylerin yapılmasının emredildiğini, fakat bunların muktezasınca amel edilmediğini görüyoruz.' dediler ve bu hususta sizinle görüşmek istediler." diyerek durumu Hz. Ömer'e bildirmiştir. Hz. Ömer de onlarla görüşmeyi kabul etmiştir. Bu görüşmede Hz. Ömer, onlardan birine: "Allah ve İslâm adına söyle! Kur'an'ın tamamını okudun mu?" diye sormuş; Adam: "Evet!" deyince: "Onu tam ihâta ile ezberleyip gereğini yerine getirdin mi?" diye sormuş; Adam: "Allah için hayır!" diye cevap verince, bu kez: "Kur'an'ı gözün ile tam olarak kuşattın mı? Onu sözünde tam olarak uyguladın mı? İşlerinde tam olarak yerine getirdin mi?" diye sorular sıralamıştır. Daha sonra sonuncularına varıncaya kadar hepsine aynı soruları yöneltmiş ve sonunda: "Siz İbn 'Amr'a bütün insanları Allah'ın Kitabı'na uydurma (Allah'ın Kitabı'ndaki her işle insanları sorumlu tutma) görevini mi yüklüyorsunuz? Rabbimiz biliyor ki elbette bizim birtakım günahlarımız olacak." demiş ve ardından: "*Eğer size yasaklanan günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin öbür küçük günahlarınızı örtüp affederiz ve sizi değerli bir mevkie yerleştiririz.*" (Nîsâ, 31) âyetini okuduktan sonra: "Medine halkı sizin buraya

⁵³¹ Demirci, *Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, s. 157. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Muhammed Vehbi Dereli, *Kur'an Tefsirinde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, s. 71-73, 167-169.

⁵³² Kesler, a.g.m., s. 558; Demirci, *Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, s. 157.

geldiğini biliyor mu?” diye sormuştur. Onlar: “Hayır!” diye cevaplayınca: “Eğer bilselerdi size nasihat ederlerdi.” demiştir.⁵³³ Bu nakilde görüldüğü üzere Hz. Ömer, Kur’an’ın anlaşılabilmesini, ona bütüncül olarak yaklaştırmaya bağlamıştır. Kur’an’dan elbette ki emir ve nehiy anlamında birçok hüküm çıkarılabilir. Ancak çıkarılan hükümlerin bağlayıcılığı ve uygulanabilirliği yine Kur’an’ın bütüncül hedeflerine ve yine hükümlerdeki illetlerin hâlihazırda devamına bağlıdır. Aksi halde Kur’an’daki her bir âyet ayrı ayrı değerlendirilir ve bir sonuca varılmaya çalışılırsa, Kur’an’ın bireysel ve toplumsal hedeflerine varabilmek zorlaşacaktır. Hz. Ömer’in sözlerinin sonunda Medineliler’in gelenlerden haberdar olup olmadıklarını sorması ve “Şayet sizin bu halinize vâkıf olsalardı bu hususta nasihat ederlerdi.” demesini önemli bulmaktayız. Zira gelen şahıslar Mısır’da yaşıyorlardı ve onları eğitmekle görevli olan kişi de İbn ‘Amr’dı. Yani onlar Kur’an’ı nasıl anlayacaklarını İbn ‘Amr’dan öğreniyorlardı ve Medineliler’in Kur’an anlayışlarının geri planını oluşturan imkânlarla sahip değillerdi. Nitekim Medineliler, Kur’an’ın nüzûl sürecine tanıklık etmişler ve Hz. Peygamber’in eğitiminden geçmişlerdi. Ayrıca sahâbenin ilimde ileri gelenlerinin birçoğu da hâlen Medine’de ikamet etmekteydi. Yani Medine’de Kur’an’a bütüncül bakmaya yönelik bir kültür oluşmuştu ve bu kültürden Medineliler nasiplenmişti. Dolayısıyla Hz. Ömer de Kur’an’ın anlaşılması hususunda bütüncül yaklaşımı esas almıştı.

Bütüncül yaklaşım esas alınmadığında âyetleri yanlış te’vil etmek de mümkün olabilmektedir. Nitekim Alkollü içki tüketen Kudâme b. Maz’un’un Hz. Ömer’e gerekçe olarak, alkollü içki içmesinin dînen bir mahzuru olmadığına delil olarak Mâide Sûresi 93. âyeti⁵³⁴ okuması⁵³⁵ Kur’an’ın anlaşılmasında bütüncül yaklaşımın ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hâlbuki alkolün

---

⁵³³ Nakil için bkz. Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VI, 658-659; Suyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, IV, 356-357.

⁵³⁴ Âyet meâlen şöyledir: “İman edip iyi ve yararlı işler yapanlara bundan böyle Allaha karşı gelmekten sakındıkları ve imanlarında sebat ile iyi ve yararlı işlerine devam ettikleri, sonra takvaları ve imanları tam sağlamlaşıp kökleştiği, daha sonra da bu takva ile beraber, başkalarına iyilik eden ve her yaptığı güzel yapan ihsan mertebesine erdikleri takdirde, daha önce yeyip içtiklerinden dolayı kendilerine bir vebal yoktur. Allah da böyle güzel davrananları sever.”

⁵³⁵ Nehhâs, *a.g.e.*, II, 357; Semerkandî, *a.g.e.*, I, 458; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 235; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 297-298; Şâtübî, *a.g.e.*, III, 349; İbn Aşûr, *Tefsîrü’l-tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 24-25. İçkinin yasaklandığı süreç için bkz. Tez metni, 1.2.3.1.3. Muvâfakât-ı Ömer başlığının alt konusu İçkinin Yasaklanması.

tüketilmesinin yasaklanması bir süreç izlemiştir.⁵³⁶ Mâide Sûresi 93. âyetin bağlamı ise tamamen farklıdır.

Bütünsellik ilkesinin bir başka boyutunu ise Şâtübî şöyle anlatmaktadır: “Bütünselliğin diğer boyutu ise sözün terkip içerisinde taşıdığı mânâdır. Kelâmda neyin istendiği bilirse, bunun ötesinde kalan şeylerle uğraşmak ise tekellüf olarak görülmüştür.⁵³⁷ Hitapta anlamlara önem verilmesi, en önemli amaçtır. Çünkü Araplar anlamlara önem vermişler, lafızları sadece anlamlar için kalıplara dökmüşlerdir. Lafız, amaçlanan mânânın ortaya konulması için sadece bir araçtır; sözden asıl amaç, mânâdır. Söz konusu edilen mânâ ise, amaç olan terkîbî (cümlelerin bütünlüğü içerisindeki) mânâdır. Çünkü eğer terkîbî mânâ anlaşılıyorsa kelimelerin yalnız başlarına sözlük anlamları pek önemli olmayabilir. Durum böyle olduğuna göre, yapılması gereken şey, ilâhî kelâmın mânâsını anlamaya özen göstermektir. Çünkü sözden gözetilen amaç, mânâ olmaktadır. Daha başlangıçta hitap mânâ üzerine kurulmuştur.”⁵³⁸

Hiz. Ömer terkîbî mânâyâ önem vermiş ve Kur’an âyetlerinin bu yönde anlaşılması gerekliliğini vurgulamıştır. Örnek olarak Hiz. Ömer bir gün Abese Sûresi’ni okurken, “وَفَاكِهَةٌ وَأَبَاءٌ”⁵³⁹ âyetini okuduktan sonra: “Bütün bunların (Abese Sûresi 27-30. âyetlerin) ne olduğunu biliyoruz ama “أَبَاءٌ” ne demektir?” diyerek elindeki âsâyı kaldırmış ve: “Allah’a yemin ederim ki, kişinin kendisini olmadık zorluklara koşması budur. Ey Ömer! Ebb’in ne olduğunu bilmesen sana ne zararı olur? Bu kitapta size açıkça anlatılanlara uyunuz, böyle olmayanları da bırakınız,⁵⁴⁰ bize tekellüfe girmek (yani üstümüze elzem olmayan işlere kendimizi kaptırmak) yasaklanmıştı.” demiştir.⁵⁴¹ Burada söz konusu olan durum, meseleye bütüncül olarak bakılması gerekliliğinin Hiz. Ömer tarafından kavranması ve kendisini dinleyenlere de

⁵³⁶ Bu sürecin tahlili için bkz. Kesler, a.g.m., s. 563-569.

⁵³⁷ Şâtübî, a.g.e., I, 53.

⁵³⁸ Şâtübî, a.g.e., II, 87-88.

⁵³⁹ Bkz. Abese 80/31.

⁵⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, “Fedâil” 33, X, 244; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*, XXIV, 121, 123; İbn Sa’d, a.g.e., III, 327; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, X, 406; Zemahşerî, a.g.e., VI, 317-318; Hâkim, a.g.e., II, 559; Mâverdî, a.g.e., VI, 208; Râzî, a.g.e., X, 348; Kurtubî, a.g.e., XIX, 223; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 5-6, IV, 504; Şâtübî, a.g.e., I, 49; Zerkeşî, a.g.e., I, 295, II, 174; Suyûtî, *İtkân*, II, 4.

⁵⁴¹ Şâtübî, a.g.e., I, 49.

bildirilmesi olarak tahlil edilebilir. Buradan hareketle gerek Kur'an'ın bütünü olsun, gerekse tek tek âyetler olsun mesajın anlaşılabilirliği mevcutsa bununla yetinmek mesajı algılayan kişi bakımından yeterli olacaktır. Burada da Hz. Ömer'in anlayamadığı şey “أُجْرٌ” kelimesinin kendi mânâsıydı ve onu bilmemek âyetin genel mânâsının anlaşılmasına hâlel getirmiyordu. Çünkü genel mânâ anlaşılıyordu.⁵⁴² Ayrıca Hz. Ömer “أُجْرٌ” in şeklini, türünü bilmek istemiştir. Yoksa bu âyeti okuyan herkes âyetin akışından onun topraktan biten bir bitki olduğunu anlayabilecektir. Zira âyetin siyak ve sibâkı bunu ortaya koymaktadır.⁵⁴³

Râzî bu konuda: “Kur'an'ın muhatapları, ilahî kelâmıda geçen ve hemencecik kavranılamayan şeyleri çıkarıp ortaya koyma hususunda, Hz. Ömer'i örnek alarak, ileri gitmemelidir.” demiştir.⁵⁴⁴ Zemahşerî ise şunları söylemiştir: “Hz. Ömer'in bu sözünde Kur'an'ın mânâlarını araştırmayı ve müşkillerini incelemeyi yasaklama var gibi görünürse de, bu böyle değildir. Buradaki durum sahâbenin amele yönelik gayretleriyle açıklanabilir. Amel edilmeyecek bir şeyi bilmeye uğraşmak onlara göre bir zorlanma ve külfet niteliği taşımaktaydı. Bu sebeple Hz. Ömer şunu anlatmak istemiştir: “Âyetin akışı, Allah'ın insanlara verdiği yiyecekleri sayması ve şükrüne davet esası üzerinedir. Âyetin mânâsından ise “أُجْرٌ” in, insana veya hayvanlarına, istifade etmesi için yüce Allah'ın bitirdiği bitkilerden bir şey olduğu özet olarak anlaşılıyor. Şu halde burada Müslümanın asıl görevi, özel ismi “أُجْرٌ” olan otların ne olduğunu öğreneceğim diye zorlanarak vakit geçirmeyip, nimetlerden açık olarak anladıklarının şükrünü yerine getirmeğe girişmek ve onun ne olduğu başka bir zaman aydınlanıncaya kadar özet olarak anlamakla yetinmektir.”⁵⁴⁵

Şâtıbî ise bu meseleyi işlerken şöyle demiştir: “Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “En büyük cürüm işleyen insan, haram olmayan bir şey hakkında soru soran ve bu sorusu yüzünden o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir.” Belki de bu sebeple sahâbe ve tabîinden oluşan selef-i sâlih, pratik bir faydası bulunmayan bu gibi konulara dalmamışlardır. Oysaki onlar, talep edilen ilmin mânâsının ne olduğunu en

---

⁵⁴² Şâtıbî, *a.g.e.*, I, 53.

⁵⁴³ İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 504.

⁵⁴⁴ Râzî, *a.g.e.*, X, 348.

⁵⁴⁵ Zemahşerî, *a.g.e.*, VI, 318.

iyi bilen kimselerdi. Hz. Ömer'in, Kur'an hakkında insanlara, üzerine herhangi bir amelî netice terettüp etmeyecek sorular soran Sabiğ'in tartaklaması bu bağlamda değerlendirilebilir.⁵⁴⁶ Çünkü Sabiğ'in sorularının pratikte hiçbir faydası yoktu ve insanların zihinlerini karıştırmaktan başka bir amaca da hizmet etmemekteydi.⁵⁴⁷ Bu anlayışın bir dayanağı da bulunmaktadır: Yüce Allah bu anlayışa: “*Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir; Lakin iyi olan, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitap'a, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekât veren ve ahitleştiklerinde ahitlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır.*” (Bakara, 177) âyetinde işaret etmiştir. Ama böyle değil de, terkîbî mânânın anlaşılması lafızların sözlük anlamlarının anlaşılmasına bağlı olsa, o zaman onu öğrenmek için gösterilecek çaba bir tekellüf sayılmayacak, aksine zarûrî olacaktır.”⁵⁴⁸

1.3.7. Sebebin Husûsî Olmasını Hükümün Umûmî Oluşuna Engel Görmeme

Tefsir ilminde dikkate alınması gereken usûl kurallarından biri de, sebab-i nüzûlün husûsî oluşuna değil, âyetin lafzının umûmî mânâsına itibar edilmesidir. Yani âyetlerin, bir takım hâdiselerden ötürü nâzil oluşu, hükümünün umûmî oluşuna mânî değildir.⁵⁴⁹ Bazen naslar özel sebepler üzerine inmiş de olsalar, esasen onların inzâlindeki amaç, toplumsal hükümler koymak olduğu için, böylesi durumlarda sebebin husûsîliğine itibar edilmemektedir.⁵⁵⁰

Nasr Hâmid Ebû Zeyd söz konusu ilkeyi kabul etmemiş, hatta bu tezine de Hz. Ömer'in Müellefe-i Kulûb ve Hırsızlık haddi uygulamasını örnek göstermiştir. O'na göre Hz. Ömer, âyetteki hükümün o dönemdeki genel siyâka uygun düşmediğini görmüş ve âyetin hükümünü iptal edebilme dirâyetini göstermiştir. Dolayısıyla ona

⁵⁴⁶ Sabiğ'le Hz. Ömer arasındaki geçen diyalog için bkz. Tez metni, 2.5.2. Mütешâbih başlığı.

⁵⁴⁷ Şâtîbî, *a.g.e.*, I, 49-54.

⁵⁴⁸ Şâtîbî, *a.g.e.*, II, 87.

⁵⁴⁹ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (483/1090), *Usûlü's-Serahsî*, (Thk. Ebû'l-Vefâ Efgâni), İstanbul 1984, I, 164; Râzî, *a.g.e.*, IX, 365. Bu ilkeyi kabul etmeyip lafzın umumî oluşuna değil, sebebin hususî oluşuna itibar eden ilim adamları da mevcuttur. Bkz. Kattân, *a.g.e.*, s. 81.

⁵⁵⁰ Demirci, *Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, s. 88.

göre bu prensip, âyetin hükmünü ortadan kaldırmaktadır.⁵⁵¹ Hâlbuki Hz. Ömer'in âyetlere yaklaşımının bu prensip doğrultusunda olduğunu görmekteyiz. Nitekim O'nun hayatında buna dair örnekler mevcuttur:

i. Hz. Ömer, halifeliği sırasında sıradan yiyecekleri tercih etmiş, yamalı elbiseler giymiştir.⁵⁵² “Dünya hayatında güzellikleri gidermeyi arzu etseydim, semiz oğlaklar ve pişirilmiş süt emrederdim.” diyerek Ahkâf Sûresi 20. âyete atıfta bulunmuştur.⁵⁵³ Müslüman kimselerden ailelerinin nafakaları konusunda genişlik gösteren kimseleri gördüğünde “ ‘...*Bütün zevklerinizi dünya hayatınızda kullanıp tükettiniz...*’⁵⁵⁴ âyeti sizi nereye götürecektir” demiştir. Böylece O, bu âyetten kendisine de bir pay çıkarmıştır. Hâlbuki sözün akışı (siyak), âyetin dünya hayatına razı olup âhirete aldırış etmeyen kâfirler hakkında nâzil olduğunu göstermektedir.⁵⁵⁵ Nitekim âyet: “*Gün gelir, kâfirler Cehennem ateşinin karşısına tutulurken şöyle denilir: “Bütün zevklerinizi dünya hayatınızda kullanıp tükettiniz, onlarla safa sürdürdünüz. Artık bugün dünyada haksız yere büyüklük taslamanız ve dinden çıkıp fasıklık etmeniz sebebiyle zelil ve hor eden bir azap ile cezalandırılacaksınız.”*” şeklindedir. Dolayısıyla âyet müşrikler⁵⁵⁶ veya başkalarını kastederek inmiş bile olsa Müslümanların bundan pay çıkarmaları mümkündür.⁵⁵⁷ Çünkü Hz. Ömer bu âyet-i kerîmeden kendi hallerine uygun düşecek şekilde bir azar (paylama) mânâsı ihtiva ettiğini de anlamıştır. Ashâbdan da herhangi bir kimse onun bu anlayışına karşı tepki göstermemiştir.⁵⁵⁸ Aslında Hz. Ömer'in bu anlayışı Hz. Peygamber'e dayanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in eşleriyle sıkıntılı döneminde Resûlullah'ın (s.a.s.) yanına giren Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in vücuduna hasırın iz yaptığını görünce derinden üzülmüş ve: “Kisrâlar ve Kayserler altın işlemeli döşekler içerisinde yatarken ve sen de Allah'ın Nebi'si iken sana bu revâ mı?” demiş, Resûlullah da (s.a.s.): “Onlar zevkleri

⁵⁵¹ Ebû Zeyd, *Mefhumu'n-nâs*, s. 117; Muhammed Biltâcî, *Menhecü Ömer İbni'l-Hattâb*, Kahire 2002, s. 161.

⁵⁵² İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 327, 328; Şâtübî, *a.g.e.*, III, 399; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 146-147.

⁵⁵³ Abdurrezzâk, *Tefsir*, III, 218; Cessâs, *a.g.e.*, III, 517; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 92.

⁵⁵⁴ Bkz. Ahkâf 46/20.

⁵⁵⁵ Şâtübî, *a.g.e.*, III, 399. Hz. Ömer bu âyetle insanları da uyarmıştır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-meysîr*, VII, 382-383.

⁵⁵⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 92.

⁵⁵⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 92; Şâtübî, *a.g.e.*, III, 399.

⁵⁵⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 92.

(güzellikler) hususunda acele eden insanlardır.” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁵⁹ Zira Hz. Peygamber’in sözlerinde kullandığı “طيبات” kelimesi Ahkâf Sûresi 20. âyette yer almaktadır.

Burada Hz. Ömer’in tutumu bireysel tercih anlamında değerlendirilebileceği gibi âyetleri algılamada bir algı metodu olarak da değerlendirilebilir. Kanaatimiz Hz. Ömer’in tavrının âyetleri anlarken bir metod sunduğu yönündedir.

ii. Hz. Ömer, “*Ama işte siz birbirinizi öldürüyor, bir kısmınızı yurdunuzdan çıkarıyor, onlara karşı günahla ve zulümde birbirinizi destekliyorsunuz. Bununla beraber, onlar esir olarak gelirlerse fidyelerini verip onları kurtarıyorsunuz. Hâlbuki aslında onların çıkarılması size haram kılınmıştı. Ne o, Kitab’ın bir kısmına inanıp bir kısmını red mi ediyorsunuz? İçinizden böyle yapanların elde edeceği netice dünya hayatında rüsvaylıktan başka bir şey değildir. Kiyamet günü ise en şiddetli azaba itilirler. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.*” (Bakara, 85) âyetini izah ederken: “Şüphesiz ki artık İsrailoğulları gitmiştir. Bu âyet şimdi sizleri kastetmektedir.” demiştir.⁵⁶⁰ Hz. Ömer benzer bir izahı “*Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti ve sizi bir zamanlar âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.*” (Bakara, 47) âyeti için de yapmıştır. Bu nakle göre Hz. Ömer: Şüphesiz ki burada zikredilen kavim geçip gitmiştir. Şimdi kastedilen sizlersiniz.”⁵⁶¹ demiştir.

iii. Meryem Sûresi 58. âyette “*İşte bunlar Allah’ın nimetine mazhar olmuş olan bu zatlar, Âdem neslinden, Nuh ile beraber gemide taşıdıklarımızın evlatlarından, İbrâhim ve İsrail’in nesillerinden ve hidâyete erdirip seçtiğimiz kimselerdendir. Onlar Rahmanın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı.*” buyrulmuştur. Hz. Ömer bu âyeti okumuş, ardından secde etmiş, secdeden sonra: “Secde budur, fakat ağlayanlar nerededir.” demiştir.⁵⁶² Bu âyet önceki âyetlerin devamı olup bu âyetler geçmiş peygamberlerden bahsetmektedir. Fakat Hz. Ömer buradaki davranışı ve söylemiyle âyetin ‘peygamberler hakkında bir tespiti’ ortaya

⁵⁵⁹ Müslim, “Talâk”, 30-31; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 200; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-meysîr*, VII, 382; Şâtübî, *a.g.e.*, III, 281-282

⁵⁶⁰ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, II, 212; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 176; Âlusî, *a.g.e.*, I, 315.

⁵⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 104; Suyûtî, *ed-Dürü’l-mensûr*, I, 362; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 83.

⁵⁶² Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XV, 567.

koymakla birlikte âyetler karşısında takınılması gereken tavrın örneğini sunduğunu kavramış, bunu çevresindekilere anlatmak istemiştir.

iv. Hz. Ömer'in sürekli Kur'an'la meşgul olması, günlük okumaları, sahâbeyle müzakereleri de O'nun bu prensip doğrultusunda hareket ettiğini gösterir. Aksi halde sebep-i nüzûle vâkıf olan Hz. Ömer bu kadar çok Kur'an okumalarına devam etmez, bildikleriyle yetinirdi. Bu bağlamda O: "Âyetler nüzûl sürecindeki vahiy-olgu ilişkisi doğrultusunda nâzil oldu. O halde bundan sonra bu âyetlere tekrar tekrar bakmaya gerek yok" diyebilirdi. Hâlbuki Hz. Ömer yukarıda belirttiğimiz tutumlarıyla daha önce bir sebebe binâen veya bir zümreyi vasfen inen âyetin daha sonraki dönemde başka durumlarda da kullanılabileceğini düşünmekteydi.

BÖLÜM 2: HZ. ÖMER'İN TEFSİR METODU VE TEFSİR FAALİYETLERİ

2.1. Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsir Metodu

Hz. Ömer çeşitli ortamlarda âyetleri tefsir etmiştir. Ancak yine de ondan gelen tefsire yönelik nakiller çok da fazla değildir. Bilindiği üzere Arap toplumu sözlü geleneğe sahip bir toplumdur. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra söz konusu geleneğe sahip insanların yazılı geleneğin ürünü olan tefsir yazma faaliyetlerinde bulunmalarını beklemek uygun değildir. Bu bağlamda Hz. Ömer'e ait geniş tefsir rivâyetlerinin olmaması pek tabiidir. Bunun yanı sıra Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir döneminde devlet yönetiminde yer aldığı gibi O'ndan sonra da devlet başkanı olmak sûretiyle vaktinin büyük bir kısmını devlet işleriyle meşgul olmakla geçirmiştir.⁵⁶³ Buna rağmen Hz. Ömer Kur'an'ın öğrenilmesi ve anlaşılması için olabildiğince çaba sarf etmiştir. Suyûtî, sahâbe arasında tefsir ilminde şöhret bulmuş sahâbenin on kişi olduğunu söyleyerek bunların Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, 'Ubeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Zübeyr olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁴

Hz. Ömer'in Kur'an'ı tefsir metodu şu şekilde tasnif edilebilir:

2.1.1. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri

Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri, Kur'an'ın müfred lafızlarının, terkiplerinin ve ifadelerinin, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde diğer ilgili Kur'an pasajlarının yardımıyla açıklanmasıdır.⁵⁶⁵ Tefsir yaparken yapılması gereken ilk iş, Kur'an'ın bütününden âyetin tefsirine yönelik bir beyanın olup olmadığının araştırılmasıdır. Yani Tefsirde ilk mercî yine Kur'an'ın kendisidir.⁵⁶⁶ Hz. Ömer de âyetleri anlarken

---

⁵⁶³ Ömer Dumlu bu konuda şöyle demektedir: "Hz. Ömer'den Tefsire yönelik az nakilde bulunulmasının sebebi hilafet meselesiyle meşgul olmasıdır. İbn Abbâsa göre az olması ise ayrıca onun erken vefatı ile de açıklanabilir." Bkz. Ömer Dumlu, *Kur'an Tefsirinde Yöntem*, İzmir 1998, s. 51.

⁵⁶⁴ Suyûtî, *İtkân*, IV, 220.

⁵⁶⁵ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988, s. 36.

⁵⁶⁶ Muhammed es-Seyyid Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 2000, I, 31.

diğer âyetlerden bağımsız düşünmemiş, aralarında irtibat kurmuş ve bu yönde tefsir yapmıştır. O'nun bu yönünü gösteren örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

i. Bir şahsın “*İnsanlardan öylesi var ki, kendisini Allâh'ın rızâsın(ı kazanmay)a satar. Allâh da kullar(in)a çok şefkatlidir.*” (Bakara, 207) âyetini okuduğunu işiten Hz. Ömer ona mukabil: “*Biz Allâh içiniz ve biz O'na döneceğiz.*” (Bakara, 156) âyetini okumuş⁵⁶⁷ ve ardından: “Bir adam bu âyet dolayısıyla kalktı, ma'rufu emretti, münkerden nehiy etti ve öldürüldü.” diyerek sözlerini tamamlamıştır.⁵⁶⁸ Burada Hz. Ömer Bakara Sûresi 207. âyeti başka bir âyeti okuyarak tefsir etmiştir. Okuduğu âyet direkt olarak bu âyeti tefsir etmemekle birlikte âyete mukâbil âyet okuması ve tefsire yönelik bir metod sunması bakımından O'nun bu tavrı önemlidir.

ii. Hz. Ömer bazen önce bir âyetin tefsirini yapmış, ardından da Kur'an'dan başka bir âyetle bu tefsirini teyid etmiştir. Mesela, “*Onlara yakın arkadaşlar Mûsâllat etmiştik de onlara önlerindeki ve arkalarındaki süslü göstermişlerdi. Kendilerinden önce geçmiş cin ve insan toplumlarına gerçekleşen azap sözü, bunlar üzerine de gerçekleşmişti de, onlar, hüsrana uğrayanlar olmuşlardı.*” (Fussilet, 25) âyeti hakkında O: “Bunlar günahlarının tiryakileri olmuş ve bu günahlarından tövbe etmeyip onunla birlikte mağfiret olunacaklarını dillerine dolamış bir topluluktu. Sonunda dünyadan müflis olarak ayrılıp gittiler.” açıklamasında bulunduktan sonra: “*Sizin Rabbiniz hakkındaki bu zannınız sizi helak etti de zıyan edenlerden oldunuz.*” (Fussilet, 23) buyruğunu okumuştur.⁵⁶⁹

iii. Hz. Ömer'in Kur'an'ı Kur'an'la tefsirine yönelik en belirgin rivâyetlerden biri şöyledir: Nakle göre O bir kişinin “*Ey insan, nedir seni o Kerim Rabbin hakkında aldatan?*” (İnfitar, 6) âyetini okuduğunu duymuş ve şahsa yönelerek “ahmaklığı⁵⁷⁰ ve cehaleti” dedikten⁵⁷¹ sonra sözünü: “Nitekim Yüce Allah: ‘Çünkü o çok zalim ve çok

⁵⁶⁷ Sa'lebî, *a.g.e.*, II, 125; Begavî, *a.g.e.*, I, 239; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 21.

⁵⁶⁸ İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 281-282; Sa'lebî, *a.g.e.*, II, 125; Begavî, *a.g.e.*, I, 239; Râzî, *a.g.e.*, II, 350; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 21.

⁵⁶⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 353.

⁵⁷⁰ İbn Ebî Zemenîn, *a.g.e.*, V, 103; Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 222; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 245.

⁵⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3408; İbn Ebî Zemenîn, *a.g.e.*, V, 103; Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 221, 345; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 245; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 513; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 397.

cahildir.’ (Ahzâb, 72) buyurmaktadır.” şeklinde tamamlamıştır.⁵⁷²

2.1.2. Kur’an’ı Sünnet’le Tefsiri

Sahâbenin tefsirde başvurdukları ikinci kaynak Resûlullah’tır. Onlar âyetin mânâsında bir müşkilte karşılaştıklarında Resûlullah’a (s.a.s.) başvurmuşlardır. Zira Kur’an’da “*Sana da ey Resûlüm bu Zikri indirdik ki kendilerine indirilene insanlara açıklayasın. Umulur ki düşünüp anlarlar.*” (Nahl, 44) buyrularak Resûlullah’ın (s.a.s.) Kur’an’ı beyan görevi bildirilmiştir.⁵⁷³ Sahâbe Hz. Peygamber’in bu görevi üstlendiğini bilmektedir. Hz. Ömer de Kur’an tefsirinde sıkça Resûlullah’ın (s.a.s.) tefsirinden yararlanmıştı. Buna yönelik örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

i. “*Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka derilerle değiştiririz ki acıyı duysunlar! Allah daima üstün ve hakîmdir.*” (Nîsâ, 56)

Bir adamın Hz. Ömer’in yanında bu âyeti okuduğu, Hz. Ömer’in âyeti tekrar okumasını istediği, adam tekrar okuduğunda, Muâz b. Cebel’in: “Ben bu âyetin tefsirini biliyorum: Bir saatte yüz kere değiştirilecek.” dediği ve Hz. Ömer’in de: “Resûlullah’tan böylece işittim.” dediği nakledilmiştir.⁵⁷⁴

ii. “*İman edenler ve imanlarına zulüm karıştırmayanlar, işte emniyet onlar içindir, hidâyette olanlar da onlardır.*” (En’âm, 82)

Hz. Ömer bu âyeti Hz. Peygamber’in “İmanlarını şirk ile bulaştırmayanlar” şeklinde izah ettiğini bildirmiştir.⁵⁷⁵ Bazı nakillere göre Hz. Peygamber’e isnat etmeksizin kendisi bu izahatta bulunmuştur.⁵⁷⁶

iii. “*Dinlerini parça parça edip, gruplara ayrılanlar ile senin bir ilgin yoktur. Onların işi Allah’a kalmıştır. İleride onlara ne yaptıklarını bildirecektir.*” (En’âm, 159)

⁵⁷² Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 245; Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5637.

⁵⁷³ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirîn*, I, 36.

⁵⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 982; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 526; Heysemî, *a.g.e.*, VII, s. 62; Suyûtî, *İtkân*, IV, 220.

⁵⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IV, 1333; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 160.

⁵⁷⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 135.

Hiz. Ömer bu âyet hakkında Resûlullah'ın (s.a.s.) Hiz. ÂiŖe'ye Ŗöyle buyurduğunu nakletmiŖtir: "Dinlerini parça parça edip, kendileri de fırka fırka ayrılanlar, bu ümmetin bid'at sahipleri, heva sahipleri⁵⁷⁷ ve dalâlet sahipleridir. Ey ÂiŖe, her günah iŖleyenin bir tövbesi vardır. Bid'at sahipleri ve hevâ sahipleri müstesnadır. Onların tövbeleri yoktur. Ben onlardan uzağım, onlar da benden uzaktır."⁵⁷⁸

iv. "*Hani Rabbim; Âdemoğullarının sulbünden soyunu çıkarmıŖ ve kendilerini nefislerine Ŗâhid tutmuŖ: Ben, sizin Rabbiniz değil miyim? demiŖti. Onlar da demiŖlerdi ki: Evet, biz buna Ŗahidiz. Kıyamet günü: Bizim bundan haberimiz yoktu, demeyesiniz. Veya daha önce sadece atalarımız Ŗirk koŖmuŖtu, biz ise, onların ardından gelen bir nesiliz, bizi bâtil iŖleyenlerin yaptıkları yüzünden helak eder misin? demeyesiniz.*" (Âraf 172-173)

Hiz. Ömer'e bu âyetlerin tefsiri sorulduğunda Ŗu cevabı vermiŖtir: "Ben bu âyetin, Resûlullah'a sorulduğunu duydum. Resûlullah Ŗöyle buyurdu: 'Ŗüphesiz ki Allah Âdem'i yarattı. Sonra onun sırtını mesh etti. Âdemden zürriyetler çıkardı ve: 'Bunları Cennet için yarattım. Bunlar cennetliklerin amellerini iŖleyeceklerdir.' buyurdu ve tekrar Âdem'in sırtını mesh etti. Yine ondan zürriyetler çıkardı ve: 'Bunları da ateŖ için yarattım. Bunlar cehennemliklerin amellerini iŖleyeceklerdir.' buyurdu. Bunun üzerine Cemaatten bir adam: 'Ey Allah'ın Resûlü! (kaderimiz ezelden yazılmıŖ ise) niye amel ediyoruz?' diye sordu. Resûlullah Ŗu açıklamayı yaptı: 'Allah bir kiŖiyi Cennet ehli olarak yaratmıŖsa onu Cennet ehlinin amelinde çalıŖtırır. Öyle ki cennetliklerin bir ameli üzere ölür ve Allah da onu Cenneti'ne kor. Aksine bir kulu da Cehennem ehli olarak yaratmıŖsa, onu da cehennemliklerin amelinde istimal eder. Öyle ki bu da cehennemliklerin bir ameli üzere ölür, Allah da onu Cehennem'e koyar.'⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ Taberânî, *Mücemu's-sağır*, I, 338; Sa'lebî, *a.g.e.*, VII, 303; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 150; Heysemî, *a.g.e.*, VII, s. 92; Suyûtî, *İtkân*, IV, 223.

⁵⁷⁸ Taberânî, *Mücemu's-sağır*, I, 338; Sa'lebî, *a.g.e.*, VII, 303; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 150; Heysemî, *a.g.e.*, VII, s. 92.

⁵⁷⁹ Muvatta, "Kader", 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 298; Ebû Dâvud, "Sünnet", 16; Tirmizi, "Tefsir", 8; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, X, 553; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 1612; İbn Hibban, *a.g.e.*, XIV, 37; Hâkim, *a.g.e.*, II, 354, 593; Râzî, *a.g.e.*, V, 397; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 314-315; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 273; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I, 91; Ŗevkânî, *Fethu'l-kadir*, II, 263.

v. “*Haberiniz olsun ki, Allah’ın velilerine hiç bir korku yoktur, onlar kederlenecek de değillerdir.*” (Yûnus, 62)

Hiz. Ömer bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Ben, Resûlullah’ı şöyle buyururken dinledim: ‘Allah’ın kulları arasında öyle kimseler vardır ki, onlar ne peygamberdirler ne de şehittirler. Fakat peygamberler de, şehitler de kıyamet gününde Yüce Allah’ın nezdindeki üstün mevkîleri dolayısıyla onlara gıpta ederler.’ Bu sözler üzerine O’na ‘Ey Allah’ın Resûlü! Bize onların kim olduklarını ve amellerinin ne olduğunu bildir. Belki böylelikle onları severiz.’ denildi. Bunun üzerine Hiz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Bunlar, aralarındaki akrabalık bağları ve alış verişleri olmamakla birlikte Allah için birbirlerini seven kimselerdir. Allah’a yemin ederim, onların yüzleri bir nûrdur. Ve şüphesiz onlar nûrdan minberler üzerinde olacaklardır. İnsanların korktuklarında onlar korkmayacak, insanlar kederlendiklerinde onlar kederlenmeyeceklerdir.’ Daha sonra Hiz. Peygamber: ‘*Haberiniz olsun ki, Allah’ın velilerine hiç bir korku yoktur, onlar kederlenecek de değillerdir.*’ âyetini okudu.”⁵⁸⁰

vi. Hiz. Ömer Nahl Sûresi 48. âyetin tefsiri hususunda şöyle demiştir: “Resûlullah: ‘Öğle namazının farzından önce dört rek’at vardır ki bunlar seher vaktinde yapılan ibadetlerin emsalleri değerindedirler. Her ne varsa, bu saatte mutlaka Allah’ı tesbîh eder.’ buyurdu ve ardından ‘*Allah’ın yarattığı şeylerin gölgeleri sağa sola vurarak, Allah’a boyun eğerek secde etmekte olduklarını görmüyorlar mı?*’ (Nahl, 48) âyetini okudu.”⁵⁸¹

Yukarıdaki iki nakilden Hiz. Ömer’in Resûlullah’ın (s.a.s.) tefsirini insanlara anlatırken çok hassas davrandığını anlıyoruz. Zira görüldüğü üzere O, Yûnus Sûresi 62. ve Nahl Sûresi 48. âyetlerin tefsirlerini naklederken direkt âyeti söyleyip ardından Hiz. Peygamber’in buyruklarını iletmemiştir. Bu tavrıyla O, Hiz. Peygamber’den ne duyduysa onu aynen aktarma prensibine sahip olduğunu göstermiştir. Hiz. Ömer’den gelen bu tür nakiller, Resûlullah’ın (s.a.s.) âyetleri izah metodlarını ortaya koymasından da önem arz etmektedir. Bu rivâyetler Hiz. Peygamber’in bir kısım âyeti

⁵⁸⁰ Ebû Dâvud, “Buyu’”, 76; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XII, 211-212; İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, VI, 1963-1964; Mâverdî, *a.g.e.*, II, 441; Râzî, *a.g.e.*, VI, 275; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 330; Suyûtî, *İtkân*, IV, 228.

⁵⁸¹ Tirmizî, “Tefsir”, 17; Sa’lebî, *a.g.e.*, VI, 20.

tefsir ederken farklı bir üslup benimseyerek önce bir takım bilgiler verdiğini, ardından da bu izahlarını içeren âyeti okuduğunu göstermektedir.

vii. “*Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırınca kadar belli vakitlerde namaz kıl ve özellikle sabah namazını... Zira sabah namazı şahitlidir. Hem gece hem de gündüz melekleri sabah namazında hazır olurlar, şahit olurlar.*” (İsrâ, 78)

Hz. Ömer, Resûlullah’ın (s.a.s.) âyetteki “**لِدُلُوكِ الشَّمْسِ**” ibaresini “Güneşin tam öğle vaktinde olmasıdır.” şeklinde tefsir ettiğini nakletmiştir.⁵⁸² Bir başka nakilde Hz. Ömer’in kendisinin “**لِدُلُوكِ الشَّمْسِ**” için “Güneşin zirveden kayması (meyletmesi) anlamındadır.” dediği kaydedilmiştir.⁵⁸³

viii. Nakledildiğine göre Hz. Ömer “*Sonra Biz Kitab’ı seçtiğimiz kullarımıza miras verdik. Onlardan kimi nefesine zulmeder. Kimi mütedildir, orta yolu tutar. Kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda öne geçer. İşte büyük lütf budur.*” (Fâtır, 32) âyet-i kerîmesini okuduktan sonra şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Bizim ileri geçmemiz, zaten ileri geçmiş olacaktır. Bizim îtidâl üzere olanımız kurtulacaktır, zalimimizin de günahları bağışlanmış olacaktır.”⁵⁸⁴

ix. “*...Ve kendisinde büyük bir kuvvet ve insanlara birçok yararlar bulunan demiri indirdik ki Allah, kimin (ondan yararlanarak) gaybda (görmediği halde) kendisine ve elçilerine yardım edeceğini bilsin, (ortaya çıkarın)...*” (Hadid, 25)

Hz. Ömer bu âyetle ilgili olarak Resûlullah’ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Şüphesiz Allah semadan yeryüzüne dört bereket indirmiştir: Demir, ateş, su ve tuz.”⁵⁸⁵

x. “**لابئين فيها أحقاباً** -Devirler boyunca orada kalacaklardır.” (Nebe, 23)

Hz. Ömer bu âyetin tefsiri hususunda şöyle demiştir: “Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

⁵⁸² Suyûtî, *İtkân*, IV, 234.

⁵⁸³ İbnü’l-Esîr, Ebü’s-Saadat Mecdüddin Mübârek b. Muhammed (606/1210), *Câmiü’l-‘usûl min ehâdîsi’r-resûl*, (Thk. Abdülkadir Arnaut), y.y. 1969/1389, II, 214; Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, (Çev. Komisyon), İstanbul 1996, III, 128.

⁵⁸⁴ İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 439; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, VI, 489; Sa’lebî, *a.g.e.*, VIII, 111; Begavî, *a.g.e.*, VI, 421; Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 346.

⁵⁸⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 260-261.

‘Allah’a yemin ederim, Cehennem’e giren hiçbir kimse orada “أحقاب-ahkâb” süresi kalmadıkça çıkmayacaktır. Bir “حقب- hukûb” ise seksen küsur yıldır, bir yıl üç yüz altmış gündür. Her bir gün de sizin saydıklarınızdan bir yıldır. O bakımdan sizden kimse Cehennem’den çıkacağına bel bağlamasın.’ ”⁵⁸⁶

2.1.3. Sebeb-i Nüzûlle Tefsiri

Yaptığımız araştırma boyunca Hz. Ömer’in birçok âyetin nüzûl sebebine vâkîf olduğunu gördük. Yani tefsirlerde âyetlerin nüzûl sebepleri anlatılırken Hz. Ömer’in ismi bir şekilde geçmektedir. Bu da Hz. Ömer’in nüzûl ortamında yaşıyor olması sebebiyle âyetlerin nüzûlüne tanık olduğunu gösterir. Ancak Hz. Ömer şahit olduğu âyetlerin hepsinin nüzûl sebebini aktarmamış veya kaynaklarda yer almamıştır. Bununla birlikte Hz. Ömer nüzûl bilgisinin bir kısmını çeşitli ortamlarda kullanmış ve bu anlamda âyetleri açıklarken bu vasfını öne çıkardığı olmuştur.

Hz. Ömer’in nüzûl bilgisinin yansımalarını iki ayrı gurup halinde ele alabiliriz:

a) Kaynaklarda Hz. Ömer’in, âyetlerin indiği ortamlarda yer aldığını ve isminin bu âyetlerin nüzûl sebeplerinin anlatılması esnasında bir şekilde zikredildiği yerler bulunmaktadır. Burada âyetlerin indiği ortamı detaylı anlatmak yerine Hz. Ömer’in isminin geçtiği âyetleri ve kaynaklarını vermeyi uygun bulmaktayız: Bakara Sûresi 10-11,⁵⁸⁷ 207,⁵⁸⁸ Tövbe Sûresi 19-20,⁵⁸⁹ 108,⁵⁹⁰ Hûd Sûresi 114,⁵⁹¹ İsrâ Sûresi 73-75,⁵⁹² Nûr Sûresi 6-10,⁵⁹³ Furkan Sûresi 60,⁵⁹⁴ Ankebût Sûresi 12,⁵⁹⁵ Ahzâb Sûresi 1,⁵⁹⁶ Mümtehine Sûresi 1,⁵⁹⁷ Saf Sûresi 1-3,⁵⁹⁸ Münafikun Sûresi.⁵⁹⁹

⁵⁸⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 179.

⁵⁸⁷ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 33.

⁵⁸⁸ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, III, 592; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 20; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 254.

⁵⁸⁹ Müslim, “İmare”, 111; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XI, 377-378; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 92.

⁵⁹⁰ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 71; Râzî, *a.g.e.*, VI, 148.

⁵⁹¹ Buhârî, “Mevâkîtu’s-salât”, 4; Müslim, “Tövbe”, 39, 42; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvîni (273/887), *Sünenu İbn Mâce*, İstanbul 1992/1413, “Zühd”, 30; Dâvud, “Hûdûd”, 31; Tirmizî, “Tefsir”, 11; Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 111; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 480.

⁵⁹² Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 538; Râzî, *a.g.e.*, II, 378.

⁵⁹³ İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 278.

⁵⁹⁴ Râzî, *a.g.e.*, VIII, 479.

⁵⁹⁵ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 513.

⁵⁹⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 114.

b) Hz. Ömer bazen âyet-i kerîmelerin sebab-i nüzûllerini anlatarak o zamana vâkîf olmayanların bilgilenmelerini istemiştir. Hz. Ömer'den buna yönelik gelen nakiller şunlardır:

i. Hz. Ömer bir gün cuma hutbesinde “İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip gidenleri, yaptıkları bazı işlerden dolayı şeytan, (yoldan) kaydırmak istemişti. Ama yine de Allah, onları affetti. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, halîmdir.” (Âl-i İmrân, 155) âyetini okumuş, ardından Uhud savaşı esnasında olanları anlatmış ve bu savaşta meydana gelen hâdiselerin akabinde bu âyet-i kerîmenin nâzil olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁰ Yine Hz. Ömer cuma hutbesinde Uhud savaşını anlatırken Hz. Muhammed'in öldürüldüğüne dair haberlerin yayılması üzerine “Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmişti. Ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen, Allah'a hiçbir zarar vermez. Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir.” (Âl-i İmrân, 144) âyetinin nâzil olduğunu söylemiştir.⁶⁰¹

ii. Hz. Ömer'den rivâyet olduğuna göre “De ki: Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah dilerse bütün günahları mağfiret eder. Çünkü Gafur ve Rahimdir: Çok affedicidir, merhamet ve ihsanı fazladır.” (Zümer, 53) âyeti nâzil olunca sahâbe: “Ya Resûlullah şirk ne olacak?” diye sormuşlar, bunun üzerine “Şu muhakkak ki Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında affeder. Kim Allah'a ortak icad ederse müthiş bir iftira etmiş, çok büyük bir günah işlemiştir.” (Nîsâ, 48) âyeti nâzil olmuştur.⁶⁰²

iii. Hz. Ömer, Bedir savaşı esnasında olanları şöyle anlatmıştır: “Bedir günü Resûlullah müşriklere baktı. Onların 1000 kişi, ashâbının ise 319 kişi olduğunu

⁵⁹⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 9; Müslim, “Fedâilu's-sahâbe”, 161; Tirmizi, “Tefsir”, 60; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 50; Bikâî, *a.g.e.*, VII, 550-551.

⁵⁹⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 78.

⁵⁹⁹ Buhârî, “Tefsir (Münafikun)”, 1; Tirmizi, “Tefsir”, 63; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5005-5006.

⁶⁰⁰ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, VI, 172; Ebû Hayyan el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf eş-Şehîd (745/1344), *Tefsirü el-bahri'l-muhît*, (Thk. Adil Ahmed Abdulmevcut-Ali Muhammed Muavvez), Beyrut 2001-1422, III, 97; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1210.

⁶⁰¹ İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 529; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I, 388.

⁶⁰² Bilmen, *Tefsir*, II, 604.

gördü. Bunun üzerine Resûlullah kibleye yöneldi. Ellerini Rabbine kaldırarak şöyle seslenmeye başladı: “Allahım! Bana olan vadini gerçekleştir. Allahım! Bana vaat ettiğini ver. Allah’ım! Eğer şu Müslümanlar topluluğu helak olursa, yeryüzünde sana ibadet eden kalmayacaktır.” Resûlullah kibleye yönelmiş, ellerini uzatmış olarak Rabbine bu şekilde seslenmeye devam edip durdu. Sonunda rîdâsı omuzlarının üzerinden düştü. Ebû Bekir yanına varıp rîdâsını aldı ve tekrar omuzlarına koydu. Daha sonra arkasında durup şöyle dedi: “Ey Allah’ın Resûlü, Rabbine bu kadar niyaz ettiğin yeter. Şüphesiz ki O (c.c.), sana verdiği vadini yerine getirecektir. Bunun üzerine yüce Allah: “*Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz da, O da: Şüphesiz Ben, size, meleklerden birbiri ardınca bin melek ile yardım edeceğim diyerek duanızı kabul buyurmuştu.*” (Enfâl, 9) buyruğunu indirdi. Ve yüce Allah, meleklerle Resûlüne yardım etti.⁶⁰³ Bedir savaşında Hz. Peygamber esirlerin serbest bırakılmaları mukabilinde fidye alınca Şâri’: “Yeryüzünde savaşırken, düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir peygambere yaraşmaz...”⁶⁰⁴ âyetlerini indirdi.⁶⁰⁵ Hz. Ömer devamında, Bedir savaşında alınan fidye mukabilinde Müslümanların Uhûd savaşında cezalandırıldığını, yetmiş şehit verdiklerini ve akabinde “*Başkalarını iki misline uğrattığınız bir musibete kendiniz uğrayınca mı ‘Bu nereden?’ dersiniz? De ki: O, kendi tarafınızdandır. Doğrusu Allah her şeye Kâdir’dir.*” (Âl-i İmrân, 165) âyetinin indirildiğini söylemiştir.⁶⁰⁶

iv. Hz. Ömer kendisine “*Allah, Peygamber’in, Muhacir’in, Ensar’ın; sıkıntılı bir zamanda bir kısmının kalpleri kaymak üzere iken Peygambere uyan kimselerin tövbelerini kabul etti. Tövbelerini, onlara karşı şefkatli ve merhametli olduğu için kabul etmiştir.*” (Tövbe, 117) âyetindeki “سَاعَةَ الْعُسْرَةِ – sâ’atu’l-’usra-sıkıntılı bir zaman” hakkında soru sorulduğunda şöyle demiştir: “Oldukça sıcak bir mevsimde

⁶⁰³ Müslim, “Cihâd”, 58; Tirmizi, “Tefsir”, 9; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I, 253; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*, XI, 51; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 1662, 1663; Cessâs, *a.g.e.*, III, 66; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, III, 325; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 193; İbn Âşur, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, IX, 274.

⁶⁰⁴ Bkz. Enfâl 8/67-69.

⁶⁰⁵ Müslim, “Cihâd”, 58; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I, 253; Ebû Dâvud, “Cihâd”, 121; Taberânî, *Mücemu’s-sağîr*, II, 110; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, III, 379; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-’usûl*, II, 149. Aynı şeyleri İbn Mes’ûd da nakletmiş ve bu âyetlerin Hz. Ömer’in sözüne binâen nâzil olduğunu söylemiştir. Bkz. Tirmizi, “Tefsir”, 9.

⁶⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 254, 260; Ebû Avâne el-İsferayini, *a.g.e.*, IV, 256; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, I, 495, 496; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 201; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 397.

yola (harbe) çıktık. Son derece susamış olduğumuz halde bir yerde konakladık.⁶⁰⁷ Âdetâ susuzluktan ölecek gibiydik. Öyle ki, kişi devesini keser, işkembesini sıkarak, sıktığı suyunu içer, geri kalanını da serinlemek üzere göğsüne bastırırdı. Hz. Ebû Bekir dedi ki: ‘Ey Allah’ın Resûlü, Allah, dua ettiğin vakit sana hayır vermeyi îtiyât edinmiştir. Haydi, bizim için dua ediver.’ Hz. Peygamber: ‘Böyle bir şey yapmamı ister misin?’ deyince, Hz. Ebû Bekir’in: ‘Evet’ demesi üzerine ellerini kaldırdı. Ellerini geri çevirmeden gökte bulut belirdi, sonra da yağmur yağdı. Böylece yanlarında bulunan kapları doldurdular. Sonra geri dönüp baktığımızda yağın yağmurun askeri karargâhın dışına taşmadığını gördük.’⁶⁰⁸

v. Hz. Ömer hicret hakkında şunları anlatmıştır: “Biz hicret etmek üzere karar verince, ben, Hişâm b. As b. Vâil es-Sehmî ve ‘Ayyâş b. Ebî Rabi‘a b. ‘Utbe sabah buluşmak üzere sözleştik ve ‘Buluşma yerimiz Ğıfaroğulları suyu olsun.’ dedik. Ayrıca bizden geciken olursa, onun alıkonulmuş olduğunu bileceğiz, diğerleri yollarına devam edecekti. Sabah ben ve Ayyâş b. ‘Utbe buluştuk, Hişâm ise yanımıza gelemedi. Onun fitneye maruz kaldığını öğrendik. O da bu fitneye boyun eğdi. Medine’de iken şöyle diyorduk: “Bunlar azîz ve celîl olan Allah’ı tanıdılar, Resûlü’ne iman ettiler. Sonra da başlarına gelen bir bela dolayısıyla fitneye düştüler (dinlerinden döndüler). Onların tövbelerinin kabul edilebileceği görüşünde değiliz. Kendileri de kendi kendilerine böyle diyorlardı. Fakat yüce Allah Kitabında: “*De ki: Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.*” (Zümer, 53) buyruğundan “...büyüklük taslayanlara Cehennem’de yer mi yok?” (Zümer, 60) buyruğuna kadar olan bölümleri indirdi. Ben bunları kendi ellerimle yazdıktan sonra Hişâm’a gönderdim. Hişâm dedi ki: Âyetler bana ulaştınca, onları alıp Zû Tûvâ’ya çıktım ve şöyle dedim: Allahım! Sen bu buyrukları anlamamı sağla. Anladım ki bu

⁶⁰⁷ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XII, 52; Beyhakî, *a.g.e.*, IX, 357; Râzî, *a.g.e.*, VI,162; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 279.

⁶⁰⁸ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XII, 52; Sa‘lebî, *a.g.e.*, V, 105; Beyhakî, *a.g.e.*, IX, 357; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, III, 511; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 279. Bu savaş Tebük savaşdır. Bu savaşa “Gazvetu’l-Usre”, bu savaşa katılanlara “Ceşu’l-Usre” adı verilmiştir. Bu orduyu, Hz. Osman ve bazı sahâbiler donatmış ve teçhiz etmiştir. Bkz. Râzî, *a.g.e.*, VI,162; Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, II, 414.

buyruklar bizim hakkımızda inmiştir. Sonra geri döndüm, deveme bindim, Resûlullah'a kavuştum.”⁶⁰⁹

vi. İbn Abbâs'ın rivâyetine göre Hz. Ömer Tahrîm Sûresi 1. âyetin nüzûlü hakkında şöyle demiştir: “Resûlullah, oğlu İbrâhim'in annesi Mâriye ile Hafsa'nın odasına girdi. O sırada Hafsa babasının evine gitmişti. Hafsa döndüğünde Resûlullah'ı Mâriye ile birlikte buldu. Resûlullah'a: ‘Onu odama mı sokuyorsun? Senin bunu yapmanın sebebi olsa olsa diğer hanımlarına göre benim senin nazarında değerimin olmayışıdır.’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah ona şöyle dedi: ‘Bundan Âişe'ye söz etme! Bir daha ona yaklaşmak bana haram olsun.’ Hafsa da şöyle karşılık verdi: ‘O senin cariye iken onu kendine nasıl haram ediyorsun!’ Resûlullah ona yaklaşmayacağına dair Hafsa'ya yemin etti ve ardından: ‘Bundan kimseye söz etme!’ dedi. Fakat Hafsa bunu Âişe'ye anlattı. O da (s.a.s.) hanımlarının yanına bir ay süreyle girmeyeceğine dair yemin etti. Yirmi dokuz gün onlardan uzak kaldı. Bunun üzerine Yüce Allah: “*Ey Peygamber! Niçin eşlerini memnun etmek için sen kendini sıkıntıya sokup Allah'ın sana helal kıldığı şeyleri nefesine âdetâ haram kılıyor, kendini onlardan mahrum bırakıyorsun? Bilirsin ki Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir*” (Tahrîm, 1) âyetini indirdi.”⁶¹⁰

2.1.4. Ahkâm'a Dair Tefsiri

Ahkâm Tefsiri, Kur'an'dan hükümler çıkarmaya denir.⁶¹¹ Hz. Ömer'in fikhî hükümler hususundaki ilminin üstünlüğü meşhurdur. Hz. Ömer'in bu yönünü Kurtubî'nin tefsirinde işgal ettiği yer ile tespit etmek mümkündür. Biz çalışmamız esnasında bu duruma tanıklık etmiş bulunmaktayız. Biz burada Hz. Ömer'in Ahkâm Tefsirine dâir örnekler vermekle yetineceğiz. Bu örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

i. “*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka*

⁶⁰⁹ İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 537; Râzî, *a.g.e.*, IX, 365; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 267-268; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 65.

⁶¹⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 178-179; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 412. Benzer bir rivâyet için bkz. Cessâs, *a.g.e.*, III, 621.

⁶¹¹ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirîn*, II, 319.

veya kurban olmak üzere fidye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse a günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır.” (Bakara, 196)

Hz. Ömer: “وَأْتَمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ-Hac ile umrenin tamamlanması, ailenin bulunduğu evlerin yakınlarından her ikisi için ihrama girmen demektir.” demiştir.⁶¹²

Bir diğer nakilde, Hz. Ömer'in “ ‘Hac ile umrenin tamamlanması’ bunların her birisinin tek başına, temettu‘ ve kıran yapmaksızın yerine getirilmesi demektir.⁶¹³ Çünkü Allah Teâlâ: ‘Hacc belirli aylardadır.’ (Bakara, 197) buyuruyor.” dediği bildirilmiştir.⁶¹⁴

ii. “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine, üç âdet ve temizlenme müddeti beklerler. Eğer onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanyorsalr, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Eğer barışmak isterlerse, kocaları onları geri almaya daha lâyıktırlar. Erkeklerin kadınların üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır. Erkekler onların üzerinde bir dereceye sahiptirler. Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.” (Bakara, 228)

Alkame şöyle demiştir: “Biz Ömer b. Hattâb'ın yanındayken bir kadın geldi ve: ‘Kocam beni kendisinden bir ya da iki talâk ile ayırdı, sonra bana geldi. Ben de suyumı koydum, elbisemi çıkardım ve kapıyı kapattım.’ diyerek hüküm istedi. Hz. Ömer, Abdullah b. Mesûd'a konu hakkındaki görüşünü sordu ve O da: ‘Kadın hayızdan temizlenmedikçe adamın karısı olduğu kanaatindeyim.’ dedi. Hz. Ömer de: ‘Ben de bu görüşteyim.’ dedi ve bu şekilde hüküm verdi.”⁶¹⁵

⁶¹² Kurtubî, a.g.e., II, 365.

⁶¹³ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., I, 344; Kurtubî, a.g.e., II, 366; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 237.

⁶¹⁴ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., I, 344; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 237.

⁶¹⁵ Taberî, Câmiü'l-beyâni ‘an te'vîli âyi'l-Kur'an, IV, 90; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 277. Hz. Ömer'in İbn Mes'ûd'la olan diyaloguna yer vermeksizin bu görüşte olduğunu gösteren rivâyetler için bkz. Taberî, Câmiü'l-beyâni ‘an te'vîli âyi'l-Kur'an, IV, 91, 92.

İlim adamları âyette geçen “فُرُوعٍ” hakkında farklı görüşlere sahiptir.⁶¹⁶ Çünkü âyette geçen “فُرُوعٍ” kelimesi müşterek lafızdır. Bu kelime hem ay hâli (hayız) hem de temizlik anlamına gelmektedir.⁶¹⁷ Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mes‘ûd’a göre “فُرُوعٍ” “ay halleri” demektir.⁶¹⁸ Kûfeliler⁶¹⁹ ve Ebû Hanîfe de bu görüştedir.⁶²⁰ Hz. Âişe, İbn Ömer, Zeyd b. Sâbit’e göre bundan kasıt “temizlik süreleri” dir.⁶²¹ Hicazlılar⁶²² ve Şafîî’nin görüşü de böyledir.⁶²³

Hz. Ömer ve İbn Abbâs’a göre “Allah’ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz.” buyruğundan maksat gebeliğin gizlenmemesidir. İkrime, Zührî ve Nehaî’ye göre kadınların ay halini gizlemeleri helal değildir. Mücâhid’e göre buradaki kasıt, hem ay halinin hem de hamileliğin gizlenmemesidir.⁶²⁴

iii. “Ey kocalar! Eşlerinizi boşayıp onlar da iddetlerini bitirirlerse, artık ya onları iyilikle yanınızda tutar yahut güzellikle salıverirsiniz. Onların hukukuna tecavüz etmek kasdıyla zarar vermek için eşlerinizi alıkoymayın. Kim böyle yaparsa kendine zulmetmiş olur. Sakın Allah’ın âyetlerini şakaya almayın. Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetleri ve sizi irşad etmek gayesiyle size indirmiş olduğu Kitap ve hikmeti hatırlayın, dile getirin, Allah’a karşı gelmekten sakının ve Allah’ın her şeyi hakkıyla bildiğini pekiyi bilin.” (Bakara, 231)

Buradaki “iyilikle tutmak”tan kasıt, kadının kocası tarafından yerine getirilmesi gereken haklarının îfâ edilmesidir. Bu bakımdan bir grup ilim adamına göre şâyet koca hanımının nafakasını karşılayacak imkâna sahip değil ise, hanımını boşaması “onu iyilikle (ma’ruf ile) tutmak” cümlesindedir. Şâyet böyle bir şeyi yapmayacak olursa kadını iyilikle tutmanın sınırına çıkmış olur. O bakımdan kadına nafaka verme gücü yetmeyen bir kocanın yanında kalmaktan dolayı görebileceği zarar dolayısıyla

⁶¹⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 113.

⁶¹⁷ Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, (Çev. Haluk Songur), İstanbul, 1999, s. 44.

⁶¹⁸ Nehhâs, *a.g.e.*, I, 195; Râzî, *a.g.e.*, II, 435; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 113; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 277.

⁶¹⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 113.

⁶²⁰ Râzî, *a.g.e.*, II, 435; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 113.

⁶²¹ Nehhâs, *a.g.e.*, I, 195; Râzî, *a.g.e.*, II, 435; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 113.

⁶²² Kurtubî, *a.g.e.*, III, 113.

⁶²³ Râzî, *a.g.e.*, II, 435; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 113.

⁶²⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 118.

hâkim, kocaya rağmen karısını ondan boşar. Çünkü açlığa tahammül edilemez. Sahâbeden Hz. Ömer, Hz. Ali ve Ebû Hureyre de bu görüştedir.⁶²⁵

iv. “*Anneler, çocuklarını -emzirmeyi tamamlamak isteyen kimse için- tam iki yıl emzirirler. Onların uygun biçimde yiyeceğini ve giyeceğini sağlamak, çocuğun babasına aittir. Herkes ancak gücü ölçüsünde bir şeyle yükümlü tutulur. Ne anne çocuğu yüzünden, ne de çocuğun ait olduğu baba, çocuğu yüzünden zarara sokulmasın. Mirâşçının da aynı şeyi yapması gerekir. Eğer (ana-baba), anlaşıl danışarak (çocuğu) süttten kesmek isterlerse, kendilerine günâh yoktur. Çocuklarınızı (sütannesi tutup) emzirtmek isterseniz, verdiğiniz (ücret) güzelce verdikten sonra yine üzerinize bir günâh yoktur. Allah’tan korkun ve bilin ki, Allâh, yaptığınız her şeyi görmektedir.*” (Bakara, 233)

Hasan, Katâde, Ebû Müslim ve Kâdî’ye göre, ‘mirasçı’dan kasıt, babanın vârisidir. Baba öldüğü zaman, babaya vâcip olan her şey, vârise de vâcip olur. Bu görüşte olanlar, bunun babanın hangi vârisi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hz. Ömer bunun, anne ve anne bir olan kız kardeşler dışında kalan bütün ‘asabe’⁶²⁶ olduğunu söylemiştir.⁶²⁷

v. “*Eğer onlara mehir biçer de el sürmeden onları boşarsanız, kendileri veya nikâh akdi elinde olan erkeğin bağışlaması hali müstesna biçtiğinizin yarısını verin, bağışlamanız Allah’tan sakınmaya daha uygundur. Aranızdaki iyiliği unutmayın. Allah şüphesiz işlediklerinizi görür.*” (Bakara, 237)

Sahâbe “*تَمَسُّوْهُنَّ*-dokunma”nın tefsiri hususunda ihtilâf etmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Ali bundan kastın “halvet-i sahîha”⁶²⁸ olduğunu söylerlerken, İbn Mes‘ûd, bunun “cimâ” olduğunu söylemiştir.⁶²⁹ Tabii buradaki farklı tefsir farklı fikhî hükümlere yol açmaktadır.

⁶²⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 155.

⁶²⁶ Asabe kavramı, İslâm hukukunda miras bırakana doğrudan veya erkek vasıtasıyla bağlı bulunan mirasçılar için kullanılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Hayreddin Karaman, “Asabe”, *DİA*, III, 452-453.

⁶²⁷ Râzî, *a.g.e.*, II, 463.

⁶²⁸ Halvet, sahîh bir nikâhtan sonra karı kocanın, üçüncü bir kişinin izinsiz muttali olamayacağından emin buldukları bir yerde cinsi birleşme olmaksızın baş başa kalmaları demektir. Bkz. Orhan Çeker, “Halvet”, *DİA*, XV, 384.

⁶²⁹ Râzî, *a.g.e.*, IV, 14.

vi. “Orada apaçık nişaneler, (ayrıca) İbrâhim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir.” (Âl-i İmrân, 97)

Hz. Ömer’e göre, “مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا -hacca gitmeye güç yetirmek”ten maksat yol azığı ve bineğin bulunmasıdır.⁶³⁰ Hz. Ömer temettu‘ haccını⁶³¹ men ettiğinde bu âyetle delil getirmiştir.⁶³²

vii. “Ey inananlar, ihramda iken av öldürmeyin. Sizden kim kasten onu öldürürse, öldürdüğüünün dengi olan bir hayvan cezası vardır ki (bu, öldürülene denk olduğuna) içinizden iki âdil kişinin karar vereceği, Kâbe’ye varacak bir kurban yahut yoksullara yedirme şeklinde keffâret; ya da buna denk oruçtur. Tâ ki böylece (o insan), yaptığı işin vebalini tatsın. Allah, geçmişi affetmiştir. Kim düşmanlık ederse Allah ondan öç alır. Allah, dâimâ gâliptir, öç alandır.” (Mâide, 95)

Hz. Ömer’e göre hata ve unutmada da âyet-i kerîmedeki ceza geçerlidir. İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî de bu görüştedirler.⁶³³

viii. “Hem size hem de yolculara fayda olmak üzere (faydalanmanız için) deniz avı yapmak ve onu yemek size helâl kılındı. İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı. Huzuruna toplanacağınız Allah’tan korkun.” (Mâide, 96)

Denizin avından maksat, Hz. Ömer’e göre “صَيْدُ الْبَحْرِ -Denizden avlanan şey”dir.⁶³⁴ Ayrıca Hz. Ömer: “Balığın her türlü helaldir.” demiştir.⁶³⁵

Bu hususta Ebû Hureyre şöyle demektedir: “Ben, Bahreyn’deyken oranın halkı, bana, kıyıya vuran ölü balıkların hükmünü sordular. Ben de onlara, o balıkları yemelerine dâir fetvâ verdim. Daha sonradan Hz. Ömer yanıma gelince meseleyi ona anlattım. O

⁶³⁰ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, V, 610; Sa’lebî, *a.g.e.*, III, 153; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 477; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 147; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 365.

⁶³¹ Hacc-ı Temettu‘: Hac mevsiminde önce umre için ihrama girilip umre yapıldıktan sonra aynı mevsimde daha yurda, aile ocağına dönülmeden tekrar ihrama girilerek usûlü dairesinde yapılan hacdir. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Terimler Sözlüğü*, s. 128.

⁶³² İbn Âşur, *Tefsîrü’l-tahrîr ve’l-tenvîr*, II, 221.

⁶³³ Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1815.

⁶³⁴ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VIII, 722-723.

⁶³⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 320.

da bana “Onlara nasıl fetva verdin?” diye sordu. “Yiyin diye fetva verdim.” dedim. Bunun üzerine bana “Bunun dışında bir fetva vermiş olsaydın seni cezalandırırdım. Çünkü Allah Teâlâ kitabında “أَحَلَّ لَكُمْ صَيْدَ الْبَحْرِ وَطَعَامَهُ مَتَاعاً لَكُمْ” buyurmuştur. Burada zikredilen denizin avından maksat, oradan avlanılanlardır. Denizin yemeğinden maksat ise ölü olarak kıyıya vuranlardır.” dedi.”⁶³⁶

ix. “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları isrâf ile ve tez elden yemeyin. Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter.” (Nisâ, 6)

Hiz. Ömer ve İbn Abbâs’a göre, “فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ” -Maruf ölçüler içerisinde yemek” vâsînin, muhtaç olduğu vakit yetiminin malından borç alması, ödeme imkânı olduğunda da borcunu ödemesi demektir.⁶³⁷ Hiz. Ömer bu hususta: “Şunu bilin ki, ben Allah’ın malına karşı kendi durumumu, velînin yetiminin malına karşı durumu gibi tespit ettim. Eğer ihtiyacım olmazsa onun malına dokunmam. Eğer fakir düşersen maruf ölçüler içerisinde yerim. Ödeme imkânım olduğu vakit de aldığımı öderim.” demiştir.⁶³⁸

Hiz. Ömer’e göre, burada sözü geçen “فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ” vâsînin daha önce fakirken yetimin malından aldığı borcu bolluğu esnasında ödemesi hâlî hakkındadır.⁶³⁹

x. “Sizden bir çift fuhuş yaparsa onlara eziyet edin. Eğer tövbe edip hallerini ıslah ederlerse onları cezalandırmaktan vazgeçin. Çünkü Allah, Tevvâb’dır, Rahîm’dir: tövbeleri kabul eder ve çok merhametlidir.” (Nisâ, 16)

⁶³⁶ Taberî, *Câmiü’l-beyânî ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VIII, 726; Semerkandî, *a.g.e.*, I, 460. Âyetten bahsedilmeksizin rivâyet için bkz. Ebû Yûsuf, *Kitâbu’l-âsar*, s. 107.

⁶³⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 41.

⁶³⁸ Nehhâs, *a.g.e.*, IV, 152; Sa‘lebî, *a.g.e.*, III, 258; Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 26-27; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 42; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 428; İbn Aşur, *Tefsîrü’l-tahrîr ve’t-tenvîr*, IV, 245.

⁶³⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 45.

Hiz. Ömer'e göre, evli olan bu suçlu işlerse, sopa cezası verilmeksizin recm cezası uygulanır.

Evlenmemiş olanların sopayla birlikte sürgüne gönderilip gönderilmeyeceği hususunda ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman ve Hiz. Ali'ye göre böyle bir kimse sopa cezasından sonra sürgüne gönderilir. Cumhuriyetin kabul ettiği görüş de budur.⁶⁴⁰

xi. *“Kocası olan kadınlarla da evlenmeniz haramdır, ancak harp esiri olarak eliniz altında bulunan cariyeler bundan müstesnadır. İşte bütün bunlar Allah'ın kesin hükümleridir. Bu sayılanlardan başkalarını, iffetli yaşamak, zina etmemek şartıyla, mal harcıyıp mehirlerini vererek nikâhlamanız helaldir. Dikkat edin evlenerek beraberliklerinden yararlandığınız kadınlara, belirlenmiş olan mehirlerini verin, bu bir haktır. Ama belirledikten sonra, eşinizle karşılıklı rıza ile uyuşacağınız miktar hakkında size bir vebal yoktur. Allah her şeyi hakkıyla bilir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir.”* (Nîsâ, 24)

Hiz. Ömer'e göre bu âyetteki *“إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ”*-elinizin altında bulunan cariyeler müstesna” buyruğu “İster nikâh yoluyla, isterse de satın almak yoluyla sahip olduğunuz kadınlar.” demektir.⁶⁴¹

xii. *“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda (kasr etmenizde) size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.”* (Nîsâ, 101)

İlim adamları *“أَنْ تَقْصُرُوا”*-kasr”ın mahiyeti ve açıklanması hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir grup ilim adamı: “Kasr, korku halinde olsun, sâir hallerde olsun, dört rekâtlık namazın iki rekât olarak kılınmasıdır.” derlerken, diğerleri ise: “Kasr etmek, iki rekâtı tek rekât olarak kılmaktır. Yolculuk halinde iki rekât kılmak “kasr” değil, namazı tamam kılmaktır.” demişlerdir. Nitekim Hiz. Ömer de bu hususta bu görüşü teyit eden şu açıklamalarda bulunmuştur: “Seferde (yolculuk) namazın iki rekât kılınması “kasr” olarak nitelendirilmez. Bu şekilde kılınan namaz tam kılınmış

⁶⁴⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 87.

⁶⁴¹ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 123.

gibidir. Ancak bu namazın “kasr” edilmesi ise, tek rekât olarak kılınmasıdır.”⁶⁴²

xiii. “*Ve eğer bir kadın, kocasının huysuzluğundan yahut kendisinden yüz çevirmesinden korkarsa, anlaşma ile aralarını düzeltmelerinde ikisine de günah yoktur. Barış daima iyidir. Zaten nefisler cimriliğe hazır duruma getirilmiştir (insanın mayasında cimrilik vardır). Eğer güzel geçinir, (kötülükten) sakınırsanız, Allah yaptıklarınızı haber alır (yaptığınız güzel işler boşa gitmez).*” (Nîsâ, 128)

Şahsın biri Hz. Ömer’e bu âyeti sormuş, O da: “Bir kadın bir erkeğin (kocasının) yanında bulunur da yaşlanır. Kocası çocuk isteyerek genç bir kadınla evlenir. İşte bu ikisinin üzerinde anlaşmaları şey câizdir.” diye cevap vermiştir.⁶⁴³

xiv. “*Allah ve Resûlü’nden en büyük hac gününde insanlara bir duyurudur ki Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır. Eğer tövbe ederseniz bu sizin için daha hayırlı olur. Yüz çevirirseniz bilin ki Allah’tan kaçamazsınız. Kâfirlere acı veren azâbı müjdele!*” (Tövbe, 3)

İlim adamları “*يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ –en büyük hac günü*” hususunda farklı görüşlere sahiptirler.⁶⁴⁴ “Burada kastedilen gün, arefe günüdür.” denilmiştir. Bu görüş, Hz. Ömer,⁶⁴⁵ İbn Abbâs,⁶⁴⁶ Hz. Osman, Tâvus ve Mücâhid’den rivâyet edilmiştir. Ebû Hanîfe’nin görüşü de budur. Şafîî de bu görüşü kabul etmiştir. Diğer bir rivâyette, Hz. Ali, İbn Abbâs ve İbn Mes‘ûd’un: “Bu, Kurban bayramının birinci günüdür.” dedikleri bildirilmiştir.⁶⁴⁷ Hz. Ömer, bu günün arefe günü olduğunu ifade etmiş ve: “Hiç kimse bu günde kesinlikle oruç tutmasın.” demiştir.⁶⁴⁸

xv. “*Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve râhiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve*

⁶⁴² Kurtubî, *a.g.e.*, V, 360.

⁶⁴³ İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 576.

⁶⁴⁴ Râzî, *a.g.e.*, V, 525; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 69.

⁶⁴⁵ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XI, 322; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 1748; Mâverdi, *a.g.e.*, II, 339; Râzî, *a.g.e.*, V, 525; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 69; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 347. Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, II, 335.

⁶⁴⁶ Râzî, *a.g.e.*, V, 525; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 69.

⁶⁴⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 69.

⁶⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 347.

gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azâbı müjdele!” (Tövbe, 34)

Arapçada, bir araya getirilen ve birbirine katılan her şeye “کنز” denilmektedir. Sahâbenin âlimleri, bu âyette tenkit edilen “کنز” ile neyin kastedildiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Sahâbe âlimlerinin çoğunluğu, bunun zekâtı verilmeyen mal olduğunu söylemişlerdir.⁶⁴⁹ Hz. Ömer: “Zekâtını verdiğin şey ne olursa olsun kenz değildir.⁶⁵⁰ Velez ki yere gömülmüş olsun. Zekâtını vermediğin hangi mal olursa olsun bu da yeryüzünde (yerin üzerinde) olsa dahi sahibinin kendisiyle dağlanarak azâp edileceği kenzdir.” demiştir.⁶⁵¹

xvi. *“Evlenme imkânını bulamayanlar ise; Allah, lütfu ile kendilerini varlıklı kılincaya kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizi altında bulunanlardan (köleler ve câriyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenilirlik) görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın. Allah’ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”* (Nûr, 33)

Bu âyette yer alan mükâtebe hususunda şu görüşler beyan edilmiştir: “Bunun vâcip olduğunu kabul edenler, emrin mutlak olduğunu delil gösterirler. “کاتب-Yap” mutlak olarak zikredildiği takdirde, başka bir delil ile başka bir mânânın kastedildiği anlaşılmadığı sürece vüçûb ifade eder.” denilmiştir. Bu görüş Hz. Ömer ve İbn Abbâs’tan rivâyet edilmiştir. Yine Davud (ez-Zâhirî) şunu delil göstermektedir: Muhammed b. Sîrin’in babası olan Sîrîn, efendisi olan Enes b. Malik’ten mükâtebe akdi talebinde bulunmuş, ancak Enes kabul etmemiştir. Hz. Ömer elindeki kamçıyı tepesine kaldırıp: “Eğer onlarda bir hayır görürseniz, mükâtebe yapınız!” buyruğunu okuyunca, o da mükâtebede bulunmuştur. Bu konuda, Hz. Ömer’in, Enes için

⁶⁴⁹ Râzî, *a.g.e.*, VI, 35.

⁶⁵⁰ Râzî, *a.g.e.*, VI, 35; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 364; Nisâbûrî, Nizameddin el-A’rec Hasan b. Muhammed Nizameddin (850/1446), *Garâibü’l-Kur’an ve regâibü’l-furkân*, (Thk. Zekeriya Umeyran), Beyrut 1996/1416, VI, 212; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, II, 357.

⁶⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 364.

yapmaması mübah olan bir hususta elindeki kamçıyı kaldırması söz konusu olamazdı.⁶⁵²

2.1.5. İşârî Tefsiri

İşârî Tefsir, zahir mânâsı ile bağdaştırılabilen, sülûk⁶⁵³ erbabının bilebileceği birtakım anlamlara ve işaretlere göre Kur'an âyetlerini tefsir etmektir.⁶⁵⁴

Rivayetlere göre Hz. Ömer, İşârî Tefsir bağlamında değerlendirilebilecek tarzda bazı âyetlerin tefsirini yapmıştır. Mesela, “Allah’ın yardım ve zaferi geldiği zaman ve insanların kâfile kâfile Allah’ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabbine hamd ile tesbih et ve Ondan af dile. Çünkü O Tevvâb’dır: tövbeleri çok kabul eder.” (Nasr, 1-3) âyeti hakkında Hz. Ömer, ashâba: “Cenab-ı Hakk’ın “İzâ câe nasrullah ve ’l-feth” kavli-i şerifi hakkında ne dersiniz?” diye sormuş, cemaatten bazıları: “Yardıma ve fethi mazhar olduğumuz zaman Allah’a hamd etmek ve istiğfarda bulunmakla emir olunduk.” diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer, İbn Abbâs’a yönelerek: “Ey İbn Abbâs sen de mi böyle söylüyorsun?” diye sorunca, İbn Abbâs şunları demiştir: “Hayır! Bu sûre Resûlullah’ın ecelidir, kendisine bu sûre ile haber verilmiştir. Bu sûrede Cenâb-ı Hak, Resûlüne şöyle demiştir: “Allah’ın nusreti ve fethi geldiği zaman, bil ki bu senin ecelinin artık yakınlığına alâmettir. Öyle ise hamd ederek Rabbini tesbih et ve O’na istiğfarda bulun! O tövbeleri kabul edicidir.”

Bu yorum üzerine Hz. Ömer: “Bu âyetin tefsiri hususunda ben de senin söylediğinden başka bir şey bilmiyorum.” diyerek⁶⁵⁵ onu desteklemiştir. Bu naklin öncesine bakıldığında Hz. Ömer’in İbn Abbâs’ı küçük olmasına rağmen sahâbenin

⁶⁵² Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 245.

⁶⁵³ Sülûk, tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakka vuslata hazırlayan eğitimidir. Seyr-u sülûk, tasavvuf ve tarikata giren kimsenin manevî makamlarını tamamlayıncaya kadar geçirdiği safahata verilen isimdir. Bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2000, s. 183.

⁶⁵⁴ Zehebî, *et-Tefsir ve ’l-müfessirûn*, II, 261.

⁶⁵⁵ Buhârî, “Tefsir (Nasr)”, 3; Tirmizi, “Tefsir”, 90; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 532; Râzî, *a.g.e.*, XI, 346; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 232, XVII, 300; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 600-601; Suyûtî, *İtkân*, IV, 206; Zehebî, *et-Tefsir ve ’l-müfessirûn*, II, 263. İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde şöyle der: Hz. Ömer’in meclisinde bulunan ashâbın bazıının, bu âyeti; Allah bize şehirlerin ve diğer kalelerin fethini nasip ederse kendisine hamd etmemiz, şükür ve tesbih etmemiz, namaz kılıp mağfiret dilememiz gerektiği şeklindeki tefsirleri, sağlam ve güzel bir tefsirdir. Nitekim Mekke’nin fethedildiği gün Resûlullah’ın kuşluk vakti sekiz rekat namaz kıldığı da bunun delilidir. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 601. Sahâbenin yaptığı tefsir için farklı bir kaynak olarak bkz. Taberî, *Câmiü’l-beyâni ’an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIV, 708.

büyüklerinin içine aldığı görülmekte ve maksadının İbn Abbâs'ın ilmini onlara göstermek olduğu anlaşılmaktadır. Yani burada Hz. Ömer'in, İbn Abbâs'a âyetin tefsirine yönelik soru yöneltmesi âyetin tefsirini bilmemesinden değildir. Zira İbn Abbâs'ın tefsirinin ardından Hz. Ömer'in ifade ettiği sözler de bunu teyid etmektedir. Ayrıca Hz. Ömer'in Nasr Sûresi indiğinde ağladığı ve: "Kemal zevâlin delîlidir." dediği rivâyet edilmiştir.⁶⁵⁶

Hz. Ömer'in işârî tefsir bağlamında ele alınacak bir tefsiri ise, "...İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslam'ı beğendim..."⁶⁵⁷ âyetine yöneliktir. Bu âyet-i kerîmenin hacc-ı ekber günü nâzil olduğu, Resûlullah'ın (s.a.s.) bu âyeti okuduğu, bunun üzerine de Hz. Ömer'in ağladığı rivâyet edilmiştir.⁶⁵⁸ Resûlullah (s.a.s.): "Ne diye ağlıyorsun?" diye sorunca da, Hz. Ömer: "Bu din artık kemâle erdiğine göre, ne kadar kemâl bulmuş bir şey varsa mutlaka eksilmeye koyulur. İşte bunun için ağlıyorum." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah'ın (s.a.s.): "Doğru söyledin." buyurduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁶⁵⁹

Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirine aldığı nakilde ise, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'in Resûlullah'ın (s.a.s.) âyeti okumasıyla birlikte sevindikleri, İbn Abbâs'ın ise ağladığı, Resûlullah'ın (s.a.s.) İbn Abbâs'ı doğruladığı ve: "Allah'ım ona dininin inceliklerini ve te'vili öğret!" diye dua ettiği bildirilir.⁶⁶⁰

Mâverdî'nin yer verdiği nakilde ise, Mukâtil b. Süleyman'ın verdiği nakildeki gibi Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'in âyetin içerdiği zafer nedeniyle sevindiklerini bildirilmekte, ancak ağlayan ve yorum yapan zatın Hz. Peygamber'in (s.a.s.) amcası Abbas olduğu bildirilmektedir.⁶⁶¹

---

⁶⁵⁶ Zürkânî, *a.g.e.*, I, 93.

⁶⁵⁷ Mâide 5/3.

⁶⁵⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, VIII, 81; İbn Atiyye, *a.g.e.*, II, 154; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 61; Şâtübî, *a.g.e.*, I, 98; Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, II, 263; Bilmen, *Tefsir*, II, 727.

⁶⁵⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, VIII, 81; İbn Atiyye, *a.g.e.*, II, 154; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 61; Şâtübî, *a.g.e.*, I, 98; Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, II, 263; Kâsımî, *a.g.e.*, s. 54.

⁶⁶⁰ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, III, 530. Resûlullah bundan sonra seksen gün yaşadı. Bkz. a.y.

⁶⁶¹ Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 362.

Ancak nakiller incelendiğinde Hz. Ömer'in bu âyet üzerine üzüntü yaşadığı ve âyetin işârî mânâsına vâkıf olduğu görülmektedir. Nitekim Zehebî de işârî tefsir için Mâide Sûresi 3. âyeti örnek vermiş ve: “Bir kısım sahâbe bu âyetin zâhiri mânâsının ardındaki işârî mânâyı anlayamamışlardı. Hz. Ömer bu âyetteki işârî mânâyı anlamıştı. Fakat sahâbenin geriye kalanı ise, âyetin zâhiri mânâsı sebebiyle sevinmişler ve işârî mânâyı anlayamamışlardı.” şeklinde izahatta bulunmuştur.⁶⁶²

Bu nakillere yer vermekle birlikte biz Hz. Ömer'in Kur'an âyetlerinin bâtınî mânâlarının var olduğunu düşündüğünü kastetmiyoruz. Yukarıdaki nakiller tefsir ilmiyle uğraşanlar tarafından işârî tefsirin sahâbe içerisinde de var olduğuna delil gösterilmiştir. Bizde bu bağlamda burada bu nakillere yer vermiş bulunuyoruz. Ancak çalışmamız boyunca Hz. Ömer'in âyetleri tefsirlerinden O'nun böyle bir eğilimi olduğu kanaatine varmış değiliz.

2.2. Hz. Ömer'den Yedi Harfe ve Âyetleri Kırâatine Yönelik Rivâyetler

Bu başlık altında Hz. Ömer'in Yedi Harf'in anlaşılmasına yönelik katkılarını ve ayrıca bazı âyetleri kırâatine yönelik rivayetleri işleyeceğiz.

2.2.1. Hz. Ömer'den Yedi Harf Konusunda Gelen Rivâyetler

Kıraat ilmiyle ilgili ana konulardan biri de yedi harf meselesidir.⁶⁶³ Yedi harf, lafzı ve maddesi değişik fakat aynı mânâyı gelen başka bir kelimenin kullanılması demektir.⁶⁶⁴ Kur'an-ı Kerim'in kıraati ve mânâsının anlaşılmasıyla doğrudan ilgili olan yedi harf meselesi, geçmişten bu güne pek çok İslâm âlimini meşgul etmiştir. Yedi harfle ilgili olarak yapılan birçok araştırma, âlimlerin bu meseleyi çözülmesi gereken bir problem olarak gördüğünü göstermektedir.⁶⁶⁵ Bu konuda otuz beş kadar farklı görüş olduğu nakledilmiştir.⁶⁶⁶

⁶⁶² Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, II, 264.

⁶⁶³ Abdulhamit Birışık, “Kıraat”, *DİA*, XXV, 427.

⁶⁶⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 96.

⁶⁶⁵ Osman Kaya, “Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. VIII/2, Sivas 2004, s. 219.

⁶⁶⁶ İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed (852/1449), *Fethi'l-bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhâri*, (Thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Ali b. Bâz, Muhibbiddin Hatîb; Haz. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru'l-Fikr ts., IX, 23.

Kur'an'ın yedi harf üzere indiğine delil olabilecek birçok rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin sahipleri sahâbenin ileri gelenleridir. Hz. Ömer de bunlardan biridir.⁶⁶⁷ Hz. Ömer'den yedi harf meselesinin anlaşılmasına katkıda bulunabilecek nitelikte nakiller gelmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

i. Hz. Ömer şöyle demiştir: “Hişâm b. Hâkim b. Hizâm'ı, Furkân sûresini farklı şekillerde okurken dinledim. Resûlullah bana bu şekillerden hiçbirisiyle okumamıştı. Namazın içindeyken adamın üzerine atılacak oldum. Kendimi tutup namazı bitirmesini bekledim. Selâmı verir vermez elbisesinden tutup kendime doğru çektim ve: ‘Sana bu sûreyi (böyle okumayı) kim öğretti?’ diye sordum. Hişâm: ‘Onu bana Resûlullah öğretti!’ deyince öfkelenim. ‘Yalan söylüyorsun, onu Resûlullah bana da öğretti, ama senin okuduğuna hiç benzemiyor!’ dedim. Adamı alıp Resûlullah'a götürdüm. ‘Ey Allah'ın Resûlü! Bu adam Furkân Sûresi'ni, bana hiç okumadığın bir şekilde okuyor!’ dedim. Resûlullah, sükûnetle: ‘Hele yakasını sal!’ diye emretti ve ona dönerek: ‘Ey Hişâm oku bakalım!’ dedi. Hişâm, kendisinden işittiğim şekilde, sûreyi yeniden okudu. Resûlullah bana yönelerek: ‘Evet, sûre bu şekilde indirildi!’ buyurdu. Sonra bana: ‘Ey Ömer, sen de oku!’ dedi. Aynı sûreyi ben de, bana öğretmiş olduğu şekilde okudum. Bunun üzerine Resûlullah: ‘Evet, sûre bu şekilde nâzil oldu. Biliniz ki! Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onunla okuyun.’ diye buyurdu.”⁶⁶⁸

Hişâm ve Hz. Ömer Kureyş kabilesinden olup⁶⁶⁹ lügatleri ve dilleri birbirinin aynıydı.⁶⁷⁰ Buradan hareketle Suyûtî, yedi harften maksadın yedi lehçe olmadığını söyler. Bunu delillendirirken Hz. Ömer ve İbn Hişâm'ın Kureyşli olmalarına rağmen

⁶⁶⁷ Zürkânî, *a.g.e.*, I, 132.

⁶⁶⁸ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 5; Müslim, “Salâtü'l-musâfirin”, 270; Muvatta, “Kur'an”, 5; Şafii, *er-Risâle*, I, 248; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 233, 282, 291; Ebü Dâvud, “Kitâbu'l-vitr”, 22; Tirmizi, “Kıraat”, 11; Ebü Avâne el-İsferayini, *a.g.e.*, II, 466, 467; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, I, 24-25; İbn Hibban, *a.g.e.*, III, 16. Kurtubî, *a.g.e.*, I, 48-49; Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 211; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 133.

⁶⁶⁹ Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 219; Âlusî, *a.g.e.*, I, 21.

⁶⁷⁰ Âlusî, *a.g.e.*, I, 21.

ihtilaf etmelerini ve bu durumda Hz. Ömer'in Hişâm'ın kullandığı lehçeyi reddetmesinin mümkün olmadığını söyler.⁶⁷¹

ii. Hz. Ömer'in: "Kur'an Mudar lehçesiyle nâzil oldu. Mudar ise Huzeyl, Kinâne, Kays, Dabbe, Teymu'r-Ribâb, Esed b. Huzeyme ve Kureyş'tir." dediği nakledilmiştir.⁶⁷²

Kur'an'ın farklı lehçelerle okunabilmesi bir ruhsat olmakla birlikte, Kur'an ağırlıklı olarak Kureyş lehçesiyle nâzil olduğu için⁶⁷³ Hz. Ömer de Kur'an'ın öğretiminde Kureyş lehçesinin esas alınmasını istemiştir. Nitekim bir gün bir şahsın Yusuf Sûresi'nin 35. âyetindeki⁶⁷⁴ "حتى" kelimesini "عتى" şeklinde, Huzeyl lehçesiyle, okuduğunu gören Hz. Ömer: "Bunu sana kim böyle okudu?" diye sormuş, adam İbn Mes'ûd deyince, Hz. Ömer İbn Mes'ûd'a mektup yazmış ve: "Kur'an, Kureyş diliyle indirilmiştir. İnsanlara Kur'an'ı Kureyş diliyle okut, Huzeyl diliyle değil!" şeklinde talimatta bulunmuştur.⁶⁷⁵

2.2.2. Hz. Ömer'in Âyetleri Kırâatine Yönelik Rivâyetler

Kıraat, kelime üzerinde med, kasr, hareke, sukûn, nokta ve i'râb bakımından olan değişikliğe denir.⁶⁷⁶ On kıraatin isnatlarının dayandığı sekiz sahâbeden biri de Hz. Ömer'dir. Diğerleri ise, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd,

⁶⁷¹ Suyûtî, *İtkân*, I, 136. Burada ki ihtilaf, sadece harflerin kıraatindedir, diyenler de olmuştur. Bkz. Suyûtî, *İtkân*, I, 141. Bu konuda daha detaylı değerlendirme için bkz. Hayrettin Öztürk, "Kur'an-ı Kerim'in Kıraatında 7 Harf Meselesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* II (2002), Sayı: 3, s. 107-108.

⁶⁷² Suyûtî, *İtkân*, I, 136. Hz. Ömer'in Kur'an'ın cemi sırasında "Mushaf yazımında ihtilaf ederseniz Mudar lehçesiyle yazın, çünkü Kur'an Mudar'dan bir adama indirildi." dediği de nakledilmiştir. Bkz. İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 173; Ali İsa, *a.g.e.*, s. 799. Ancak İbn Ebî Dâvud'un eserinin muhakkiki dipnotta bu şahsın muhtemelen Osman olduğunu zikretmiştir. Ali İsa da İbn Hacer'den naklen rivâyetin mürsel olduğunu yazmıştır.

⁶⁷³ Suat Yıldırım, "Kur'an", *DİA*, XXVI, 394. Kur'an'da orijin itibariyle başka lehçe ve dillere ait olan kelimelerden Kureyş lehçesine mâl olmuş fasih kelimelerin de bulunması mümkündür. Nitekim *Siccîl*, *Zencebil*, *Kâfur*, *Sündüs*, *İstebrak*, *Tûr*, *Mişkât* gibi orijin itibariyle Farsça, İbrânice, Habeşçe gibi başka dillerden olan kelimeler, Arap diline has kelime kalıplarına dökülüp fasihleşmiş halde, Kur'an nâzil olmadan önce Arap diline girmiş ve Araplar arasında kullanılmıştır. Bkz. İsmâil Durmuş, "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kırâatler", (*Kur'an ve Tefsir Araştırmaları* IV, 13-14 Ekim 2001, İstanbul) s. 440.

⁶⁷⁴ Semî Halebî, *a.g.e.*, VI, 495.

⁶⁷⁵ İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 243; Semî Halebî, *a.g.e.*, VI, 495; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I, 45-46; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 101; Ali İsa, *a.g.e.*, s. 808.

⁶⁷⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 102.

‘Ubeyy b. Ka‘b, Ebû‘d-Derdâ, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’dir.⁶⁷⁷ Hz. Ömer özellikle Basra kurrâsından Ya‘kub el-Hadramî’nin isnat zincirlerinde yer almaktadır.⁶⁷⁸

Hz. Ömer’in kıraat vecihleri O’nun kıraatte tercihlerinin olduğunu⁶⁷⁹ ve Kur’an’a olan vukûfiyetini göstermesi bakımından kayda değer olup, kıraatine yönelik gelen nakiller şunlardır:

مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ⁶⁸⁰

İlim adamları “ملك -melik” okuyuşunun mu yoksa “مالك -mâlik” okuyuşunun mu daha belîğ olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Her iki okuyuş şekli de Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’den rivâyet edilmiştir.⁶⁸¹ “ملك” kelimesinin “مالك” kelimesinden daha kapsamlı ve belîğ olduğu söylenmiştir. Çünkü her melik, mâliktir fakat her mâlik, melik değildir. Diğer taraftan melik, mutlak yöneticinin emre sahip olduğu mülkiyetindeki şeyler hususunda ve mâlik hakkında geçerlidir. Mâlikin, melikin yönetim emri dışında tasarrufta bulunamayacağı da ifade edilmiştir.⁶⁸²

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ⁶⁸³

Hz. Ömer “صراط” kelimesinden sonra “مَنْ” ekleyerek: «صراط مَنْ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» şeklinde okumuştur.⁶⁸⁴ Ayrıca Hz. Ömer, “عليهم”den sonra “وغير الضالين” diyerek, yani «غير» «وغير الضالين» şeklinde okumuştur.⁶⁸⁵ Yine “غير” kelimesini hâl olmak üzere nasb olarak okuduğu da rivâyet edilmiştir.⁶⁸⁶

⁶⁷⁷ İbn Âşur, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, I, 61.

⁶⁷⁸ Abdulhamit Birişik, “Kıraat”, *DİA*, XXV, 428.

⁶⁷⁹ Özellikle Cuma Sûresi 9. âyette geçen diyalog buna karîne teşkil etmektedir.

⁶⁸⁰ Fatiha 1/4.

⁶⁸¹ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 140; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 68. Tirmizi ve İbn Ebî Dâvud da “مالك-mâlik” şeklinde okuduğu yazmaktadır. Tirmizi, Kıraat, I; İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 284. Kurtubî her iki okuyuş şeklinin Tirmizi’de geçtiğini söylemektedir. Ancak biz Tirmizi’de sadece “mâlik” okuyuşunun var olduğunu tespit ettik.

⁶⁸² Kurtubî, *a.g.e.*, I, 140.

⁶⁸³ Fatiha 1/6.

⁶⁸⁴ İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 284; Nehhâs, *a.g.e.*, I, 68; Mâverdî, *a.g.e.*, I, 60; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 75; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 149; Âlusî, *a.g.e.*, I, 9; İbn Âdil, *a.g.e.*, I, 211.

⁶⁸⁵ İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 284; Nehhâs, *a.g.e.*, I, 68; Mâverdî, *a.g.e.*, I, 61; Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 123; Sa‘lebî, *a.g.e.*, I, 123; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 78; Râzî, *a.g.e.*, VII, 159; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 150; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 31; Semî Halebî, *a.g.e.*, I, 74; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 81; Âlusî, *a.g.e.*, I, 96.

⁶⁸⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 123; Râzî, *a.g.e.*, VII, 159; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 150; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 31.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَرَىٰ اللَّيْلَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ⁶⁸⁷

Hiz. Ömer, “الصَّاعِقَةُ” kelimesini “الصَّعِقَةُ” şeklinde okumuştur.⁶⁸⁸

مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا تُاتٍ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ⁶⁸⁹

Hiz. Ömer, “نُسِئُهَا” deki “ن”u ve “س”i fethayla; “س”den sonra ki “ن”u hemzeli olmak üzere “نَسِئُهَا-nenseehe” şeklinde okumuştur.⁶⁹⁰ Bu ise, “ertelemek” ile ilgili bir anlam ifade eder ve “lafzının neshini tehir etmeyiz!” mânâsına gelir. Bunun anlamı ise “Biz onu ümmü'l-kitâb’ın sonunda terk ederiz ve o takdirde (nesh) olmaz.” demektir. Bir diğer görüşe göre, bu şekilde hemzeli okuyuşun anlamı, “belli bir vakte kadar neshini geciktirmeyiz” şeklindedir. Nitekim Araplar bir işi erteledikleri vakit bunu ifade etmek üzere bu kökten gelen kelimeyi kullanırlar. Vâdeli olarak bir satış yapıldığı zaman da bu kökten bir kelime kullanılır.⁶⁹¹

.... لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ وَلَا مَوْلُوهُ إِلَّا بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ⁶⁹²

Hiz. Ömer’in “لَا تُضَارُّ” kelimesini, birincisi üstün olmak üzere iki “ر” harfiyle “لَا تُضَارَّرَ” şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir⁶⁹³

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ⁶⁹⁴

Hiz. Ömer, “الْحَيُّ الْقَيُّومُ” kelimesini “الْحَيُّ الْقِيَامُ” diye okumuştur.⁶⁹⁵

فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ...⁶⁹⁶

Hiz. Ömer, âyetteki “لَا يُضَارَّ” kelimesinin birinci “ر” harfini esreli olarak “ولا يُضارَّرَ” ve lâ yudârira” şeklinde okumuştur.⁶⁹⁷ Hiz. Ömer’in buradaki okuyuşuna göre fiil mâlumdur ve bu durumda mânâ “Bunlardan ötürü, yazan kimseyi de şahit olan

⁶⁸⁷ Bakara 2/55.

⁶⁸⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 405; Âlusî, *a.g.e.*, I, 262.

⁶⁸⁹ Bakara 2/106.

⁶⁹⁰ Sa‘lebî, *a.g.e.*, I, 256; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 192; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 67; Âlusî, *a.g.e.*, I, 352.

⁶⁹¹ Kurtubî, *a.g.e.*, II, 67.

⁶⁹² Bakara 2/233.

⁶⁹³ İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 312; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 167.

⁶⁹⁴ Bakara 2/255.

⁶⁹⁵ Mâverdî, *a.g.e.*, I, 323; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 272.

⁶⁹⁶ Bakara 2/282.

⁶⁹⁷ İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 385; Râzî, *a.g.e.*, III, 99; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 405; Neseî, *a.g.e.*, I, 141.

kimseyi de zarara uğratmayın!” olur. Böyle bir alışverişte şahit bulundurmak yeterlidir. Ayrıca bunun yazılmasına da gerek yoktur. Bu durumda emir mendubluk bildirir.⁶⁹⁸ Başka bir nakilde Hz. Ömer, İbn Mes‘ûd⁶⁹⁹ ve İbn Abbâs’ın birinci “ر” harfini üstün “ولا يُضَارَرُ” şeklinde okuyarak meçhul okumuş ve bu durumda ister yazacak olan kâtip olsun, ister şahit olsun her ikisi de kendilerinden istenilen görev için çağırıldıklarında, bundan kaçınmamaları, yazılanları tahrif etmemeleri, fazla veya eksik yazmamaları istenmektedir. Veya her ikisine de onları önemli işlerinden alıkoymak ve mecbur bırakmak sûretiyle bu şahit ve yazan kimselere zarar verilmemesi emredilmektedir. Ya da yazan kimseye ücretini vermemekle haksızlık edilmemesi, şahit olan kimseyi şahitlik etmesi için yurdundan onu bir minnet altında tutarak alıp getirmemesi, üzerinde baskı uygulamaması istenmektedir.”

Kısaca her iki tarafın da zarara sokulmaları yasaklanmaktadır. İster yazan kâtip olsun, ister şahit olan olsun. Ne alacaklı olan kimseyi ne de borçlu konumda bulunan kimseyi yazıyı tahrif edip değiştirerek, fazla veya eksik yazarak, ya da şahitlik yapmaktan veya kâtibin yazmaktan kaçınması sûretiyle bir zarar meydana getirmeleri yasaklanmakta ve böyle bir davranışın içine girmemeleri istenmektedir. Hak sahibi olan alacaklı kimse veya borçlu olan kimse, yazan ve şahit olanlara bir takım yanlış teklifler sunarak şahitlik ve kâtipliğe yakışmayacak bir fiili işleterek şahit ve kâtip zarara uğratılmamalıdır.⁷⁰⁰ Yine Hz. Ömer’in ikinci “ر” harfini cezmlî “ولا يُضَارَرُ” şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir.⁷⁰¹

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ⁷⁰²

Hz. Ömer âyeti “الْحَيُّ الْقَيُّومُ” şeklinde okumuştur.⁷⁰³ Taberî, Hz. Ömer’in bu kelimeyi bu şekilde okumasının, Hicazlıların şîvesinden kaynaklandığını söyler.⁷⁰⁴

فَإِذَا أَحْصِينَ فَإِنَّ أَتَيْنَ بِقَلْحِشَةٍ فَعَلَيْنَهُنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ⁷⁰⁵

⁶⁹⁸ Neseî, *a.g.e.*, I, 141.

⁶⁹⁹ İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 385.

⁷⁰⁰ Neseî, *a.g.e.*, I, 141.

⁷⁰¹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, V, 114; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, III, 403.

⁷⁰² Âl-i İmrân 3/2.

⁷⁰³ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, V, 179; İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 286, 287; Nehhâs, *a.g.e.*, I, 260; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 397; Râzî, *a.g.e.*, III, 130; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 1. Farklı okuyuşlar için bkz. Nehhâs, *a.g.e.*, I, 260-261.

⁷⁰⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, V, 179.

Hiz. Ömer, elifi fethayla, diğer kıraat imamları ise, elifi dammeyle “أَحْصِنَ -uhsinne” şeklinde okumuşlardır. “أَحْصِنَ-ehsanne” şeklinde fethalı okuyanlara göre bu kelimenin mânâsı, “onlar Müslüman olurlarsa” anlamına gelir. Damme ile okuyanlara göre ise bu kelimenin mânâsı “onlar kocaları vesilesiyle korunduklarında” şeklindedir.⁷⁰⁶

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تَنْزَلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ⁷⁰⁷

Hiz. Ömer “فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ” şeklinde okumuştur.⁷⁰⁸

فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرُوا فِي أَنفُسِهِمْ نَادِمِينَ⁷⁰⁹

Hiz. Ömer’in bu âyeti “فَيُصْبِحُ الْفَسَاقُ عَلَىٰ مَا أَسْرُوا فِي أَنفُسِهِمْ نَادِمِينَ” şeklinde okuduğu nakledilmiştir.⁷¹⁰

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا...⁷¹¹

Hiz. Ömer “حَرَجًا” olarak “ر” yı nasb okumuş, ashaptan bazı kimseler ise esreyle “حَرَجًا” şeklinde okumuşlardır.⁷¹²

... هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ...⁷¹³

Hiz. Ömer’in “نَعَمْ” kelimesindeki “ع” harfini esreli “نَعْمٌ” şeklinde okuduğu ve üstün okunuşunu kabul etmediği rivâyet edilmiştir.⁷¹⁴ Yine Hiz. Ömer’in “نَعْمٌ” şeklinde okuyanları “ع” harfini esre ile “naim” şeklinde okumalarını istediği nakledilir.⁷¹⁵ Ancak bu kıraat müteber görülmemiştir.⁷¹⁶

اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَالَّذِينَ وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ

⁷⁰⁵ Nîsâ 4/25.

⁷⁰⁶ Râzî, *a.g.e.*, IV, 52.

⁷⁰⁷ Nîsâ 4/153.

⁷⁰⁸ Suyûtî, *ed-Dürrü 'l-mensûr*, V, 94.

⁷⁰⁹ Mâide 5/52.

⁷¹⁰ İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 362-363.

⁷¹¹ En‘âm 6/125.

⁷¹² Taberî, *Câmiü 'l-beyâni ‘an te ‘vîli âyi 'l-Kur‘an*, IX, 534-535; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 343.

⁷¹³ Âraf 7/44.

⁷¹⁴ İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 403; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 209-210.

⁷¹⁵ Semerkandî, *a.g.e.*, I, 542; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 209-210; Semî Halebî, *a.g.e.*, V, 326.

⁷¹⁶ Semî Halebî, *a.g.e.*, V, 326.

اتَّبِعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ⁷¹⁷

Hız. Ömer'in "أنصار" kelimesini "وَالسَّابِقُونَ" kelimesine atf ile ötreli "ولأنصار" şeklinde⁷¹⁸ "وَالَّذِينَ" de ki "و" ı kaldırıp "الذين" yi "انصار" ın sıfatı gibi okuduğu rivâyet edilmiştir⁷¹⁸ Ancak bu okuyuşundan vazgeçtiği ve 'Ubeyy b. Ka'b'ın okuyuşuna tabii olduğu da nakledilmiştir.⁷¹⁹ 'Ubeyy'in kıraati "وَالَّذِينَ وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ عَنْهُ"⁷¹⁹ şeklindedir. Hız. Ömer 'in kıraatine göre âyetteki "İslam'da birinci dereceyi kazananlar..." ifadesindeki övgü ve ta'zîm, Muhacirler'e has olup Ensar bu ta'zîmde onlara ortak olmamış olur. Böylece de Muhacirler'e daha fazla paye ve övgü gerekmiş olur.⁷²⁰ Ancak 'Ubeyy'in kıraatine göre ise, Ensar ve onlara tâbî olanlar da Muhacir'le bu üstün payeye ortak edilmiş olurlar.

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُ الْجَنَّةُ⁷²¹

Hız. Ömer "بالجنة" şeklinde okumuştur.⁷²²

وَقَدْ مَكَرُوا مَكَرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكَرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكَرُهُمْ لِيَتْرُكُوا مِنْهُ الْجِبَالَ⁷²³

Âyetteki "وَأَنْ كَانَ مَكَرُهُمْ" ibaresini Hız. Ömer "وَأِنْ كَادَ مَكَرُهُمْ" şeklinde okumuştur. Buna göre anlam, "Hâlbuki onların düzenleri, neredeyse dağları yerinden oynatacaktı!" şeklinde olur.⁷²⁴

سَرَابِيلُهُمْ مِّنْ قَطْرَانٍ وَتَعَشَىٰ وَجُوهُهُمُ النَّارُ⁷²⁵

Hız. Ömer "قطران" şeklinde "ط" harfini cezmlî okumuştur.⁷²⁶

آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ...⁷²⁷

⁷¹⁷ Tövbe 9/100.

⁷¹⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XI, 641, 642; İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 75; Râzî, *a.g.e.*, VI, 129; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 235, 238; Semî Halebî, *a.g.e.*, VI, 110; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 398.

⁷¹⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XI, 641, 642; Râzî, *a.g.e.*, VI, 129; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 238.

⁷²⁰ Râzî, *a.g.e.*, VI, 130.

⁷²¹ Tövbe 9/111.

⁷²² Sa'lebî, *a.g.e.*, V, 97; Semî Halebî, *a.g.e.*, VI, 127.

⁷²³ İbrâhim 14/46.

⁷²⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XIII, 720; Nehhâs, *a.g.e.*, III, 542; Mâverdî, *a.g.e.*, III, 143; İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 346; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 562.

⁷²⁵ İbrâhim 14/50.

⁷²⁶ İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 348; Semî Halebî, *a.g.e.*, VII, 132.

Yukarıda geçen “بَيْنَ الصَّدْفَيْنِ” kelimesini Hz. Ömer, yukarıdaki haliyle “ص” harfini üstün ve şeddeli “د” harfini de üstün olarak “بَيْنَ الصَّدْفَيْنِ” olarak okumuştur. Aynı zamanda bu en meşhur kıraattir.⁷²⁸

لُنْحِي بِهٖ بِلْدَهٗ مَيِّتًا وَّنُسْقِيَهٗ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنْسِيَّ كَثِيرًا⁷²⁹

Âyette geçen “وَّنُسْقِيَهٗ” buyruğu genel olarak “ن” harfi ötreli olarak okunmuştur. Hz. Ömer ise, bu harfi üstün olarak “نُسْقِيَهٗ” şeklinde okumuştur.⁷³⁰

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ...⁷³¹

İbn Abbâs bu âyeti «مِنْ أَنفُسِهِمْ وَهُوَ أَبٌ لَهُمْ وَأَزْوَاجُهُ» şeklinde okumuştur. Hz. Ömer bu kıraati (okuyuşu) işitince bunu kabullenmemiş ve: “Ey genç! Sen bu fazlalığı kaldır.” demiştir. İbn Abbâs: “Bu ‘Ubeyy’in Mushafı’nda böyledir” deyince, ‘Ubeyy’in yanına gidip ona sormuş, ‘Ubeyy de kendisine: “Ben Kur’an’la meşgulken, sen çarşı pazarlarda alışverişle meşguldün!” şeklinde cevap vermiştir.⁷³²

Hız. Ömer’in ‘Ubeyy b. Ka‘b ile zaman zaman âyetlerin telaffuzuna yönelik tartışmalar yaşanmıştır. Bu durum Hız. Peygamber’in önderliğinde tesis edilen İslam toplumunda ki ilmî hoşgörünün yansıması olarak kabul görmelidir. Nitekim bu tartışmalarda ‘Ubeyy’in zaman zaman Hız. Ömer’in kıraat bilgisinin kendisi kadar iyi olmadığını ifade etmesi de mânidardır. Tabii burada şunuda vurgulamak gerekir. ‘Ubeyy’in Kur’an bilgisi Hız. Ömer’den daha iyidir. Bunu Hız. Ömer’de beyan etmiştir.⁷³³ Ancak Hız. Ömer’i Kur’an konusunda üstün kılan ise hayat ile Kur’an arasındaki bağı daha iyi kavrayıp Kur’an’ın günün problemlerine cevap vermesini sağlamasındaki kabiliyetidir.

...أَنَّمَا فِتْنَاهُ فَاسْتَعْفِرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ⁷³⁴

⁷²⁷ Kehf 18/96.

⁷²⁸ İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 543; Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 61. Bu kelimeyi İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Amr “بَيْنَ الصَّدْفَيْنِ-es-Sudufeyn” diye okumuştur. Asım “بَيْنَ الصَّدْفَيْنِ-es-Sudfeyn” şeklinde okumuştur. Bkz. *a.g.e.*, a.y.

⁷²⁹ Furkan 25/49.

⁷³⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 56.

⁷³¹ Ahzâb 33/6.

⁷³² Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 125-126.

⁷³³ Bu konuda bkz. Tez metni, 2.4.1. Kur’an’ın Öğrenilmesi ve Öğretilmesine Yönelik Teşviki başlığı.

⁷³⁴ Sad 38/24.

Hiz. Ömer “فَتَنَّاہُ” kelimesini mübalağa kipi olmak üzere “fettennêhu-fettênâh” şeklinde okumuştur.⁷³⁵

وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ⁷³⁶

Hiz. Ömer “إِلَهٌ فِي” şeklinde arada “و” olmaksızın okumuştur. Böylece “O semada olan, yerde ilah olandır” şeklinde “her ikisinde ma’bud olandır.” anlamına gelmektedir.⁷³⁷

وَتَسْبِحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً⁷³⁸

Hiz. Ömer “وتسبحوا الله” şeklinde okumuştur.⁷³⁹

فَعْتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ⁷⁴⁰

Hiz. Ömer “الصَّاعِقَةُ” kelimesini “الصَّعِقَةُ” şeklinde okumuştur.⁷⁴¹ Kurtubî’de kelimenin sonundaki “ة” harfini “الصَّعِقَةُ” şeklinde fethalı okuduğu nakli bulunmaktadır. Bu durumda kelime “baygınlık” anlamına gelmektedir.⁷⁴²

... بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ⁷⁴³

Hiz. Ömer “بموقع” olarak okumuştur.⁷⁴⁴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ نَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ

تَعْلَمُونَ⁷⁴⁵

⁷³⁵ İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 501; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, VII 122; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 179; Semin Halebî, *a.g.e.*, IX, 372; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV, 426.

⁷³⁶ Zuhruf 84.

⁷³⁷ İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 66; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 121.

⁷³⁸ Fetih 105/9.

⁷³⁹ İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 129.

⁷⁴⁰ Zariyat 51/44.

⁷⁴¹ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXI, 542; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 91.

⁷⁴² Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 51.

⁷⁴³ Vâkıa 56/75.

⁷⁴⁴ İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 250.

⁷⁴⁵ Cuma 62/9.

Hiz. Ömer bu âyeti Şu Şekilde “فَامضُوا” okumak⁷⁴⁶ sÛretiyle zâhirî ifadenin delalet ettiği hızlıca yürÛmek ve koşmak anlamından uzaklaŐmak istemiştir.⁷⁴⁷ HarâŐe b. el-Hurr Şöyle demiştir: “Yanında ‘ فَامضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ’ buyruğunun da yazılı olduğu bir parça bulunduğu bir sırada, Hiz. Ömer beni gördü ve bana: ‘Bunu sana böylece kim okuttu?’ diye sordu. Ben: ‘ ‘Ubeyy’ dedim. Ömer: ‘Ubeyy aramızda mensuh Şekliyle en çok okuyamızdır.’⁷⁴⁸ Eğer “فَامضُوا” olsaydı, ben, cÛbbem sırtımdan dÛŐecek kadar hızlı koŐardım.’⁷⁴⁹ dedikten sonra ‘فَامضُوا-Allah’ın zikrine gidin!’ diye okudu.”⁷⁵⁰ Bu Şekilde okuma sadece Hiz. Ömer’den vârid olmuştur. Âyete ve cemaate muhalefet ederek bir kimse tek başına kalacak olursa, bu onun bir unutmaması demektir. Araplar ise, “فَامضُوا-koşmak”ın aynı zamanda “فَامضُوا-gitmek” anlamında kullanılabileceğini icmâ ile kabul etmişlerdir.⁷⁵¹

Bu nakil Hiz. Ömer’in kıraat vecihlerine göre âyetin mefhumunda deđiŐtiđini bildiği ve bu bilinçle hareket ederek tercihte bulunduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir.

مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ⁷⁵²

Hiz. Ömer “ يَا فَلَانُ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ ”-mâ selekekum fî sakar” Şeklinde okumuştur.⁷⁵³ Başka bir nakilde “ يَا فَلَانُ مَا سَلَكَ فِي سَقَرٍ ” Şeklinde okuduğu da nakledilmiştir.⁷⁵⁴ Ancak bu Kur’an’a dil uzatanların ileri sürdükleri gibi “Kur’an böyledir.” diye değeril, “Tefsir olmak üzere gelmiş bir kıraattir.” denilmiştir.⁷⁵⁵ Kanaatimizce de bu, kıraatten çok muhatabı bilgilendirmek babından söylenmiş bir tefsirdir.

⁷⁴⁶ Buhârî, “Tefsir (Cuma)”, 1; Abdurrezzâk, *Musannef*, “Kitâbu’l-cuma”, III, 207; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXII, 638, 639; İbn Atrıyye, *a.g.e.*, V, 309; Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 9; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 102; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 390; Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 210, 215, 222; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 227. Hiz. Ömer’in bu okuyuşu kıraat farklılığından ziyade Yedi harf meselesine örneğ gösterilmiştir. Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir UsÛlü*, s. 99.

⁷⁴⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 102.

⁷⁴⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 102. Bu nakil Taberî’de “‘Ubeyy bizim mensuhu en çok bilenimiz ve Kur’an’ı en çok okuyamızdır.” Őeklinindedir. Bkz. Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXII, 638.

⁷⁴⁹ Râzî, *a.g.e.*, X, 542.

⁷⁵⁰ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXII, 638; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 102.

⁷⁵¹ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 102.

⁷⁵² Müddessir 74/42.

⁷⁵³ İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, X, 3385; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 87.

⁷⁵⁴ İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 289. Ancak muhakkik dipnotta bu naklin Hiz. Ömer’e isnadının zayıf olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bir önceki okuyuşu da bu bağlamda değerlendirmiştir.

⁷⁵⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 87.

عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ⁷⁵⁶

Hız. Ömer “عالِيَهُمْ” Şeklinde okumuştur. A‘meŐ ve Talha “عالِيَتَهُمْ” Şeklinde okumuşlardır. Ayrıca İbn Mes‘ud’un mushafında da bu Őekildedir.⁷⁵⁷

كَأَنَّهُ جَمَالَتْ صُفْرًا⁷⁵⁸

Hız. Ömer “جَمَالَتْ” kelimesini “جمالات” Şeklinde okumuştur. “جمالة” ve “الجمالات” Şeklinde okuyanlar da vardır.⁷⁵⁹

أَيُّدًا كُنَّا عِظَامًا نَخْرَةً⁷⁶⁰

Hız. Ömer “نَخْرَةً” kelimesini “ناخرة” Şeklinde okumuştur.⁷⁶¹

لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ⁷⁶²

Hız. Ömer, İbn Mes‘ud ve İbn Abbâs, “لَتَرْكَبُنَّ” Şeklinde “ب” harfini fethalı okumuştur.⁷⁶³

وَطُورِ سَيْنِينَ⁷⁶⁴

Hız. Ömer Tîn Sûresi’nde ki “وَطُورِ سَيْنِينَ” buyruğunu وَالزَّيْتُونَ وَالسَّيْنَاءَ وَطُورِ سَيْنَاءَ Şeklinde okumuştur.⁷⁶⁵

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ⁷⁶⁶

Hız. Ömer ve İbn Mes‘ud İhlâs Sûresi’ni قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ Şeklinde okumuşlardır.⁷⁶⁷

⁷⁵⁶ İnsan 76/21.

⁷⁵⁷ İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 413.

⁷⁵⁸ Mürselat 77/33.

⁷⁵⁹ İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 420.

⁷⁶⁰ Nâziât 79/11.

⁷⁶¹ Sa‘lebî, *a.g.e.*, II, 125; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 432; İbrâhim b. Hasan, *et-Tefsîrû’l-me’sûr ‘an Ömer İbni’l-Hattâb, Dârü’l-Arabiyye* 1983, s. 38.

⁷⁶² İnŐikak 84/19.

⁷⁶³ Taberî, *Câmiü’l-beyânî ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIV, 250; Sa‘lebî, *a.g.e.*, I, 161; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 459.

⁷⁶⁴ Tîn 95/2.

⁷⁶⁵ Sa‘lebî, *a.g.e.*, X, 239; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 140; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 112-113; Semin Halebî, *a.g.e.*, XI, 51; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 465.

⁷⁶⁶ İhlâs 112/1-2.

⁷⁶⁷ İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 536.

2.3. Hz. Ömer'in Sözlerinin Bazı Müfessirlerce Âyetlerin İzahında Kullanılması

Hz. Ömer'in Tefsir tarihindeki yerinin önemini ortaya koyan hususlardan biri de bazı müfessirlerin O'nun çeşitli ortamlarda kullandığı cümlelerini, âyetleri izah ederken kullanmalarındadır. Bu tür örnekler şunlardır:

i. *“O müttakiler ki görünmeyen âleme inanırlar. Namazlarını tam dikkatle îfâ ederler. Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infâk ederler.”* (Bakara, 3)

Kurtubî'ye göre bu âyetteki “يُقِيمُونَ” buyruğunun “devam ettirirler” anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu görüşe katıldığını da Hz. Ömer'in sözleriyle desteklemektedir. Kurtubî'ye göre Hz. Ömer şu sözleriyle buna işaret etmektedir: “Namazı koruyan ve ona gereken dikkati gösteren dinini korumuş olur. Namazı yitirip kaybeden kişi ondan başkasını daha çok kaybeder.”⁷⁶⁸

ii. *“Eğer yolculuk halinde iseniz ve kâtip bulamazsanız, o takdirde alınan rehinler yeter. Şâyet kiminiz kiminize itimat ederse güvenilen kimse Rabbi olan Allah'dan korksun da üzerindeki emaneti ödesin. Bir de şahitliği, görüp bildiğinizi gizlemeyin, onu gizleyen kalbi günahkâr olur. Allah her ne yaparsanız bilir.”* (Bakara, 283)

Râzî, bu âyetteki “أَتَمُّ” kelimesini, Hz. Ömer'in bir bedeviyle olan diyaloguna yer vererek izah etmiştir. Rivâyet edildiğine göre Hz. Ömer, bir bedevîye Duhân Sûresi'ni öğretirken, 44. âyetteki “طَعَامُ الْيَتِيمِ” ibaresini Hz. Ömer: “طَعَامُ الْيَتِيمِ-ta'âmu'l-esîm” diye okurken bedevî, “طَعَامُ الْيَتِيمِ-ta'âmu'l-yetîm” şeklinde okur ve doğru telaffuzu beceremez. Bunun üzerine Hz. Ömer bari “طَعَامُ الْفَاجِرِ-ta'âmu'l-fâcir” diye oku.” der. İşte buradan yola çıkan Râzî, Bakara Sûresi 283. âyette yer alan “أَسْمٌ” kelimesinin “fâcir” (günahkâr) anlamına geldiğini söylemiştir.⁷⁶⁹

iii. *“Allah'ın sizin maişetinizin başlıca vesilesi kıldığı mallarınızı, sefihlerin (aklı ermeyen kimselerin) ellerine vermeyin. Bu malları işleterek elde edeceğiniz gelirlere onların ihtiyaçlarını sağlayın, giyeceklerini temin edin ve onlara tatlı sözler söyleyin, güzel tavsiyelerde bulunun.”* (Nisâ, 5)

⁷⁶⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 164.

⁷⁶⁹ Râzî, a.g.e., III, 102.

Kurtubî bu âyetin şöyle de açıklandığını ifade etmiştir: “Sen doğru dürüst ticareti bilmeyen bir kimseye malını mudârebe ortaklığı için yahut bir vekîlin eline teslim etme!” Hz. Ömer’den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Kim tefekkuh etmezse (konu ile ilgili gerekli dini bilgileri bulunmazsa) bizim pazarlarımızda ticaret yapmaya kalkışmasın. İşte yüce Allah’ın **وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ** buyruğundan kastedilen budur. Yani hükümleri bilmeyen kimselere mallarınızı vermeyiniz.”⁷⁷⁰

iv. “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Resûlüne ve sizden olan ulü’l-emr’e de itaat edin. Eğer Allah’a ve ahirete iman ediyorsanız, hakkında ihtilafa düştüğünüz meseleyi Allah’a ve Resûlü’ne arz ediniz. Böyle yapmanız hem daha hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.*” (Nisâ, 59)

Semerkindî bu âyetteki “**فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ** meseleyi Allah’a ve Resûlüne arz ediniz” ibâresi hakkında şöyle demiştir: “Bir kısım müfessir de bu âyete şöyle mânâ vermişlerdir: Herhangi bir mesele hakkında bir müşkiliniz olduğu zaman, tartışmayı bırakın. Onun çözümünü Allah’a havale edin ki, onu ancak Allah ve Resûlü bilir. Nitekim Hz. Ömer şöyle demiştir: ‘Batıl yolda olanların, Hakk’a dönmesi en hayırlısıdır.’ Yani kendileri için en hayırlı olan budur.”⁷⁷¹

v. “*Ve kendi öz canlarına hiyanet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainlikte ve günahkârlıkta çok aşırı olanları asla sevmez.*” (Nisâ, 107)

Nesefî bu âyeti izah ederken şöyle demiştir: “Bir kadının oğlu hırsızlık yapar. Hz. Ömer elinin kesilmesini emreder. Hz. Ömer’e annesi ağlayarak gelir ve: ‘Onu affet bu onun ilk hırsızlığıydı.’ der. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle der: Yalan söyledin, Allah kulunu ilk yaptığı şeyden ötürü muâheze etmez.”⁷⁷²

vi. Kurtubî, Mâide Sûresi 3. âyette yer alan “**مُتَجَانِفٍ**” kelimesinin anlamını “meyl etmek” olarak verir ve bu tercihini şöyle izah eder: “Ömer (r.a.)’in söylediği: ‘**مَا تَجَانَفْنَا فِيهِ لِإِثْمٍ** -Biz bu hususta bir günaha meyletmedik’ sözü de bu kâbildendir. ‘Biz,

⁷⁷⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 28.

⁷⁷¹ Semerkindî, *a.g.e.*, I, 363.

⁷⁷² Nesefî, *a.g.e.*, I, 249.

bilerek ve kasten bu işi yapmaya yönelmedik’ anlamındadır.”⁷⁷³

vii. “*Sonra onlar gerçek efendileri, Mevlâları olan Allah’a götürülüp teslim edilirler. İyi bilin ki bütün hüküm yetkisi O’nundur ve O hesaba çekenlerin en süratlisidir. De ki: "Kim kurtarır sizi karanın ve denizin karanlıklarından, tehlikelerinden, siz yalvara yakara, ağlaya sızlaya ve gizlice dualar ederek şöyle dediğiniz demler (zamanlar/vakitler): "Eğer bizi bundan kurtarırsa, ahdimiz olsun, kesinlikle şükredenlerden olacağız."* (En‘âm, 61-62)

Kurtubî bu âyetleri izah ederken Hz. Ömer’in şu sözlerine yer vermiştir: “İnsanlardan kimisi bedbaht olarak yaşar. Kalbi cehâlet içerisinde olup uyanıkken de gaflettedir. Eğer bu kişi bir vefâ ve sağlam bir görüş sahibi ise ölümden korkar ve Hafaza meleklerinden de sakınır. İnsanların kimisi yola koyulur gider, kimisi yerinde ikâmete devam eder. Ayrılıp giden, kalana bir öğüttür.”⁷⁷⁴

viii. Kurtubî, “*De ki: Allah’ın kulları için yaratıp ortaya çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları haram kılmak kimin haddine? De ki: onlar dünya hayatında iman etmeyenlerle birlikte, iman edenlerindir. Kıyamet günü ise yalnız mü’minlere mahsustur. İşte Biz, bilip anlayan kimseler için, âyetleri bu şekilde açıklıyoruz.*” (A‘râf, 32) âyetini izah ederken şöyle demektedir: “Yüce Allah bu buyruğunda, Allah’ın kendilerine haram kılmamış olduğu şeyleri kendiliklerinden haram kıldıklarını beyan etmektedir. Burada sözü geçen zînet, kişinin gücü yettiği takdirde güzel giyimdir. Bütün elbiselerin kastedildiği de söylenmiştir. Nitekim Hz. Ömer’den: “Allah size genişlik verdiği vakit, siz de genişlik gösteriniz...” dediği rivâyet edilmiştir.”⁷⁷⁵

ix. Râzî, “*Biz Firavun hanedanı düşünüp ibret alsınlar diye, senelerce onları kuraklık, kıtlık ve ürün azlığı ile cezalandırdık.*” (A‘râf, 130) âyetinde yer alan **بِالسِّنِّينَ** kelimesini izah ederken Hz. Ömer’in “*إنّنا نقطع في عام السنة*” -Biz kıtlık yılında hırsızın elini kesmeyiz.” sözüne atıfta bulunarak, “sene” kelimesiyle kuraklık ve kıtlık manasına gelen “**جذب-cedb**” kelimesi arasında bağ kurmuş ve **بِالسِّنِّينَ** kelimesinin,

⁷⁷³ Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 64. Hz. Ömer bu sözü bir ramazan günü insanların güneş battı zannederek oruçlarını açmalarından sonra söylemiştir.

⁷⁷⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 6.

⁷⁷⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 195.

“kuraklığa duçar olmak” anlamında kullanıldığını söylemiştir.⁷⁷⁶

x. Râzî, “*Âyetlerimizi yalan sayanları, farkına varamayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştırırız.*” (A‘râf, 182) âyetinin mânâsını şöyle açıklamıştır: “Biz onları, kendilerini helak edip, yok edecek şeye yaklaştırır ve onların cezasını, kendilerinden ne murât edildiğini bilmemeleri bakımından kat kat artırırız.” şeklinde olur. Zira onlar, ne zaman bir suç işleseler veya bir günaha yönelseler, Allah onlara, dünyada iken çeşitli nimet ve rızık kapılarını açar. Bundan dolayı onlar alabildiğine şımarır, fesada dalar ve azgınlıklarını sürdürürler. Böylece nimetlerin ard arda gelmesi sebebiyle onlar, günah (yolunda) derece derece ilerlerler. Sonra da Allah Teâlâ onları, bu aldanişlarının ve gafletlerinin en fazla olduğu bir zamanda, ansızın yakalayır. İşte bundan ötürü Ömer (r.a.), kendisine İran Kisrâsı’nın hazineleri getirilince, “Allah’ım, derece derece helake sürüklenmekten sana sığınırım. Çünkü senin, ‘Biz, onları, bilmeyecekleri noktalardan, derece derece helake yaklaştırırız.’ buyurduğunu duydum.” demiştir.”⁷⁷⁷

xi. Kurtubî, İbrâhim Sûresi 15. âyette yer alan “عَبِيدٌ” kelimesinin “inat” mânâsına geldiğine delil olarak Hz. Ömer’in kendisinden bahsederken “Ben inatlaşanı da katarım.” dediğini söylemiştir.”⁷⁷⁸

xii. Kurtubî, Tâhâ Sûresi 18. âyette yer alan “وَأَهْسُ” kelimesinin izahatını yaparken Hz. Ömer’in: “هَشَشْتُ يَوْمًا فَقَبِلْتُ وَأَنَا صَائِمٌ -Gündüzün kendimi tutamayıp oruçlu olduğum halde (zevcemi) öptüm.” sözüne yer vermiştir.”⁷⁷⁹

xiii. Kurtubî, Hac Sûresi 29. âyetteki “الْعَتِيقُ” kelimesini şöyle izah eder: “Bu kelimenin bir şeyin kaliteli oluşunu gerektiren bir övgü sıfatı olması ihtimâli de vardır. Nitekim Ömer (r.a)’in: ‘Atık bir ata bindim.’ sözü bu kabildendir.”⁷⁸⁰

xiv. İbn Atiyye, “*Ey iman edenler, kendi evleriniz dışındaki evlere, sahiplerinden izin isteyip onlara selam vermeden girmeyiniz. Böyle yapmanız sizin için daha münasiptir.*

⁷⁷⁶ Râzî, *a.g.e.*, V, 343.

⁷⁷⁷ Râzî, *a.g.e.*, V, 418.

⁷⁷⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 349.

⁷⁷⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 187.

⁷⁸⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 53.

Olur ki düşünür, hikmetini anlarsınız.” (Nûr, 27) âyetinde yer alan “تَسْتَأْسُوا” kelimesinin kıraati hususunda, İbn Abbâs’ın aslında bu kelimenin “تَسْتَأْذِنُوا” şeklinde olduğunu fakat kâtibin yazarken hata yaparak böyle yazdığına dair gelen bir rivâyetin doğru olamayacağını anlatırken şöyle demektedir: “İbn Abbâs’tan ve başkalarından böyle bir görüşün nakledilmesinin imkânsız olduğunu ortaya koyan hususlardan birisi de, “تَسْتَأْسُوا” kökünden gelen fiilin mânâ itibariyle çok sağlam bir bütünlük arz etmekte oluşu ile Arap dilinde bunun gâyet kolay açıklanabilir olmasıdır. Ömer (r.a.), Peygamber’e: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Ben isti’nâs ediyorum (izin istiyorum).’ demişti. Bu esnada Ömer de odanın kapısında ayakta duruyordu. Bu da onun Peygamber’den izin (isti’nâs) talebinde bulunmuş olmasını gerektirmektedir. İbn Abbâs böyle bir durumda Resûlullah’ın ashâbı hakkında hata ettiklerini söyleyebilir.”⁷⁸¹ Aynı cümleleri İbn Atıyye’ye atfen aktaran Kurtubî de bu görüşe aynen katılarak Hz. Ömer’in sözünü delil kabul etmiştir.⁷⁸²

xv. Kurtubî, Cin Sûresi 17. âyette yer alan “صَعْدًا” kelimesinin tefsirinde şöyle demektedir: “İbn Abbâs’tan gelen rivâyete göre, anlamı “azaptan oldukça ileri derecedeki meşakkat” demektir. Dilde bu, bilinen bir anlamdır. Çünkü “الصعد” sözlükte; “meşakkat ve zorluk” demektir. Bir iş, bir kimseye zor ve ağır geldiğinde, o kimse “Bu iş bana çok zor ve ağır geldi.” der. Ömer (r.a)’in şu sözleri de böyledir:

“-Evlilik teklifinde zorlandığım kadar hiçbir şey beni zorlamış değildir.”⁷⁸³

xvi. Kurtubî, Müzzemmil Sûresi 20. âyeti izah ederken şöyle der: “Ömer b. Hattâb’dan rivâyet edildiğine göre o, hurma ile süt karışımı bir içecek hazırlamışken gelen bir yoksula alıp onu verdi. Onlardan birileri: ‘Bu yoksul bunun ne olduğunu ne anlasın.’ dedi. Ömer: ‘Fakat o yoksulun Rabbi bunun ne olduğunu bilir.’ dedi. Bununla yüce Allah’ın: ‘... Unutmayın ki kendi iyiliğiniz için ahirete hazırlık olarak her ne gönderirseniz mutlaka onu Allah’ın nezdinde bulursunuz.’ (Müzzemmil, 20) buyruğunu buna yorumlamış gibidir. Yani sizin terk ettiğiniz, geride bıraktığınız, hem

⁷⁸¹ İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 176.

⁷⁸² Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 214.

⁷⁸³ Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 19.

cimrilikten ve bu husustaki kusurlu hareketlerinizden daha hayırlı hem de ecir bakımından daha büyüktür.”⁷⁸⁴

xvii. Kurtubî, Mutaffîfin Sûresi 14. âyette yer alan رَانَ kelimesi için: “Şarap aklını istila etti, galip geldi, uyuklama ona galib geldi, onu bürüdü.” dendiğini söyledikten sonra Ömer (r.a.)’in çokça borçlanan Cüheyneli Useyfi hakkında söylediği “Artık borcu onu istila eder oldu (onun malını aşmış).” sözünün bu kabilden olduğunu ifade etmiş, “yani borcu ona galib geldi” anlamında olduğu sonucuna varmıştır.⁷⁸⁵ Râzî de bu kelimenin izahında Hz. Ömer’in aynı cümlelerini vererek izahatta bulunmuştur.⁷⁸⁶

xviii. Kurtubî, Âdiyat Sûresi 4. âyette yer alan نَفْعًا kelimesinin tefsirinde bu lafzın sesi yükseltmek anlamında olduğunu, nitekim Ömer’e (r.a.): “Kadınlar bir araya gelmiş, Halid b. Velîd için ağlıyor.” denildiğinde O’nun: “Muğireoğulları kadınlarının Ebû Süleyman’ın ölümü için oturup ağlarken gözyaşlarını akıtmalarında yüksek ses (نَفْع) ve uğultu olmadıkça onlar için bir sorumluluk olmaz.” şeklindeki ifadesinde de bu anlamın olduğunu belirtmiştir.” Kurtubî burada Kisâi ve Ebû ‘Ubeyd’in de Hz. Ömer’in bu sözü üzerinden getirdikleri yorumlara yer vererek açıklamalarına devam etmiştir.⁷⁸⁷

xix. Râzî, Kâfirûn Sûresi’yle ilgili izahatını yaparken çeşitli âyetleri delil getirmiştir. Delil getirdiği âyetlerden biri de “Allah, bir sivrisineği hatta onun da üstünde olanı (ondan daha zayıf bir varlığı) misal vermekten utanmaz...” (Bakara, 26) âyetidir. Burada şöyle bir açıklama da bulunur: “Rivâyet olunduğuna göre, Ömer (r.a.), halife olduğu günlerde, pazara girdi ve bir işkembe alarak, geri döndü. Bunu, uzaktan, Ali (r.a.) gördü ve onu karşıladı. Hz. Ömer ona: ‘Niçin yolunu değiştirdin?’ dedi. Bunun üzerine Ali (r.a.): ‘Utanmayasın, çekinmeyesin diye...’ deyince, Ömer (r.a.): ‘Benim olan şeyi taşımaktan niye çekineyim...’ diye cevap vermiştir. Böylece sanki Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: “Ömer, dünyevî gıdası olan o işkembeyi taşımaktan çekinmeyince, sana dini bir gıda veren o sinekten bahsetmekten niçin çekineyim?”⁷⁸⁸

⁷⁸⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 58-59.

⁷⁸⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 260.

⁷⁸⁶ Râzî, *a.g.e.*, XI, 88.

⁷⁸⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 159.

⁷⁸⁸ Râzî, *a.g.e.*, XI, 328. Râzî bu âyetin tefsirine Kâfirûn Sûresi 1. âyetin tefsirinde yer vermiştir.

2.4. Hz. Ömer'in İlmî Ortamların Oluşmasına Yönelik Faaliyetleri

Bu başlık altında Hz. Ömer'in Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik çabalarını ve bu bağlamda sahâbeyi buna teşvik eden faaliyetlerini işleyeceğiz.

2.4.1. Kur'an'ın Öğrenilmesi ve Öğretilmesine Yönelik Teşvîki

Hz. Ömer Kur'an'ın öğrenilmesine yönelik katkılarını her daim ön planda tutmuş ve bunun için hiçbir fırsatı zayi etmeme prensibine sahip olmuştur. Bu anlamda Kur'an merkezli düşünen bir toplumun devamı için çaba sarf etmiştir. İnsanlara "Kur'an okuyunuz!"⁷⁸⁹ şeklindeki telkinleri bu çabanın göstergelerindendir. Hz. Ömer'in Kur'an'ın öğrenilmesi ve öğretilmesine yönelik teşvîkini şu örnekler açıkça göstermektedir:

i. Hz. Ömer devlet başkanlığı yetkisini kullanarak diğer şehirlere Kur'an'ı ve Sünnet'i öğretmek için öğretmenler göndermiştir.⁷⁹⁰ Bu durumu kendisi de ifade etmiştir.⁷⁹¹ Abdullah b. Mes'ûd'u Kûfe'ye, İmrân b. Hüseyin'i Basra'ya, Hibban b. Ebî Cebele'yi Mısır'a, 'Ubâde b. Sâmit'i Humuslular'a, Ebû Derdâ'yı Dimeşkliler'e, Muâz b. Cebel'i Filistinliler'e,⁷⁹² Abdurrahman b. Ğanemi'l-Eş'arî'yi Şam'a,⁷⁹³ Ebû Sufyan el-Fahrî'yi ve Kusayt b. 'Usâme b. 'Umeyr'i çöl (bâdiye) halkına göndermiştir.⁷⁹⁴

Hz. Ömer valilerine eğitim ve öğretime Kur'an'la başlanması emrini bildirmiş, buralara gönderdiği öğretmenlere de maaş bağlamıştır.⁷⁹⁵ Böylelikle Kur'an'ın diğer şehirlerde daha düzenli bir şekilde öğrenilmesini sağlamıştır. Kûfelilere: "Size emir olarak 'Ammâr'ı, muallim ve yardımcı olarak Abdullah'ı gönderiyorum. O ikisi Resûlullah'ın ashâbından olup mümtaz şahsiyetlerdir. O ikisini dinleyin ve onlara uyun..." şeklindeki ifadeleri içeren bir mektup yazarak⁷⁹⁶ eğitim-öğretim ile yönetim

⁷⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eş'râf*, X, 308; 371; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, II, 67; Temmâvî, Süleymân Muhammed, *Hz. Ömer ve Modern Sistemler*, (Çev. Muhammed Vesim Taylan), İstanbul 1993, s. 335.

⁷⁹⁰ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I, 204, 309; Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 47.

⁷⁹¹ Bu konudaki söylemi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 336; Belâzürî, *Ensâbü'l-eş'râf*, X, 412-413.

⁷⁹² Ali İsa, *a.g.e.*, s. 884-885.

⁷⁹³ Muhammed b. Muhammed Ebû Şuhbe, *el-İsrâilîyyâtu ve'l-mevzûâtu fî kütübi't-tefsîr*, Mektebetü's-Sünne, yy. ts., s. 70; Ali İsa, *a.g.e.*, s. 884-885.

⁷⁹⁴ Ali İsa, *a.g.e.*, s. 884-885.

⁷⁹⁵ Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 47.

⁷⁹⁶ Ali İsa, *a.g.e.*, s. 884.

arasındaki farka ve bu işlerde ehliyetin önemine işaret etmiştir.

Hiz. Ömer öğretmenler göndermekle birlikte, o bölgelere Kur'an öğrenimiyle ilgili talimatlarını yazılı olarak da bildirmiştir. Mesela, Kûfe'ye Kur'an öğretmeleri için öğretmenler gönderdiği⁷⁹⁷ gibi Kûfe halkına: "Hanımlarınıza Nûr Sûresi'ni öğretiniz!" diye talimatta bulunmuş,⁷⁹⁸ bir başka bölgedeki insanlara ise: "Tövbe Sûresi'ni öğrenin!" diye talimatta bulunmuştur.⁷⁹⁹ Hiz. Ömer'in Kûfeliler'e ilettiği talimat özel bir sebebe dayanmaksızın Nûr Sûresi'ndeki hanımlara yönelik hükümlerin bilinmesini isteme arzusuna dayalı olabileceği gibi, Kûfe'de gördüğü özel bir problem üzerine de gerekli görülmüş olabilir.

Hiz. Ömer'in "Bakara, Nisâ, Mâide, Hac ve Nûr Sûrelerini öğreniniz. Bunlarda Ferâiz vardır."⁸⁰⁰ dediği nakledildiği gibi bu sûrelerin öğrenimiyle alakalı diğer şehirlere de mektuplar yazdığı bildirilmiştir. Mesela, Hiz. Ömer'in: "Nisâ, Ahzâb ve Nûr Sûrelerini öğrenin!" diye mektuplar gönderdiği nakledilmiştir.⁸⁰¹

ii. Hiz. Ömer, Câbiye'de⁸⁰² bir hutbesinde: "Kur'an'a dair soru sormak isteyen bir kimse 'Ubeyy b. Ka'b'a gitsin.⁸⁰³ Ferâiz'e (İslam Miras Hukuku) dair soru sormak isteyen kimse Zeyd b. Sâbit'e gitsin. Fıkha (helal ve haram) dair soru sormak isteyen Muâz b. Cebel'e gitsin. Mal isteyen kimse de bana gelsin."⁸⁰⁴ demiştir. Ayrıca Ali en iyi hüküm verenimiz, 'Ubeyy en iyi okuyamızdır."⁸⁰⁵ dediği de nakledilmiştir. Bu nakilde Hiz. Ömer'in ilmin ehil insanlardan alınmasına yönelik işareti mevcut olduğu gibi ilimde branşlaşmaya gidilmesine dair bir teşvikte söz konusudur.

⁷⁹⁷ Mâverdî, *a.g.e.*, II, 401.

⁷⁹⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 158; Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, II, 332.

⁷⁹⁹ Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, II, 332.

⁸⁰⁰ Hâkim, *a.g.e.*, II, 429; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 114.

⁸⁰¹ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, X, 632; Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, IV, 3; İbn Âşur, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, XVIII, 139.

⁸⁰² Câbiye Şam'da bulunan bir köydür. Hiz. Ömer'in burada vermiş olduğu hutbe meşhur olup "câbiye hutbesi" şeklinde isimlendirilmektedir. Bkz. Hamevî, *a.g.e.*, II, 91.

⁸⁰³ Taberânî, *Mücemu'l-avsât*, IV, 127; Hâkim, *a.g.e.*, III, 304, 306; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 20.

⁸⁰⁴ Taberânî, *Mücemu'l-avsât*, IV, 127; Hâkim, *a.g.e.*, III, 306; Mâverdî, *a.g.e.*, V, 505; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 20; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (751/1350), *İ'lamü'l-muvakkiin 'an Rabbi'l-Âlemîn*, (Thk. Tâhâ Abdürrâuf Sa'd), Kahire 1968/1388, I, 21.

⁸⁰⁵ Mizzî, Ebû'l-Haccac Cemaleddin Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf (742/1341), *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etraf*, (Thk. Abdusselam Şerefüddin), Mektebetü'l-İslâmî ts., 1983/1403, I, 37; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 155; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 162.

iii. “Kur’an’ı iyice anlayınız ve gariblerini öğrenmeye çalışınız.”⁸⁰⁶ diyen Hz. Ömer’in: “Kur’an’ı öğrendiğiniz gibi⁸⁰⁷ lahn (Arap dili ve esasları, i’rabı)⁸⁰⁸, ferâiz⁸⁰⁹ ve sünenlerini de öğreniniz,⁸¹⁰ çünkü onlar dininizdendir.”⁸¹¹ dediği de nakledilmiştir. Yine: “Dininizin inceliklerini⁸¹² ve Arapça’yı öğreniniz.” dediği nakledilmiştir.⁸¹³ Hz. Ömer’in Arapça üzerinde durması Kur’an’ın doğru telaffuz edilmesi ve yanlış anlaşılmasıyla ilgilidir. Nitekim Hz. Ömer’in birbirlerine Kur’an okuyan bir topluluğun yanına geldiği ve onların Hz. Ömer’i görünce sustukları ve Hz. Ömer’in ne yaptıklarını sorması üzerine, onların Kur’an okuduklarını söyledikleri, Hz. Ömer’in de: “Okuyunuz fakat dilbilgisi hatası yapmayınız!” dediği nakledilmiştir.⁸¹⁴

vi. Hz. Ömer, Kur’an öğretiminde bulunacak kişilerin Kur’an okuyuşunda ileri derecede olmalarına önem göstermiştir. Mesela, Abdullah b. Mes’ûd’u bu bağlamda takdir etmiştir. Nitekim İbn Mes’ûd bu hususta Resûlullah’ın (s.a.s.) medhine mazhar olmuş bir şahsiyet olarak temayüz etmiştir.⁸¹⁵

vii. Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi görünce: “Bize Rabbimizi hatırlat!” dediği ve onun da Kur’an okuduğu nakledilmiştir.⁸¹⁶ Bu nakil Hz. Ömer’in Kur’an’ı hayat ve Allah (İlah-kul) arasındaki irtibatı temin eden bir kitap olarak algıladığını göstermektedir.

viii. Hz. Ömer ölmek üzere olan kişinin yanında Kur’an okunmasını tavsiye etmiştir.⁸¹⁷

---

⁸⁰⁶ Suyûtî, *İtkân*, II, 3.

⁸⁰⁷ Dârimî, “Kitâbu’l-ferâiz” 1, IV, 1885; Suyûtî, *İtkân*, II, 3, 260; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, IV, 262.

⁸⁰⁸ Bkz. İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (711/1311), *Lisânü’l-Arab*, “lhn” Md., Beyrut 1990/1410, XIII, 381.

⁸⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, “Fedâil” 1, X, 207; Dârimî, “Kitâbu’l-ferâiz” 1, IV, 1885; Suyûtî, *İtkân*, II, 260; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, IV, 262.

⁸¹⁰ Dârimî, “Kitâbu’l-ferâiz” 1, IV, 1885; Suyûtî, *İtkân*, II, 260; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, IV, 262.

⁸¹¹ İbn Ebî Şeybe, “Fedâil” 1, X, 207; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, IV, 262.

⁸¹² İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, II, 526.

⁸¹³ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, X, 328; İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, II, 526; Beyhakî, *a.g.e.*, II, 18.

⁸¹⁴ İbn Ebî Şeybe, “Fedâil” 1, X, 207.

⁸¹⁵ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I, 138-139.

⁸¹⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, “Kitâbu’s-salat”, II, 486; Dârimî, “Fedâilu’l-Kur’ân” 34, IV, 2190; İbn Hibban, *a.g.e.*, XVI, 168; el-Hindî, *a.g.e.*, II, 285; Zürcânî, *a.g.e.*, I, 313.

⁸¹⁷ Abdurrezzâk, *Musannef*, “Fedâilu’l-Kur’ân”, III, 386.

ix. Hz. Ömer, minberde insanlara yaptığı bir konuşmada: “Allah kime ilim vermişse, onu insanlara öğretsin, gizlemesin! Bu hususta Allah’tan korksun! Çünkü kim kendisine öğretilen ilmi gizlerse, Allah’ın Peygamber’ine insanlara öğretmesi için indirdiği şeyi gizlemiş gibi olur. Her kimde de ilim yoksa sussun ve o hususta bilmediği şey hususunda konuşmaktan kaçınsın! Çünkü böylece o helak olur, kendini tekellüfe sokanlardan (kendiliğinden bir iddia içinde bulunanlardan) olur ve dinden çıkar.” demiş ve ardından “*De ki: Ben de irşad ve risalet hizmetinden dolayı sizden bir ücret istemiyorum ve ben size kendiliğinden bir iddia içinde bulunan biri de değilim.*” (Sâd, 86) âyetini okumuştur.⁸¹⁸

xi. Hz. Ömer’in “İlmi, kitaplara kaydediniz.”⁸¹⁹ dediği nakledilmiştir. Ancak Dârimî de yer alan dipnotta bu rivâyetin zayıf olduğu kaydedilmiş olup başka bir rivâyette de bu sözün İbn Ömer’e ait olduğunu gösteren rivâyet verilmiş ve dipnotta bu naklin sahih olduğu kaydedilmiştir.⁸²⁰

xii. Hz. Ömer çevresindeki insanlara: “Allah’ın kitabını öğrenin ve onunla amel ederek Kur’an ehlinde olun!”⁸²¹; Kur’an okuyun ki onunla tanınasınız, onunla amel edin ki ehlinde olasınız.”⁸²² şeklinde tavsiyelerde bulunmuştur.

xiii. Hz. Ömer şöyle demiştir: “Bizim pazarımızda fakih olandan başkası ticaret yapmasın! Aksi takdirde faiz yer.”⁸²³ Hz. Ömer’in bu sözü mutlak olarak algılanmamalıdır. Burada insanlara dinin inceliklerini öğrenmeye teşvik vardır.

xiv. Acem (Arap olmayan) birisinin hac mevsiminde namaz kıldırmak istemesi, yabancı kimselerin bu şahsın kıraatini duyarak Kur’an’ı yanlış öğrenmeleri endişesiyle engellenmiştir. Bu durum Hz. Ömer’e bildirildiğinde doğru yapıldığını ifade etmiştir.⁸²⁴

---

⁸¹⁸ Sa‘lebî, *a.g.e.*, VIII, 218.

⁸¹⁹ Dârimî, “Mukaddime” 43, I, 437; Hâkim, *a.g.e.*, I, 187, 188.

⁸²⁰ Bkz. Dârimî, “Mukaddime” 43, I, 437-438.

⁸²¹ İbn Ebî Şeybe, “Fedâil”, VII, 165.

⁸²² Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, II, 67.

⁸²³ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 352.

⁸²⁴ Zürcânî, *a.g.e.*, II, 48.

xv. Hz. Ömer, Kur'an eğitimi alan çocuklara Beytü'l-Mâl'den maaş bağlamıştır. Bu eğitimden hür, köle ayrımı yapmaksızın toplumun her kesiminin istifadesini sağlamıştır.⁸²⁵ Hz. Ömer'in bu tavrı toplumda Kur'an kültürünün korunmasına yönelik bir önlem ve katkı olduğu için kayda değerdir.

xvi. Hz. Ömer şöyle demiştir: “Resûlullah ile birlikte bulunuyordum. Yolumuz, namaz kılmakta olan Abdullah b. Mes'ûd'un yakınından geçti. Resûlullah şöyle buyurdu: ‘Bu Kur'an okuyan kimdir?’ ‘Bu Abdullah'tır.’ denildi.⁸²⁶ Bunun üzerine şöyle buyurdu: ‘Abdullah, Kur'an-ı Kerîm'i indirildiği gibi, aynı tazeliğiyle okumaktadır.’”⁸²⁷ Bu rivâyette ise Hz. Ömer'in, Peygamber'in (s.a.s) Kur'an'ı lafzına uygun okuyan kimseleri tasvip ettiğini anlatmak sûretiyle insanları bu okuyuşa teşvîki söz konusu olmaktadır. Yine Hz. Ömer'in: “Kur'an ile seslerinizi güzelleştiriniz.” dediği de rivâyet edilmiştir.⁸²⁸

2.4.2. Kur'an'ın Tefsirine Yönelik Faaliyetleri

Hz. Ömer'in Kur'an'ın anlaşılmasına, yani dolaylıda olsa Kur'an tefsirine yönelik faaliyetleri bulunmaktadır. O'nun bu faaliyetleri Tefsir ilminin teşekkülü açısından önemlidir. Mesela Hz. Ömer sahâbeyi zaman zaman toplayıp tefsire yönelik dersler tertip ettiği gibi, bazı nakillere göre, düzenli tefsir dersleri de yapmıştır. Bunların yanı sıra insanlara âyetlerin tefsirini öğretmek için adeta her ânı kollamıştır. Nitekim Kur'an okuyan birini işitince, hemen oracıkta işittiği âyetin tefsirini yapması bunu göstermektedir. Bu bağlamda, “*İnsanlardan öylesi de vardır ki Allahın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah da kullarına pek merhametlidir.*” (Bakara, 207) âyetini okuyan bir adama, Hz. Ömer: “*Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz.*” (Bakara, 156) âyetini okumuş ve ardından: “Bir adam bu âyet dolayısıyla kalktı, mârufu emretti, münkerden nehiy etti ve öldürüldü.” diyerek sözlerini tamamlamıştır.⁸²⁹ Yine, İbn Ömer'in rivâyetine göre, Hz. Ömer, bir gün insanların huzuruna çıkmış ve: “İçinizde kim bana Kur'an'ın en büyük, en doğrultucu, en

⁸²⁵ Fayda, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 50.

⁸²⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 57.

⁸²⁷ İbn Ebî Şeybe, “Fedâil” 37, X, 250; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 239; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 57.

⁸²⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-âsar*, s. 43-44; Cessâs, *a.g.e.*, III, 275; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 11.

⁸²⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 21.

korkutucu (hüzünlendirici) ve en ümit verici âyetini söyler?” diye soru yöneltmiştir. Bunun üzerine İbn Mes‘ûd: “Ben Resûlullah’tan şunları duydum: “Allah’ın en büyük âyeti, “Allah o ilahtır ki kendisinden başka ilah yoktur. Hayy’dır, Kayyum’dur...” (Bakara, 255); en doğrultucu âyeti, “Allah (başkalarına) adaleti, (hatta adaletten de fazla olarak) ihsanı: en güzel davranışı, muhtaç oldukları şeyleri yakınlarına vermeyi emreder. Hayâsızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.” (Nahl, 90); en hüzün verici âyeti, “Zerre ağırlığınca hayır yapan onu bulur. Zerre ağırlığınca şer yapan da onu bulur.” (Zilzal 7-8); en ümit verici âyeti, “De ki: “Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah dilerse bütün günahları mağfiret eder. Çünkü Gafûr ve Rahîmdir.” (Zümer, 53)”, demiştir.⁸³⁰

2.4.2.1. İlmî Toplantılar Düzenlemesi ve Kur’an İliminde Mümtaz Olanlara Yakınlık Göstermesi

Hız. Ömer’in ilmî ortamları teşvik ettiğini görmekteyiz. O’nun teşviki bizzat fiili faaliyetleri içerdiği gibi söylem bazında da kendini göstermiştir. Bu bağlamda Hız. Ömer: “Kişi, üzerinde Tihâme’nin dağları kadar günah olduğu halde evinden çıkar. İlim dinler, Allah’tan korkar, günahlarına tövbe eder, pişman olursa, üzerinde hiçbir günah kalmaksızın evine döner. Bu sebeple ilim meclislerinden ayrılmayın. Çünkü Allah yeryüzünde, âlimlerin meclislerinden daha şerefli bir toprak yaratmamıştır.”⁸³¹ demek sûretiyle ilmi toplantılara verdiği önemi göstermiştir.

Hız. Ömer, ilmî ortamların birinde, sahâbeden oluşan bir mecliste “Bahçede dereler akıyor, içinde her türlü mahsulatı bulunuyor. Ama kendisinin üstüne de ihtiyarlık çökmüş ve elleri ermez, güçleri yetmez, bakıma muhtaç küçük çocukları var. Derken ateşli bir kasırga kopsun da bağı kasıp kavursun? İşte Allah âyetlerini size böyle apaçık bildirir. Olur ki iyi düşünürsünüz!” (Bakara, 266) âyetinin tefsirini sahâbeye sormuş, onların “Allah bilir.” şeklindeki cevaplarına öfkelenmiş ve: “Bir konu

⁸³⁰ Suyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, III, 171.

⁸³¹ Râzî, *a.g.e.*, I, 410.

hakkında biliyoruz veya bilmiyoruz deyiniz.” ifadesiyle⁸³² ilmî ortamlarda müzakerenin önemli olduğunu ortaya koymuş, ayrıca aynı ortamda İbn Abbâs’ın: “Ey Müminlerin Emiri, benim de bu konuda bir kanaatim var.” demesi üzerine: “Ey kardeşimin oğlu, konuş, kendini küçük görme!” ifadeleriyle de ilme ve tefsire olan teşvîkini göstermiştir. İbn Abbâs’ın söz alıp âyeti tefsir etmesi ve tefsirinin isabetli oluşu Hz. Ömer’i memnun etmiş ve bu memnuniyetini ayrıca belirtmiştir.⁸³³

Hiz. Ömer’in ilmî ortamlar oluşturmaya önem verdiği gibi ilminden istifade edilecek şahısları da önemseydiğini görmekteyiz. Nakledildiği üzere Hiz. Ömer, İbn Abbâs’a ilmi sebebiyle saygı göstermiş, onu kendisine yakın tutmuş ve Bedir’e katılan Sahâbe ile ilmî müzakerenin yapıldığı meclislerde bulunmasına izin vermiştir.⁸³⁴ Bu durumu İbn Abbâs şöyle anlatmıştır: “Hiz. Ömer beni Bedir’e katılanlarla birlikte sohbet ve istişâre meclislerine alıyordu. Bu hâl, sanki birilerinin ağrına gitmişti: ‘Bunu niye bizimle birlikte cemaate alıyorsun, bizim onun kadar oğlanlarımız var?’⁸³⁵ diye Hiz. Ömer’e ta’rîzde bulunuldu. Hiz. Ömer kendilerine: ‘Onun kimlerden olduğunu biliyorsunuz!’ diye cevap verip geçiştirdi. Bir gün beni çağırıp yine onlarla birlikte meclise aldı. Bu sefer, onlara liyakatimi göstermek için çağırıldığını anlamıştım. Hiz. Ömer: ‘Cenab-ı Hak’ın ‘إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ’ (Nasr, 1) kavli-i şerifi hakkında ne dersiniz?’ diye sordu. Cemaatten bazıları: ‘Yardıma ve fethi mazhar olduğumuz zaman Allah’a hamd etmek ve istiğfarda bulunmakla emir olunduk.’ diye cevap verdiler. Hiz. Ömer bana yönelerek: ‘Ey İbn Abbâs, sen de mi böyle söylüyorsun?’ dedi. Ben, ‘Hayır!’ dedim ve sustum. Hiz. Ömer: ‘Öyleyse söyle, sen ne diyorsun?’ diye bana söz verdi. Ben şöyle bir açıklama yaptım: ‘Bu sûre, Resûlullah’ın ecelidir, kendisine bu sûre ile haber verilmiştir. Bu sûrede Cenâb-ı Hak, Resûlüne şöyle demiştir: ‘Allah’ın nusreti ve fethi geldiği zaman, bil ki bu senin ecelinin artık yakınlığına alâmettir. Öyle ise hamd ederek Rabbini tesbih et ve ona istiğfarda bulun.

⁸³² Buhârî, “Tefsir (Bakara)”, 47; Nehhâs, *a.g.e.*, I, 294; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 360; İbn Esîr, *Câmiü’l-usûl*, II, 55.

⁸³³ Söz konusu rivâyetin detayı için bakınız: Buhârî, “Tefsir (Bakara)”, 47; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, IV, 682-683; Hâkim, *a.g.e.*, IV, 325; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 318-319; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 327; Suyûtî, *İtkân*, IV, 41, 206; İbn Aşur, *Tefsîrü’l-tahrîr ve’t-tenvîr*, III, 53.

⁸³⁴ Râzî, *a.g.e.*, XI, 346.

⁸³⁵ Bunu diyen Abdurrahman b. Avf’tır. Bkz. Buhârî, “Megazi”, 78; Tirmizî, “Tefsir”, 90; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIV, 708; Râzî, *a.g.e.*, XI, 346; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 232.

O tövbeleri kabul edicidir.’ Bu yorumum üzerine Hz. Ömer: ‘Bu âyetin tefsiri hususunda ben de senin söylediğinden başka bir şey bilmiyorum.’ dedi.⁸³⁶ Ardından etrafına dönerek: ‘Bu gördüklerinizden sonra beni nasıl kınarsınız?’ dedi.”⁸³⁷

Hz. Ömer bir gün ashâbı Kadir gecesi hakkında müzakerede bulunmak için toplamış ve İbn Abbâs’ı da yanında götürmüştür. İbn Abbas’ı sahâbe fikrini söylemeden konuşmaması hususunda da tembihlemiştir. Bu toplantıda Hz. Ömer, Kadir gecesinin hangi gün olabileceğini sahâbeye sormuş ve bu konuda herkes bildiğini sırayla söylemiştir. Hz. Ömer İbn Abbâs’a yönelerek: “Niye susuyor bir şey söylemiyorsun? Bir şeyler söyle, yaşının küçük olması konuşmana mâni olmasın, ey ilimler dalgıcı, bu konuya bir gir.” demiştir. Bunun üzerine Zeyd b. Sâbit: “Muhacirler’in çocukları burada bulunduruluyor da, bizim çocuklarımız burada bulundurulmuyor.” deyince, Hz. Ömer: “Sen bu sözünle, İbn Abbâs’ın bir çocuk olduğunu söylemek istiyorsun, ama ne var ki, onda bulunan ilim sizde yoktur.” diye cevap vermiştir. Bu olanların ardından söz alan İbn Abbâs: “Allah’a en sevimli sayı, tek olan sayıdır. Tek olan sayıların en sevimlisi ise, yedidir. İşte bundan dolayı o, yedi kat göğü, yedi kat yeri, yedi günden oluşan haftaları, yedi tabakalı Cehennem’i, sayısı yedi olan tavafı ve yedi uzvu zikretmiştir. Böylece bu, bu gecenin Ramazan’ın yirmi yedinci gecesi olduğuna delalet eder.” açıklamasında bulunmuştur.⁸³⁸ İbn Abbâs’ın açıklaması üzerine Hz. Ömer: “Henüz daha yaşını başını almamış bu gencin dediğinin bir benzerini söylemekten acze mi düştünüz?”⁸³⁹ ifadelerinde bulunmuştur. Esasen burada da Hz. Ömer’in amacı İbn Abbâs’ın meziyetini ashâba göstermektir. Ancak daha da önemlisi ilim ehli olan bir kimsenin yaşı, durumu ne olursa olsun, saygıyı hak

⁸³⁶ Buhârî, “Tefsir (Nasr)”, 3; Tirmizi, “Tefsir”, 90; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIV, 708-709; Râzî, *a.g.e.*, XI, 346; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 232, XVII, 300; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 600-601; Suyûtî, *İtkân*, IV, 206. İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde şöyle der: “Hz. Ömer’in meclisinde bulunan ashâbtan bazılarının, bu âyeti; Allah bize şehirlerin ve diğer kalelerin fethini nasip ederse kendisine hamd etmemiz, şükür ve tesbih etmemiz, namaz kılıp mağfiret dilememiz gerektiği şeklindeki tefsirleri, sağlam ve güzel bir tefsirdir. Nitekim Mekke’nin fethi günü Resûlullah’ın kuşluk vakti sekiz rek’at namaz kılması da bunun delilidir.” Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 601. Bir başka rivâyete göre sahâbe bu soruya “Şehirlerin ve sarayların fethini anlıyoruz.” şeklinde cevap vermişlerdir. Bkz. Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIV, 708.

⁸³⁷ Buhârî, “Tefsir (Nasr)”, 3; Tirmizi, “Tefsir”, 90; Sa’lebî, *a.g.e.*, X, 320; Râzî, *a.g.e.*, XI, 346; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 232.

⁸³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 201; İbn Huzeyme, *a.g.e.*, III, 322; Râzî, *a.g.e.*, XI, 230; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 570; Suyûtî, *İtkân*, IV, 206-207.

⁸³⁹ Hâkim, *a.g.e.*, III, 621; Sa’lebî, *a.g.e.*, X, 251-252; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 110-111; Suyûtî, *İtkân*, IV, 206-207.

ettiğini vurgulamak istemesidir. İslam ilim geleneğinde ilme ve âlime gösterilmesi gereken saygının teşekkülünde, bu anlamda, Hz. Ömer'in katkısı bulunmaktadır. Nitekim Hz. Ömer Kadir gecesinin hangi gece olacağına dair Resûlullah'tan (s.a.s.) hadis rivâyet etmiştir.⁸⁴⁰ Yani bu hususta bir bilgisi de bulunmaktadır ve buna rağmen bu toplantıyı düzenlemiştir.

Yukarıdaki rivâyetlerden Hz. Ömer'in birçok defa Kur'an tefsirine yönelik toplantılar yaptığı anlaşılmaktadır. Hz. Ömer yaptığı bu toplantılarında sahâbenin beyanlarını Resûlullah'a dayandırma şartı aramamıştır. Bu husus Tefsir Usûlü açısından önemli görülmüştür.⁸⁴¹

Hz. Ömer'in bu toplantılarda müzakere edilmesini istediği âyetlerin tefsirini önceden bildiği dikkati çekmektedir. Ancak O, bir ilmî geleneğin devam etmesini ve yerleşmesini istemiştir. Devam etmesini istemiştir, çünkü başlatan Resûlullah'tır. O'nun eğitim ve öğretimine tâbî olan ve Allah tarafından kendisine bu hususta meziyet verilen Hz. Ömer de başlatılan bu ilmî geleneğin devam etmesi için çaba sarf etmiş, ilme ve ilim adamına gereken ihtimamı göstermiştir. Hz. Ömer ilmi sebebiyle İbn Abbâs'a yakınlık gösterdiği gibi, sahâbe içerisinde bu özellikleriyle öne çıkanlara da benzer muamelede bulunmuştur. Bu hususta İbn Abbâs: "Kur'an'ı bilenler (kurrâ) ister genç olsunlar, ister yaşlı olsunlar Ömer'in meclisine aldığı ve kendileriyle istişâre ettiği kimselerdi. O böylelerini kendisine yakın tutardı."⁸⁴² demektedir. Nitekim İbn Abbâs'ın ilminin dört otoriteden geldiği, bunların Hz. Ömer, Hz. Ali, 'Ubeyy b. Ka'b⁸⁴³ ve Zeyd b. Sâbit olduğu ifade edilir.⁸⁴⁴ Tefsir alanında otorite olan İbn Abbâs gibi bir şahsiyetin ilminin şekillenmesinde Hz. Ömer'in rolünün olması O'nun Tefsir İlmi'ndeki yerini göstermesi bakımından da önem arz eder.

---

⁸⁴⁰ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 292.

⁸⁴¹ İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, I, 32.

⁸⁴² Buhârî, "İtisam", 2; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 300; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 289. Hz. Ömer ilmi kabiliyeti olan kimseleri devlet işlerinde değerlendirmiştir. Mesele Ka'b b. el-Esedî'nin bir olayda verdiği hükümlere ve olayları analiz kabiliyetine şahit olunca, hayretini ifade etmiş ve onu Basra kadılığına tayin etmiştir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, V, 19.

⁸⁴³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1996, I, 99.

⁸⁴⁴ Muhammed Ali Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'an*, İstanbul ts., s. 112.

2.4.2.2. Düzenli Tefsir Dersleri Tertip Etmesi

Nakillerden anlaşıldığına göre, Hz. Ömer düzenli ilmî faaliyetlerde de bulunmuştur. Bu ilmî faaliyetler Kur'an'ın tefsirine yönelik olmuştur. Bu bağlamda O'nun sabah namazından sonra bahçesine gittiği, içlerinde İbn Abbâs ve 'Uyeyne'nin kardeşinin oğlunun bulunduğu gençleri çağırdığı ve onlara Kur'an okuttuğu rivâyet edilmiştir. Bu rivâyete göre, onlar, sabah namazından sonra Kur'an okurlar ve yine kendi aralarında müzakere ederlerdi. Öğle sıcağı basınca da derse son verirlerdi. Bir gün böyle bir derste Bakara Sûresi 206. âyet ve müteakip âyetleri okuyorlardı. Bakara Sûresi 206. âyetinin okunmasının ardından İbn Abbâs, yanında bulunanlardan bazılarına: "İki adam birbiriyle savaşıyor." dedi. Hz. Ömer, İbn Abbâs'ın bu sözünü işitince: "Sen ne söyledin?" dedi. İbn Abbâs: "Hiç bir şey, Ey Müminlerin Emiri!" deyince Hz. Ömer yine: "İki adam birbiriyle savaşıyor derken ne demek istedin" dedi. İbn Abbâs, Hz. Ömer'den kurtulamayacağını görünce dedi ki: "Bu âyette görüyorum ki, bir kimseye, Allah'tan korkması emrediliyor, fakat o da gururuna kapılarak günah işlemesiyle iftihâr ediyor. Diğer âyette de görüyorum ki, birisi ortaya çıkıyor ve: 'Ben, canımı Cennet mukabilinde satıyorum.' diyor ve bununla savaşıyor. Böylece iki kişi birbiriyle savaşmış oluyor. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Ey İbn Abbâs maşallah Allah seni dinine hizmet için yaratmış." demiştir.⁸⁴⁵

Bilindiği üzere cahiliye kültürü sözlü geleneğe sahipti. Hz. Ömer de bu toplum içerisinde gençliğini geçirmiş bir şahsiyet olması bakımından bu geleneğin izlerini taşımak yerine, Kur'an ve Sünnet kültürüyle yoğrulmuş olmasının bir göstergesi olarak düzenli ilmî faaliyetler başlatmıştır. Burada dikkate değer bir husus da Hz. Ömer'in bu dersleri hilâfeti zamanında yapıyor olmasıdır. Bilindiği üzere Hz. Ömer'in hilâfeti oldukça yoğun geçmiştir. Bu yoğunluğun içerisinde gençlerle ders yapması O'nun Kur'an eğitime verdiği önemi göstermesi bakımından kayda değerdir.

⁸⁴⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, III, 588-589. Burada bahsedilen nakil İbn Atıyye'nin tefsirinde de yer almaktadır. Fakat orada "sabah namazından sonra" ibaresi bulunmamakta olup, bunun yerine "Cuma günü" ibaresi yer almaktadır. Bkz. İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 282. Kurtubî'de ise İbn Abbâs'ın Bakara Sûresi 207. âyetin tefsirini ve ardından Hz. Ömer'in onu takdir eden yukarıdaki sözleri yer almaktadır. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, III, 21.

2.4.2.3. Âyetlerin Anlaşılması İçin İkili Müzakerede Bulunması

Hiz. Ömer ilmî toplantılar düzenlemenin yanı sıra Kur'an ilminde mümtaz olan sahâbilerle bire bir âyetlerin tefsirine yönelik sorular sorarak müzakerede bulunmuştur. Mesela Hiz. Ömer, Muâz b. Cebel'e Rûm Sûresi 30. âyetteki “الْقِيَمِ- kayyim” sözcüğü için: “Bu ümmetin dayanağı nedir?” diye sormuştur. Muâz: “Üçtür. Bunlar bu ümmeti kurtarıcı olan üç şeydir: Allah'ın insanları üzerinde yaratmış olduğu Allah'ın fitratı olan ihlâs, din olan namaz, ismet olan itaat.” şeklinde cevap vermiştir. Hiz. Ömer de, Muâz'a, doğru söylediğini söylemiştir.⁸⁴⁶ Görüldüğü üzere Hiz. Ömer sorduğu sorunun yanıtını kendisi de bilmektedir. O halde O'nun bu davranışının bir amaca mâtuf olması kaçınılmazdır. O amaç da karşısındaki kimseden belki yeni bir şey öğrenirim düşüncesi veyahut karşıdaki eksik bilgiye sahipse onu tamamlamak düşüncesi olsa gerektir. Ayrıca belki de O, bu davranışıyla, ilmî toplantılar ve düzenli tefsir derslerinde olduğu gibi sahâbeyi karşılıklı Kur'an müzakeresine yöneltmek amacını taşımıştır. Bu kâbilden olarak Hiz. Ömer'in “Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi...” (Hac, 78) âyetini okuyan İbn Abbâs'a: “Kendileriyle cihad etmemiz emredilenler kimlerdir?” dediği, İbn Abbâs'ın: “Kureyşli iki kabîle; Mahzum ve Abd-i Şems.” diye cevap verdiği ve bunun üzerine Hiz. Ömer'in, “Doğru söyledin.” dediği rivâyet edilmiştir.⁸⁴⁷

2.4.2.4. Hutbelerinde Tefsir Yapması

Hutbeler Resûlullah'tan (s.a.s.) itibaren Müslümanların eğitim-öğretim alanı olmuştur. Hiz. Ömer de bu geleneği devam ettirmiştir.⁸⁴⁸ Cuma hutbeleri insanların bir araya geldiği günler olduğu için de eğitim-öğretim açısından verimli yerlerdir. Bu sebeple olsa gerek Hiz. Ömer bir hutbesinde secde âyetlerinden birini okuduktan sonra minberden inmiş ve secde etmiş, insanlar da onunla birlikte secde etmişler, bir diğer cuma günü hutbede yine aynı yeri okumuş, fakat ardından: “Ey insanlar, biz (Kur'an

⁸⁴⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XVIII, 493-494; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 337; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 443; İbn Âşur, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, XXI, 94.

⁸⁴⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XVI, 639; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 255.

⁸⁴⁸ Hiz. Ömer'in çeşitli zaman ve yerlerde verdiği hutbeler için bkz. Muhammed Ahmed Âşûr, *Hutebu emîri'l-mü'minin Ömer İbni'l-Hattâb ve vasâyâhü, Dâru'l-'Itisâmür*, y.y. ts.

okurken) secdelere uğruyoruz. Bu durumda dileyen secde eder ve sevap kazanır; dileyen de etmez ancak günah yazılmaz.” demiş ve secde etmemiştir.⁸⁴⁹ Dolayısıyla Hz. Ömer’in, hutbeleri sözlü ve uygulamalı eğitim-öğretim zemîni olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Hz. Ömer’in tefsire yönelik açıklama yaptığı yerlerden biri de yine hutbeleri olmuştur. Hz. Ömer’in cuma hutbelerinde daha çok Âl-i İmrân Sûresi’nden âyetler okumaktan hoşlandığı nakledilmiştir.⁸⁵⁰ Bu da Âl-i İmrân Sûresi’nin ihtiva ettiği içerikle ilgili olsa gerektir. O’nun hutbelerinde âyetlerin tefsirine yönelik söylemleri olduğu görülmektedir. Nitekim Bakara Sûresi 275. âyete yönelik beyânı hutbe esnasındadır.⁸⁵¹ Yine bir gün hutbede: “*Allah inanan erkeklere ve inanan kadınlara, atlılarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları Cennetler ve Adn Cennetleri’nde güzel meskenler va’d etmiştir. Allah’ın (onlardan) râzı olması ise hepsinden büyüktür. İşte büyük başarı budur.*” (Tövbe, 72) âyetinde geçen Adn Cennet’i için: “Ey mü’minler, siz Adn Cenneti’nin ne olduğunu biliyor musunuz? O, Cennet’in içinde altından yapılmış beş yüz bin kapısı ve her kapıda yirmi beş bin nöbetçi melek bulunan bir şehirdir. Oraya ancak peygamberler, şehitler ve peygamber dostları girer; onlardan başkası giremez.”⁸⁵² demek sûretiyle tefsir yapmıştır.

Hz. Ömer’in hutbe verirken tefsirini yaptığı âyetlerden biri de “*Rabbimiz Allah’tır, diyen sonra da dosdoğru olanlara: -Korkmayın, üzülmeysin, size vaat edilen Cennet’e sevinin, diye melekler iner.*” (Fussilet, 30) âyetidir. Hz. Ömer bu âyeti minberde okuyup şöyle demiştir: “Allah’a yemîn ederim ki onlar, Allah’a itaatte doğru yoldan ayrılmadılar. Onlar, tilkilerin sağa sola kıvrılıp gittikleri gibi (yoldan saptıkları gibi) hak yoldan sapmadılar.”⁸⁵³

Hz. Ömer hutbelerinin birinde “*Biz, bir âyeti nesheder veya unutturursak ondan daha hayırlısını yahut da dengini getiririz. Bilmez misin ki, Allah şüphesiz her şeye*

⁸⁴⁹ Buhârî, “Sücûd”, 10; Muvatta, “Kur’an”, 16; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 358. Böylelikle Hz. Ömer tilâvet secdesinin vacip olmadığını ifade etmiştir. Bkz. Dihlevî, *a.g.e.*, I, 504.

⁸⁵⁰ Ebû Hayyan el-Endelûsî, *a.g.e.*, III, 97; Suyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, III, 441; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1210.

⁸⁵¹ Rivâyet için bkz. Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, V, 66; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 335.

⁸⁵² Semerkandî, *a.g.e.*, II, 61. Bir başka nakil “Beş bin kapı, her kapıda da yirmi bin hurinin bulunduğu, oraya gireceklerin Hz. Peygamber’in kabir arkadaşları girecekler.” tarzında farklılıklar içerir. Bkz. Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, II, 8.

⁸⁵³ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XX, 425, XV, 358; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 106.

kâdir'dir." (Bakara, 106) âyetini okumuş ve "نُوخِرَهَا-unutturursak" kelimesine "نُوخِرَهَا-tehir edersek" mânâsını vermiştir.⁸⁵⁴

2.4.3. İstişâreye Verdiği Önem

Kur'an'da "Onlar öyle kimselerdir ki Rablerinin çağrısına kulak verip, namazı hakkiyle ifa ederler. İşlerini istişare ile yürütürler, kendilerine nasib ettiğimiz imkânlardan hayırlı işlerde sarf ederler." (Şûrâ, 38), "İnsanlara yumuşak davranman da Allah'ın merhametinin eseridir. Eğer katı yürekli kaba biri olsaydın insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi. Öyleyse onların kusurlarını affet, onlar için mağfiret dile ve işleri onlarla müşavere et, bir kere de azmettin mi, yalnız Allah'a tevekkül et. Allah muhakkak ki mütevekkileri sever." (Âl-i İmrân, 159) âyetleri problemlerin istişâre ile çözümlenmesine işaret etmektedir.

Kur'an'daki bu buyruklar doğrultusunda Hz. Ömer istişâreye oldukça önem vermiş,⁸⁵⁵ Kur'an'da ve Sünnet'te bulamadığı hükümleri⁸⁵⁶ ashâbı toplayıp istişâre ederek karara varmıştır.⁸⁵⁷ Nitekim içki cezasının miktarının artırılması yine böyle bir Şûrâ sonucunda belirlenmiştir.⁸⁵⁸

Hz. Ömer'in istişâreye verdiği önemi gösteren pek çok rivâyet bulunmaktadır. Mesela, Hz. Ömer kendisine gelen üç talak meselesine dair mevzûyu İbn Mes'ûd'a havale etmiş, İbn Mes'ûd'un halifeye bu konuda konuşmasının daha evlâ olduğunu söylemesi üzerine Hz. Ömer ısrar etmiş, İbn Mes'ûd'un görüşünü aldıktan sonra kendisinin de aynı kanaati taşıdığını ifade etmiştir.⁸⁵⁹ Bir diğer örnek ise şöyledir: Bir kadının erkek kölesi ile birlikte evlilik hayatı yaşadığı Hz. Ömer'e bildirmiştir. O, kadına: "Seni bu şekilde davranmaya iten nedir?" diye sorunca, kadın: "Benim görüşüme göre nasıl ki cariye, erkek ona mâlik olması sebebiyle helâl ise ben de onun bana, ona mâlik olduğum için helâl olacağı kanaatine sahip oldum." diye cevap

⁸⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 201; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 155; Ali İsa, *a.g.e.*, s. 807.

⁸⁵⁵ Muhammed Muhammed Medenî, *Nazârât fî ictihâdâtî'l-fâruk Ömer İbni'l-Hattâb*, Kahire 2002/1422, s. 86-87; Abbas Muhammed b. İbrâhim Akkad (1384/1964), *Abkariyyetü Ömer*, Kahire 1997, s. 88; Ali İsa, *a.g.e.*, s. 669; el-Umerî, *a.g.e.*, s. 77-78.

⁸⁵⁶ İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 92.

⁸⁵⁷ İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 92; Dihlevî, *a.g.e.*, I, 484.

⁸⁵⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 165; İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 250.

⁸⁵⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, IV, 90. Tefsirlerde bu mevzu Bakara Süresi 228. âyetin tefsirinde yer almıştır.

vermiştir. Hz. Ömer bu kadını recmetmek hususunda ashâba danışmış; onlar: “Bu kadın yanlış bir şekilde Yüce Allah’ın Kitâbı’nı te’vil etmiştir. Bu bakımdan ona recm cezası uygulanmaz.” demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer de onlarla aynı görüşte olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶⁰

Hz. Ömer’in son icraatı diyebileceğimiz kendisinden sonra halîfenin seçilmesi meselesinde takındığı tavır da şûrâ prensibi doğrultusunda olmuş ve halîfenin seçimi kendisi tarafından şûrâya havale edilmiştir.⁸⁶¹

2.5. Hz. Ömer ve Kur’an İlimleri

2.5.1. Nesih

Arapça’da “nesh”, birşeyi iptal etmek, izale etmek,⁸⁶² mânâsına gelir. Terim olarak “nesh”, bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nas ile kaldırmaktır.⁸⁶³ Neshin söz konusu olduğu durumlarda önceki hüküm mensûh, onu yürürlükten kaldıran yeni hüküm veya delil nâsîh diye adlandırılır.⁸⁶⁴ Mensûh ya sadece âyetin hükmü, ya sadece âyetin okunan lâfzı veya âyetin hem okunuşu hem hükmüdür.⁸⁶⁵ Bunların örneği ise şunlardır:

- i. Hem lafzın ve hem de hükmün nesh edilmesi: Enes b. Mâlik’ten rivâyet edildiğine göre O, Tövbe Sûresi’nde “... لو كان لابن آدم واديان من ذهب لابتغى ...” şeklinde bir âyet okuduklarını bildirmiştir. Ancak bu âyetin ⁸⁶⁶اليهما ثالثاً

⁸⁶⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 107. Hz. Ömer’in işlerini şûrâ ile gördüğüne yönelik bazı örnekler için bkz. Râzî, *a.g.e.*, II, 460, VIII, 321; Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 288, XIII, 189.

⁸⁶¹ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, X, 415; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 251; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, II, 116-117.

⁸⁶² Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammad el-Farabi (400/1009), *es-Sıhah tâcü’l-luga ve sıhâhi’l-arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut 1990, I, 433; İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî (456/1064), *en-Nâsîh ve’l-mensûh fi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, (Thk. Abdülgaffâr Süleymân Bûndarî), Beyrut 1986, s. 6; Râzî, *a.g.e.*, I, 636.

⁸⁶³ Cevherî, *a.g.e.*, I, 433; İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 7; Râzî, *a.g.e.*, I, 637; Ebû’l-Mensur Abdu’l-Kâhir Bağdâdî, *en-Nâsîh ve’l-mensûh*, (Thk. Hilmi Kamil Abdu’l-Hâdî, Dâu’l-Adevî), Umman ts., s. 39; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 122.

⁸⁶⁴ Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *DİA*, XXXII, 579.

⁸⁶⁵ İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 9; Gazzâlî, Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed (505/1111), *el-Müstasfa: İslam hukukunda deliller ve yorum metodolojisi*, (Çev. Yunus Apaydın), Kayseri 1994, I, 184; Râzî, *a.g.e.*, I, 640; Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 35.

⁸⁶⁶ Mânâsı: Âdemoğlunun iki vâdi dolusu altını olsa bir üçcüyü ister...

daha sonradan hem hükmen hem de lâfzen nesh edildiği ifade edilmiştir.⁸⁶⁷

- ii. Hükümün bâkî kalıp lafzın nesh edilmesi: Hz. Ömer ve ‘Ubeyy b. Ka‘b’den gelen nakle göre,⁸⁶⁸ bu tür neshe delil teşkil eden ibâre “الشيخ والشيخة إذا زنيا”⁸⁶⁹ şeklindedir.⁸⁷⁰ Neshin bu türüne yönelik eleştirilere Gazzâlî şöyle cevap verir: “Nesih âyetin inmiş olması durumunu kaldıramaz ve onu hiç vârit olmamış durumuna getiremez. Aksine, onu, indirilip, tilâvet edilmeyene ilhak eder. Diğer taraftan delil yok olduğu halde medlûlün bâkî kalması câizdir. Çünkü delil illet değil alâmettir. Delil bir kere delâlet ettikten sonra, yok olmasında hiçbir zarar yoktur.”⁸⁷¹
- iii. Lafzın bâkî olup hükmün nesh edilmesi: Bu çeşidin örneğini ise “فأينما تولوا”⁸⁷² teşkil etmektedir.⁸⁷³

İslâm’ın ilk asırlarında Kur’an’da neshin mevcudiyeti neredeyse herkes tarafından kabul edilirken H. IV. (M. X.) yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden Mu’tezile âlimi Ebû Müslim el-İsfehânî’nin buna karşı çıkmasının ardından konu tartışılır olmuştur.⁸⁷⁴

Hz. Ömer’in nesh hakkındaki görüşlerini ondan gelen nakillerden anlayabilmekteyiz. Hz. Ömer’den gelen nesh ile ilgili nakiller şunlardır:

- i. Hz. Ömer’e isnâd edilen ve bu konuda üzerinde en çok tartışılan nakil, tilâveti mensuh hükmü bâkî kalan recm âyetiyle ilgili olan rivâyettir. Hz. Ömer bu konuda bir hutbesinde şunları söylemiştir:

---

⁸⁶⁷ İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 9.

⁸⁶⁸ Zürkânî, *a.g.e.*, II, 92.

⁸⁶⁹ Mânâsı: Yaşlı erkek ve yaşlı kadın zînâ ettiklerinde Allah’tan kesin bir ceza olmak üzere onları recm edin. Allah azîz ve hakîmdir.

⁸⁷⁰ İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 9; Gazzâlî, *a.g.e.*, I, 186; Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 35; Zürkânî, *a.g.e.*, II, 92.

⁸⁷¹ Gazzâlî, *a.g.e.*, I, 185.

⁸⁷² Bkz. Bakara 115. Âyet meâlen şöyledir: “Doğu da Batı da Allah’ındır, hangi tarafa dönerseniz, orada Allah’a itaat ve ibadet ciheti vardır. Muhakkak ki Allah’ın lütfü ve rahmeti geniştir, ilmi her şeyi kuşatır.”

⁸⁷³ İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 9.

⁸⁷⁴ Çetin, “Nesih”, *DİA*, XXXII, 580. Nesh konusundaki görüşler için bkz. Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 30-31.

“Allah Teâlâ hazretleri Muhammed’i (s.a.s.) hak din ile gönderdi ve O’na Kitâb’ı indirdi. Bu indirilenler arasında recm âyeti de vardı. Biz bu âyeti okuduk ve ezberledik. Ayrıca, Resûlullah zinâ yapana recm cezasını tatbik etti, ondan sonra da biz tatbik ettik. Ben şu endişeyi taşıyorum: Aradan uzun zaman geçince, bazıları çıkıp: “Biz Kitâbullah’da recm cezasını görmüyoruz deyip inkâra sapabilecek ve Allah’ın Kitabı’nda indirdiği bir farzı terk ederek dalâlete düşebilecektir. Bilesiniz, recm, kadın ve erkekten muhsan olanların zinâları, -delil veya hamilelik veya itiraf yoluyla- sübût bulunduğu takdirde, onlara tatbik edilmesi gereken Kitabullah’da mevcut bir haktır. Allah’a kasemle söylüyorum, eğer insanlar: ‘Ömer Allah Teâlâ’nın kitabına ilâvede bulundu’ demeyecek olsalar, recm âyetini (Kitabullah’a) yazardım.”⁸⁷⁵

Hiz. Ömer’in kişiliği ve Kur’an’ın sübûtuna vermiş olduğu önem dikkate alındığında Hiz. Ömer’e atfedilen “Eğer insanlar: ‘Ömer, Allah Teâlâ’nın kitabına ilâvede bulundu demeyecek olsalar, recm âyetini (Kitabullah’a) yazardım.” sözleri garip görülmüştür. Ayrıca Hiz. Ömer’in nesh edildiği belirtilen recm âyetini Zeyd’e getirdiği fakat ikinci bir şahidi olmadığından Zeyd’in bu âyeti yazmadığı nakledilmiştir.⁸⁷⁶

Bu konu hakkında bazı araştırmacıların görüşleri şöyledir:

a) Muhammed Hamîdullah’ın bu konuda şunları söylemektedir: “Buhâri ve diğer hadis kitaplarında Hiz. Ömer’in: ‘Recm âyeti, Kur’an’dan bir âyet idi.’ dediği nakledilmiyor. Aksine onun şöyle dediği naklediliyor: ‘Bu (yani recm hükmü), Allah’ın Kitâbı’nda vardı.’ Bunun mânâsı çok önemlidir. Çünkü ‘Allah’ın Kitâbı’, Kur’an’dan ibaret değildir. Kur’an’ın birçok âyetlerinde, kitab ismi K-T-B kökü, hüküm mânâsında kullanılmaktadır. Meselâ, Nisâ Sûresi 103. âyetindeki “kitâb”, farz

⁸⁷⁵ Buhârî, “Hudûd”, 30, 31, “İtisam” 16; Müslim, “Hudûd”, 15; Muvatta, “Hudûd”, 10; İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 334; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 232, 249, 282; İbn Mâce, “Hudûd”, 9; Ebû Dâvud, “Hudûd”, 23; Tirmizi, “Hudûd”, 7; Ebû Avâne el-İsfarayini, *a.g.e.*, IV, 122-123; İbn Ebî Zemenîn, *a.g.e.*, III, 219-220; Serahsî, *a.g.e.*, II, 71; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 161; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 306; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 145; Suyûtî, *İtkân*, III, 75, 77; Zerkeşi, *a.g.e.*, II, 35; Zürkânî, *a.g.e.*, II, 92. Hiz. Ömer bu açıklamayı yaptığı yıl vefat etmiştir. Bkz. Muvatta, “Hudûd”, 10.

⁸⁷⁶ Suyûtî, *İtkân*, I, 168.

hüküm mânâsındadır.⁸⁷⁷ Namaz kitâptır, diyemeyiz. (...) Binâenaleyh, Hz. Ömer'in sözü şu anlama gelir: 'Allah'ın farz kıldığı, hükmettiği şeyler arasında recm de vardı.' Yoksa Hz. Ömer, 'recm Kur'an'dan bir âyet idi.' dememiştir. Bu birinci izah tarzıdır.⁸⁷⁸

İkinci izah ise şöyledir: Allah Teâlâ birçok peygambere muhtelif kitaplar göndermiştir. Tevrat da, Zebûr da, Suhûf-ı İbrâhim de, İncil de Allah'ın kitaplarıdır. Öyleyse Hz. Ömer, daha önceki kitaplarda veya bunlardan birinde recm hükmünün mevcut olduğunu kastetmiş olabilir.

Son ve zayıf ihtimal olarak, Hz. Ömer yanılmış olabilir. Hüküm şeklinde Müslümanlara emredilen bir hususun Kur'an'a dercedilmesini istemiş olabilir. Fakat bunda tereddütüm var. Hz. Ömer, Buhârî'nin bildirdiğine göre şöyle demiştir: 'Eğer insanların; 'Ömer Kur'an'dan olmayan şeyi Kur'an'a dercediyor' ithamlarından korkmasaydım, recm hükmünü Kur'an'a idhal ettirirdim.' Yine bu rivâyette diyor ki: 'Biz recm hükmüyle Hz. Peygamber devrinde ve ondan sonra şimdiye kadar amel ettik. Sonradan gelenler recme ait Kur'an'dan bir âyet bulamayınca, "bu hükmün aslı yok!" diyeceklerdir.' İşte Hz. Ömer'in açık ifadesinden şunu çıkarıyorum ki; Hz. Ömer de recmin Kur'an'dan bir âyet olmadığını biliyordu. Fakat bunun âyet olduğunu iddia etmemekle beraber, insanların ileride recm hükmünü reddetmelerinin önüne geçmek için bu hükmün zeyl ve not kabilinden Kur'an'da yer almasını arzu ediyordu."⁸⁷⁹

Hamîdullah'ın birinci görüşüne ve özellikle de ikinci görüşünde sarf ettiği Kitâbullah kavramının daha önce gelen kutsal kitapları da içerdiği⁸⁸⁰, dolayısıyla Hz. Ömer'in sözlerinin bu bağlamda değerlendirilebileceği görüşüne katılmamaktayız. Çünkü her

---

⁸⁷⁷ Nisâ 103. âyet mealen şöyledir: "Namazı tamamladıktan sonra, gerek ayakta durarak, gerek oturarak ve gerek yanlarınız üzerinde uzanarak hep Allah'ı zikredin. Derken, korkudan güvene kavuştunuz mu, o vakit namazı tam erkânıyla eda edin. Çünkü namaz belirli vakitlerde müminlere farz kılınmıştır."

⁸⁷⁸ Serahsî de bu izahta bulunmuştur. Bkz. Serahsî, *a.g.e.*, II, 79.

⁸⁷⁹ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm*, İzmir 1993, s. 140-141. "Kitâbullah" terimi geniş anlamıyla, bazı alimler tarafından Tevrat veya hukuk kodu (şariat) olarak yorumlanmıştır. Bu terimin Kur'an anlamına geldiğini kabul etmemişlerdir. Bkz. Ahmed Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, (Çev. Haluk Songur), İstanbul, 1999, s. 102 (dipnotta).

⁸⁸⁰ Hamidullah, bir kısım müellifin "Kitabullah" teriminin Tevrat'a işaret ettiğini ileri sürdüklerini ve bu görüşün doğru olabileceğini söyler. Bkz. Hamidullah, *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, s. 92.

ne kadar Kitâbullah kavramı daha önceki kutsal kitaplar için zikredilebiliyorsa da Hz. Ömer'in bunu kastetmediğini gösteren karîneler bulunmaktadır. Bu karînelere biri Hz. Ömer'in vefat edeceğinin anlaşılmasıyla birlikte kendisine yöneltilen vasiyetinin ne olduğuna yönelik soruya verdiği "Kitabullah" cevabıdır.⁸⁸¹ Herhalde Hz. Ömer'in vefat ederken "Geçmiş ümmetlerin şeriatıyla birlikte İslam şeriatından ayrılmayın." dediğini düşünmek imkân dâhilinde değildir. Kaldı ki Hz. Ömer'in farklı ortamlarda Kur'an'ı kastederek "Kitabullah'ı" kullandığını gösteren nakiller mevcuttur.⁸⁸² Kanaatimizce Hamidullah'ın son sözleri daha isabetli görünmektedir.

b) Nasr Ebû Zeyd, recm cezasına dönülmesini Hz. Ömer'in zinanın yaygınlık kazandığı bir ortamda ictihâdî bir uygulaması olduğunu söylemiştir. O ayrıca Hz. Peygamber'in recm uyguladığını fakat bunun "celde" cezasının nâzil olmasından önce mi, yoksa sonra mı gerçekleştiğinin belirtilmediğini söylemektedir. Ebû Zeyd yukarıdaki nakil hususunda şunları demektedir: "Recm cezasının Kur'an'da yer aldığı, fakat sonra hükmü yürürlükte bırakılmakla birlikte tilâvetinin neshedildiği görüşüne gelince, bunun mantıksızlığını görmemek için insanın aklını tamamen yitirmiş olması gerekir. Böylesine ağır bir hükmün metni nasıl ve niçin neshedilsin ki? Üstelik araştırmacıların da bildiği üzere, nesh konusundaki düzmece rivâyetler alabildiğine çok olduğu halde, neshin bu çeşidinin (uygulama sürdüğü halde, yasa metninin kaldırılmasının), başka bir örneği ve emsali de yoktur. Tilâvetinin neshedildiği ve hükmünün geçerli bırakıldığı iddia edilen âyetin metni "الشيخ والشيخة إذا زنيا فرجموهما البتة نكالا من الله (evli erkek ve evli kadın zina ettiklerinde onları Allah'tan bir ceza olarak mutlaka taşılayın...)" incelendiğinde, ifadenin ne kadar sönük ve dil kullanım düzeyinin ne denli düşük olduğu görülmektedir.⁸⁸³ Ayrıca, metinde yer alan öğeler hiçbir sûrette Kur'an hitâbının üyeleri değildir; örneğin,

⁸⁸¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, X, 413; Muhammed Rıza, *el-Fâruk Ömer İbnu'l-Hattâb*, Mısır 1936/1355, s. 322.

⁸⁸² Nakiller için bkz. Dârimî, "Mukaddime" 121, I, 240-241; Şâtîbî, *a.g.e.*, IV, 17; Suyûtî, *İtkân*, III, 8. Ayrıca bkz. Tez metni, 2.5.2. Müteşâbih başlığı.

⁸⁸³ Bu ibarenin üslûbunun Kur'an metnine uymadığını başka araştırmacılar da ifade etmiştir. Bkz. Ahmed Hasan, *a.g.e.*, s. 103; Kılıç, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm*, s. 139-140.

Kur'an'da *şeyh* kelimesi *evli erkek* anlamında kullanılmaz; Kur'an bu anlamda *muhsan* kelimesini kullanır.”⁸⁸⁴

c) Bu konuda Ahmet Hasan'a göre eğer bahsi geçen ibare gerçekten Kur'an âyeti olsaydı, Hz. Ömer bunu Kur'an'a dahil ederdi ve bu hususta bir endişe de taşımazdı. Buna dayanarak Ömer'e isnad edilen mevzû bahis âyetin güvenilir olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Ahmet Hasan, İslam'da zina eden erkek ve kadının taşlanması cezasının herhangi bir âyete dayandığına inanmadığını söylemekte, Peygamber'in bizzat kendisinin bazı olaylarda bu cezayı emrettiğinin, Peygamber'in yaşamı esnasında bu cezanın Yahûdi hukukunun bir parçası olduğunun ve Peygamber'in birkaç kez bu cezayı uyguladığının doğru olduğunu da ifade etmektedir. Bu sebeple bu cezanın Peygamber Sünneti'ne dayandığını ve Onun meşruiyetini Kur'an'dan aramanın faydasız olduğunu iddia etmektedir.⁸⁸⁵

d) Muhammed İzzet Derveze ise bu konuda şu açıklamada bulunmuştur: “Ömer ashab içerisinde imanının gücü ve şiddeti bilinen ender bir şahsiyettir. Kur'an'ın Mushaf halinde yazılıp korunmasını öneren de odur. Dolayısıyla recm âyeti ile ilgili şahitliğinin reddedilmiş olması düşünülemez. Kaldı ki, recm âyetiyle ilgili rivâyetler hem birden fazla hem de sundukları metin birbirinden farklıdır. Bu da rivâyetlerin kuşkuyla karşılanmasına neden olmaktadır. Bir kez böylesine önemli bir şer'i hükmü içeren bir âyeti sadece Hz. Ömer'in veya bir ya da iki sahâbinin bilmesi ve ashâbın geri kalanlarının bundan haberdar olmaması veya Kur'an'dan olduğuna direnmesi mantıksızdır.”⁸⁸⁶

e) Bir kısım araştırmacıda bu naklin uydurulmuş olabileceğini söylemiştir. Mesela Ömer Rıza Doğrul nakli zikretmemekle birlikte şunları söylemektedir: “Güya Hz. Ömer zânî ile zâniyenin taşlanması icap ettiğini ifade eden bir âyet duymuş, fakat buna Kur'an'da tesadüf etmemiş... Unutmamalıyız ki bu gibi rivâyetler bilâhere

---

⁸⁸⁴ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, “*Soruşturma*”, (Çev. Ömer Özsoy), *İslâmiyât* I, Sayı: 4, Ankara 1998, s. 273-274.

⁸⁸⁵ Ahmed Hasan, *a.g.e.*, s. 103.

⁸⁸⁶ Ekrem Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 101.

zındıklar tarafından uydurulmuştur.”⁸⁸⁷ Muhsin Demirci de bir takım mülahazalardan sonra Hz. Ömer’e isnat edilen bu naklin uydurma olabileceği görüşüne yakın olduğunu beyan eder.⁸⁸⁸ Hazırlamış olduğu doktora çalışmasında bu konuya yer veren Ziya Şen de böyle bir sonuca vararak şunları söylemiştir: “Hz. Peygamber’in âyet olduğu iddia edilen bu metnin Kur’an’dan olduğunu söylediğine dair hiçbir açıklama yoktur. Hz. Ömer’in bunun Kur’an’dan olduğunu söylemesinin mantıklı bir izahı da bulunamaz. Onun, insanların dedikodularından korktuğu için bunun Kur’an’a yazmaktan kaçındığı meselesi de makul değildir. Bu açıdan, recmin Kur’an’da var olduğu şeklindeki rivâyetlerin sonraki dönemlerin bir ürünü olduğu muhtemel gözükmektedir.”⁸⁸⁹

Yine bazı araştırmacılar da Hz. Ömer’e isnat edilen nakli kabul etmeme eğilimi içerisinde dirler.⁸⁹⁰ Bunu recm gibi ağır bir cezanın neden tilâvetinin Kur’an’dan çıkarılacağı sorusuna ve yine Nisâ Sûresi 15-16. ve Nûr Sûresi 2-3. âyetlerinin tahlillerinden çıkarılan sonuçlara bağlamaktadırlar.⁸⁹¹ Ayrıca Hz. Peygamber’in recm uygulamasının recm âyetleri inmeden önce olduğu, dolayısıyla Kur’an’daki bu hükümler indikten sonra Hz. Peygamber’in uygulamasının nesh olduğu ifade edilmiştir.⁸⁹²

Biz söz konusu metnin daha önceden nâzil olmuş ve fakat neshedilmiş bir âyet olabileceğine kanaat getirmekteyiz. Nakillerden anladığımız Hz. Ömer’in bu metni, sadece hükmünün devam ettiğini insanlara hatırlatmak için kullandığı yönündedir. Yoksa Hz. Ömer hâlen öyle bir metnin âyet olarak var olduğunu ve Kur’an’a yazılması gerektiğini iddia etmemektedir. Neden bu kadar ağır bir cezanın metnin nesh edildiği hususu ise farklı bir tartışmanın konusu olsa gerektir. Ayrıca burada şu husus gözden kaçırılmamalıdır. Hz. Ömer kendi döneminde recm cezasını

---

⁸⁸⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I, 40.

⁸⁸⁸ Demirci, *Kur’an Tarihi*, s. 229.

⁸⁸⁹ Ziya Şen, *Kur’an’ın Metinleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Problemler*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s. 175. Bu konuda geniş bilgi için bkz. *a.g.e.*, s. 163-175.

⁸⁹⁰ Örnek olarak bkz. Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul 2001, s. 62-63.

⁸⁹¹ Örnek olarak bkz. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, “Kur’an-ı Kerim’de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Konya 2003, s. 119-127

⁸⁹² Aşmâvî, *Usûlü’ş-şeri’a*, s. 121.

uygulamıştır.⁸⁹³ Şari‘ böyle bir cezayı öngörmediyse nasıl olurda Hz. Ömer bu cezayı uygular? Recm cezasının İslam’ın ön görmediği bir ceza olduğunu iddia edenlerin bu soruyu cevaplamaları gerekmektedir. Ancak yinede bu konuda daha net görüşler beyan edebilmek için zina suçunun İslam’dan önce Araplar arasındaki cezasının ne olduğu ve yine o dönemde Yahudi ve Hristiyan unsurların uygulamalarının ne olduğunun araştırılması gerekmektedir. Bundan sonra da Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve hatta Hz. Osman zamanında zina suçlarına verilen cezaların neler olduğunun kaynaklardan çok iyi tahlillerinin yapılması gerekmektedir. Bunlar yapıldıktan sonra daha net bir sonuca ulaşabileceğimiz kanaatine sahibiz. Aksi halde bu tartışmalar bir iki rivâyet ve yorum arasında sıkışıp kalacak ve bir sonuca varılamayacaktır.

ii. İbn Abbâs’ın nakline göre Hz. Ömer şöyle demiştir: “Ali bizim en iyi hüküm verenimiz, ‘Ubeyy ise en iyi Kur’an okuyanıdır. Biz ‘Ubeyy’in dediğinin bir kısmını terk ediyoruz. Fakat ‘Ubeyy: ‘Ben Resûlullah’tan (s.a.s.) şöyle dediğini duydum, binâenaleyh onun hiç bir kısmını terk etmem.’ diyor. Hâlbuki Allah Teâlâ: “*Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak ondan daha hayırlısını yahut da dengini getiririz.*” (Bakara, 106) buyuruyor.”⁸⁹⁴

iii. Nakledildiğine göre Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf’a: “Bize indirilenler arasında “*جاهدوا كما جاهدتم أول مرة*” ibaresini bulabiliyor musun? Biz bulamıyoruz.” demiş, O da “Bu Kur’an’ın nesh edilen âyetlerinden biriydi.” demiştir.⁸⁹⁵

iv. Hz. Ömer’in Bakara Sûresi 184. âyetin neshedildiği görüşünde olduğu nakledilmiştir. Buna göre bu âyeti nesheden âyet 185. âyettir. Çünkü onlar İslam’ın başlarında oruç tutmak ya da fidye vermek arasında muhayyer bırakılmışlardı.⁸⁹⁶

---

⁸⁹³ Hz. Ömer’in kendi zamanında recm cezasını uyguladığına ilişkin nakiller bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. Muvatta, “Hudûd”, 9; Şafii, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs b. Abbas 204/820, *el-Ümm*, (Thk. Fevzi Abdulmuttalib), I. Baskı, y.y. 2001/1422, VII, 336. Hz. Ömer zamanında zina suçunu işleyenlere yönelik yaptırımlar hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed er-Rıza Abdurrahman el-Ağbeş, *es-Siyâsetü’l-kazâiyyetü fi ‘ahdi Ömer İbni’l-Hattâb ve silletuhe bivâkı’ne’l-mu’âsır*, Suudi Arabistan 1996/1417, s. 233-254.

⁸⁹⁴ Buhârî, “Tefsir (Bakara)”, 7; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 155.

⁸⁹⁵ Suyûtî, *İtkân*, III, 74.

⁸⁹⁶ Hâzin, *a.g.e.*, I, 152.

Yukarıdaki nakiller Hz. Ömer'in Kur'an'da neshin zaman zaman vuku bulduğu kanaatinde olduğunu göstermektedir.

2.5.2. Müteşâbih

Müteşâbih tâbiri birçok mânâya ihtimali olup, bu mânâlardan birini tayin edebilmek için hâricî bir delile ihtiyacı olan âyetler için kullanılır.⁸⁹⁷ Bu yönüyle Müteşâbih, Kur'an ilimlerinin ihtilaf edilen konularından olup değişik kelimî ve fikhî mezhep mensuplarınca da tartışılan konulardan olmuştur. Gerek müteşâbih konusunu derinlemesine irdelemek, gerekse problem çıkarmak isteyen birtakım insanlar müteşâbih âyetler üzerinde sıklıkla durmuşlardır.⁸⁹⁸

Müteşâbihlerin te'vil edilmelerinin cevâzı hususunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bazı âlimler müteşâbih âyetlerin kesinlikle anlaşılamayacağı ve bu âyetlerin te'villeri üzerinde durulmaması gerektiği yönünde görüş belirtmişlerken, diğer kısım ise, bu buyrukların te'vilini yapmışlardır.⁸⁹⁹

Hz. Ömer'in: "Bir kavim gelecek ve Kur'an'ın müteşâbihâtı ile sizinle tartışmaya gireceklerdir. Siz, onlara Sünnet'le mukâbele edin. Çünkü Sünnet'e vâkıf olanlar, Allah'ın Kitabı'nı daha iyi bilenlerdir."⁹⁰⁰ dediği nakledilmiştir. Hz. Ömer'in bu sözlerinden hangi tür âyetleri müteşâbih olarak gördüğüne dâir kesin bir veri elde edilememekle birlikte bir kısım âyetin müteşâbih olduğunu ve bunlar üzerinde yapılacak tartışmaların faydalı olmayacağına vurgu vardır.

Müteşâbih mevzuunda ele alınan konulardan biri Hurûf-u Mukatta'dır. Mukatta harflerinin⁹⁰¹ ne anlama geldiği, anlamlarının bilinip bilinemeyeceği tartışılmıştır. Her

---

⁸⁹⁷ Suyûtî, *İtkân*, 1996, II, 5; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 128; Yûsuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", *DİA*, XXXII, 205. Müteşâbih hakkında geniş bilgi için bkz. Hatice Güler, *Âl-i İmrân Sûresi 7. Âyeti Bağlamında Müteşâbihâtın Kapsamı ve Yorumu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2008.

⁸⁹⁸ Maşallah Turan, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Sembolizm Tartışmaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s. 26. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 68-76.

⁸⁹⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 14.

⁹⁰⁰ Dârimî, "Mukaddime" 121, I, 240-241; Şâtîbî, *a.g.e.*, IV, 17; Suyûtî, *İtkân*, III, 8.

⁹⁰¹ Kur'an-ı Kerim'deki bazı sûrelerin başında bazen basit, bazen de birkaç harfin birleşmesinden oluşan rumuzlar bulunmakta olup bu rumuzlara mukatta harfleri (el-Hurûfu'l-Mukatta'a) denir. Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 134.

iki görüşe sahip bilginler bulunmakla birlikte,⁹⁰² Hz. Ömer: “Mukatta harfleri ilimleri gizlenmiş buyruklardandır ve tefsir edilemezler.” demiştir.⁹⁰³

Müteşâbih mevzuunda Hz. Ömer’in tavrının ne olduğunu daha net gösteren nakle göre, Medine’ye gelen Sâbiğ adlı bir şahıs, müteşâbih âyetler hakkında yorum yapıp, halkın kafasını karıştırmaya başlamış, Hz. Ömer, adamı getirtmiş ve sorgulamıştır. Bu şahsın kötü niyetini gören Hz. Ömer, şahsı cezalandırmıştır.⁹⁰⁴ Söz konusu olay şöyle gelişmiştir: Sabîğ, Medine’ye gelmiş ve müteşâbih âyetler hakkında halka sorular sormaya ve onların kafalarını karıştırmaya başlamıştır. Bu durum Hz. Ömer’e bildirildikten sonra Sâbiğ, Hz. Ömer’in huzuruna gelmiş ve: “Ey Mü’minlerin Emiri, bana *والذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا* -*Esip savuranları*⁹⁰⁵ söyle.” demiştir. Hz. Ömer: “Onlar rüzgârlardır. Şâyet bunu Resûlullah’ın söylediğini işitmiş olmasaydım söylemezdim.” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Sabîğ: “*فَالْمُقْسَمَاتِ أَمْرًا* -*İşi ayıranları*⁹⁰⁶ bana söyle.” deyince, Hz. Ömer: “Bunlar meleklerdir. Şâyet bunu Resûlullah’ın söylediğini işitmiş olmasaydım söylemezdim.” diye cevap vermiştir. Bu cevâbın ardından Sabîğ: “Bana *فَالجَارِيَاتِ يُسْرًا* -*Kolayca süzülenleri*⁹⁰⁷ söyle.” demiştir. Hz. Ömer de: “Onlar gemilerdir. Şâyet bunu Resûlullah’ın söylediğini işitmiş olmasaydım söylemezdim.” demiş⁹⁰⁸ ve akabinde onu cezalandırmıştır.⁹⁰⁹ Hz. Ömer’in uyguladığı cezanın ardından Sâbiğ: “Ey Mü’minlerin Emiri, Allah’a yemin ederim, daha önce kafamdaki rahatsızlıkların hepsi gitmiş bulunuyor.”⁹¹⁰ diyerek hatasını kabul etmiştir. Buna rağmen Hz. Ömer: “Onu bir deve semeri üzerinde taşıyarak kabilesine götürün. Sonra görevlendirdiğiniz bir kişi kalkıp şöyle desin: Şüphesiz ki Sâbiğ ilim öğrenmek

⁹⁰² Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 172. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Muhiddin Akgül, “Mukatta Harfleri ve Kur’an İ‘câzındaki Yeri”, *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, Sakarya 2006, s. 53-64.

⁹⁰³ Semerkandî, *a.g.e.*, I, 87; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 154.

⁹⁰⁴ Dârimî, “Mukaddime” 19, I, 254; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 315; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 15, XVII, 29; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 576, IV, 248; Şâtübî, *a.g.e.*, I, 49-50; Suyûtî, *İtkân*, III, 7-8; Zürcânî, *a.g.e.*, II, 183-184.

⁹⁰⁵ Bkz. Zariyat 51/1.

⁹⁰⁶ Bkz. Zariyat 51/4.

⁹⁰⁷ Bkz. Zariyat 51/3.

⁹⁰⁸ İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 248; Suyûtî, *İtkân*, IV, 246; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 86. İbn Kesîr: “Bu haberin Resûlullah’a dayanması zayıftır. Bu rivâyet meşhurdur ve Ömer’in üzerine mevkuftur.” demektedir. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 248.

⁹⁰⁹ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VII, 550; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 29; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 248.

⁹¹⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 15; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, III, 462.

istemiş, ancak isabet ettirememiştir (yanlış yapmıştır).” tâlimatında bulunmuştur.⁹¹¹ Daha sonra ise, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’yi tedbir olarak, insanların onunla arkadaşlık etmemeleri hususunda uyarmıştır.⁹¹² Sâbiğ bir süre hayatını bu şekilde devam ettirmiştir. Nihâyetinde Ebû Mûsâ’ya gelerek daha önce içinde duymakta olduğu duyguları nefsinde bulmadığına dair ağır yeminler etmiştir. Bunun üzerine Ebû Mûsâ da durumu Hz. Ömer’e mektupla bildirmiş ve Hz. Ömer’in: “Öyle sanıyorum ki doğru söylemiştir.” cevabı üzerine insanlarla görüşmesine izin verilmiştir.⁹¹³

Şâtıbî’nin bu husustaki tespiti şöyledir: “Sahâbe ve tâbiinden oluşan selef-i sâlih, pratik bir faydası bulunmayan bu gibi konulara dalmamışlardır. Oysaki onlar, talep edilen ilmin mânâsının ne olduğunu en iyi bilen kimselerdi. Dahası, sahâbeden biri olan Hz. Ömer bu gibi konulara dalmayı, yasaklanan tekellüf (aşırılık) kabilinden mütalâa etmişti. O’nun Sâbiğ’i bu yüzden tartaklaması konumuza delâlet açısından gâyet açıktır. Üstelik Hz. Ömer’in bu davranışına hiçbir kimse de tepki göstermemiştir. Selefîn bu tür ilimlerle uğraşmamasının sebebi, Hz. Peygamber’in bu tür konulara girmemiş olmasından başka bir şey değildir. Eğer girseydi mutlaka nakledilirdi. Fakat nakledilmedi, bu da bunun gibi konulara girmediğini gösterir.”⁹¹⁴

Hz. Ömer’in tavrını, kendi döneminde yaşayan Yahûdilerin Kur’an’ı çelişki taşıyan bir kitap diye itham etmeleri ve müteşâbihleri emelleri doğrultusunda te’vile kalkışmalarıyla irtibatlı görenler de olmuştur.⁹¹⁵ Nitekim Hz. Ömer’in Sâbiğ’i cezalandırmasının ardından kendisine gelen ve “*Eğer kadın kocasının serkeşliğinden veya yüz çevirmesinden endişe ederse...*” (Nisâ, 128) âyetini soran şahsa Hz. Ömer’in: “Bu gibi şeyleri sorunuz.” demesi ve bu âyetten anladıklarını anlatması olayın daha iyi kavranması bakımından mânidardır.⁹¹⁶ Dolayısıyla Hz. Ömer mâkul soruları cevaplamaktan hiçbir zaman geri durmamıştır. O’nun Sâbiğ’i cezalandırmasının

⁹¹¹ Râzî, *a.g.e.*, VIII, 315; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 29; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 248; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, III, 462; Suyûtî, *İtkân*, III, 7-8; Zürcânî, *a.g.e.*, II, 183-184.

⁹¹² Dârimî, “Mukaddime” 19, I, 254; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 315; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 248; Suyûtî, *İtkân*, III, 7-8; Zürcânî, *a.g.e.*, II, 183-184.

⁹¹³ Dârimî, “Mukaddime” 19, I, 255; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 248. Bu şahsın daha önceleri kavmi arasında ileri gelen birisi olduğu halde, bu olayın ardından sıradan bir kişi olarak hayatını devam ettirdiği nakledilmiştir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 29.

⁹¹⁴ Şâtıbî, *a.g.e.*, I, 52.

⁹¹⁵ Yavuz, “Müteşâbih”, *DİA*, XXXII, 205.

⁹¹⁶ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VII, 550; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 576.

sebebi, onda gördüğü inat ve muhatabını zor durumda bırakma,⁹¹⁷ öğrenme yerine karışıklık çıkarma durumunun var olmasıdır.⁹¹⁸ Çünkü Sâbiğ, bu gibi sorularıyla, her ne kadar ilmi açıdan yerinde bir davranış sergiliyor gibi görünse de, bir yanlış anlama ve fitneye sebep olabilirdi.⁹¹⁹ Dolayısıyla Hz. Ömer'in tavrından müteşâbihlerin tefsir edilemeyecekleri anlamı çıkmaz. Nitekim böyle düşünse sorulan sorulara cevap vermez, hemen ceza yoluna giderdi. Lakin O önce soruları cevaplamış, fakat muhatabının ısrarı üzerine niyetin farklı olduğunu fark etmiş veya en azından bu tür ısrarın sonucunun zarardan başka bir şey olmayacağı kanaatine vararak böyle hareket etmiştir.

2.5.3. Mücmel

Mücmel, mânâya delâleti açık olmayan lafızdır.⁹²⁰ Bu türden olup kastedilenin tam olarak anlaşılmadığı, mânâların karıştığı veya mânâların kapalı olduğu âyetlere mücmel âyetler denilmiştir.⁹²¹

Hz. Ömer'in bazı ifadelerinden Kur'an'da kendisine mücmel gelen âyetlerin bulunduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Mesela, Hz. Ömer'in: "Kur'an'ın en son nâzil olan âyeti ribâ ile ilgili olandır."⁹²² Biz ribânın ne olduğunu sormadan Resûlullah bu dünyadan gitti.⁹²³ Onun için faizi ve faiz şüphesi taşıyan şeyleri terk ediniz."⁹²⁴ dediği rivâyet edilmiştir. Râzî bu konuda: "Hz. Ömer'in bu sözüyle bu âyetin mücmel olduğu anlaşılmaktadır. Zira şâyet bu lâfız umumîliği ifade etmiş

⁹¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 248.

⁹¹⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 14; Şerkâvî, *a.g.e.*, s 65.

⁹¹⁹ Şâtübî, *a.g.e.*, IV, 191.

⁹²⁰ Suyûtî, *İtkân*, 1996, II, 49.

⁹²¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 182.

⁹²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 271, 312; Dârimî, "Mukaddime" 18, I, 246-247; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, V, 66; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 377-378; Suyûtî, *İtkân*, I, 77; IV, 258. Hz. Ömer'in bu sözü İbn Teymiyye'nin Resûlullah'ın Kur'an'ın tamamına yakınına tefsir etmesi görüşünün delilidir. Suyûtî de bu görüştedir. Suyûtî: "Aksi halde Ömer'in bu sözünün ne anlamı var." demektedir. Bkz. Suyûtî, *İtkân*, IV, 258.

⁹²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 271, 312; Dârimî, "Mukaddime" 18, I, 247; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, V, 66; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 377-378; Râzî, *a.g.e.*, III, 78; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 335. Burada bahsi geçen âyet Bakara Sûresi 275. âyettir.

⁹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 271, 312; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, V, 66; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 377-378; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 335; Suyûtî, *İtkân*, I, 77.

olsaydı, Hz. Ömer böyle demezdi.” demektedir.⁹²⁵ Âlimlerin birçoğu ribâ'nın örfî mânâsının şer'i olarak değiştirildiği ve bilinenden başka bir mânâya dönüştüğü görüşünü benimsemişlerdir. Hz. Ömer'in ribâ'nın anlamı üzerindeki tereddüdü de bu anlamda önemli görülmüştür.⁹²⁶

Hz. Ömer'in: “Resûlullah ribâyı açıklamadan vefat etti.” sözünü mutlak mânâda algılamamak gerekir. Çünkü bu söz, mutlak olarak algılanırsa riba hususunda Resûlullah'ın (s.a.s.) beyanatta bulunmadığı sonucuna varılmaktadır. Hâlbuki dinden olup da beyan edilmesi gereken bir hükmü Resûlullah'ın (s.a.s.) beyan etmeden veya edemeden vefat ettiğini söylemek, dinin tamamlanma sürecinin gelişi güzel, kendiliğinden gerçekleştiğini söylemek manasına gelir ki Allah Teâlâ bundan münezzehtir.⁹²⁷ Ayrıca Hz. Ömer'in sözlerinden Hz. Peygamber'in faiz hakkında hiçbir açıklama yapmadığı anlamının çıkarılamayacağını gösteren karineler de bulunmaktadır. Bunlardan biri, bizzat Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den faiz ile ilgili açıklamalar yaptığını gösteren hadisler rivâyet etmesidir.⁹²⁸ Yine birçok Hanefî usûlcüsü de faizin Hz. Peygamber'in beyanı ile fikhî açıdan “müşkil”e⁹²⁹ dönüştüğünü söylemişlerdir.⁹³⁰

Hz. Ömer'in: “Resûlullah'ın kelâle,⁹³¹ hilâfet ve faizin kısımlarını açıklamış olması benim için dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha sevimli olacaktı.”⁹³² demesi de bunların mücmel olduğuna bir işarettir. İbn Kesîr de: “Faiz konusu, ilim ehlinde

⁹²⁵ Râzî, *a.g.e.*, III, 78. Suyûtî ve Zerkeşî de Riba'nın mücmel olduğunu söylerler. Bkz. Suyûtî, II, *İtkân*, 1996, 52; Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 215.

⁹²⁶ İbn Âşur, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, III, 87.

⁹²⁷ Erdoğan, *Vahiy-Akil Dengesi Açısından Sünnet*, s. 91.

⁹²⁸ Hadisler için bkz. Buhârî, “Buyu”, 55; Müslim, “Buyu”, 79; Hâmidî, *a.g.e.*, I, 154; Ebû Ya'la el-Mevsilî, *a.g.e.*, I, 139; Taberî, *Tezhîbu'l-âsâr: Müsnedü Ömer İbni'l-Hattâb II*, s. 727-732; Ebû Avâne el-İsfarayîni, *a.g.e.*, III, 377, 378; İbn Hibban, *a.g.e.*, XI, 386; Taberânî, *Mücemu'l-evsât*, I, 2, 120-II, 383; Hâzin, *a.g.e.*, I, 298; Zeyla'î, *a.g.e.*, IV, 57.

⁹²⁹ Müşkil: Sigasında bulunan kapalıktan dolayı kendisiyle kastedilen mânânın başka deliller yardımıyla veya derinlemesine düşünme yoluyla anlaşılabilirdiği lafız anlamındadır. Bkz. Ferhat Koca, “Müşkil”, *DİA*, XXXII, 161.

⁹³⁰ Ferhat Koca, “Mücmel”, *DİA*, XXXI, 453.

⁹³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 277; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, VII, 720; Râzî, *a.g.e.*, III, 521; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 29; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 335; İbn Âşur, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, IV, 264.

⁹³² Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, VII, 720; Râzî, *a.g.e.*, III, 521; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 29; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 335; İbn Âşur, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, IV, 264. Hz. Ömer'in “riba” hususunda Resûlullah'ın yeterli beyanı olmadığını ifade etmesi, Kur'an'da ki bazı hususların Hz. Peygamber'in açıklamasına ihtiyaç gerektirdiğine işaret etmesi bakımından önemlidir.

birçoğuna en zor gelen konulardandır.” demektedir.⁹³³ Yine Hz. Ömer’in yukarıdaki sözlerinden anlaşıldığı üzere O, kelâle mevzuunu da mücmel hususlardan görmüştür. Nakiller Hz. Ömer’in kelâle meselesini çok önemseydiğini ve bu hususta kapalılıkların var olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Hz. Ömer bu meseleyi Resûlullah’a (s.a.s.) arz etmiş fakat istediği yanıtı alamamıştır. Hz. Ömer bu hâdiseyi şöyle anlatmıştır: “Resûlullah’a kelâle hakkında çok sorduğum kadar hiçbir şey hakkında sormadım. Bu hususta bana gösterdiği sertlik kadar hiçbir hususta sertlik göstermiş de değildir. Öyle ki, eliyle göğsüme dokundu ve: ‘Bu konuda açıklayıcı hüküm olarak sana, Nisâ Sûresi’nin sonundaki *sayf âyeti*⁹³⁴ yeter.’ buyurdu.”⁹³⁵ Hz. Ömer’in buradaki ısrarı Kur’an’da mücmel olarak algıladığı hususları öğrenme çabası olarak değerlendirilebilir. Nitekim kelâlenin zikredildiği Nisâ Sûresi 176. âyet nâzil olduğunda Hz. Ömer, Resûlullah’la (s.a.s.) birlikte yolculuktadır. Resûlullah (s.a.s.) âyet nâzil olunca, yanında bulunan Huzeyfe b. Yeman’a âyeti tebliğ etmiş, Huzeyfe de Hz. Ömer’e tebliğ etmiştir. Hz. Ömer, Huzeyfe’ye Resûlullah’ın (s.a.s.) bu inen âyet hakkında başka açıklama yapıp yapmadığını sormuş, Huzeyfe de Hz. Ömer’e: “Resûlullah’ın bana anlattığı şekilde sana nakletmediğimi sanıyorsan yanılıyorsun!” diyerek çıkmıştır. Daha sonra Hz. Ömer halife olunca kelâle meselesiyle meşgul olurken âyet hakkında Resûlullah’ın (s.a.s.) başka açıklama yapıp yapmadığını teyid etmek için Huzeyfe’yi çağırtmıştır. Huzeyfe de Resûlullah’ın (s.a.s.) kendisine bildirdiği şekliyle O’na aktardığını tekrarlamıştır.⁹³⁶

Hz. Ömer’in kelâle’den bahseden “*Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra eşlerinizin, eğer çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır (zevcelerinizindir). Çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, ana babası ve çocukları bulunmadığı halde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek*

⁹³³ İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 335.

⁹³⁴ Söz konusu âyet Nisâ Sûresi 176. âyettir. Bu âyete sayf âyeti denmesinin sebebi, yaz mevsiminde nâzil olmasındandır. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 29.

⁹³⁵ Müslim, “Ferâiz”, 9; Muvatta, “Ferâiz”, 7; İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 336; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 203, 240, 277; Belâzürî, *Ensâbü’l-esrâf*, X, 412; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VII, 719, 721, 722; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 29; Suyûtî, *İtkân*, I, 173; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 341.

⁹³⁶ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VII, 717-718.

yahut bir kız kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. (Bu taksim) yapılacak vasiyetten ve borçtan sonra, kimse zarara uğramaksızın (yapılacak)tır. Bunlar Allah'tan size vasiyettir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, halîmdir.” (Nisâ, 12) âyetini tefsir ederek bu alanın ictihada açık olduğunu da göstermiştir. Mesela, İbn Abbâs bu âyet hakkında şu rivâyette bulunmuştur: “Ben Ömer b. Hattâb'a yetişenlerin sonuncusuydum. O dedi ki: ‘Söz benim dediğimdir. Kelâle erkek çocuğu ve babası olmayan kişidir.’”⁹³⁷ Yine başka bir rivâyette de Hz. Ömer'in vefatı sırasında aynı sözleri ifade ettiği bildirilmiştir.⁹³⁸

Hz. Ömer Nisâ Sûresi 12. âyetteki kelâlenin, sadece çocuğu bulunmayan kimse olduğuna delil getirerek şöyle demiştir: “Burada kelâlenin tefsiri olarak zikredilen, onun çocuğunun bulunmayışıdır.”⁹³⁹ Kurtubî'de Hz. Ömer ve Ebû Bekir'in bu görüşte oldukları fakat sonradan bu görüşlerinden döndükleri ifade edilmektedir.⁹⁴⁰ Râzî'de bu hususta şöyle denilir: “Hz. Ömer kelâlenin, ölenin çocukları dışındaki akrabaları olduğunu söylemiştir.”⁹⁴¹

Böyle bir meselede Hz. Ömer'in, kocaya yarı hisse, anneye altıda bir hisse, ananın çocuklarına da üçte bir hisse verdiği; ana-babanın çocuklarının: “Ey Mü'minlerin Emiri, Biz bir anneden değil miyiz?” şeklindeki itirazlarına karşı, Hz. Ömer'in onları da diğer (ana bir) kardeşlere ortak kıldığı rivâyet edilmiştir.⁹⁴²

Ancak yukarıdaki nakillerin yanı sıra Hz. Ömer'in “Allah şaşırmanız için size bunları açık açık bildiriyor.” (Nisâ 176) âyetini okuduğunda: “Ey Allahım, Sen kelâle'yi beyan ettin fakat benim için beyan olmadı (ben anlayamıyorum).” dediği nakledilmiştir.⁹⁴³ Hz. Ömer'in: “Ben kelâle hakkında bir şey söylemedim.” dediğine dair nakiller mevcut olduğu gibi⁹⁴⁴ bu husustan daha ehemmiyetli bir şey

⁹³⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, VI, 476; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 887; Cessâs, *a.g.e.*, II, 109; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 76; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 471.

⁹³⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, VII, 718-719.

⁹³⁹ Râzî, *a.g.e.*, III, 522; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 77.

⁹⁴⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 77.

⁹⁴¹ Râzî, *a.g.e.*, III, 521.

⁹⁴² İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 471.

⁹⁴³ Abdurrezzâk, *Tefsir*, I, 179; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, VII, 725; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 544.

⁹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 222; Râzî, *a.g.e.*, III, 521; İbn Kayyim, *a.g.e.*, II, 263.

birakmadığını ifade eden bir nakil de mevcuttur.⁹⁴⁵ Ayrıca Hz. Ömer'in dede ve kelâlenin mirastaki durumu hakkında bir mektup yazdığı, daha sonra istihareye yattığı, ancak yaralandığında bu mektubu isteyip imha ettirdiği, bu hususta “Sizi içinde bulunduğunuz halde bırakmayı uygun gördüm” dediği nakledilmiştir.⁹⁴⁶ Yine Hz. Ömer'in ashâbı topladığı kelâle hususunda açıklama yapacağı fakat evden bir yılanın çıktığı bunun üzerine: “Şâyet Allah Teâlâ, bu işin tamâm olmasını dileyseydi, mutlaka tamamlardı.” diyerek açıklama yapmaktan vazgeçtiği nakledilmiştir.⁹⁴⁷ Dolayısıyla kaynaklarda yer alan Hz. Ömer'in kelâleyle ilgili beyanatları oldukça farklılık arz etmektedir. Nakillerin ortak noktası ise Hz. Ömer'in kelâle hususunda zihninde soru işaretlerinin olduğudur. O halde burada şunu söyleyebiliriz. Hz. Ömer'de Kur'an'daki bazı meselelerin kendisine kapalı kaldığını (mücmel) kabul etmiş ve fakat bunların anlaşılması için çaba sarfetmiştir.

2.5.4. Mübhem

Kur'an-ı Kerim'de açıkça isimleri açıklanmayıp, ism-i mevsuller veya zamirlerle zikredilen erkekler, kadınlar, melekler, cinler, topluluklar, kabileler gibi unsurlar mübhem olarak isimlendirilir.⁹⁴⁸ Mübhemlerin araştırılıp öğrenilmesinin gerekliliği⁹⁴⁹ ifade edilmiştir.

Hz. Ömer'in Kur'an'ın mübhemlerine yönelik açıklamaları bulunmaktadır. O'nun bu açıklamalarının kaynağının Hz. Peygamber olduğunu düşünmekteyiz. Hz. Ömer'den mübheme dair gelen nakiller şunlardır:

i. *Allah'ın nimetine nankörlükle karşılık veren ve sonunda kavimlerini helâk yurduna sürükleyenleri görmedin mi?* (İbrâhim, 28)

⁹⁴⁵ Ebû Avâne el-İsferayini, *a.g.e.*, III, 440; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 450. Hz. Ömer bu sözlerini vefatından önceki Cuma hutbesinde söylemiştir.

⁹⁴⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, “Kitâbu'l-ferâiz”, X, 301; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, VII, 720.

⁹⁴⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, VII, 721; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 141.

⁹⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 186. Mübhem hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Yaşar, *Kur'an'da Mübhem Âyetler (Mübhemâtü'l-Kur'an)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1992.

⁹⁴⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 349.

Hiz. Ömer bu âyet hakkında: “Bunlar Kureyş’in en günahkâr iki kavmi olan Muğîreoğulları ve Ümeyyeoğullarıdır. Muğîreoğullarının Bedir günü haklarından geldiniz. Ümeyyeoğullarına gelince; onlar bir süreye kadar faydalandırıldılar.” demiştir.⁹⁵⁰ Bir diğere rivâyette ise, İbn Abbâs’ın Hiz. Ömer’e “Ey Mü’minlerin Emiri, ‘Allah’ın nimetine nankörlükle karşılık veren...’ âyeti hakkında ne dersin?” şeklinde sorduğu Hiz. Ömer’in de: “Onlar Kureyş’ten iki en günahkâr kavimdir. Bunlar da benim dayılarım ve senin amcalarındır. Allah Teâlâ Bedir günü benim dayılarımın kökünü kazıdı. Senin amcalarına gelince; Allah Teâlâ bir süreye kadar onlara mühlet vermiştir.” dediği bildirilmiştir.⁹⁵¹

ii. “Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi...” (Hac, 78)

“وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ” âyetini İbn Abbâs’ın “İlk başlangıçta cihad ettiğiniz gibi Allah uğrunda şimdi de hakkıyla cihad ediniz- وجاهدوا وجاهدوا” şeklinde okuduğu, bunun üzerine Hiz. Ömer’in ona: “Kendileriyle cihad etmemiz emredilenler kimlerdir?” dediğinde İbn Abbâs’ın: “Kureyşli iki kabile; Mahzum ve Abd-i Şems.” diye cevap verdiği Hiz. Ömer’in de bunun üzerine: “Doğru söyledin.” dediği rivâyet edilmiştir.⁹⁵²

iii. İbn Abbâs: “ ‘Ey Peygamber’in eşleri! Eğer ikiniz de Allah’a tövbe ederseniz, kaymış olan kalpleriniz düzelmiş olur. Eğer eşinizin aleyhinde yardımlaşarak bir şey yapmağa kalkarsanız, bilin ki Allah onun dostu, bundan başka Cebrâil, iyi müminler ve melekler de yardımcıdır.’ (Tahrîm, 4) âyetindeki Resûlullah’a (s.a.s.) karşı bir birine yardımcı olan iki kadının kim olduğuna dair Hiz. Ömer’e soru sormak istediğim halde, iki yıl süre ile sadece onun heybetinden çekindiğim için soramadım. Nihâyet ona kim olduklarını sorunca: “Bunlar Hafsa ve Âişe’dir.” demişti.”⁹⁵³ demektedir.

⁹⁵⁰ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XIII, 669; Sa’lebî, *a.g.e.*, V, 319; İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 337; Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 364; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 557-558; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, III, 110-111. Kurtubî’de Muğire oğulları yerine Mahzum oğulları yazmaktadır.

⁹⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 557-558.

⁹⁵² Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XVI, 639; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 255; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV, 281.

⁹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 261, 308; Tirmizî, “Tefsir”, 65; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIII, 95, 96; Ebû Avâne el-İsferayîni, *a.g.e.*, III 167; İbn Hibban, *a.g.e.*, IX, 492; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 331; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 26, V, 349, XVIII, 189; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 412, 414-415;

Burada dikkat çekici bir husus da İbn Abbâs'ın bu âyette kimlerin kastedildiğini bilmiyor olmasıdır. Buradan iki sonuç çıkar: Birincisi o zaman bu âyette bahsedilenlerin kimler olduğu herkes tarafından bilinen bir şey değildi. İkincisi ise, âyette bahsedilenler biliniyordu fakat bu âyetin inmesine vesile olan ortamda Hz. Ömer'in aktif olması,⁹⁵⁴ İbn Abbâs'ı bu konuda Hz. Ömer'den bilgi almaya itmişti.

Yukarıdaki rivâyetlerin ortak noktası Hz. Ömer'in Kur'an'daki mübhemleri önemseydiği ve bildiğidir. O'nun bu mübhemleri biliyor olmasının birinci sebebi âyetlerin nüzûlüne tanıklık etmiş olmasıdır. İkinci sebebi ise, Kur'an'a dair her şeyi öğrenme arzusu ve çabasıdır. Ayrıca Hz. Ömer, bu âyetlerin kimleri kapsadığını aktararak Kur'an'daki bazı müphem hususların bilinmesi gibi bir katkıda bulunmuştur.

2.5.5. Kıssalar

Kıssa, geçmişte olmuş bir olayın, daha sonra gelecek insanlara, ders alınacak kısmının aktarılması demektir.⁹⁵⁵ Kasas'ı-Kur'an ise, Kur'an'ın geçmiş milletlerin hallerinden, önceki peygamberlerden, gerçek olaylardan haber vermesi şeklinde tarif edilmektedir.⁹⁵⁶

Kur'an-ı Kerim'de geçmiş peygamberlere ve milletlere dair kıssalar bulunmaktadır. Hz. Ömer'in bu tür âyetleri tefsir ettiği görülmektedir. Bu hususta gelen nakiller şunlardır:

i. *“Medyen'in su kuyularına varınca orada davarlarını suvaran bir grup insan buldu. Onların gerisinde de, kendi hayvanlarını uzakta tutmaya çalışan iki kadın gördü “Siz niçin bekliyorsunuz?” diye sordu. Onlar da: “Çobanlar hayvanlarını, suvarıp*

Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 251; İbn Âşur, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, XXVIII, 351. Tirmizi, İbn Atıyye ve Şevkânî'de “iki yıl” ibaresi bulunmamaktadır.

⁹⁵⁴ Hz. Ömer'in söz konusu hâdisede aktif olduğunu gösteren nakiller için bkz. Ebû Ya'la el-Mevsîlî, *a.g.e.*, I, 149; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 1014; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 178-179, 189-190; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 491.

⁹⁵⁵ Remzi Kaya, “Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, Sayı: 2, 2002, s. 33.

⁹⁵⁶ Kattân, *a.g.e.*, s. 300; Cüneyt Eren, *Kur'an-ı Kerim'i Anlamaya Yönelik Metotlar*, Erzurum 2002, s. 75; İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir 1994, s. 46-47.

ayrılmadıkça, biz suvarmayız. Babamız da hayli yaşlı olduğundan iş bize kalıyor” diye cevapladılar.” (Kasas, 23)

Hz. Ömer bu âyetin tefsiri hakkında şunları söylemiştir: “Hz. Mûsâ (a.s.) Medyen suyuna vardığı zaman, orada davarlarını sulayan bir insan topluluğu görmüştü. Onlar davarlarını sulama işini bitirdiklerinde, kuyunun üzerine onu kapatmada kullanılan kayayı yerine koydular. Onu, ancak on erkek kaldırabiliyordu. Hz. Mûsâ o sırada davarlarını kollayan iki kız gördü ve: “Sizin burada işiniz nedir?” diye sordu. Onlar da babalarının yaşlı olduğunu ve kayayı kaldıramadıkları için koyunlarını sulayamadıklarını söylediler. Hz. Mûsâ kuyunun üzerine kapatılmış olan taşı kaldırdı, onlar için bir kova su çekti ve böylece kadınların koyunları suya kandılar.⁹⁵⁷ Kızlar da olanları babalarına anlattılar. Sonra kızlardan biri utanarak ve elbisesini yüzüne tutarak Mûsâ’ya geldi ve: “Babamız bize yapmış olduğun sulama yardımı sebebiyle senin ücretini vermek istiyor.” dedi. Bunun üzerine Hz. Mûsâ ona: “Arkamdan yürü, bana yolu tarif et, rüzgârın ayıp yerlerini açmasından korkarım.” dedi.”⁹⁵⁸

ii. *“Derken o iki kızdan biri utana utana yürüyerek ona geldi: “Babam seni çağırıyor, bizim için (hayvanları) sulamanın ücretini verecek,” dedi. (Mûsâ), o (kızların babaları)na gelip (başından geçen) hikâyeyi anlatınca o: “Korkma, o zâlim kavimden kurtuldun” dedi.” (Kasas, 25)*

Hz. Ömer, “اسْتَحْيَاء” lafzını “O kadın, eliyle yüzünü kapatarak,⁹⁵⁹ elbisesini yüzüne tutarak, onunla örtünerek gelmişti.” şeklinde açıklamıştır.⁹⁶⁰ Âyetin devamı hakkında Hz. Ömer şöyle demiştir: “Hz. Mûsâ (a.s.) yürümek üzere ayağa kalkar, önünde de kız bulunmaktadır. Derken rüzgâr eser, kızın kimi yerlerini açar. Bunun üzerine Hz. Mûsâ (a.s.) ona: “Ben, İbrâhim’in (a.s.) soyundanım. Sen benim arkama geç ki, rüzgâr elbiselerini kaldırmamasın. Ben de böyle, benim için helal olmayan şeyi görmeyeyim.” der. Şuayb’ın (a.s.) yanına girdiğindeyse, bir de ne görsün, yemek

⁹⁵⁷ Mücâhid, *a.g.e.*, II, 482-483; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IX, 2964; Nehhâs, *a.g.e.*, V, 174; Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 269; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 395; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV, 167.

⁹⁵⁸ Mücâhid, *a.g.e.*, II, 483.

⁹⁵⁹ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XVIII, 219.

⁹⁶⁰ Mücâhid, *a.g.e.*, II, 483; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XVIII, 218; Mâverdî, *a.g.e.*, IV, 247; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 284; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 590; Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 270; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 396; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV, 167.

hazırlanmış. Şuayb (a.s.) ona hemen: “Buyur ey delikanlı!” deyince, Hz. Mûsâ (a.s.): “Allah’a sığınırım.” der. Şuayb (a.s.): “Niye ki?” diye sorduğunda Hz. Mûsâ (a.s.): “Çünkü biz, öyle bir ev halkındanız ki yer dolusu altın mukabilinde bile olsa, dinimizi satmayız.” cevabını verir. Bunun üzerine Şuayb: “Fakat benim ve atalarımın örfü, misafiri yedirip içirmektir.” deyince de, Hz. Mûsâ (a.s.) sofraya oturur ve yer. Şüphesiz ki O, başlangıçta, bunun yaptığı işe mukabil bir ücret olacağı endişesiyle yemekten kaçınmıştı.”⁹⁶¹

Başka bir nakle göre Hz. Ömer: “Kızlardan biri: “Babacığım! dedi, bunu işçi olarak tut, zira senin çalıştıracağın en iyi adam, böyle kuvvetli ve güvenli biri olmalıdır.” (Kasas, 26) âyet-i kerîmesi hakkında şunları söylemiştir: “Kız, babasına gelince ona: “Babacığım bu adamı ücretle tut. O güçlü ve güvenilir bir şahıstır.” demiştir.”⁹⁶² Hz. Ömer’e göre kız, Mûsâ’yı fazlasıyla övünce Şuayb kızına: “Onun bu kadar iyi, güçlü ve güvenilir biri olduğunu nereden biliyorsun?” diye sormuş, kızı da şu cevabı vermiştir.⁹⁶³ “Kuyunun ağzına kapatılan ve ancak on kişinin kaldırabileceği kaya parçasını o tek başına kaldırdı⁹⁶⁴ ve tek bir kovayla suyu çekti. İkinci bir kova su çekmeye de ihtiyaç duymadı. Bu suyla da koyunları suladı.⁹⁶⁵ O’nu alıp eve getirirken önüne düşüp yürümeye başladım. Bana şöyle dedi: “Arkamdan yürü. Yanlış yola saparsam çakıl taşı atarak⁹⁶⁶ bana doğru yolu gösterirsin. Böylece, ben de hangi yoldan gideceğimi öğrenmiş olurum.”⁹⁶⁷

iii. “Çocuk kendisinin yanı sıra yürümeye başlayınca: “Ey oğulcuğum! Doğrusu ben uykuda iken seni boğazladığımı görüyorum, bir düşün, ne dersin?” dedi. “Ey babacığım! Ne ile emr olunduysan onu yap. İnşaallah, sabredenlerden olduğumu göreceksin” dedi.” (Saffât, 102)

⁹⁶¹ Râzî, a.g.e., VIII, 590.

⁹⁶² Mücâhid, a.g.e., II, 483.

⁹⁶³ İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 396; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, I, 250-251; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV, 167.

⁹⁶⁴ Mücâhid, a.g.e., II, 483; Kurtubî, a.g.e., XIII, 269; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 396; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, I, 250-251; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV, 167.

⁹⁶⁵ Kurtubî, a.g.e., XIII, 269.

⁹⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 396; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, I, 250-251; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV, 167.

⁹⁶⁷ Mücâhid, a.g.e., II, 483; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 396; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, I, 250-251; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV, 167.

Âlimler, boğazlanacak olan bu şahsın kim olduğu hususunda, ihtilâf etmişlerdir.⁹⁶⁸ Bu şahsın İshâk (a.s.) olduğunu ileri sürenler olmuştur. Bu görüşte olanlar Hz. Ömer, Hz. Ali,⁹⁶⁹ İbn Mes‘ûd, Ka‘bu’l-Ahbâr, Katâde, Said b. Cübeyr, Mesrûk, İkrime, Zührî, Süddî’dir.⁹⁷⁰ Bu şahsın İsmâil (a.s.) olduğunu ileri sürenler ise İbn Abbâs,⁹⁷¹ İbn Ömer, Said b. Müseyyeb, Hasan el-Basrî, Şa‘bî, Mücâhid ve Kelbî’dir.⁹⁷² Bu konuda İbn Kesîr şu tespitte bulunur: “Ka‘bu’l-Ahbâr’dan rivâyet edildiğine göre O, boğazlanan çocuğun Hz. İshâk olduğunu söylemiştir. En doğrusunu Allah bilir ama buna benzer sözlerin hepsi Ka‘bu’l-Ahbâr’dan alınmıştır. Ka‘b, Hz. Ömer devrinde Müslüman olduğunda Hz. Ömer’e İsrâil kitaplarından rivâyette bulunmaya başlamıştı. Ömer (r.a.) bazen onu dinlerdi. Böylece insanlar, onda bulunan şeyleri dinlemenin mübâh olduğuna inanmış ve değerli olsun veya olmasın ondan alarak nakletmişlerdir. Ancak bu ümmetin, -en doğrusunu Allah bilir- onda bulunanlardan bir harfe bile ihtiyacı yoktur.⁹⁷³ Yahûdiler, kurban edilmek istenen şahsın İshâk olduğunu iddia etmişlerdir. Ama onlar yalan söylemişlerdir.”⁹⁷⁴

2.5.6. Garîbu’l-Kur’an

Kur’an’da yabancı kelimelerin bulunması veya Kur’an’ın çoğunluğunu Kureyş lehçesi oluşturmakla birlikte, diğer lehçelerden de kelimelerin bulunması⁹⁷⁵ ve az kullanılmasından dolayı mânâsı yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç olan kelimeler⁹⁷⁶ Garîbu’l-Kur’an konusuna girmektedir. Kur’an’da yabancı kelimelerin olup olmadığı tartışılmıştır.⁹⁷⁷ Gelen nakillerden anlaşıldığına göre, Hz. Ömer Kur’an’da bu tür kelimelerin bulunduğunu kabul etmiştir. Buna göre Hz. Ömer,

⁹⁶⁸ Sa‘lebî, *a.g.e.*, VIII, 149; Râzî, *a.g.e.*, IX, 346; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, VII, 72.

⁹⁶⁹ Sa‘lebî, *a.g.e.*, VIII, 149; Râzî, *a.g.e.*, IX, 346; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 100; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, VII, 72; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 19.

⁹⁷⁰ Sa‘lebî, *a.g.e.*, VIII, 149; Râzî, *a.g.e.*, IX, 346; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, VII, 72; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 19. Abdullah b. Ömer’in boğazlanan kişinin İshâk olduğunu söylediğine dair rivâyet de bulunmaktadır. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 100; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 19.

⁹⁷¹ İbn Abbâs’tan her iki görüşe göre nakiller mevcuttur. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 19; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, I, 163.

⁹⁷² Râzî, *a.g.e.*, IX, 346.

⁹⁷³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 19.

⁹⁷⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, I, 163.

⁹⁷⁵ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 151; Ali Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul, 1991, s. 158.

⁹⁷⁶ İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü’l-Kur’ân”, *DİA*, XIII, 379.

⁹⁷⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hüseyin Akyüzöğlü, *Taberî Tefsiri’nde Garîbu’l-Kur’an*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2004, s. 68-79.

“Güneş dürülüp ışığı söndüğü zaman” (Tekvîr, 1) âyetindeki “كُورَتْ” için: “Bu kelime Farsça’dandır. Zira Farsça’da, âmâyâ kör denir. Dolayısıyla bu kelime, kör edildiği zaman mânâsındadır.”⁹⁷⁸ demiştir. Hz. Ömer’den bize ulaşan bu bilgi O’nun Kur’an’da yabancı kelimelerin olduğu görüşüne sahip olduğunu gösterir. Ayrıca bu rivâyetten Hz. Ömer’in Kur’an’ın kelimelerinin menşei hakkında bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Ömer’in “كُورَتْ” kelimesinin anlamını kavrayamaması da⁹⁷⁹ Garîbu’l-Kur’an meselesine örnek teşkil etmesi bakımından önemsenmiştir.⁹⁸⁰ Bunun yanı sıra En’âm Sûresi 125. âyette geçen “حَرْجٌ” kelimesini çöl halkından birine sorması da bu mevzuya örnek teşkil edebilmektedir.⁹⁸¹

2.5.7. Fedâilu’l-Kur’an

Kur’an-ı Kerim’deki sûrelerin veya âyetlerin fazilet veya üstünlüklerinin ifade edilmesine Fedâilu’l-Kur’an denilmektedir.⁹⁸² İbn Ömer’den gelen nakle göre Hz. Ömer’in de içerisinde bulunduğu bir toplantıda Fedâilu’l-Kur’an hakkında müzakere yapmışlardır. Bu toplantıda farklı sûrelerin ve âyetlerin faziletine dair konuşmalar olmuş, bu konuda Resûlullah’ın (s.a.s.) bir şey buyurup buyurmadığı araştırılmış ve nihâyetinde Resûlullah’ın (s.a.s.) bir hadisiyle mevzu bağlanmıştır. Bu toplantıda Resûlullah’ın (s.a.s.) Âyete’l-Kürsî’nin Kur’an’ın en faziletli âyetlerini oluşturduğuna dair hadisine yer verilmiştir.⁹⁸³

Hz. Ömer’in Kur’an’daki bazı sûrelerin ve âyetlerin faziletine dair sözleri bulunmaktadır. Hz. Ömer bu ifadelerinin bazısını Hz. Peygamber’e isnad ederken, kimilerinde de böyle bir isnadda bulunmamıştır. Hz. Ömer’den bu hususta gelen nakiller şunlardır:

i. Hz. Ömer, Resûlullah’ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Bana şu

⁹⁷⁸ Râzî, *a.g.e.*, XI, 63; Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5594. Bu rivâyetten Hz. Ömer’in Kur’an’ın kelimelerinin menşei hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

⁹⁷⁹ Bkz. Tez metni, 1.3.6. Kur’an’a Bütüncül Yaklaşım başlığı

⁹⁸⁰ Albayrak, *Kur’an’ın Kur’an’la Tefsiri*, s. 126; Eren, *a.g.e.*, s. 72-73.

⁹⁸¹ Nakil için bkz. Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, IX, 534-535; Nehhâs, *a.g.e.*, II, 486; Râzî, *a.g.e.*, V, 142; Semîn Halebî, *a.g.e.*, V, 144.

⁹⁸² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 201; Eren, *a.g.e.*, s. 74, Turgut, *a.g.e.*, s. 205.

⁹⁸³ Sa’lebî, *a.g.e.*, II, 229.

vahyolundu: Her kim: “*De ki: Ben sadece sizin gibi bir insanım ancak şu farkla ki bana "sizin ilahınız tek ilahdır" diye vahy ediliyor. Artık kim Rabbine âhirette kavuşacağını umuyorsa makbul ve güzel işler işlesin ve sakın Rabbine ibadetinde hiç bir şeyi Ona ortak koşmasın.*” (Kehf 110) âyetini okursa, onun için Aden’den Mekke’ye kadar içerisini kendisine dua eden ve kendisi için mağfiret dileyen meleklerin dolduracağı bir nur yükseltir.”⁹⁸⁴

vii. Hz. Ömer’den nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kur’an bir milyon yirmi yedi bin harftir. Kim sabırla karşılığını umarak onu okursa, okuduğu her bir harfe şahin gözlü hûri eş olarak verilir.”⁹⁸⁵

ii. Hz. Ömer’in: “Aklı başında bir adam görmezdim ki, Bakara Sûresi’nin sonundaki âyetleri okumadan uyusun.”⁹⁸⁶ Çünkü bunlar arşın altındaki hazinelerdendir.”⁹⁸⁷ dediği nakledilmiştir. Yine bu bağlamda O, Resûlullah’ın (s.a.s.): “Bakara Sûresi’nin son iki âyeti arşın hazinelerinden verildi.” buyurduğunu rivâyet etmiştir.⁹⁸⁸

iii. Hz. Ömer’in: “Her kim Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ Sûrelerini bir gecede okursa “kanitin”lerden,⁹⁸⁹ “hukema”dan yazılır.”⁹⁹⁰ dediğine yönelik rivâyet bulunmaktadır. Bir başka nakilde: “Kim ki bir gecede Bakara ve Âl-i İmrân Sûresi’ni okursa itaat edenlerden yazılır.”⁹⁹¹ dediği bildirilmektedir.

iv. Hz. Ömer’in “En’âm Sûresi, Kur’an-ı Kerim’in en üstün sûrelerindedir.”⁹⁹²; “Hac Sûresi kendisinde bulunan iki secde ile üstün kılınmıştır.”⁹⁹³ dediği nakledilmiştir.

v. Hz. Ömer’den rivâyet edildiğine göre o cinlerden birisiyle güreşmiş ve onun sırtını yere vurmuştur. Cinlerden olan Hz. Ömer’e “Beni serbest bırak ki ben de sana kendisiyle bize karşı korunacağımız bir şey öğreteyim.” demiştir. Hz. Ömer de onu

⁹⁸⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 72; Suyûtî, *İtkân*, IV, 110; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, III, 319.

⁹⁸⁵ Taberânî, *Mücemu’l-ıvâsât*, VI, 361; Suyûtî, *İtkân*, I, 198; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 342.

⁹⁸⁶ Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, III, 434; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1008.

⁹⁸⁷ Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, III, 434.

⁹⁸⁸ Suyûtî, *İtkân*, I, 111.

⁹⁸⁹ Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 103.

⁹⁹⁰ Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, III, 438-439; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 311.

⁹⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 37; Suyûtî, *İtkân*, IV, 108.

⁹⁹² Dârimî, “Fedâilu’l-Kur’ân” 17, IV, 2141; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 265; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 382; Suyûtî, *İtkân*, IV, 109; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, II, 97.

⁹⁹³ Muvatta, “Kur’an”, 13; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 1.

bırakmış ve ne olduğunu sorunca cin şöyle demiştir: “Sizler bizden Âyete’l-Kürsî ile korunursunuz.”⁹⁹⁴

---

⁹⁹⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 269; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 314.

BÖLÜM 3: HZ. ÖMER'İN KUR'AN ANLAYIŞININ TATBİKATTAKİ YANSIMASI VE TARİHSELLİK

3.1. Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'e Yaklaşımı

Bu başlık altında Hz. Ömer'in Kur'an'a bakışını ve Kur'an algısını ortaya koyan hususiyetler üzerinde duracağız.

3.1.1. Kaynaklık Değeri Bakımından Kur'an'a Bakışı

Hz. Peygamber, “Size öyle bir şey bırakıyorum ki ona sımsıkı sarıldığınız sürece sapıtmazsınız”⁹⁹⁵ buyurarak, Kur'an'ın kaynak olarak öncelenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. İslam ilim geleneğinde de bilginin kaynakları Kur'an, Sünnet, İcma, Kıyas vd. şeklinde sıralanmakta olup Kur'an'ın kaynaklık bakımından en üst sırada olduğu belirtilmiştir. Hz. Ömer'in de hayatın her safhasında Kur'an'ı birincil kaynak olarak gördüğü açıktır. Ondaki gelen rivâyetlere baktığımızda bunu çok net görebilmekteyiz. Hz. Ömer'in bu tavrını gösteren hâdiseleri şöyle sıralayabiliriz:

i. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in hadislerini derleme hususunda ashâbın ileri gelenleriyle istişarede bulunmuş ve onların çoğunluğu da O'nun bu görüşünü benimsemişlerdir. Bir ay kadar düşündükten sonra bu fikrinden vazgeçmiş ve sebebini de “Bir kavim hatırladım. Onlar bir kitap yazdılar, onun üzerine eğildiler ve Allah'ın kitabını terk ettiler.” şeklinde açıklamıştır.⁹⁹⁶ Hz. Ömer'in buradaki tavrı Kur'an'ın kaynaklık değeriyle ilgilidir. O'nun bu hassasiyeti o dönem için önemlidir. Çünkü İslam yayılmakta ve İslam'a yeni girenler olmaktadır. Buradan hareketle Kur'an'ın Sünnet'e önceliğinin kavranması hususu sıkıntı yaratabilir ve zorluklar yaşanabilirdi.

⁹⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, “Fedâil” 27, X, 239.

⁹⁹⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 287; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, X, 338. Muhammed Mustafa el-A'zamî bu rivâyetin mürsel olduğunu ve Hz. Ömer'in Kur'an nüshalarının henüz çoğaltılmadığı bir dönemde böyle bir girişimde bulunmasının mümkün olmadığını söyler. Bkz. Muhammed Mustafa A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, (Çev. Hulûsi Yavuz), İstanbul ts., s. 55. Kanaatimizce Kur'an'ın çoğaltılmış olmaması Hz. Ömer'in böyle bir girişimde bulunmasına mâni değildir. Çünkü Kur'an'ın cem edilmiştir ve bir nüshası mevcuttur. Ancak hadisler için bunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in hadisleri de Kur'an gibi bir araya toplamak istemiş olması muhtemeldir.

ii. Nakledildiğine göre, bir şahsın kendisine özel bir Mushaf hazırladığını ve her âyetin yanına da tefsirini ilave ettiğini öğrenen Hz. Ömer, o şahsı çağırtmış ve tefsirin yazılı olduğu kısmı kesmiştir.⁹⁹⁷ Nabia Abbott, Hz. Ömer'in bu tavrına yönelik şu değerlendirmede bulunmuştur: “Hz. Ömer, muhtemelen, müteşâbihâtla ilgili olarak yapılan tefsir malzemesini yırttırmıştır. Yoksa Ömer'in bu eyleminin, bütün tefsir türlerine karşı kesin bir karşıtlıktan kaynaklandığını söylemek mümkün değildir.”⁹⁹⁸ Nakilde Hz. Ömer'in müteşâbihle ilgili yorumu kestiğine dair bir işaret görülmemektedir. Hz. Ömer'in tefsire karşı olmadığı, bilakis tefsiri teşvik ettiğini görmekteyiz. Burada yer alan bilgi Hz. Ömer'in tefsire karşı olduğunu göstermemekle birlikte O'nun bu tavrı o dönem için anlaşılabilirlik taşımaktadır. Çünkü o dönemde henüz Kur'an her fertte tam bir Mushaf halinde yoktu. Parçalar halinde, bir kısım sahâbede bulunmaktaydı. İslam'ın yeni yayıldığı yerlerde ise hiç yoktu. Böyle bir ortamda Kur'an metnine yapılmış olan ilaveleri, Kur'an'la ilk defa tanışan bir kimse Kur'an metninden zannedebilirdi. Dolayısıyla Hz. Ömer'in tavrı doğabilecek olumsuz sonuçları önlemeye yönelik bir tedbir olarak algılanmalıdır.

iii. Hz. Ömer'in Kur'an'ı kaynaklık bakımından öncelediğini gösteren önemli örneklerden biri ise şudur: Fâtımâ b. Kays isimli bir kadın, Hz. Ömer'e gelerek kocasının kendisini üç talakla boşadığını ve Hz. Peygamber'in iddet süresince kendisi için ne eve, ne de nafakaya hükmetmediğine şahadette bulunmuştur. Hz. Ömer: “Doğru mu yalan mı söylediğini (unutup unutmadığını) bilmediğimiz bir kadının sözü üzerine Allah'ın Kitabı'nı terk edemeyiz.” ifadesiyle⁹⁹⁹ ve ardından “...Onlar zina gibi açık bir hayasızlık irtikâb etmedikçe siz onları evlerinizden çıkarmayın...” (Talak, 1) âyetini okumak sûretiyle¹⁰⁰⁰ Kur'an'ın hükümlerinin her şeyden önce

⁹⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, “Fedâil” 33, X, 245. Bazı sahâbiler Hz. Peygamber'den duydukları tefsirleri unutmamak için ellerinde bulunan Kur'an metinlerinin kenarlarına yazmışlardır. Hz. Ömer ise hilafeti esnasında bu türden ilaveleri yasaklamıştır. Bkz. Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 89.

⁹⁹⁸ Nabia Abbott, “Tefsirin Erken Dönem Gelişimi”, (Çev. Mehmet Akif Koç), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIII, Sayı: 2, Ankara 2002, s. 455.

⁹⁹⁹ Müslim, “Talak”, 46; Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-âsar*, s. 131; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XXIII, 63; Dârekutnî, *a.g.e.*, IV, 24; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 167-168; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, s. 268; Zürkânî, *a.g.e.*, II, 143; İbn Âşur, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, XXVIII, 303, 326. Taberîde “Dinimiz hususunda cevaz veremeyiz.” şeklindedir.

¹⁰⁰⁰ Müslim, “Talak”, 46.

geldiğini göstermiştir.¹⁰⁰¹ Hz. Ömer'in Resûlullah'tan (s.a.s.) rivâyet edilen hadisleri iki şahitle birlikte kabul ettiği bilinen bir husustur.¹⁰⁰² Hal böyle olunca şahidi bulunmayan ve yeni bir hükme delalet eden nakli kabul etmemesi tabiidir. Nitekim O'nun buradaki dayanağı “*Ey Peygamber! Eşlerinizi boşayacağınız vakit onların iddetlerini dikkate alarak boşayın ve iddeti dikkatle sayın. Rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten, özellikle eşlerinizin hukukuna zarar vermekten sakının. Onlar zina gibi açık bir hayâsızlık irtikâb etmedikçe siz onları evlerinizden çıkarmayın. Kendileri de çıkıp gitmesinler. İşte Allah'ın hudutları! Kim Allah'ın hudutlarını çiğnerse hakikaten kendine zulmetmiş olur. Nerden bileceksin, bakarsın Allah bundan sonra yeni bir durum meydana getirir.*” (Talak, 1) âyetidir. Âyet bir hakkı ifâ etmeyi emrederken, söz konusu kadının getirdiği haber bu hakkı kısıtlamaya yöneliktir. Sübût-i kat'î olan bir nas varken sübut-i zannî bir habere itibar etmek ise mümkün değildir. Burada Hz. Ömer'in Kur'an'ı Hz. Peygamber'e atfedilen hadislerin değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak aldığı da açıktır. Ayrıca O'nun sözlerinin “Hatırladığını veya unuttuğunu bilemediğimiz bir kadının sözüyle Rabbimizin Kitabı'nı ve Nebi'mizin Sünneti'ni terk edemeyiz.” olduğu şeklinde nakillerde mevcuttur.¹⁰⁰³ Bu nakil doğru kabul edildiğinde, O, Resûlullah'ın (s.a.s.) uygulamasının da âyet çerçevesinde olduğunu vurgulamış olmaktadır.

Hz. Ömer'in hadis rivâyeti hususundaki tutumları bazı kimselerce O'nun hadisleri kaynak kabul etmediğine yönelik aşırı yoruma tabi tutulmuştur.¹⁰⁰⁴ Hâlbuki O'nun

---

¹⁰⁰¹ Hanefiler, Fatıma b. Kays'ın haberini (hadisini) Müstenker Haber olarak değerlendirmişlerdir. Müstenker Haber, selef zamanında ortaya çıkmakla birlikte, onlar tarafından reddedilen meçhul ravinin haberidir ve bu haber kabul edilmez. Kıyasa muhalif olduğu takdirde de onunla amel edilmez. Bkz. Buhârî, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed (730/1330), *Keşfü'l-esrâr 'an 'Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, (Thk. Abdullah Mahmut Muhammed Ömer), Beyrut 1997/1418, II, 566-567.

¹⁰⁰² Ahmed Hasan, *a.g.e.*, s. 121. Hz. Ömer'in hadisleri kabul ederken şahit istediğini gösteren örnek için bkz. Müslim, “Âdâb”, 37; Muvatta, “İsti'zân”, 1; Şafii, *er-Risâle*, I, 404-405; Nehhâs, *a.g.e.*, IV, 518; Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 97; Sa'lebî, *a.g.e.*, VII, 85; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 357; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 215; Zehebî, *Tezkîretü'l-huffâz*, I, 11, 12; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, s. 457. Şafii, Hz. Ömer'in bu tavrını bazı olaylarda dâvânın sübûtu için üçüncü şahidin gerektirebileceği veya râvînin tanınip tanınmamasıyla ilgili olduğunu söyler. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den şahit istemesini ise, tedbir sebebiyle açıklar. Bkz. Şafii, *er-Risâle*, I, 402-404. Ayrıca Hz. Ömer'in “Her kim bir hadis işitir de onu işittiği gibi naklederse, o kişi kurtulmuş olur.” dediği nakledilmiştir. Bu nakilde Hz. Ömer'in hadis rivâyeti hususundaki hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, I, 413.

¹⁰⁰³ Söz konusu nakiller için bkz. İbn Hibban, *a.g.e.*, X, 63; Cessâs, *a.g.e.*, III, 615; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, s. 269.

¹⁰⁰⁴ Bu konuda bkz. M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *DİA*, XV, 31.

hadisleri kaynak kabul etmemesi söz konusu değildir. Böyle olsaydı hadisleri derleme girişimi üzerine ne bir düşünceye ve ne de bu hususta mülahalalara gerek duymazdı. Ayrıca O'nun "Dininiz hususunda reyden kaçınm. Görüşlerinizi Sünnet'e sunun!"¹⁰⁰⁵ dediği de nakledilmiştir. Bunun yanı sıra geceleri sabahlara kadar hadis ezberlediği nakledildiği gibi¹⁰⁰⁶ kendisinin 537 hadis rivâyet ettiği tespit edilmiştir. O hadisleri resmî mektuplar şeklinde aktarmıştır.¹⁰⁰⁷ Dolayısıyla O'nun hadislerle ilgili tutumu o dönemin kendi şartlarıyla değerlendirildiğinde anlaşılabilir bir nitelik arz etmektedir.¹⁰⁰⁸

iv. Hz. Ömer Mekkelilere vali tayin ettiği Nâfi b. Abdulhâris'le Usfan'da karşılaşmış ve selam verdikten sonra: "Yerine kimi vekil bıraktın?" sorusunu yöneltmiş, "Kölelerimizden biri olan İbn Ebî Evzâ'yı vekil bıraktım." cevabını alınca: "Sen onların başlarına bir köleyi mi vekil bıraktın?" diye şaşkınlığını dile getirmiştir. Nâfi'nin: "Ey Mü'minlerin halifesi! Yerime bıraktığım şahıs, Allah'ın Kitabı'nı çok iyi okuyan ve farzları iyi bilen bir şahıstır." cevabı üzerine, memnuniyetini Hz. Peygamber'in "Allah, bu Kitap vasıtasıyla bazı kavimleri yükseltir ve diğer kavimleri de alçaltır." hadisiyle ifade etmiştir.¹⁰⁰⁹ Bu rivâyet Hz. Ömer'in Kur'an bilmeye verdiği önemi göstermesi bakımından anlamlıdır. Hz. Ömer'in önceki şaşkınlığı bir kölenin söz konusu görevi üstlenebilecek yeterliliğe ulaşabilme imkânının hür olan şahsiyetlere göre zor olmasıyla ilgili olsa gerektir. Aksi halde şaşırması için bir sebep

---

¹⁰⁰⁵ İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 60.

¹⁰⁰⁶ Muhammed Mustafa A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, (Çev. Recep Çetintaş), Kayseri ts., s. 23.

¹⁰⁰⁷ A'zamî, *a.g.e.*, s. 45. Hz. Ömer'in naklettiği hadisler bazı müellifler tarafından da bir araya getirilmiştir. Örnek olarak Bkz. Ebû Yûsuf Yakub b. Şeybe b. es-saltu'-sedüsiyy, *Müsnedü Emîri'l-mü'minîn Ömer İbni'l-Hattâb*, (Thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Beyrut 1985/1405; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hasan el-Neccâd el-Fakîh el-Bağdâdî, *Müsnedü Ömer İbni'l-Hattâb*, (Thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullah), Medine 1994/1415.

¹⁰⁰⁸ Hz. Ömer'in bu tutumunun hadis olmayan haberlerin, hadislere karışabileceği endişesiyle ilgili olduğu söylenmiştir. Bkz. Ali İsa, *a.g.e.*, s. 815. Ayrıca bu konuda detaylı bilgi ve yorumlar için bkz. Ali Çelik, "Hz. Ömer'in Hadisçiliği", *Süleymân Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Isparta 1995 (1996), s. 257-271. Hz. Ömer'in Sünnet anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Ebubekir Sifil, *Hz. Ömer'in Sünnet Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s. 60-131; Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 126-130, 385-416.

¹⁰⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 267; Dârimi, "Fedâilu'l-Kur'ân" 9, IV, 2118-2119; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, X, 311; Ebû Ya'la el-Mevsilî, *a.g.e.*, I, 186; Ebû Avâne el-İsferayini, *a.g.e.*, II, 444, 445; İbn Hibban, *a.g.e.*, III, 49; Beyhakî, *a.g.e.*, III, 89; Begavî, *a.g.e.*, I, 40; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 167-168.

yoktur. Çünkü Hz. Peygamber, Allah'ın kitabıyla hükmettiği sürece emirlik husunda bir köleye dahi itaat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰¹⁰

v. Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazdığı bir mektuptaki: "Kur'an ve Hadis'te bulamadığın hususları benzerlerine kıyas ederek hükmet!" ifadeleri¹⁰¹¹ ve ayrıca Kadı Şurayh'a yazdığı mektuptaki: "Sana bir adam Kur'an'da olan bir şey getirirse Kur'an'a göre hükmet! Adama iltifat etme! Getirilen husus Kur'an'da yoksa Sünnet'e bak ve onunla hükmet!"¹⁰¹² Sana getirilen husus Kur'an'da ve Sünnet'te olmayan bir şeyse o zaman insanların icma ettiği şeye bak ve onu al! Şâyet sana getirilen husus Kur'an'da ve Sünnet'te yoksa ve o hususta hiçbir kimse de bir söz söylememişse iki şeyden dilediğini yap: Dilersen kendi görüşüne göre hükmet; dilersen de onu sonraya bırak. Fakat tehir etmeni (düşünerek daha sonra vereceğin kararı) senin için daha hayırlı görüyorum."¹⁰¹³ şeklindeki sözleri O'nun Kur'an'ın kaynak bakımından öncelenmesine yönelik takındığı tavrı göstermesi bakımından kayda değerdir.

vi. Kureyzâ b. Ka'b ve arkadaşları Irak'a gitmek için yola çıktıklarında Hz. Ömer onlarla birlikte bir süre yürümüş ve şunları söylemiştir: "Sizin varacağınız bölgenin halkı arı uğultusu gibi Kur'an okurlar. Onları hadislerle meşgul ederek Kur'an okumaktan alıkoymayınız. Kur'an'ı iyi okuyunuz ve Resûlullah'tan hadis naklini azaltınız. Bu konuda ben sizinle beraberim." Kureyzâ: "Oraya vardığımızda bizden hadis nakletmemizi istediler. Fakat biz Ömer'in bizi bundan nehy ettiğini söyledik." demiştir.¹⁰¹⁴ Ayrıca valilerini ve elçilerini uğurlarken, gittikleri yerlerde, Kur'an'a olan bağlılığı güçlendirmelerine yönelik talimatlar vermiştir.¹⁰¹⁵

Hz. Ömer'in çokça hadis nakletmeleri sebebiyle İbn Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ ve Ebû Mûsâ el-Ensârî'yi hapis ettiği nakledilmiştir. Ebû Hureyre de: "Şâyet Ömer (r.a.)

¹⁰¹⁰ Hadis için bkz. Müslim, "İmâre", 37.

¹⁰¹¹ Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 172; İbn Haldun, *a.g.e.*, I, 562; Muhammed Ziya, *a.g.e.*, s. 71. Bu mektup ve geniş mülahaza için bkz. Su'ûd Salih Muhammed, *Mukâvemetü'l-'adlî fi risâleti Ömer İbni'l-Hattâb ilâ Ebî Mûsâ el-Eş'arî ve eseruhâ fi el-kazâi fi muhâkemi'l-memleketi'l-'arabiyyeti'l-su'ûdiyye*, Riyad 2004/1425, s. 39-51.

¹⁰¹² Dârimî, "Mukaddime" 20, I, 266; Şâtübî, *a.g.e.*, IV, 7-8; İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 66-67, 92.

¹⁰¹³ Dârimî, "Mukaddime" 20, I, 266; İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 66-67.

¹⁰¹⁴ İbn Mâce, "Mukaddime", 3; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 12; Temmâvî, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁰¹⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul ts., II, s. 179.

zamanında bu kadar hadis nakletseydim, beni döverdi.” demiştir.¹⁰¹⁶ Hz. Ömer’in bu tür davranışları tamamıyla Kur’an’ın kaynaklık değeri bakımından öncelenmesinin sürekli genişleyen toplum tarafından kavranabilmesine yönelik önlem olarak algılanmalıdır. Nitekim Hz. Ömer’in hadise verdiği değeri gösteren çeşitli nakiller bulunmaktadır.

vii. Hz. Ömer’e Danyal Peygamber’in kitabını araştıran bir adamdan bahsedilmiş, Hz. Ömer de adamı huzuruna getirtmiş, cezalandırmış ve: “*Elif, Lâm, Râ. Bunlar, hakkı açıklayan, Haktan geldiği âşikâr olan Kitabın âyetleridir. Düşünüp manasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Biz, bu Kur'anı sana vahyetmekle, geçmiş ümmetlerin birtakım haberlerini en güzel şekilde beyan ediyoruz. Şu bir gerçek ki daha önce senin bundan hiç haberin yoktu.*”¹⁰¹⁷ âyetlerini okumuş: “Allah’ın kitabında ki kıssalardan daha güzeli var mıdır!” diye serzenişte bulunmuştur.¹⁰¹⁸

viii. Hz. Ömer’in Kur’an karşısındaki tutumunu gösterecek en önemli olaylardan biri de yaralandığında görülmektedir. Zira ölüm insanın dünya hayatına veda ettiği şiddetli bir andır. Bu anlamda, Hz. Ömer’in yaralanmasının ardından vefat edeceği anlaşılınca yanındakiler kendisine vasiyetini sormuşlardır. İlk vasiyeti “Allah’ın Kitabı’na sarılın.” olmuştur.¹⁰¹⁹

3.1.2. Kur’an Âyetlerine Tam İtaati

Kulluk Allah’a tam teslimiyeti gerektirmektedir. Allah’a teslimiyetin görünen yönü amellerin Kur’an’a göre tanzîmi şeklinde tezâhür etmektedir. Bu anlamda Müslüman, her bir âyetin hakkını, hem kalben iman ederek ve hem de davranışına aksettirerek vermek durumundadır. Böyle bir îtiyâda sahip olabilmek için öncelikle âyetlere vâkîf olmak gerekmektedir. Bazen bilinen bir âyet, günlük hayatın akışı içerisinde fark edilemeyebilir. Âyet bir şekilde fark edildiğinde takınılacak tavır, kulluğun samimiyetinin ve âyetlerin içselleştirildiğinin bir ölçütü olur. Hz. Ömer de beşer

¹⁰¹⁶ Zehebî, *Tezkîretü'l-huffâz*, I, 12.

¹⁰¹⁷ Yûsuf 12/1-3.

¹⁰¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, X, 371.

¹⁰¹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, X, 413; Muhammed Rıza, *a.g.e.*, s. 322.

olmanın bir sonucu olarak bazen var olan bir âyeti o ân için fark edememiş, hatırlayamamış veya hâdiseyle âyetin irtibatını (o esnada) kuramamıştır. Ancak fark ettiği anda takındığı tavır, Hz. Ömer’i Kur’an’a tam ittiba anlamında yükseltmiştir. Bu bağlamda Hz. Ömer’in, hakkında Kur’an âyeti bulunan bir meselede duraksadığı ve o âyete tâbî olduğu görülmektedir. O’nun bu yönüne işaret eden çeşitli rivâyetler mevcuttur. Bu rivâyetleri şöyle sıralayabiliriz:

i. Hz. Ömer’in hilafeti zamanında ‘Uyeyne b. Hısn,¹⁰²⁰ O’na gelmiş ve: “Yeter artık! Ey Hattab’ın oğlu sen bize bol vermediğin gibi, aramızda adaletle de hükmetmiyorsun!” demiştir. Hz. Ömer, onun bu hareketine öfkelenmiş ve onu cezalandırmak istemiştir. Olaya şahit olan Hür b. Kays atılıp: “Ey Mü‘minlerin Emiri! Allah Teâlâ Hazretleri, Resûlüne: “*Affi esas tut, ma’rufu emret ve cahillerden de yüz çevir!*” (Araf, 199) buyurmuştur. Bu adam da cahillerden biridir.” demek sûretiyle ona engel olmuştur. Âyeti işiten Hz. Ömer olduğu yerde kalmış ve hiç bir şey yapmamıştır. Bu rivâyeti aktaran İbn Abbâs devamında: “Hz. Ömer, Kur’an âyetleri söz konusu olduğunda duraksar, Onun aksine davranış sergilemezdi.” demektedir.¹⁰²¹ İbn Abbâs’ın buradaki sözleri, Hz. Ömer’in âyetler karşısında her zaman teslimiyet ölçütünü benimsediğini göstermesi bakımından önemlidir. Hz. Ömer’in bu tutumu hakkında İbn Ömer de şunları söylemiştir: “Hz. Ömer’in yanında Allah zikredildiğinde veya Kur’an’dan bir âyet okunduğunda öfkelenmediğini asla görmedim.¹⁰²² Yanında Allah anıldığında veya yanında bir insan Kur’an’dan bir âyet okuduğunda istediğini ondan alırdı.”¹⁰²³ O’nun öfkeli olduğu durumlarda yanında Kur’an okununca öfkesinin geçtiğine yönelik Bilal’den de (r.a.) bir rivâyet bulunmaktadır.¹⁰²⁴ Bu nakiller O’nun âyetler karşısında yüksek hassasiyetinin ve itaatinin göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

¹⁰²⁰ ‘Uyeyne b. Hısn, Hz. Ömer’in müellefe-i kulüb meselesinde Hz. Ebû Bekir’den mal isteyen ve Hz. Ömer’in onların bu isteklerini geri çevirdiği kimselerdendir.

¹⁰²¹ Buhârî, İtisam, 2; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 1639; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 198; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 347; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 289. Bu âyet-i kerîme kimi bilginlerce cihadı emreden kılıç âyetiyle nesh olunmuştur. Ancak Kurtubî’ye göre Hz. Ömer’in bu âyet-i kerîmenin hükmüne boyun eğmesi, Hurr’un da bu âyet-i kerîmeyi delil göstermesi, âyetin mensuh olmayıp muhkem olduğuna delalet etmektedir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 347.

¹⁰²² İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 309; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, X, 359.

¹⁰²³ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, X, 359.

¹⁰²⁴ Bkz. Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, X, 360; Muhammed Rıza, *a.g.e.*, s. 37.

ii. Hz. Ömer, bir gün insanlara hitâben: “Kadınlara vereceğiniz mehirler, karşınızdakinin zenginliği ne olursa olsun kırk ukiyyeden¹⁰²⁵ fazla olmasın. Bu miktardan fazla mehir veren olursa, bu fazlalık Beytü’l-Mâl’e aktarılacaktır.” demiştir. Bu sözler üzerine bir kadın: “Senin böyle bir şeye yetkin yoktur.” demiştir. Hz. Ömer kadına bunun nedenini sorunca, kadın: “Çünkü Yüce Allah: “...*Onlardan birisine yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile ondan geri hiçbir şey almayın...*”¹⁰²⁶ buyurmaktadır.” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Bir kadın isabet etti, bir adam da yanıldı,¹⁰²⁷ herkes Ömer’den daha fakîh!” diyerek bu kararından vazgeçmiştir.¹⁰²⁸ İbnü’l-Arabî O’nun buradaki tavrının haram kılma anlamında olmadığını, amacının nedb anlamında eğitime olduğunu söylemektedir.¹⁰²⁹ Bununla birlikte O, bir kadının âyeti hatırlatmasından memnun olarak ve takdir ederek hatasından dönmesiyle âyetlere tabii olma hususunda ki tavrını ortaya koymuştur.

iii. Hz. Ömer, Resûlullah’ın (s.a.s.) ölümü üzerine fevrî hareketlerde bulunup, adeta O’nun vefatını kabul etmeyince, Hz. Ebû Bekir, O’na ve bu hâli yaşayan topluluğa hitâben “*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah’a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*” (Âl-i İmrân, 144) âyetini¹⁰³⁰ ve “*Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler.*” (Zümer, 30) âyetini okuyunca, O bu tutumundan vazgeçmiştir.¹⁰³¹ Hz. Ömer’in burada takındığı tavrın kötü niyetli kimselerin Hz. Peygamber’in vefatını fırsat bilip karışıklık çıkarmalarını engellemeye yönelik stratejik tedbir olduğunu ifade edenler de olmuştur.¹⁰³² Bu doğru olmakla

¹⁰²⁵ Bir ukiyye, kırk dirhemdir. Bir dirhem 2.979 gr. gümüştür.

¹⁰²⁶ Bkz. Nisâ 4/20.

¹⁰²⁷ Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 233; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 29; İbnü’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’an*, I, 469; Râzî, *a.g.e.*, IV, 13; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 286-287; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 478; Suyûtî, *Durrü’l-mensûr*, IV, 293, 294; İbn Âşur, *Tefsîrü’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, IV, 289.

¹⁰²⁸ İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 29; Râzî, *a.g.e.*, IV, 13; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 99; Nesefî, *a.g.e.*, I, 216; Suyûtî, *Durrü’l-mensûr*, IV, 293; İbn Âşur, *Tefsîrü’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, IV, 289;

¹⁰²⁹ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’an*, I, 470.

¹⁰³⁰ Buhârî, *Fedâilu’s-sahâbe*, 5; Ebû Yûsuf, *Kitâbu’l-âsar*, s. 214; Sa’lebî, *a.g.e.*, III, 178; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 223.

¹⁰³¹ Buhârî, “*Fedâilu’s-sahâbe*”, 5; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 254.

¹⁰³² Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 223; Ramazan Boyacıoğlu, “Hz. Muhammed’in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer’in Tavrı ve Halife Seçimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, Sayı: 1,

birlikte hâdise tahlil edildiğinde O'nun tavrının Hz. Peygamber'e duyduğu yüksek sevgiyle irtibatlı olduğu da görülür.¹⁰³³ Nitekim Ebû Bekir bu âyetleri okuyunca Hz. Ömer ayaklarının bağının çözüldüğünü ve Resûlullah'ın vefat ettiğini anladığını söylemiştir.¹⁰³⁴ Bunun yanı sıra O'nun tutumunda kötü niyetli kimselerin etkili olduğu da anlaşılmaktadır. Zira O'nun: "Allah'a yemin olsun, Resûlullah ölmedi. O, pek çok münafığın el ve ayaklarını kesmeden ölmeyecektir."¹⁰³⁵ sözleri bunu gösterdiği gibi o gün münafıkların: "Şâyet Muhammed nebî olsaydı ölmezdi." şeklindeki sözleri de bunu göstermektedir. O: "Kim Muhammed öldü derse kılıçla boynunu vururum." şeklindeki sözlerini de münafıkların: "Muhammed nebî olsaydı ölmezdi." söylemlerinin ardından sarf etmiştir.¹⁰³⁶ O gün münafıkların Hz. Peygamber'in vefatıyla sevindikleri de ifade edilmiştir.¹⁰³⁷

Hz. Ebû Bekir'in Âl-i İmrân Sûresi 144. âyeti okumasının ardından Hz. Ömer: "Sanki biz bu güne kadar bu âyeti duymamıştık." demiştir.¹⁰³⁸ Yine orada bulunan diğer sahâbe de aynı şeyi söylemiştir.¹⁰³⁹ Bu nakil Hz. Ömer'in güne kadar bu âyetleri duymadığına yönelik bir delil olarak anlaşılmamalıdır. Zira O'nun Âl-i İmrân Sûresi 144. âyetin nerede ve ne zaman indiğine dair insanlara bilgi verdiği kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰⁴⁰ Dolayısıyla yukarıda verilen bilgiler O'nun âyetle teskin olduğunu ve âyetin içerdiği mânâ doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.

iv. Bir gece Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf ile birlikte Medine'de güvenliği temin etmek için dolaşırken, kapısı biraz açık, içeriden yüksek seslerin geldiği bir evin içerisinde içki içen bir topluluğun varlığından şüphe etmişlerdir. Hz. Ömer, eve girip girmemeleri hususunda Abdurrahman b. Avf'a danışmış, O da: "Biz Allah'ın yasak kıldığı bir şeyi yapıyoruz. Yüce Allah: "*Birbirinizin kusurunu araştırmayın.*"

Sivas 2002, s. 89. Hz. Ömer'in buradaki tutumu üzerine geniş mülâhaza için bkz. Müslümânî, *a.g.e.*, 118-123.

¹⁰³³ Hz. Peygamber'in vefatından duydukları üzüntü sebebiyle Hz. Osman'ın dilinin tutulduğu, Hz. Ali'nin evinden çıkmadığı nakledilmiştir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 223.

¹⁰³⁴ Ali Tantâvî, *Ahbâru Ömer ve ahbaru Abdullah b. Ömer*, Beyrut 1983, s. 47.

¹⁰³⁵ Buhârî, "Fedâilu's-sahâbe", 5; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 223.

¹⁰³⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-âsar*, s. 213.

¹⁰³⁷ el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 121. Hz. Âişe, Hz. Ömer'in sözleriyle münafıkların zararsız hale geldiklerini, Hz. Ebû Bekir'in sözleriyle de hakkın açıklandığını söylemiştir. Bkz. Dihlevî, *a.g.e.*, II, 659.

¹⁰³⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-âsar*, s. 214; Hâkim, *a.g.e.*, II, 323.

¹⁰³⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-âsar*, s. 214.

¹⁰⁴⁰ Bkz. İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 529; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I, 388.

(Hucurat, 12) buyurduğu halde biz kusur araştırdık.” şeklinde görüşünü beyan etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer eve girmekten vazgeçmiştir.¹⁰⁴¹ Bu nakle benzer olup başka şahıslarla ilgili nakiller de mevcuttur. Hepsinin ortak noktası Hz. Ömer’e bu âyetin hatırlatılmasıyla Hz. Ömer’in işin iç yüzünü araştırmaktan vazgeçtiği yönündedir.¹⁰⁴²

v. Kur’an yirmi üç senelik süre zarfında nâzil olduğu için yasaklamalar da bir süreç içerisinde tamamlanmıştır. Nitekim kâfirler önceleri Müslüman hanımlarla evlenmişler, Müslüman erkekler de müşrik kadınlarla evlenmişlerdir. Fakat daha sonra bu husus, “...*Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın...*”¹⁰⁴³ âyeti ile yasaklanmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer Mekke’de bulunan ve müşrik olan iki hanımını derhal boşamıştır.¹⁰⁴⁴

vi. Hz. Ömer’in âyetler karşısında takındığı tutumu gösteren nakillerden biri de şöyledir: Hz. Ömer’in “*Şâyet onlara “Kendinizi öldürün” yahut “Memleketinizden çıkın” diye emretmiş olsaydık, pek azından başkaları bunu yapmazlardı. Kendilerine verilen öğüdü yerine getirmiş olsalardı onlar için daha iyi ve daha sağlam olurdu.*” (Nisâ, 66) âyeti için: “Allah’a yemin olsun ki, şâyet Rabbimiz, kendimizi öldürmemizi bize emretseydi, muhakkak ki biz bunu yapardık. Bize bunu emretmeyen Allah’a hamd-ü senalar olsun.” dediği rivâyet edilmiştir.¹⁰⁴⁵ Hz. Ömer’in buradaki sözleri Kur’an’ın emirlerine yönelik sadakatini göstermektedir. Nitekim Hz. Ömer’in bu sözlerinden Resûlullah (s.a.s.) haberdar olunca: “Şüphesiz benim ümmetinden öyle adamlar vardır ki, onların kalplerindeki iman, en sabit dağlardan daha kararlıdır.” buyurmuştur.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴¹ Abdurrezâk, *Tefsir*, III, 233-234. Sa‘lebî, *a.g.e.*, IX, 83; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 333-334. Burada söz edilen ev, Rebî‘a b. Ümeyye b. Halef’in evidir. Nakilden anlaşıldığı kadarıyla içeridekilerin içki içtiklerini Hz. Ömer ve Abdurrahman b. Avf görmüşlerdir. Bkz. Abdurrezâk, *Tefsir*, III, 234.

¹⁰⁴² Nakiller için bkz. Abdurrezâk, *Tefsir*, III, 234; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 333-334; Akkad, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁰⁴³ Bkz. Mümtehine 60/10.

¹⁰⁴⁴ Buhârî, *Şurût*, 15; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXII, 583; Sa‘lebî, *a.g.e.*, IX, 295; Mâverdî, *a.g.e.*, V, 523; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 65; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 213; Makrîzî, *a.g.e.*, I, 303; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 217.

¹⁰⁴⁵ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 240; Râzî, *a.g.e.*, IV, 130; Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 103; Bilmen, *Tefsir*, II, 621. Hz. Ömer’in bu sözlerinden âyette geçen ‘*kendinizi öldürün*’ buyruğunun mecâzî olmadığı da anlaşılmaktadır.

¹⁰⁴⁶ Bilmen, *Tefsir*, II, 621.

3.1.3. Kendisini Âyetlerin Muhatabı Olarak Görmesi

Kur'an-ı Kerim tüm insanlığa hitâben indirilmiştir. Her bir insan da bu anlamda Kur'an'ın muhatabıdır. Bu sebeple âyetlere kendini muhatap alma Kur'an'ı anlamının ön şartlarından görülmüştür.¹⁰⁴⁷ Bu böyle olmakla birlikte âyetlerin bir kısmının özel olarak inkâr edenlere, münafıklara, günahkârlara hitap ettiği şeklinde kategorize etme yanlışlığına düşülebilmektedir. Hâlbuki Kur'an'ın ilk muhatabı olan sahâbe bu konuda böyle davranmamıştır. Buradan hareketle âyetleri anlarken, yöneltilen hitaplara ilk muhatabın bizzat kendisi olduğu bilincinde olmak gerekmektedir.¹⁰⁴⁸ Hz. Ömer ve sahâbe de âyetlerin nüzûlünü hayata tatbik için istemişler, beklemişler¹⁰⁴⁹ ve Kur'an âyetlerini hayatlarına katmaya kendilerini hazırlamışlardır. Bu da onların Kur'an âyetlerini anlarken sadece Allah rızası eksenli bakmalarına sebep olmuş ve mümkün olduğunca yanlış te'vile gitmelerine engel olmuştur. Konumuz gereği özellikle Hz. Ömer üzerinde duracak olursak, O'nun âyetleri birbirinden ayırmaksızın kendisine bir pay çıkarmaya çalışması ve âyetlerin anlaşılmasında tutulması gereken yolun bu olduğunu etrafındakilere anlatması mânidardır. Hz. Ömer'in bu yönünü ortaya koyan nakiller şunlardır:

i. Hz. Ömer, halife olduğunda insanlara hitâben şöyle demiştir: “Resûlullah'tan sonra vahiy kesildi. Allah bize sizin haberinizi veriyordu. Şimdi biz sizin zâhirinizi biliriz. Her kim bize hayır (iyi davranış) izhâr ederse biz de ona emân veririz ve onu kendimize yakın tutarız. Onun içinde gizledikleri de bizi ilgilendirmez. İçinde gizlediği şeylerden Allah onu hesaba çekecektir. Her kim de bize kötü bir şey izhâr ederse asla ona emân vermeyiz ve onu tasdik etmeyiz. İsterse içinin güzel olduğunu

¹⁰⁴⁷ Eren, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁰⁴⁸ Salah Abdulfettah Hâlidî, *Kur'an'ı Anlamaya ve Yaşamaya Doğru*, (Çev. Yûsuf Işıcık), Ankara 1998, s. 55; Soysaldı, “Günümüzde Kur'an'ın Anlaşılması”, s. 20.

¹⁰⁴⁹ Sahâbenin buyrukları hayatta tatbik için beklediklerinin göstergelerinden biri İçkinin yasaklanmasına yönelik gelen âyetler öncesinde Hz. Ömer ve bir gurup sahâbinin Hz. Peygamber'e gidip bu hallerini arz etmeleridir. Nakil için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 116; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, VIII, 658; Sa'lebî, *a.g.e.*, II, 141; Râzî, *a.g.e.*, II, 396, 398; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 200; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 205; Neseî, *a.g.e.*, I, 109; Hâzin, *a.g.e.*, I, 208; Suyûtî, *İtkân*, IV, 94; Suyûtî, *Târîhü'l-hulefâ*, s. 140.

ifade etsin.”¹⁰⁵⁰ Burada Hz. Ömer, vahyin bazen kendileri arasından birilerine hitâben indiğini ifade etmiştir. Çünkü Hz. Ömer ve sahâbe zaman zaman âyetlerin bizzat bazı şahısların söz ve davranışlarının ardından indirildiğini gözlemliyorlardı. Bu da onlar için her ân Kur’an ve Sünnet’e uyma hususunda teyakkuz halinde olmalarına sebebiyet veriyordu. Bu hâlin Hz. Ömer için de geçerli olması aynı hassasiyeti göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim nakiller Hz. Ömer’in bu bilinç içerisinde olduğunu göstermektedir. Mesela, Hz. Ömer Hudeybiye anlaşmasının şartlarının ağırlığını Resûlullah’a (s.a.s.) şikâyet etmiş ve bu şikâyetinde ısrarcı davranmıştır. Resûlullah (s.a.s.) kendisine bu hususta açık beyanda bulunmayınca, Resûlullah’ın (s.a.s.) yanından ayrılmış ve bu ısrarı sebebiyle hakkında âyet inmesinden endişe etmiştir. Bu düşünceler içerisindeyken Resûlullah (s.a.s.) tarafından çağırıldığı kendisine iletilmiş, Resûlullah’ın (s.a.s.) yanına geldiğinde ise Fetih Sûresi’nin indirildiğini Resûlullah (s.a.s.) kendisine müjdelemiştir.¹⁰⁵¹ Bu örnekte görüldüğü üzere Hz. Ömer kendisi hakkında inebilecek bir âyet sebebiyle oldukça kaygılanmıştır.¹⁰⁵² Bu durum O’nun her ân vahyin kendisi hakkında inebileceği endişesi içerisinde olduğunu göstermektedir. Burada Hz. Ömer’in endişesi, Resûlullah’ı (s.a.s.) bahsi geçen hususta rahatsız etmiş olabileceği sebebiyledir. Nitekim Hz. Ömer’in bu anlamda vahyin muhatabı olduğu durumlar da söz konusu olmuştur.¹⁰⁵³

ii. “Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah’ındır. İçlerinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker; dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allâh, her şeye kâdirdir.” (Bakara, 284) âyet-i kerîmesi nâzil olunca, Hz. Ömer ve bir grup sahâbe Hz. Peygamber’e gelerek: “Ya Resûlullah! Biz güç

¹⁰⁵⁰ Buhârî, “Şehadet”, 5; Abdurrezzâk, *Musannef*, “Fedâilu’l-Kur’ân”, III, 383; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 286-287; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, X, 307; Ebû Ya’la el-Mevsilî, *a.g.e.*, I, 174; Hâkim, *a.g.e.*, IV, 485; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 16; el-Hindî, *a.g.e.*, V, 685.

¹⁰⁵¹ Buhârî, “Tefsir (Feth 1)”, “Megazi”, 33; Muvatta, “Kur’an”, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 255; Tirmizi, “Tefsir”, 48; Ebû Ya’la el-Mevsilî, *a.g.e.*, I, 138; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*, XXI, 242; Sa’lebî, *a.g.e.*, IX, 40; İbn Esîr, *Câmi’u’l-’Usûl*, II, 357; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 259; Hâzin, *a.g.e.*, VI, 186; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 197; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 43.

¹⁰⁵² Sahâbenin genelinde her an kendileri için uyarı niteliğinde âyet inme kaygısı görülmüştür. Mesela, İbn Ömer: “Biz Resûlullah hayattayken hakkımızda Kur’an âyeti iner endişesiyle hanımlarımıza karşı rahat davranamaz ve istediğimiz gibi konuşamazdık. Fakat vefatından sonra bu hususta daha rahat davrandık.” demiştir. Söz konusu rivâyet için bkz. Buhârî, “Nikah”, 80; İbn Mâce, “Cenâiz”, 65.

¹⁰⁵³ Söz konusu nakiller için bkz. Tez metni, 1.2.3.1.2. Vahiyle Uyarılması Başlığı.

yetiremeyeceğimiz amellerle mükellef tutulduk. Çünkü hiç şüphe yok ki içimizden birisi, kalbinde yer almasını istemediği şeyleri hatırından geçirebilir.” demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Belki de sizler İsrâiloğullarının, “İştittik ve isyân ettik.”*¹⁰⁵⁴ dedikleri gibi demek istiyorsunuz. Sizler, “*İştittik ve itaat ettik.”*¹⁰⁵⁵ deyiniz.” buyurmuştur. Bu cevap, onlara ağır gelmiş ve bu hususta bir yıl beklemişlerdir. Ardından Allah Teâlâ: “*Allah hiç bir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez.*” (Bakara, 286) âyetini indirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allah Teâlâ, yapmadıkları veya onu söylemedikleri müddetçe ümmetimin, içlerinden geçirdikleri (kalplerinden, zihinlerinden ve akıllarından geçirdikleri) şeyi bağışlamıştır.” buyurmuştur.¹⁰⁵⁶ Hz. Ömer ve diğer sahâbenin gelip Hz. Peygamber’e âyeti sormaları, onların sürekli Kur’an âyetlerinin tefekkürüyle meşgul olduklarını ve âyetlerin gereğini nasıl yerine getirecekleri kaygısını taşıdıklarını göstermektedir.

iii. Hz. Ömer’in âyetlere kendisini muhatap aldığını gösteren durumlardan biri de âyetlerden etkilenip günlerce hasta bir vaziyete bürünmesidir.¹⁰⁵⁷ Hz. Ömer’in bu hâline örnek olabilecek rivâyete göre, bir şahıs O’na gelmiş ve: “Kur’an’ın en şiddetli âyetini biliyorum.” demiştir. O bu sözden hoşlanmamış ve: “Niçin bu âyeti öğrenmek istedin!” diyerek bu kişiye çıkmıştır. Daha sonra da o âyetin hangi âyet olduğunu sormuştur. Adam da: “*(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne Kitap ehlinin kuruntularıyla olmaz. Kötülük yapan, onunla cezalandırılır ve kendisine Allah’tan başka ne dost, ne de yardımcı bulamaz (Allâh’ın vereceği cezâyı hiç kimse ondan savamaz).*” (Nisâ, 123) âyetini okumuş ve: “Bizden her kim bir kötülük yaparsa cezasını görür.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Bu âyet indiğinde, ruhsat ifade eden ‘*Kim bir kötülük yapar yahut nefisine zulmeder de sonra Allah’tan mağfiret dilerse, Allah’ı bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.*’ (Nisâ, 110) âyeti ininceye kadar yiyemez ve içemez duruma gelmiştik.” demiştir.¹⁰⁵⁸ Buradaki hâdiseye benzer bir rivâyet ise şöyledir: Hz. Ömer bir gece, Medine’de geceleyin kontrol için çıkmış ve Müslümanlardan

---

¹⁰⁵⁴ Bkz. Nisâ 4/46.

¹⁰⁵⁵ Bkz. Bakara 2/285.

¹⁰⁵⁶ Râzî, *a.g.e.*, III, 103.

¹⁰⁵⁷ Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 147.

¹⁰⁵⁸ Suyûtî, *İtkân*, IV, 133.

birinin evine uğramıştır. O sırada ev sahibi namaz kılmaktadır. Hz. Ömer onun kıraatini dinlemiş ve şahıs “*Muhakkak Rabbinin azabı vuku bulacaktır. Onu engelleyecek yoktur.*” (Tûr, 7-8) kısmına gelinceye kadar Tûr Sûresi’ni okumuştur. Hz. Ömer: “Kâbe’nin Rabbine yemin olsun ki bu hak bir yemindir.” diyerek bineğinden inmiş, duvara yaslanmış ve bir süre o şekilde kaldıktan sonra evine dönmüştür. Bir ay süreyle evinden çıkmamış, onu yoklamaya giden halk ise rahatsızlığının sebebini anlayamamıştır.¹⁰⁵⁹ Buradan anlaşıldığı üzere Hz. Ömer sahâbeden olmasını bir üstünlük vesilesi olarak görmemiştir. Kur’an’a ve Sünnet’e tam bağlı yaşamaya çalışıyor olmasına rağmen, azap âyetleri karşısındaki tutumu, O’nun her zaman âyetler karşısında teyakkuz halinde olduğunu ve insan olmanın bir gereği olarak bu âyetlerin muhatabı olduğunun farkında olduğunu gösterir. Ayrıca Hz. Ömer’in bu âyetler karşısındaki durumu İmam Rabbânî (ö. 971/1563) tarafından Fenâ-Bekâ makamının¹⁰⁶⁰ izahında kullanılmış ve Hz. Ömer’in buradaki hâli bu makamlarla izah edilmiştir.¹⁰⁶¹

iv. Hz. Ömer’in “*İnsanoğlu, var edilip zikre değer bir şey olana kadar, şüphesiz, uzun bir zaman geçmemiş midir?*” (İnsan, 1) âyetini okuduğu ve sesini yükselterek: “Keşke o tamamlansaydı!” dediği nakledilmiştir. Başka bir nakilde ise, bir şahsın bu âyeti okuduğunu duyduğu ve bunun üzerine: “Keşke bu süre de bitmiş olsaydı!” dediği nakledilmiştir.¹⁰⁶² Bir diğer rivâyette ise, Hz. Ömer’in yerden bir avuç toprak aldığı ve: “Keşke bu toprak olsaydım!¹⁰⁶³ Keşke anam beni doğurmasaydı! Keşke unutululardan olsaydım! Zikredilmeye değer bir şey olmasaydım!” dediği bildirilmiştir.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 257-258. Benzer rivâyetler için bkz. İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 39; Zehebî, *Tarih*, III, 270; Ali İsa, *a.g.e.*, s. 319.

¹⁰⁶⁰ Fenâ-Bekâ: Sufiler fenâ kavramıyla insandaki kötü sıfatların yok olmasını, bekâ kavramıyla da insanın güzel vasıflar edinerek bunda devam etmesini kastetmişlerdir. Bkz. Kuşeyrî, s. 160.

¹⁰⁶¹ Bkz. İmam-ı Rabbânî, Ahmed b. Abdülâhad b. Zeynelâbidîn Serhandî (1034/1624), *Mektûbât-ı Rabbânî*, (Çev. Müstekimzâde Süleymân Sadettin), İstanbul 2002 s. 609.

¹⁰⁶² Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 120. Hz. Ebû Bekir’in de bu âyeti okuduğu ve şunları söylediği nakledilmiştir: “Keşke bitmiş olsaydı da sınılanmasaydı.” Kurtubî bu açıklamayı şöyle izah etmiştir: “Yani keşke Âdem’in üzerinden geçen ve anılmaya değer olmayan süre bu haliyle bitip gitmiş olsaydı da onun soyundan kimse gelmeseydi ve onun soyundan gelenler sınılanmasaydı.” Bkz. *a.g.e.*, a.y.

¹⁰⁶³ Hz. Ömer bu sözü Nebe Sûresi 40. âyete atfen söylemiş olsa gerektir.

¹⁰⁶⁴ İbn Ebî Zemenîn, *a.g.e.*, V, 69. Detayı verilmeksizin Hz. Ömer’in “Keşke toprak olsaydım.” sözlerini içeren nakil için bkz. İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 429. Aslında Hz. Ömer’in yukarıdaki haline

3.1.4. Âyetlerle İstişhât Ederek Hayata Katması

Kur'an âyetleri hayata katıldıkça anlamını bulmaktadır. Bu anlam, hayatı Allah rızası endeksli okuma ve yine bu bağlamda hayatı ikâme ile mümkündür. Hayatı Allah rızasına dayalı yaşayabilmekse, birincil olarak Kur'an âyetlerine vukûfiyetle söz konusu olabilmektedir. Sadece Kur'an âyetlerine vukûfiyet, bunları hayata katmak için yeterli olmamakta, bilakis hayatın her ânında, o âna hitap eden âyetlerin keyfiyetinin farkına varılması gerekmektedir. Bunun için de yeterli Kur'anî donanıma sahip olunmalıdır. Aksi halde niyet hayata Kur'an eksenli bakmaya yönelik bile olsa, söz konusu niyetin fiiliyata dökülebilme imkânı azalmaktadır. İşte belki de bu sebeplerle olsa gerek, Hz. Ömer hayatının her ânını Kur'an âyetleriyle süslemeye çalışmıştır. Hz. Ömer'in bu tavrında Resûlullah'ın (s.a.s.) eğitiminden geçmiş olmasının etkili olduğunu düşünmekteyiz. Zira Hz. Ömer, Resûlullah'ın (s.a.s.) Kur'an ile istişhât ettiğine tanıklık etmiştir. Hz. Ömer'in Resûlullah'ın (s.a.s.) istişhâtlarına şahit olduğu bazı durumlar şunlardır:

i. Mekke fethedildiğinde Kureyşliler, Hz. Peygamber'in haklarında vereceği hükmü endişe içerisinde beklerlerken Resûlullah (s.a.s.): “Ben de bugün size kardeşim Yusuf'un dediği gibi: ‘Bugün başınıza bir şey kakılmayacaktır.’¹⁰⁶⁵ diyorum.” demiştir. Hz. Ömer bu hâdiseyi anlatırken şunları söylemiştir: “Resûlullah'ın bu sözlerinden dolayı utancımın her tarafımdan ter boşandı. Çünkü ben onlara Mekke'ye girdiğimiz günü şöyle demiştim: ‘Bugün sizden intikam alacağız.’ Resûlullah'ın sözlerini işitince, ben de söylediklerimden utandım.”¹⁰⁶⁶

ii. Hz. Ömer'in anlattığına göre Resûlullah (s.a.s.) ashabla yaptığı ilmi derslerinin birinde anlatacaklarını anlatmış ve ardından anlattıklarına istişhât olarak “*Haberiniz*

---

benzer durumlar sahâbeye de gözlemlenmiştir. Mesela İnsan Sûresi nâzil olduğunda Hz. Peygamber sûreyi ashâba okurken yanında bulunan bir şahıs, Resûlullah'a (s.a.s.) âyet hakkında soru sormak istemiş, Hz. Ömer de bu kişiyi Hz. Peygamber'i sıkıması için uyarmıştır. Hz. Peygamber ise Hz. Ömer'e, müsaade etmesini söylemiştir. Bu esnada Hz. Peygamber sûredeki cennetin niteliklerini anlatan kısma gelince bu şahıs vefât etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Cennete duyduğu şevk arkadaşınızın ruhunu teslim etmesine sebep oldu.” buyurmuştur. Nakil için bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 118.

¹⁰⁶⁵ Bkz. Yûsuf 12/92.

¹⁰⁶⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 258.

olsun Allah'ın dostları var ya! Onlara ne korku var ne de onlar üzülecekler.” (Yunus, 62) âyetini okumuştur.¹⁰⁶⁷

iii. Hz. Ömer'in rivâyetine göre Cebrâil (a.s.), Hz. Peygamber'e bir bedevî şeklinde görünmüş ve Hz. Peygamber'e bir takım sorular sormuştur. Sorduğu sorulardan biri olan kıyamet saati sorusuna, Hz. Peygamber, beş şey var ki onları Allah'tan başka hiç kimse bilmez, diyerek cevap vermiş ve “*Kıyametin (ne zaman kopacağı) bilgisi Allah katındadır...*”¹⁰⁶⁸ âyetini okumuştur.¹⁰⁶⁹

iv. Hz. Peygamber'in her sene Uhud şehitlerinin kabirlerini ziyaret ettiği ve “*Sabretmenize karşılık selâm size, yurdun sonu ne güzel!*” dediği nakledilmiştir. Hz. Peygamber'i örnek alan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman da aynı şeyi yapmıştır.¹⁰⁷⁰ Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in vasiyetnâmesinde istişhât örneğine rastlamaktayız. Bu hususta Hz. Âişe'nin rivâyeti şöyledir: “Babam vasiyetini iki satır olarak yazdı: “Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, dünyadan ayrılması sırasında Ebû Kuhâfe oğlu Ebû Bekir'in vasiyetidir: Kâfirin inandığı, günahkârın günahından vazgeçtiği, yalan söyleyenin doğru söylediği şu zamanda, ben size yerime Hattâb'ın oğlu Ömer'i bırakıyorum. Şüphesiz o, adaletli davranır. Onun hakkındaki zannım, ümidim budur. Zulmeder ve değişirse şüphesiz ben gaybı bilmem.” Hz. Ebû Bekir bu sözlerini “*Zulmedenler görecektedir nasıl bir yıkılışla yıkılacaklarını.*” (Şuârâ, 227) âyetiyle sonlandırmıştır.¹⁰⁷¹

Hz. Ömer'in âyetlerle istişhâdını şöyle tasnif edebiliriz:

1. İbadet:

i. Namaz kılmak için kâmet getirildiğinde Hz. Ömer'in yüzünü insanlara dönerek: “Ey insanlar safları düzgün tutunuz. Zira Allah sizi, ‘*Sâf sâf dizilenler biziz. Allah'ı zikredip O'nu tenzih edenler biziz.*’ (Saffât, 165-166) diyen meleklerin durumunda görmek ister. Safları düzgün tutun. Ey falan sen öne geç. Ey filan sen geri geç.”

¹⁰⁶⁷ Ebû Dâvud, “Buyu‘”, 76; Râzî, *a.g.e.*, VI, 275; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 330; Suyûtî, *İtkân*, IV, 228.

¹⁰⁶⁸ Bkz. Lokman 31/34.

¹⁰⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 142.

¹⁰⁷⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 310.

¹⁰⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 369.

dediği ve saflar düzelince öne geçerek tekbir aldığı şeklinde nakiller mevcuttur.¹⁰⁷²

Başka bir nakilde ise, Hz. Ömer'in namaza başlarken “*Kalkacağın zaman da Rabbini hamd ile tesbîh et.*” (Tûr, 48) âyetini okuduğu bildirilmiştir.¹⁰⁷³

ii. Hz. Ömer bir gün kuşluk namazını uzatmış, kendisine daha önce yapmadığı bir şeyi yaptığı söylenince “Benim duâmdan bir kısmı kalmıştı, onu tamamlamak veya kaza etmek istedim.” demiş ve ardından “*Gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur.*” (Furkan, 62) âyetini okumuştur.¹⁰⁷⁴

iii. Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye kendisine Kisrâ'nın Medâin şehrini fethettiği günü Celûlâ vakasında alınan esirlerden bir cariye satın almasını da içeren bir mektup yazmıştır. Cariye getirildiğinde Hz. Ömer o cariyeyi çağırması ve: “Aziz ve celil olan Allah: “*Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla Birr'e erişemezsiniz.*” (Âl-i İmrân, 92) buyurmaktadır.” diyerek cariyeyi azat etmiştir.¹⁰⁷⁵ Ömer Nasuhi Bilmen bu nakle şöyle yer vermektedir: “Hz. Ömer de Kisra'nın Medâin'i fethedildiği zaman esirler arasından bir cariye satın almıştı, cariye Medine-i Münevvere'ye getirilince Hz. Ömer'in muhabbetini celbetmişti. Bu âyet-i kerîme nâzil olunca o sevdiği cariyesini rızaya hak için azat etmiştir.”¹⁰⁷⁶ Burada sanki Medâin Hz. Peygamber zamanında fethedilmiş ve bu esnada olay cereyan etmiş ve ardından âyetin nüzûlüyle Hz. Ömer'in bu cariyeyi saldığı anlaşılmaktadır. Fakat Medâin Hz. Ömer zamanında fethedilmiştir.¹⁰⁷⁷

iv. Hz. Ömer'in gece namazı kılmak için ailesini uyandırırken “*Ailene ve ümmetine namaz kılmalarını emret, kendin de namaza devam et...*”¹⁰⁷⁸ âyetini okuyarak onları

¹⁰⁷² Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XIX, 653; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 489; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 93; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 138; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 26.

¹⁰⁷³ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 116; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 262.

¹⁰⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 336.

¹⁰⁷⁵ Mücâhid, *a.g.e.*, I, 131; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, V, 574-575; Sa'lebî, *a.g.e.*, III, 110-111; Begavî, *a.g.e.*, II, 67; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 471; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 133; Hâzin, *a.g.e.*, I, 380; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 360.

¹⁰⁷⁶ Bilmen, *Tefsîr*, I, s. 416.

¹⁰⁷⁷ Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 150. Medâin'in fethi hususunda geniş bilgi için bkz. Sadık Eraslan, *Sosyal ve Politik Sonuçları İtibariyle Hz. Ömer Devri Fetih Hareketleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, s. 154-158; Abdulaziz b. Abdullah el-Humeydî, *el-Hulefâü'r-râşidin mevâkif ve Iber*, İskenderiye 2005, s. 471-488.

¹⁰⁷⁸ Bkz. Tâhâ 20/132.

namaza çağırıldığı nakledilmiştir.¹⁰⁷⁹

2. Dua:

i. Hz. Ömer'in Kâbe'yi tavaf ederken “*Rabbimiz bize dünyada da bir iyilik ver, âhirette de bir iyilik ver ve bizi ateş azabından koru.*” (Bakara, 201) âyetini okuyarak dua ettiği rivâyet edilmiştir. Hz. Ömer vakfe yerinde en çok bu duâyı ettiği gibi, Müslümanlara da vakfe yerinde en çok bu âyetle dua etmelerini tavsiye etmiştir.¹⁰⁸⁰

Bir başka rivâyette Hz. Ömer'in Kâbe'yi tavaf ederken Râd Sûresi 39. âyete istinaden ağlayarak: “Allah'ım, eğer Sen beni bahtiyar kimseler arasında yazdı isen onlar arasında beni bırak. Şâyet beni bedbaht ve günahkâr kimseler arasında yazdıysan, onlar arasından beni sil ve beni bahtiyar ve mağfirete nâil olan kimseler arasında yaz. Çünkü Sen dilediğini siler, dilediğini bırakırsın ve Ana Kitap da Senin nezdindedir.” şeklinde dua ettiği bildirilmiştir.¹⁰⁸¹

ii. Hz. Ömer'in: “Allah'ım zalimliğimi ve nankörlüğümü bağışla!” şeklinde dua ettiğini gören bir şahıs, yapılan duaya hayretini ifade edince Hz. Ömer: “*Doğrusu insan pek zalim ve çok nankördür.*” (İbrâhim, 34) âyetini okumuştur.¹⁰⁸² Burada Hz. Ömer'in duâsını âyete istinâden ettiği görülmektedir.

iii. Kıtık yıllarında, Hz. Ömer yağmur duasına çıkmış ve dua süresince mağfiret dilemekten başka bir şey yapmamıştır. Yağmur yağdırılınca yanında bulunanlar: “Biz senin yağmur için dua ettiğini görmedik.” demişlerdir. O da: “Ben (kendisi sebebiyle yağmurun yağdırılması istenen semanın) yağmur yağdırma sebeplerinin tümünü zikrederek yağmur talebinde bulundum.” demiş ve sonra: “*Rabbinizden mağfiret*

¹⁰⁷⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XVI, 217-218; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII, 2442; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 71; Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 263; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 179.

¹⁰⁸⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, II, 433-434.

¹⁰⁸¹ Râd Sûresi 39. âyet mealen şöyledir: “Allah, *dilediği hükmü iptal eder, dilediğini sabit bırakır. Ana kitap O'nun yanındadır.*” Rivâyet için bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XIII, 563, 564; Sa'lebî, *a.g.e.*, V, 297; İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 317; Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 330; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 538; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 89.

¹⁰⁸² Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 111.

dileyin; çünkü O çok bağışlayıcıdır. (Mağfîret dileyin ki,) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin.” (Nuh 10-11) buyruklarını okumuştur.¹⁰⁸³

iv. Hz. Ömer: “Dua edilene icabet edilmemesi haramdır, şükredene ziyade edilmemesi haramdır, istiğfar edenin istiğfarı men edilmez.” demiş ve ardından: “Rabbiniz buyurdu ki: “Bana dua edin ki size karşılık vereyim. Zira Bana ibadet, yani dua etmeyi kibirlerine yediremeyenler, zelil ve rezil olarak Cehennem’e gireceklerdir.” (Mü’min, 60), “Ve düşünün ki: Rabbiniz şöyle ilan buyurdu: “Eğer şükrederseniz, Ben nimetlerimi daha da artırırım, ama nankörlük ederseniz haberiniz olsun ki azabım pek şiddetlidir!” (İbrâhim, 7), “Dedim ki onlara: “Rabbinizden mağfîret dileyiniz. Şüphesiz ki O Gafûr’dur.” (Nuh, 10) âyetlerini okumuştur.¹⁰⁸⁴

v. Hz. Ömer’in “Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının nimetleridir, oysa gidilecek yerin güzeli Allah katındadır.” (Âl-i İmrân, 14) ve “Bu, kaybettiğinize üzülmemeniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şımarmamanız içindir. Allah, kendini beğenip öğünen hiç kimseyi sevmez.” (Hadid, 23) âyetlerini okuduğu ve Allah’a kendilerine yardımcı olması için dua ettiği nakledilmiştir.¹⁰⁸⁵

3. Dinde Zorlama:

i. Hz. Ömer’in kölesi olan Üsâk şöyle demiştir: “Ben, Ömer b. Hattâb’ın Hıristiyan bir kölesiydim. Bana İslâm’ı arz eder, ben de kabul etmezdim. ‘Dinde zorlama yoktur.’¹⁰⁸⁶ der ve: ‘Ey Üsâk, Müslüman olsan da senden Müslümanların bazı işlerinde yararlı olsak!’ derdi.”¹⁰⁸⁷

ii. Hz. Ömer, Hıristiyan yaşlı bir kadına: “Ey yaşlı kadın, İslâm’a gir, selamete erersin. Muhakkak Allah Muhammed’i (s.a.s.) hak ile göndermiştir.” demiş, kadın da:

¹⁰⁸³ İbn Ebî Şeybe, “Kitâbu’s-salât”, III, 529; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, X, 400; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIII, 293-294; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 2045; Beyhakî, *a.g.e.*, III, 352; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 373; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 302; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 453.

¹⁰⁸⁴ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, X, 303.

¹⁰⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 607.

¹⁰⁸⁶ Bkz. Bakara 2/256.

¹⁰⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 493; Sa’lebî, *a.g.e.*, II, 235; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 318.

“Ben yaşlı bir kadını. Ölüm ise bana pek yakındır.” diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Şahit ol Allah’ım!” demiş ve ardından da: “*Dinde zorlama yoktur...*”¹⁰⁸⁸ âyetini okumuştur.¹⁰⁸⁹

4. Ehl-i Kitâb’ın Ahiretteki Durumu:

Hz. Ömer Şam’a yaptığı bir seyahati esnasında, oldukça yaşlı, saçları birbirine karışmış, kir pas içinde, üzerinde siyah elbiseler bulunan bir rahibin mabedine uğramış, rahip yanına gelince, Hz. Ömer ağlamaya başlamıştır. Kendisine: “Ey Mü’minlerin Emiri, neden ağlıyorsun?” diye sorulunca: “Bu zavallı bir hedefe varmak istedi, onu tutturamadı. Bir şeyler ümit etti, umduğunu elde edemedi.” demiş ve ardından: “*Yüzler var ki, o gün korkulu ve zelildir, amel etmişler, yorulmuşlardır.*” (Ğâşiye, 2-3) buyruklarını okuyarak: “Yüce Allah’ın bu kavlini hatırladım. İşte beni ağlatan budur.” demiştir.¹⁰⁹⁰ Hz. Ömer, bu âyetleri Hıristiyan din adamına yormasıyla âyetin kapsamına Hıristiyanların da girdiğini ifade etmiştir. Böylece Hz. Ömer âyetin bir nevi tefsirini yapmış bulunmaktadır.

5. Hz. İsa’nın Allah’ın Kulu Oluşu:

Rum kralı, Hz. Ömer’e: “Sana göndermiş olduğum elçilerimin döndüğünü bildiririm. Onlar iddia ediyorlar ki, sizin tarafınızda hiç bir faydası olmayan bir ağaç varmış. Önce merkep kulağı gibi çıkar, sonra inci misâli yarılr, sonra yeşererek yeşil zümrüt gibi olur, sonra kızarır ve kırmızı yâkût şeklini almış. Olgunlaşarak güzel ve tatlı bir helva gibi olur, sonra kuruyarak oturanlar için korunak, yolcular için azık olurmuş. Şâyet elçilerim doğru söylüyorlarsa ben, bunun ancak Cennet’teki ağaçlardan bir ağaç olabileceğini sanıyorum.” ifadelerini içeren bir mektup göndermiştir. Hz. Ömer cevaben: “Mü’minlerin Emiri Ömer’den Rumların kralı Kayser’e! Muhakkak ki senin elçilerin sana doğru söylemişler. O ağaç bizim kıtamızda vardır. Bu ağaç Hz. Meryem’in oğlu İsa’yı doğurup da lohusa olduğu zaman Allah’ın onun için yaratmış (bitirmiş) olduğu ağaçtır. Allah’tan kork ve Allah’tan ayrı olarak İsa’yı ilâh edinme.”

¹⁰⁸⁸ Bkz. Bakara 2/256.

¹⁰⁸⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 280; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 276.

¹⁰⁹⁰ Abdurrezzâk, *Tefsir*, III, 369; Hâkim, *a.g.e.*, II, 567; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 472; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 27; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 537.

diye yazmış ve ardından “Gerçekten Allah katında İsa’nın durumu, Adem’in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona: ol, dedi, o da oluverdi. Hak; Rabbindendir. Öyleyse şüphecilerden olma.” (Âli İmrân, 59) âyetini ilave etmiştir.¹⁰⁹¹

6. Tövbe:

i. Adamın biri Hz. Ömer’e gelerek “Ey Mü’minlerin Emiri, ben birisini öldürdüm. Benim için tövbe var mı?” diye sormuş, Hz. Ömer de ona: “*Hâ, Mîm. Bu Kitab’ın vahyolunup bölüm bölüm indirilmesi, Azîz ve Âlim: üstün kudret sahibi, her şeyi en mükemmel tarzda bilen Allah tarafındandır. O, aynı zamanda günahları bağışlar, tövbeleri kabul buyurur, ama cezalandırması da çetin olup, lütuf ve ihsanı pek geniştir. Ondan başka tanrı yoktur. Dönüş yalnız O’na olacaktır.*” (Mü’min 1-3) âyetlerini okumuş ve: “Çalış, ümidini kesme.” demiştir.¹⁰⁹²

ii. Hz. Ömer bir gün Şamlı bir adamın hâlini araştırmıştır. O’na: “Bu adam şu içkiyi artık bırakmaz oldu.” diye bilgi verilmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer kâtibine şöyle demiştir: “Yaz, Ömer’den filana, selam sana. Ben kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah’a hamd ettiğimi sana bildiriyorum. “*Hâ, Mîm. Bu kitabın vahyolunup bölüm bölüm indirilmesi, Azîz ve Âlim: üstün kudret sahibi, her şeyi en mükemmel tarzda bilen Allah tarafındandır. O, aynı zamanda günahları bağışlar, tövbeleri kabul buyurur, ama cezalandırması da çetin olup, lütuf ve ihsanı pek geniştir. Ondan başka tanrı yoktur. Dönüş yalnız O’na olacaktır.*” (Mü’min 1-3) Sonra mektubu mühürlemiş ve elçisine: “Bu adamı ayık bulacağın bir vakitte mektubu ona ver!” talimatında bulunmuştur. Sonra da yanında bulunanlara o şahsın tövbe etmesi için dua etmelerini istemiştir. Mektup bu şahsa ulaştınca, mektubu okumuş ve: “Allah bana günahlarımı bağışlayacağını vaat ediyor. Cezasından da sakındırıyor.” demeye başlamış ve sürekli bu sözleri tekrar etmiştir. Ardından da ağlayarak tövbe etmiştir. Adamın bu durumu Hz. Ömer’e ulaştınca: “Sizden herhangi birinizin ayağının bir defa kaydığını göreceksiniz, işte böyle yapınız. Onu doğrultmaya çalışınız ve Yüce Allah’a onun

¹⁰⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3322-3323; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 290; Suyûtî, *Târihü’l-hulefâ*, s. 160-161. Ayrıca bu nakil Hz. Ömer’in diğer din mensuplarıyla diyalogunu gösterir.

¹⁰⁹² Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*, XX, 278; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3263, 3264; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 546; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 76.

tövbesini kabul etmesi için dua ediniz. Onun aleyhine şeytanın yardımcıları olmayınız.”¹⁰⁹³ demiştir.

7. Mükâtebe:

Bir keresinde Sîrin, Enes’e mükâtebe yapma talebinde bulunmuş, Enes ise maddî ihtiyacı olmadığı için teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine de Sîrin, Hz. Ömer’e başvurmuştur. Hz. Ömer, Enes’i çağırıp mükâtebe yapması hususunda ısrarcı davranmış ve onu cezalandırmıştır. Ardından da: “*Kölelerinizden hür olmak için bedel vermek (mükâtebe yapmak) isteyenlerin, -onlarda bir iyilik görürseniz- bedel vermesini kabul edin...*”¹⁰⁹⁴ âyetini okumuştur. Bunun üzerine Enes mükâtebe yapmıştır.¹⁰⁹⁵ Hz. Ömer bu âyet gereğince mükâtebe yapmanın farz olduğunu düşünmüştür.¹⁰⁹⁶ Aksi halde Enes’i yapılmaması mübah olan bir hususta cezalandırmaya kalkmazdı.¹⁰⁹⁷ Dolayısıyla Hz. Ömer devlet başkanı olma yetkisini de kullanarak insanları buna zorlamış ve bunu da şahsî fikrine değil, Kur’an’a dayandırmıştır. Yine rivâyet olunduğuna göre Hz. Ömer kölesiyle mükâtebede bulunmuş, kölesi taksitini getirince, O’na: “Bunu götür ve bununla mükâtebe miktarını ödeme (kazanma) hususunda destek sağla.” demiştir. Bunun üzerine köle: “Keşke bunu en son takside bıraksan.” deyince, Hz. Ömer: “Ben bunu göremeden (ölmekten) korkuyorum.” demiş ve Nur Sûresi 33. âyeti okumuştur.¹⁰⁹⁸

8. Cihat Ederken Mukavemet Göstermek:

i. Ebû ‘Ubeyde b. Cerrâh, Hz. Ömer’e mektup yazarak O’na, Rumların askerî yığınak yaptıklarını ve onlardan herkesin korkar durumda olduğunu bildirmiştir. Hz. Ömer cevaben: “Mü’min bir kula ne kadar sıkıntı gelirse gelsin Allah o sıkıntıyı ondan alır. Elbette ki bir zorluk iki kolaylığa galip gelemez. Allah Teâlâ Kitabı’nda şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler, sabredin (düşmanlarınıza karşı) sabırlı olun.*

¹⁰⁹³ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3263; Sa‘lebî, *a.g.e.*, VIII, 265; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 291; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 76. Benzer bir rivâyet için bkz. Mücâhid, *a.g.e.*, II, 563.

¹⁰⁹⁴ Bkz. Nur 24/33.

¹⁰⁹⁵ Buhârî, “Mükâteb”, 1; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 374; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 245; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 298; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV, 31.

¹⁰⁹⁶ Râzî, *a.g.e.*, VIII, 374; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 245.

¹⁰⁹⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 245.

¹⁰⁹⁸ Râzî, *a.g.e.*, VIII, 375.

(*hudutlarınızda*) nöbet bekleyin. Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.” (Âl-i İmrân, 200) yazmıştır.¹⁰⁹⁹

ii. Hz. Ömer ordularını gazaya gönderdiğinde Tövbe Sûresi 33., Feth Sûresi 28., Sâf Sûresi 9. âyetlere istinâden, Yüce Allah'ın dinini üstün tutacağına dair vadini onlara hatırlatmış ve bununla muzaffer olacaklarına emîn olmalarını, başarı elde edeceklerine tam kanaat getirmelerini istemiştir.¹¹⁰⁰

Nakledildiğine göre, Hz. Ömer'in gönderdiği bir ordu, bir kaleyi kuşatmış, derken askerlerden biri ileri atılmış ve öldürülünceye kadar savaşmıştır. Bunun üzerine bazı kimseler: “O, kendisini göz göre göre tehlikeye attı.” demişlerdir. Bu söz Hz. Ömer'e ulaştınca, Hz. Ömer: “Siz yalan söylediniz. Allah ona rahmet etsin.” demiş ve “*İnsanlar içinde, Allah'ın rızasını elde etmek için canını satan kimseler vardır.*” (Bakara, 207) âyetini okumuştur.¹¹⁰¹ Burada ileriye atılan şahsın yanlış yaptığını düşünen kimseler “*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.*” (Bakara, 195) âyetiyle istişhât etmişlerdir. Ancak yaptıkları istişhâdın yanlış olduğu, Hz. Ömer'in getirdiği karşı delille ortaya konulmuştur. Bu rivâyet Hz. Ömer'in âyetlerin tefsirlerine vükûfiyetini gösterir. Çünkü O, günlük hayatta karşılaştığı bir hususu hemen âyeti okuyarak düzeltiyordu. Bu ise, Kur'an'ın metnine ve tefsirine vâkıf olmayı gerektiren bir husûsiyet arz etmektedir.

iii. Hz. Ömer, Sasanilerle yapılan bir harpte dağılan ve moralleri bozuk bir şekilde Medine'ye dönüp evlerine kapanan Müslümanları “*Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilmek veya bir başka topluluğa katılmak maksadı dışında, o gün arkasını düşmana dönen kimse Allah'dan bir gazaba uğramış olur. Onun varacağı yer Cehennem'dir. Ne kötü bir dönüşür!*” (Enfâl 16) âyetindeki “*tekrar savaşmak için bir tarafa çekilenler*” kısmına dâhil olduklarını ifade ederek teselli etmek istemiştir.¹¹⁰²

¹⁰⁹⁹ Muvatta, “Cihad”, 6; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, IV, 334; Hâkim, *a.g.e.*, II, 329; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 560; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 323; XX, 107-108; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 457; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 149-150. Bu rivâyette Hz. Ömer “Bir zorluk iki kolaylığa galip gelmez.” diyerek İnşirah Sûresi'ne atıfta bulunmuştur. Nitekim Elmalılı bu rivâyete İnşirah Sûresi'nde yer vermiştir. Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5924-5925.

¹¹⁰⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 75.

¹¹⁰¹ Râzî, *a.g.e.*, II, 295, 351; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 255.

¹¹⁰² Şibli, *Bütüün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 139.

9. Yemîn:

Hız. Ömer'in bazen yemîn ederken: "Hayır, "göğün ve yerin, emriyle ayakta durduğu Allah'a yemîn ederim."¹¹⁰³ dediğı rivâyet edilmiştir.¹¹⁰⁴

10. Tabîat Esasları:

Hız. Ömer'e hilafeti zamanında yağmurun uzun süredir yağmadığı ve artık insanların ümitlerini yitirdikleri bildirilince: "Şimdi size yağmur yağdırılır." demiş ve ardından "Odur ki insanlar artık ümitlerini kestikten sonra yağmur indirir, rahmetini her tarafa yayar. O, gerçek dost ve hâmidir, bütün övgülere ve hamdlere layıktır." (Şûrâ, 28) âyetini okumuştur.¹¹⁰⁵ Abdurrezzâk'ın yer verdiği nakilde ise insanlara yağmurun yağmadığının ve insanların ümitlerini yitirdiklerinin bildirildiğı ve Hız. Ömer'in "Öyleyse yağmur yağar." dediğı bildirilmiş, fakat âyeti okuduğundan bahsedilmemiştir.¹¹⁰⁶

11. Nikâh:

Hız. Ömer'in "Yüce Allah, "Eğer onlar fakir iseler, Allah onları, lütfü ile zengin kılar."¹¹⁰⁷ buyurmuşken nikâhlanarak zengin olmanın yolunu aramayana hayret ederim." dediğı rivâyet olunmuştur.¹¹⁰⁸

12. Devlet Yönetimi ve İdarecilik:

i. Hız. Peygamber'in vefatının ardından halîfe seçimi esnasında Hız. Ömer, Hız. Ebû Bekir'le ilgili olarak "Kimin şu üç özelliğı vardır?" diyerek şu âyeti okumuştur: "O, ikinin ikincisinden ibaretti. O zaman onlar mağaradaydılar. O vakit arkadaşları da: Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir diyordu."¹¹⁰⁹ Daha sonra Hız. Ömer elini uzatıp Hız. Ebû Bekir'e biat etmiş ve diğer insanlar da aynı şekilde biat

¹¹⁰³ Bkz. Rum 30/25.

¹¹⁰⁴ İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 440.

¹¹⁰⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XX, 511; Sa'lebî, *a.g.e.*, VIII, 319; Râzî, *a.g.e.*, IX, 599; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 29; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 125; Mâverdi, *a.g.e.*, V, 203. Mâverdi'de nakil yer almakla birlikte Hız. Ömer'in âyeti okuduğı yer almamaktadır.

¹¹⁰⁶ Abdurrezzâk, *Tefsir*, III, 191.

¹¹⁰⁷ Bkz. Nur 24/32.

¹¹⁰⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 241. Benzer bir rivâyet için bkz. İbn Ebî Zemenîn, *a.g.e.*, III, 233; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sur*, XI, 42; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, IV, 30.

¹¹⁰⁹ Tövbe 9/40.

etmişlerdir.¹¹¹⁰ Böylece Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'den sonra devlet başkanı seçilmesine ehil olduğunu desteklemek için bu âyeti delil getirmiştir.

ii. Hz. Ömer, valilerinden Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta Nahl Sûresi 71. âyete isnaden şöyle demiştir: “Dünyada olan rızıkına kanaat et. Muhakkak ki Rahman, rızık konusunda bir kısmını diğerlerine üstün kılmıştır. Bilakis bununla hepsini imtihan eder.”¹¹¹¹

iii. Hz. Ömer'in valilerinden Nu'man b. 'Adiy bir şiirinde içki içtiğine dair sözler etmiş, bu şiir Hz. Ömer'e ulaştığında ona şu mektubu yazmıştır: “Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. *'Hâ, Mîm. Kitâb'ın indirilişi Azîz ve Alîm olan Allah'tandır. O, günahları bağışlayan, tövbeyi kabul eden, cezası şiddetli, lütfu bol olandır. O'ndan başka ilâh yoktur, dönüş O'nadır.'* (Mü'min, 1-3) Bana 'Yıkılmış bir köşkte sohbet etmemiz, herhalde Mü'minlerin Emirinin hoşuna gitmeyecektir.' dediğin ulaştı. Allah'a yemin ederim ki, bu beni üzüyor ve şurası muhakkak ki ben seni azlettim.” Daha sonra Nu'man, Hz. Ömer'in yanına geldiğinde bu şiir sebebiyle onu azarlamıştır. Nu'man: “Ben asla içki içmedim. Bu, dilime gelip de ondan gayri ihtiyarî dökülveren bir şiirden başka bir şey değildi.” demiştir. Hz. Ömer de: “Ben de öyle sanıyorum, fakat madem ki bu söylediklerini söyledin. Allah'a yemin ederim ki, bundan sonra asla benim hiç bir işimde çalışmayacaksın.” diye karşılık vermiştir.¹¹¹² Burada görüldüğü üzere Hz. Ömer dînî konularda şaka ve laubaliliği uygun görmüyordu. Ayrıca bir idarecinin bu tutumu ona göre yanlıştı. Esasen Hz. Ömer'in bu tutumunun bir sebebi de, Kur'an ölçülerine uygun görmediği faaliyetlere, hiciv, kadın, içkiden bahsedilen şiirlere ve şairlere karşı olmasıdır. O, bu tür faaliyetlerin, Cahiliye döneminin kötü geleneklerinin tekrar dirtilmesine sebebiyet vereceğini düşünmüştür.¹¹¹³

---

¹¹¹⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 147.

¹¹¹¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 598. Nahl Sûresi 71. âyet mealen şöyledir: “*Allâh, rızıkta kiminizi kiminizden üstün kıldı. (Rızıkça) üstün kılınanlar, ellerinin altında bulunanlara kendi rızıklarını verip de hepsi rızıkta eşit olmuyorlar. Allâh'ın ni'metini mi inkâr ediyorlar?*”

¹¹¹² İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 366.

¹¹¹³ Hazer, *a.g.m.*, s. 363.

13. İslam Ümmetine Yakışır Davranmak:

Hiz. Ömer hac esnasında insanların hızlı davrandıklarını görünce, “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz...”¹¹¹⁴ âyetini okumuş, ardından: “Kimin bu ümmetten olmak hoşuna gidiyorsa Allah’ın bu ümmet için koyduğu şartları yerine getirsin.” şeklinde uyarıda bulunmuştur.¹¹¹⁵

14. Görevde Öncelik:

Hiz. Ömer’e “Burada, hafızası oldukça kuvvetli, oldukça güzel yazı yazan ve bu hususta kendisinden daha kabiliyetli kimse bulunmayan Hîre’li bir Hıristiyan bulunmaktadır. Eğer uygun bulursan, biz onu kendimize kâtip edineceğiz.” denilmiş, Hiz. Ömer ise: “Bu durumda, Mü’minlerden başkası sırdaş edinilmiş olur.” diyerek bunu reddetmiş ve Âl-i İmrân Sûresi 118. âyeti, Müslümanlardan gayr-i müslimleri bir takım görevlerde çalıştırmamaları hususunda delil kabul etmiştir.¹¹¹⁶ Anlaşıldığı üzere söz konusu görev Müslümanların gizli tutulması gereken işlerine yönelik bir görevdir. Hiz. Ömer bu hususta güven bakımından Müslüman bir kimsenin görevlendirilmesini daha uygun görmüştür. Bu rivâyetin bir benzeri de şöyledir: Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Hiz. Ömer’e: “Benim Hıristiyan bir kâtipim var.” demiş, O da: “Sana ne oluyor? Bir mü’mini kâtip edinsene. Allah’ın, ‘Ey İman edenler, ne Yahûdileri ne de Hıristiyanları kendinize dost edinmeyin.’¹¹¹⁷ âyetini hiç duymadın mı?” diye karşılık vermiştir. Ebû Mûsâ’nın “Onun dini kendine, bana lazım olan onun yazısıdır.” demesi üzerine: “Madem ki Allah onları hor ve hakir kılmıştır, ben onlara ikram etmem. Madem ki Allah onları zelim kılmıştır, ben onları azîz kılmam. Madem ki Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır, ben onları yaklaştırmam.” demiştir.¹¹¹⁸ Ebû Mûsâ: “Basra işi, ancak onunla halloluyor.” deyince Hiz. Ömer: “Haydi Hıristiyan öldü (farz et ki o kâtip öldü), o zaman ne yapacaksın. Onu öldükten sonra da çalıştıracak değilsin ya! O halde, şimdilik onu çalıştır ama yerine mutlaka birisini

¹¹¹⁴ Bkz. Âl-i İmrân 3/110.

¹¹¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 404.

¹¹¹⁶ Sa‘lebî, *a.g.e.*, III, 135; Râzî, *a.g.e.*, III, 339; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 171-172. Söz konusu âyet Âl-i İmrân Sûresi 118. âyet olup mealen şöyledir: “Ey iman edenler! Siz Müslümanlardan başkasını sırdaş edinmeyin...”

¹¹¹⁷ Bkz. Mâide 5/51.

¹¹¹⁸ Sa‘lebî, *a.g.e.*, III, 135; Râzî, *a.g.e.*, IV, 375; Nisâbü’rî, *Garaibü’l-Kur’an*, IV, 435.

bul!” demiştir.¹¹¹⁹

15. Yargı-İçtihat:

Bir şahıs Hz. Ömer’e gelerek: “Ben ve arkadaşım ihramlıyken Akabe’deki bir tepeye doğru atlarımızla yarış yaptık ve bu esnada bir ceylanı öldürdük. Bu fiilimize hükmünüz nedir?” diye sormuş, Hz. Ömer yanında bulunan şahsa: “Gel beraber hükmedelim!” demiş ve ikisi birlikte bir keçiye hükmetmişlerdir. Bunun üzerine adam yanındakilere: “Ömer’e bakın, Mü’minlerin Emiri olmasına rağmen bir ceylan hakkında hüküm veremiyor, yardımcı olarak bir adam çağırıyor!” demiştir. Bu sözü işiten Hz. Ömer adamı çağırması ve: “Sen Mâide süresini okudun mu?” diye sormuş, adam okumadığını söyleyince Hz. Ömer: “Pekiye hüküm vermede yardımını istediğim bu adamı tanıyor musun?” diye sormuş, adam da tanımadığını belirtmiştir. Bundan sonra Hz. Ömer: “Eğer, Mâide süresini okuduğunu söyleseydin dayakla canını yakacaktım. Cenâb-ı Hakk Kitab-ı Mubîn’inde: ‘*Ey iman edenler... İçinizden adalet sahibi iki adam hüküm (ve takdir) edecektir...*’¹¹²⁰ buyurmuştur ve bu adam da Abdurrahman b. Avf’tır.” demiştir.¹¹²¹

16. Dünya Metâi:

i. Hz. Ömer kendisine İran Kısrası’nın hazineleri getirilince: “Allah’ım, derece derece helake sürüklenmekten sana sığınırım. Çünkü Sen’in, ‘*Biz, onları ...bilmeyecekleri noktalardan, derece derece helake yaklaştırırız.*’¹¹²² buyurduğunu duydum.” demiştir.¹¹²³

Yukarıdaki rivâyetin bir benzeri şöyledir: Hz. Ömer’e Kisra’nın bilezikleri getirilmiş, Hz. Ömer: “Allah’ım, ben senin Peygamber’inin senin yolunda infak etmek için eline mal geçmesini arzu ettiğini gördüm ve biliyorum. Sen malı onun nazarında değersiz kıldın. Yine, Ebû Bekir’in de böyle kıymetli malları infak etmekten hoşlandığını da

¹¹¹⁹ Râzî, *a.g.e.*, IV, 375. Bir benzer rivâyet için bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IV, 1156.

¹¹²⁰ Bkz. Mâide 5/95.

¹¹²¹ Muvatta, “Hac”, 76; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VIII, 690-691; Sa’lebî, *a.g.e.*, IV, 110; Beyhakî, *a.g.e.*, V, 181; Râzî, *a.g.e.*, IV, 434; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 312. Bu şahıs Kubeysa b. Câbir’dır. Bkz. Râzî, *a.g.e.*, IV, 434.

¹¹²² Bkz. Araf 7/182.

¹¹²³ Râzî, *a.g.e.*, V, 418.

biliyorum. Allah'ım bu, taraf-ı ilâhinden Ömer için bir tuzak (bir imtihan) olmasın.” demiş ve ardından: “*Bizim onlara mal, çocuk vermemizi ne sanıyorlar.*” (Mü'minun, 55) âyetini okumuştur.¹¹²⁴

ii. Hz. Ömer'e, “Emretsen de sana yumuşak elbiseler, güzel giysiler sunsak.” denilmiş,¹¹²⁵ bunun üzerine Hz. Ömer: “Yaşayışın alt seviyesini ben çok iyi bilirim. Bununla birlikte eğer dileseydim yemeklerimin arasına ciğerler, közde yapılmış ızgaralar, hardal ve üzüm karışımı katıklar, yufka ekmekler bulundururdum. Eğer arzu etseydim aranızda yemeği en güzel, elbisesi en yumuşak kişi ben olurum. Fakat ben hoş ve temiz şeylerimi âhirete bırakmaya çalışıyorum, hasenâtımın geri kalmasını istiyorum. Çünkü Yüce Allah birtakım kimseleri nitelendirirken: “...*Siz dünya hayatınızda hoşlandığınız her şeyinizi bitirdiniz ve onlardan yararlanıp durdunuz...*”¹¹²⁶ buyurmaktadır.”¹¹²⁷

Sözün akışı (siyak), âyetin dünya hayatına razı olup âhirete aldırış etmeyen kâfirler hakkında nâzil olduğunu göstermektedir. Nitekim âyet: “*Gün gelir, kâfirler Cehennem ateşinin karşısına tutulurken şöyle denilir: Bütün zevklerinizi dünya hayatınızda kullanıp tükettiniz, onlarla safa sürdünüz. Artık bugün dünyada haksız yere büyüklük taslamanız ve dinden çıkıp fâsıklık etmeniz sebebiyle zelil ve hor eden bir azap ile cezalandırılacaksınız.*” (Ahkâf, 20) şeklindedir. Bu ifadeler Mü'minlerin hâline uygun değildir. Buna rağmen Hz. Ömer isrâfın terki konusunda âyeti mutlak olarak almış ve onu mü'min olsun, kâfir olsun herkese şâmil kılmıştır.¹¹²⁸ Nitekim O'nun bu görüşünün Hz. Peygamber'in örneğine dayandığı görülmektedir. Nitekim Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e: “Allah'a dua et de, ümmetin hakkında genişlik versin. İrânlılara ve Bizans'a bolluk vermiştir; hâlbuki onlar O'na tapmıyorlar.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ey Hattab oğlu! Yoksa sen şüphe içerisinde misin? Onlar dünya hayatında iken iyilikleri kendilerine peşin olarak verilen bir kavimdir.”¹¹²⁹

¹¹²⁴ Râzî, *a.g.e.*, VIII, 272.

¹¹²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 383.

¹¹²⁶ Bkz. Ahkâf 46/20.

¹¹²⁷ Sa'lebî, *a.g.e.*, IX, 14, 15; Mâverdî, *a.g.e.*, V, 281; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 200; VII, 198, VIII, 92; Şâtibî, *a.g.e.*, III, 281. Hz. Ömer'e bu tür teklifler yapıldığında kendisinin Kur'an ve Sünnet'e uygun davrandığını söylediği de nakledilmiştir. Bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, X, 319.

¹¹²⁸ Şâtibî, *a.g.e.*, III, 281-282.

¹¹²⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 200; Şâtibî, *a.g.e.*, III, 281-282.

Ey Hattab'ın oğlu! Âhiretin bizim, dünyanın da onların olması sana yetmez mi?"¹¹³⁰ buyurmuştur. Kurtubî bu hususta şu tespite yer vermiştir: "Bu âyet-i kerîme kâfirler hakkında açık bir nastır. Bununla birlikte Hz. Ömer bu âyet-i kerîmeden kendi hallerine uygun düşecek şekilde bir azar (paylama) mânâsı ihtiva ettiğini de anlamıştır. Ashâb-ı kiramdan da herhangi bir kimse onun bu anlayışına karşı tepki göstermemiştir."¹¹³¹

Yukarıdaki rivâyetin bir benzeri de şöyledir: Bir şahıs Hz. Ömer'e içerisinde bal karışımı olan bir su ikram etmiş, Hz. Ömer de: "*Dünya hayatındaki güzellikleri giderdiniz.*"¹¹³² âyetini okumuş ve ikram edilen suyu içmemiştir. İkramda bulunan kişi: "Ey Mü'minlerin Emiri, bu senin için değildir." diyerek âyetin tamamını okumuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer doğru söylediğini belirterek suyu içmiştir.¹¹³³ Bu rivâyete göre Hz. Ömer'in âyeti yanlış te'vil ettiği yorumu yapılabilir. Ancak Hz. Ömer'in âyetin kâfirleri muhatap alarak nâzil olduğunu anlayamaması ihtimal dışı görünmektedir. Burada Hz. Ömer âyetin gerçekte kâfirleri muhatap aldığını ve kendisinin de bu görüşte olduğunu göstermek için muhatabına eşlik etmiş olsa gerektir.

iii. Hz. Ömer, valilerinden 'Ubeyde'nin kalitesiz (sert) elbiseler giydiğini ve bayağı (haşin) yiyecekler yediğini işitince bir elçi görevlendirmiştir. Bu elçiyle 'Ubeyde'ye bin dinar göndermiş ve elçiye 'Ubeyde'nin bu parayla ne yapacağına bakmasını emretmiştir. Elçi gelince 'Ubeyde'nin yumuşak elbiseler giyindiğini ve güzel yiyecekler yediğini Hz. Ömer'e bildirmiş, bunu duyan Hz. Ömer: "*İmkânı geniş olan, imkânına göre nafakayı bol versin. Nasibi sınırlı olan ise Allah'ın kendisine verdiği imkân ölçüsünde nafaka versin. Allah, herkesi sadece ona verdiği imkân nispetinde yükümlü tutar. Allah, sıkıntının ardından kolaylık ihsan eder.*" (Talâk, 7) âyetini

¹¹³⁰ Ebû Avâne el-İsferayîni, *a.g.e.*, III, 164; Begavî, *a.g.e.*, II, 155; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 382; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 189. Başka bir yerde de Hz. Ömer'in güzel giysilerin satıldığını ve Resûlullah'ın da bunları satın almasını istemesi üzerine Resûlullah'ın: "Bunu giyenin ahirette payı yoktur." buyurduğu nakledilmiştir. Bkz. Buhârî, "Cuma", 7.

¹¹³¹ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 92.

¹¹³² Bkz. Ahkâf 46/20.

¹¹³³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, X, 309.

okumuştur.¹¹³⁴

iv. Hz. Ömer'in dünya nimetlerine karşı takındığı tavra yönelik delil getirdiği âyetlerden biri de “*Ama, insanoğlu kendini müstağni sayarak azgınlık eder.*” (Alak, 6-7) âyetleridir.¹¹³⁵

v. Irak'ın haracı (vergi) geldiğinde Hz. Ömer ve bir kölesi onları karşılamaya çıkmıştır. Bir de bakmış ki mallar gelmesi beklenenden fazladır. Hz Ömer: “Allah'a hamdolsun.” demeye başlamış, kölesi ise: “Allah'a yemin olsun ki bu, Allah'ın fazlı ve rahmetindedir.” demiştir. Hz. Ömer, kölesine: “Yalan söyledin. Bu, o değildir. Bu Allah Teâlâ'nın: “*De ki: Bunlar Allah'ın fazlı ve rahmeti iledir. Sadece bunlarla sevinsinler. O, bütün toplayıp yığıdıklarından daha hayırlıdır.*” (Yunus, 58) buyurduğundandır. Bu mallar da, onların toplayıp yığıdıklarındandır.” demiştir.¹¹³⁶ Bu naklin daha iyi anlaşılabilmesi “*Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt ve kalplerde olana şifa, inananlara doğruyu gösteren bir rehber ve rahmet gelmiştir.*” (Yunus 57) âyetiyle mümkün olmaktadır. Çünkü Hz. Ömer'in kölesi gelen malı Yunus Sûresi 58. âyetteki “*رحمة, فضل*” -fazl ve rahmete” atfetmiştir. Ancak Hz. Ömer bu atfin doğru olmadığını ifade ederek, âyetin sonundaki “*هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ*” - *O, bütün toplayıp yığıdıklarından daha hayırlıdır.*” ibarelerine atfetmiştir. Zira bu âyetteki “fazl ve rahmet” önceki âyetteki “*وَشِفَاءٌ-مَوْعِظَةٌ*” - mev'ıza (öğüt) ve şifâ” buyruklarının karşılığıdır. Yani “fazl ve rahmet” ile kastedilen Kur'an olup dünya metaı değildir. Bu hâdise Hz. Ömer'in Kur'an'a olan vukûfiyetini göstermesi bakımından kayda değerdir.

17. Maaş-Ücret

i. Hz. Ömer'in Muhacirler'e devletten atıyyelerini (maaş) ödediğinde: “Bu, Allah'ın size dünyada vaat ettiği. Ahirette ise elbette daha çoktur.” dediği ve ardından: “*Zulmedildikten sonra Allah yolunda hicret edenleri Biz dünyada elbette güzel bir şekilde barındıracağız. Âhiret mükâfatı ise elbette daha büyüktür; bilmiş olsalardı.*”

¹¹³⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XXIII, 69-70; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 409; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 246.

¹¹³⁵ Temmâvî, *a.g.e.*, s. 376.

¹¹³⁶ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 1960; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 436.

(Nahl, 41) âyetini okuduğu rivâyet edilmiştir.¹¹³⁷

ii. Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde mal dağıtımını yaparken önceliği Resûlullah'ın (s.a.s.) hanımlarına sonra Muhacirler'in ilklerine tanıyacağını söylediği ve ardından “(Allah'ın verdiği bu ganimet malları) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamber'ine yardım eden fakir Muhacirler'indir. İşte doğru olanlar bunlardır.” (Haşr, 8) âyetini okuduktan sonra “Kimin hicreti çabuk olduysa onun malı çabuk verilecek, kimin hicreti de yavaş (bir diğerine göre geç) olduysa onun malının (atiyye) verilmesi de yavaş olacaktır.” dediği nakledilmiştir.¹¹³⁸

Hz. Ömer'in hayatının kesitlerini oluşturan yukarıdaki örnekler, O'nun Kur'an eksenli hayata baktığının göstergesi olmakla birlikte, Kur'ânî donanımının keyfiyetinin anlaşılabilmesi için de ayrıca önem arz etmektedirler. Zira Kur'an bilgisi olmayan kimse istese de Kur'an'ı bu yönde hayata katamayacaktır. Çünkü bir kimsenin âyetlerle istişhât edebilmesi için öncelikle âyete vâkîf olması gerekir. Âyete vâkîf olması yeterli olmamakta, istişhât edilecek âyetin keyfiyetinin yani hayatın neresine hitap ettiğinin bilinmesi de gerekmektedir. Bunları yapabilmekse kabiliyet, donanım ve hayata Kur'an perspektifinden bakmakla mümkün olabilmektedir.

3.1.5. Kur'an'ın Metnine Önem Vermesi

Hz. Ömer Kur'an metninin nâzil olduğu, yani Resûlullah'ın (s.a.s.) kendilerine öğrettiği şekliyle korunmasına ve bu hususun tüm Müslümanlar tarafından gözetilmesine büyük önem vermiştir. O'nun bu tavrı aslında sıradan bir tavır olarak görülebilir, ancak taşıdığı mânâ bakımından önemlidir. Çünkü metnin korunmasındaki amaç, mânânın bozulmaması ve Şâri'nin mânâda gözettiği gayenin metinde saf bir şekilde görülebilmesini ve kavranabilmesini sağlamaktır. Hz. Ömer'in hassasiyetinin bu noktalarla ilintili olduğunu düşünmekteyiz. O'nun Kur'an metninin korunmasına yönelik hassasiyeti ilk olarak Resûlullah (s.a.s.) döneminde Hişâm b.

¹¹³⁷ Rivâyet için bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XIV, 224-225; Nehhâs, *a.g.e.*, IV, 67; Sa'lebî, *a.g.e.*, VI, 18; Mâverdî, *a.g.e.*, III,189; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 448; Râzî, *a.g.e.*, VII, 209; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 107; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 591.

¹¹³⁸ Taberânî, *Mücemu'l-evsât*, IV, 127. Aynı hâdise âyetle istişhât ifade edilmemekle birlikte Kurtubî'de de yer almaktadır. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 20.

Hakîm'le yaşadığı kıraat farklılığında gösterdiği tavırla¹¹³⁹ bilinmektedir. Resûlullah'ın (s.a.s.) vefatından sonra Kur'an'ın cem'inde oynadığı rolle de dikkatleri üzerine çekmiştir. Hilafeti döneminde Mushaf'ın korunmasına dikkat eden Hz. Ömer düşman ülkelerine Mushaf'la yolculuğu yasaklamıştır.¹¹⁴⁰ Hz. Ömer'in Mushaf'la yolculuğu yasaklaması, Mushaf'ın kötü niyetli kimselerin eline geçmesi ve metnin tahrif edilmesi ihtimaliyle ilgili olsa gerektir. Ayrıca O'nun hadisleri içeren bir eser yazmaya teşebbüs edip Kur'an terk edilir düşüncesiyle vazgeçmesi,¹¹⁴¹ hadis yazımına izin vermemesi¹¹⁴² Kur'an'ın lafzının Sünnet'le karışmasını önleme düşüncesine bağlanabilir.

Hz. Ömer Kur'an metninin kutsiyetine vurgu yaparak metne de saygının üst düzeyde olmasını istemiştir. Mesela bir şahsın elinde küçük bir Mushaf görmüş ve: "Bunu kim yazdı?" diye sormuş, Adam: "Ben" deyince elindeki sopa ile ona vurmuş ve: "Kur'an'ı ta'zim edin!" demiştir.¹¹⁴³ Ayrıca Hz. Ömer'in büyük yazılmış Kur'an metni gördüğünde bundan memnun olduğu nakledilmiştir.¹¹⁴⁴ Buradan Hz. Ömer'in Kur'an'ın metinsel boyutuna önem verdiği ve bunu Kur'an'a gösterilen saygının göstergesi olarak algıladığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴⁵ Ancak Hz. Ömer'in bu algısı o günün saygı anlayışı bağlamında değerlendirilmelidir. Zira Hz. Ali'nin de: "Mushaf küçültülmesin!" dediği nakledilmiştir.¹¹⁴⁶ Bu söylemler için düşünülebilecek ikinci şey de, metnin küçük yazılmasıyla ibarelerin karışabileceği ve okunmasının zorlaşabileceğidir.

Yukarıda verilenlere ilaveten Hz. Ömer'in, Kur'an'ın doğru telaffuzu için tedbir aldığına yönelik nakiller mevcuttur. Buna göre, Hz. Ömer döneminde bir bedevî

---

¹¹³⁹ Nakil için bkz. Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'an", 5; Müslim, "Salâtü'l-musâfirîn", 270; Muvatta, "Kur'an", 5; Şafîi, *er-Risâle*, I, 248; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 233, 282, 291; Ebû Dâvud, "Kitâbu'l-vitr", 22; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, I, 24-25; Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 211; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 133.

¹¹⁴⁰ Nakil için bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 371.

¹¹⁴¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 287; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 338.

¹¹⁴² Temmâvî, *a.g.e.*, s. 334, 372.

¹¹⁴³ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 29; Suyûtî, *İtkân*, IV, 158; Temmâvî, *a.g.e.*, s. 334-335. Kettânî de yer lan bilgiye göre Hz. Ömer Kur'an'ın ince kalemle yazılmasına kızmıştır. Bkz. Kettânî, *a.g.e.*, II, 196.

¹¹⁴⁴ Suyûtî, *İtkân*, IV, 158; Kettânî, *a.g.e.*, II, 196.

¹¹⁴⁵ Hz. Ömer'in Kur'an metnine gösterdiği ihtimama örnek teşkil eden bir nakil de şöyledir: Amr b. el-Âs, Hz. Ömer'e yazdığı mektubunda besmeledeki sini uzatmadan yazmış akabinde Hz. Ömer tarafından cezalandırılmıştır. Bkz. Suyûtî, *İtkân*, IV, 159.

¹¹⁴⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 30.

Medine'ye gelmiş ve: "Muhammed'in üzerine indirilen Kur'an-ı Kerim'den bazı yerleri bana kim okuyup öğretebilir?" diye etraftan yardım talep etmiştir. Adamın birisi ona Tövbe Sûresi'ni öğretmeye başlamış ve: "*Allah ve Resûlü, müşriklerden uzaktır...*"¹¹⁴⁷ âyetini "Allah, müşriklerden ve Resûlünden uzaktır." anlamına gelecek şekilde okutmuştur. Bunun üzerine bedevî: "Allah Resûlünden uzaklaştı mı? Eğer Allah Resûlünden uzaklaşmış ise ben de O'ndan uzaklaşıyorum." demiştir. Bedevînin bu sözleri Hz. Ömer'in kulağına gidince, onu çağırılmış ve: "Ey bedevî! Sen Allah Resûlünden uzak olduğunu mu ilan ettin?" diye sormuştur. Bedevî: "Mü'minlerin Emiri, ben Medine'ye geldim. Kur'an bilmiyorum. 'Bana kim Kur'an okumayı öğretir?' diye sordum. Bu kişi bana Tövbe Sûresi'ni bu şekilde okuttu. Ben de Madem Allah, Resûlünden uzaklaştı, ben de ondan uzaklaşıyorum, dedim." diyerek kendisini savunmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bu âyet böyle değildir. Bilakis '*Muhakkak Allah ve Resûlü, müşriklerden uzaktır.*' şeklindedir." diyerek hatayı düzeltmiştir. Bu sefer bedevî şu cevabı vermiştir: "Allah'a yemin ederim, ben de Allah'ın ve Resûlü'nün uzak olduklarından uzağım." Bu olay üzerine Hz. Ömer, dil bilgisini bilmeyenlerin başkalarına Kur'an öğretmemesini emretmiş, ayrıca Ebû'l-Esved'e de nahiv ilminin esaslarını koymasını emretmiştir.¹¹⁴⁸

Söz konusu hâdisenin daha fazla kabul gören şekli ise şöyledir: Halife Abdülmelik b. Mervan (v. 86/705) zamanında Irak valisi olan Ziyad b. Ebîh, Ebû'l-Esved'den Kur'an'ın doğru telaffuzu için bazı işaretler koymasını istemiştir. Ebû'l-Esved bu işte isteksiz davranmış, fakat yukarıda bahsedilen hâdiseye kendisi şahit olmuştur. Bu sebebe binâen Kur'an'ın doğru telaffuzu için Mushaf'a noktalama işaretleri koymuştur.¹¹⁴⁹ Bikâî bu konu üzerinde daha detaylı durmuştur. O öncelikle konunun başında verdiğimiz nakli vermiş, sonra da diğer nakilleri vermiştir. Bikâî'de yer alan bir nakle göre, Düelî'nin kendi dilinden, bu işi kendisine havale edenin Hz. Ömer olduğu ifade edilirken, aynı işi Hz. Ali'nin emriyle yaptığı da bildirilmektedir. Bunun yanı sıra Muaviye'nin Ziyad b. Ebîh'e bu işi havale etmesiyle onun da Ebû'l-Esved'den bu işi üstlenmesini istediği ve bunun sonucunda Kur'an'ı ilk defa noktalar

¹¹⁴⁷ Bkz. Tövbe 9/3.

¹¹⁴⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 24; Bikâî, *a.g.e.*, III, 267-268.

¹¹⁴⁹ Bikâî, *a.g.e.*, III, 267-268; Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 81-82; Abdülhamit Birşık, "Kur'an", *DİA*, XXVI, 386.

koyarak harekelediği nakledilmiştir.¹¹⁵⁰ Neseffî’de de Hz. Ömer döneminde Tövbe Sûresi 3. âyetin bir şahıs tarafından yukarıdaki gibi okunduğu ve: “Şâyet Allah Resûlü’nden beriye bende ondan beriyim.” dediği, bu sözün Hz. Ömer’e anlatıldığı ve Hz. Ömer’in o şahsa Arapçayı öğrenmesini emrettiği nakledilmektedir.¹¹⁵¹ Ebû'l-Esved ed-Düelî maddesini yazan araştırmacı Tevfik Rüştü Topuzoğlu da çalışmaları sonucunda Hz. Ömer ve Hz. Ali’nin Ebû'l-Esved’e Kur’an’ın doğru telaffuzu için talimatlarının rivâyet edildiğini söylemekle birlikte, kuvvetli ihtimalle bu işlemin Ziyad’ın talimatıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹¹⁵² Hz. Ömer döneminde yaşanıldığı ifade edilen hâdise ile Ebû'l-Esved’in Ziyad döneminde yaşadığı Tövbe Sûresi 3. âyetin yanlış okunması olayında benzerlik bulunmasaydı, her iki dönemde yapılan işlemin farklı olduğunu söyleyerek rivâyetleri mezcedebilirdik. Fakat her iki dönemde de anlatılan hâdise aynı fakat istenen işlem farklı görünmektedir. Bu durumda kabul gören rivâyete itibar etmek daha uygun olacaktır.

Hz. Ömer’in Kur’an metnine göstermiş olduğu ihtimamın en büyük delili Kur’an’ın cem’inde oynadığı rol olsa gerektir. Nitekim Hz. Peygamber Kur’an’ı cem etmeden vefat etmiştir.¹¹⁵³ Hz. Ebû Bekir’in hilafeti döneminde¹¹⁵⁴ 632–634 yıllarında¹¹⁵⁵ Kur’an-ı Kerîm cem edilmiştir. Kur’an’ı bir araya toplama işi Hz. Ömer’in Ebû Bekir’i teşviki ile başlamıştır. Buna sebep gösterilen olay ise, Hz. Ömer’in, Yemame savaşında kurrâların (hafızlar) şehit olması ve böylece Kur’an’ı bilenlerin azalması endişesiyle Kur’an’ın cem’ine Hz. Ebû Bekir’i ikna etmesidir.¹¹⁵⁶

---

¹¹⁵⁰ Bikâi, *a.g.e.*, III, 268-269.

¹¹⁵¹ Neseffî, *a.g.e.*, II, 116.

¹¹⁵² Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Ebû'l-Esved ed-Düelî”, *DİA*, X, 312. Hamidullah yaptığı araştırma sonucunda Hz. Ömer zamanında kaleme alınmış hicri 22 (M. 662) yılı kaydını taşıyan Mısır’da keşfolunan ve şimdi Viyana’da muhafaza altında tutulan ve papirus üzerinde yazılı resmî mektupta harfleri birbirinden ayıran ayırıcı noktalama işaretlerinin kullanıldığını gösteren bir veriye ulaştığını söyler. Hamidullah buradan hareketle Resûlullah’ın bir hadisine atıfta bulunarak (Resûlullah’ın katiplerine yazdıkları yazılarda “rakş” a dikkat etmelerini istemesi) harfleri birbirinden ayıran noktalama işaretinin Resûlullah zamanında var olduğunu söyler. Yine O hareke işleminin ise, hicri birinci asrın ikinci yarısında yaşayan Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî’ye (ö. 95h.) atfetmektedir. Bkz. Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerim’in Tarihi*, s. 51-52.

¹¹⁵³ Taberî, *Câmiü'l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, I, 58.

¹¹⁵⁴ İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 153, 154.

¹¹⁵⁵ W. Montgomery Watt, *Kur’an’a Giriş* (Çev. Süleymân Kalkan), Ankara 2000, s. 55. Watt, Kur’an’ın cemiyle alakalı gelen rivâyetlerin sıhhati üzerinde endişelere sahiptir. Bkz. Watt, *age.*, s. 55-57.

¹¹⁵⁶ Zürkânî, *a.g.e.*, I, 242.

Cem işini anlatan en yaygın nakle göre, Zeyd b. Sâbit şunları söylemiştir: “Ebû Bekir Yemâme Savaşı sırasında beni çağırttı. O’na gittiğimde yanında Ömer vardı. Ebû Bekir bana: ‘Ömer bana gelip: ‘Kurrâ’nın da katılmış bulunduğu Yemâme savaşları şiddetlendi. Ben savaşların kurrâları tüketeyeceğinden, onlarla birlikte Kur’an’ın da çokça zâyi olacağından korkuyorum. Bu sebeple Kur’an’ın cem edilmesini emretmeni uygun görüyorum!’ dedi. Ben kendisine: ‘Resûlullah’ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparım?’ diye cevap verdim. Ancak Ömer: ‘Bunda hayır var!’ diye ısrar etti. Ben her ne kadar bu meseleye yanaşmak istemediysem de Ömer, isteğinde ısrarcı davrandı. Sonunda Allah, Ömer’in aklını yatırdığı şeye benim de aklımı yatırdı. Ben de meselenin gereğine aynen Ömer gibi inanmaya başladım. Sen genç, akıllı bir kimsesin ve ayrıca hiç bir hususta sana karşı güvenimizi sarsacak bir durum bulunmamaktadır. Üstelik sen Resûlullah’a vahiy kâtipliği yaptın, nâzil olan vahiyleri yazdın. Şimdi Kur’an’ın peşine düş ve onu cem et!’ dedi. Allah’a yemin olsun, Ebû Bekir bana dağlardan birini taşıma vazifesi verse, bu teklif ettiği işten daha ağır gelmezdi. Bu sebeple kendisine itiraz ettim. ‘Siz, Resûlullah’ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsınız?’ dedim. Ebû Bekir beni ikna için: ‘Vallahi bu, hayırlı bir iştir!’ dedi ve bu hususta ısrarcı davrandı. Öyle ki, sonunda Allah, Ebû Bekir’in aklını yatırdığı gibi benim de aklımı bu işe yatırdı. Bunun üzerine Kur’an’ın peşine düştüm. O’nu kumaş parçaları, hurma yaprakları, düz taş parçaları ve ezberlemiş olanların hâfızalarından toplamaya başladım. Tövbe Sûresi’nin son kısmını Huzeyme -veya Ebû Huzeyme- el-Ensârî’nin yanında buldum. Bu kısmı ondan başkasının yanında bulamamıştım. Cem ettiğim sayfalar Hz. Ebû Bekir’in yanında idi. Vefat edinceye kadar da orada kaldı. Sonra Hz. Ömer’e intikâl etti. Allah ruhunu kabzedinceye kadar onun yanında kaldı. Sonra Resûlullah’ın pâk zevcesi, Hz. Ömer’in kızı Hafsa’ya intikâl etti ve onun yanında kaldı.”¹¹⁵⁷

---

¹¹⁵⁷ Buhârî, “Tefsir (Tövbe)”, 20, “Fedâilu’l-Kur’ân”, 3-4; Tirmizi, “Tefsir”, 10; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, I, 54; İbn Hibban, *a.g.e.*, X, 364; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 50; Taberî, *Kitâbü’r-riyâzi’n-nâzire*, I, 109-110; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 419; Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 233-234; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 243-244; Suyûtî, *İtkân*, I, 164-165.

Zeyd bu görevi, Hz. Ömer'in kendisine yardımcı olması kaydıyla kabul etmiştir.¹¹⁵⁸ Bu sebeple Hz. Ömer de bu işi yüklenmiş ve insanlardan Resûlullah'tan (s.a.s.) iştirip yazdıkları Kur'an âyetlerinden yanlarında ne varsa getirmelerini istemiştir.¹¹⁵⁹

Kur'an'ın cem'i hususunda ihtiyatlı davranılmış ve iki kişi tanıklık etmedikçe getirilen âyetin Mushaf'a yazılmamasına karar verilmiştir.¹¹⁶⁰ Yalnız Ensar'dan bir kişi Tövbe Sûresi'nin sonundaki "*Andolsun ki içinizden size öyle bir peygamber gelmiştir ki...*"¹¹⁶¹ şeklinde başlayan iki âyetin, Kur'an'dan olduğunu bildirmiş ve Hz. Ömer: "Allah'a yemin ederim ki, bunlara dair ben senden başka bir delil istemeyeceğim. Çünkü Peygamber gerçekten böyle idi." diyerek âyetleri Mushaf'a kaydettirmiştir.¹¹⁶² Bu âyetlerle ilgili Hz. Ömer: "Getirilen âyetler üç âyet olsaydı, başlı başına bir sûre yapardım." demiştir.¹¹⁶³ İlim adamları Tövbe Sûresi'nin sonundaki âyetleri getiren kişinin Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹⁶⁴ Hz. Ömer'in bu iki âyeti yalnızca onun şahitliği ile tespit etmeyi kabul etmesi, Hz. Peygamber'in niteliğine dair bu buyruklardaki ifadelerin sahih olduğuna dair delilin ortada oluşundan kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber'in böyle oluşu bir başka şahit getirmeye ihtiyaç bırakmayacak kadar güçlü bir karînedir.¹¹⁶⁵ Her ne kadar âyeti ilk defa onlara getiren Huzeyme b. Sâbit ise de, sonrasında sahâbeden bir topluluk da bu âyetleri Resûlullah'tan (s.a.s.) duyduklarını ifade etmişlerdir.¹¹⁶⁶ Ahzap Sûresi'nde yer alan "*Mü'minler arasında Allah'a verdiği sözde içtenlikle sebat gösteren nice yiğitler vardır...*"¹¹⁶⁷ âyeti ise, hem Zeyd, hem de Huzeyfe'nin şahitliği ile sabit olmuştur. Çünkü her ikisi de, bu âyet-i kerîmeyi Hz. Peygamber'den

¹¹⁵⁸ Suyûtî, *İtkân*, I, 169.

¹¹⁵⁹ Suyûtî, *İtkân*, I, 166-167.

¹¹⁶⁰ İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 157, 171; Sa'lebî, *a.g.e.*, V, 115; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 303; Suyûtî, *İtkân*, I, 166-167

¹¹⁶¹ Bkz. Tövbe 9/128-129.

¹¹⁶² Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XII, 100-101; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 303; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 419; Suyûtî, *İtkân*, I, 166-167.

¹¹⁶³ Suyûtî, *İtkân*, I, 174; Âlusî, *a.g.e.*, I, 26; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 419; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 342.

¹¹⁶⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 303; Şen, *a.g.e.*, s. 154. Ayrıca bkz. İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 159, 164.

¹¹⁶⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 303.

¹¹⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 419. 'Ubeyy b. Ka'b bu âyetleri Resûlullah'tan işittiğini söylemiştir. Nakil için bkz. İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 168.

¹¹⁶⁷ Bkz. Ahzâb 33/23.

işitmişlerdir.¹¹⁶⁸ Hz. Ömer'in cem olayında üstlendiği rol onun ilminin ve dirâyetinin üstünlüğüne bağlanmıştır.¹¹⁶⁹

Bazı kaynaklarda Hz. Ömer'in Kur'an'ı teksîre yönelik bir niyet içerisinde olduğunu gösteren nakiller mevcuttur. Bu kaynaklarda yer alan ve Hz. Ömer'in Kur'an'ın teksîrine yönelik girişimini içeren Abdullah b. Zübeyr'in¹¹⁷⁰ (ö. 73/669) rivâyetine göre, bir şahıs Hz. Ömer'e gitmiş ve insanların Kur'an hakkında ihtilafa düştüklerini ve bir önleminin alınması gerektiğini söylemiştir. Hz. Ömer bu îkâzı dikkate almış ve Kur'an'ı tek kıraat üzerine toplama hazırlığına girişmiştir. Ancak söz konusu girişimi ölümüne sebep olan bıçaklanma olayı ile son bulmuştur. Aynı şahıs Hz. Osman'ın hilafeti sırasında konuyu açmış ve Hz. Osman Kur'an'ın teksîrine başlamıştır.¹¹⁷¹ Bu rivâyet Hz. Ömer'in Kur'an metninin korunması ve insanların kutsal metin üzerinde ihtilafa düşmelerine engel olmak için çaba sarf ettiğini göstermesi bakımından kayda değer olmakla birlikte tarihi kronolojiye aykırıdır. Hâlbuki meşhur olan ve kabul gören rivâyete göre Kur'an'ın teksîri meselesi şöyle gelişmiştir: "Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde artan fetihlerle İslam coğrafyasında Arapların dışındaki Müslümanlar kendi bölgelerinde meşhur olan sahâbenin mushaf ve kıraatiyle Kur'an'ı öğrenip okumuşlar, muhtemelen bu Mushaflar'dan kendileri için özel nüshalar çıkarmışlardır. Bu uygulama devam ederken "yedi harf" ruhsatına ve Arap dilinin yapısına bağlı olarak ortaya çıkan bazı kıraat farklılıklarını doğru biçimde değerlendiremeyenler bunu önemli bir ihtilâf sebebi olarak görmüşler ve ciddi

---

¹¹⁶⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 303. Kur'an'ın cemi hususunda geniş bilgi için bkz. İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 153-174; Şen, *a.g.e.*, s. 115-163.

¹¹⁶⁹ Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, II, 8.

¹¹⁷⁰ Abdullah b. Zübeyr Hz. Osman'ın Kur'an'ın teksiri işinde görevlendirdiği komisyon üyelerindendir. Bkz. Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 3.

¹¹⁷¹ Suyûtî, *İtkân*, II, 272; Nöldeke, *a.g.e.*, s. 67. Hamidullah bu nakle şöyle yer verir: Hz. Ömer halife olunca resmî bir Kur'an nüshası tedvîn etmek istemiş ve fakat bunu gerçekleştiremeden vefat etmiştir. Bkz. Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, s. 48. Hz. Osman'a bu meseleyi açan şahıs Huzeyfe b. el-Yemân'dır. Bkz. Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 3; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, I, 54; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, 608; Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 236. Hamidullah Hz. Osman zamanında yapılan işlemi şöyle izah eder: Hz. Osman'ın yazıyla tespit işi (tedvîn), Hafsa tarafından muhafaza edilen Kur'an metninden apayrı ve müstakil bir iş olmayıp, sadece bazı kelimelerin yazılış tarzlarının ıslah ve mükemmelleştirildiği, Hafsa'daki bu aynı metnin bir nüshasının çıkarılmasından ve işin sonunda da asıl metin ile karşılaştırmasının yapılmasından ibarettir. Bkz. Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, s. 48.

tartışmalar başlatmışlardır.¹¹⁷² Bu durumu gören, Azerbaycan-Ermenistan fethine katılan ordunun kumandanı Huzeyfe b. Yemân, Suriyeli ve Iraklı askerler arasındaki kıraat ihtilâfını görünce endişelenmiş ve Halife Hz. Osman'ın yanına gelerek konuya bir çözüm bulmasını teklif etmiştir.¹¹⁷³ Bu rivâyet yukarıda bahsettiğimiz Suyûtî ve Nöldeke'nin eserlerinde yer verdikleri nakille çelişmektedir. Çünkü Ermenistan'ın fethi hicrî 25. yılda gerçekleşmiştir.¹¹⁷⁴ Hz. Osman hicrî 23. (M. 644) yılda halife olmuştur. Dolayısıyla Hz. Ömer'den Kur'an'ın teksîrine yönelik girişimin istenmesi mümkün değildir. Ayrıca Hz. Ömer böyle bir işe ciddi mânâda niyetlenmiş olsaydı, yaralandığında kendisine vasiyeti sorulduğunda söyledikleri arasında bu husus da olurdu. Ancak vasiyeti içerisinde Allah'ın Kitabı'na sarılma¹¹⁷⁵ bulunmakla birlikte Kur'an'ın teksîrine yönelik bir istek bulunmamaktadır.

3.2. Hz. Ömer ve Tarihsellik Mevzuu

Bu başlık altında Hz. Ömer'in tarihselciler tarafından referans edinilen bazı uygulamaları üzerinde durulacak ve tahliller yapılacaktır.

3.2.1. Kısaca Tarihsellik

Tefsir disiplini tarafından Kur'an, tarihi bağlamı ile yakından ilişkili bir metin olarak görülmüş ve Kur'an'ın tarihsel bağlamı tefsirin başlıca kaynaklarından olmuştur.¹¹⁷⁶ Çağdaş dönemde de Kur'an'ın tarihsel bağlamı oldukça önemsenmiştir. Ancak klasik dönemin tarihsel bağlama bakışıyla çağdaş dönemin bakışı aynı perspektiften olmamıştır. Klasik dönem mensupları Kur'an'ın tarihsel bağlamını Kur'an'ı anlama ve çağlara bu perspektiften bakma yönüyle ele alırken; çağdaş dönemde tarihsel

---

¹¹⁷² Abdülhamit Birişik, "Kur'an", *DİA*, XXVI, 386. Onların bu işi bu kadar önemsemeleri muhtemelen Kur'an'ı kendilerine öğretmen olarak gönderilen şahıslardan öğrenmeleriyle ilgilidir. Çünkü bir bölgeye ancak bir sahâbi gönderiliyor ve oranın halkı Kur'an'ı ondan öğreniyorlardı. Bu da onların Kur'an'ın yalnızca öğrendikleri gibi okunabileceğine dair bir kanaate varmalarına neden oluyordu. Nitekim Şam bölgesindeki insanlar 'Ubeyy b. Ka'b'ın, Kûfeliler İbn Mes'ûd'un kıraatıyla okuyorlardı. Bkz. Şen, *a.g.e.*, s. 190. Benzer görüşler için bkz. Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 153.

¹¹⁷³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 608; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, II, 102-103; Birişik, "Kur'an", *DİA*, XXVI, 386.

¹¹⁷⁴ Ermenistanın fethi hicrî 25. yılda gerçekleşmiştir. Bkz. Şen, *a.g.e.*, s. 186.

¹¹⁷⁵ Nakil için bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, X, 413; Muhammed Rıza, *a.g.e.*, s. 322.

¹¹⁷⁶ Mehmet Paçacı, "Bir Yorum Eleştirisi: Çağdaşçı Kur'an Yorumu Üzerine", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 5:1 (2007), s. 17.

bağlam Kur'an'ın tarihin derinliklerinde kalmasına yönelik bir bakış açısını çağrıştırmaktadır.

Çağdaş dönemde tarihsellik tartışmalarının gündeme geldiği ortam İslam dünyası değil de Batı olduğu için İslam dünyasında cereyan eden tartışmaların kaynağı da Batı referanslı olmakta olup,¹¹⁷⁷ teknik olarak İslam geleneğinin geliştirdiği usûlden oldukça uzaktır. Bu da problemlerin çözümünden ziyade sunulan çözüm yöntemlerinin kendilerinin problem olarak karşımıza çıkmasına sebep olmakta, gerçek sorunların çözümüne de bir katkı sağlamamaktadır.

Konunun kavranabilmesi için tarihselliğin ne olduğu üzerinde durmak gerekmektedir. Buna göre, “tarih” kelimesi, geçmiş zaman, belirli bir gün, ay veya yıl, geçmiş kendisine konu edinen bir disiplin ve geçmişe ait olan gibi birçok anlamda kullanılmakla birlikte “tarihsellik” ve “tarihselcilik” kavramlarında dikkate alınan anlam, tarih kelimesinin bütün kullanımlarında müşterek olan “zaman ile ilgili olmanın” vurgulanması ile tebâruz etmektedir.¹¹⁷⁸ Tarihsellik mefhumu üç kavram ile tanımlanmaktadır. Buna göre, İnsan varlığını ve hâdiseleri, çevre şartlarının belirlediği tarihi konumları ve insanın onları kavrayışıyla birlikte, geçmişin gelecekle ilgili önümüze çıkardığı imkânların meydana getirdiği tarihi bir bütünlük içinde değerlendirme *tarihsellik (historicity)*; tarihin kendine ait karşı konulmaz kanunlar çerçevesinde ve düz bir çizgi halinde geliştiği, bu kanunların keşfiyle geleceğin bugünden kurulabileceği ve sosyal bilimlerin görevinin bu olduğu fikri *tarihsicilik/öngörücü tarihselcilik (historism-historicism)*; tüm tarihi fenomenlerin tekrar edilemezliğini, her dönemde, hatta her ânın o döneme ve âna damgasını vuran fikirler ve prensipler vasıtasıyla yorumlanması gerektiğini, geçmişin bugüne ait inanç, prensip ve motifler çerçevesinde açıklanamayacağını ve herhangi bir şeyin, hâdisenin, metnin kendi tarihi konumunda her ne ise o olduğunu, dolayısıyla gerçek adına izafiliği savunan akım da *tarihselcilik (historicism)* olarak adlandırılabilir.¹¹⁷⁹ Bu

---

¹¹⁷⁷ Polat, *a.g.e.*, s. 213.

¹¹⁷⁸ Tahsin Görgün, “Tarihsellik ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not”, (*Kur'an-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*), İzmir 2003, s. 108.

¹¹⁷⁹ Ali Ünal, “Kur'an ve Çeşitli Varyasyonlarıyla Tarihselcilik ve Hermenötik”, (*Kur'an-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*), İzmir 2003, s. 45-46.

tanımlara rağmen, tarihselliğin tanımında bir ittifak olduğu söylenemez. Bunun sebebi tarihselliğin bir metoddan ziyade bir eğilimi ifade ediyor olmasıdır.¹¹⁸⁰

Tarihsellikte anlama ve fikir üretme, Tarih disiplininin vereceği bilgilere bağlıdır. Mesela, günümüzdeki İnciller ve bu İncillerin varlık sebebi olan İsa bu konuda bir örnek teşkil etmektedir. Kilisenin verdiği bilgiler, teolojik bulunduğu için ayrıca tarih tarafından olayın tespiti istenmekte ve fikirler inancın değil, tarihin vereceği bilgiler üzerine bina edilmektedir. Böylece iki türlü İsa söz konusu olmaktadır. Birincisi kendisine inanılan ve bu inanç geleneği içerisinde kuşaktan kuşağa aktarılan İsa'dır. İkincisi de tarih disiplininin kendi usûlü açısından inceleyip, ortaya koymaya çalıştığı –ve gelinen nokta itibariyle- gerçekten yaşamış olduğundan şüphe edilen tarihin İsa'sıdır. Birincisi kutsal ve ilâhi yönüne inanmış olmakla başlamakta, ikincisi ise profan (din dışı) ve beşeri normlara göre araştırıp, değerlendirme yapmaktadır.¹¹⁸¹

Tarihsellikte belirgin unsurlardan biri bilginin değişkenliği ve değerlerin izâflılığıdır. Buna göre, tarihin belirli döneminde telif edilen veya dile getirilen bilgilerin, hukûkî ve ahlâkî müeyyidelerin o dönemin ürünü olması ya da özelliklerini yansıtması kaçınılmazdır. Dolayısıyla tek doğru ve mutlak hakîkatten bahsedilemez. Fen ve tabiata dair gözlem ve deneye dayalı bilginin sürekli mükemmelleşmesi gibi insana dair ahlak, estetik ve hukuk hakkındaki bilgilerimiz de sürekli bir tekâmül çizgisi takip etmektedir.¹¹⁸² Yani tarihselliğe göre her olgu, ancak kendi tarihi ile anlam kazanır. İnsanoğlunun yapmış olduğu aksiyonların tümü ve ortaya koyduğu tüm bilişsel faaliyetler tarihî olmak zorundadır. Tarihte varlığın metafizik bir boyutu yoktur. Bu sebeple her mesele kendi tekilliği ve hususîliği içinde ele alınmalı ve asla genellemelere gidilmemelidir. Tarihsel olaylar, ancak tarihteki cüz'î yönleriyle incelenirler. Dolayısıyla bu olaylardan nazariye üretilemez. Çünkü bunlar olsa olsa varsayım olabilir. Bunlarda hâkim unsur izâflılıktır. Tarihselciliğin, geçmişteki olguların artık bugün için belirleyici, hâdiselere yön verici anlamda bir etkisinin

¹¹⁸⁰ Ayhan Tekineş, "Hakk, Hududullah ve Sünnetullah Kavramları Çerçevesinde Vahyin Tarihselliği İddiasının Eleştirisi", (*Kur'an-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*), İzmir 2003, s. 164.

¹¹⁸¹ Hamdullah Bayram Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Açısından Tarihselci Yaklaşım*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2003, s. 11. İnciller, İsa ve tarihsellik ilişkisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mahmut Aydın, *Tarihsel İsa İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına*, Ankara 2002, s. 9-17, vd.

¹¹⁸² Tekineş, a.g.m., s. 164.

bulunmadığı tezi, önemli ölçüde Aydınlanma düşüncesine de damgasını vuran doğrusal-ilerlemeci bir tarih anlayışından mülhemdir.¹¹⁸³ Zaten tarihselcilik özellikle dînî metinlerin anlaşılması için değil, beşerî olan şeylerin tamamı için bir anlama metodu sunmaya çalışan felsefelerden oluşmaktadır. Tarihselcilik önerileri de Kur'an ve onun anlaşılması ile sınırlı kalmamakta, aksine Müslümanların mevcut geri kalmışlık durumundan kurtulabilmesi için, bilhassa bazı fikrî ve kurumsallaşmış yapıların çözülmesi ve toplumsal eylem için bir mantık sunduğuna inanıldığı için önerilmektedir.¹¹⁸⁴

Çağdaş dönemde İslam uygarlığının kendini ortaya koyma biçimi Batı medeniyetinin saldırılarına cevap vermek ve kendi varlığını ispat etmek şeklinde gelişmiştir. 19. ve 20. yüzyıllarda Batı'nın ürettiği seküler akıl, çağın akli olmuş ve İslam medeniyetinin içinde gelişmiş olduğu akıl artık tarihten silinir olmuştur. İslam medeniyeti bu sömürgeciliğe karşı mücadele etmeye çalışırken bir yandan da çağın aklının kendisine nüfûz ettiğini görmüştür.¹¹⁸⁵ Çağdaş dönemdeki din yorumu da Oryantalizm yoluyla İslam düşüncesi üzerinde giderek etkinliğini artırır olmuştur. Bu durumda Müslümanlar ya olanları görmezlikten gelip “*geleneksicilik*” tutumunu sergilemişler ya da batının dayatmalarını yegâne gerçeklik olarak kabul etmişlerdir.¹¹⁸⁶

Tarihselciler, çağın aklını izleyerek geçmişte kalmış olan geleneği bir kenara bırakarak sadece Kur'an'dan ilham almak yolunu benimsemişler, böylece sadece Kur'an'ı İslam'a kaynaklık etmek bakımından yeterli saymışlardır. Oysa ki böylesi bir anlayış tam da Batı'da Reformasyon ile başlayan ve Aydınlanma ile devam eden çağın din anlayışıdır.¹¹⁸⁷ Reformasyon ile Batı, Katolik geleneği bir kenara bırakarak ve bu geleneğin kutsal kitap üzerindeki egemenliğinden kurtularak güç kazanmıştır. Gelenek ve kilise yerine, kutsal kitap tek otorite olarak görülmüştür. Kutsal Kitap, İncil yazarlarının ölmesiyle birlikte sona eren vahyin tamamını içeren tek kaynak

---

¹¹⁸³ Talip Özdeş, “Sosyal Değişim Olgusundan Hareketle Kur'an'ın Tarihsel Olduğu tezi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII/1, 2003, s. 185.

¹¹⁸⁴ Hamdullah Bayram Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Açısından Tarihselci Yaklaşım*, s. 189.

¹¹⁸⁵ Şeyhmus Demir, *Kur'an'ın yeniden Yorumlanması*, s. 9.

¹¹⁸⁶ Mehmet Paçacı, *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?*, *İslamiyât* VI, Sayı 4, Ankara 2003, s. 95.

¹¹⁸⁷ Nakib al-Attas, “İslami Dünya Görüşü: Genel Bir Çerçeve” (*İslam ve Modernizm “Fazlurrahman Tecrübesi”*), İstanbul 1997, s. 16.

olarak tanımlanmıştır. Ayrıca “Kutsal Kitap kurtuluş ve iman için gerekli ve yeterli bilgileri içerdiği için ve bütün bunların sıradan Hıristiyan inananları tarafından dahi kolaylıkla anlaşılabilmesi için ilave kaynaklara ve din bilginlerinin yorumlarına gerek yoktur.” denilmiştir. Onlara göre, Kitab-ı Mukaddes yeterli ve mükemmeldi ve onun hiçbir beşeri katkıya ihtiyacı yoktu. İslam çağdaşlığıyla birlikte İslam’da da bu kutsal kitap anlayışının bütün belirgin özellikleri görülmeye başlanmıştır. Bu yaklaşımın belirgin nitelikleri çağdaşlığın başlangıç noktası görülen Muhammed Abdüh ve Reşit Rıza’dan itibaren görülmektedir.¹¹⁸⁸ İslamic modernism adı altında kategorize edilen bu yaklaşım daha sonra Fazlurrahman tarafından benimsenerek sürdürülmüştür. Günümüzde yaşayan M. Arkoun, Tarık el-Bişrî, Zeki Necip Mahmud, Abdullah Laroui (el-Arvî) gibi yazarların görüşleri de, Leonard Binder tarafından İslamic liberalism adı altında takdim edilmektedir.¹¹⁸⁹

Tarihselliği benimseyenler, vahyin tarihsel bir dil kullandığını, tarihin belirli bir dönemdeki insanın ve toplumun konumu esas alınarak indirildiğini; öte yandan vahye muhatap olan insanların da tarihsellikten kurtulamayacağı tezlerinden hareketle, belli bir zaman ve mekân diliminde indirildiği için vahyin tarihsel bir durumu dile getirdiğini, dolayısıyla tarihsel olduğunu iddia etmektedirler.¹¹⁹⁰ Bu iddia sahipleri, söz konusu tarihsellik problemini aşmak için, Kur’an’ın genel ilke ve hedeflerinden (makâsıd) hareketle her devir aydınlarının kendi dönemlerindeki problemlere çözümler sunması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bir kısım tarihselciler ise biraz daha ileri giderek, Kur’an metninin tarihselliğinin Müslüman aydınının eleştirel aklı/akılcılığı ile aşılabileceğini iddia etmişlerdir.¹¹⁹¹

---

¹¹⁸⁸ Paçacı, *Çağdaş Dönemde Kur’an’a ve Tefsire Ne Oldu?*, s. 96; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şeyhmus Demir, *Kur’an’ın yeniden Yorumlanması*, İstanbul 2005.

¹¹⁸⁹ Tahsin Görgün, “Dinin Yeniden Yorumlanması Meselesi Üzerine”, (*Kur’an-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*), İzmir 2003, s. 185.

¹¹⁹⁰ Buradaki sunulan tez için bkz. Fazlurrahman, *İslâm*, (Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), 2004, s. 86-88; Hasan Hanefî, “Geleneksel İslam Düşüncesindeki Otoriteryenliğin Epistemolojik, Ontolojik, Ahlaki, Siyasi ve Tarihî Kökenleri Üzerine”, (Çev. İlhami Güler), *İslâmiyât* II, Sayı: 2, Ankara 1999, s. 29-30.

¹¹⁹¹ Tekineş, a.g.m., s. 164-165.

3.2.2. Hz. Ömer'in Tarihselliğe Referans Edinilen Uygulamalarından Bazıları

Hz. Ömer'in bazı uygulamaları tarihselci yaklaşıma dayanak yapılmak istenen konulardandır.¹¹⁹² Bununla birlikte Hz. Ömer'in uygulamalarına atıfta bulunulurken bazı kıstasların uygulanması gerekliliği göz ardı edilmiştir. Bu kıstaslardan biri ve en önemlisi belki de O'nun Kur'an'a bakış açısıdır. Daha detaylandırmak gerekirse, Kur'an O'nun için ne anlam ifade ediyordu, hayatının neresindeydi, Kur'an'a ne kadar vâkıftı vb. gibi soruların cevap bulmuş olması gerekmektedir. Tüm bunlardan habersiz, Hz. Ömer'in bazı uygulamalarından tarihsellik gibi bir mevzuya malzeme çıkarmak yanlış çıkarımlara sebep olacaktır. Hz. Ömer'in İslam geleneği içerisindeki otoritesi tartışılmayacak bir noktadadır. Yani O'nun bir sözü veya uygulaması söz konusu otorite sebebiyle oldukça önemsenmiştir. Hâl böyleyken oldukça önemsenen bir şahsiyetin kendisinin ve fiillerinin arka planı araştırılmalı ve özellikle az önce belirttiğimiz Hz. Ömer ve Kur'an arasındaki bağı iyi tahlil etmek gerekmektedir. Hz. Ömer'in tarihselciler tarafından atıfta bulunulan bazı uygulamaları şunlardır:

3.2.2.1. Müellefe-i Kulûb Meselesi

Müellefe-i Kulûb, gönülleri İslam'a ısındırılması arzu edilen kimseler demek olup,¹¹⁹³ bunlar zekâtтан pay vermek sûretiyle gönülleri İslam'a ısındırılmak istenen kimselerdir.¹¹⁹⁴ Bu kimseler, "*Zekâtlar sadece fakirlere, düşkünlere, zekât toplayan görevlilere, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlara, esirlik ve kölelikten kurtulmak isteyenlere, borçlulara, Allah yoluna ve bir de muhtaç kalmış yolcu ve gariplere mahsustur. Allah tarafından kesin olarak böyle farz buyruldu. Allah Âlimdir, Hakîmdir.*" (Tövbe 60) âyetiyle Allah'ın zekâtı tahsis ettiği sınıflardan biridir.

¹¹⁹² Bu hususta bkz. Şevket Kotan, *Kur'an ve Tarihselcilik*, İstanbul 2001, s. 226, 239; Recep Demir, *Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem*, (Basılmamış Doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004, s. 53, 134; Ergun Çapan, "Kur'an-ı Kerim'in Evrenselliği ve Tarihsel Yaklaşım", (*Kur'an-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*), İzmir 2003, s. 94-96; Ferhat Koca, "Kur'an-ı Kerim'deki Fıkhî Hükümlerin Evrensellik ve Tarihselliğini Tespit Konusunda Bir Deneme", (*İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar I*), İstanbul 2001, 133-134; Özsoy, "Kur'an'ın Aydınlığına Doğru", (*1. Kur'an Haftası-Kur'an Sempozyumu*), s. 247; Aktay, "Kur'an'ın Aydınlığına Doğru", (*1. Kur'an Haftası-Kur'an Sempozyumu*), s. 237; Zafer Koç, *Kur'an Tefsirinde Yöntem Arayışları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 164.

¹¹⁹³ İbrâhim Osman eş-Şa'lân, *Nizâmu Masrefi'z-zekâti ve tevzi'l-ganâimi fî 'ahdi Ömer İbni'l-Hattâb*, Riyad 1406, s. 80; Cengiz Kallek, "Müellefe-i Kulûb", *DİA*, XXXI, 475.

¹¹⁹⁴ Cessâs, *a.g.e.*, III, 159.

Hiz. Peygamber'den sonra bu sınıfa zekât verilip verilmeyeceği hususunda ihtilaf edilmiştir.¹¹⁹⁵ Buna mesned teşkil eden hâdiseler ise şudur: Temîm kabilesinin reislerinden Akra' b. Hâbis (ö.33/653) ile Fezâre kabilesinin reislerinden 'Uyeyne b. Hısn, Hiz. Ebû Bekir'e gelerek devlete ait olan çorak bir arazinin kendilerine verilmesini istemişler; O da bu isteği kabul etmiş ve şahit olsun diye bir yazıyla onları Hiz. Ömer'e göndermiştir. Hiz. Ömer bu yazıyı yırtmış ve: "Bu Hiz. Peygamber'in kalplerinizi kazanmak amacıyla size verdiği bir şeydi. Bugün ise Allah İslâm'ı azîz kıldı ve size ihtiyaç bırakmadı. İslâm'da sebat ederseniz ne âlâ! Aksi takdirde aramızda kılıçlar konuşur. İslâm için kimseye bir şey vermeyiz. Hak, Rabbinizdendir. Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." demiştir.¹¹⁹⁶ Araziyi isteyenler bu duruma öfkelenerek Hiz. Ebû Bekir'e müracaat etmişler, olanları anlatmışlar ve: "Halife sen misin, Ömer mi?" diye tepkilerini dile getirmişlerdir. Ebû Bekir de: "İsterse halife odur." şeklinde cevap vererek bu konuda Hiz. Ömer'e muvafakat ettiğini göstermiştir.¹¹⁹⁷ Daha sonraları (İslâm geleneği mensupları) Hiz. Ebû Bekir'in, Hiz. Ömer'in bu tavrını onaylaması ve sahabenin de sukûtu ile bu hususta icma olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹⁹⁸

Hiz. Ömer'in müellefe-i kulûb'a zekât tahsisatını kesmesi, kimilerince ahkâmın değişeceği alanın oldukça genişletilmesi düşünçesine dayanak olarak görölmüştür. Böylece O'nun bu uygulaması Kur'an âyetlerine rağmen, maslahat gerektirmesi halinde, hükmün değişebileceği fikrine bir mesned kılınmıştır.¹¹⁹⁹

Müellefe-i kulûb üç kategoride ele alınmıştır:

¹¹⁹⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 181; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 379; eş-Şa'îlân, *a.g.e.*, s. 81.

¹¹⁹⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyânî 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XI, 522; Cessâs, *a.g.e.*, III, 160-161; Semerkandî, *a.g.e.*, II, 57; Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî (587/1191), *Bedaiü's-sanai' fî tertibi'ş-şerai'*, Beyrut 1982, II, 45; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 181. Hiz. Ömer'in hilafeti döneminde uygulamış olduğu mâlî politika hakkında geniş bilgi için bkz. Kutub İbrâhim Muhammed, *es-Siyâsetü'l-mâliyyetü li-Ömer İbni'l-Hattâb*, Mısır 1983; Cüreybe b. Ahmeb b. Sinan b. el-Hârisî, *el-Fıkhu'l-iktisâdiyyi li-emîri'l-mü'minîn Ömer İbni'l-Hattâb*, Cidde 2003/1424.

¹¹⁹⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2576.

¹¹⁹⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 181; Kallek, "Müellefe-i Kulûb", *DİA*, XXXI, 475. Ancak hakkında sarîh nas bulunan bir konuda icmanın gerçekteğini söylemek uygun değildir. Çünkü sarîh nassa rağmen icmanın gerçekteğmesi mümkün değildir. Bu konuda bkz. Mansurizade Mehmed Said, "Şerî'at ve Kânûn", (Haz. Abdullah Kahraman), *İslamiyât* I, Sayı: 4, Ankara1998, s. 250.

¹¹⁹⁹ Saffet Köse, "Hiz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7, Konya 2006, s. 22.

- i. Şerri defedilmek istenenler, gayr-i müslimler.
- ii. Kalbi İslâm'a ısındırılmak ve Müslüman olmasına teşvik amacı güdülenler.
- iii. Müslüman olduğu halde Müslümanlığında zaaf bulunup küfre dönmesinden endişe edilen ve İslam'a iyice ısındırılarak Müslümanlıkta sebat etmesi arzulananlar.¹²⁰⁰

Hz. Peygamber tarafından birinci kısma verilen ihsan ve yardımların resmî sadakalardan (zekât) verildiği hakkında sarih ve kesin bir rivâyet bulunmamakta olup, nakiller verilenlerin ganimetlerden olduğunu göstermektedir. Büyük bir ihtimalle bu “*Bir de malumunuz olsun ki savaşta elde ettiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ındır. Yani Resûlullah'a, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara (gariplere) aittir. Eğer Allah'a ve iki ordunun karşılaştığı, hak ile bâtilin iyice açığa çıktığı o Bedir günü kulumuza indirdiğimiz âyetlere iman ediyorsanız, bu hükmü böylece kabul edeceksiniz. Allah her şeye kâdirdir.*” (Enfâl, 41) âyetinin hükmünce, bilhassa Hz. Peygamber'in hissesi olan beşte birden verilmiş olmasıdır ki, bu da onun kendi malıdır. Bu sebeple, bazı ilim adamları buradaki “Müellefetü'l-Kulûb” vasfının, gayr-i müslimlere değil, Müslümanlara ait olduğu görüşünü savunmuşlardır.¹²⁰¹ Yani Resûlullah'ın (s.a.s.) verdiği malların, Huneyn günü ganimet mallarından olup, Akra' b. Habis, 'Uyeyne b. Hısn gibi on beş kadar kabîle başkanına verildiği nakledilmiştir.¹²⁰² Nitekim müellefe-i kulûb'ün geçtiği Tövbe Sûresi 60. âyet, Kur'an'ın 113. sûresi olup ondan sonra Nasr Sûresi inmiştir. Yani bu durumda Hz. Peygamber'in birinci kısımdakilere verdiği malların ganimet mallarından olup bu âyetle ilgisi olmadığı da¹²⁰³ ifade edilmiştir. Ancak hâl nasıl olursa olsun müellefe-i

¹²⁰⁰ Cessâs, *a.g.e.*, III, 159; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2575; Muhammed Biltâcî, *a.g.e.*, s. 163. Müellefe-i kulûbün kimler olduğuna dair çeşitli görüşler için bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 178-179.

¹²⁰¹ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2577-2578. Hz. Peygamber'in müellefe-i kulûbden kimlere pay verdiğine bkz. Cessâs, *a.g.e.*, III, 160; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, 525-529; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 179-181.

¹²⁰² Râzî, *a.g.e.*, VI, 85-86. Bu şahısların kimler olduğu için bkz. a.y.

¹²⁰³ Süleyman Ateş, “Müzakere”, *Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu*, Bursa 1996, s. 253.

kulûbten gayr-i müslimlere pay verilmesine engel bir husus bulunmamaktadır. Çünkü âyet umûmîdir.¹²⁰⁴

Müellefe-i kulûb meselesinin doktrindeki yansımaları şöyledir:

Hanefî mezhebine mensup âlimlerin çoğunluğuna göre, müellefe-i kulûbün payı düşmüştür.¹²⁰⁵ Hatta Hanefî fukahası içinde bu konuda icma gerçekleşmiştir.¹²⁰⁶ Bu görüşlerinin delili ise, Hz. Ömer'in kendisine gelen şahıslara okuduğu: “*De ki: Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*”¹²⁰⁷ âyetidir.¹²⁰⁸ İmam Şafii'ye ve İmam Malik'e göre de, İslâm'ın güçlenmesi ve üstünlük sağlaması ile bu kesimin payı düşmüştür.¹²⁰⁹

İmam Şafii ve bir kısım İslam âlimi bu konuda şunları söylemişlerdir: “Müellefe-i kulûb adının, İslâm'a girmemiş olanlarla bir ilişkisi yoktur. Nitekim zekât konusunda söz konusu sekiz sınıfın tamamında da Müslüman olmak şarttır. Gayr-i müslim fakirlere zekât değil, tatavvu' sadakası verilebilir.¹²¹⁰ Ancak yine bir kısım âlime göre ise, müellefe-i kulûb payı kıyamete kadar bâkîdir.¹²¹¹ Çünkü devlet başkanı, kimi zaman bazı kimseleri İslâm'a alıştırıp ısındırmak ihtiyacını hissedebilir. Zira Hz. Ömer'in, onların payını sona erdirmesi de dinin güçlenmiş olduğunu görmesindedir.”¹²¹²

İbnu'l Arabî'ye göre müellefe-i kulûb'ün payı İslâm kuvvetli olursa zâil olur ve fakat eğer ihtiyaç bulunursa Resûlullah'ın (s.a.s.) yaptığı gibi payları verilir.¹²¹³ Bu bağlamda müellefe-i kulûb, herhangi bir zamanla kayıtlı olmaksızın Müslümanların menfaatini sağlayacak ya da zararını kaldıracak ortamların zuhurunda kullanılmak üzere devlet reisinin emrine verilmiş bir fon olup Allah onu belli bir zamanla kısıtlı

---

¹²⁰⁴ Râzî, *a.g.e.*, VI, 86.

¹²⁰⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2576; Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, *DİA*, XXXI, 475.

¹²⁰⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2576. Buradaki icma, sükûfî icma bağlamındadır. Bkz. a.y.

¹²⁰⁷ Bkz. Kehf 29.

¹²⁰⁸ Köse, *a.g.m.*, s. 19-20.

¹²⁰⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 181.

¹²¹⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 1577-1578.

¹²¹¹ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 181; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2577.

¹²¹² Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 181.

¹²¹³ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, 530.

kılmamıştır.¹²¹⁴ Nitekim Ömer b. Abdulaziz hilafeti döneminde bu fonu tekrar kullanmıştır.¹²¹⁵

Hiz. Ömer'in, onların payını sona erdirmesinin sebebi dinin güçlenmiş olduğunu görmesindedir.¹²¹⁶ Ayrıca Hiz. Ömer, Muhacir ve Ensar fakirlerinin bu paya daha fazla hak sahibi olduklarını düşünmüş ve nassın illetini-hikmetini buna hamletmiştir. Durumun değişmesinden yola çıkarak, illetin-hikmetin muktezasının da değiştiği kanaatine varmıştır.¹²¹⁷ Ayrıca Hiz. Ömer Tövbe Sûresi 60. âyeti okuyup “Zekat burada zikredilenler içindir.” demiştir.¹²¹⁸ Dolayısıyla O, zekâtın kimlere şâmil olduğunu bilmekle birlikte, kendisine gelen şahısların âyette bahsi geçen kişilerden olmadığını düşünmüştür.

Cereyan eden hâdiseye baktığımızda Hiz. Ebû Bekir'in kendisine müracaat eden şahıslara istediklerini vermek üzere onları Hiz. Ömer'e gönderdiği görülmektedir. Ancak Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer'in onlara istediklerini vermemesine itiraz etmediği gibi Hiz. Ömer hakkında söylediği sözlerle O'nu desteklediği de anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, Hiz. Ebû Bekir'in, öncesinde, kendisinden istenilen araziye onlara vermeyi kabul etmesini, “Yanlış yaptı, fakat Hiz. Ömer'in müdahalesiyle doğruya meyil etti.” şeklinde algılamak mümkün değildir. Hiz. Ebû Bekir'in tavrından esasen Hiz. Ömer'in görüşüne meyilli olduğu fakat devlet başkanı sıfatını kullanarak kendisine gelenleri geri çevirmediği anlaşılmaktadır. O halde bu mesele de Hiz. Ömer'in tavrının ve öncesinde Hiz. Ebû Bekir'in tavrının hem içtihadî ve hem de devlet otoritesini kullanımı bağlamında düşünmek gerekmektedir. Çünkü mesele sadece içtihadî olsaydı Hiz. Ebû Bekir'in Hiz. Ömer'le bu hususu yeniden görüşmesi gerekirdi ve yine sahâbeden de buna farklı yorumlar katılabilirdi. Mesele sadece devlet otoritesini kullanmak olsaydı, halife Hiz. Ebû Bekir'di ve bu bağlamda Hiz. Ömer'in yetkisi Hiz. Ebû Bekir'i aşamazdı. Buradaki hususta Hiz. Ebû Bekir'in tavrının devlet otoritesini kullanma yönünde ağır bastığı ve fakat içtihadî bağlamın da

¹²¹⁴ Kiya el-Herrâsî, Ebû'l-Hasan İmadüddin Ali b. Muhammed b. Ali (504/1110), *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut 1985, II, 211.

¹²¹⁵ Ahmed Hasan, *a.g.e.*, s. 145-146; Arif Ulu, *Tâbiünun Sünnet Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 203.

¹²¹⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 181; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 379; İbn Âşur, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, X, 238.

¹²¹⁷ Şerkâvî, *a.g.e.*, s. 63.

¹²¹⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XXII, 516.

farkında olduğu; Hz. Ömer'in tavrının ise, daha çok içtihadî bir çıkarıma dayandığı görölmektedir. Zira mesele sadece içtihadî bir mesele olsaydı Hz. Ömer'in bu meseleyi tekrar Hz. Ebû Bekir'le görüşmesi ve dayanağını sorması gerekirdi. Ancak Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in tavırlarının beraber tahlili neticesinde müellefe-i kulûb payının tamamen ilga edilmediği; şartlar gerektirdiği takdirde zekâtta yine bu kimselere pay verilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Yine hâdisenin bütününe bakarak buradan tarihselci yaklaşıma dayanak da çıkmamaktadır. Çünkü illetin¹²¹⁹ ortadan kalkmasıyla hükmün değişeceği hususu İslam hukukunda formüle edilmiş bir kuraldır.¹²²⁰ Hz. Ömer'in tavrı da bu bağlamda algılanmalıdır. O, bu tavrıyla “Artık bundan böyle hiçbir zaman müellefe-i kulûb'e pay verilmez.” beyanında bulunmuş değildir. Bilakis O, müellefe-i kulûb'e pay verilmesindeki illeti bilmektedir ve illetin kalktığını beyan etmiştir. Yine bu bağlamda Hz. Ömer'in şair Hutay'a'ya Müslümanlara şiirleriyle dil uzatmaması için üç bin dirhem verdiği nakledilmiştir.¹²²¹ Yani Hz. Ömer gerekli gördüğünde bu fondan ödeme yapmıştır.

Burada üzerinde durulması gereken noktalardan birinin de İslam ilim geleneğinde Hz. Peygamber'in Akra' b. Habis ile 'Uyeyne b. Hısn'a vermiş olduğu malların ganimet malları olduğu yönündeki verilerin tarihselcilerce görmezden gelinmesidir. Gerçekten de bir metod teklifinin dayanaklarının da tartışmayı en aza indirgeyecek düzeyde sağlam olması gerekir. Hâlbuki Hz. Ömer'in buradaki uygulamasının müellefe-i kulûb'le ilgili olup olmadığı bile tartışılmaktadır. Esasında nakiller mezcedildiğinde Hz. Ebû Bekir'e gelen şahısların müellefe-i kulûb payından istediklerini gösterir bir husûsiyet de görölmemektedir. Muhtemelen bu şahısların gerekçeleri Resûlullah'ın (s.a.s.) onlara zamanında bir pay vermiş olmasıdır. Onların istedikleri payın zekât payı veya ganimet payı olduğu hususunda bir bilgileri olduğunu da zannetmiyoruz. Belki de onlara verilen payın müellefe-i kulûb'le ilişkilendirilmesindeki sebep, Hz.

¹²¹⁹ İlet: Açık, munzabıt ve hükmün konmasını münasip gösteren durumu genellikle ihtiva eden vasıftır. Bkz. Zekiyyüddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, (Çev. İbrâhim Kafi Dönmez), Ankara 2001, s. 148.

¹²²⁰ Muhammed Medenî, *Nazârât fi ictihâdâtı'l-Fâruk Ömer İbni'l-Hattâb*, Kahire 2002/1422, s. 49-50.

¹²²¹ İbnü'l-Cevzî, *Menakıbu emiri'l-mü'minin*, s. 79.

Ömer'in onları geri çevirirken sarf ettiği ifadelerdir. Çünkü O'nun "Bu, Hz. Peygamber'in kalplerinizi kazanmak amacıyla size verdiği bir şeydi. Bugün ise Allah İslâm'ı azîz kıldı ve size ihtiyaç bırakmadı. İslâm'da sebat ederseniz ne âlâ! Aksi takdirde aramızda kılıçlar konuşur. İslâm için kimseye bir şey vermeyiz. Hak, Rabbinizdendir. Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin!" ifadeleri hemencecik müellefe-i kulûb'u çağrıştırmaktadır. Çünkü müellefe-i kulûb anlamıyla "kalplerinizi kazanmak" ibaresi birbirini çağrıştırmakta ve yine müellefe-i kulûb'e verilecek paydaki hikmetin de¹²²² aynı kapıya çıktığı açıktır. Tüm bunlardan kastımız bu işin zekât âyetiyle ilgisinin olmadığını söylemek ve bununla gerekçelendirerek tarihselci bakış açısının dayanaklarını çürütmek değildir. Buradaki amacımız meselenin bu yönünün de ortaya konulmasıdır. Aksi halde Hz. Peygamber'in onlara verdiği malın müellefe-i kulûb payı olduğunu varsaysak dahî tarihselcilere bu uygulamadan bir dayanak çıkmamaktadır. Çünkü zekâtın verildiği sınıflar belirtilmiştir ve bu sınıfların hangi devirde kimleri kapsayacağı o devrin ve topluluğun sosyo-kültürel ve ekonomik şartlarıyla belirlenebilecek bir husûsiyet arz etmektedir.¹²²³ Yani hiç uzağa gitmeden 1960'lı yılların Türkiye'sinde fakir denilince kim anlaşılırdı? Bugün kim anlaşılır? Veya günümüz Türkiye'sinde fakir denilince akla gelecek insanlar kimlerdir? Afrika'nın bir köşesinde açlığın hüküm sürdüğü bir yerde fakir denilince kimlerin anlaşılacağı farklı sonuçlara gebedir. Tüm bunlar tamamıyla zaman, sosyo-kültürel, ekonomik ve bölge şartlarıyla alakalı farklı sonuçlara ulaşılabilecek husûsiyetler arz etmektedir. Buradan hareketle de müellefe-i kulûb'ün Hz. Peygamber zamanında kimler olduğu ile Hz. Ebû Bekir zamanında kimler olabileceği ve daha sonraki dönemlerde kimler olabileceği tamamen zaman ve şartlara bağlılığı olan değişken bir durum arz etmektedir.

Sonuç olarak Hz. Ömer'in buradaki tavrı kendi içerisinde anlaşılabilir bir nitelik taşımakta olup tarihselliği çağrıştıracak bir husûsiyet arz etmemektedir.

---

¹²²² İlet yerine hikmet tabirini kullanmamız, illetin hikmete göre daha belirleyici vasıflarının bulunmasındandır.

¹²²³ Hükümlerin zaman ve çevre faktörleriyle değişebileceğine dair geniş bilgi için bkz. Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1994, s. 15-18; Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, İstanbul 1996, s. 64-67; Hamdi Döndüren, "Sosyal Değişme Karşısında İslam Hukuku ve Yeni Yaklaşımlar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Konya 2003, s. 32-40.

3.2.2.2. Hırsızlık Suçunun Cezası Meselesi

Hırsızlık sebebiyle cahiliye döneminde el kesme cezasının uygulandığı bildirilmiş,¹²²⁴ İslam dini de hırsızın elinin kesilmesini emretmiştir. Resûlullah (s.a.s.) bu cezayı uyguladığı gibi Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer¹²²⁵ ve Hz. Osman da uygulamıştır.¹²²⁶ Hz. Ömer, Abdurrahman b. Semûra'nın kardeşi olan İbn Semûra'nın elini keserek bu cezayı uygulamıştır.¹²²⁷

“Hırsız erkek ile hırsız kadının irtikap ettikleri suça bir karşılık ve Allah tarafından insanlara ibret verici bir âkıbet olmak üzere ellerini kesiniz. Allah Azîz ve Hakîmdir.” (Mâide, 38) âyetiyle hırsızlık suçunun cezâi müeyyidesi bildirilmiştir.¹²²⁸ Âyetin zâhirinden hırsızlık yapan herkesin elinin kesileceği anlaşılmaktadır. Ancak, durum böyle değildir. Çünkü Hz. Peygamber: *“Hırsızın eli, ancak çeyrek dinar ve daha yukarısı dolayısıyla kesilir.”*¹²²⁹ buyurmuştur. Böylelikle Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın *“Hırsızlık eden erkekle, hırsızlık eden kadın”* buyruğunda, bir takım niteliklere sahip hırsızları kastetmiş olduğunu beyan etmiştir.¹²³⁰ Bir takım niteliklere sahip olma, hırsızlık haddinin her hırsızlık yapan için uygulanamayacağına delil olsa gerektir.

Hz. Ömer'in bazı durumlarda hırsızlık haddini uygulamadığı bilinmekle birlikte, özellikle bir hâdise göz önüne sürülerek tarihselliğe referans aranmaktadır. Tarihselcilik mevzuunda söz konusu edilen hâdise şudur: Hâtıb b. Ebî Belte'a'nın köleleri Müzeyne kabilesinden bir adamın devesini çalıp kesmişler, olay Hz. Ömer'e intikal edip suç sabit görülünce O da had cezasına hükmetmiştir. Daha sonra Hâtıb'ın onları aç bıraktığı tespit edilince köleleri cezalandırmaktan vazgeçmiş ve: *“Allah'a yemin olsun ki eğer ben, sizin onları çokça çalıştırarak haram olan şeyleri tüketmenin mübah (helal) hale geldiği ölçüde aç bıraktığınızı bilmemiş olsaydım kesinlikle onlara had cezasını uygulardım.”* demiştir. Ardından bu suçu işlemeye sebebiyet veren

¹²²⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 160.

¹²²⁵ Şafii, *el-Ümm*, VII, 319-321; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 160.

¹²²⁶ Şafii, *el-Ümm*, VII, 321.

¹²²⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 160.

¹²²⁸ Şafii, *el-Ümm*, VII, 319.

¹²²⁹ Buhârî, “Hudûd”, 13; Müslim, “Hudûd”, 2-5.

¹²³⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 160.

kölelerin sahibi Hâtıb'ı değeri 400 dirhem olan devenin karşılığı olarak 800 dirhem tazminat ödemeye mahkûm etmiştir.¹²³¹

Yukarıdaki hâdisenin dışında Hz. Ömer'in, bir kölenin sahibine ait olan bir malı çalması üzerine had cezasını uygulamadığı da nakledilmiştir.¹²³² Buradaki gerekçesinde de: "Sizin köleniz sizin malınızı çalmış." ifadelerini kullanmıştır.¹²³³ Yine Beytü'l-Mâl'den çalanlara¹²³⁴ ve kıtlık yılında işlenen hırsızlık suçlarına had uygulamadığı bildirilmiştir.¹²³⁵ Nitekim Hz. Ömer'in: "Biz kıtlık yılında hırsızlık edenin elini kesmeyiz." dediği rivâyet edilmiştir.¹²³⁶

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde açlığın, kıtlığın ve kuraklığın hüküm sürdüğü birkaç yıl (iki ya da üç yıl yahut beş veya altı yıl) yaşanmıştır. Bu yıllara kıtlık/açlık/kuraklık yılı denilir. Bu yılın 18/639 senesi olduğu bildirilmiştir.¹²³⁷ Bu yılı ifade etmek üzere kullanılan *â'vâmu'r-ramâde* ifadesi *yakıp küil eden/kasıp kavuran yıllar* anlamına gelmektedir ki bu isimlendirme açlık ve kıtlığın insanlar üzerinde ne kadar olumsuz tesir meydana getirdiğini ve derin izler bıraktığını hatırlatması açısından dikkate değerdir. O dönemin vehametini Hz. Ömer'in Mısır valisi 'Amr b. el-Âs'a yazdığı şu mektup anlatmaktadır: "Yetişin Arapların imdadına! Yetişin Arapların imdadına! Bana çuvallar içinde un taşıyan bir kervan hazırla ki önü benim, arkası senin yanında olsun." 'Amr b. el-Âs da ona yazdığı cevabî mektubunda üç defa: "Baş üste derhal!" diyerek mukabelede bulunmuş ve kervanı hazırlayıp göndermiştir.¹²³⁸ Hz. Ömer gelen unu bazen bizzat kendisi bazen da vekâlet verdiği kişiler aracılığıyla dağıtmış ve şöyle demiştir: "Unu yiyin, boşalan çuvalları elbise yapıp giyin, yükü boşalan

¹²³¹ Muvatta, "Akdiye", 38; İbn Kayyim, *a.g.e.*, III, 10. Burada Hz. Ömer'in tavrı "Zaruretlar haramı mübah kılar." kaidesine mülhemdir.

¹²³² Ebû Yûsuf, Yâkub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kûfî (182/798), *Kitâbu'l-harac*, Beyrut 1302, s. 172; Cessâs, *a.g.e.*, I, 619; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 167. Hz. Ali'den "Kölem malımı çalsa elini kesmem." şeklinde rivâyet mevcuttur. Bkz. Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harac*, s. 172.

¹²³³ Cessâs, *a.g.e.*, I, 619.

¹²³⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harac*, s. 171; Muhsin Koçak, *Hz. Ömer ve Fıkhı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Doku Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997, s. 166.

¹²³⁵ İbn Kayyim, *a.g.e.*, III, 9; Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1673; Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", *DİA*, XVII, 393.

¹²³⁶ Râzî, *a.g.e.*, V, 343; Muhammed Revvâs Kal'acî, *Mevsû'atü fikhi Ömer İbni'l-Hattâb*, Beyrut 1981, s. 382.

¹²³⁷ Muhammed Rıza, *a.g.e.*, s. 215. Kıtlık zamanının belirtilen yılda ve fakat dokuz ay sürdüğüde bildirilmektedir. Bkz. Fârûk Sa'îd Mecdelâvî, *el-İdâretü'l-İslâmiyyetü fi 'ahdi Ömer İbni'l-Hattâb*, Beyrut 1991, s. 303.

¹²³⁸ Köse, *a.g.m.*, s. 31-32; Mecdelâvî, *a.g.e.*, s. 305.

deveyi kesin ve etini yiyin.” Hz. Ömer görevlendirdiği kimselere: “Araplar deveyi çok severler, kesmemelerinden korkarım. O sebeple bizzat kesme işine nezaret edin.” diye de talimat vermiştir. İşte Hz. Ömer’in hırsızlık suçu için öngörülen cezayı uygulamadığı iddia edilen ortam budur.¹²³⁹

Hırsızlık suçunun oluşabilmesi için birinci şart, failin suç işleme kastını taşımasıdır. Ayrıca bu kastın hukuken geçerliliğinin bulunması gerekmektedir. Kasıt, bir kimsenin bir fiili bilerek ve isteyerek işlemesi olduğundan hırsızın da eylemini böyle bir bilinç ve istekle gerçekleştirmesi, yani başkasına ait olduğunu bildiği bir malı sahiplenme maksadıyla almış olması şartı aranır. Hırsızlığın zorlama (ikrah) altında veya açlık, susuzluk gibi etkenlerle işlenmesi durumunda da kasıt unsuru veya hukuka aykırılık tam gerçekleşmemiş sayılır.¹²⁴⁰ Zira Hz. Peygamber’in uygulaması da bu doğrultudadır. Buna göre: Açlık ve kıtlığın hüküm sürdüğü bir yıl tarlalardan birisine girip bir miktar başak alan, tanelerini çıkararak birazını yiyen, kalanını da torbasına koyan şahsı, tarla sahibi dövmüş ve elbiselerini almıştır. Bunun üzerine şahıs durumu Resûlullah’a (s.a.s.) arz etmiştir. Hz. Peygamber tarla sahibine: “Onu aç idiyse doyurman, bilgisiz idiyse eğitmen gerekmez miydi?” diye çıkmış ve elbiseleri derhal geri vermesini emretmiştir. Akabinde de şahsa bir miktar yiyecek verilmesini söylemiştir.¹²⁴¹ Ayrıca Hz. Peygamber’in bu uygulamasının yanı sıra zarûret halinde çaresiz kalan kimseye bu hali giderecek ölçüde haramların mübah hale geldiğini bildiren âyetler bulunmaktadır:

“Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Bakara, 173)

“Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.” (Mâide, 3)

“Fakat istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bunlardan yeme

¹²³⁹ Köse, a.g.m., s. 31-32.

¹²⁴⁰ Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *DİA*, XVII, 386.

¹²⁴¹ Ebû Dâvud, “Cihad”, 85; İbn Mâce, “Ticârât”, 67.

zorunda kalırsa yiyebilir. Şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok merhametlidir.”
(En‘âm, 145)

Hz. Ömer’in hırsızlık suçlarına karşı tavrı tarihselliğe örnek teşkil etmemektedir. Zira hırsızlık suçuna karşılık verilecek müeyyideyi gerektirecek şartlar oluşmamıştır. Naslarda görüldüğü üzere Hz. Ömer’in tavrının bir dayanağı vardır. Ayrıca Hz. Ömer’in bir elden sonra öbür eli ve bir ayaktan sonra da öbür ayağı kestiği nakledilmiştir.¹²⁴² Yine Hz. Ömer’in “Hırsızlık arttı. Onların ellerini ve daha sonra ayaklarını kesiniz!” dediği nakledilmiştir.¹²⁴³

Şumullü baktığımızda Hz. Ömer’in hırsızlık haddi hususundaki tavrıyla Kur’an ile çelişmediğini, bilakis tam da Kur’an ve Sünnet ekseninde hareket ettiğini görmekteyiz.¹²⁴⁴ Aslında Hz. Ömer’in buradaki uygulamaları sadece aslî ihtiyaçların sağlanamadığı zaman ve durumlarda hırsızlık cezasının uygulanamayacağı doğrultusundadır.¹²⁴⁵ Yoksa O’nun hadleri uygulama hususunda bir tereddütü bulunmamaktadır. Nitekim Hz. Ömer zina isnadında bulunan fakat dördüncü şahitleri olmayan şahıslara kazf cezası uygulamıştır. Çünkü hadler olabildiğince ihtiyatlı davranılması gereken hususlardandır.¹²⁴⁶ Ayrıca O’nun San‘a’da bir çocuğun katline karışan yedi kişiye kısas uygulaması ve: “Şâyet San‘a halkının tamamı katılsaydı onların tamamına kısas uygulardım.”¹²⁴⁷ sözleriyle takındığı tavrı önemlidir. Yine buna benzeyen: “Ben, belli başlı şehirlere bir takım kimseler göndermek istedim. Bunlar, malı bulunduğu halde haccetmeyenleri tespit etsinler ve onu cizyeye

¹²⁴² Cessâs, *a.g.e.*, II, 527; Dârekutnî, *a.g.e.*, III, 181; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 172. Hz. Ebû Bekir’in de elden sonra ayağı kestiği nakledilmiştir. Bkz. Şafii, *el-Ümm*, VII, 327-328.

¹²⁴³ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*, VIII, 410; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, II, 40. Ancak onun sağ elden başka organı kesmeyi uygun görmediği de nakledilmiştir. Bkz. İbn Âşur, *Tefsîrü’l-tahrîr ve’t-tenvîr*, VI, 192

¹²⁴⁴ Ramazan el-Bûtî bu konuda şöyle demektedir: Hz. Ömer’in kıtlık yılında had cezasını durdurması Kur’an’la Sünnet’in bir bütünlük arzettiği anlamında değerlendirilmelidir. Hz. Ömer bu konuda “Hadleri uygulamama noktasında hata etmeniz hadleri uygulama noktasında isabet etmenizden daha hayırlıdır.” şeklindeki hadîs-i şerifleri tatbik ederek yine Sünnet’i yaşatmıştır.” Bkz. Ramazan el-Bûtî, *Sünnetin Dindeki Yeri* (Müzakereler), İstanbul 1998, s. 43.

¹²⁴⁵ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul 1996, I, 180; Orhan Çeker, “Prof. Dr. Saffet Köse’nin ‘Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış’ Başlıklı Makalesi Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7, Konya Nisan 2006, s. 53.

¹²⁴⁶ Râzî, *a.g.e.*, VIII, 326.

¹²⁴⁷ İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 252; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 216; İbn Âşur, *Tefsîrü’l-tahrîr ve’t-tenvîr*, XXV, 115; Şenkîti, *a.g.e.*, I, 409.

bağlasınlar.” şeklindeki sözleri kayda değerdir.¹²⁴⁸ Tüm bu örnekler, Hz. Ömer’in nasların uygulanması hususundaki hassasiyetinin ortaya konulması açısından yeterli olsa gerektir. Hal böyleyken Câbirî’nin: “Bugün bireyi çalmaya itmeyecek, tam anlamda sosyal adalete dayalı İslâmî bir toplumdaki bahsedemeyeceğimize göre, hırsızlık konusunda tâzir ve hapis cezası ile yetinilmesi, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.” fikrine Hz. Ömer’in kıtlık yıllarında bu haddi uygulamadığı örneğini verdiğini görmekteyiz. Câbirî devamında şöyle demektedir: “Günümüz hayatının karmaşık sosyal yapısında şüpheli durumlar¹²⁴⁹ çok ve çeşitli olduğu için, hapis ve para cezası gibi tâzir cezalarıyla yetinmek zorunlu olabilir. Hele bir de siyasetle ilgili şüpheler işin içine girince, bu durumda, hadlerin uygulanmasına şahsi amaçlar ve siyasî sebepler de karışır ki, bunlar da birer şüphe”¹²⁵⁰

Garaudy de hırsızlık haddi hususunda şunları söylemektedir: “Bu müeyyide, sonsuz derecede merhametli olan bir Allah fikrinin, el kesme gibi dönüşü olmayan bir ceza ile pek uyuşmadığı bir Kur’an bağlamında yer almaktadır...¹²⁵¹ Bu ceza kanunu hırsızlığın artık gerçekleşme imkânı bulamayacağı ve dolayısıyla hırsızlık olmadığı için müeyyideye gereksinme kalmayacağı sosyal adalet bağlamında yer almaktadır... Hz. Ömer halifeliği sırasında, yönetimin sosyal adaleti sağlayamadığı kıtlık döneminde, el kesme cezasını kaldırmıştır.”¹²⁵² Daha sonra yukarıda verdiğimiz Hz. Peygamber’in aç bir adamın yediği buğday tanelerinden ötürü cezalandırılmasını uygun görmediği ve kıtlık senesinde Hatıb’ın kölelerinin hırsızlık yapmalarına rağmen Hz. Ömer’in had uygulamadığına değinen Garaudy sözlerini şöyle sürdürmektedir: “Hırsızın elini kesmek sûretiyle Şeriat’i uygulama iddiasında bulunmak, işe sondan başlamak demektir. İlahi kanuna uymaya çalışan bir toplumun

¹²⁴⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 153; İbn Teymiyye, *a.g.e.*, II, 215. Başka bir nakilde de Hz. Ömer’in “Hac görevini ifa etmeyenler, ister Yahûdi İster Hristiyan ölsün.” şeklinde sözleri mevcuttur. Bkz. İbn Teymiyye, *a.g.e.*, II, 212, 213; Muhammedu’l-Emîn b. Muhammed b. el-Muhtar el-Cükenî el-Şenkîti, *Edvâu’l-beyâni fî İzâhi’l-Kur’an bi’l-Kur’an*, Beyrut 1995, I, 205.

¹²⁴⁹ Câbirî şüphe vurgusunu Hz. Peygamber’in “Şüpheli durumlarda hadleri düşürünüz” hadisi üzerine temellendirir. Bkz. Câbirî, “Çağdaş Dünyada ‘Şeriat’ın Tatbiki’ Problemi –İslam Hukuk Felsefesinde Metodolojik Yeniden Yapılanmanın Zorunluluğu-” (Çev. Abdullah Şahin), *İslâmiyât* I, Sayı: 4, Ankara 1998, s. 49-50. Hz. Ömer’in de hadis doğrultusunda beyanı olduğu nakledilmiştir. Bkz. İ. Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara 2001, s. 97.

¹²⁵⁰ Câbirî, “Çağdaş Dünyada ‘Şeriat’ın Tatbiki’ Problemi”, s. 50.

¹²⁵¹ Burada delil olarak Mâide Sûresi 39. âyette yer verilmiştir.

¹²⁵² Roger Garaudy, “Şeriat Nedir?”, (Çev. Salih Akdemir), *İslâmiyât* I, Sayı: 4, Ankara 1998, s. 22.

ilk görevi, hırsızlığa yol açan sosyal şartları, yani her türlü sosyal adaletsizlik ve sefalet şekillerini kaldırmaktan ibarettir. İşe ceza ile başlanacak olursa, bundan en çok zarar görenler en fakir olanlar olacaklardır. Eğer bu insanların elleri kesilecek olursa, kendilerine verilecek olan işle topluma yeniden kazandırılmaları imkânsız hale gelecektir. Bu aşağılanma ve dönüşü mümkün olmayacak şekilde toplumdan tecrit edilme en fakir olanları etkileyecek ve mal biriktiricilerin (Tövbe 1-5) toplumda egemen olan eşitsizlik nedeniyle, toplumu bölme eylemlerine devam etmelerine imkan verecektir. Şu halde, sosyal adaleti egemen kılmadan önce bir müeyyide (ceza) sistemini uygulamak kadar hiçbir şey Kur'an'ın ruhuna aykırı değildir.¹²⁵³

Câbirî ve Garaudy'nin söylemlerinden hareketle, sosyal adalete dayalı bir toplum örneğinin olmadığını varsaysak bile böyle bir toplumun ihdas edilemeyeceğini kabullenmek doğru olmaz. Bu İslam'ın sosyal-adalet vb. hedefleriyle çelişir. Bunun yanı sıra sosyal adalete dayalı bir toplum olmadığında da şahıslar ve fiilleri buldukları şartlar içerisinde değerlendirilirler, hükümler bu kıstasa göre uygulanır. Aksi halde hükümlerin tamamen geçersiz olacağını iddia etmek pek de mümkün görünmemektedir. Çünkü Hz. Ömer'in kıtlık yılında hırsızlık haddini uygulamaması insanların yaşamaya yönelik ihtiyaçlarını dahî karşılayamamaları ve bu durumda ortaya çıkan sosyolojik vâkıa ile alakalıdır. Hz. Ömer'in o yıllarda ihtiyaçlarını karşıladığı halde hırsızlık suçunu işleyene had cezasını uygulamadığını gösteren bir veri bulunmamaktadır. Kaldı ki böyle bir veri olsaydı bile bu bizim için delil teşkil etmezdi. Zira âyetler normal hallerde ve zarûret halinde takınılacak tavrı açıkça belirtmiştir.

Garaudy'nin söylemi Câbirî'nin söylemini de aşmıştır. O'nun bu cezayı Kur'an'ın ruhuna aykırı görmesi oldukça tuhaftır. Kur'an'ın ruhuna aykırı olan bir hüküm nasıl olur da Kur'an'da yer alır? Nasıl olur da Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer kendi dönemlerinde bu cezayı uygularlar? Bu cezanın uygulanmasının sosyal gerçekliklerle uyumlu olması, yani sosyal gerçekliklerin bu cezanın uygulanmasına olanak tanıyıp tanımaması ayrı bir olay, bu cezanın artık tamamen ilga edilmesi

---

¹²⁵³ Garaudy, "Şeriat Nedir?", s. 22-23. Bu hususta Hasan Hanefi de Garaudy'nin söylemlerine benzer ifadeler kullanmıştır. Bkz. Hasan Hanefi, "Soruşturma", *İslâmiyât* I, Sayı: 4, Ankara 1998, s. 287.

gerektiğini iddia edip, bu cezanın esasında Kur'an'ın ruhuna aykırı olduğunu iddia etmek tamamen ayrı bir olaydır. Bir de cezaya maruz kalabilecek kişilerin fakirlerden teşekkül edeceğini söylemek de gerçekten gariptir. Hâlbuki hırsızlığın fakirlik meselesiyle alakası olmaktan ziyade, ahlak yozlaşmasıyla alakası vardır. Hiç kimse fakirlerin maddî zenginlik içerisinde bulunanlara göre hırsızlığa daha meyyal olduğunu söyleyemez. En azından böyle bir şey söyleyebilmek sosyolojik bir analizi gerektirir. Aslında daha da ötesi teorilerle bu işte hükme varmak yanlış olsa gerektir. Yüce Allah bu hadle şahsın elinin kesilmesini emretmişken, sanki Allah'tan daha merhametli ve daha adil davranıp, el kesimi sonrasında “Bu insanlar ihtiyaçlarını nasıl karşılayabilecekler?” demek, gerçekten sorunlu bir anlayışın ürünüdür. Bu düşünceler evrensel veya toplumsal gaye ile bireysel gayeyi ayırtıramamanın bir sonucudur. Evrensel gayeyi yalnızca Allah belirler. İnsanlar ise daha küçük ölçekli gayeleri hedeflerler. Ancak insanlar bu hedefleri koyarken nas bağlamli hareket etmek durumundadırlar. Buradan hareketle yukarıda bahsi geçen iddialar tutarlı olamamaktadır. Nitekim İslam hukukunda suçluya uygulanan cezaî müeyyidenin kendisi, gaye değil, yüksek ahlâkî değerleri, fert ve toplumun yararlarını himaye amacına yönelik bir vâsıta¹²⁵⁴.

Aslında burada Hz. Ömer'e atıfta bulunulması, gerçekten de, Hz. Ömer'in uygulamasından tarihselcilerin anlayışlarına delil çıkmasıyla ilgili değildir. Bilakis onlar Kur'an'daki fiili yasamanın Kur'an'ın indiği toplumun yapısına göre örnek teşkil edecek şekilde vaz edildiğini söylerler. Yani Kur'an'daki fiili yasama lâfzî anlamda ezeli olamaz, anlayışına sahiptir.¹²⁵⁵ Ancak lafızların zâhirine uyulmayacaksa, Kur'an'daki bazı “cezaî hüküm”lerin, neden çok açık, net olarak ve ayrıca ayrıntılarıyla beraber anlatıldığının izahı da zorlaşacaktır.¹²⁵⁶ Nitekim birçok âyette, Kur'an'ın hükümleri için “hududullah” (Allah'ın sınırları) ifadesi kullanılmış ve bunların çiğnenmesi çeşitli tehditkâr ifadelerle nehyedilmiştir.¹²⁵⁷ O halde Allah

¹²⁵⁴ Şamil Dağcı, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Ankara 1999, s. 33.

¹²⁵⁵ Bu konuyla ilgili olarak bkz. Fazlurrahman, *İslam*, s. 88.

¹²⁵⁶ Gıyasettin Arslan, “Kur'an Okumalarında Fıkıhçı Perspektif”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9:2 (2004), s. 7.

¹²⁵⁷ Metin Yiğit, “Hermeneutik Yöntem ve Usûl'i Fıkh'ın Kat'î-Zannî Diyalektiği”, (17-18 Mayıs 2001 *Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*), Erzurum, s. 180. Hz. Ömer'in hadleri

Teâlâ, toplumsal hayatı huzur ve emniyet açısından tehdit eden suç ve bozgunculuğun, ancak ciddi cezalarla önlenebileceğini bildiğinden Kur'an'da takdir edilen cezaların teşâbühsüz, herhangi bir te'vile ve yoruma mahal bırakmadan, açık, net ve anlaşılır olmasını murat etmiştir,¹²⁵⁸ denilebilir.

Sonuç olarak Hz. Ömer'in hırsızlık haddi hususundaki uygulamaları tamamıyla İslam'ın, toplumun ve bireyin bekâsına yönelik tanıdığı haklar doğrultusunda gerçekleşmiş olup Kur'an'ın lafzının tarihselliğine gerekçe gösterilebilecek bir husûsiyet arz etmemektedir.

3.2.2.3. Haraç ve Fey Meselesi

Fey, arazi haracı demektir.¹²⁵⁹ Başka bir ifadeyle İslâm devletinin gayr-ı müslim tebaadan aldığı cizye, haraç ve ticârî mal vergisi ve diğer bazı gelirleri ifade etmektedir.¹²⁶⁰ Hz. Ömer döneminde Irak, Suriye ve Mısır toprakları fethedilmiştir. Akabinde savaşa katılanlar fethettikleri toprakların kendilerine dağıtılmasını istemişler, uzun tartışmalardan sonra da Hz. Ömer bu toprakları orada yaşayan halka bırakarak onları haraca bağlamıştır.¹²⁶¹

Fey hususundaki süreç kısaca şöyle gelişmiştir: Irak topraklarının fethedilmesinin ardından Sa'd b. Ebî Vakkâs, gazilerin bu toprakların da diğer ganimet malları gibi kendilerine dağıtılması taleplerini Hz. Ömer'e bildirmiş ve Hz. Ömer de bu konuyu sahâbe ile görüşmüştür. Abdurrahman b. 'Avf, Bilal (r.a.) ve bir kısım sahâbe bunların gazilere dağıtılmasını; Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, İbn Ömer (r.a.) ve bir kısım sahâbe ise, dağıtılmamasını savunmuşlardır. Sonuç olarak, Hz. Ömer savaşla elde edilen toprakların diğer ganimet malları gibi dağıtılmayıp bütün Müslümanların yararına vakıf olmak üzere sahiplerinin elinde bırakılmasına karar vererek araziler için haraç vergisi koymaya, sahiplerini de cizye ile mükellef tutmaya karar

---

uygulamadaki hassasiyeti için bkz. Abdülkerim Hatîb, *Ömer İbnu'l-Hattâb*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî 1978, s. 334-357.

¹²⁵⁸ Arslan, a.g.m., s. 7.

¹²⁵⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harac*, s. 23. Haraç, toprak vergisi demektir. Geniş bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Haraç", *DİA*, XVI, 71-88.

¹²⁶⁰ Fayda, "Fey" *DİA*, XII, 511.

¹²⁶¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harac*, s. 23-27; Cessâs, a.g.e., III, 19; Kâsânî, a.g.e., II, 58; Kurtubî, a.g.e., XVIII, 32; Mergînânî, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr (593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*, (Thk. Muhammed Adnân), Beyrut ts., II, 448.

vermiştir.¹²⁶² Hz. Ömer bu karara varırken itiraz edenlere Kur'an âyetlerinden "Allah'ın, daha önce onlara ait olup Peygamber'ine ganimet olarak nasip ettiği mallara gelince, siz onun için ne at, ne de deve koşturmadınız. Fakat Allah, resullerini dilediği kimselere, savaş külfeti ve zahmeti olmaksızın galip getirir. Allah her şeye kadirdir. Savaş olmaksızın fethedilen ülkeler halkının mallarından Allah'ın Peygamber'ine verdiği ganimetler Allah'a, Resûlü'ne, akrabalara (Peygamber'in yakın akrabalarına), yetimlere, fakirlere ve yolda kalmış gariplere aittir. Tâ ki o mallar, sizden yalnız zenginler arasında el değiştiren bir servet haline gelmesin. Resûl size ne verirse onu alınız, o sizi neden menederse onu terk ediniz. Allah'a karşı gelmekten sakınınız. Muhakkak ki Allah'ın cezası pek çetindir. Allah'ın nasip ettiği bu ganimet malları o hicret eden fakirlere aittir ki, onlar Allah'ın lütfunu ve rızasını talep etmek, Allah'ın dinine ve Resûlü'ne destek vermek için yurtlarından ve mallarından edildiler. İşte imanlarında sadık ve samimi olanlar ancak onlardır." (Haşr, 6-8) âyetlerini okumuştur.¹²⁶³ Daha sonra ise, "Bunlardan önce Medine'yi yurt edinip imana sarılanlar ise, kendi beldelerine hicret edenlere sevgi besler, onlara verilen ganimetlerden ötürü içlerinde bir kıskanma veya istek duymazlar. Hatta kendileri ihtiyaç duysalar bile o kardeşlerine öncelik verir, onlara verilmesini tercih ederler. Her kim nefsinin hırsından ve mala düşkünlüğünden kendini kurtarırsa, işte felah ve mutluluğa erenler onlar olacaklardır. Onlardan sonra gelenler (başta Muhacirler olarak, kıyamete kadar gelecek müminler): "Ey kerim Rabbimiz, derler, bizi ve bizden önceki mümin kardeşlerimizi affeyle, içimizde müminlere karşı hiç bir kin bırakma. Duamızı kabul buyur ya Rabbenâ, çünkü Sen Raûfsun, Rahîmsin: şefkat ve ihsanın son derece fazladır." (Haşr, 9-10) âyetlerini de değerlendirip bu âyetlerin Muhacir ve Ensar'dan sonra gelen bütün Müslümanlar hakkında olduğunu, dolayısıyla fey ve ganimette herkesin hakkı olduğunu, bunları taksim edip sonra gelecek olan Müslümanların hissesine bir şey bırakmamanın câiz olmayacağını ifade

---

¹²⁶² Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harac*, s. 25, 35.

¹²⁶³ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harac*, s. 26; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 363.

etmiştir.¹²⁶⁴ Dolayısıyla özellikle Haşr Sûresi 10. âyeti feyin dağıtılmaması ve bölge halkının haraca bağlanması için delil saymıştır.¹²⁶⁵

Hz. Ömer'in bu uygulamasında ölçünün ne olduğu tartışılmıştır. Tartışmanın temelinde, *anveten* (savaş yoluyla/güç kullanılarak) fethedilen toprakların Enfâl Sûresi'nin “*Bir de malumunuz olsun ki savaşta elde ettiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ındır. Yani Resûlullah'a, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara (gariplere) aittir. Eğer Allah'a ve iki ordunun karşılaştığı, hak ile batılın iyice açığa çıktığı o Bedir günü kulumuza indirdiğimiz âyetlere iman ediyorsanız, bu hükmü böylece kabul edeceksiniz. Allah her şeye kadirdir.*” (Enfâl, 41) âyeti¹²⁶⁶ uyarınca beşte biri çıkarıldıktan sonra kalan kısmının gazilere dağıtılması gerektiği söylenmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in uygulamasının da bu şekilde olduğu, Hz. Ömer'in ilgili âyet ve Peygamber uygulamasına rağmen maslahat düşüncesinden hareketle farklı davranarak bu toprakları sahiplerinde bırakmak sûretiyle haraca bağladığını, bunun da nasla sabit olmuş hükümlerin maslahat gerektirmesi halinde değişebileceğine bir delil teşkil ettiği iddiası vardır. Savaşa katılan gazilerin fethettikleri toprakların kendilerine dağıtılması yönünde talepte bulunması ve uzun bir tartışma sürecinin yaşanmasını da kendileri açısından kayda değer bulmaktadırlar.¹²⁶⁷

Hâdisenin kavranabilmesi için öncelikle Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakmak gerekmektedir. Hz. Peygamber silahla elde edilen Benî Kureyza, Hayber ve Vâdi'l-Kurâ ganimetlerini Enfâl Sûresi'nin 41. âyeti doğrultusunda beşte dördünü savaşçılara, beşte birini de âyette zikredilen diğer sınıflara olmak üzere dağıtmış, ancak Hayber'in bir kısmı ve Vâdi'l-Kurâ arazisini Yahûdilere yarıcılıkla işletmeye

¹²⁶⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harac*, s. 27; Yahya b. Ademi'l-Kureşî, *a.g.e.*, (h. 203), *Kitâbu'l-harac*, Beyrut 1302, s. 43-44; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XXII, 516; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 363.

¹²⁶⁵ Karafî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim (684/1285), *Zâhire*, (Thk. Muhammed Hacı), Beyrut 1994, III, 424; Neseî, *a.g.e.*, IV, 242; Hâzin, *a.g.e.*, VII, 61; İbn Âşur, *Tenvîr*, XXIX, 214. Neseî Hz. Ömer'in bu âyetteki “vav” harfini önceki âyetlerde adı geçenlere atf olarak kabul ettiğini ve böylelikle feyin kıyamete kadar gelecek tüm Müslümanların hakkı olduğu kararına vardığını söyler. Bkz. Neseî *a.g.e.*, a.y.

¹²⁶⁶ Ganimet hususunda Kur'an'da yer alan bir âyet de şudur: “*Sana ganimetlerin taksimini soruyorlar. De ki: Onun taksimi Allah'a ve Resûlü'ne aittir. Onun için siz gerçek müminler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının, birbirinizle aranızı düzeltin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin.*” Bkz. Enfâl 8/1.

¹²⁶⁷ Köse, *a.g.m.*, s. 38-39.

vermiştir. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Hayber Yahûdileri bu topraklardan çıkarılırken araziler tekrar hisse sahiplerine dağıtılmıştır. Benî Nadîr ve Fedek arazisi barış yoluyla ele geçirildiğinden Haşr Sûresi'nin 6-9. âyetlerinin hükmü uygulanarak Rasûl-i Ekrem'e ait kabul edilmiş, O da (s.a.s.) elde edilen gelirleri yolcuların, Haşimoğulları'nın fakirlerinin ihtiyaçları ve devletin savunma giderleri için harcanmıştır. Öte yandan Mekke -İslam alimlerinin çoğunluğuna göre- kuvvet kullanılarak fethedilmiş fakat Hz. Peygamber Mekkelilerin mallarına ne Enfâl Sûresi 41. âyette geçen ganimet hükümleri ve ne de Haşr Sûresi 6-9. âyetlerde geçen fey hükümlerini uygulamıştır.¹²⁶⁸

Kur'an hükümleri, Hz. Peygamber'in uygulamaları ve sahâbe tatbikatının doktrinindeki yansımaları da şu şekilde olmuştur:

Hanefiler fethedilen topraklarda nihâi kararın devlet başkanına ait olduğunu, bir başka ifadeyle Hz. Peygamber'in bu alandaki uygulamalarının bir devlet başkanlığı tasarrufu olduğunu savunmuşlardır. Buna göre devlet başkanı savaş yoluyla fethedilen topraklara dilerse Enfâl Sûresi'nin 41. âyetini uygulayarak belirlenen yerlere harcanmak üzere beşte birini aldıktan sonra kalanını savaşa katılanlara dağıtır, dilerse eski sahiplerinde bırakarak haraca bağlar. Birinci durumda toprak öşür; ikinci durumda harac arazisi olur.

Mâlikîler ilke olarak savaşla alınan toprakların fey hükümlerine tâbî olduğunu ve taksim edilemeyeceğini, mülkiyeti devlete ait olmak üzere tasarruf hakkının fertlere devredilebileceğini savunurlarken; Şâfiiler ganimet hükümlerinin uygulanmasına taraftar olmuşlardır.¹²⁶⁹ İmam Şafii'ye göre, fey'in beşte biri ganimetin beşte birinin harcanabileceği yerlere harcanır. Bu payın beşte dördü ise Hz. Peygamber'e aittir. Ondan sonra ise bu pay Müslümanların menfaatine olan yerlere harcanır. Şafii'nin bir diğer görüşü ise, bu pay ondan sonra kendilerini yalnızca düşmanla savaşa adayın ve bu maksatla sınırlarda bekleyen kimselere verilir.¹²⁷⁰ Bununla birlikte, Şafiiler Sevâd

¹²⁶⁸ Mehmet Erkal, "Ganimet", *DİA*, XIII, 352. Hz. Peygamber dönemindeki uygulama hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 2006, s. 29-35.

¹²⁶⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 23; Fayda, "Fey", *DİA*, XII, 512; Erkal, "Ganimet", *DİA*, XIII, 352.

¹²⁷⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 15.

topraklarının savaşıla fethedilmesine rağmen dağıtılmayıp haraca bağlanmasını gazilerin rızasının alınmasına bağlarlar. Fetih sonrası Mekke'deki uygulamayı da Mekke'nin savaşı yoluyla değil Ebû Süfyân'la yapılan barış antlaşması sonucu teslim alınmasıyla izah ederler.

Hanbelîler'de ise Mâlikîler ve Şâfiîler'in tercihi doğrultusunda iki farklı görüş vardır. Ancak şu kadarına işaret etmek gerekir ki doktrindeki tartışma bu olmakla birlikte savaşıla elde edilen topraklar daima fey hükümlerine tabi kılınarak ganimet hukûku dışında tutulmuş ve savaşıanlara dağıtılma yoluna gidilmemiş, uygulama bu doğrultuda gelişmiştir.¹²⁷¹

Görüldüğü üzere İslam hukuk ekollerinin Hz. Ömer'in uygulaması ile ilgili değerlendirmelerinde nassa rağmen bir tasarruf üzerinde durulmamakta, bu anlayışın nas merkezli metodik düşünceye dayandığı izah edilmeye çalışılmaktadır. Bu sebeple Hz. Ömer'in tatbikatında Kur'an ve Sünnet'e aykırı bir durum söz konusu olmadığı gibi, maslahat gerektirmesi halinde nasla sabit olmuş her türlü ahkâmın değişmesine zemin teşkil edecek bir husus da gözükmemektedir.¹²⁷² Nitekim Hz. Peygamber döneminde gerek taşınabilir mallar ve gerekse toprak için, ganimet ve fey âyetleri uygulanmış; bunun yanında Hz. Peygamber, Mekke fethi ve Hevâzinliler'in ganimetlerini taksimde, devlet başkanı olarak kendisini belirli hedef ve maslahat gereği serbest kabul etmiş, farklı uygulamalarda bulunmuştur.¹²⁷³

Her ne kadar Hz. Ömer'in bu uygulamasından, maslahat gereği her hükmün değişebileceğine yönelik genel geçer bir kaniya varılamasa da Sa'd b. Ebî Vakkâs'a yönelik O'nun: "Ganimet mallarından, hayvanlardan, asker mücahitler ve sâire tarafından size getirilen ne varsa, hazır olan Müslümanlar arasında taksim et. Fakat arazi ile nehirleri, daha sonra Müslümanların atıyye ve lüzumlu işlerinde kullanılmak üzere terk et, taksim etme!"¹²⁷⁴ Zira onları da bugünkü Müslümanlar arasında taksim etmeniz halinde, kendilerinden sonra gelecek Müslümanlar için

---

¹²⁷¹ Fayda, "Fey", *DİA*, XII, 512; Erkal, "Ganimet", *DİA*, XIII, 352. Mezheplerin görüşleri ve delilleri hususunda geniş bilgi için bkz. et-Tarayfi, *a.g.e.*, II, 717-722.

¹²⁷² Köse, *a.g.m.*, s. 41.

¹²⁷³ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 35.

¹²⁷⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harac*, s. 24; Karafi, *a.g.e.*, III, 424.

bir şey kalmaz.”¹²⁷⁵ ifadeleri maslahatı gözettiğini göstermektedir. Yine O’nun: “Eğer sonradan gelecek olan insanlar olmasaydı, hangi kasabayı feth edersem mutlaka onu Resûlullah’ın (s.a.s.) Hayber’i paylaştığı gibi paylaştırırım.”¹²⁷⁶ ifadeleri de buna karînedir. Nitekim çağdaş dönemde de Hz. Ömer’in bu uygulamasının maslahata binâen gerçekleştirildiğini ifade eden araştırmacılar mevcuttur.¹²⁷⁷ Ancak Hz. Ömer’in söz konusu uygulamasında sadece maslahatı gözeterek bu hükmü uyguladığı kanaatini uygun bulmamaktayız. Çünkü şâyet ulaştığı hükme mânî nas olsaydı, bu hükme ulaşmayacağı veya ulaştıysa, sahâbenin ikâzı ile bu görüşünden döneceği açıktır. Yani Hz. Ömer’in fey için âyet dayanağı bulması önemli olmakla birlikte, esasen onun bu karara varmasını engelleyen bir nas da yoktu.¹²⁷⁸ Buradan hareketle Hz. Ömer’in buradaki tasarrufunu sadece maslahat ile açıklamak veya nassa muhalif olarak¹²⁷⁹ değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Çünkü Hz. Ömer bu uygulamasına Kur’an’dan delil getirmektedir. Ayrıca O’nun mehir meselesinde uygulamak istediği kısıtlamaya âyetle itiraz edilince vazgeçtiği malumdur.¹²⁸⁰ Bu bağlamda ganimetler hususunda tam olarak yerleşmiş, Kur’an’la ve Sünnet’le kesin olarak belirlenmiş ganimet hukuku olsaydı¹²⁸¹ Hz. Ömer’in yaptığı uygulamayı sahâbe kesinlikle kabul etmezdi. Ayrıca Hz. Ömer’in naslar karşısında takındığı diğer durumları göz önüne aldığımızda¹²⁸² O’nun da böyle bir girişimde bulunmayacağı açıktır. Zaten sadece maslahata dayalı, nassı dışarıda bırakan veya nassa muhalif yaklaşımın doğru olmayacağını Hz. Ömer gibi bir sahâbinin kavramamış olması imkânsızdır.

Hz. Ömer’in buradaki tavrını oldukça önemseyen Fazlurrahman bu konuda şu görüşü beyan eder: “Sahâbe, bütün olarak Kur’an’ı yaşayarak geçirdikleri tecrübeler ışığında

¹²⁷⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harac*, s. 24; Yahya b. Ademi'l-Kureşî, *a.g.e.*, s. 44; Karafî, *a.g.e.*, III, 424.

¹²⁷⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 4.

¹²⁷⁷ Örnek için bkz. Câbirî, “Çağdaş Dünyada ‘Şeriat’ın Tatbiki’ Problemi” s. 42; Hanefî, “Soruşturma”, s. 284.

¹²⁷⁸ Burada Enfâl Sûresi 41. âyet ve Resûlullah’ın bazı savaşımlardan sonra ganimeti dağıttığına yönelik itiraz gelebilir. Ancak yukarı da belirttiğimiz üzere Resûlullah Mekke’nin fethinde ve Hevâzinliler’in ganimet taksiminde Enfâl Sûresi 41. âyete göre taksimatta bulunmamıştır.

¹²⁷⁹ Örnek için bkz. Fazlurrahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, (Çev. Adnan Bülent Baloğlu-Adil Çiftçi), Ankara 1997, s. 92; Fazlurrahman, *İslami Yenilenme Makaleler 1*, (Çev. Adil Çiftçi), Ankara 2000, s. 104.

¹²⁸⁰ Mehir meselesi için bkz. Tez metni, 3.1.2. Kur’an Âyetlerine Tam İtaati.

¹²⁸¹ Ebubekir Sifil de araştırmasında bu sonuca varmıştır. Bkz. Ebubekir Sifil, *a.g.e.*, s. 192-193.

¹²⁸² Örnekler için bkz. Tez metni, 3.1.2. Kur’an Âyetlerine Tam İtaati.

karar verdikleri içindir ki mevcut sorunla doğrudan ilişkisi olmadıkça Kur'an'dan tek tek âyetleri iktibas etmezlerdi. Aslında şâyet varsa, Peygamber'in hayatından somut örnek vermek onlar için daha uygun idi. Bunun dışında onlar Kur'an'ın hedefleri konusundaki genel bir anlayışa dayanmakta idiler. Bunun güzel örneği, Hz. Ömer'in Irak'ı fethinden sonra bu ülkeyi askerler arasında ganimet olarak dağıtmayı reddetmesidir. Hâlbuki Peygamber genelde Arabistan'ın fethinde alınan yerleri ganimet olarak dağıtmıştı. Hz. Ömer, Peygamber'in kabile toprakları ile ilgili bu davranışının, artık ülkeler fethinde uygulanamayacağını hissetmişti. Bu olayda ısrarla yapılan baskılar neticesinde nihâyet Hz. Ömer, konuyla doğrudan ilgili olmayan Haşr Sûresi'nin 9. âyetini, savunmakta olduğu görüş için delil olarak getirdi.¹²⁸³ Fakat yine bunu Kur'an'ın sosyal adaleti ve eşitliği temin etmek için hedeflediği genel ilkelerin tesisi için yapmıştır. Yani Müslümanlar bir bütün olarak Kur'an'ı yaşayıp, edindikleri tecrübeler çerçevesinde çözüm getirmişler ancak ikincil bir aşamada Kur'an'ın âyetlerini delil getirmişlerdir.”¹²⁸⁴ Fazlurrahman başka bir yerde Hz. Ömer'in bu uygulamasının Peygamber'in uygulamasının hilâfına olduğunu söyler.¹²⁸⁵ Fakat Hz. Ömer'in: “Bize ne oluyor ki remel yapıyoruz, hâlbuki Allah Teâlâ İslam'ı açığa çıkarmış, küfrü ve küfür ehlini gidermiştir. Bununla birlikte biz Resûlullah (s.a.s.) ile birlikte uyguladığımız şeyleri terk etmeyiz.” dediği nakledilmiştir.¹²⁸⁶ Ayrıca “hacerü'l-esved” için: “Senin ne faydan ve ne de zararının olmadığını biliyorum. Lakin Hz. Peygamber'in seni öptüğünü gördüğüm için seni öpüyorum.”¹²⁸⁷ diyerek Hz. Peygamber'in Sünneti'ne karşı hassasiyetini dile getirmiştir. Yine Hz. Ömer'in: “Kelâle hususunda Hz. Ebû Bekir'e muhalefet etmekten Allah'tan hayâ duyarım.” dediği nakledilmiştir.¹²⁸⁸ Bir hususta Hz. Ebû Bekir'e bile muhalefeti uygun

¹²⁸³ Fazlurrahman başka bir yerde Haşr Sûresi 10. âyetin delil getirildiğini ifade etmiştir. Bkz. Fazlurrahman, *İslami Yenilenme Makaleler 1*, s. 104.

¹²⁸⁴ Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık (İslam Eğitim Tarihinde Fikrî Bir Geleneğin Değişimi)*, (Çev. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaşoğlu), Ankara 1990, s. 100.

¹²⁸⁵ Fazlurrahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, s. 92; Fazlurrahman, *İslami Yenilenme Makaleler 1*, s. 104.

¹²⁸⁶ Buhârî, “Hac”, 50, 57; Müslim, “Hac”, 248, 251; Ebû Ya'la el-Mevsîlî, *a.g.e.*, I, 168; Cessâs, *a.g.e.*, I, 95.

¹²⁸⁷ Buhârî, “Hac”, 58, 60; Müslim, “Hac”, 248-251; Muvatta, “Hac”, 115; Hâmidî, *a.g.e.*, I, 153; Tirmizi, “Hac”, 37; Nesâî, “Menâsik”, 148; Ebû Ya'la el-Mevsîlî, *a.g.e.*, I, 169; Ebû Avâne el-İsferayini, *a.g.e.*, II, 360-361; Râzî, *a.g.e.*, XI, 212.

¹²⁸⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, VI, 475; İbn Kayyim, *a.g.e.*, II, 227, 263; Râzî, *a.g.e.*, III, 521; Ebû Şühbe, *a.g.e.*, s. 79.

görmeyen Hz. Ömer'in Kur'an ve Sünnet'e muhalefeti düşünülemez. Ancak ve ancak O'nun bu uygulaması Kur'an ve Sünnet çerçevesinde aldığı ilmî yetkinliğin tezahürü olarak görülebilir. Çünkü gelen rivâyetler incelendiğinde Hz. Ömer'in bu görüşü ilk önce Kur'an ve Sünnet'ten delil getirmeksizin beyan ettiği görülür.¹²⁸⁹ Ancak gelen itirazlar sonucunda öncelikle Tövbe Sûresi 60. âyeti, ardından Enfâl Sûresi 41. âyeti ve ardından Haşr Sûresi 7-10. âyetleri okuduğu ve bu âyetlerin kendi görüşünün delili olduğunu söylediği de görülmektedir.¹²⁹⁰

Fazlurrahman'ın Hz. Ömer'in bu uygulamasını örnek göstererek "O'nun adına ve sahâbe adına atfettiği Kur'an'dan tek tek âyetleri iktibas etmezlerdi. Aslında şâyet varsa, Peygamber'in hayatından somut örnek vermek onlar için daha uygun idi. Bunun dışında onlar Kur'an'ın hedefleri konusundaki genel bir anlayışa dayanmakta idiler." sözleri de pek isabetli değildir. Nitekim sahâbenin Hz. Peygamber'in uygulamasına bakmaları çok doğaldır. Zira Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri Kur'an'ı açıklamaktaydı. Yine sahâbenin ve Hz. Ömer'in genel bir anlayışa dayandıkları ifade

¹²⁸⁹ Albayrak, Hz. Ömer'in Fey hususunda takındığı tavrı şöyle açıklar: "O bu davranışıyla –tabir yerindeyse-adeta Allah, vahyini devam ettirseydi ganimetten savaşa katılanlara pay verilmesi yolundaki tutumunu, yeni sosyo-ekonomik şartlar muvacehesinde değiştirdi, şeklinde bir bilinç halini yaşıyordu. Yani Hz. Ömer, Kur'an'ın, Allah'ın kelamı olmasının sonraki nesillere ilham ettiği dokunulmazlık ve kutsiyet engeline takılmadığı için, Allah'ın fiili yasama tarzında ortaya çıkan müdahalesinin ezeli ve değişmez bir nitelik taşımadığını rahatça ortaya koymuştur. O, böyle yapmakla herhalde Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeme gibi affedilmez bir cürüm işlediğini aklının ucundan bile geçirmemiş olsa gerektir. O, bu davranışıyla, insan durumlarını göz önüne alan Allah'ın maksadını aşmayı uygun görmemiş, Kur'an'daki ve sosyal kâinattaki pek çok âyetin aydınlığında Allah'ın etkili, gerçekçi bir tarzda yeniden tarihe müdahalesinin sürekliliği esprisini, sonraki nesillere çarpıcı bir misalle aktarmıştır. O, tarihe sürekli müdahaleyi amaçlayan Allah'ın kastını, iradesini muayyen bir zaman dilimi içinde hapsedmenin Allah'a yapılacak en büyük haksızlık olacağını dersini vermiştir. Çünkü Allah tarih, toplum ve kültür içinde yaşamaya mahkum insana kendi özel şartları içinde hitap etmeyi, kendi güçlülüğüne dayalı merhametliliğinin bir gereği olarak öngörmüştür. Şu halde sahâbenin kafasında realiteden kopuk bir metin imajı söz konusu değildi." Bkz. Halis Albayrak, "Kur'an'ı Anlamak", "Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak", (*Kur'an'ın Aydınlığına Doğru 1. Kur'an Haftası-Kur'an Sempozyumu*), Ankara 1995, s. 168. Albayrak'ın görüşlerine yer vermekle birlikte aynı kanaati taşımamaktayız.

¹²⁹⁰ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XXII, 516; Bikâi, *a.g.e.*, VII, 519. Mehmet Erdoğan bu konuda şöyle demektedir: Hz. Ömer'in, dinin ulaşmak istediği gaye doğrultusunda, bütün Müslümanları kucaklayacak tarzda bir karar alması, fikhın tâ kendisiydi, ancak muhalifler fikhı, belli bir nassı okumaktan ibaret görüyorlardı. Ve sonunda onları susturabilmek için, onların isteklerine de uygun davrandı ve belli ki bir arayışla iki üç gün sonra delil olarak sözü edilen âyeti gösterdi. Bkz. Mehmet Erdoğan, "Fıkıh Ya da Müslümanların Hukuku", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Konya 2003, s. 101. Hz. Ömer'in sadece muhalifleri susturmak için âyet delil getirdiği görüşüne katılmamaktayız. Çünkü Hz. Ömer mizacı gereği doğru bildiği şeyi ânında ifade eden bir şahsiyettir. Âyet delil getirmeye gerek olmadığını düşünse zaten bunu ifade eder ve Kur'an'ı anlama biçiminin bu olduğunu söyleyerek sahâbeye bu hususta önderlik ve örneklik ederdi.

edilmektedir ki, onların Kur'an ve Sünnet terbiyesi doğrultusunda edinmiş oldukları anlayışları mevcuttu. Fakat onların tek tek âyet iktibas etmedikleri, onların ve Hz. Ömer'in genel geçer özellikleriymiş gibi sunulmamalıydı. Çünkü Hz. Ömer'in tek tek âyetlerle istişhât ettiğini bizlere gösteren çok sayıda örnek mevcuttur.¹²⁹¹ Kaldı ki Hz. Ömer bu uygulamasına delil isteyen sahâbeye âyetleri delil getirerek cevap vermiştir.

Sonuç olarak Hz. Ömer'in bu uygulamasında Kur'an ve Sünnet'e aykırı bir durum söz konusu olmadığı gibi, maslahat gerektirmesi halinde nasla sabit olmuş her türlü ahkâmın değişmesine veya ilgâsına zemin teşkil edecek bir husûsiyet de görünmemektedir. Çünkü ganimet âyetleri olarak bilinen Enfâl Sûresi 1. ve 41. âyetleri ve Hz. Peygamber'in ganimete dair uygulamalarının bütünü tahlil edildiğinde ganimetlerin mutlak mânâda savaşa katılanlara dağıtılacağına dair bir sonuca varılamamaktadır. Kaldı ki Kur'an'ın anlaşılmasında bütüncül anlayışa sahip olan Hz. Ömer Enfâl Sûresi 1. ve 41. âyetler yanında, Tövbe Sûresi 60. ve Haşr Sûresi 6–10. âyetleri de değerlendirmiş; zamanının şartlarını da hesaba katarak bir sonuca ulaşmış ve ulaştığı kararı sahâbenin büyük çoğunluğunun desteğini de alarak uygulamıştır.

3.2.2.4. Üç Talak Meselesi

İslam'dan önce Arap toplumunda boşamanın bir sınırı yoktu. Kişi karısını dilediği kadar boşayıp tekrar ona dönebiliyordu. Talak yetkisi kocaya ait olduğu gibi boşadıktan sonra ona dönebilmesi için eşinin rızasını almaya da gerek yoktu. Koca boşadığı eşine, iddetini doldurmasına az bir zaman kala dönüyor, sonra tekrar boşuyor ve iddetini yeniden uzatabiliyordu.¹²⁹² İşte bunun üzerine bir kadın Hz. Âişe'ye gelerek, kocasının kendisini boşamasını ve zarar vermek maksadıyla yani başkasıyla evlenmesini engellemek için kendisine ric'at¹²⁹³ etmesini şikâyet etti. Hz. Âişe de bu durumu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) anlattı. Bundan dolayı "*Boşama hakkı iki defadır. Bundan sonra yapılması gereken ya meşrû tarzda güzelce birlikte yaşama yahut eşini güzellikle salıvermedir. Ey kocalar, boşama sırasında eşinize daha önce vermiş olduğunuz mehirden herhangi bir miktar geri almanız size asla helal olmaz;*

¹²⁹¹ Hz. Ömer'in istişhâtları için bkz. Tez metni, 3.1.4. Âyetlerle İstişhât Ederek Hayata Katması

¹²⁹² Râzî, *a.g.e.*, II, 442.

¹²⁹³ Ric'at: Talak-ı ric'iden sonra iddet içinde henüz sona ermemiş olan nikahı söz ya da fiil ile devam ettirmek istemektir. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 386.

Fakat Allah'ın koyduğu hudutlarda durmayacaklarından endişe etmeleri hali bunun dışındadır. Şâyet siz de onlar gibi, onların Allah'ın koyduğu hudutlarda duramayacaklarından (evlilik hukukuna riâyet edemeyeceklerinden) endişe ederseniz, bu durumda zevcenin, ayrılmak için meşrû çerçevede hakkından bir şey vermesinde, her ikisi için de bir vebal yoktur. İşte bunlar Allah'ın tayin ettiği haklardır ki sakın onları aşmayasınız, Her kim Allah'ın hudutlarını aşarsa işte onlar zalimlerin tâ kendileridir.” (Bakara, 229) âyeti nâzil oldu.¹²⁹⁴

Kur'an-ı Kerîm, mü'minlerden, eşlerini boşamaya ancak son çare olarak başvurmalarını istediği gibi¹²⁹⁵ bunun da üç talak hakkının bir defada kullanılarak yapılmamasına¹²⁹⁶ işaret etmiştir.¹²⁹⁷ Böyle bir boşama Hz. Peygamber devrinde, Hz. Ebû Bekir'in halifeliği sırasında ve Hz. Ömer'in hilafetinin ilk iki yılında bir talak olarak kabul edilmiştir. İbn Abbâs'ın nakline göre Rükâne adındaki sahâbi eşini tek mecliste üç talakla boşamış, ardından yaptığı işe çok üzülmüş ve bu hususta Resûlullah'a (s.a.s.) başvurmuştur. Resûlullah (s.a.s.) Rükâneye nasıl boşadığını sormuş, Rükâne üç talakla deyince Resûlullah (s.a.s.) tek mecliste mi diye sormuştur. Rükâne buna da “evet” deyince Hz. Peygamber: “O halde bu tektir, istersen eşine geri dönebilirsin.” buyurmuştur.¹²⁹⁸ Fakat Hz. Ömer, insanların aceleci bir biçimde bu tür bir boşamayla Allah'ın kendilerine gösterdiği genişliğe aykırı şekilde kendi kendilerini daralttıklarını dikkate alarak konuyu şûrâ heyetine getirmiş ve: “İnsanlar kendi işleri hususunda acele ettiler, bu hususta insanları kendilerini bağladıklarıyla bağlayıcı kılsak (aynı anda üç boşamayı geçerli saysak) ne dersiniz?” diye istişarede bulunmuştur. Sahâbe de bunu uygun bulunca hüküm bu şekilde tatbik edilmeye başlanmıştır.¹²⁹⁹

---

¹²⁹⁴ Râzî, *a.g.e.*, II, 442.

¹²⁹⁵ Bkz. Nîsâ 4/34-35.

¹²⁹⁶ Bkz. Bakara 2/229.

¹²⁹⁷ Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, s. 70.

¹²⁹⁸ İbn Kayyim, *a.g.e.*, III, 33; Nâsır b. 'Akîl b. Câsir et-Tarayfî, *el-Kazâü fî 'ahdi Ömer İbni'l-Hattâb*, Riyad 1994/1414, II, 736. Ebubekir Sifil, Hz. Peygamber zamanında bir lafızla verilen üç talakın üç olduğuna yönelik örnekler vererek Hz. Ömer zamanındaki uygulamanın ilk defa ihdas edilmediğini söylemiştir. Bkz. Ebubekir Sifil, *a.g.e.*, s. 182-184.

¹²⁹⁹ Müslim, “Talak”, 15-17; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 130; İbn Kayyim, *a.g.e.*, III, 32, 33; İbn Âşur, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, II, 417.

Doktrinde aynı anda üç boşamanın bir boşama veya üç boşama şeklinde gerçekleşeceği ya da kadının zifafa girmiş olup olmamasına göre bir veya üç olarak tahakkuk edeceği veyahut da bid'î boşama olduğu için talakın hiç vâkî olmayacağı yönünde farklı görüşler bulunsa da Hanefîler, Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlerdeki mezhep görüşü aynı anda üç boşamanın üç talak olarak vaki olacağı şeklindedir.¹³⁰⁰

Hiz. Ömer'in bu uygulamasından yola çıkarak, nasla sabit olmuş her bir hükmün maslahat gereği değiştirilebileceğini söylemek isabetli değildir. Çünkü burada Hiz. Ömer, insanların Kur'an-ı Kerîm'in ilgili âyetleri ve Hiz. Peygamber'in Sünneti çerçevesinde belirlenmiş bulunan boşama prosedürünün dışına çıkarak eşlerini bir talakla boşayabilecekleri halde aceleci davranarak üç talakı aynı anda ifâ etme alışkanlığı kazanması ve bunun da yaygınlaşması üzerine geçici cezâî bir tedbir olarak aynı anda üç boşamayı üç olarak öngörmek istemiş, danıştığı şûrâ heyeti de bunu isabetli bulmuştur. Hiz. Ömer'in şûrâ heyetine getirdiği esnada söylediği sözler buna delalet etmektedir. Buna göre aynı anda üç boşamayı üç kabul etmek, delilden hareketle ulaşılan hukûkî anlamdaki nihai sonuç değil, amaç insanları Kur'an ve Sünnet'in öngördüğü boşama prosedürüne uymaya zorlamaktır. Yani esas amaç aslî hükmü korumak ve böyle bir müeyyide ile bunu sağlamaktır. Buna göre aynı anda üç boşamayı üç kabul etmek İslam hukukunun yasama organına tanımış olduğu ta'zîr cezası kapsamında öngörülebilecek geçici bir zecrî tedbir mahiyetinde olmalıdır.¹³⁰¹ Çünkü kaynaklarda Hiz. Ömer'in aynı anda üç boşamayı suç saydığı ve bu yola başvuranları da dayakla cezalandırdığı yönünde bilgiler mevcuttur. Muhtemelen Hiz. Ömer bu şekilde karısını boşayana Hiz. Peygamber'in: "*Ben aranızdayken Allâh'ın kitabıyla mı oynanıyor.*"¹³⁰² şeklinde tepki ifade eden hadisinden hareket etmiştir. Bir müddet sonra dayak cezasının yeterli gelmemesi sebebiyle de böyle bir tedbire başvurmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Eğer dayak cezası ile birlikte aynı anda üç boşamayı üç saymış olsaydı bu ilave tedbire gerek duymazdı.¹³⁰³

Hiz. Ömer'in bu uygulamasının sebebi âyetin nüzûl sebebiyle alakalı da olabilir. Âyet

¹³⁰⁰ Köse, a.g.m., s. 46; et-Tarayfî, a.g.e., II, 740. Bu hususta geniş bilgi için bkz. et-Tarayfî, a.g.e. II, 740-749.

¹³⁰¹ Köse, a.g.m., s. 47; Muhsin Koçak, *Hiz. Ömer ve Fıkhu*, s. 143-144.

¹³⁰² Hadis için bkz. Nesâî, "Talak", 6.

¹³⁰³ Köse, a.g.m., s. 47.

kocanın lehine sınırı olmayan boşamayı kadının lehine iki ile sınırlamış, üçüncüde ise boşamanın gerçekleşeceğini belirtmiştir. Nassın amacı kadınların sınırsız boşama ile hak mahrumiyetine son vermektir. Ayrıca âyet zâhiren de üçü baz alarak aile kurumunun bir anda sonlandırılmasına mânî olmuştur. Hz. Ömer'in uygulaması zâhire aykırı görünse de âyetin nüzûl sebebinden çıkardığımız gayeye uygun düşmektedir. Çünkü boşama hakkı hususunda aceleci davranan koca böylelikle kadını küçük düşürmektedir. Bireylerden birinin aşağılanması bu müessesenin yara almasına vesile olmakta ve aile kurumunun teşekkülündeki gayeye çelişmektedir. Bu durumda Hz. Ömer zararın izalesi için bu yola başvurmuştur. Dolayısıyla Hz. Ömer insanların talak vermeyi hafife aldıklarını, eşlerini rahatça ve sıkça boşadıklarını görünce tek lafızla üç talak vererek boşamayı gerçekten üç talak olarak saymış ve Allah'ın Kitab'ını ellerinde oyuncak ettiklerinden dolayı onları cezalandırmanın maslahata daha uygun olacağını düşünmüştür. Onu müteakip zamanlarda da zamanın değişmesiyle fetvaların da değişebileceğine delil olan bu uygulamaya muvafakat edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Ömer döneminde alınan bu kararın değiştirilmeden uygulamada kalması Kitap, Sünnet, Kıyas ve İcma'nın bir gereğidir ve bu icmâyı iptal edecek farklı bir icmâ da oluşmamıştır. Buna rağmen Hz. Ömer'in bu uygulaması zamanın değişmesiyle ahkâmın değişmesine dayalı fetva olarak algılanmalıdır.¹³⁰⁴ Mezheplerin Hz. Ömer döneminde alınan kararı benimsemeleri ve uzun süre bunun aksi görüş beyan edilmemesi İslam geleneğinde teşekkül eden icma¹³⁰⁵ anlayışıyla ilgilidir. Hz. Ömer'in sahâbeyle birlikte aldığı bu karara o zamanın şartlarının bir gereği olarak varılmıştır. Hz. Ömer'in bu karara varmasındaki amacın insanları bu yoldan vazgeçirmek olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu hükmün geçerliliği o dönemi bağlamaktadır. Bu konuda âyetin gereğine dönülmesine engel bulunmamakta olup buradan Kur'an ahkâmının tarihselliğine dair bir delil de çıkmamaktadır.

---

¹³⁰⁴ İbn Kayyim, *a.g.e.*, II, 38-41.

¹³⁰⁵ İcmâ: İslam âlimlerinin dini bir meselenin hükmü üzerindeki fikir birliği etmelerini ve bütün Müslümanların ortaklaşa benimsedikleri dini hükümleri ifade eden şer'i delil demektir. Bkz. İbrâhim Kafi Dönmez, "İcmâ", *DİA*, XXI, 417.

3.2.2.5. Ehl-i Kitap Kadınlarıyla Evlilik Meselesi

Kur'an'da Müslüman bir erkeğin Ehl-i Kitap bir kadınla evlenmesine “*Bugün size temiz ve iyi şeyler helal kılındı. Ehl-i Kitap'ın kestikleri ve diğer yiyecekleri size helaldir. Sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir. Namuslu, zinaya girmemiş ve gizli dostlar edinmemiş insanlar halinde yaşamanız şartıyla, müminlerden hür ve iffetleri kadınlarla, Ehl-i Kitap'tan hür ve iffetli kadınlar da, mehirlerini verip nikâhladığınızda size helaldir. Kim imanı inkâr ederse bütün yaptığı işler boşa gider ve o ahirette de ziyana uğrayanlardan olur.*” (Mâide 5) âyetiyle izin verilmiştir. Evliliğin yasak olduğu kimseler ise müşrikler olup bu durum “*Müşrik kadınlar iman etmedikçe onlarla evlenmeyin. Mümin bir cariye, çok hoşunuza giden müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Mümin kadınları da, onlar iman etmedikçe, müşriklere nikâhlayamazsınız; mümin bir köle hoşunuza giden bir müşrikten daha hayırlıdır. Müşrikler sizi Cehennem'e davet ederler. Allah ise sizi kendi izniyle, Cennet'e ve mağfirete davet eder ve üzerinde düşünüp gerekli dersi alsınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.*” (Bakara, 221) âyetiyle bildirilmiştir.

Hiz. Ömer'in tartışılan uygulamalarından biri olan Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlilik meselesindeki hâdiseyi içeren nakiller şunlardır: “Talha b. 'Ubeydullah, bir Yahûdi kadınla, Huzeyfe b. Yemân da Hristiyan bir kadınla evlenmiş, Hiz. Ömer de onların bu hallerine şiddetli bir şekilde kızmış ve onları cezalandırmak istemiştir. Bunun üzerine onlar: ‘Ey Mü'minlerin Emiri sen kızma, biz onları boşarız.’ demişlerdir. Hiz. Ömer de: ‘Allah'a yemin olsun ki, eğer onları boşamak helal olsaydı onlarla evlenmek de helal olurdu. Ben onları sizin elinizden hor ve hakir bir şekilde çekip alacağım.’ demiştir.”¹³⁰⁶ Ancak bu naklin sahih olmadığı belirtildiği gibi doğru naklin de şu olduğu ifade¹³⁰⁷ edilmiştir: “Hiz. Ömer bunları birbirinden ayırmak istemiş, Huzeyfe de cevaben şöyle demiştir: ‘Onun bana haram olduğunu mu söylüyorsun? O takdirde Ey Müminlerin Emiri, ben onu bırakırım, yoluna gitsin.’ Bunun üzerine Hiz. Ömer: ‘Hayır ben onun haram olduğunu söylemiyorum, fakat ben, onların karşısında

¹³⁰⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, III, 714; Mâverdi, *a.g.e.*, I, 281; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 68.

¹³⁰⁷ İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 296; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 68.

mümin kadınları ezik düşüreceğinizden korkuyorum.’ demiştir.”¹³⁰⁸ Huzeyfe’nin Mecusi bir kadınla evlendiği de nakledilmiştir.¹³⁰⁹ Ancak yine Hz. Ömer’in Huzeyfe’ye yazdığı mektupta: “Sen Mecusilerin olduğu topraklarda yaşıyorsun. Cahiller senin Ehl-i Kitap’la evlendiğini bilmez ve kâfir biriyle evlendiğini zannedebilirler. Buradan Allah’ın bir ruhsatı zannıyla Mecusilerle evlenmelerinden korktuğum için ayrılmanı istiyorum.” dediği nakledilmiştir.¹³¹⁰

Zeyd b. Vehb bu hususta şöyle demiştir: “Ömer’in, Talha ve Huzeyfe’nin, Yahûdi ve Hıristiyan kadınlarla evlenmelerini hoş görmemesi, insanların bu iki sahâbeye uymalarından ve Müslüman kadınlarla evlenmekten vazgeçeceklerinden korkmasındandır.”¹³¹¹ Ayrıca Hz. Ömer fetihlerden sonra artan bu tür evliliklerin önüne geçmek istemiş olabilir,¹³¹² denilmiştir. Hz. Ömer’in buradaki tutumu devlet başkanının câiz olan bir sahada tasarrufu şeklinde de değerlendirilmiştir.¹³¹³

Kanaatimizce burada Hz. Ömer’in isteğini tavsiye niteliğinde görmek gerekir. Kendisi de onlarla evlenmenin haram olmadığını ifade etmekle birlikte maslahat gereği evlenmemesini uygun görmüştür. Bilindiği üzere evliliğin yapılması için tarafların sadece birbirleriyle evlenmelerinde dînî bir mahzurun olup olmamasına bakılmaz. Bilakis kişilerin ve ailelerinin çeşitli yönlerden denkliği vb. şeylere dikkat edilir. Nitekim Hz. Ömer: “Kadınların denkleri olmayan kimselerle evlenmelerini elbette engelleyeceğim.” demek sûretiyle devlet başkanı olarak bu konuda bir tasarrufunun olduğunu söylemiştir.¹³¹⁴ Ayrıca evlenme temel hüküm itibariyle helal olmakla birlikte, evlenince, eşine zulüm ve işkence yapacağı kesin olan kimse hakkında evlenmek haram, evlenecek olan çiftlerden herhangi birinin eşine zulüm yapma ihtimali bulunduğu, bu şahıs hakkında evlenmek mekruh olmak üzere

¹³⁰⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, III, 716; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 296-297; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 68.

¹³⁰⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 70.

¹³¹⁰ Ali Ulu, *Tâbiünun Sünnet Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 228.

¹³¹¹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, III, 716.

¹³¹² Fayda, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 51.

¹³¹³ H. Yunus Apaydın, “Klasik Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Konya 2003, s. 18; Muammer Vural, *İslâm Hukuk Düşüncesinde Yasama Yetkisi (Hz. Ömer Dönemi)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, s. 165.

¹³¹⁴ Mansurizade Mehmed Said, “Şerî'at ve Kânûn”, *İslâmiyât* I, Sayı: 4, Ankara 1998, s. 245.

hüküm değişmektedir. Buna göre, Ehl-i Kitap bir bayanla evlenmenin mutlak olarak haram kılınmamış oluşu veya mübah oluşu, bazı şartlarda onun mekruh görülmesi aleyhine bir delil teşkil etmeyecektir.¹³¹⁵ Yukarıdaki hâdiseyi de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca Talha ve Huzeyfe buldukları şehirlerin yöneticileridirler. Dolayısıyla onların attığı adımlar halk tarafından örnek alınmaktadır. Ehl-i Kitap'la evlenmenin mübah olmasıyla onlarla evliliğin çokça artmasını karıştırmamak gerekir. Böyle bir durumda çeşitli sakıncalar doğabilecektir. Hz. Ömer hâdisenin bu tarafını göz önünde bulundurarak kamu yararını gözetmek adına söz konusu yola başvurmuştur.¹³¹⁶

3.2.3. Hz. Ömer'in Uygulamalarında Maslahatın Rolü

Maslahat (makâsîd) terimi, kanun koyucu olan Allah'ın norm koymadaki murâdını ve hukuk düzeninden beklediği yararları ifade eder. Bu yararlar O'nun vahyi, hidâyeti ve öğretisinden süzülüp çıkarıldığı için literatürde *makâsîdü's-şâri'*, *makâsîdü's-şerîa* veya *el-makâsîdü's-şer'iyye* şeklinde kullanılmıştır.¹³¹⁷ Başka bir deyişle maslahat toplum ve bireyler için devamlı ve çoğunlukla yararın bulunduğu fiildir.¹³¹⁸

Tarihsellik mevzuunda maslahat, dayanak noktası olarak tartışmalarda yer almıştır. Yani maslahat söz konusu olduğunda hükümlerin değişebileceği ifade edilmiştir.¹³¹⁹ Buradan hareketle, Hz. Ömer'in bazı hükümlerin şartları hazır bulunduğu ve tatbik edilme imkânı olduğu halde daha umûmî maslahat ile çeliştiği için bunların tatbikini durdurduğu ifade edilmiştir. Yine buradan hareketle genel maslahatın özel maslahatı

¹³¹⁵ Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, İstanbul 2004, s. 188.

¹³¹⁶ Saffet Köse, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İstanbul 1997, s. 167.

¹³¹⁷ Ahmet Yaman, "İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsîd İctihadının Ya da Gâî/Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine", (*"Makâsîd ve İctihad" içerisinde*), Konya 2002, s. 159-160. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ertuğrul Boynukalın, "Makâsîdü's-şerîa", *DİA*, XXVII, 423-427.

¹³¹⁸ İbn Aşur, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunûsî (1394/1973), *Mekâsîdu's-Şerîati'l-İslâmiyye*, (Çev. Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan), İstanbul 1999, s. 122.

¹³¹⁹ Demir, "Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem", s. 116. Aslında buradaki değişimden kasıt hükmün tamamıyla ilgasıdır. Bu tür söylemler yeni de değildir. Maslahatın önemini ortaya koymak için Tûfi'nin yazmış olduğu risâle buna örnek teşkil etmektedir. Ona göre muamelat alanında maslahat öncelenmelidir. Tûfi'nin görüşlerinin detayı için bkz. Necmeddin Tûfi, Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleymân b. Abdülkavi (716/1316), *Risâle fî riâyeti'l-maslaha*, (Thk. Ahmet Abdurrahim es-Sâyah), Kahire 1993, s. 13-48. Tûfi'nin görüşleri üzerine geniş mülâhaza için bkz. Faruk Çaykara, *Kur'an'ın Yorumlanmasında Amaçsal Yaklaşımlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 246-251.

ortadan kaldıracağı tezi ortaya konulmuştur.¹³²⁰ Aslında bu yaklaşımın ana nedeni belki de, Hz. Ömer'in birkaç uygulamasının yüzeysel olarak değerlendirilmesidir. İddia sahiplerinin yaklaşımıyla hâdiselere bakıldığında aynı sonuca varmak mümkün görünmektedir. Hâlbuki Hz. Ömer'in hayatı, Kur'an eksenli tahlile tâbî tutulduğunda söz konusu yaklaşımın pek de haklı olmadığı görülmektedir. Mesela, Hz. Ömer'in kadınlara verilen mehir miktarını kısıtlama görüşünü beyan etmesi ve gelen itirazın iyi tahlil edilmesi, Hz. Ömer'in nas ve maslahat olgusuna bakışını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Hz. Ömer'in söz konusu olayda takındığı tavrın tahlilinden çıkan sonuç, O'nun nassın aksine bir uygulamaya girmediği doğrultusundadır. Aslında söz konusu âyet-i kerîme “*Bir eşinizden ayrılıp da yerine başka bir eşle evlenmek isterseniz, ayrıldığınız hanıma yüklerle mehir vermiş olsanız da, içinden ufak bir şey bile almayın. Boşanmaya sebep uydurup iftira ederek, göz göre göre günaha girerek bunu almanız hiç münasip olur mu?*” (Nîsâ, 20) şeklindedir. Âyete baktığımızda kadına verilen mehrin miktarında sınır olmadığı anlaşılmaktadır.¹³²¹ Ancak Hz. Ömer'in “Vereceğiniz mehir kırk ukiyeden fazla olursa, fazlalık Beytü'l-Mâl'e aktarılacaktır.”¹³²² sözleri, mehrin miktarında mutlak sınırlamayı ifade etmektedir. Hz. Ömer'in burada sınırlamaya sunduğu gerekçe de Resûlullah'ın (s.a.s.) hayatı boyunca eşlerine verdiği mehir miktarı ve mehrilerin yüksek tutulmasıyla birlikte ailede meydana gelecek olan maddî sıkıntı ve bu sıkıntının aile saadetine vereceği mânevî zarardır. Zira Hz. Ömer mehir hususundaki görüşünü şöyle beyan etmiştir: “Kadınların mehrlerinde aşırı gitmeyiniz, şayet bu dünyada bir şeref ya da Allah katında bir takvâ olsaydı Allah Resûlü bu şeref ve takvâya en lâyük olanımızdır. Allah Resûlü kadınlarından hiçbirine çokça mehir vermemiştir. Onun kızlarından hiç birine de on iki ukiyyeden fazla mehir verilmemiştir.¹³²³ Eğer kişi eşine verdiği mehir ile imtihan edilirse, sonunda ona karşı içinde bir düşmanlık doğar ve nihâyet: ‘Sana kavuşabilmek için kırbanın ipine bile

¹³²⁰ Câbirî, “Çağdaş Dünyada ‘Şeriat’ın Tatbiki’ Problemi”, s. 43; Hanefî, “Soruşturma”, s. 284.

¹³²¹ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 99; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 478.

¹³²² Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 233; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 29; Râzî, *a.g.e.*, IV, 13; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 286-287; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 478; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 293, 294; İbn Âşur, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, IV, 289.

¹³²³ Ebû Dâvud, “Nikah”, 27-28; İbn Hibban, *a.g.e.*, X, 480; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 469; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 99; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 478. Bir ukiyye, kırk dirhemdir. Bir dirhem 2.979 gr. gümüşdür.

muhtaç oldum.’ der.”¹³²⁴ Görüldüğü üzere Hz. Ömer, Resûlullah’ı (s.a.s.) örnek edinmenin gerekliliğinden bahsederken, âyet-i kerîmenin hatırlatılmasıyla Kur’an’ın kaynaklık önceliğinin bir gereği olarak görüşünden vazgeçmiştir. Hz. Ömer’in mehir miktarını kısıtlamasındaki dayanakları, usûlde “Sünnet” ve “Maslahat prensibi” olarak karşılık bulmaktadır. Ancak görüldüğü üzere Hz. Ömer kendisine hatırlatılan âyetin içerdiği “yüklerle mehir vermiş olsanız da” ibaresini, kendi vardığı hükmün geçersizliliğine delil saymıştır. Hâlbuki ifade edildiği gibi Hz. Ömer uygulamalarında maslahat prensibine öncelik tanımış olsaydı, burada da aynı tutumunu hatırlatılan âyete rağmen devam ettirirdi. Çünkü Hz. Ömer, âyetin genel geçer bir durumu arz ettiğini, fakat yaşamış oldukları zamanın şartları gereği aile kurumunun zarar görmemesi için mehir miktarının kısıtlanmasının gerekliliğini ifade edebilirdi. Fakat öyle yapmadı ve hakkında kesin nas bulunan meselede maslahat ile hükme varmanın uygun olmayacağı sonucuna vardı. Hâlbuki Hz. Ömer’in mehir miktarını kısıtlama gerekçelerinden biri de Resûlullah’ın (s.a.s.) tatbikatıydı. Fakat hal böyleyken sarih nassa rağmen varılan hükmün geçersizliğini kabul ederek kendisinin yanıldığını ifade etti. Aslında burada dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de âyetin bir boşanma durumundan bahsediyor olmasıdır. Yani esasen âyet mehrin miktarının ne olacağını bildirmekten ziyade söz konusu davranışın ahlâkî olmadığı ve önceden verilen mehrin geri alınmasının ahlak ilkelerine uymayacağını vurgulamaktadır. Söz konusu ahlâkîliğin boşanmak istenen eşe örfen cereyan eden mehir miktarının çok üstünde verildiği durumlarda da devam ettirilmesi ve verilen miktardan hiçbir şekilde geri alma girişiminde bulunulmaması istenmiştir.

Pek tabii ki Kur’an evrensel mesajlar iletir.¹³²⁵ Ve bu mesajında evrenselliğinin gereği olarak evrensel maslahatı göz önüne almıştır. Şahıslar ise bilgi birikimleri

¹³²⁴ İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 478.

¹³²⁵ Hayreddin Karaman, *İslam’ın Işığında Günün Meseleleri*, Yenişafak 1996, III, 524; Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s. 6-7; A. Bülent Baloğlu, “İslam Mesajının Farklı Anlaşılması ve Yorumlanması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVII, İzmir 2003, s. 38-39. Kur’an’ın hitabının evrenselliği hususunda geniş bilgi için bkz. Durmuş Ali Karamanlı, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur’ân Hitâbının Tabiatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 22-109. Kur’an’ın mesajının evrensel olduğuna delil gösterilen âyetlerden bazıları için bkz. Araf 7/158, Yûsuf 12/104, Furkan 25/1, Sebe 34/28, Kalem 68/52. Kur’an’ın evrenselliği hususunda Hasan Hanefî: “Evrensel olan Şeriat’ın kendisi değil, bizzat kendisi için konduğu Şerait’in maksatlarıdır (makâsıdu’ş-şerî’a).” demektedir. Bkz. Hanefî, “Soruşturma”, s. 285.

doğrultusunda çevresel faktörlerle birlikte belli zaman dilimindeki maslahatı gözetebilirler. Kendi imkânları ancak bu kadarına elverir. Dolayısıyla nasla sabit bir hükmün barındırdığı maslahat ile şahısların gözettikleri maslahat aynı boyutta olmayabilir. Bu sebeptendir ki İslam hukukçuları hikmete göre değil illete¹³²⁶ göre kıyas yolunu metodoloji haline getirmişlerdir.¹³²⁷ Buradaki amaç müçtehide nas eksenli hareket alanı sağlayarak daha objektif bir ölçütün esas alınmak istenmesidir.¹³²⁸ Nitekim maslahat ile varılan hüküm müçtehidin sezindiği maslahata binâ edileceğinden, bu maslahatın kat'î nas ile ters düşmemesi gerekir. Kat'î nas ile çelişen maslahat muteber değildir.¹³²⁹ Bu durumun farkında olan Hz. Ömer de mehir meselesinde nas karşısında verdiği hükmün yanlış olduğunu ifade etmiştir.

Burada konumuza daha açıklık getirmesi için Fazlurrahman'ın bu husustaki görüşlerini vermeyi faydalı buluyoruz. Fazlurrahman, Hz. Ömer'in fey uygulamasına değindikten sonra şunları der: “Kur'an hususunda iki şey tamamen açıktır. Her şeyden önce o ne bir kanun kitabıdır ne de böyle bir amaç güder; o kendisini “Hudan

---

¹³²⁶ İlet: Hükmü gösteren veya gerekli kılan yahut hükmün kendisine bağlandığı durum, vasıf, mânâ, gerekçe, şeklinde tanımlanır. Bkz. Dönmez, “İlet”, *DİA*, XXII, 117. İlet hakkında geniş bilgi için bkz. Serahsî, *a.g.e.*, II, 301-302.

¹³²⁷ Hikmet üzerine hükmün bina edilmeyeceği hususu için bkz. Dönmez, “İlet”, *DİA*, XXII, 118; Hamdi Döndüren, “Sebeb-İlet-Hikmet Açısından Kur'an Hükümlerine Bir Bakış”, *Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu*, Bursa 2005, s. 111. Ancak buradaki bakış açısı gelenekle alakalı olsa gerektir. Ayrıca maslahatın tespitinin metin dışı delillerle tanımlanabileceğine dair gelenek içerisinde görüşler bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Paçacı, *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, Ankara 2002, s. 49.

¹³²⁸ Bu konu üzerine Doktora tezi hazırlayan Hasanova şu tespitte bulunmuştur: Râşid halifeler özellikle de Halife Ömer döneminde maslahata istinaden hükümlerin verilmesine rağmen, usûlde terimleşme sürecine girildiğinden itibaren, maslahatın müstakil dayanak olarak görülmemesinin temel sebebi, re'yin yaygın bir biçimde kullanılacağı ve nasların kenara itilip heva hevese göre hüküm verileceği endişesi idi. Günümüze ulaşan ilk usûl eseri olan Şafii'nin Risâle'sinde maslahat terimine rastlanmamakla beraber, ona yakın bir kavram olan istihsan'a karşı radikal tepkisi maslahata olan bakış açısını belirlemek bakımından önemlidir. Nitekim, Şafii'nin bu tutumunun, günümüze kadar maslahatın, içinde heva heves barındırdığı ve nasları bir kenara iteceği endişesiyle müstakil bir delil olarak kabul edilmemesinin esasını teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Fakat Şafii'nin ileri sürdüğü nas merkezli ictihad yani kıyası da, kıyas-maslahat ilişkisini anlatırken de incelediğimiz gibi, özü itibarıyla, nasta hükmü gösterilmiş olayla hükmün illeti bakımından eşit durumda olan ve nasta hükmü gösterilmemiş bir olayda maslahatın dikkate alınmasından ibaret olduğu da açıktır. Ayrıca kıyasın esasını teşkil eden illet anlayışının maslahatla ilişkisini incelediğimiz zaman maslahatın kıyasa doğrudan kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür. Bkz. Samire Hasanova, *Modernleşme Sürecinde İslam Hukukunda Maslahat Tartışmaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 254-255.

¹³²⁹ Yaman, *a.g.m.*, s. 174.

li'n-Nas" (İnsanların yol göstericisi) diye adlandırır ve insanlardan, koyduğu emirlere göre yaşamalarını ister. Fakat bu emirler umûmiyet itibariyle ve esas olarak hukukî olmayıp, ahlakîdirler. Bu sebeple, Kur'an'dan hüküm çıkarmak için öğretisi/akide sistemi yeterince tutarlı bir bütünlük halinde belirlenmelidir. İslam hukukçuları kıyasın işe yaramadığını ya da haksız ağır hükümlere götürdüğünü gördüklerinde, belli bir şer'i prensiple kayıtlı olmayan fakat "umûmî olarak" işleyen (work at large) ve maslahat-ı mürsele (public interest) veya istihsan¹³³⁰ (equity) olarak adlandırılan belirli kaidelere başvurmuşlardır. Bunun sonucu ise, İslam hukukunun aşırı katılık ile aşırı gevşeklik arasında gidip gelmesi olmuştur. Eğer Kur'an'ın dünya görüşü ya da öğretisi, sağlam bir yorum metodunun geliştirilmesiyle yeterince tutarlı bir bütünlük haline getirilebilseydi, bu düzensizlikten korunup, ahlak ile hukuk arasındaki çizgi de açık bir şekilde çizilirdi. Bu da ikisi arasında daha akli başında, daha anlamlı ve daha canlı bir ilişkinin kurulması imkânını verecektir. Mevcut haliyle bu hukukun büyük bölümü mahkemelerde uygulanamaz; gerçekte o, hukuktan ziyade, bir hukuk sisteminin kendisinden çıkarabileceği ham madde olarak mütalaa edilebilir. İkinci olarak, Kur'an bir anda oturulup bir anda yazılmış Kitap değildir. O, yirmi yılı aşan risaleti süresince Hz. Muhammed'e vahyedilen âyetlerin toplamıdır. Bu âyetler, özellikle sosyo-politik hayatla ilgili olanlar, Peygamber ve ümmetinin bir fiille karşılaştığı ve tarihin somut gerçekliğinde ortaya çıkan somut meseleler ya da sorunlar hakkında hükümler verme ihtiyacı hâsıl olmadığında vahyolunmuyordu. Bu âyetlerin arka planını teşkil eden ve "nüzü'l sebepleri" (occasions of revelation) denilen, oldukça çok sayıda malumat tefsir metinlerinde korunmuştur ve âyetlerin gerçek kastı genellikle ancak bu arka plan ile ilgili malzemeye atıfla anlaşılabilir. Yine Kur'an sık sık, bildirim ya da emirlerin ana sebep ya da maksatlarını da açıkça belirtir; bunlar açık değillerse; arka plan malzemesi yardımıyla mutlaka anlaşılabilirler. Yapılması gereken şey, "Kur'an'ın ahlak felsefesini" teşkil edecek olan prensipler ya da değerler açısından Kur'an'ın mantık hedeflerinin titizlikle incelenmesi ve sistematik tarzda ortaya konulması idi. Bundan sonraki merhalede ise

---

¹³³⁰ İstihsan: Müctehidin bir meselede icmâ, zaruret, örf, maslahat, gizli kıyas gibi özel ve daha kuvvetli görünen bir delile dayanarak o meselenin benzerlerinde izlenen genel kuraldan ve ilk hatıra gelen çözümden vazgeçmesi ve hukukun amacına daha uygun bulduğu başka bir hüküm vermesi şeklinde özetlenebilen yöntemin adıdır. Bkz. Ali Bardakoğlu, "İstihsan", *DİA*, XXIII, s. 339.

bu ahlaktan hükümler istihraç edilebilirdi. Bu yapılırken de sadece kelimelerle oynamak yerine, Kur'an'ın hedeflerinin gerçekleşmesi için, şartlardaki zorunlu değişimleri de hakkıyla göz önünde bulundurmamak gerekecektir. Bu hedefler “kamu menfaati”ni (maslahat) gösterecektir; fakat bu kamu yararı başıboş bırakılmayıp şeriat prensipleriyle sıkı sıkıya bağlanacaktır.”¹³³¹

Görüldüğü üzere Fazlurrahman da tezinin sonunda metod olarak maslahatı önermektedir. Ancak maslahatın ölçütünün ne olacağını tam olarak ortaya koymamaktadır. Hükümlerin “şeriatin prensiplerine sıkı sıkıya bağlanması” şeklindeki ifadeleri her ne kadar bir ölçüt ortaya koyuyor gibi görünse de “Şeriatin prensiplerinden” kasıt nedir? Bu prensipler belirli midir? Belirli değilse kim belirleyecektir? gibi soruların cevabının verilmesi gerekmektedir. Hâlbuki İslam Fıkıh geleneğinde tam da bu sebeple mesalih-i mürsele, İstihsan ve sedd-i zerâi’¹³³² gibi prensipler teşekkül etmiş ve toplumun menfaatine yönelik hükümlere varılmaya çalışılmıştır.¹³³³ Pek tabii ki Hz. Ömer’in icihadlarında da maslahat prensibinin işletildiği görülmüştür.¹³³⁴ Nitekim Hz. Ömer’in uygulamalarını bir tür istihsan olarak adlandıran görüşler bulunmaktadır.¹³³⁵ Esasen Hz. Ömer’in uygulamaları ne ile adlandırılırsa adlandırılınsın, burada önemli olan husus O’nun uygulamalarına edindiği referansın veya referansların ne veya neler olduğudur. Burada edinilen referansı tek şeye indirgemek mümkün görünmemektedir. Çünkü hayatın içerisinde ortaya çıkan problemler nas ekseninde hayatın gerçekliğinde çözüm bulur. Yani çözümün bir ayağı nas eksenindeyken diğer ayağı hayatın kendisidir.¹³³⁶ Çözümün bir ayağını hayat oluşturduğu için ve hayatın gerçekleriyle nas arasındaki irtibatı müçtehit tayin ettiği içindir ki Hz. Ömer bir hükme varırken: “Eğer doğruysa Allah’tan hatalıysa

---

¹³³¹ Fazlurrahman, *İslami Yenilenme Makaleleri 1*, s. 105-106.

¹³³² Sedd-i Zerâi’: Aslında yasak olmayan bazı yolların, kötülöklere götürmesi nedeniyle kapatılmasıdır. Mesela, yabancı bir kadınla تنها bir yerde baş başa kalmak. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 399.

¹³³³ Paçacı, *Kur’an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, s. 47.

¹³³⁴ Hz. Ömer’in uygulamalarında maslahatı gözettiğine yönelik söyleme örnek olarak bkz. Abdulkadir Şener, *Kıyas İstihsan İstislah*, Ankara 1974, s. 152-155.

¹³³⁵ Şener, *a.g.e.*, s. 115-116; Mustafa Öztürk, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara 2005, s. 24-25; Ahmed Hasan, *a.g.e.*, s. 146, 174; Bardakoğlu, “İstihsan”, *DİA*, XXIII, 340.

¹³³⁶ Bu konuda bkz. Ali Bardakoğlu, “Sebeup-İllet-Hikmet Açısından Kur’an Hükümlerine Bir Bakış- Müzakereler”, *Kur’an’ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, Bursa 2005, s. 89.

bendendir, bizden olan zandır.”¹³³⁷ demiştir. Buradan hareketle Hz. Ömer’in çözüm ararken nas ekseninden uzaklaştığını, bunu görmezden geldiğini gösteren tek bir karîne bulunmamaktadır. O’nun uygulamalarında maslahatın varlığı doğrudur, ancak Şâri’nin belirlediği sınırlar hiçbir zaman aşılmamıştır.¹³³⁸ Hz. Ömer nas ile olgu arasındaki dengeye riâyet ettiği içindir ki: “Dininiz hususunda reyden kaçınınız; Görüşlerinizi Sünnet’e sununuz (Sünnet’in süzgecinden geçirin).¹³³⁹” demiştir.¹³⁴⁰ Dolayısıyla Hz. Ömer’in uygulamalarının sadece maslahat eksenli olduğunu iddia edip muamelatla ilgili Kur’an’da bulunan hükümlerin tamamen ilgâ olabileceğini söylemek mümkün görünmemektedir.¹³⁴¹

3.2.4. Hz. Ömer’in Uygulamalarında Aklın Rolü

Akıl, insanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesi olup, duyu organlarıyla algılanabilen bilgilerin mahallidir.¹³⁴² Akl-ı selim ise, hüküm ve kararlarda doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayıran akıl, sağduyu şeklinde açıklanmaktadır.¹³⁴³

Akıl dine muhatap olmanın ilk şartıdır. Bu bakımdan önemli olduğu gibi dini anlama ve yorumlamada belirleyici unsur olmasıyla da öne çıkar. Yüce Allah da Kur’an’da aklını gereği gibi kullanmayanları kınayarak¹³⁴⁴ bu cevherin kullanılmasının gerekliliğini bildirmiştir. Mûsâ Cârullah, hikmet sahibi bir âlim için, “İstikamet üzere olan bir akıl, her şeyin ölçüsüdür.”¹³⁴⁵ demek sûretiyle aklın önemine vurgu yapmak

¹³³⁷ İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 59.

¹³³⁸ Hz. Ömer’in üç talak meselesindeki ictihadının hatalı olduğunu ifade eden araştırmacılar bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Atay, “Dini Düşüncede Reformun Yöntemi ve Bir Örnek: Hırsızlık, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 4:1 (2006)”, s. 21. Hayreddin Karaman maslahat hakkında şunları söyler: “Gelenek içerisinde nas bulunmayan yerlerde gerektiğinde meşru maslahata göre hüküm verilmiştir. Zaman zaman da lafza değil, ruh ve mânâya veya Kitap ve Sünnet’in umumi kaidelerine dayanarak bazı nasların lafızlarını aşmışlardır. Ancak bu davranış, nassın hükmünün mesnedi olan illetin değişmesiyle hükmünde değişmesi esasına bağlı bulunduğu için nassa muhalefet şeklinde değerlendirilmemelidir.” Bkz. Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, s. 142.

¹³³⁹ İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 60.

¹³⁴⁰ Maslahatın şeriate bağlılığı ölçüt alındığı içindir ki maslahat, gelenek içerisinde makâsîdü’ş-şâri’, makâsîdü’ş-şerîa veya el-makâsîdü’ş-şer’iyye şeklinde adlandırılmıştır.

¹³⁴¹ Kur’an’ın yasama fonksiyonunun tarihselliği iddiasına örnek kâbilinden bkz. Fazlurrahman, *İslam*, s. 86-89.

¹³⁴² Süleymân Hayri Bolay, “Akıl”, *DİA*, II, 238.

¹³⁴³ Süleymân Hayri Bolay, “Akl-ı Selim”, *DİA*, II, 275.

¹³⁴⁴ Bkz. Mâide 5/103.

¹³⁴⁵ Musa Carullah Bigiyef, *Kitâbu’s-Sünne*, (Çev. Mehmet Görmez), Ankara 2000, s. 99.

istemiştir. Hayrettin Karaman da şeraitin dinamizminin korunabilmesine yönelik şu teklifte bulunmaktadır: “Kur’an’ın ve Sünnet’in bütünü, İslami akıl ve amaçlar göz önünden kaçırılmadan ictihad devam ettirildiği sürece, şeriatın donması da sekülerleşmesi de engellenebilir.”¹³⁴⁶ Hz. Ömer’in uygulamalarını akıl ölçüğünde değerlendiren Karaman tespitini şöyle sürdürür: “Hz. Ömer’in uygulamaları hidâyetten müstağni beşer akli ile Kur’an âyetlerini değiştirmek değil, Kur’an akli ile onu yorumlamaktır, Kur’an’ı ve Sünnet’i İslam’ın hayatında uygulamaktır... O halde Hz. Ömer’in yolundan gitmek istiyorsak bu üç akıl üzerinde duracağız. Üç akıl devrededir. Bunun bir tanesi, hidâyetten müstağni beşeri akıl. İkincisi, saf olmayan Müslüman akli. Üçüncüsü, saf İslam akli. Saf İslam akli hiç kimsede yoktur. Peygamberimiz’de vardı. Mukaddes olan Hz. Ömer’de herhalde çok büyük ölçüde vardı. Beri tarafa geldikçe olmaz. Bir de saf olmayan Müslüman akli. Bence Müslümanlar tefekkürle, ilimle, amelle, Kur’an’ı çok okuyarak –ben buna bir şey daha ilave ediyorum: Resûlullah’ın siretini çok okuyarak- önce saf İslam aklının merdivenlerinden olabildiğince basamak çıkmalıdır. İşte o basamaktan İslam’a baktığımızda birçok metodolojiyi uygulayabiliriz. Onun menşei şurada burada olabilir. Bakarız, seçeriz, ayıklarız. Bizi bozacak, bizi dejenere edecek, bizi değiştirecek olanları dezenfekte ederiz. Ya da almayız, atarız. Fakat mutlaka çözeriz; mutlaka önümüzü açarız, mutlaka tarihe müdahale ederiz...” demektedir.¹³⁴⁷ Hz. Ömer’in uygulamalarında akli kullandığı doğrudur. Hatta O’nun bu tavrının Ebû Hanîfe’yi etkilediği de düşünülmektedir.¹³⁴⁸ Nitekim Ebû Hanîfe ilmini aldığı kimseler arasında Hz. Ömer’i de saymıştır.¹³⁴⁹ Fakat bazen Hz. Ömer’in tavrı aşırı yorumlara da tabi tutulmuştur. Mesela Muhammed İkbâl, Hz. Peygamber’in vefatı esnasında kâğıt-kalem istemesi ve Hz. Ömer’in “Kur’an bize yeter!”¹³⁵⁰ ifadelerinden yola çıkarak, O’nun İslam’da ilk eleştirici ve hür fikirli akıl sahibi olduğunu ifade

¹³⁴⁶ Hayreddin Karaman, “Soruşturma”, *İslâmiyât* I, Sayı: 4, Ankara 1998, s. 294.

¹³⁴⁷ Hayreddin Karaman, “Müzakere”, *Kur’an’ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu* 8-10 Kasım 1996 Bursa, Bursa, 2005, s. 271.

¹³⁴⁸ Ramazan Altıntaş, “Ebû Hanîfe’nin (ö.150/767) Akıl-Vahiy Anlayışı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 2:1 (2004), s. 15. Hz. Ömer’in uygulamaları Ebû Hanîfe’nin yanı sıra ehl-i rey ekolünde etkilemiştir. Bkz. Zafer Koç, *a.g.e.*, s. 293-294.

¹³⁴⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 19.

¹³⁵⁰ Söz konusu hâdise için bkz. Buhârî, “İlim”, 39, “Merdâ”, 18, “İtisam”, 27; Müslim, “Vasiyet”, 22; Ebû Avâne el-İsferayini, *a.g.e.*, III, 476; Taberânî, *Mu’cemu’l-avsât*, V, 287.

ederek hâdiselere Ömer ruhuyla cesurca yaklaşılması gerektiğini¹³⁵¹ söylemiştir. Hâlbuki söz konusu hâdisenin kendi şartları içerisinde anlaşılabilirliği açıktır.¹³⁵²

Akıl bağlamında söylenen sözler doğru olmakla birlikte burada sunulan metod, “metod” denilen esas ölçütün ruhuna aykırı olmamalıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi İslam ilim geleneğinde metod eksenli çıkarımların esas olabilmesi için usûl alanına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Yani gelenek kendine bir ölçüt koymuş, subjektif değil, objektif metodlar geliştirmiştir. Aslında bu metodlar geçmişte toplumun ihtiyaçlarına cevap verdiği için sorun ortaya çıkmamıştır. Bugün de bu metodlar toplumun sorunlarına cevap verebilecek durumdadır. Ancak burada esas olan şey bu metodların sorunlara cevap teşkil edip edemediği değildir. Bilakis İslâmî kaynaklar ekseninde yeni sorunlara çözümler bulunabileceği açıktır. Bununla birlikte İslam ilim geleneğinde teşekkül etmiş olan metodlar (Kur’an, Sünnet, İcma, Kıyas, vd.) Kur’an’ın ve Sünnet’in belirlediği çizgilerin çoğu zaman aşılamayacağı bir nitelik taşımaktadırlar. Bunlar ancak ve ancak sorunların Kur’an ve Sünnet çerçevesinde çözüme kavuşturulmasına olanak tanımaktadırlar. Bu durumda birilerini rahatsız eden faiz, miras, hadler gibi mevzuular yine birilerinin sorunsalı bağlamında kalmaktadır. Aslında mesele işte tam da burada düğümlenmektedir. Buradan hareketle şâyet geçmişte teşekkül eden metodlar yetersiz görülüyorsa, çözüm metodun ruhuna aykırı olmayan yeni metodlar üretmekte yatar. Aksi halde sunulan metodlar metod olmaktan uzaksa sonuç meselelerin çözümünden ziyade dînî anlayışın çözülmesine sebep olacaktır. Zira “akl-ı selim”, kişinin kendisine (birey) göre objektif olsa bile genelde (bireyler) objektif kabul edilebilmesine olanak bulunmamaktadır. Buradan hareketle kimin aklının Kur’an ve Sünnet muvazenesinde teşekkül etmiş olduğuna, kim, nasıl, hangi ölçekle karar verecektir? Bu sebeplerle olsa gerek Hz. Ömer fey meselesinde âyet delil getirmek zorunluluğunu hissetmiş, mehir meselesinde ise var olan âyete muhalif olan görüşünden hata ettiğini beyan ederek geri dönmüştür. Bununla birlikte akl-ı selimin ve iyi niyetin her daim önemli olduğu da açıktır. Bu sebeple olsa gerek Hz. Peygamber: “Benden sonra ümmetim hakkında en çok korktuğum hususlardan

¹³⁵¹ Muhammed İkbâl, *İslâmda Dini Düşüncenin Doğuşu*, (Çev. N. Ahmet Asrar), İstanbul ts., s. 220.

¹³⁵² Bu hâdiseyeyle ilgili yapılan yorumlar için bkz. Tantâvî, *a.g.e.*, s. 44-46; Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, s. 96.

biri, bir adamın Kur'an'ı uygun olmayan bir şekilde te'vil etmesidir.”¹³⁵³ buyurmuş ve belki de yine bu sebeple Hz. Ömer: “Alimin sürçmesi (zelle), münâfiğin Kur'an ile tartışmaya (mücadele) girmesi, dini yıkar.”¹³⁵⁴ demiştir.

3.2.5. Hz. Ömer'in Uygulamaları ve Tarihsellik Üzerine Genel Değerlendirme

Kur'an'ın belli bir zaman aralığında belli bir coğrafyaya nâzil olduğu bir vâkıa olup¹³⁵⁵ Müslümanlar da bu gerçek üzerine İslamî ilimleri bina etmişlerdir. Sebeb-i nüzûl, Mekkî-Medenî âyetler, nâsih-mensûh, hadislerin sebeb-i vürûdu gibi terimler bunun göstergesidir.¹³⁵⁶ Bununla birlikte, Müslümanlar, hitâbın geçmişte, tarihin bir döneminde yapılmış olmasından yola çıkarak tarihsellik anlayışına da varmamışlardır.

Çağdaş dönemde ise, Kur'an'ın belli bir dönemde nâzil olmasından yola çıkılarak Batı'da teşekkül eden tarihsellik anlayışıyla irtibat kurulmuş ve Kur'an'ın yeniden yorumlanması yoluna gidilmiştir. Ancak anlamının konusu bir metin olarak Kur'an olduğunda, en azından Müslümanlar için herhangi bir metinden farklı bir metin söz konusu olmaktadır. Çünkü Kur'an beşerî-tarihsel bir zihnin ürünü tarihsel bir kitap değil, ilâhî bir Kitap olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁵⁷ Bu ilâhî Kitap îcâzının en büyük göstergesi olarak “ictihad” yoluyla tüm çağlara ve toplumlara cevap verebilecek durumdadır.¹³⁵⁸ Bunun sebebiyse ilahi Kitab'ın sahibinin bütün zaman ve mekânlara bir ânda tasarruf edebilmesidir (etmesidir). İslam geleneğinde tam da bu nokta hesaba katılmış ve Kur'an'ın mesajı ictihad yoluyla çağlara yansıtılmak istenmiştir. Yine Müslüman ilim adamları Hz. Ömer'in uygulamalarını önemsemişler, kendi içerisinde yorumlar üretmişler ve kendi hayatlarına bakan yönünü yakalamak istemişlerdir. Buradan hareketle, Hz. Ömer'in uygulamaları değerlendirilirken, İslam ilim geleneği bağlamında akıl yürütülmeli, bu perspektiften verilere ulaşılmalıdır. Bunun nedeni de bir metodun ancak böylelikle kendisiyle çelişmeyen bir nitelik arz

¹³⁵³ Taberânî, *Mu'cemu'l-evsât*, II, 242-243.

¹³⁵⁴ Dârimî, “Mukaddime” 57, I, 507; Şâtıbî, *a.g.e.*, IV, 18, 168; Dihlevî, *a.g.e.*, I, 443; Şerkâvî, *a.g.e.*, s. 83. Bazı sahâbilerin de buna benzer beyanları vardır. Bkz. Şâtıbî, *a.g.e.*, III, 318.

¹³⁵⁵ Kotan, *a.g.e.*, s. 397.

¹³⁵⁶ Paçacı, *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, s. 56; Nevzat Tartı, *Hadislerin Tarihsel Boyutu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001, s. 27.

¹³⁵⁷ Kotan, *a.g.e.*, s. 359.

¹³⁵⁸ Sadık Kılıç, *Tarihselcilik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, İstanbul 1999, s. 72.

edebilmesidir. Tarihselci yaklaşıma sahip olanlar ise, metinlere eksik, seçmeci ve yüzeysel tavırlarla yaklaşarak sonuca varmak istemişlerdir. Bunun sebebiyse bu yaklaşımın önceden arzulanan sonucu kolayca temin ediyor olmasıdır.¹³⁵⁹ Tam da bu sebeple olsa gerek Hz. Ömer'in birkaç uygulaması gündeme alınarak, hayatı Kur'an eksenli algılayışını ortaya koyacak bütüncül bir bakış açısı sunulmamıştır.

İslam geleneğini devam ettirecek ve Müslüman toplumların ihtiyaçlarını karşılayacak yorumların meşruiyeti en azından birkaç noktadan sağlanmak zorundadır. Bunlardan ilki yorumlara öncül teşkil eden ön-anlamaların ve niyetlerin tarihsel İslam açısından meşrû bir süreç ve zeminde oluşturulmasıdır. Öncüller, yorumun sonucunu ve yöntemin işleyişini bu denli etkilemekte ise, öncülleri sağlayan dünya görüşlerinin tartışma konusu yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. İslam ilim geleneğinde bu açıdan meşruiyetin şartları bellidir. Buna göre ilkeler; Kitap, Sünnet, İcmâ, Kıyas vd. çıkarılmalıdır. Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da çağdaş yorumların toplumsal ve siyasî açıdan meşruiyeti sorunudur. Bu noktada, Müslüman toplumunu temsil konumunda bulunan birey için bir âidiyet sorunu ortaya çıkmaktadır. Yani tarihselcilerin önerileri, toplumun güçlenmesini, daha sağlıklı ve rekabet gücü yüksek, hür, bağımsız, kalkınmış ve eğitimi yüksek bir toplumu hedef alan gerçek sorunları mı ele almaktadır, yoksa bunlar, öteki bir yerlerde işlemiş kabul edildiği için bizler için de bir çözüm olabileceği var sayılarak, oradan ithal edilmeye çalışılan ve bir durumu veya bir zihniyeti doğru çıkarmak; olsun da “yeni olsun” ve bir “uyum olsun” için mi yapılmaktadırlar?¹³⁶⁰ Hâlbuki İslam'ın kendine özgü bakış açısı vardır. Bu bakış açısı belli bir zamana ve kitleye değil tüm zamanlara ve mekânlara yönelik

---

¹³⁵⁹ Paçacı, “Bir Yorum Eleştirisi: Çağdaşçı Kur'an Yorumu Üzerine”, s. 40.

¹³⁶⁰ Paçacı, “Bir Yorum Eleştirisi: Çağdaşçı Kur'an Yorumu Üzerine”, s. 43-44. Tahsin Görgün bu konuda şöyle demektedir: “Dini yeniden yorumlamak meselesi, ‘dini bir mesele olmayıp’, nereden ve nasıl bakarsanız bakın, -en dar- en geniş, en kesin- en muhayyer, en yüksek – en pejoratif... anlamıyla—’siyasi’ bir meseledir. Bu meselenin mahiyetini fark etmeden, bu konuda söz söyleyenler, -belki bu satırların yazarı da bunun dışında değildir- ‘bir siyasete’ alet olmaktadır. Dinin yeniden yorumlanması meselesi, bugün dile getirildiği hâliyle insanların veya Müslümanların daha iyi nasıl dindar olabileceği ile ilgili bir mesele olmayıp, Müslümanların modern dünya düzenine nasıl uydurulacağı ile ilgili bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü her meselede olduğu gibi, bu meselenin de ortaya çıkış süreci ve bağlamı, mahiyetinin bir parçasıdır...” Bkz. Görgün, “Dinin Yeniden Yorumlanması Meselesi Üzerine”, s. 190. Metin Yiğit bu konuda şu tespitte bulunmuştur: “...Bu anlayış ya “niye bizim ulaştığımız sonucu söylemiyorsunuz” anlamında bir anlayıştır. Ya da dünyanın bu günkü durumunun mümkün olan yegâne durum olduğu ve aşılamayacağı şeklindeki bir anlayıştır.” Bkz. Yiğit, *a.g.e.*, s. 183.

hedefler içermektedir. İslam'ın kendine özgü bakış açısının uluslararası arenaya taşınmasıysa, bir bütün olarak insanlığa katkı sağlayacaktır.¹³⁶¹ Ayrıca Kur'an gibi ebedî ve evrensel bir vahyi, tarihsel bir kategorinin sınırlarına hapsetmek ve onu, gelenekten kopuk, çağdaş zihnin kabul edebileceği şekilde “yeni bir okuma”ya tabi tutmak, en başta ilahi vahyin tarihe müdahaleyi öngören amaçlarına uygun değildir.¹³⁶²

Hiz. Ömer'in uygulamalarının Müslümanların kendi hayatlarına müdahil oldukları bir ortamda cereyan ettiği de gözden kaçırılmamalıdır.¹³⁶³ Orada Müslümanların bilfiil varlıklarından, bir İslâmî toplumsal bedenden söz edilebilmektedir.¹³⁶⁴ Bir diğer husus ise, Hiz. Ömer'in icihadlarının önce tek tek çok iyi incelenmesi ve sonra da bu icihadların bütünüyle değerlendirilmesinin gerekliliğidir. Aksi halde doğru sonuçlara varılamayacaktır. Nitekim Hiz. Ömer'in bazı icihadlarını tarihselcilikle nitelemek, tarihselciliğin tekâbül ettiği felsefî anlamı ya bilmeme¹³⁶⁵ ya da görmezden gelmektir.

Tarihselcilerin Hiz. Ömer'i referans edinmelerine karşılık, Hiz. Ömer'in uygulamalarının tartışılabilir olduğu,¹³⁶⁶ tarihselcilerin bu yönü gözden kaçırdıkları ve sırf önceden yaşamış olması sebebiyle¹³⁶⁷ O'nu referans edindikleri ifade edilmiştir.¹³⁶⁸ Hiz. Ömer'in uygulamalarının tartışılabilir olduğu olgusu doğrudur ve İslam ilim geleneğinde de bu tavır sergilenmiştir. Ancak Hiz. Ömer'in uygulamalarının yanlışlığı yönünde de yine İslam ilmi geleneğinde bir çıkarıma varılmamıştır.¹³⁶⁹ Dolayısıyla uygulamaların tartışılabilir olduğu olgusu, tarihselcilerin Hiz. Ömer'e atıfta bulunmalarına engel teşkil edecek bir husûsiyet değildir. Ayrıca Hiz. Ömer'in söz konusu uygulamaları, sadece Hiz. Ömer'in

---

¹³⁶¹ Seyyid Hüseyin Nasr, “Soruşturma”, (Çev. Mevlüt Uyanık), *İslâmiyât* I, Sayı: 4, Ankara 1998, s. 301.

¹³⁶² Ali Bulaç, “İslami Vahyin Tarihe Taşınması”, *İslam ve Modernizm “Fazlurrahman Tecrübesi”*, İstanbul 1997, s. 330.

¹³⁶³ Yasin Aktay, “Kur'an'ın Aydınlığına Doğru”, (1. Kur'an Haftası-Kur'an Sempozyumu), Ankara 1995, s. 237.

¹³⁶⁴ Yasin Aktay, “Müzakere”, *Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyum ve Müzakereler*, Bursa 2005, s. 42.

¹³⁶⁵ Yiğit, *a.g.e.*, s. 183.

¹³⁶⁶ Bkz. Fethi Ahmet Polat, *Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul 2007, s. 185; Özsoy, “Kur'an'ın Aydınlığına Doğru”, (1. Kur'an Haftası-Kur'an Sempozyumu), s. 247.

¹³⁶⁷ Özsoy, “Kur'an'ın Aydınlığına Doğru”, s. 247.

¹³⁶⁸ Polat, *a.g.e.*, s. 185; Özsoy, “Kur'an'ın Aydınlığına Doğru”, s. 247.

¹³⁶⁹ Bunun en büyük sebebi de İcma anlayışıdır.

onayından sonra mı tatbik edilmiştir? Bu soruya olumlu cevap vermek de mümkün değildir. Çünkü Hz. Ömer'in uygulamalarını îfâ ettiği dönem, sahâbenin ileri gelenlerinin yaşadığı bir dönemdir. Onların onayları olmadan bu uygulamaların işlevselliği, yürürlüğe girmesi mümkün olamazdı.

Tarihselcilere, Hz. Ömer'e sırf önceden yaşadığı için atıfta buldukları şüphesiyle yaklaşmak mümkün olmakla birlikte, kanaatimizce Hz. Ömer'e yapılan atıfları sadece O'nun yaşamının önceliğiyle açıklamak da yeterli görünmemektedir. Çünkü Hz. Ömer'i yücelten O'nun önce yaşamış olması değil, İslam'a girmesinden vefatına kadar geçen süreçte her yönüyle mümtaz bir şahsiyet olarak ön plana çıkmasıdır. Ancak bu noktada Hz. Ömer'in mümtaz bir şahsiyet olduğu olgusunun arka planının tarihselciler tarafından hakkıyla önemsendiği kanısında da değiliz. Çünkü elimizde onların bu ihtimamı gözettiklerine dair bir veri bulunmamaktadır. Onlar, Hz. Ömer'in bir takım uygulamalarına yer verirken bu uygulamaların arka planını ve tarihi süreci göz ardı etmişlerdir. Sanki Hz. Ömer'in uygulamaları İslam geleneğinde hiç tartışılmamış, nedensellikleri üzerine mülâhazalar yürütülmemiş gibi davranılmıştır. Hâlbuki İslam ilim geleneği mensupları, bu uygulamaların arka planını araştırmışlar, tartışmışlar ve hâlen de üzerinde fikir beyan etmektedirler. Fakat hiçbir zaman onların vardıkları sonuçlara varmamışlardır. Burada ifade edilmesi gereken bir husus da, Hz. Ömer'in hayatının genelinde naslara karşı takındığı durumların gözden ırak edilmesidir. Kanaatimizce tarihselciler de Hz. Ömer'in naslar karşısında takındığı durumların en azından birçoğuna vâkıftırlar. Ancak her nedense Hz. Ömer'in naslara karşı takındığı tavırları göz ardı edilmiştir.¹³⁷⁰ Ayrıca Hz. Ömer'in atıfta buldukları söz konusu uygulamaları olmasaydı, bahsi geçen bakış açısına sahip olunmayacak mıydı? Bu soruya olumlu cevap vermek mümkün görünmemektedir. O halde Hz. Ömer'e yapılan atıflar nasıl değerlendirilmelidir? Kanaatimizce söz konusu bakış açısına geleneğin, güçlü bir şahsiyetten referans bulma adına Hz. Ömer dayanak yapılmak istenmektedir. Böylece geleneğin tezi gelenekle çürütülmek istenmektedir. Bir bakış açısına sahip olduktan sonra ona gerekçeler bulmak mümkün olabilmektedir. Ancak bu gerekçelerin istenilen işlevi üstlenip üstlenemeyeceği bazen

---

¹³⁷⁰ Bu konu için bkz. Tez metni, 3.1. Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'e Yaklaşımı.

yüzeysel olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda biz Hz. Ömer'in uygulamalarının yüzeysel olarak ele alındığını düşünmekteyiz. Kaldı ki Hz. Ömer'in uygulamalarının İslam geleneğinde tartışıldığı ve hiçbir zaman da tarihsel bir bakışı çağrıştıran bir sonuca varılmadığı unutulmamalıdır. Hâl böyleyken uzun geçmişi olan bu geleneğin varmadığı bir sonucu Batı kaynaklı argümanlardan yola çıkarak Hz. Ömer aracılığıyla gelenekle bağdaştırmak mümkün görünmemektedir.

Belki burada vurgulanması gereken bir husus da Hz. Ömer'in günlük Kur'an okumalarına yönelik faaliyetinin belli bir disiplin içerisinde devam ettiğinin gözden kaçırılmasıdır. Hz. Ömer'in Kur'an okumaları geçmişi anmak ve o günleri (vahyin indiği günleri) yâd etmek için midir, yoksa Kur'an'ı her ân hayata katabilmek için mi? Herhalde buna verilecek cevap ikinci şıktır. Yine vurgulanması gereken bir nokta da Allah Teâlâ'nın farz kılmış olduğu namazda Kur'an'dan âyetlerin okunmasını vacip kılmasıdır. Acaba namazlarda Kur'an okumak âyetleri tekrar vahy olunuyormuş edasıyla algılamak ve hayata katmak için değil midir? Acaba bunun farkında olan Hz. Ömer bu sebeple namazlarında kıraati uzun tutmak istemiş değil midir? Acaba Hz. Ömer günlük okumalarını ve namazlarda okuduğu kıraati fazla olsun sevabı bol olsun mantığıyla mı okumuştur? Hz. Ömer'in Kur'an okumalarını bu mantık üzerine inşâ ettiğini gösteren tek kanıt bulunmamakta olup, bu okumalar tamamıyla Kur'an'ın her ân hayatın bir yerlerine hitap eden güncelliğinin korunabilmesiyle alakalıdır.

Her toplumun kendine has dinamizmi mevcuttur ve her toplum dâimî sûrette az veya çok bir değişme ile karşı karşıyadır. Toplumdaki bir kısım değişmeler çok hızlı olur. Buna karşılık başka bir kısım değişiklikler yavaş tempoda olur. Bu bakımdan değişmenin derecesi zamana ve topluluklara göre değişkenlik arz eder. Her halükarda değişme, her insan topluluğunun esas karakteristiğidir. Zira her toplum, aynı zamanda bir tarihtir ve daima bir değişim süreciyle karşı karşıyadır.¹³⁷¹ Bu bakımdan Hz. Ömer'in hilafeti süresince çok radikal algılanan uygulamaları, aslında çok çabuk değişen, gelişen ve büyüyen bir topluluğun ürettiği problemlere yönelik içtihadî çözümler olarak görülmelidir. Söz konusu ictihadlar Kur'an ve Sünnet perspektifinde üretilmişlerdir. Aksini gösteren deliller bulunmamaktadır. Aslında Hz. Ömer

---

¹³⁷¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul 2000, s. 324.

döneminde toplumun hızla değiştiğinin ve birçok problemin ortaya çıktığının göstergeleri vardır. Mesela bu dönemde toplumdaki değişimin hızlı olduğunun göstergelerinden biri fetih hareketlerindeki hızlılıktır. Bu dönemde Ebû Bekir'den sonraki¹³⁷² ilk fetihler başlatılmıştır.¹³⁷³ Mesela Cezîre, Musul,¹³⁷⁴ Mısır,¹³⁷⁵ İskenderiye'nin köyleri,¹³⁷⁶ Irak,¹³⁷⁷ Dimeşk,¹³⁷⁸ Humus, Ba'lebek, Basra, Kudüs, Taberiyye hariç olmak üzere Erden, Ehvâz, Medâin, Tikrit, Kinnesrîn, Halep, Antakya gibi yerler fethedilmiştir.¹³⁷⁹ Yine bu dönemde ilk defa yeni şehirler kurulmuştur. Kurulan bu şehirlere kadılar (hâkimler) bu dönemde atanmıştır.¹³⁸⁰ Genişleyen topraklarla birlikte İslam toplumuna fethedilen yerlerdeki tebaa da katılmıştır. Böyle bir ortamda toplumun değişim hızının ve bu hızla birlikte ortaya çıkan problemlere hızlı çözümler bulmanın gerekliliği pek tabiidir.¹³⁸¹ İslam ilim geleneğinde de zaman ve mekâna dayalı çözüm üretilmesi "Ezmanın teğayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz." kaidesiyle mâkes bulmuştur. Ancak buradaki değişim, hükme sebep olan nassın kendisini ve hedeflediği gayeyi ortadan kaldırmamakta, bilakis hükmün gayesinin her hâl ve şartta uygulanabilirliğini sağlamaya yönelik olup, Hz. Ömer'in uygulamaları da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak Hz. Ömer'in Kur'an anlayışı ile tarihselcilerin anlayışı aynı değildir. Tarihselciler Kur'an'ın bir hukuk kitabı olmayıp, içeriğinin daha çok ahlâkî

¹³⁷² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 322.

¹³⁷³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 322; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 156.

¹³⁷⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 151.

¹³⁷⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282; İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1145; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 151.

¹³⁷⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 151.

¹³⁷⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282; İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1145; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 151.

¹³⁷⁸ İbn Abdülber, *a.g.e.*, III, 1145; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 149.

¹³⁷⁹ Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 149-150. Hz. Ömer'in fetih hareketleri ve sonuçları hakkında geniş bilgi için bkz. Sadık Eraslan, *Sosyal ve Politik Sonuçları İtibariyle Hz. Ömer Devri Fetih Hareketleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.

¹³⁸⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 282; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 323; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 156. Hz. Ömer döneminde kadınların kimler olduğu ve atanmalarına yönelik geniş bilgi için bkz. et-Tarayfi, *a.g.e.*, II, 860-1000; Ahmed Sahnûn, *Risâletü'l-Kazâi li-emîri'l-mü'minîn Ömer İbni'l-Hattâb*, Mağrib 1992/1412, s. 73-78; Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara 1999, s. 66-79.

¹³⁸¹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Hayri Erten, "Hz. Ömer Döneminde Sosyal Değişme", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, Konya 1996, s. 297-308. Hz. Ömer zamanında Şam ve Irak gibi bölgenin fethiyle refahın arttığı ve bunun içki tüketiminin artmasına vesile olduğu; buna binâen Hz. Ömer'in tedbir olarak içkiye uygulanan had cezasını artırdığı nakledilmiştir. Yani genişleyen coğrafyayla ve zamanın değişmesiyle Hz. Ömer'in ictihadları arasında bağ kurulmuştur. Nakil için bkz. Müslim, *Hudûd*, 36.

ilkelerden ibaret olduğunu söylerlerken¹³⁸² aslında Kur'an anlayışlarını da ortaya koymaktadırlar. Onlar İslam geleneğinin Kur'an'ı bir hukuk kitabı gibi algıladığını beyan ederlerken kendileri de Kur'an'ı sadece ahlakî ilkeler barındıran bir kitap olarak sunmuşlardır. Böylelikle onlar Kur'an'ı tek pencereli bir kitap olarak görmektedirler. Bu pencerenin hayatın neresine hitap ettiği hususunda da net söylemleri bulunmamaktadır. Hâlbuki Hz. Ömer'in Kur'an'ı ne hukuk ve ne de ahlak kitabı olarak değerlendirme gibi bir derdi bulunmamaktadır. O'nun derdi hayata Kur'an penceresinden bakabilmektir. Bu sebeple bu pencere bazen hukuka bazen ahlaka ve bazen de başka başka alanlara açılacaktır. Bu da O'nun için bir problem teşkil etmemektedir. Çünkü Hz. Ömer'in Kur'an algısı tamamen hayata dönüktür ve hayatın içerisinde ne varsa hepsi Kur'an'la ilintilidir. Dolayısıyla ona göre Kur'an'dan hayatın her alanına yönelik çözümler aranabilecektir. Ve O, bu çözüm arayışında Kur'an'ın nasları kadar hayatın gerçeklerini de bir o kadar önemsemiştir. Bu sebeptendir ki O'nun uygulamaları bu kadar ses getirmiş ve hâlen üzerlerinde düşünülen, fikirler üretilen husûsiyetler olarak devam etmektedir.

---

¹³⁸² Örnek olarak bkz. Fazlurrahman, *İslami Yenilenme, Makaleler 1*, s. 105.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'in iyi anlaşılabilmesi, onun nâzil olduğu dil, coğrafya ve bu coğrafyadaki kültürü iyi bilmeye dayanmaktadır. Hz. Ömer'in de sahip olduğu bu bilgi, O'nun Kur'an'ı anlamasına yardımcı olmuş, vahiy-olgu ilişkisini daha iyi kavramasını sağlamıştır. Nitekim O, bu bilgisini âyetleri anlarken ve meseleleri çözüme bağlarken de kullanmıştır.

Hz. Ömer, Resûlullah (s.a.s.) ile aynı zaman ve mekânı paylaştığı için, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerine vâkıf olmuş ve yine O'nun (s.a.s.) eğitim-öğretim faaliyetinin bizzat içerisinde bulunmuştur. Böylece O'nun Kur'an anlayışının şekillenmesinde Resûlullah'ın (s.a.s.) etkisi çok büyük olmuştur. Ayrıca Kur'an'ın nüzülüne tanık olan ve Resûlullah (s.a.s.) ile beraber yaşayan sahâbe gibi seçkin bir toplulukla yaşamış olması da kendisi adına bir kazanım olmuştur.

Hz. Ömer, nâzil olan âyetleri anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. O'nun bu zihnî faaliyetinin vahiy tarafından karşılık bulması, İslam ilim geleneğinde Muvafakat-ı Ömer olarak adlandırılmıştır. Hz. Ömer'in görüşlerinin Şâri' tarafından tasdik edilmesi, O'nun, dinin sosyal hayatla olan münasebetini doğru anladığının bir göstergesidir. Muvafakatlar, Kur'an'ı anlama adına O'na çok önemli kazanımlar sağlamıştır. Nitekim bir muvafakatı sonrası O'nun Resûlullah'a (s.a.s.), "Yemin olsun ki bundan sonra sen beni din hususunda taştan daha kuvvetli göreceksin." demesi de buna bir karînedir. O, vahye en çok muvafakat eden sahâbî olmakla birlikte, zaman zaman da vahiyle uyarılmıştır. Bu uyarılar O'nun bizzat vahiyle te'dîbi anlamında değerlendirilebileceği gibi, O'nun şahsında Şâri'nin prototip insanı sunması olarak da değerlendirilebilir.

Kur'an'daki bazı âyetlerin birtakım sebeplere binâen nâzil olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra bazı âyetlerin de bazı kimseler hakkında indiği söylenmiştir. İşte bu âyetlerin bir kısmında Hz. Ömer'in şahsının kastedildiği zikredilmiştir. Bununla birlikte bu âyetler umûmî mânâlarıyla tüm Müslümanlara şâmil görülmelidir. Fakat burada üzerinde durulması gereken nokta, O'nun sürekli vahyin iniş alanı etrafında bulunmasıdır. Yani vahiy bazen bir takım sebeplere binâen iniyor ve Şâri' toplumda

nizamını tesis için buyruklar vaz ediyordu. Söz konusu âyetlerin tefsirlerinde O'nun kastedildiğinin ifadesi ise, Hz. Ömer'in, vahyin toplumla olan münasebetinin bizzat içerisinde yer aldığı göstergesidir. Bu da O'nun Kur'an'ı anlayış kabiliyetinin nüzûl süreci içerisinde şekillenmesi ve gelişmesi anlamına geldiği gibi Kur'an'a olan vükûfiyetini de gösterir. Ayrıca O'nun tefsir kaynaklarında edinmiş olduğu yerin bir boyutunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Hz. Ömer hakkında gelen rivâyetlere baktığımızda, O'nun Kur'an'ı okumaya büyük önem verdiği görülmektedir. Öyle ki O, Kur'an okumayı günlük vird haline getirmiştir. Bu da O'nun Kur'an'ı anlama ve hayata katma çabasının bir göstergesi olması bakımından kayda değerdir. Ayrıca O'nun bu tutumu âyetlerin indiği zamanla kayıtlanamayacağı, bilakis her zaman ve mekâna hitap ettiğinin bir göstergesidir. Hz. Ömer bir öğrenme metodu olarak Kur'an ezberine de oldukça önem vermiştir. Bazı kaynaklarda O'nun Kur'an'ın tamamını ezberlediği bilgisi yer almaktadır. Ne var ki Suyûtî, Hz. Ömer'in Kur'an'ın tamamını ezberleyemeden şehit edildiği tespitinde bulunur. Böyle olsa bile, O'nun Kur'an'ın tamamını ezberlemeye yönelik gayretinin olduğu açıktır.

Hz. Ömer'in Kur'an'ı öğrenme metotlarından biri de, sorma yöntemidir. O anlayamadığı âyetleri, başta Resûlullah (s.a.s.) olmak üzere farklı kimselere sormuştur. Bu kişiler, bazen sahâbenin ilimde mümtaz olan şahsiyetleri, bazen âyetteki kelimenin menşesine vâkıf olduğunu düşündüğü bir şahıs, bazen de Müslüman olmuş Ehl-i Kitap âlimi olmuştur.

Hz. Ömer, Kur'an'ı öğrenmeyi, hayata katmak olarak algılamış ve O'nun bu algısı öğrenmede tadrîcî bir üslup benimsemesine yol açmıştır. Âyetleri anlarken kelimelerin menşei hakkında daha sağlıklı bilgi almak için oldukça çaba gösteren Hz. Ömer, Arap şiirine müracaat etmiş ve bunu insanlara da tavsiye etmiştir.

Hz. Ömer, Kur'an âyetlerini anlamada bütüncüllüğü esas almıştır. O bir hükme varırken, Kur'an'ın bütününün dikkate alınması gerektiğini, aksi halde yanlış te'vil ve tefsire gidilebileceğini söylemiştir. Yine O'na göre, âyetlere bütüncül bakılıp, âyetlerden çıkan sonuç hayata katılmalıdır. Bunun dışında hemencecik

kavranılmayan veya kavranılmaması halinde âyetin muradına bir nakîse getirmeyen hususlar üzerinde durmak, işi yokuşa sürmektir ve bu davranış yanlıştır. O, âyetlerin sebebinin husûsî olmasını, hükmün umûmî oluşuna engel görmemiş ve bu tür âyetlerin hükmünün kendisini de bağladığını düşünmüştür.

Hiz. Ömer tefsir metodu olarak öncelikle Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmeyi prensip edinmiş, ikinci aşamada ise Kur'an'ı Sünnet'le tefsir etmiştir. O, âyetlerin nüzûl sebeplerini de önemsemiş ve âyetlerin nüzûl sebeplerinden bahsederek âyetlerin anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Hiz. Ömer, Hiz. Ebû Bekir döneminde devlet yönetiminde yer aldığı gibi, O'ndan sonra da devlet başkanı olmak sûretiyle vaktinin büyük bir kısmını devlet işleriyle meşgul olmakla geçirmiştir. Buna rağmen O Kur'an'ın öğrenilmesi ve anlaşılması için olabildiğince çaba sarf etmiştir. Nitekim O'nun, Kur'an'ın tefsirine yönelik faaliyetleri bulunmaktadır. O'nun bu faaliyetleri Tefsir ilminin teşekkülü açısından önemlidir. Mesela O, sahâbeyi zaman zaman toplayıp tefsire yönelik dersler tertip ettiği gibi, düzenli tefsir dersleri de yapmıştır. Bunların yanı sıra insanlara âyetlerin tefsirini öğretmek için adeta her ânı kollamış ve ilmî toplantılar düzenlemenin yanı sıra, Kur'an ilminde mümtaz olan sahâbilerle birebir âyetlerin tefsirine yönelik müzakerelerde bulunmuştur. Ayrıca O, Kur'an ilmine vâkîf kimselere sahip çıkarak, onlara ilim meclislerinde yer vermiştir. İbn Abbâs bu durumu, "Kur'an'ı bilenler ister genç olsunlar, ister yaşlı olsunlar, Ömer'in meclisine aldığı ve kendileriyle istişâre ettiği kimselerdi. O böylelerini kendisine yakın tutardı." demek suretiyle teyit etmiştir.

Kaynaklarda yer alan rivâyetler, O'nun Kur'an'da neshin vukûunu kabul ettiğini göstermektedir. Kur'an'ın bireye, topluma ve sosyal hayata hitap eden yönünü önemseyen Hiz. Ömer, Kur'an'ın müteşabihleri üzerinde ısrarla durmanın yanlı olduğunu düşünmektedir. Yine rivâyetler, O'nun Kur'an'daki bazı âyetlerin mücmel oluşunu kabul ettiğini göstermektedir. Nüzûl sürecine vâkîf olması ve Hiz. Peygamber'e yakınlığı, müphemlere vâkîf olması adına kendisi için bir kazanım olmuştur. O'na göre Kur'an'da Kureyş lehçesi dışındaki lehçelerden de kelimeler

bulunmaktadır. O'nun, Kur'an'daki bazı sûre ve âyetlerin faziletlerine dair Hz. Peygamber'den rivâyetleri de bulunmaktadır.

Hz. Ömer âyetlerin nüzûlünü, hayata tatbik için istemiş, beklemiş, kendisini âyetlerin muhatabı olarak görmüş ve Kur'an âyetlerini hayatına katmaya kendisini hazırlamıştır. Bu da O'nun Kur'an âyetlerini anlarken mümkün olduğunca yanlış te'vile gitmesini engellemiştir. Nitekim Hz. Ömer günlük yaşamında karşılaştığı olaylara yönelik âyetler okuyarak, hayatının her ânını Kur'an âyetleriyle süslemeye çalışmıştır.

Hz. Ömer hayatın her safhasında Kur'an'ı birincil kaynak olarak görmüştür. O, Kur'an metninin nâzil olduğu, yani Resûlullah'ın (s.a.s.) kendilerine öğrettiği şekliyle korunmasına ve bu hususun bütün Müslümanlar tarafından gözetilmesine büyük önem vermiştir. O'nun buradaki amacı, metindeki mânânın bozulmaması ve Şâri'nin mânâda gözettiği gayenin metinde saf bir şekilde görülebilmesini sağlamaktır.

Bazı çağdaş düşünürler, tarihselci yaklaşımlarına Hz. Ömer'in uygulamalarını delil göstermişlerdir. Ne var ki O'nun Kur'an anlayışı ile tarihselcilerin anlayışı aynı değildir. Tarihselciler, Kur'an'ın bir hukuk kitabı olmayıp, içeriğinin daha çok ahlâkî ilkelerden ibaret olduğunu söylerlerken, aslında tam da kendi Kur'an anlayışlarını ortaya koymuşlardır. Onlar, İslam geleneğinin Kur'an'ı bir hukuk kitabı gibi algıladığını beyan etmişler ve fakat kendileri de Kur'an'ı sadece ahlâkî ilkeler içeren bir kitap olarak görmüşlerdir. Böylelikle onlar, Kur'an'ı tek pencereli ve tek yönü olan bir kitap olarak algıladıklarını ortaya koymuşlardır. Bu pencerenin hayatın neresine hitap ettiği hususunda da net söylemleri bulunmamaktadır. Hâlbuki Hz. Ömer'in, Kur'an'ı ne hukuk ve ne de ahlak kitabı olarak değerlendirme gibi bir derdi bulunmamaktadır. O'nun derdi, hayata Kur'an penceresinden bakabilmektir. Bu sebeple bu pencere bazen hukuka, bazen ahlaka ve bazen de başka başka alanlara açılabilir. Bu da O'nun için bir problem teşkil etmemektedir. Çünkü O'nun Kur'an algısı, tamamen hayata dönüktür ve hayatın içerisinde ne varsa hepsi Kur'an'la ilintilidir. Dolayısıyla O'na göre Kur'an'dan hayatın her alanına yönelik çözümler aranabilecektir. O'nun uygulamaları da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

KUR'AN-I KERİM

A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, (Çev. Recep Çetintaş), *Usûl Yayınları*, Kayseri ts.

_____ *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, (Çev. Hulûsi Yavuz), İz Yayıncılık, İstanbul ts.

ABBOTT, Nâbia, "Tefsirin Erken Dönem Gelişimi", (Çev. Mehmet Akif Koç), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIII, Sayı: 2, Ankara 2002, ss: 449–462.

ABDÜRREZZÂK ES-SAN'ÂNÎ, el Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm (211/827), *Tefsîrû'l-Kur'ân*, (Thk. Mustafa Müslim Muhammed), I-III, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1410/1989.

_____ *Musannef*, (Thk. Habîburrahmân A'zami), I-XI, el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrut 1403.

ACAR, Cafer, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed (1162/1749), *Keşfü'l-hafâi ve müzîlü'l-ilbâs ammâ iştehera mine'l-ehâdîsi ale's-sünneti'n-nâs*, I-II, Mektebetü'l-Kutsî, y.y. 1351.

el-AĞBEŞ, Muhammed er-Rıza Abdurrahman, *es-Siyâsetü'l-kazâiyyetü fi 'ahdi Ömer İbni'l-Hattâb ve silletuhe bivâkı'ne'l-mu'âsır*, Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suudi'l-İslamiyye, Suudi Arabistan 1996/1417.

AKARSU, Bedia, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İnkılap Yayınları, İstanbul ts.

_____ Bedia, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998.

AKGÜL, Muhiddin, "Mukatta Harfleri ve Kur'an İ'câzındaki Yeri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2006, ss: 49–65.

- AKKÂD, Abbas Muhammed b. İbrâhim (1384/1964), *Abkariyyetü Ömer*, Nühzatü Mısır, Kahire 1997.
- AKŞİT, Niyazi, *A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi*, Kültür Md., Baskı İmaj, Ankara 2004.
- AKTAY, Yasin, “Kur'an'ın Aydınlığına Doğru”, (*1. Kur'an Haftası-Kur'an Sempozyumu*), Fecr Yayınevi, Ankara 1995.
- _____ “Müzakere”, *Kur'ân'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyum ve Müzakereleri*, Kurav Yayınları, Bursa 2005.
- AKYÜZOĞLU, Hüseyin, *Taberî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'an*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mart 2004.
- AL-ATTAS, Nakib, “İslâmî Dünya Görüşü: Genel Bir Çerçeve”, *İslam ve Modernizm “Fazlurrahman Tecrübesi”*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- ALBAYRAK, Halis, “Kur'an'ı Anlamak-Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak”, *Kur'an'ın Aydınlığına Doğru (1. Kur'an Haftası-Kur'an Sempozyumu)*, Fecr Yayınevi, Ankara 1995.
- _____ *Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988.
- _____ *Tefsir Usûlü*, Şûle Yayınları, İstanbul 1998.
- ALGÜL, Hüseyin, “Ficâr”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, ss: 52.
- ALİ İSÂ, Abdüsselam b. Muhsin, *Dirasetu'n-nakdiyyeti fi'l-merviyati'l-varideti fi şahsiyyeti Ömer İbni'l-Hattâb ve siyasetihi'l-idariyyeti*, el-Câmiatü'l-İslâmiyye (İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî, 44), Medine 2002/1423.
- ALTINTAŞ, Ramazan, “İslâmî Anlayışa Göre “El-Hayâtü'd-Dünyâ” Kavramını Yorumlama Biçimleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII/1, Sivas Haziran 2003, ss: 129–159

_____ “Ebû Hanîfe’nin (ö.150/767), “Akıl-Vahiy Anlayışı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 2:1 (2004), ss: 3–22.

ÂLUSÎ, Ebû’s-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullah (1270/1854), *Rûhü’l-meânî fî tefsîri’l-Kur’âni’l-azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut ts.

ANA BRİTANNİCA GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ, Ana Yayıncılık, İstanbul 2000.

APAK, Adem, “İslam Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin oluşumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, Sayı: 1, Bursa 2001, ss: 177–194.

APAYDIN, H. Yunus, “Klasik Fıkıh Usûlünün Yapısı ve İşlevi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Konya 2003, ss: 7–28.

ARKOUN, Muhammed, *Kur’an Okumaları*, (Çev. Ahmet Zeki Ünal), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

ARSLAN, Gıyasettin, “Kur’an Okumalarında Fıkıhçı Perspektif”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9:2 (2004), ss: 1–22.

ÂŞİKKUTLU, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi Cerh ve Ta’dil İmi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997.

AŞMÂVÎ, Muhammed Saîd, *Cevherü’l-İslâm*, Mektebetü Mebdûli’s-sağır, 1996/1416.

_____ *Usûlü’ş-şerî’a*, Dâru’l-İkra’, Beyrut 1983/1403.

ÂŞÛR, Muhammed Ahmed, *Hutebu emîri’l-mü’minîn Ömer İbni’l-Hattâb ve vasâyâhû*, Dâru’l-İtisâmür, y.y. ts.

ATAR, Fahreddin, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

- ATAY, Hüseyin, “Dini Düşüncede Reformun Yöntemi ve Bir Örnek: Hırsızlık”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 4:1 (2006), ss: 3–50.
- ATEŞ, Süleyman, “Müzakere”, *Kur’an’ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu* 8-10 Kasım 1996 Bursa, Kurav yayınları, Bursa 2005.
- AYDEMİR, Abdullah, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- AYDIN, Mahmut, *Tarihsel İsa İmanın Mesih’inden Tarihin İsa’sına*, Ankara Okulu, Ankara 2002.
- AZİMLİ, Mehmet, “Hz. Ömer’in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım”, *İslâmiyât* VI, Sayı: 1, Ankara 2003), ss: 173–183.
- BAĞDÂDÎ, Ebû'l-Mensûr Abdu'l-Kâhir, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, (Thk. Hilmi Kâmil Abdu'l-Hâdî), Dâu'l-Adevî, Umman, ts.
- el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hasan el-Neccâd el-Fakîh, *Müsnedü Ömer İbni'l-Hattâb*, (Thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullah), Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hukm, Medine 1994/1415.
- BALCI, İsrâfil, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara Okulu, Ankara 2006.
- BALOĞLU, Adnan Bülent, “İslam Mesajının Farklı Anlaşılması ve Yorumlanması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVII, İzmir 2003, ss: 26–46.
- BALTACI, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Hırsızlık”, *DİA*, XVII, İstanbul 1998, ss: 384–396.
- _____ “İstihsan”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, ss: 339–347.
- _____ “Sebep-İllet-Hikmet Açısından Kur’ân Hükümlerine Bir Bakış-Müzakereler”, *Kur’ân’ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri 8–10 Kasım 1996*, Kurav Yayınları, Bursa 2005.

- BEGAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud (516/1122), *Meâlimu't-tenzîl*, (Thk. Abdullah Nemerî, Osman Cumâ Damiriyye, Süleyman Müslim), I-VIII, Dâru Tayyibe, yy. 1997/1417.
- el-BEKRÎ (487/1094), *Cahiliye Arapları (Orj. adı: Mu'cem me'sta'cem min esmail-biladi ve'l-mevadi'nin Girişi)*, (Çev. Levent Öztürk), İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- el-BEKRÎ, Abdurrahman Ahmed, *Min hayâti'l-halîfeti Ömer İbni'l-Hattâb*, Beyrut ts.
- BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Ensâbü'l-eşraf*, (Thk. Riyad Zirikî, Süheyl Zekkâr), I-XXIII, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1996/1417.
- _____ *Fütühü'l-büldân*, (Thk. Abdullah Enis et-Tıba'), Müessesetü Maarif, Beyrut 1987/1407.
- BEŞER, Faruk, "Sebep-İllet-Hikmet açısından Kur'an Hükümlerine Bir Bakış", *Kur'an'ı Anlama'da Tarihsellik Sorunu Sempozyumu*, Kurav Yayınları, Bursa 2005.
- BEYDÂVÎ, Ebû Saîd Nasîrüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed (685/1286), *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, I-V, Daru'l-Fıkr, Beyrut ts.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, (Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ), Mektebetü Dâru'l-Bâz, Mekke 1994-1414.
- BİGİYEF, Mûsa Cârullah, *Kur'an-Sünnet İlişkinine Farklı Bir Yaklaşım Kitâbu's-Sünne*, (Çev. Mehmet Görmez), Ankara Okulu, Ankara 2000.
- BİKÂÎ, Burhâneddîn Ebi'l-Hasan İbrahim b. Ömer (885/1480), *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süveri*, (Thk. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî), I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut 1995/1415.
- BİLGİN, Vejdi, "Câhiliye'den İslâm'a Geçiş: Tebliğ ve Sosyal Akışkanlık", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, Sayı: 1, Bursa 2005, ss: 123-142.

- BİLMEN, Ömer Nasûhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri*, I-VIII, Bilmen Yayın ve Basımevi, İstanbul 1992.
- BİLTÂCÎ, Muhammed, *Menhecü Ömer İbni'l-Hattâb fi't-teşri'*, Dâru's-Selâm, Kahire 2002.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, "Kıraat", *DİA*, XXV, Ankara 2002, ss: 426–433.
- _____ "Kur'an", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, ss: 383–388.
- BOLAY, Süleyman Hayri, "Akıl", *DİA*, II, İstanbul 1989, ss: 238–242.
- _____ "Akl-ı Selîm", *DİA*, II, İstanbul, 1989, ss: 275–276.
- BOYACIOĞLU, Ramazan, "Hz. Muhammed'in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer'in Tavrı ve Halife Seçimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, Sayı: 1, Sivas 2002, ss: 85–92.
- BOYNUKALIN, Ertuğrul, "Makâsîdü'ş-şerîa", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, ss: 423-427
- BUHÂRÎ, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed (730/1330), *Keşfü'l-esrâr 'an 'Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, (Thk. Abdullah Mahmut Muhammed Ömer), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahihu'l-Buhârî*, (Fihrist Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul Dâru Sahnun, Tunus 1992.
- BULAÇ, Ali, "İslâmî Vahyin Tarihe Taşınması", *İslam ve Modernizm "Fazlurrahman Tecrübesi"*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, İstanbul 1997, ss: 319–330.
- el-BÛTÎ, Ramazan, *Sünnetin Dindeki Yeri* (Müzakereler), Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, ss: 43-45.
- CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, (Çev. İbrahim Akbaba), Kitabevi, İstanbul 2000.

- _____ Çağdaş Dünyada ‘Şeriat’ın Tatbiki’ Problemi –İslam Hukuk Felsefesinde Metodolojik Yeniden Yapılanmanın Zorunluluğu-”, (Çev. Abdullah Şahin), *İslâmiyât*, C. 1, Sayı: 4, Ankara 1998, ss: 25–52.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınevi, Ankara 1996.
- _____ *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- _____ “Garîbü’l-Kur’ân”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, ss: 379-380.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (370/981), *Ahkâmü’l-Kur’ân*, (Thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin), I-III, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 1994/1415.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî (400/1009), *es-Sihâh tâcü’l-luga ve sıhahi’l-arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdülgafur Atar), I-VII, Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, Beyrut 1990.
- CİVELEK, Yakup, “VII.-XI. Asır İslam Dünyasında Dil Olgusuna Yaklaşımlar ve Batılı Dilbilimcilerle Mukayesesi”, *17–18 Mayıs 2001 Kur’an ve Dil - Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, Bakanlar Matbaası, Erzurum, ts.
- CORBALLİS, Micheal C., *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*, (Çev. Aybek Görey), Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.
- CÜNDİOĞLU, Dücane, *Kur’an Çevirilerinin Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.
- ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Hadîs Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1999.
- ÇAPAN, Ergun, “Kur’an-ı Kerim’in Evrensilliği ve Tarihsel Yaklaşım”, (*Kur’ân-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*), Işık Yayınları, İzmir 2003.
- ÇAPAN, Ergün, *Kur’ân-ı Kerîm’de Sahabe*, Işık Yayınları, İzmir 2002.

- ÇAYKARA, Faruk, *Kur'ân'ın Yorumlanmasında Amaçsal Yaklaşımlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- ÇEKER, Orhan “Halvet”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, ss: 384-386.
- _____ “Prof. Dr. Saffet Köse'nin ‘Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış’ Başlıklı Makalesi Üzerine Bazı Mülahazalar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, Nisan 2006, ss: 51-54.
- ÇELİK, Ali, “Hz. Ömer’in Hadisçiliği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Isparta 1995-96, ss: 253-275.
- ÇETİN, Abdurrahman, “Nesih”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, ss: 579-581.
- ÇİÇEK, Yakup, *Tefsir Usûlü*, Sofya Yüksek İslam Enstitüsü, Sofya 1995.
- ÇOLAK, Ali, “Müslüman Toplumlarda Anlayış ve Fikirlerle Meşruiyet Kazandırma ve Norm Oluşturmada Hadisin Önemi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, Sayı: 1, 2005, Ss: 195-214.
- DAĞCI, Şamil, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1999.
- DALGIN, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dînî Konular*, Etüt Yayınları, İstanbul 2004.
- DÂREKUTNÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (385/995), *Sünenü'd-Dârekutnî*, (Thk. Abdullah Hâşim Yemânî Medenî), I-IV, Dâru'l-Marife, Beyrut 1966/1386.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl (255/868), *Sünen-i Dârimî*, (Thk. Hüseyin Selim), I-IV, Dâru'l-Muğnî, Riyat 2000.
- DEMİR, Ekrem, *Muhammed İzzed Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

- DEMİR, Recep, *Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2004.
- DEMİR, Şeyhmus, *Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- DEMİRCAN, Adnan, “Kur'an'ın, Nüzûl dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine”, *İstem*, Yıl: 2, Sayı: 4, Konya 2004, ss: 53–61.
- DEMİRCİ, Muhsin, “Esbâbu'n-nüzûlün Kur'an Tefsirindeki Yeri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Sayı: 11-12, İstanbul 1997, ss: 7-23.
- _____ *Kur'an Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997.
- _____ *Nas-Olgu İlişkisi Bağlamında Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.
- DERELİ, Muhammed Vehbi, *Kur'an Tefsirinde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- DİHLEVÎ, Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, (Çev. Mehmet Erdoğan), I-II, İz Yayıncılık, İstanbul 2001.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Acar Matbaası, İstanbul ts.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, *Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi Tanrı Buyruğu*, I-II, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1947.
- _____ *Kur'an Nedir?*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1967.
- DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLAM TARİHİ, Komisyon, Çağ Yayınları, İstanbul ts.
- DÖNDÜREN, Hamdi, “Sebeb-İllet-Hikmet Açısından Kur'ân Hükümlerine Bir Bakış”, *Kur'ân'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu*, Kurav Yayınları, Bursa 2005.

- _____ “Sosyal Değişme Karşısında İslam Hukuku ve Yeni Yaklaşımlar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Konya 2003, ss: 29–50.
- DÖNMEZ, İbrahim Kafi, “İcmâ”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, ss: 417–431.
- _____ “İllet”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, ss:117–120.
- DUMLU, Ömer, *Kur’an Tefsirinde Yöntem*, Anadolu Yayınları, İzmir 1998.
- DURMUŞ, İsmail, “Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kırâatler”, (*Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları IV -Kırâat İlmi ve Problemleri-, 13–14 Ekim 2001, İstanbul*), *İsav*, İstanbul 2002.
- DURMUŞ, Zülfikar, “Kur’an-ı Kerim’de Uluslararası İlişkiler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, Sayı: 2, Samsun 2002, ss: 207–229.
- EBÛ AVÂNE EL-İSFERAYİNÎ, Yakub b. İshak b. İbrâhim (316/928), *Müsnedu Ebî Avâne*, I-V, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut ts.
- EBÛ DÂVUD ES-SİCİSTANÎ, Süleyman b. Eş‘as b. İshak el-Ezdî (275/889), *Sünenü Ebî Dâvud*, I-IV, Dâru Sahnûn, Tunus, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992/1413.
- EBÛ HAYYAN EL-ENDELÛSÎ, Muhammed b. Yusuf eş-Şehîd (745/1344), *Tefsirü el-bahri’l-muhît*, (Thk. Adil Ahmed Abdulmevcut-Ali Muhammed Muavvez, şârik fî tahkîk Zekeriya Abdulmecit en-Nevki-Ahmet en-Necveli el-Cemel), I-VIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2001/1422.
- EBÛ ŞUHBE, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrâiliyyâtu ve’l-mevzûâtu fî kütübi’t-tefsîr*, Mektebetü’s-Sünne, 4. Baskı, y.y. t.s.
- EBÛ YA‘LA EL-MEVSİLÎ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ (307/919), *Müsnedu Ebî Ya‘la el-Mevsilî*, (Thk. Hüseyin Selim Esed), I-XIII, Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, Dımaşk 1984.
- EBÛ YUSUF, Yakub b. İbrâhim b. Habîb el-Ensârî el-Kûfî (182/798), *Kitâbü’l-âsâr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ts.

- _____ *Kitâbu'l-harac*, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut 1302.
- EBÛ ZEYD, Nasr Hâmid, *en-Nas, es-sulta, el-hakika: el-fikrû'd-dîni beyne irâdeti'l-ma'rife ve idâreti'l-heymine*, el-Merkezü's-Sekafıyyi'l-Arabî, Beyrut 1995.
- _____ "Kur'an Hermeneutiğine Doğru: Hümanist Yorum Anlayışı", (Çev. İsmail Albayrak), *İslâmîyât* VII, Sayı: 1, Ankara 2004, ss: 39–60.
- _____ "Soruşturma", (Çev. Ömer Özsoy), *İslâmiyât* I, Sayı: 4, Ankara 1998, ss: 269–282.
- _____ *Mefhûmü'n-nâs: dirâse fî ulûmi'l-Kur'ân*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1990.
- ELMALILI, Hamdi Yazır, (1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Eser Neşriyat ve Dağıtım, y.y. 1979.
- ERASLAN, Sadık, *Sosyal ve Politik Sonuçları İtibariyle Hz. Ömer Devri Fetih Hareketleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- ERDOĞAN, Mehmet, "Fıkıh Ya da Müslümanların Hukuku", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Konya 2003, ss: 95–103.
- _____ "Kur'an Vahyinin Nüzûl Dönemi Olgusallığıyla İlişkisinin Fıkhi Yorumu", *İslâmîyât* VII, Sayı 1, Ankara 2004, ss: 61–76.
- _____ *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.
- _____ *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1994.
- _____ *Vahiy-Akil Dengesi Açısından Sünnet*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2001.
- EREN, Cüneyt, *Kur'ân-ı Kerim'i Anlamaya Yönelik Metotlar*, Ekev Yayınevi, Erzurum 2002.

- ERKAL, Mehmet, “Beytülmâl”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, ss: 90-94
- _____ “Ganimet”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, ss: 351–354.
- ERTEN, Hayri, “Hz. Ömer Döneminde Sosyal Değişme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, Konya 1996, ss: 297–308.
- ERUL, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- FÂRÛKÎ, İsmâil, Râcî, Luis Lamia el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, (Çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu), İnkılâb Yayınları, İstanbul 1999.
- FAYDA, Mustafa, “Fey”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, ss: 511–513.
- _____ “İfk Hadisesi”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, ss: 507–509.
- _____ “Ömer”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, ss: 44–51.
- _____ *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- FAZLURRAHMAN, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, (Çev. Adnan Bülent Baloglu-Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997.
- _____ *İslam ve Çağdaşlık (İslam Eğitim Tarihinde Fikrî Bir geleneğin Değişimi)*, (Çev. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbasoğlu), Fecr Yayınevi, Ankara 1990.
- _____ *İslâm*, (Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), Ankara Okulu, Ankara 2004.
- _____ *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, (Derleyen ve Çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu, Ankara 2000.
- FİLİBELİ, Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1974.
- FİRUZABADİ, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed (817/1415), *Tenvîrü'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan ts.

- GARAUDY, Roger, “Şeriat Nedir?”, (Çev. Salih Akdemir), *İslâmiyât* I, Sayı: 4, Ankara 1998, ss: 15–24.
- GAZÂLÎ, Muhammed, *Fakihlere ve Muhaddislere Göre Sünnet* (Çev., Ali Özek), İslâmî Araştırmalar, İstanbul 1992.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Hucetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed (505/1111), *el-Müstasfâ: İslam hukukunda deliller ve yorum metodolojisi*, (Çev. Yunus Apaydın), Rey Yayıncılık, Kayseri 1994.
- GENÇ, Mustafa, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.
- GEZER, Süleyman, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Sözlü Hitabın Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- GÖKMENOĞLU, Hüseyin Tekin, “Kur'an-ı Kerim'de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Konya 2003, ss: 117–129.
- GÖRGÜN, Tahsin, “Dinin Yeniden Yorumlanması Meselesi Üzerine”, (*Kur'ân-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*), Işık Yayınları, İzmir 2003.
- _____ “Tarihsellik ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not”, (*Kur'ân-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*), Işık Yayınları, İzmir 2003.
- GÜLER, Hatice, *Âl-i İmrân Sûresi 7. Âyeti Bağlamında Müteşâbihâtın Kapsamı ve Yorumu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2008.
- GÜMÜŞ, Sadreddin, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yayınevi 1990.
- GÜNAY, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
- GÜVENÇ, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1974.
- el-HÂRİSÎ, Cüreybe b. Ahmeb b. Sinan, *el-Fıkhü'l-iktisâdiyyi li-emîri'l-mü'minîn Ömer İbni'l-Hattâb, Dâru'l-Endülüsü'l-Hadrâ*, Cidde 2003/1424.

- el-HİNDÎ, Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttakî (975/1567), *Kenzü'l-ummâl fî süneni 'l-akvâl ve 'l-ef'âl*, Müessesü'r-risâle, Beyrut 1985.
- el-HUMEYDÎ, Abdulaziz b. Abdullah, *el-Hulefâü'r-râşidîn mevakıf ve 'Iber*, Dâru'd-Da' ve, İskenderiye 2005/1426.
- el-HUSEYİNÎ, Muhammed Bedreddîn *Feydu'l-vehhâbi fî muvâfakâti seyyidînâ Ömer İbni'l-Hattâb*, (Thk. Abdullah Bedreddîn, Abdurrahim Bermû), Dâru'l-Mektebî, Suriye 2002.
- HÂKİM NİSÂBURÎ, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (Dirase ve thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), (Birlikte: Zeylehu telhisi'l-Müstedrek/Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990/1411.
- HÂLİDÎ, Salah Abdulfettâh, *Kur'an'ı Anlamaya ve Yaşamaya Doğru*, (Çev. Yusuf Işıcık), Kaynak Yayınları, Ankara 1998.
- HAMEVÎ, Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yakut b. Abdullah Yâkut (626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Dâru Sâdır, Beyrut 1977/1397.
- HÂMİDÎ, Ebî Bekr Abdillâh b. ez-Zübeyr el-Kureşî (h. 219), *Müsnedü'l-Hâmidî*, (Thk. Hüseyin Selim Esed), I-II, Dâru's-Saka, Dımeşk 1996.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), I-II, Baskı İmaj, Ankara 2003.
- _____ *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1993.
- HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî Ahmed (241/855), *el-Müsned*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Hamza ez-Zîn), I-XX, Dâru'l-Hadis, Kahire 1995/1416.

- HANEFÎ, Hasan, “Geleneksel İslam Düşüncesindeki Otoriteryenliğin Epistemolojik, Ontolojik, Ahlaki, Siyasi ve Tarihî Kökenleri Üzerine”, (Çev. İlhami Güler), *İslâmiyât* II, Sayı: 2, Ankara 1999, ss: 25–37.
- _____ “İslamcılık ve Laiklik (*ed-Din ve’s-sekâfe ve’s-siyâse fî vatani’l-arabî, Kahire-1998, s. 287-317*)” (Çev. Ramazan Yıldırım), *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2:1 (2004), ss.109–128.
- _____ “Soruşturma”, (Çev. İlhami Güler), *İslâmîyât* 1, Sayı: 4, Ankara 1998, ss: 283–290.
- _____ *ed-Dîn ve’s-sevre fî Mısır 1952-1981: el-Yemîn ve’l-yesâr fî’l-fikri’d-dînî*, Mektebetu Medbûlî, Kahire ts.
- HASAN, Ahmet, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, (Çev. Haluk Songur), Rağbet Yayınları, İstanbul 1999.
- HASANOVA, Samire, *Modernleşme Sürecinde İslam Hukukunda Maslahat Tartışmaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- HATÎB, Abdülkerim, *Ömer İbnu’l-Hattâb, Dâru’l-Fikri’l-Arabî*, y.y. 1978.
- HAVVÂ, Said, *el-Esas fî’s-Sünne*, (Çev. A. Ural, O. Aktepe, A. Varol, A. Özdemir, R. Çetintaş), I-X, İstanbul, 2001.
- HAZER, Dursun, “Hz. Ömer’e Göre Arap Şiiri ve Şairleri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 16, Sayı: 3, 2003. ss: 359–364.
- HÂZİN, Alâeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî (741/1341), *Lübâbü’t-te’vîl fî meâni’t-tenzîl*, I-VII, Dâru’l-fikr, Beyrut 1979/1399.
- HEYKEL, Muhammed Hüseyin, *el-Fâruk Ömer*, Dâru’l-Maarif, Kahire h. 1119.
- HEYSEMÎ, Nureddîn Ali b. Ebî Bekr (07/1405); *Bugyetü’r-râid fî tahkîki mecmai’z-zevâid ve menbai’l-fevâid*, (Thk. Abdullah Muhammed Derviş), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1994/1414.

- HİLMİ, İsmail, *Erba'atü'l-kibâr*, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, y.y. 1994.
- HOLT P. M.-LAMBTON A.K.S.-LEWİS B., (Çev. Kurul), *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Kitabevi, İstanbul 1997.
- İŞİCİK, Yusuf, *Kur'an-ı Anlamada Temel İlkeler*, Esra Yayınları, Ankara 1997.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara 1975.
- İBN ABDÜLBER NEMERÎ, Ebû Ömer Cemaleddîn Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî (463/1071), *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (Thk. Ali Muhammed Bicâvî), Dâru Nahdati Mısır, Kahire ts.
- İBN ÂDİL, Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*, (Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), I-XX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998/1419.
- İBN ÂŞUR, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunûsî (1394/1973), *Mekâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye*, (Çev. Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan), Rağbet Yayınları, İstanbul 1999.
- _____ *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, Daru Sahnûn, Tunus 1997.
- İBN ATIYYE EL-ENDÜLÛSÎ, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib (541/1147), *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, (Thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed), I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1993/1413.
- İBN EBÎ DÂVUD, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî'l-Hanbelî, (316/929), *Kitâbü'l-mesâhif*, (Thk. Muhyiddin Abdulleccân Vâiz), I-II, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2002/1423.
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs (327/938), *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm: müsne'den 'an Resûlullah ve's-sahâbe ve't-tabiin*, (Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), I-X, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1997/1417.

- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim (235/849), *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsar*, (Thk. Muhammed b. Abdullah el-Cem'a, Muhammed b. İbrahim el-Lehuydân), I-XVI, Mektebetü'r-rüşd, y.y. 2004.
- İBN EBÎ ZEMENÎN, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İsa (399/1009), *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîz*, (Thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz), I-V, el-Farukü'l-Hadise, Kahire 2002/1423.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şehabeddîn Ahmed (852/1449), *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Ali b. Bâz, Muhibbiddin Hatîb, hzr. Muhammed Fuad Abdalbâkî), I-XIV, Dâru'l-Fikr, y.y. ts.
- _____ *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, (Thk. Muhammed Bicâvî), I-VIII, Daru'l-Ceyl, Beyrut 1992–1412.
- İBN HALDUN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Mukaddime*, (Çev. Zâkir Kadirî Ugan), I-III, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî (456/1064), *en-Nâsîh ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Thk. Abdülgaffâr Süleyman Bündârî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- İBN HİBBAN, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî (354/965), *Sahihu İbn Hibban*, (Tertîb. İbn Balaban, Thk. Şuayb Arnaût), I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelîk (213/828), *es-Siretü'n-nebeviyye*, I-II, Şirketü Mektebeti ve Matbaâtü Mustafa, y.y. 1955.

- İBN HUZEYME, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî 311/924, *Sahihu İbn Huzeyme*, (Thk. Muhammed Mustafa A'zâmî), I-IV, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1970/1390.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (751/1350), *İ'lâmü'l-muvakkîn 'an Rabbi'l-'Âlemîn*, (Thk. ve dirâse: Tâhâ Abdürrâuf Sa'd), I-IV, Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, Kahire 1968/1388.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1992/1413.
- _____ *Tefsirü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, Dâru'l-mârifetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1993.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvîni (273/887), *Sünenu İbn Mâce*, I-II, Dâru Sahnûn Tunus, Çağrı Yayınları İstanbul 1992/1413.
- İBN MANZUR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, XV, Dâru'l-Fikr-Dâru Sâdır, Beyrut 1990/1410.
- İBN RÜŞD EL-KURTUBÎ, Ebi'l-velîd (520/1126), *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-talîl fî mesâilü'l-müstahrac*, I-XX, (Thk. Muhammed Hacî), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1988/1408.
- İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî (230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Neşre hazırlayan Dr. İhsan Abbas), Dâru Sâdır, Beyrut 1985/1405.
- İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm (728/1328), *Şerhu'l-umde fî'l-fikh*, (Thk. Suud b. Salih Uteşân), I-III, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1993/1413.
- İBNU'L-MİBRED, Yusuf b. Hasan b. Abdi'l-Hâdi, *Mahzu's-savâbi fî fezâilü Emîri'l-mü'minin Ömer İbni'l-Hattâb*, (Thk. Abdulaziz b. Muhammed b. Abdulmuhsin), I-III, Câmîiatu'l-İslamiyye, Mektebet Edvau's-Selef, Medine 2000/1420.

- İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Me'âfirî (543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), I-IV, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003/1424.
- _____ *el-Mahsûl fî 'Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Hüseyin Ali el-Yedrî, Said Fevdî), Dâru'l-Bayrak, Amman 1999/1420.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali (597/1201), *Menâkıbu emîri'l-mü'minin Ömer İbni'l-Hattâb*, Dâru İbnu Haldun, y.y. 1996.
- _____ *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, I-IX, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1404.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm (630/1233), *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (Thk. Adil Ahmet er-Rüfâî), I-VIII, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1996/1417.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebü's-Saadat Mecdüddin Mübârek b. Muhammed (606/1210), *Câmiü'l-'usûl min ehâdîsi'r-resûl*, (Thk. Abdülkadir Arnaut), I-XII, Mektebetü'l-Halvânî, y.y. 1969/1389.
- İBNÜ'N-NECCÂR, Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz Ali el-Futûhî (h. 972), *Şerhu'l-kevkebi'l-münîr*, (Thk. Muhammed Zuhaylî, Nezih Hammad), I-IV, Mektebetü'l-Abkân, y.y. 1997/1418.
- İBRÂHİM B. HASAN, *et-Tefsîrü'l-me'sûr 'an Ömer İbni'l-Hattâb*, Dâru'l-Arabiyye, y.y. 1983.
- İKBAL, Muhammed, *İslâmda Dini Düşüncenin Doğuşu*, (Çev. N. Ahmet Asrar), Bir Yayıncılık, İstanbul ts.
- el-İMÂDÎ, Hâmid b. Ali b. İbrâhim b. İmâdüddîn b. Muhibbüddîn ed-Dımeşkî'l-Hanefî (1170/1758), *ed-Dürerü'l-müstetâb fî muvâfakâti Ömer İbni'l-Hattâb ve Ebî Bekr ve Ali Ebî Turab ve tercümetuhum me'a 'iddeti mine'l-ashâb*, (Thk. Mustafa Osman Samide), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996/1417.

- İMAM-I RABBÂNÎ, Ahmed b. Abdülhad b. Zeynelâbidîn Serhandî (1034/1624), *Mektûbat-ı Rabbânî*, (Çev. Müstekimzâde Süleymân Sadettin), Hakikat Kitabevi, İstanbul 2002.
- el-KÂDÎ, Sa'd, *el-Kuduvve Ömer İbnu 'l-Hattâb raculun bimeleyeyni er-ricâl*, Dâru'l-Garîb, Kahire 2000.
- KAL'ACÎ, Muhammed Revvâs, *Mevsû'atü fikhi Ömer İbni 'l-Hattâb*, Beyrut 1981.
- KALLEK, Cengiz, "Haraç", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, ss: 71–88
- _____ "Müellefe-i Kulûb", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006. ss: 475–476
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Hadis", *DİA*, XV, İstanbul 1997, ss: 27–64.
- KARADAVÎ, Yusuf, *Müslümanın Genel Kültürü*, (Çev. Yekta Saraç), Risâle Yayınları, İstanbul 1995.
- KARAFÎ, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim (684/1285), *Zâhire*, (Thk. Muhammed Hacı), I-XIV, Dâru'l-Garb, Beyrut 1994.
- KARAKUŞ, Abdulkadir, *Übey b. Ka'b, İlmî Şahsiyeti Kıraati ve Tefsirdeki Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Konya 1999.
- KARAMAN, Hayreddin, "Soruşturma", *İslâmiyât* I, Sayı 4, Ankara 1998, ss: 293–298.
- _____ "Asabe", *DİA*, III, İstanbul 1991, ss: 452–453.
- _____ "Müzakere", *Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu* 8–10 Kasım 1996 Bursa, Kurav yayınları, Bursa 2005.
- _____ *İslam Hukukunda İctihad*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996.
- _____ *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, I-III, Yenişafak, y.y. 1996.
- _____ *Mukayeseli İslam Hukuku*, I-III, Nesil Yayınları, İstanbul 1996.

- KARAMANLI, Durmuş Ali, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'an Hitâbının Tabiatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- KÂSÂNÎ, Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî (587/1191), *Bedâiü's-sanâi' fî tertîbi 'ş-şerâi'*, I-VII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1982.
- KÂSİMÎ, Cemâleddîn, *Tefsir İlminin Temel Meseleleri*, (Çev. Sezai Özel), İz Yayıncılık, İstanbul 1990.
- KATTÂN, Menna' Halil, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetü Vehbe, Kahire ts.
- KAYA, Osman, "Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. VIII/2, Sivas 2004, ss: 219–244.
- KAYA, Remzi, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, C. 11, Sayı: 2, Bursa 2002, ss. 31–58.
- KAYAOĞLU, İsmet, *İslam Kurumlar Tarihi II*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1994.
- KELEŞ, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- KESLER, Fatih, "Kur'an-ı Kerim'in Bütünselliği Üzerine Bir Yöntem Denemesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 15, Sayı: 4, 2002, ss: 559–572.
- KETTÂNÎ, Muhammed Abdülhay (1382/1962), *Nizâmu'l-hukûmeti'n-nebeviyyeti et-terâtibu'l-idâriyye*, I-II, (Thk. Abdullah el-Hâlidî), Şirketü Dâru'l-Erkam b. Übey el-Erkam, Beyrut ts.
- KILIÇ, Sadık, "Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dînî Metin", *17–18 Mayıs 2001 Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, Bakanlar Matbaası, Erzurum ts.
- _____ *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm*, Nil Yayınları, İzmir 1993.

_____ *Tarihselcilik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, İhtar Yayıncılık, İstanbul 1999.

KILIÇ, Ünal, “Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums ((İslâm Öncesi Mekke'nin Ticari İlişkileri Yönüyle)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/1, Sivas Haziran 2004, ss: 75–91.

KİYÂ EL-HERRÂSÎ, Ebü'l-Hasan İmadüddîn Ali b. Muhammed b. Ali (504/1110), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-IV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985. (Bir ciltte iki cilt birden).

KOCA, Ferhat, “Kur'an-ı Kerîm'deki Fıkhî Hükümlerin Evrensellik ve Tarihselliğini Tespit Konusunda Bir Deneme”, (*İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar I*), Rağbet Yayınları, İstanbul 2001. ss: 92–193.

_____ “Mücmel”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, ss: 453–454.

_____ “Müşkil”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, ss: 161–162.

KOÇ, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (İbn Ebî Hâtim Tefsiri Örneğinde)*, Kitâbiyât, Ankara 2003.

KOÇ, Turan, “Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi”, *17–18 Mayıs 2001 Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, Bakanlar Matbaası, Erzurum ts.

KOÇ, Zafer, *Kur'an Tefsirinde Yöntem Arayışları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

KOÇAK, Muhsin, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, ss: 51-53.

_____ *Hz. Ömer ve Fıkhı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Doku Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997.

KOÇYİĞİT, Talat, “Abdullah b. Abdullah”, *DİA*, I, İstanbul 1988, ss: 80–80.

KOTAN, Şevket, *Kur'an ve Tarihselcilik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2001.

- KÖSE, Abdullah, “Hacamat”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996, ss: 422.
- KÖSE, Saffet, “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7, Konya 2006, ss: 13–50.
- _____ *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.
- KUREŞÎ, Yahya b. Adem (203/818), *Kitâbu’l-Haraç*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1302.
- KUREŞÎ, Galip b. Abdulkafi *Evveliyâtü’l-fâruk fi’l-idâre ve’l-kaza*, I-II, Müessesetü’l-Kütübi’s-Sakafiyye, Beyrut, 1990.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (671/1273), *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, I-XX, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Mısır 1967.
- KUŞEYRÎ, Ebû’l-Kasım Zeynülislam Abdülkerîm b. Hevâzîn (465/1072), *Kuşeyri risalesi: tasavvuf ilmine dair*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 2003.
- KUTUB, İbrahim Muhammed, *es-Siyâsetü’l-mâliyyetü li-Ömer İbni’l-Hattâb*, el-Heyetü’l-Mısıryeti’l-‘Âmmeti li’l-Kitâb, Mısır 1983.
- LOMBARD, Maurice, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, (Çev. Nezh Uzel), Pınar Yayınları, İstanbul 1983.
- MAHMUT ESAD SEYDİŞEHİRÎ, İbnu’l Emin Mahmut Esad, *Tarih-i Din-i İslam Tarihi*, (Sad. A. L. Kazancı-O. Kazancı), İstanbul 1983.
- MAKRÎZÎ, Takiyuddîn Ahmed b. Ali (845/1442), *İmtâ’u’l-esmâ’i bimâ li’n-nebiyyi mine’l-ahvâli ve’l-emvâli ve’l-hafadeti ve’l-metâ’i*, (Thk. Muhammed Abdulhamid en-Nemîsî), XV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1999/1420.
- MALİK B. ENES, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyerî (179/795), *el-Kütübü’s-sitte ve şürühuhâ: el-Muvatta 1-2*: Çağrı Yayınları İstanbul, Dâru Sahnûn Tunus, 1992/1413.

- MANSURİZADE MEHMED SAİD, “Şerî’at ve Kânûn”, (Haz. Abdullah Kahraman), *İslâmîyât*, C. 1, Sayı: 4, , Ankara 1998. ss: 239–251.
- MÂVERDÎ, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb (450/1058), *en-Nüket ve ’l-uyûn tefsîri ’l-Mâverdî*, (Thk. es-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim), I-VI, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ts.
- MECDELÂVÎ, Fârûk Sa’îd *el-İdâretü’l-İslâmiyyetü fî ’ahdi Ömer İbni’l-Hattâb*, (Tkd. Ahmed Şelebî), Dâru’n-Nuhzetü’l-Arabiyye, Beyrut 1991.
- MEDENÎ, Muhammed Muhammed, *Nazârât fî ictihâdâti’l-fâruk Ömer İbni’l-Hattâb*, Kahire 2002/1422.
- MERGÎNÂNÎ, Ebü’l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr (593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, (Thk. Muhammed Adnan), I-IV, Şirketü Dâru’l-erkâm, Beyrut ts.
- MEVDÛDÎ, Ebü’l-Âlâ, *Tefhimu’l-Kur’an*, (Çev. Komisyon), I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- MİZZÎ, Ebü’l-Haccâc Cemâleddîn Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf (742/1341), *Tuhfetü’l-eşrâf bi-ma’rifeti’l-etrâf*, (Thk. Abdusselam Şerefüddîn), I-XIII, Mektebetü’l-İslâmî, Dâru’l-Kayyime, y.y. 1983/1403.
- MUHAMMED, Su’ûd Salih, *Mukâvemetü’l-’adlî fî risâleti Ömer b. el-Hattâb ilâ Ebî Mûsâ el-Eş’arî ve eseruhâ fî el-kazâi fî muhâkemi’l-memleketi’l-’arabiyyeti’l-su’ûdiyye*, Câmîatü Nâyifi’l-Arabiyye, Riyad 2004/1425.
- MÛKATİL B. SÛLEYMAN, Ebü’l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir (150/767), *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, (Thk. Ahmet Ferit), I-III, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 2003.
- MÛCÂHİD B. CEBR, Ebü’l-Haccâc el-Mekkî (104/722), *Tefsîrü’l-mücâhid*, (Thk. Abdurrahman et-Tâhir, Muhammed es-Sûretî), I-II, el-Menşuratü’l-İlmiyye, Beyrut ts.

- MÜSLİM B. EL-HACCÂC, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâburî (261/875), *Sahihü'l-Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, Dâru Sahnun, Tunus, 1992/1413.
- MÜSLÜMÂNÎ, Mâlik, *Ömer İbnu'l-Hattâb*, Dâru'l-Havâr, Suriye 2006.
- NASR, Seyyid Hüseyin, “Soruşturma”, (Çev. Mevlüt Uyanık), *İslâmiyât* I, Sayı 4, Ankara 1998, Ss: 299–301.
- NEHHÂS, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî (338/950), *Meâni'l-Kur'ân*, I-VI, Merkezü İhyâi Tûrasi'l-Arabî, Mekke 1988/1408.
- NESAİ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb 303/915, *Sünenü'l-kübrâ*, Çağrı Yayınları, İstanbul, Dâru Sahnun, Tunus, 1992/1413.
- NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (710/1310), *Tefsîrü'n-neseî*, I-IV, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.
- NİSÂBURÎ, Nizameddin el-A'rec Hasan b. Muhammed Nizâmeddîn (850/1446), *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân*, (Thk. Zekeriya Umeyran), I-XIV, Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996/1416.
- NÖLDEKE, Theodor, *Kur'an Tarihi*, (Çev. Muammer Sencer), İlke Yayınları, İstanbul 1970.
- ÖCAL, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1999.
- ÖNKAL, Ahmet, “Mustalik (Benî Mustalik)”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, ss: 360–361.
- ÖZDEŞ, Talip, “Sosyal Değişim Olgusundan Hareketle Kur'an'ın Tarihsel Olduğu Tezi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII/1, Sivas Haziran 2003, ss: 183–198.
- _____ *Cinsiyet Kimliği*, Seyran Yayınları, Sivas 2000.
- ÖZEY, Ramazan, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, Öz eğitim Yayınları, Konya 1999.

- ÖZSOY, Ömer, “Kur’an’ın Aydınlığına Doğru”, (1. Kur’an Haftası-Kur’an Sempozyumu), Fecr yayınevi, Ankara 1995.
- _____ “Soruşturma”, *İslâmîyât* VII, Sayı 1, Ankara 2004, ss. 141–145.
- _____ *Kur’an ve Tarihsellik Yazıları, Kitâbiyât*, Ankara 2004.
- ÖZTÜRK, Hamdullah Bayram, *Kur’an-ı Kerim Açısından Tarihselci Yaklaşım*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2003.
- ÖZTÜRK, Hayrettin, “Kur’an-ı Kerim’in Kıraatinde 7 Harf Meselesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* II, Sayı 3, Samsun 2002, ss: 97–111.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara Okulu, Ankara 2005.
- ÖZYETGİN, A. Melek, “Wu-T’i-Ch’ing-Wên-Chien: Ch’ing Sülâlesi Dönemine Ait Bir Sözlük”, (*Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002*), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 2004.
- PAÇACI, Mehmet, “Bir Yorum Eleştirisi: Çağdaşçı Kur’an Yorumu Üzerine”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 5:1 (2007), ss: 17–46.
- _____ “Çağdaş Dönemde Kur’an’a ve Tefsire Ne Oldu?”, *İslâmîyât* VI, Sayı 4, Ankara 2003, ss: 85–104.
- _____ “Soruşturma”, *İslâmîyât* VII, Sayı: 1, Ankara 2004, ss. 132–135.
- _____ *Kur’an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- POLAT, Fethi Ahmet, *Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kur’ân’a Yaklaşımlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- POONAWALA, İsmail K., “Muhammed İzzet Derveze’nin Çağdaş Tefsir Yöntemi: Kur’an Hermenotiğine Doğru”, (Çev. Süleyman Gezer), *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, ss: 335–352.

- PORZIG, Walter, *Dil Denen Mucize II*, (Çev. Vural Ülkü), , Başbakanlık Yayınevi, Ankara 1986.
- PUSMAZ, Durak, *Übey İbn Ka'b ve Tefsirdeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.
- RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn (606/1209), *Tefsîr-i kebîr = Mefâtihi'l-gayb*, I-XI, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabî, y.y. 1997.
- REÇBER, Mehmet Sait, "Soruşturma", *İslâmîyât VII*, Sayı 1, Ankara 2004, ss. 146–153.
- RIZA, Muhammed, *el-Fâruk Ömer İbnu'l-Hattâb*, Mektebetü'l-Câmi'ati'l-Mısriyye, Mısır 1936/1355.
- RUHAYLÎ, Ruveyî b. Râcih, *Fıkhu Ömer İbni'l-Hattâb*, I-III, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1403.
- SA'LEBÎ, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisâburî (427/1035), *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an=Tefsirü's-Sa'lebî*, (Thk. Ebî Muhammed b. Âşur), I-X, Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002–1422.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *et-Tıbyân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dersaadet Matbaası, İstanbul ts.
- SAHNÛN, Ahmed, *Risâletü'l-Kazâi li-emîri'l-mü'minîn Ömer İbni'l-Hattâb*, Mağrib 1992/1412.
- SARICIK, Mustafa, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001.
- SAVAŞ, Rıza, "Mekke'de İslâmîyet'in Yayılmasına Akralık Açısından Bir Bakış", *İstem*, Yıl:2, Sayı: 4, 2004, ss: 35–52.

es-SEDÛSİYY, Ebû Yusuf Yakub b. Şeybe b. es-salt, *Müsnedü Emîri'l-mü'minîn Ömer İbni'l-Hattâb*, (Thk. Kemal Yusuf el-Hût), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfe, Beyrut 1985/1405.

es-SEM'ANÎ, Muzaffer, *Tefsiru's-Sem'anî*, I-IX, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997/1417.

SEMERKANDÎ, Ebû'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed (373/983), *Tefsîr-i Semerkandî*, (Thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmet Abdu'l-Mevcûd, Zekeriya Abdu'l-Mecîd), Daru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

SEMÎN HALEBÎ, Ahmed b. Yusuf (h. 756), *ed-Dürrü'l-mes'un fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, (Thk. Ahmed Muhammed Harrât), I-XI, Dâru'l-Kalem, Dımaşk ts.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (483/1090), *Usûlü's-Serahsî*, (Thk. Ebû'l-Vefa Efgânî), I-II(tek cilt içinde), Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.

SERİNSU, Ahmet Nedim, *Kur'an Nedir?*, Şule Yayınları, İstanbul 1996.

_____ *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994.

SEVRÎ, Ebû Abdullah Süfyan b. Saîd b. Mesuk Süfyan 161/778, *Tefsiru Süfyan es-Sevrî*, y.y. ts.

SİFİL, Ebubekir, *H. Ömer'in Sünnet Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.

SOYSALDI, H. Mehmet Fatih, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an ve Tefsir*, Fecr Yayınevi, Ankara 2001.

_____ *Günümüzde Kur'an'ın Anlaşılması, İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 14, Sayı: 1, 2001. ss: 7-22.

es-SÛSÎ, Muhammed Ali Salih, *Ekvâlu's-sahâbiyyi'l-celîli Ömer İbni'l-Hattâb fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Basılmamış Doktora Tezi), Câmîatü'l-Ezher, Mısır 2003/1423.

SUYÛTÎ, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *el-Ğureru fî fedâili Ömer*, (Thk. Amir Ahmed Haydar), Müessesetü Nâdir, Beyrut 1991/1411.

_____ *Târihü'l-hulefâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1989.

_____ *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîri'l-me'sûr*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XVII, Merkezü Hicr, Kahire 2003/1424.

_____ *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim), I-IV, Dâru't-Turas, Kahire 1985.

_____ *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Said el-Mendûb), I-II, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1996/1416.

_____ *el-Fethü'l-kebîr fî zammi'z-ziyâde ile'l-Câmi's-sagîr*, (Thk. Yusuf en-Nebhânî), I-III, Daru'l-fikr, Beyrut 1423.

SÛRMELÎ, Mehmet, *Sahabenin Kur'an Anlayışı*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2006.

ŞA'BÂN, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, (Çev. İbrahim Kafi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001.

ŞÂFÎİ, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs b. Abbas 204/820, *er-Risâle*, (Thk. Ahmet Şakir), I-II, Mektebetü'l-Halebî, Mısır 1940/1358.

_____ *el-Ümm*, (Thk. Fevzi Abdulmuttalib), I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Dâru'l-Vefaa, I. Baskı, y.y. 2001/1422.

eş-ŞA'LÂN, İbrahim Osman, *Nizâmu Masrefi'z-zekâti ve tevzi'ı'l-ganâimi fî 'ahdi Ömer İbni'l-Hattâb*, Riyad 1406.

- ŞÂTIBÎ, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Girnâtî (790/1388), *el-Muvâfakât fî 'Usûli's-şerî'a*, (hız. Abdullah Derrâzi), el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübra, y.y. ts.
- ŞEN, Ziya, *Kur'an'ın Metinleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Problemler*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.
- ŞENER, Abdulkadir, *Kıyas İstihsan İstislah*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974.
- ŞENGÜL, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir 1994.
- el-ŞENKÎTÎ, Muhammedu'l-Emîn b. Muhammed b. el-Muhtar el-Cükenî, *Edvâu'l-beyâni fî İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, I-IX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995/1415.
- ŞERKÂVÎ, Abdurrahman, el-Faruk, *Ömer İbnu'l-Hattâb*, Merkezü'l-Ehrâm li't-Terceme, Kahire 1987.
- ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî (1250/1834), *Fethü'l-kadîr: el-câmiu' beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr*, I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.
- _____ *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki ilmi'l-usûl*, (Thk. Ebû Musab Muhammed Bedrî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992/1412.
- ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefî (189/805), *el-Câmiü's-sagîr ve Şerhuhû en-Nâfiu'l-kebîr*, I-II, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1406.
- ŞİBLÎ, Nûmânî, *Asr-ı Saadet*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Eser Neşriyat, İstanbul 1978.
- _____ *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (Çev. Talip Yaşar Alp), Çağ Yayınları, İstanbul 1975.

_____ *Peygamberimizin Hayatı*, (Çev. Ahmet Karataş), Yeni Dünya, İstanbul 2003.

_____ *Peygamberimizin Risaleti ve Şahsiyeti*, (Çev. Ahmet Karataş), Yenidünya, İstanbul 2003.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/971), *el-Mu'cemü'l-evsât*, (Thk. Târik b. Ivaz, Abdu'l-muhsin b. İbrahim), I-X, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1995/1415.

_____ *el-Mu'cemü's-sağîr*, (Thk. Muhammed Şekûr Mahmud el-Hâc Umeyr), I-II, el-Mektebetü'l-İslâmî, Dâru Ammâr, Beyrut 1985–1405.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid (310/923), *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXVI, Dâru Hicr, Kahire 2001/1422.

_____ *Tarihu't-Taberî*, (Thk. Mahmud Ebü'l-Fudayl İbrahim), I-XI, Dâru'l-Maârif, Kahire 1967/1387.

_____ *Tezhîbu'l-âsâr: Müsnedü Ömer İbni'l-Hattâb II*, (Thk. Mahmûd Muhamed Şakir), Matbaatu'l-Medenî, Kahire 1375.

TABERÎ, Ebü'l-Abbas Muhibüddîn Ahmed Muhibüddîn (694/1295), *Kitâbü'r-riyâzi'n-nazîre fî menâkibi'l-aşere*, (Tsh. Muhammed Bedreddin en-Nu'asânî el Halebî), I-II, 1. Baskı, y.y. ts.

et-TÂCÎ, Ahmed, *Sîretü Ömer İbni'l-Hattâbi'l-halîfeti'r-râşidîn*, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1984/1404.

TAHAVÎ, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Hanefî (1231/1816), *Hâşiye 'alâ merâki'l-felâh şerhi Nûri'l-îzâh*, el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, Mısır 1318.

TANTÂVÎ, Ali, Nâci Tantâvî, *Ahbâru Ömer ve ahbâru Abdullah b. Ömer*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1983.

- et-TARAYFÎ, Nâsır b. ‘Akîl b. Câsir, *el-Kazâü fî ‘ahdi Ömer İbni’l-Hattâb*, I-II, Mektebetü’t-Tövbe, Riyad 1994/1414.
- TARTI, Nevzat, *Hadîslerin Tarihsel Boyutu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001.
- et-TAYÂLİSÎ, Süleymân b. Dâvud Ebû Dâvud el-Fârisî el-Basrî, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, Dâru’l-Marife, Beyrut ts.
- TAYŞI, Mehmet Serhan, “Kıyâfe”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, ss: 508.
- TEKİNEŞ, Ayhan, “Hakk, Hududullah ve Sünnetullah Kavramları Çerçevesinde Vahyin Tarihselliği İddiasının Eleştirisi”, (*Kur’ân-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*), Işık Yayınları, İzmir 2003.
- TEMMÂVÎ, Süleyman Muhammed, *Hz. Ömer ve Modern Sistemler*, (Çev. Muhammed Vesim Taylan), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1993.
- TİRMİZİ, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sülemi (279/892), *el-Câmiü’l-Kebîr*, (Thk. Beşşar Avvad Ma‘ruf), Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1996.
- TOKLU, M. Osman, *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- TOPUZOĞLU, Tefvik Rüştü, “Ebü’l-Esved ed-Düelî”, *DİA*, X, İstanbul 1994, ss: 311–313.
- TÛFÎ, Ebü’r-Rebi‘ Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi (716/1316), *Risâle fî riayeti’l-maslaha*, (Thk. Ahmet Abdurrahim es-Sâyah), ed-Dâru’l-Mısriyyeti’l-Benâniyye, Kahire 1993.
- TURAN, Maşallah, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Sembolizm Tartışmaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- TURGUT, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1991.

- TÜRCAN, Selim, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü-Kimlik ve Kitap Bilgisi Bağlamında-*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- TÜRKÇE SÖZLÜK, (Komisyon İsmail Parlatır, Hasan Eren, Talat Tekin, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar) Türk Dil Kurumu, Ankara 1988.
- UBÂDE, Muhammed Enîs, *Ömer İbnu'l-Hattabi fî İslâmi*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- ULU, Arif, *Tâbiünun Sünnet Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- eL-UMERÎ, Ekrem b. Ziya, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide*, Mektebetü'l-Ubeykân, y.y. ts.
- UZUN, Tacettin, “Dil ve Edebiyat Yönünden Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn”, *İstem*, Yıl: 3, Sayı: 6, Konya 2005, ss: 135–145
- ÜÇÜNCÜ, Kemal, “Sözlü Kültür/Tarih bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyetnâmesi”, *Bilig*, Sayı: 28, Kış/2004, ss: 1–29.
- ÜNAL, Ali, “Kur'an ve Çeşitli Varyasyonlarıyla Tarihselcilik ve Hermenötik”, (*Kur'ân-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*), Işık Yayınları, İzmir 2003.
- ÜNAL, İ. Hakkı, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- VÂHİDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâburî (468/1075), *el-Veciz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Thk. Safvan Adnan Dâvûdî), Daru'l-Kalem-Daru'ş-Şâmiye, Dimeşk-Beyrut ts.
- VÂKİDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî (207/823), *el-Megâzî*, (Thk. Marsden Jones Vâkıdî), Beyrut ts.
- VURAL, Muammer, *İslâm Hukuk Düşüncesinde Yasama Yetkisi (Hz. Ömer Dönemi)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005.

- WATT, W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, (Çev. Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.
- _____ *Modern Dünyada İslam Vahyi*, (Çev. Mehmet Sait Aydın), Hülbe Yayınları, Ankara 1982.
- YAMAN, “Ahmet, İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsıd İctihadının Ya da Gâî/Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine” (*Makâsıd ve İctihad* içersinde), Yediveren Kitap, Konya 2002.
- YAŞAR, Hüseyin, *Kur'an'da Mübhem Ayetler (Mübhemâtü'l-Kur'an)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1992.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Müteşâbih”, *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, ss: 204–207.
- YILDIRIM, Suat, “Kur'an”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002, ss: 393–398.
- _____ *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.
- _____ *Peygamberimizin Kur'ân Tefsiri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1983.
- YILMAZ, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000.
- YİĞİT, Metin, “Hermeneutik Yöntem ve Usûl'i Fıkh'ın Kat'î-Zannî Diyalektiği”, (*17–18 Mayıs 2001 Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyomu*), Bakanlar Matbaası, Erzurum ts.
- YÜKSEL, Ahmet Turan, *İslam'da Bilim Tarihi*, Kitap Dünyası, Konya 2002.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Tezkiretü'l-huffâz*, (Thk. Zekeriya Umeyrât), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998/1419.
- _____ *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), I-LII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987/1407.

- ZEHEBÎ, Muhammed es-Seyyid Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, I-III, Mektebetü Vehbe, Kahire 2000.
- ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1144), *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vil*, (thk., talik ve dirase: Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvîz, şârik fî tahkîk Fethi Abdurrahman Ahmed Hicâzî), I-VI, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1998/1418.
- ZERKEŞÎ, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (794/1392), *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Kahire 1957/1376.
- ZEYLA'Î, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed (762/1360), *Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-hidâye*, (Thk. Muhammed Avvâme), I-IV, Dâru'l-Kible 1997/1418.
- ZİRİKLÎ, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımeşkî (1396/1976), *el-A'lâm*, I-VIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.
- ZİYA, Muhammed, *Ömer İbnu'l-Hattâb*, Dâru'l-Fikr el-Benâniyye, Beyrut 1991.
- ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-irfan fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Mısır ts.

EKLER

Ek 1: Hz. Ömer'in Diğer Tefsir Örnekleri

Bu başlık altında kaynaklarda ulaştığımız Hz. Ömer'e ait olan diğer tefsirler yer almaktadır.

O'nun kaynaklarda yer alan diğer tefsir örnekleri şunlardır:

i. *وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّن دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ*

“Eğer kulumuz (Muhammed)e indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin. Allah'tan başka bütün şâhid (yardımcı)lerinizi de çağırın; eğer doğru iseniz (bunu yapın).” (Bakara, 23)

“*مِنْ مِّثْلِهِ*” de yer alan zamir, “*عَبْدِنَا*”-mimmâ nezzelnâ ‘alâ ‘abdinâ” daki “*مَا*”-mâ” ya râcîdir. Yani, fesahat ve hüsn-ü nazımda (güzel tertip), onun vasıflarını taşıyan bir sûre getirin, anlamına gelmektedir. Bu görüş Hz.Ömer, İbn Mes‘ûd, İbn Abbâs, Hasan el-Basrî ve âlimlerin birçoğundan rivâyet edilmiştir.¹³⁸³

ii. “*Sabır ve namazla (Allah'tan) yardım isteyin Gerçi bu, ağır gelir ama huşû duyanlara değil.*” (Bakara, 45)

Hiz. Ömer şöyle demiştir: “Sabır iki çeşittir: Musibet anında gösterilen sabır güzeldir. Ondan daha güzeli ise, Allah'ın yasaklarına karşı sabretmektir.¹³⁸⁴ Bu nakli İbn Kesîr ve Suyûtî, İbn Ebî Hâtîm'den almışlardır. Bu nakli veren İbn Ebî Hâtîm'in naklediş şeklinden Hiz. Ömer'in bu açıklamasının bu âyette geçen “sabr”a yönelik olduğuna dâir bir işaret görülmemektedir. Nitekim İbn Ebî Hatîm'in Tefsîr'i üzerine Doktora tezi hazırlayan Mehmet Akif Koç da müellifin bu âyetin tefsirinde verdiği nakiller bağlamında (bu nakillerden biri de Hiz. Ömer'in yukarıda verdiğimiz sözlerini içermektedir) bu kaniya varmış ve bu bağlamda değerlendirmelerde bulunmuştur.¹³⁸⁵

Ancak bu araştırmamız esnasında karşılaştığımız bir husûsiyet vardığımız bu kanının

¹³⁸³ Râzî, *a.g.e.*, I, 349; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 63.

¹³⁸⁴ İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, I, 102; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 90; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 349.

¹³⁸⁵ Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (İbn Ebî Hâtîm Tefsiri Örneğinde)*, Ankara 2003, s. 114.

genel geçer bir kanı olamayacağını göstermektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için burada bir örneğe değinmek yerinde olacaktır. Araştırmamız esnasında Mâverdî'nin¹³⁸⁶ ve Kurtubî'nin¹³⁸⁷ Haşr Sûresi 8. âyetin tefsirinde Hz. Ömer'in bir hutbesine yer verdiğini gözlemledik. Bu nakilde yer alan ifadelerle âyetin içeriği incelendiğinde Hz. Ömer'in sözlerinin içeriğinde bu âyete atıf yapılıyor olmakla birlikte en azından âyetle istişhât yapma bağlamında bir tasarruf gözlenmemektedir. Buradan müfessirin kendi tercihi doğrultusunda âyetin içeriğiyle hutbenin içeriği arasında bağ kurduğu anlaşılmaktadır. Ancak aynı hutbeye yer veren Taberâni'nin naklinde Hz. Ömer'in hutbesinde bahsettiği hususu teyid için Haşr Sûresi 8. âyeti okuduğu görülmektedir. Buradan hareketle müfessir ile muhaddislerin nakilde gözettikleri kıstasın bir olmadığı sonucu çıkarılabilecektir. Bununla birlikte ortaya çıkan bir diğer sonuç ise, müfessirlerin bu nakillere yer vermelerinde âyetle bağ kurmalarının yanı sıra zikredilen şahısların söz konusu âyetler bağlamında konuştuklarını ya biliyor olmaları veya muhtemel görmeleridir. Zaten sahâbenin hayatı araştırıldığında onların sohbetlerinin genel itibariyle âyetler odaklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle Tefsir kaynaklarında yer alan sahâbe açıklamaları da bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu bakımdan “sabır” hususunda açıklama yapan Hz. Ömer'in açıklaması Bakara Sûresi 45. âyetin tefsiri bağlamında değerlendirilirken müfessirin yukarıdaki örnek bağlamındaki husûsiyeti gözetttiği düşünülebilir.

iii. *“Kendilerine kitâb verdiğimiz kimseler onu hakkıyla tilâvet ederler. İşte buna onlar inanırlar. Kim ona küfrederse, hüsrana uğrayanlar da işte onlardır.”* (Bakara 121)

Hiz. Ömer'e göre burada bahsi geçenler rahmet âyetini okudukları zaman onun gereğini Allah'tan isterler, azap âyetini okudukları zaman o azaptan Allah'a sığınırırlar.¹³⁸⁸ Diğer bir rivâyette ise, Hiz. Ömer *“يَتْلُوهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ”-onu hakkıyla tilâvet ederler*” hakkında: “Cennet'in bahsi geçince Allah'tan Cennet'i isterler. Cehennem

---

¹³⁸⁶ Mâverdî, *a.g.e.*, V, 505.

¹³⁸⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 20.

¹³⁸⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, II, 95.

bahsi geçince Cehennem'den Allah'a sığınır." demiştir.¹³⁸⁹

iv. *"Andolsun ki sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve mahsûllerden yana eksiklikle imtihan edeceğiz, sabredenlere müjdele. Ki onlara bir musibet geldiği zaman, biz Allah içiniz ve yine O'na döneceğiz, derler. İşte onlar için Rableri tarafından mağfiret ve rahmet vardır. Hidâyete erenler de onlardır."* (Bakara, 155-157)

Hz. Ömer'in bu âyetlerle ilgili olarak şöyle dediği nakledilmektedir: "İki denk ve ayrıca ona verilen ilave ne güzeldir."¹³⁹⁰ Hz. Ömer burada "iki denk" ile salât getirmeyi ve rahmeti, "ilave" ile de hidâyete iletmeyi kastetmektedir.¹³⁹¹ Burada Hz. Ömer'in yaptığı tefsir direkt âyeti yorumlama şeklinde değil, ince yoldan muhatabı düşündürmeye yöneliktir. Bu yol kanımızca direkt tefsirden daha belîğdir.

v. *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tövbenizi kabul edip sizi bağısladı. Artık (ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yeyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın. Mescitlerde ibadete çekilmiş olduğunuz zamanlarda kadınlarla birleşmeyin. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah âyetlerini insanlara açıklar. Umulur ki korunurlar."* (Bakara, 187)

Hz. Ömer, Huzeyfe, İbn Abbâs, Talha b. Ali, Atâ b. Ebî Rebah, el-Ameş Süleyman ve diğer bazı âlimler: "İmsakın yolda ve dağların tepelerinde tan yerinin açıkça ortaya çıkmasıyla gerçekleşeceğini" söylemişlerdir. Mesrûk şöyle demiştir: "Onlar fecir diye sizin bu fecir kabul ettiğinizi kasetmiyorlardı. Onlar evleri aydınlatan gün ışığını fecir sayarlardı."¹³⁹²

¹³⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 218; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 168; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 577; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 136.

¹³⁹⁰ İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 228; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 177; Nesefî, *a.g.e.*, I, 85; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 203; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, II, 74.

¹³⁹¹ İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 228; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 177; Nesefî, *a.g.e.*, I, 85; Hâzin, *a.g.e.*, I, 129.

¹³⁹² Kurtubî, *a.g.e.*, II, 319. Muhakkikin notuna göre bazı nüshalarda Hz. Ömer'in yerine Hz. Osman'ın ismi geçmektedir.

vi. “Hac bilinen aylardadır. Kim bu aylarda hacetmeye kesin karar verirse bilmelidir ki, hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve kavga etmek yoktur. Ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir. Bu sebeple kendinize azık edinin. Şüphesiz ki azığın en iyisi Allah korkusudur. Ey akıl sahipleri benden korkun!” (Bakara, 197)

Hz. Ömer: “الحج أشهر معلومات”-Hac bilinen aylardadır.” kavlından kastedilen “Şevval, Zilkâde ve Zilhicce’nin onuncu günüdür.” demiştir.¹³⁹³

Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın umreyi hac ayları dışında yapmayı sevdikleri ve hac aylarında umre yapmayı yasakladıkları nakledilmektedir.¹³⁹⁴

vii. “Sayılı günlerde (eyyam-ı teşrikte telbiye ve tekbir getirerek) Allah’ı anın. Kim iki gün içinde acele edip (Mina’dan Mekke’ye) dönmek isterse, ona günah yoktur. Bunlar gınahtan sakınanlar içindir. Allah’tan korkun ve bilin ki hepiniz O’nun huzurunda toplanacaksınız.” (Bakara, 203)

Hz. Ömer ve Hz. Ali’den rivâyet edilen görüşe göre, “Sayılı günler”den kasıt, kurban kesme günleridir. Kurtubî’nin benimsediği görüş de budur.¹³⁹⁵ Rivâyete göre, Hz. Ömer Mina’da çadırında tekbir alır ve etrafındakiler de alır, hatta yolda ve tavafta bulunan bütün halk tekbir alırdı.¹³⁹⁶ Elmalılı’ya göre “...Atalarınızı andığınız gibi, şimdi de Allah’ı anın...” (Bakara, 200) âyeti, mutlak zikir; ona atfedilen, “Sayılı günlerde Allah’ı zikredin.” (Bakara, 203) buyruğu ise, teşrik tekbiri ile özel zikri emretmektedir.¹³⁹⁷ Burada direkt Hz. Ömer’in tefsiri söz konusu olmamakla birlikte Hz. Ömer’in uygulaması tefsir niteliği taşımakta olup bu âyetin anlaşılması bağlamında önemlidir. Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbâs tekbir müddeti hakkında: “Arefe gününün sabah namazında başlar, teşrik günlerinin son ikindisinde sona erer.” demişlerdir.¹³⁹⁸

viii. “Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah’a saygı ve bağlılık içinde namaz

¹³⁹³ İbn Teymiyye, Ebü’l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (728/1328), *Şerhu’l-Umde fi’l-fikh*, (Thk. Suud b. Salih Uteyşan), Riyad 1993/1413, II, 382; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 243; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 202.

¹³⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 243.

¹³⁹⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 2.

¹³⁹⁶ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 107; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 252; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 207.

¹³⁹⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, II, 730.

¹³⁹⁸ İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 277.

kılın.” (Bakara, 238)

Hiz. Ömer'in bu namazın sabah, öğle, ikindi ve yatsı namazı olduğunu söylediğine yönelik rivâyetler mevcuttur. İbn Kesîr “الصَّلَاةُ الْوَسْطَى-orta namaz” hususunda şöyle der: “Hâfiz Ebû Muhammed Abdülmümin b. Halef ed-Dimyât “*Keşfü'l-Muğattâ fi Tebyini's-Salâti'l-Vüstâ*” isimli eserinde orta namazın ikindi namazı olduğunu kesinlikle belirtmekte ve bu görüşünü Hiz. Ömer, Hiz. Ali, İbn Mes'ûd, Ebû Eyyûb, Abdullah b. 'Amr, Semûre b. Cündeb, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd, Hiz. Hafsa, Hiz. Ümmü Habîbe, Hiz. Ümmü Seleme, İbn Ömer, İbn Abbâs ve Hiz. Âişe'den (r.anhâ) sahîh senedlerle rivâyet etmektedir.”¹³⁹⁹

Hiz. Ömer ve Hiz. Osman'ın, “Orta namaz, yatsı ve sabah namazıdır.” dedikleri nakledilmiştir.¹⁴⁰⁰ Bundan muradın, sabah namazı olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, sahâbeden Hiz. Ömer, Hiz. Ali,¹⁴⁰¹ İbn Abbâs ve İmam Şâfi'nin görüşüdür. Bu namazın öğle namazı olduğu da rivâyet edilmiştir. Bu görüş Hiz. Ömer, Zeyd, Ebû Saîd el-Hudrî ve Üsâme b. Zeyd'den rivâyet edilmektedir. Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının görüşü de budur.¹⁴⁰²

Hiz. Âişe'nin bildirdiğine göre Hiz. Peygamber orta namazın ikindi namazı olduğunu buyurmuştur.¹⁴⁰³

ix. “Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah'a güzel bir borç (isteyene faizsiz ödünç) verecek yok mu? Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır. Sadece O'na döndürüleceksiniz.” (Bakara, 245)

Hiz. Ömer âyet-i kerîme'deki “قرضاً حسناً-Güzel bir borç” dan maksatın “هو النفقة في سبيل الله-Allah yolunda harcama” olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁰⁴

x. “Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah

¹³⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 298.

¹⁴⁰⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 212; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 812.

¹⁴⁰¹ Muvatta, “Salâtu'l-cemâ'a”, 28; Râzî, *a.g.e.*, II, 484; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 810.

¹⁴⁰² Râzî, *a.g.e.*, II, 484-485.

¹⁴⁰³ Muvatta, “Salâtu'l-cemâ'a”, 25; Tirmizi, “Tefsir”, 3. İbn Mes'ûd'da Hiz. Peygamber'den (s.a.s.) böyle bir nakilde bulunmuştur. Bkz. Tirmizi, “Tefsir”, 3.

¹⁴⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, “Kitâbu'l-cihâd”, VII, 53-54; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 306.

işitir ve bilir.” (Bakara, 256)

H. Ömer: ““الطاغوت-tağut” şeytan,¹⁴⁰⁵ “الجبت-cibt” ise, sihir dir.” demiştir.¹⁴⁰⁶ Aslında âyette “cibt” kelimesi yer almadığı halde Mücâhid ve İbn Kesîr, burada H. Ömer’in “cibt” hakkındaki açıklamasına da yer vermişlerdir. Bunun sebebi râvîlerden gelen rivâyetin aslının aynen verilmesiyle ilgili olsa gerektir. Müfessirler rivâyeti aynen aktarma hassasiyetlerini burada da korumak istemişlerdir. Aslında bu husus rivâyetlerin aynen aktarılmasına gösterilen özenin boyutunu göstermesi adına önemlidir. H. Ömer’e isnad edilen yukarıdaki açıklama Nisâ Sûresi 51. âyette de yer almıştır. Nitekim âyet “*Kendilerine Kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? (Baksana onlar) cibt ve tâğût’a inanıyorlar ve inkâr edenler için: “Bunlar, inananlardan daha doğru yoldadır” diyorlar!*” (Nisâ, 51) şeklinde olup her iki kelimeyi de içermektedir. İbn Kesîr, Nisâ Sûresi 51. âyette yer verdiği nakilde senedin tamamını vermemekle birlikte, verdiği kısımdan, her iki âyetin tefsirinde kullanmış olduğu senetlerin aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Nisâ Sûresi 51. âyetin tefsirinde yer alan H. Ömer’in açıklaması şöyledir: “Cibt, sihir; tağut da şeytandır.”¹⁴⁰⁷ İbn Abbâs, İbn Cübeyr ve Ebû Aliye: “Cibt, sihirbaz; Tağut ise, kâhindir.” demişlerdir.¹⁴⁰⁸

xi. “*Sizden biriniz arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, arasından sular akan ve kendisi için orada her çeşit meyveden (bir miktar) bulunan bir bahçesi olsun da, bakıma muhtaç çoluk çocuğu varken kendisine ihtiyarlık gelip çatsın, bahçeye de içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp kül etsin! (Elbette bunu kimse arzu etmez.) İşte düşünüp anlayasınız diye Allah size âyetleri açıklar.*” (Bakara, 266)

İbn Ebî Müleyke’nin rivâyetine göre H. Ömer bu âyet-i kerîmeyi tilâvet etmiş ve şöyle demiştir: “Bu, salih amel işleyen insana verilmiş bir misaldir. Bu insan nihâyet

¹⁴⁰⁵ Mücâhid b. Cebr, Ebü’l-Haccac el-Mekkî (104/722), *Tefsîrû’l-mücâhid*, (Thk. Abdurrahman et-Tâhir Muhammed es-Sûretî), Beyrut ts., I, 161; Taberî, *Câmiü’l-beyânî ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, IV, 556; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 495; Nehhâs, *a.g.e.*, I, 268; Mâverdî, *a.g.e.*, I, 327; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 344; Râzî, *a.g.e.*, III, 16; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 319; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 276.

¹⁴⁰⁶ Mücâhid, *a.g.e.*, I, 161; Nehhâs, *a.g.e.*, I, 268; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 319.

¹⁴⁰⁷ Taberî, *Câmiü’l-beyânî ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VII, 135; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 66; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 248; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 524; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 477.

¹⁴⁰⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 248.

ona (salih amele) en çok ihtiyaç duyduğu ömrünün sonuna yaklaşınca kötü amel işler.”¹⁴⁰⁹

xii. “Kadınlardan, oğullardan, kantarlarca yığılmış altın ve gümüşten, salma atlardan, davarlardan ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düşkünlük, insanlara süslü (câzip) gösterildi. Bunlar, sadece dünyâ hayâtının geçimidir. Asıl varılacak güzel yer, Allah’ın yanındadır.” (Âl-i İmrân, 14)

Yüce Allah’ın “زَيْنَ -süslenip hoş gösterildi” kelimesiyle ilgili olarak ilim adamları süsleyip hoş gösterenin kim olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir.¹⁴¹⁰ Hz. Ömer’in bunu süsleyip hoş gösterenin Allah olduğu görüşünde olduğu ifade edilmiştir.¹⁴¹¹

xiii. “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız: Ehl-i Kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.” (Âl-i İmrân, 110)

Hz. Ömer bu âyetle ilgili şöyle demektedir: “Şayet Allah ‘انتُمْ-entüm’ deseydi, hepimiz onlardan olurduk, fakat Allah ‘كنتم-küntüm’ diyerek Resûlullah’ın ashâbından bir zümreyi kastetti.¹⁴¹² Her kim onların yaptığını yaparsa iyiliği emreden kötülükten nehyeden bu ümmet içerisinde çıkarılmış hayırlı ümmet olur.¹⁴¹³ Kim, hayırlı ümmete dâhil olmak isterse, Allah’ın koştığı şartları yerine getirsin.”¹⁴¹⁴

Bir diğer rivâyete göre Hz. Ömer ashâba “Kim sizin yaptığınız gibi yaparsa, o da sizin gibi olur.” demiştir.¹⁴¹⁵ Ayrıca Hz. Ömer bu âyet için: “Bizim ilklerimizden

¹⁴⁰⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, IV, 683; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 318-319.

¹⁴¹⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 36.

¹⁴¹¹ Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 36; İbn Âşur, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, III, 179.

¹⁴¹² Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, V, 672; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 732; Hâzin, *a.g.e.*, I, 403; Suyûtî, *İtkân*, II, 217; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 372.

¹⁴¹³ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, V, 672; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 732; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 170; Hâzin, *a.g.e.*, I, 403; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 372.

¹⁴¹⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, V, 672-673; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 372.

¹⁴¹⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 172.

olun, sonlarımızdan olmayın!” demiştir.¹⁴¹⁶

xiv. “Kadınlara mehirlerini cömertçe verin, eğer ondan gönül hoşluğu ile size bir şey bağışlarsa onu afiyetle yiyin.” (Nisâ, 4)

Hiz. Ömer’in kadılarına şu şekilde mektup yazdığı rivâyet edilmiştir: “Kadınlar bir arzu ve bir korkusundan dolayı mihirlerini bağışlarlar. Hangi kadın mihrini bağışlar, sonra da bundan vazgeçmek isterse, bu onun hakkıdır.”¹⁴¹⁷

xv. “Ey kocalar! Bütün benliğinizle istesenez dahi eşleriniz arasında tam adaleti sağlayamazsınız. Öyleyse bir tarafa büsbütün gönlünüzü kaptırıp da öbürünü kocasızmış gibi bir vaziyette bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, işlerinizi iyileştirir ve haksızlıktan sakınırsanız, unutmayın ki Allah Gafûr’dur, Rahîm’dir: Affi ve merhameti boldur.” (Nisâ, 129)

Katâde, Hiz. Ömer’in bu âyete ilişkin: “Allah’ım kalbimin sahibi ben değilim. Ancak bunun dışında adaletli davranmayı dilerim (umarım).” dediğini nakletmiştir.¹⁴¹⁸

xvi. “Hep yalana kulak verir, durmadan süht (haram) yerler. Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Allah âdil olanları sever.” (Mâide, 42)

Hiz. Ömer, Hiz. Osman, Hiz. Ali, İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve Mücâhid’e göre, “السُّخْتِ” kelimesi, mahkeme sırasında verilen rüşvet, zinâkâr kadına verilen para, damızlık erkek hayvanların tohumlarını satmak, içkiden elde edilen para, leşin satılmasından elde edilen para, kâhinlere verilen ücret,¹⁴¹⁹ hacamat¹⁴²⁰ yapanın kazancı, köpek satımından elde edilen para, günah olan bir işte kullanılmak üzere mülkünü kiraya

¹⁴¹⁶ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, V, 672; Begavî, *a.g.e.*, II, 89; İbn Âşur, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, IV, 48; İbn Âdil, *a.g.e.*, V, 466.

¹⁴¹⁷ Râzî, *a.g.e.*, III, 494; İbn Âşur, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, IV, 233.

¹⁴¹⁸ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, VII, 569; Sa’lebî, *a.g.e.*, III, 396.

¹⁴¹⁹ Râzî, *a.g.e.*, IV, 361; Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1687.

¹⁴²⁰ Hacamat: Sağlığı koruma veya tedavi amacıyla kan alma işlemidir. Bkz. Abdullah Köse, “Hacamat”, *DİA*, XIV, s. 422.

vermek¹⁴²¹ ve mâsiyet için verilen ücretdir. Bazı ilim adamları burada sayılanlara ilavelerde bulunmuşlar, bir kısmı da eksiltmişlerdir.¹⁴²²

Taberî’de yer alan bir rivâyette, Hz. Ömer’e göre “suht” rüşvet ve fuhuş işleyen kadının aldığı ücrettir.¹⁴²³ Kurtubî’de yer alan bir rivâyette ise, Hz. Ömer: “Hâkim’in aldığı rüşvet suht kabilindedir.” demiştir. Ayrıca bu hususta Hz. Peygamber: “Suht yemekten dolayı insan vücudunda artan her bir et parçasına ateş daha bir layıktır.” buyurmuştur. Etrafında bulunan sahâbe: “Ey Allah’ın Resûlü, “suht” nedir? diye sormuşlar, Hz. Peygamber: “Hüküm vermek için alınan rüşvettir.” diye cevap vermiştir.¹⁴²⁴

xvii. *“Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilmek veya bir başka topluluğa katılmak maksadı dışında, o gün arkasını düşmana dönen kimse Allah’dan bir gazaba uğramış olur. Onun varacağı yer Cehennem’dir. Ne kötü bir dönüşür.”* (Enfâl, 16)

Hz. Ömer, o gün arkasını düşmana dönen kimseden kastedilenin özel olarak Bedir ashâbı olduğunu ifade etmiştir.¹⁴²⁵

xviii. *“Elde ettiğiniz ganimetleri temiz ve helal olarak yiyin; Allah’tan sakının, doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder.”* (Enfâl, 69)

Hz. Ömer bu âyetle ganimeti tüketmenin helal kılındığını söylemiştir.¹⁴²⁶ Hz. Ömer’in bu âyetle ilgili açıklaması daha önceden ganimetlerin tüketimi hususunda bir yasağın bulunduğu da göstergesidir.

xix. *“Sadakalar, (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere, onlar üzerinde çalışan (zekât toplayan) memurlara, kalpleri (İslâm’a) ısındırılacak olanlara, kölelik altında bulunanlara, borçlulara, Allah yoluna ve yolcuya mahsustur (toplanan zekât, ancak bu sayılanlara verilir). Allah bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.”* (Tövbe, 60)

¹⁴²¹ Râzî, *a.g.e.*, IV, 361. Râzî’de hacamat yapan kimsenin aldığı paraya, köpek satımından elde edilen paraya eklenmiştir. Bkz. a.y.

¹⁴²² Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1687.

¹⁴²³ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*, VIII, 431.

¹⁴²⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 183. Hadis için bkz. Tirmizi, “Salat”, 315.

¹⁴²⁵ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 1670.

¹⁴²⁶ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 1736.

Kurtubî bu âyet hakkında şöyle demektedir: “Sadaka Kur’an-ı Kerîm’de mutlak olarak kullanıldığı takdirde farz olan sadakayı (zekâtı) ifade eder. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: ‘Ben, sadakayı zenginlerinizden alıp fakirlerinize geri vermekle emrolundum.’¹⁴²⁷ Bu gerek Kur’an’da gerekse Sünnet’te sadakanın verilmesi emredilen sekiz sınıftan sadece birisinin söz konusu edilmesine dâir açık bir nastır.¹⁴²⁸ Nitekim Hz. Ömer,¹⁴²⁹ Hz. Ali, İbn Abbâs ve Huzeyfe’nin görüşleri de budur. Bu görüşe muhalefet eden de olmamıştır.”¹⁴³⁰

Hz. Ömer “Fakir, malı olmayan kimse değildir. Fakat fakîr kazancı bereketsiz olandır.”¹⁴³¹ demiştir. Başka bir rivâyette aynı şeyi miskin için de söylediği nakledilmiştir.¹⁴³² Diğer bir rivâyette de Hz. Ömer’in, miskinın malı olmayan değil, kazancı olmayan kimse olduğunu söylediği nakledilmiştir.¹⁴³³

Bu âyetin tefsirine yönelik bir açılım sağlayan nakil de şöyledir: “Hz. Ömer gözleri görmeyen ve Medine kapısında bir kenara bırakılmış zimmî bir kimseyi görünce, ona: “Bu halin ne diye?” sormuş, adam: “Cizye uğruna beni ücretle çalıştırdılar. Nihâyet gözlerim görmez olunca, beni bıraktılar ve bana birşeyler getirecek hiçbir kimsem de yok.” deyince Hz. Ömer: “Durum böyle ise sana âdil davranılmış olmaz.” dedikten sonra, onun gıdasını karşılayacak ve halini düzeltecek kadar iâşesinin verilmesini emretmiş ve ardından şöyle demiştir: “Bu, Yüce Allah’ın haklarında: “*Sadakalar ancak fakirlere ve yoksullara.....mahsustur*” buyurduğu kimselerdendir. Bunlar ise Kitap ehlinin zimmîleridir.”¹⁴³⁴ İbn Kesîr, isnadı sahihse bunun gerçekten garip bir rivayet olduğunu söyleyerek hayretini gizleyememiş ve bu senetteki bir ravinin

---

¹⁴²⁷ Ebû Dâvud, “Zekât”, 23.

¹⁴²⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 168.

¹⁴²⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XI, 532, 534; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 168.

¹⁴³⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 168.

¹⁴³¹ Taberî, *Câmiü'l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XI, 513; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 1818; Sa‘lebî, *a.g.e.*, V, 57; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 378. Abdurrezzâk’ın tefsirinde yer alan nakilde fakir yerine miskin kelimesi yer almaktadır. Abdurrezzâk, *Tefsir*, II, 281.

¹⁴³² Taberî, *Câmiü'l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XI, 513; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 1820; Mâverdî, *a.g.e.*, II, 374.

¹⁴³³ Cessâs, *a.g.e.*, III, 159.

¹⁴³⁴ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 1817; Sa‘lebî, *a.g.e.*, V, 57; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 174; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 379.

meçhûl¹⁴³⁵ hükmünde olduğunu ifade etmiştir. Ancak söz konusu rivâyete baktığımızda hayret edilecek bir durum yoktur. Çünkü bu rivâyette Hz. Ömer'e gözleri görmez hale gelmiş bir zimmî artık gözlerinin görmez hale geldiğini, halen kedisinin cizyeyle mükellef tutulduğunu ve buna güç yetiremediğini ifade edince Hz. Ömer, hâl böyleyse ona insafli davranılmadığını söylemiştir. Sonra da Tövbe Sûresi 60. âyeti okumuş ve ona hayatını idâme ettirecek ödeneğin yapılmasını emretmiştir.

xx. *“Sonra onların ardından, nasıl davranacağınıza bakmak için sizi yeryüzünde onların yerine geçirdik.”* (Yûnus, 14)

Katâde, Hz. Ömer'in, bu âyetin izahında: “Rabbimiz doğru söyledi. O, bizleri, ancak amellerimizin nasıl olacağını görmek için yeryüzünde halifeler kıldı. Siz, Allah'a gece gündüz, gizli ve açık iyi ameller gösterin!” dediğini nakletmiştir.¹⁴³⁶

xxi. *“Allah, dilediği hükmü iptâl eder, dilediğini sabit bırakır. Ana Kitap Onun yanındadır.”* (Râd, 39)

Hız. Ömer ve İbn Mes'ûd'a göre, Allah, rızkı yok eder (siler) veya artırır. Ecelinin saîd veya şakî olması, iman ve küfür hakkında da Allah'ın hükmü böyledir. Bu görüşü savunanların, Allah'a, kendilerini şakî değil de saîd yapması hususunda dua ettikleri nakledilmiştir. Bu açıklamayı Câbir de, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivâyet etmiştir.¹⁴³⁷

xxii. *“Rabbimiz! Ben çocuklarımdan kimini, namaz kılabilmeleri için Senin kutsal evinin yanında, ziraata elverişsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! İnsanların gönüllerini onlara meylettir, şükretmeleri için onları ürünlerle rızıklandır.”* (İbrâhim, 37)

Hız. Ömer, Kâbe hakkında hutbede şunları söylemiştir: “İşte bu Beyt'in sorumluları Tasm'den insanlardı. Sonra onlar Rablerine isyan ederek onun hurmetini ihlal ettiler ve onun hakkına riâyet etmediler. Allah da onları helak etti. Sonra onun sorumluları

¹⁴³⁵ Râvînin meçhûl olması, zâtının veya hâlinin bilinmemesi demektir. Geniş bilgi için bkz. Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi Cerh ve Ta'dil İmi*, İstanbul 1997, s. 125-129.

¹⁴³⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XII, 135; İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, VI, 1934; Sa'lebî, *a.g.e.*, V, 123; İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 110; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 431.

¹⁴³⁷ Râzî, *a.g.e.*, VII, 51.

Cürhüm'den insanlar oldular. Onlarda Rablerine isyan ederek onun hurmetini ihlal ettiler ve onun hakkına riâyet etmediler. Sonra Kureyş topluluğunu oradan sorumlu kıldı. Rablerine isyan etmeyerek hurmetini ihlal etmediler ve onun hakkına riâyet ettiler. Allah'a yemin olsunki buradaki tek rekât namaz başka yerde kılınan yüz rekât namaz kılmandan bana daha sevimlidir. Biliniz ki burada işlenen günah da bu misâle benzerdir.¹⁴³⁸

xxiii. “Bu benim gösterdiğim dosdoğru yoldur, dedi.” (Hicr, 41)

Hz. Ömer bu âyet hakkında: “Yani, izleyicisini dosdoğru yol üzerinde yürütüp nihâyette onu Cennet’e kadar götüren yol budur, demektir.” demiştir. Kurtubî bu âyetin tefsirine Hz. Ömer’in bu açıklamasıyla başlamıştır.¹⁴³⁹

xxiv. “وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ” *“Doğrusu sana, Biz tekrarlanan yediyi ve şu Kur’an’ı verdik.”* (Hicr, 87)

Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes‘ûd¹⁴⁴⁰ ve İbn Abbâs’tan Seb’ul-Mesânî’nin Fatiha Sûresi olduğu rivâyet edilmiştir.¹⁴⁴¹ Ayrıca rivâyet olduğuna göre, Hz. Peygamber de Fatiha için “es-Seb’ul-Mesânî budur.” demiştir.¹⁴⁴²

xxv.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تُنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

“Rabbin şöyle buyurdu: Allah’tan başkasına ibadet etmeyin. Anaya babaya güzel muamele edin. Şâyet onlardan her ikisi veya birisi yaşlanmış olarak senin yanında bulunursa sakın onlara hizmetten yüksünme, “öff!” bile deme, onları azarlama, onlara tatlı ve gönül alıcı sözler söyle.” (İsrâ, 23)

Hz. Ömer “قَوْلًا كَرِيمًا” lafzının insanın ana-babasına, “babacığım, anacığım” şeklinde

¹⁴³⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XIII, 696-697.

¹⁴³⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, X, 28.

¹⁴⁴⁰ İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 373; Râzî, *a.g.e.*, VII, 159; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 577.

¹⁴⁴¹ İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 373; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, IV, 413; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 577.

¹⁴⁴² Râzî, *a.g.e.*, VII, 159.

hitâb etmesi anlamında olduğunu söylemiştir.¹⁴⁴³ Taberî’de yer alan rivâyete göre ise Hz. Ömer: “İstedikleri şeyi yapmaktan imtina etmemendir.” demiştir.¹⁴⁴⁴

xxvi. “*İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihâyet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış, üstelik yanbaşında da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah’ı bulmuştur; Allah ise, onun hesabını tastamam görmüştür. Allah hesabı çok çabuk görür.*” (Nûr, 39)

Hz. Ömer’in bu âyeti rahiplerle te’vîl ettiği rivâyet edilir.¹⁴⁴⁵

xxvii. وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا

“*İnsanı sudan yaratarak, ona soy sop veren O’dur. Rabbin herşeye Kadîr’dir.*” (Furkan, 54)

Hz. Ömer’e Furkan Sûresi 54. âyetteki “نَسَبًا وَصِهْرًا” sorulmuş, O da: “ ‘nesep’ bildiğiniz şeydir, ‘sıhr’ ise, evlilik yoluyla oluşan akrabalık ve arkadaşlıktır.” şeklinde cevap vermiştir.¹⁴⁴⁶

xxviii. “*Ve harcadıkları zaman, ne isrâf ederler ne de cimrilik ederler; harcamaları, bu ikisinin arasında dengeli olur.*” (Furkan, 67)

Hz. Ömer bu âyetle ilgili olarak “Bir kimseye israf olarak canının çektiği her şeyi satın alıp yemesi yeterlidir.” demiştir.¹⁴⁴⁷ Ayrıca oğlu Âsım’a şöyle demiştir: “Yavrucuğum, sen midenin yarısını yemekle doldur! İyice eskimedikçe hiçbir elbiseyi de atma! Sen Yüce Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği şeyleri midelerine doldurup sırtlarının üzerinde taşıyanlardan olma!”¹⁴⁴⁸

xxix. “*O, ölüden diri çıkarır, diriden ölü çıkarır; yeryüzünü ölümünden sonra O canlandırır. Ey insanlar! İşte siz de böylece diriltileceksiniz.*” (Rûm, 19)

¹⁴⁴³ Nehhâs, *a.g.e.*, I, 47; Râzî, *a.g.e.*, VII, 326.

¹⁴⁴⁴ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XIV, 549.

¹⁴⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 159.

¹⁴⁴⁶ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV, 82.

¹⁴⁴⁷ Abdurrezzâk, *Tefsîr*, III, 72; Sa’lebî, *a.g.e.*, VII, 147; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 220; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, VI, 103; Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 73.

¹⁴⁴⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 74.

Hiz. Ömer bu âyet için “Kâfirden mü’mini, mü’minden kâfiri çıkarır.” demiştir.¹⁴⁴⁹

xxx. “(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah’ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.” (Rûm, 30)

İkrime’nin rivâyetine göre Hiz. Ömer ve İbn Abbâs bu âyeti Şu Şekilde tefsir etmişlerdir: “Yüce Allah’ın yaratmış olduğu davarların erkeklerinin burulması sûretiyle Allah’ın hilkatı değiştirilmemelidir.”¹⁴⁵⁰ Kurtubî bu açıklama üzerine Şöyle der: “Bu açıklamadan çıkan sonuca göre âyet, hayvanların erkeklerinin burulmasının yasaklanması anlamına gelmektedir.”¹⁴⁵¹

xxxı. “(Resûlüm!) Hani Allah’ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: Eşini yanında tut, Allah’tan kork! diyordun. Allah’ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyıık olan Allah’tır. Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, karılarıyla ilişķilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) mü’minlere bir güçlük olmasın. Allah’ın emri yerine getirilmiştir.” (Ahzâb, 37)

Hiz. Ömer, İbn Mes’ûd ve Hiz. Âişe bu âyetle ilgili olarak: “Resûlullah’a bu âyetten daha ağır hiçbir âyet indirmiş değildir.” demişlerdir.¹⁴⁵²

Hiz. Ömer: “Şâyet Resûlullah Kur’an’dan bir şey gizleyecek olsa o da bu âyet olurdu.” demiştir.¹⁴⁵³ Hiz. Ömer bu tesbitiyle Kur’an’ın vahiy mahsûlü olduğuna, kurgulanmış bir Kitap olmadığına işaret etmektedir.

xxxii. “Allah ve melekleri, Peygamber’e çok salevât getirirler. Ey mü’minler! Siz de ona salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.” (Ahzâb, 56)

Saîd b el-Müseyyeb, Hiz. Ömer’in Şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Resûlullah’a salât getirilmedikçe yapılan duânın semaya yükselmesi perdelenir. Resûlullah’a salât

¹⁴⁴⁹ Mâverdî, a.g.e., IV, 304.

¹⁴⁵⁰ Mâverdî, a.g.e., IV, 312; Kurtubî, a.g.e., XIV, 31.

¹⁴⁵¹ Kurtubî, a.g.e., XIV, 31.

¹⁴⁵² Kurtubî, a.g.e., XIV, 189.

¹⁴⁵³ Mukâtil b. Süleymân, a.g.e., III, 48; Mâverdî, a.g.e., IV, 406.

getirilince duâ yükselir.”¹⁴⁵⁴

xxxiii. “*Sonra Biz Kitâb’ı seçtiğimiz kullarımıza miras verdik. Onlardan kimi nefesine zulmeder. Kimi mütedildir, orta yolu tutar. Kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda öne geçer. İşte büyük lütuf budur.*” (Fâtır, 32)

Hiz. Ömer bu âyeti okuduktan¹⁴⁵⁵ sonra: “Bizden öne geçenlerimiz geçmiştir; mütedillerimiz kurtuluşa ermiştir; zulmedenlerimizse onunla mağfiret bulurlar.” demiştir.¹⁴⁵⁶

xxxiv. “*(Onların mükâfatları) Adn Cennetleridir. Oraya girerler, orada altın bilezikler, incilerle süslenirler, elbiseleri de ipektendir.*” (Fâtır, 33)

Kurtubî bu âyetin izahında şunları söyler: “Buradaki “يَدْخُلُونَهَا”-oraya girerler” buyruğundaki zamirin üç kesime de âit olduğu söylenmiştir. Bu görüşte oldukları rivâyet edilenler arasında Hiz. Ömer, Hiz. Osman, Ebû’d-Derda, İbn Mes’ûd ve Hiz. Âişe bulunmaktadır. Ancak buradaki zalimin kâfir ve fâsık olarak anlaşılması gerekir.”¹⁴⁵⁷

xxxv. “*Şüphesiz ölüleri ancak biz diriltiriz. Onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta (levh-i mahfuz’da) sayıp yazmışızdır.*” (Yâsîn, 12)

Hiz. Ömer, İbn Abbâs ve Saîd b. Cübeyr’e göre, burada sözü edilen “وَأَثَارِ” izler” mescitlere yürüyüp gidenlerin (ayak) izleridir.¹⁴⁵⁸

xxxvi. “*(Yüce Allâh meleklerine emreder): “Toplayın o zâlimleri, onların eşlerini ve taptıklarını.”* (Saffât, 22)

Hiz. Ömer bu âyet hakkında: “Faizciler faizcilerle,¹⁴⁵⁹ zinâkar zinâkar ile birlikte, içki içen içkici ile birlikte,¹⁴⁶⁰ hırsızlık yapan hırsızlık yapanla birlikte,¹⁴⁶¹ salih salihle

¹⁴⁵⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 235.

¹⁴⁵⁵ İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 37; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV, 352.

¹⁴⁵⁶ Mâverdî, *a.g.e.*, IV, 473; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 37; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV, 352.

¹⁴⁵⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 346.

¹⁴⁵⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 12.

¹⁴⁵⁹ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV, 394.

¹⁴⁶⁰ Mâverdî, *a.g.e.*, V, 43; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 72; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, IV, 394.

kötü kötüyle¹⁴⁶² Cennet ve Cehennem’de haşredilir.”¹⁴⁶³ demiştir.

Nu’mân b. Beşîr’in Hz. Ömer’den rivâyetine göre O: “أَزْوَاجَهُمْ-Onların eşlerini” buyruğu ile küfür üzere onlara muvafakat eden kadınların kastedildiğini söylemiştir.¹⁴⁶⁴ Nu’mân’ın bir başka nakline göre Hz. Ömer: “onların eşleri” ile kardeşlerinin kastedildiğini söylemiştir.¹⁴⁶⁵ Yine Nu’mân’ın nakline göre “onların eşleri” ile eşlerinin (benzerleri, cinsleri-ضرباءهم) kastedildiğini söylemiştir.¹⁴⁶⁶

xxxvii. “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar, bölük bölük Cennet’e götürülürler. Oraya varıp da kapıları açıldığında, bekçileri onlara: "Selam size, hoş geldiniz! Temelli olarak buraya girin." derler.” (Zümer, 70)

Kurtubî bu âyetin tefsîrinde şunları söylemektedir: “Cennet’in kapılarının sekiz tane olduğunu söyleyenler bunu delil gösterirler ve ayrıca Ömer b. el-Hattâb’ın şu hadisini zikrederler: Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: “Sizden her kim abdestini iyice alır -abdest azalarını iyice yıkar- sonra da: “Şehâdet ederim ki Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur ve Muhammed onun kulu ve Resûlüdür.” diyecek olursa, mutlaka ona Cennet’in sekiz kapısı açılır ve bunlardan hangisinden dilerse girer.” Hz. Ömer şöyle demiştir: “Mutlaka ona kıyamet gününde Cennet kapılarından sekiz kapı açılır. Bu da Cennet kapılarının sekizden fazla olduğuna delil teşkil etmektedir.”¹⁴⁶⁷

xxxviii. “Rabbimiz Allah’tır, diyen sonra da dosdoğru olanlara: -Korkmayın, üzülmeysin, size vaat edilen Cennet’e sevinin, diye melekler iner.” (Fussilet, 30)

Hız. Ömer bu âyeti minberde okuyup şöyle demiştir: “Allah’a yemîn ederim ki onlar, Allah’a itaatte doğru yoldan ayrılmadılar. Onlar, tilkilerin sağa sola kıvrılıp gittikleri gibi (yoldan saptıkları gibi) hak yoldan sapmadılar.”¹⁴⁶⁸ Kuşeyrî, Risâle’sinde Hz. Ömer’in bu tefsirine yer verir. Orada Hz. Ebû Bekir’in bu âyeti “şirk koşmayın”

¹⁴⁶¹ Mâverdî, *a.g.e.*, V, 43; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 72.

¹⁴⁶² Mücâhid, *a.g.e.*, II, 540.

¹⁴⁶³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV, 394.

¹⁴⁶⁴ Mâverdî, *a.g.e.*, V, 43; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 72.

¹⁴⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 5.

¹⁴⁶⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyânî 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XIX, 519; Sa'lebî, *a.g.e.*, VIII, 141.

¹⁴⁶⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 286.

¹⁴⁶⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyânî 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XX, 425; Nehhâs, *a.g.e.*, VI, 266; Sa'lebî, *a.g.e.*, VIII, 293; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 14; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 358; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 106.

şeklinde anladığı ifade edildikten sonra, Hz. Ebû Bekir'in bu açıklamasının âyetin zâhirine uygun olduğu, Hz. Ömer'in sözünün ise âyette bir te'vil arama ve ahitlerin şartlarına riâyet tarzında anlaşılması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁴⁶⁹

xxxix. “*Seslerini Peygamber'in yanında kisan kimseler, Allah'ın gönüllerini takva ile sınıdığı kimselerdir. Onlara mağfiret ve büyük ecir vardır.*” (Hucurat, 3)

Hz. Ömer burada bahsi geçen kimseler hakkında: “Kalplerinden şehvî arzularını giderdiği kimselerdir.” şeklinde tefsir yapmıştır.¹⁴⁷⁰

Hz. Ömer'e “Ey Mü'minlerin Emiri; mâsiyeti arzulamayan ve işlemeyen mi yoksa mâsiyeti arzulayıp da onu işlemeyen mi daha faziletlidir?” diye mektupla sorulmuş, Hz. Ömer de cevaben: “Masiyete arzulu olup da onu işlemeyenler, Allah'ın gönüllerini takvâ ile imtihan ettiği kimselerdir. “*Onlar için mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.*” (Hucurat, 3)” şeklinde mektup yazmıştır.¹⁴⁷¹

xl. *وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ* “*Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardlarında da O'nu tesbih et.*” (Kâf, 40)

“*وَأَدْبَارَ السُّجُودِ*” buyruğu hakkında Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Hureyre, Hasan b. Ali,¹⁴⁷² Hasan-ı Basrî, Nehaî, Şâ'bi, Evzâî ve Zührî şöyle demişlerdir: “Secdelerin ardları, akşam namazından sonraki iki rekâttır.”¹⁴⁷³ Avfi böyle bir görüşü İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Ayrıca İbn Abbâs'ın Resûlullah'ın (s.a.s.) beyanında bu şekilde olduğunu ifade ettiği zikredilmiştir.¹⁴⁷⁴ “Yıldızların kaybolması” ise sabah namazının farzından önceki iki rekâttır.¹⁴⁷⁵

xli. “*Gecenin bir kısmında ve yıldızların ardından da O'nu tesbih et.*” (Tûr, 49)

¹⁴⁶⁹ Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin (465/1072), *Kuşeyri risalesi: tasavvuf ilmine dair*, (Çev. Süleymân Uludağ) İstanbul 2003, s. 288.

¹⁴⁷⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 309.

¹⁴⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 222.

¹⁴⁷² Sa'lebî, *a.g.e.*, IX, 107; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 168; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 25; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 246.

¹⁴⁷³ Sa'lebî, *a.g.e.*, IX, 107; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 168; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 25.

¹⁴⁷⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 25.

¹⁴⁷⁵ Sa'lebî, *a.g.e.*, IX, 107; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 25.

Hiz. Ömer, Hiz. Ali, Ebû Hureyre ve Hasan-ı Basrî, “gece tesbih”den maksadın, nafîle ibadetler,¹⁴⁷⁶ “yıldızların batışında tesbih”den kastedilenin de, sabah namazının¹⁴⁷⁷ iki rekât sünneti olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁷⁸ Hiz. Ömer’in: “O ikisi bana kırmızı develerden daha sevimlidir.” dediğı nakledilmiştir.¹⁴⁷⁹

xlii. “Çadırlar içinde örtülerle gizlenmiş huriler vardır.” (Rahmân, 72)

Hiz. Ömer’e göre âyette yer alan “الْخِيَامِ-çadır” içi boşaltılmış bir incidir.¹⁴⁸⁰

xliii. “O alçaltıcı, yükselticidir (yerleri alt üst eder)” (Vâkıa, 3)

Hiz. Ömer bu âyetin tefsiri hususunda şöyle demiştir: “Allah düşmanlarını ateşte alçaltmış, Allah’ın dostlarını da Cennet’te yükseltmiş olacaktır.”¹⁴⁸¹

xliv. “Ve sizler üç sınıf olduğunuz zaman.” (Vâkıa, 7)

Hiz. Ömer bu âyette bahsedilen gruplar hakkında: “İkisi Cennet’te biri Cehennem’dedir.” demiştir.¹⁴⁸²

xlv. “Kimdir o, Allah’a güzel bir borç verecek olan ki, Allâh da onun verdiği kat kat artırsın ve onun için değerli bir mükâfât da versin?” (Hadid, 11)

Hiz. Ömer, “Allah’a güzel borç verme -يُفْرَضُ اللّٰهُ قَرْضًا حَسَنًا-”yi, “Allah yolunda (infâk)-
الله في سبيل الله” olarak tefsir etmiştir.¹⁴⁸³ Müfessirler Hiz. Ömer’in bu tefsirine “...Namazı hakkıyla ifâ edin, zekâtı verin ve bir de Allah’a güzel ödünç takdim edin. Unutmayın ki kendi iyiliğiniz için ahirete hazırlık olarak her ne gönderirseniz mutlaka onu Allah’ın nezdinde bulursunuz. Hem daha üstün ve hayırlı, mükâfatı kat kat artmış olarak! Allah’tan mağfiret dileyin. Muhakkak ki Allah Gafûr’dur, Rahîm’dir.” (Müzzemmil, 20) âyetinde de yer vermişlerdir. Buna göre Hiz. Ömer: “قَرْضًا حَسَنًا”

¹⁴⁷⁶ Elmalılı, a.g.e., VII, 4566.

¹⁴⁷⁷ Râzî, a.g.e., II, 485; Kurtubî, a.g.e., XVII, 25; Elmalılı, a.g.e., VII, 4566.

¹⁴⁷⁸ Kurtubî, a.g.e., XVII, 25; Elmalılı, a.g.e., VII, 4566.

¹⁴⁷⁹ Taberî, Câmîü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an, XXI, 608.

¹⁴⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., X, 3328; Taberî, Câmîü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an, XXII, 268-269; İbn Atıyye, a.g.e., V, 236; Kurtubî, a.g.e., XVII, 188.

¹⁴⁸¹ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., X, 3329; Mâverdî, a.g.e., V, 446; Kurtubî, a.g.e., XVII, 195; Şevkânî, Fethu’l-kadîr, V, 151.

¹⁴⁸² Mâverdî, a.g.e., V, 447.

¹⁴⁸³ İbn Kesîr, Tefsir, IV, 329.

Allah yolunda harcamaktır (النفقة في سبيل الله).” demiştir.¹⁴⁸⁴

xlvi. “Ey iman edenler! Tam arınarak Allah’a tövbe edin. Umulur ki Rabbiniz, günahlarınızı örter ve sizi alt tarafından ırmaklar akan Cennetler’e girdirir. O gün, Allah, Peygamber’i ve onunla beraber iman etmiş olanları utandırmaz. Nurları önlerinden ve yanlarından koşar. Rabbiz, derler. Bizim Nûrumuzu tamamla ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.” (Tahrim, 8)

Hiz. Ömer’e göre “nasûh tövbe”den maksat: “Şahsın işlediği kötü fiilden kaçınması ve Allah’a tövbe etmesi, ardından bir daha o fiile (günaha) ebedî dönmemesi¹⁴⁸⁵ ve bir daha günaha dönmeyi de irâde etmemesidir.”¹⁴⁸⁶

Bu hususta, Kurtubî’de yer alan nakilde ise şöyle denilir: “Nasûh tövbe, sütün tekrar memeye dönmemesi gibi ardından yine (aynı günaha) dönüşü olmayan tövbedir”. Bu açıklama Hiz. Ömer, İbn Mes‘ûd, ‘Ubeyy b. Ka‘b ve Muâz b. Cebel’den rivâyet edilmiştir. Muâz bu açıklamayı Hiz. Peygamber’e merfû¹⁴⁸⁷ olarak da nisbet etmiştir.¹⁴⁸⁸

xlvii. “Allah Teâlâ şöyle buyurur: Eğer insanlar ve cinler, Allah’ın yolunda dosdoğru yürüselerdi, onlara bol yağmur verir, rızıklarını bollaştırırdık.” (Cin, 16)

Hiz. Ömer bu âyet-i kerîme hakkında şöyle demiştir: “Su nerede olursa orada mal da olur, mal nerede bulunursa orada da fitne (imtihan) olur.”¹⁴⁸⁹ Kurtubî Hiz. Ömer’in bu açıklamasına binâen şöyle demiştir: “Buna göre ‘لأسقيناهم-Onlara içirirdik’ buyruğu ‘dünyalıklarını onlara bol bol verirdik’ demektir. İşte çok miktarda su da buna örnek

¹⁴⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 460; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 58. İbn Ebî Hâtim bu nakle Bakara Sûresi 245. âyette yer vermiştir.

¹⁴⁸⁵ Abdurrezzâk, *Tefsir*, III, 304; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3362; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*, XXIII, 106, 107; İbn Ebî Zemenîn, *a.g.e.*, V, 7-8; Hâkim, *a.g.e.*, II, 537; Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 45; Beyhakî, *a.g.e.*, X, 154; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 334; Râzî, *a.g.e.*, I, 469; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 418.

¹⁴⁸⁶ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*, XXIII, 106; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, VIII, 314.

¹⁴⁸⁷ Merfû’ Hadis: Söz, fiil, tahrîr veya ahlâkî vasıf olarak, -senedin muttasıl veya munkatî’ olsun- açıkça veya dolaylı bir şekilde (hükmen) Hiz. Peygamber’e izâfe edilen hadistir. Geniş bilgi için bkz. İsmâil Lütî Çakan, *Hadîs Usûlü*, İstanbul 1999, s. 115-119.

¹⁴⁸⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 197.

¹⁴⁸⁹ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*, XXIII, 337; İbn Atıyye, *a.g.e.*, V, 383; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 18.

olarak verilmiştir Çünkü hayır ve rızkın tamamı yağmur ile gelir.”¹⁴⁹⁰ Burada Kurtubî'nin Hz. Ömer'in ifadeleri üzerine tefsir yapması Hz. Ömer'in tefsire katkısına örnek teşkil etmektedir.

xlvi. “*Geceleyin kalk da, az bir kısmı hariç geceyi ibadetle geçir.*” (Müzzemmil, 2)

Hz. Ömer, İbn Abbâs ve İbn Zübeyr'e göre buradaki “kalkmak”tan kasıt, gecenin bütününe ibâdetle geçirmektir.¹⁴⁹¹

xlix. *و جعلتُ له مالا ممدوداً* “*Ona uzun boylu mal verdim.*” (Müddessir, 12)

Hz. Ömer bu âyetin: “Ay be ay ürün, mahsul (gelir) verdim.” demek olduğunu söylemiştir.¹⁴⁹²

l. “*Nefisler birleştirildiği/eşleştirildiği zaman.*” (Tekvîr, 7)

Hz. Ömer'e bu âyet sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Günahkâr günahkâr ile, sâlih kimse sâlih kimse ile eşleştirilir (yaklaştırılır) ve Cehennem'e götürülür.”¹⁴⁹³ Bir başka nakilde Hz. Ömer hutbede bu âyeti okumuş ve: “Her grup kendi grubuyla birleştirilip yanyana getirildiği zaman.” diye tefsir etmiştir.¹⁴⁹⁴ Bir başka rivâyette de onun şöyle dediği aktarılmıştır: “Çiftler aynı ameli işleyen iki insandır ki, amelleri birdir. Bu ameller onları ya Cennet'e ya da Cehennem'e götürür.”¹⁴⁹⁵

Nu'man'dan nakledilen bir başka rivâyete göre Hz. Ömer halka şöyle demiştir: “Siz, ‘ruhlar çiftleştirildiği zaman’ kavli hakkında ne dersiniz?” Halk susmuş, Hz. Ömer de: “O, Cennet ehlinde kendisine benzeyen kişilerle eşleşen kişidir. Bir diğer kişi de Cehennem ehlinde kendisine benzeyen kişilerle eşleştirilir.” dedikten sonra “(Allah, meleklerine emreder:) *Zâlimleri, onların aynı yoldaki arkadaşlarını ve tapmış*

¹⁴⁹⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 18.

¹⁴⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 464.

¹⁴⁹² Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XXIII, 423; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3383; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 71; Râzî, *a.g.e.*, X, 704; Nîsâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'an*, XIV, 82; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 229; es-Sem'anî, *a.g.e.*, VI, 72.

¹⁴⁹³ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XXIV, 142; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3404; Hâkim, *a.g.e.*, II, 560; Sa'lebî, *a.g.e.*, II, 138; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 231; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 508; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 393.

¹⁴⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 508.

¹⁴⁹⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XXIV, 141; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 508.

olduklarını toplayın.” (Saffât, 22) âyetini okumuştur.¹⁴⁹⁶

Yine Nu‘man b. Beşîr şöyle demiştir: “Ömer’i hutbe verirken işittim: ‘*Ve sizler üç sınıf olduğunuz zaman; Sağın adamları (amel defterleri sağ tarafından verilenler), ne uğurlulardır onlar! Solun adamları (amel defterleri sol tarafından verilenler), ne uğursuzlardır onlar! (Hayırda) önde olanlar, (ecirde de) öndedirler. İşte, onlardır (Allah’a) yaklaştırılanlar.*’ (Vâkıa, 7-11) âyetini okudu ve şöyle dedi: ‘*Ruhlar (bedenlerle) birleştirildiğinde.*’ (Tekvîr, 7), bir çift Cennet’te, bir çift Cehennem’dedir.”¹⁴⁹⁷

ii. “*Ve sorulduğu zaman o diri diri toprağa gömülen kıza.*” (Tekvîr, 8)

Hiz. Ömer bu âyet hakkında şunları demiştir: “Kays b. Âsım, Resûlullah’a gelerek: “Ey Allah’ın Resûlü! Ben cahiliye döneminde sekiz kızımı diri diri gömdüm.” dedi. Resûlullah da: “Onların her birisinin yerine bir köle azat et!” buyurdu. Kays: “Ey Allah’ın Resûlü ben deve sahibi bir kimseyim.” deyince, O (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Arzu edersen onlardan her birisi için bir deve hediye kurbanı olarak gönder.”¹⁴⁹⁸

iii. “*(Amel) defterler(i) açılıp yayıldığı zaman.*” (Tekvîr, 10)

Hiz. Ömer’in bu âyeti okuduğunda “Ey Ademoğlu! İş sana doğru götürülüyor (iş sana bağlı).” dediği nakledilmiştir.¹⁴⁹⁹

liii. “*Herkes ne hazırladığını bilecektir.*” (Tekvîr, 14)

Hiz. Ömer: “Yukarıdaki âyetler (Tekvîr 1-13. âyetler), ‘Herkes önceden hazırladığını bilecektir.’ âyeti için zikredilmişlerdir.” demiştir.¹⁵⁰⁰

---

¹⁴⁹⁶ Buhârî, “Tefsir (Tekvîr)”, 81; Mücâhid, *a.g.e.*, II, 733; Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIV, 141, 145; Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 213-214; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 508. Hiz. Ömer’in öğretme metotlarından biride soru sorup ilgi çekmek, şâyet muhataplarında bilgi varsa onu almak yoksa onları bu hususta bilgilendirmektir. Esasen Hiz. Ömer bu bilgilendirmeyi doğrudan konuyu anlatma, âyeti izah sadedinde yapabiliirdi. Ancak O, bu yöntemin daha etkili olacağını düşünüyordu. Bu da O’nun öğretimde izlenecek usûl hakkında ki hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

¹⁴⁹⁷ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIV, 142.

¹⁴⁹⁸ Sa‘lebî, *a.g.e.*, X, 139; Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 233; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 510.

¹⁴⁹⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 234-235.

¹⁵⁰⁰ Taberî, *Câmiü’l-beyâni ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*, XXIV, 152; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3404; Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 215; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, IX, 41; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 235, 236; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 510; İbn Âşur, *Tefsîrü’l-tahrîr ve’l-tenvîr*, XXX, 150.

liv. “Demek, gerçek onun sandığı gibi değildir. Şafak hakkı için.” (İnşikâk, 16)

Hz. Ömer bu âyette geçen “ -şafak” kelimesi hakkında “Şafak kırmızılıktır.” demiştir.¹⁵⁰¹

iv. لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبِقٍ “Şüphesiz siz bir durumdan diğerine uğratılacaksınız.” (İnşikâk, 19)

Hz. Ömer bu âyeti “bir halden bir hâle” şeklinde tefsir etmiştir.¹⁵⁰²

---

¹⁵⁰¹ Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 275; Kârâfi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim (684/1285), *Zahire*, (Thk. Muhammed Hacı), Beyrut 1994, II, 18; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 410.

¹⁵⁰² Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 410.

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Sivas'ta doğdu. Sivas İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra 1996 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine kayıt yaptırdı ve 2001 yılında buradan mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans programına başlayıp 2003 yılında bu eğitimini tamamladı. 2004 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora programına başladı. Hâlen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapmaktadır.